

БАШКОРТ – СТЕРЖЕНЬ ЧЕЛОВЕЧЕСТВА

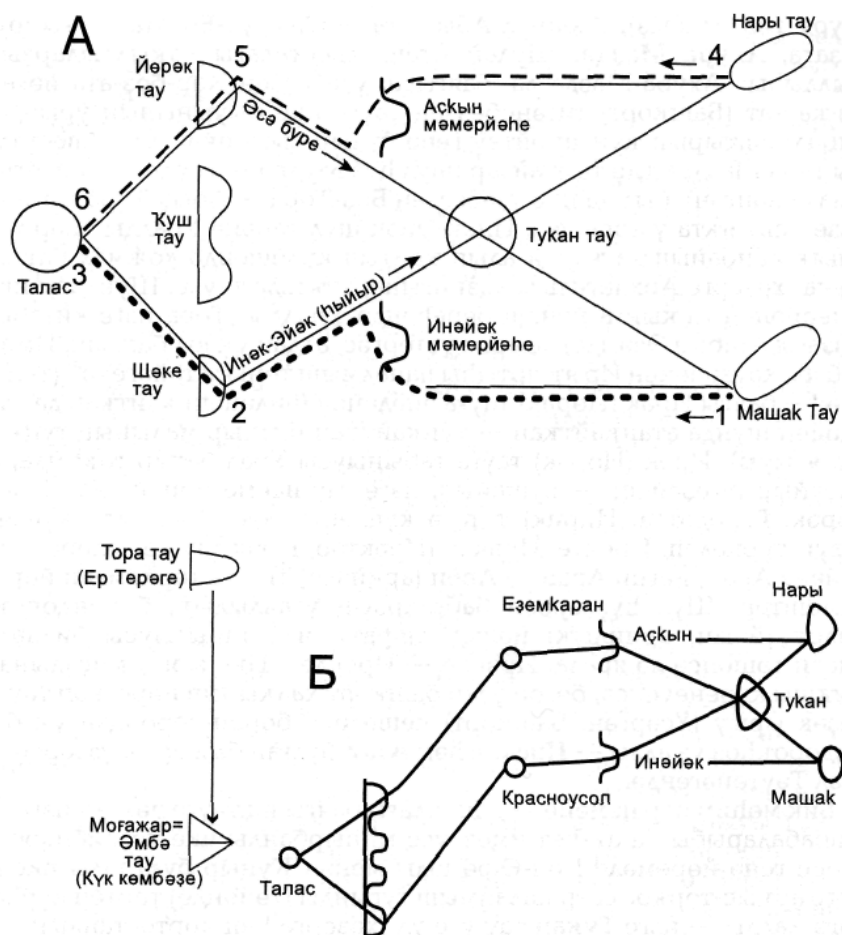
Недавно я прочитал серьезный исторический труд Я. Баширова «Великая страна башкир», где автором, путем сопоставления многочисленных источников и сочинений российских ученых разных поколений, в краткой концептуальной форме прослеживается возникновение и развитие вплоть до наших дней одного из древнейшего из этносов – башкирского народа. Обилие привлеченных трудов и фактических материалов дал ему возможность выявить древнейшие корни и доказать уникальность названного этноса, а также обоснованно отвергать ложную теорию евроцентристов о якобы ираноязычности древних башкир. В то же время уважаемый исследователь оказался заложником в тенетах теории угрофинистов, в свою очередь также ложно утверждающих, что башкиры, как и русские и татары, изначально не были тюрками, а произошли они прямо от угрофиннов, что привело автора, к сожалению, обосновать свой труд с гнилой концепцией, как и концепция иранистов...

У автора настоящих строк имеется другой подход к данной проблеме, подкрепленный его собственными исследованиями, часть из которых здесь предлагается к вниманию любознательного читателя.

03.10.2016.

Башкортостан – страна богов и людей

Места и история рождений шумеро-башкирских мифических героев Гильгамеша (Шульгана или Евы) и Энкиду (Урала или Адама). -- Отрывок из моего тома 11.

Схемы священных дорог Волчицы и Коровы –
молочных матерей первопредков Шульгана и Урала.

Согласно мифу, на юго-западе Урала, расположенной на устье реки Ам-аба (Ам-омут, т.е. женский детородный орган) – современной реки Амаба/Эмба из утробы “женской” половины тела (Ам) прапредка-гермафродита Господа Всевышнего Имира, должен был родиться мальчик-первопредок северо-восточной фратрии человечества (один из будущих близнецов-героев Урал или Адам или Ромул-римский или Энкиду-шумерский). Но этому акту помешала смерть прапредка Господа Всевышнего Имира (его кончина была необходима для образования Мира Живых и Вселенной) и в следствии этого будущий первопредок мужской фратрии человечества Урал или Адам или Ромул или Энкиду оставался пока нерожденный в Имировом мужском правом яичке-Ар (мужской Ар-половины мошонки); яичка эта после названной смерти Имира-гермафродита превратилась в гору *Машак-тау* (от слова Машак-анак – “Лосиха” т.е. гора-яичко с замороженным (живым) зародышем Урала -- будущего первопредка северо-восточной фратрии человечества. Полагаю, от слова Машак-анак-ата (Лосиха-родившая-отца [народов]) происходят имена известных нам мифических героев: (Машак)-анакада – *Энкиду* (по-башкирскому Энак-үтезе – «коровы бык») и Машак-ар-ал (Лосихи-мужчина-приплод) – (Машак)-арал – *Урал*.

Точно таким же образом от левого яичка Имира образовалась гора *Нары(с)-тау*, древнее название которой Ана-рыс (Рысиха). От Рысихи нарождается (Н)арыс-

алакан (Рысихи-приплод) – Арысала(ка)н/Арыслан (Львица) и (Ары)салакан – салакан/*Шульган* или Ева или или Рем или Һулгән-әс (Шульган-мать) – Гульганаш/Гильгамеш – первопредка юго-западной фратрии человечества В шумерских глиняных книгах Гильгамеш изображается в образе львицы. Но

Башкирский национальный орнамент на ковре – "андреевский крест"

появление их, героев Урала и Шульгана, на свет было отсрочено в связи с преждевременной смертью прапредка Имира. При том до рождения человеческих первопредков Урала и Шульгана должны были появиться на свет их будущие молочные кормилицы *Боз-анак* (Ледяная корова или Бизониха-мать) и Асака-*Шаке* (Волчица); по велению Небесной Души Господа Всевышнего Имира все так и произошло: родились они, будущие молочные матери, из сосок пары грудей Имира -- гор с названиями Бозанак-тау или

Һиерак-тау (Корова-гора), слово Һиерак стало потом Һәйәрәк – *Йөрәк-тау* (гора Юрак); священные шиханы эти в древности назывались *Эмей Куш-тау* (букв. "Грудь Парная гора"), а у древних географов писались как Имай, Хумай, Умай, Юмай. Современные названия этих шиханов также *Тора-тау*, *Шаке-тау* (уничтожено Стерлитамакским Содовым комбинатом) *Куш-тау*, *Юрак-тау*... Напомню: повивальная бабка *Корова*, отправившись от своей горы *Юрак*, через горы *Тукан* (Братство или Узел) проделала путь до горы *Машак* и приняла там из чрева горы младенца *Урала*, накормила его своим грудным молоком и повернувшись обратно, привела его до горы *Шаке*. Павивальная бабка *Шаке* (Волчица) тоже отправилась от своей горы *Шаке*, через горы Тукан дошла до горы *Нары(с)*, приняла там дочурку *Шульган*, накормила ее своим грудным молоком и довела обратно до горы *Юрак*. Священные их дороги отразились на башкирских национальных узорах в виде "андреевского креста (рис. 11). На схеме А показаны священные дороги, по которым проходили священные Корова и Волчица к священным горам Машак-тау и Нары(с)-тау (сплошные линии) и пути их обратно вместе с новорожденными там из этих гор Уралом и Шульганом (пунктирные линии). Напомним: прародителем и прародительницей земных богов и богинь являются детородные органы Имира (мужской и женский) -- священные горы Тора-тау (фаллос Имира) и Эмба-тау (вагина Имира). В привязке к местности они показаны на схеме Б (внизу слева), здесь же повторяется первая схема с привязкой ее к современным топонимам Республики Башкортостан. Согласно мировой мифологии рождение наших первопредков и их молочных кормилиц происходило следующим образом: Урал родился от горы Машак-тау (правое "мужское" яичко Имира), а Шульган родилась от горы Нары(с)-тау (левое "женское" яичко Имира); а Шаке-Волчица, кормилица Шульгана, родилась от уничтоженного теперь Стерлитамакским Содовым комбинатом Шаке-тау (считался левым соском груди Имира – продолжением горы Куш-тау) и Корова, кормилица Урала, родилась от Юрак-тау (считался правым соском груди Имира – продолжением горы Куш-тау). Чтобы исполнить предназначенную им роль

повивальной бабки и кормилиц первопредков человечества, Корова и Волчица прошли долгую, утомительную дорогу от мест их рождения через гору **Тукантау** (считается, что она -- пуп Имира), там скрестились их пути и пошли они дальше (прямая линия между пунктами 5 – 1 путь Коровы, между пунктами 2 – 4 путь Волчицы). Обратный маршрут Волчицы с младеницей Шульганом пролегал через пещеру Аскын, (пункт их краткой остановки для отдыха), дальше до Юрактау и до места их постоянного жилища -- Первой Теремы (Юрты) – в местечко **Талас**, путь этот обозначен пунктирами (4 – 5 – 6); такой же путь прошла Корова с младенцем Уралом через места их краткой остановки для отдыха пещеру Инаяк (или Киңдер) до Шаке-тау и Талас, обозначена она на схеме точечной линией (1 – 2 – 3). Дороги эти считались священными, принадлежавшими людям и животным. Схема этих скрещивающихся путей-линий принята как родовая тамга усярганцев-башкир (приведенный на рисунке образец реконструирован на основе личных родовых знаков башкир из деревень Юлдыбай и Кузяш, поставленные ими под документом 31 мая 1804 года. – ЦГИА РБ, И-2, дело 190, л. 31) и в форме креста на Андреевском флаге россиян. Эти узоры (“андреевский крест”) воспроизведены как национальный орнамент на башкирском ковре (см. рисунок).

К глубокому сожалению, священной горы Шаке-тау теперь уже нет – уничтожена руками современников-варваров для производства каустической соды...

Все тюркские народы современности ежегодно широко отмечают два праздника:

1. Ана-ырыс (Рысиха-мать) – **Науырыс/Науруз** – День рождения из горы Нары(с) первопредки Шульгана или Гильгамеша;

2. Нар-туган (Быка рождение) – **Нардуган** – День рождения из горы Машак первопредка Урала или Энкиду.

Возникли первые этнонимы на Урале:

1. Бозанак (Бизониша-корова) – **Бажанак/Печенег** – поклонники Священной Бизониши-коровы, племя Урал-батыра.

Краткое обозначение того же этнонима:

Боз(ан)ак – Бозак+ар-ат (Корова+мужики-отцы) – Бозакарат/**Башкорт** (башкиры).

2. Аса-буре-кан (Мать-волчица-солнце)/Ас-ар-кан (Вода-Земля-Солнце) – Асауеркан – Асаркан/**Усарган** – поклонники Священной Шаке-Волчицы, племя Шульган-матура. Они были известны еще под названиями Шаке/Саке – **Саки**; Сака-Баре (Волчица-Волк) – (**саки-абары**) асакаб-аре – **скиф-ары** (скифы-мужи)...

Названные две фратрии (племена) составили единый народ **Башкорт** (башкиры).

Среди Священных гор-шиханов в понимании наших предков Торок-тау (Фаллос-гора) занимал (и занимает!) главенствующее положение, ибо считалось, что этот шихан является половым членом (Торок) Господа Всевышнего Имира, давшим жизнь всем богам мировым. Вот почему башкиры, имевшие дело с арабским путешественником Ибн-Фадланом в 922 году на башкирской земле, считали его главным богом и носили на шее изображение фаллоса. Поэтому все

этносы на Урале, считающие Торок главным богом, носили общий этноним «торок» (фаллос) т.е. *тюрк, тюркит, тюркские народы*. Тюрки-тюркиты относились к усерганской (материнской) фратрии (ДНК R1b1) и являлись они кланом исключительно имеющим право занимать верховный *каганский* пост в государстве.

Вывод: коренной (автохтонный) народ на Урале – *Башкорт* (башкиры).

С тех пор, как человек осознал себя *человеком*, и духовным, и материальным центром миров являлся Урал – исторический Башкортостан – историческая Уфа, а ядром человечества –тюрк-башкир.

Идентичные доисторические наскальные рисунки Шульган-таша (Башкортостан), Ласко (Франция), Альтамира (Испания) говорят о том, что наши предки-тюрки продвинулись от Урала до Западной Европы, а не наоборот, как пытаются утверждать некоторые европоцентристы. А что касается их предположения о том, что древние носители ДНК R1b1 пришли на Урал из Центральной Азии (смотрите схему), это тоже не соответствует действительности, а является лишь их предположением. Если они правы, то имелись бы в Центральной Азии такие же святилища, как названный Шульган-таш на Урале, но таковых нет и не было в природе. После моих подобных выводов некоторые высокопоставленные башкирофобы могут меня заклеить любимым им клеймом «башкирского гегемонизма», но с течением времени и новых шагов в науке и они будут неизбежно убеждены в том, что перед ними объективная историческая истина. Для пущей убедительности предлагаю ознакомиться ниже следующими данными.

«Загадки «западноевропейской» гаплогруппы R1b Вестник Российской Академии ДНК-генеалогии.

Том 1, № 4 2008 октябрь

Гаплогруппа R1b (эрбины) и ее субклады

Типичные представители: потомки кельтов, баски, германцы, башкиры, камерунцы [!].

Предполагаемое направление миграций *эрбинов*: Южный Урал (*верхний палеолит?*) -> Причерноморье (*мезолит?* - строители *дольменов* в Адыгее) -> Анатолия (*хатты* - родственники адыгов) -> Средиземноморье (морским путём), Пиренеи и (по побережью) Западная Европа (*неолит* - *палеоевропейцы-мегалитники*) -> Засахарье (конец *бронзы* - *минойцы-гараманты* после *Троянской войны*).

Кстати, гараманты-критяне, совершившие переход Сахары на колесницах, имели собственную, по-видимому, *слоговую эгейскую письменность*, которая, возможно, повлияла на создание некоторых *самобытных письменностей Африки*.

Гаплогруппа R1b Y-ДНК человека на сайте Игоря Гаршина. Эрбины.

Продвижение R1b на запад по-началу представляли одним потоком через Южный Урал и Русскую равнину в Западную Европу, потом начали появляться данные, не вписывающиеся в эту картину. Российский ученый Анатолий Клесов предложил гипотезу о том, что в районе Южного Урала отделилась группа племен, которая пошла на юг, преодолела Кавказ, территорию современной Турции, Египет, и по Североафриканскому побережью подошла к Гибралтарскому проливу, через который переправилась в Испанию. В районе современной франко-испанской границы эти два потока R1b встретились. Весной 2010 года эта гипотеза блестяще подтвердилась. Египетские ученые провели анализ мумии Тутанхамона, к их удивлению фараон оказался представителем рода R1b, но для российских ДНК-генеалогов это открытие было ожидаемым.

Сейчас основная масса представителей рода проживает в Западной Европе, где R1b является основной гаплогруппой. В России только *башкирский народ* произошел от этой гаплогруппы. В русском народе R1b составляет 5%. В Петровскую и Екатерининскую эпоху проводилась государственная политика массового привлечения иностранных специалистов из Европы [в основном, немцев], современные русские R1b являются их потомками». Но должен заметить, они также являются потомками усерганских башкир.

20.02.2016.

ДНК в свете прамифологии

Более подробная реконструкция сюжета прамифологии мною дана в XI томе (Книга-память) моих Сочинений, с которой каждый может ознакомиться на сайте zigatسلطانов.рф. Поэтому согласно взятой теме и нужде я здесь ограничусь лишь кратким обзором начальной части сюжетного «скелета» прамифологии:

0. Была Вечная Космическая Пустота Хаос – Морак.

1. Господь Всевышний Имир (по ДНК R) в виде первичного «материального сгустка» создал Самого Себя – зародился Имир (Мир, Мироздание -- R); имеется

Его древнее наскальное изображение (рис.1. Хаос-Морак. Гора Хантау, неолит -- бронзовый век):

Хаос-Морак. Гора Хантау,
неолит -- бронзовый век.

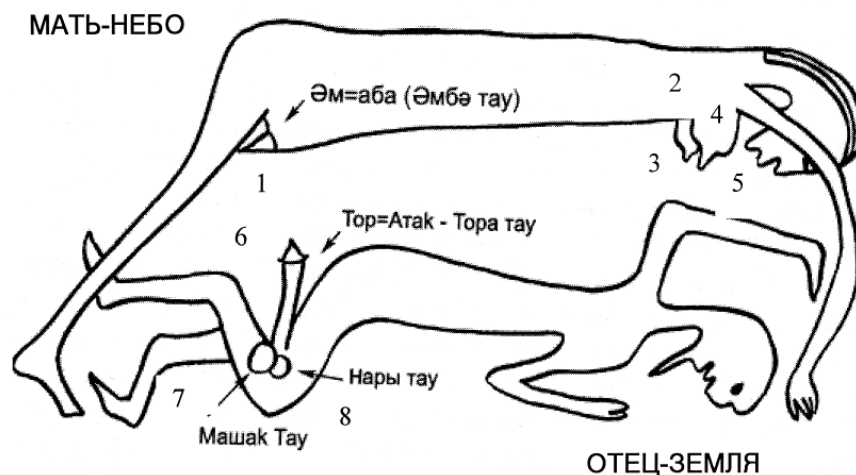
2. Господь Всевышний Имир (R -- по плоти гермафродит) создал Сам из Себя зародыши первичной пары (дуализм): R1a (Небо – верхняя половина «сгустка») как женское начало и R1b (Земля – нижняя половина «сгустка») как мужское начало (рис.2. Парный “сгусток” мироздания. Гора Тюлькули, IV -- III тт. до н.э.):

Парный “сгусток” мироздания.
Гора Тюлькули, IV -- III тт. до н.э.

Согласно прамифологии наши предки Землю представляли как ар-ер (мужчина-Земля), Небо – ан-аба (мать-женщина), что дало слово анаба – наба – Небо и от вариантного аса-аһа (мать) – аһа-аба – аһаба – һава (Небо).

Имеется древнеегипетское изображение (рис.3 Женщина-Небо и Мужчина-Земля – рисунок на бинте мумии фараона. Британский музей. На данном рисунке названия уральских гор проставлены мною):

Женщина-Небо и Мужчина-Земля – рисунок на бинте мумии древнеегипетского фараона. Британский музей.

После превращения гермафродитной плоти Господа Всевышнего Имира (R) в Небо (R1a) и Землю (R1b) Его живые души в количестве четырнадцати (7+7) живых звезд возносятся в Космос, составляя созвездий Большой Медведицы (мужская половина) и Малой Медведицы (женская половина).

3. Приходит пора зарождения из гермафродитной (R=R1a и R1b) плоти Господа Всевышнего Имира первичной человеческой пары – Урала-Адама (Атам - R1b) и Шульгана-Евы (Һава -- R1a) согласно мифу следующим образом.

На юго-западе Урала из утробы “женской” (Ам) половины плоти Господа Всевышнего Имира (расположенной на устье реки Ам-аба/Эмба как “Ам-омут”, т.е. женский детородный орган) со временем должна была родиться девочка-первопредка гаплогруппы R1a -- юго-западной фратрии человечества (Шульган или Һава/Ева или Рем или Гильгамеш). Но этому помешала закономерная смерть прапредка (R) Имира (его кончина была необходима для образования из Его плоти Вселенной) и будущая первопредка женской юго-восточной фратрии человечества (R1a) Шульган (или Һава/Ева или Рем или Гильгамеш) оставалась пока нерожденной в Имировском мужском левом яичке-Ам, которая после смерти ее обладателя превратилось в уральскую гору **Нары-тау** и ожидала там час своего рождения. И вот пробил этот час: якобы священная Волчица извлекая из недр горы Нары младенницу Шульган, накормила ее своим грудным молоком, становясь тем самым священной молочной матерью племени гаплогруппы R1a.

Подобным же образом из правого мужского яичка-Ар Имира, застывшего в виде горы **Машак-тау** должен был родиться **Урал**, но событие это было отсрочено со смертью плоти Имира.

И вот наступил день и священная Бизон-корова, как и до этого Волчица, из оледеневшей скалы горы Машак извлекла замурованного там младенца Урала (или Адама или Ромула или Энкиду), накормила его своим молоком и стала тем самым священной молочной матерью Урала, первопредка племени гаплогруппы R1b.

Первобытные эти происшествия нашли свое отражение в индийской мифологии (священная Корова) и также в древнеэтрусской (памятник священной Волчице в Риме).

Надо думать, от этих двоих -- первопредка Урала (гаплогруппа R1b – говоря проще тюрки-башкиры) и первопредки Шульгана (гаплогруппа R1a – говоря проще славяны-русские) и «пошло гулять» все человечество. А их родителем (прапредком человечества) является, как мы уже изложили, главный носитель ДНК R – Сам Господь Всевышний Имир.

Не Богом были установлены эти буквенно-цифровые обозначения гаплогрупп, а даны людьми, и они, эти исследователи, к сожалению, то ли случайно, то ли из этноэгоистических побуждений произвольно издревляли носителей R1a, «омолодив» тем самым носителей R1b. Но в пользу первичности тюрко-башкирской гаплогруппы R1b говорит весь комплекс доступных нам познаний. Достаточно назвать лишь пять-шесть фактов из них: сохраненная именно только башкирами древнейшая мифология общечеловеческого значения, в частности эпос «Урал-батыр и др.; башкирская протопонимика Южного Урала прямо связанная с прамифологией и атрибутами Прабога Имира и других божеств; древнейшие наскальные рисунки пещеры Шульганташ (идентичные с рисунками пещер Западной Европы) написанные на сюжеты башкирской прамифологии; сохранившийся «Шигирский идол» наших предков изготовленный ими в девять тысяч лет тому назад; знаменитая древность Гардарика (Страна городов) на Южном Урале с духовно-культурными центрами Уфа и Аркаим; древнейший и уникальнейший башкирский язык богато содержащий в своем словарном запасе элементы всех известных языков человечества; и еще: по всем данным комплексного изучения проблемы легендарной Атлантиды выявляется, что этот «остров» (полуостров?) находился на Северном Ледовитом океане, был тесно связан с башкирским Уралом и следы памяти о нем сохранились в башкирском языке, прамифологии (читайте мой материал на сайте «Еще раз об Аркаиме и Атлантиде»).

Как известно, пионерами расшифровки ДНК явились американские ученые, выведенные ими результаты признаны учеными мира, но некоторые русские авторы, к сожалению, по-видимому из-за своих этноэгоистических побуждений внесли и вносят заметные коррективы на эти результаты: например, удревляют «свой» R1a и почти наполовину сокращают процентный показатель принадлежности башкир к гаплогруппе R1b (фактически 87 – называют 47). Однако безуспешно: по объективным данным у 87% башкир кельтский генотип R1b. «Кстати помимо башкир гену R1b принадлежат Че Гевара, Тутанхамон, Дарвин, Линкольн, Герберт Уэлс, Жарков, Коперник и многие другие». Башкиры фактически являются **ядром** гаплогруппы R1b, никогда не поменявшие свой язык и не покидавшие прародину Урал, а прочие их братья-иммигранты в течение веков и под влиянием разных обстоятельств стали разноязычными. Поэтому человечество обязано как зеницу ока беречь природное свое ядро – башкирский народ.

По самым последним данным ученых «продвижение представителей гаплогруппы R1b на запад по-началу представляли одним потоком через Южный Урал и Русскую равнину в западную Европу, потом начали появляться данные, не вписывающиеся в эту картину. Российский ученый Анатолий Клесов предложил гипотезу о том, что в районе Южного Урала отделилась группа племен, которая пошла на юг, преодолела Кавказ, территорию современной Турции, Египет, и по Североафриканскому побережью подошла к Гибралтарскому проливу, через который переправилась в Испанию. В районе современной франко-испанской границы эти два потока R1b встретились. Весной 2010 года эта гипотеза блестяще подтвердилась: египетские ученые провели анализ мумии Тутанхамона, к их удивлению фараон оказался представителем рода R1b.

Сейчас основная масса представителей рода проживает в Западной Европе, где R1b является основной гаплогруппой. **В России только башкирский народ произошел от этой гаплогруппы.** В русском народе R1b составляет 5%. В Петровскую и Екатерининскую эпоху проводилась государственная политика массового привлечения иностранных специалистов из Европы, современные русские R1b являются их потомками».

Современная концентрация R1b максимальна на территориях, связанных с кельтами: в южной Англии около 70 %, в северной и западной Англии, Испании, Франции, Уэльсе, Шотландии, Ирландии — до 90 % и более. А так же, например, у басков — 88,1 %, испанцев — 70 %, бельгийцев — 63 %, итальянцев — 40 %, немцев — 39 %, норвежцев — 25,9 % и других. А у башкир — 87 %. У русских — от 2,8 % до 21,3 %, татар — 8,7 %, казахов — 5,6 %. Как видно, последние «братские» два этноса по ДНК очень-очень отдалены от башкир.

Надо заметить, заполитизированные этноэгоисты в областях биологии и особенно в журналистике не желают признавать принадлежавший башкирам 87 % кельтской крови (R1a) и упорно повторяют, как было сказано, пониженного цифра 47, очевидно, желая тем самым снизить долю «европейскости» единственно подлинных аборигенов Урала. В последние годы расплодилось много лженаучных постулатов, дающих им право разглагольствовать об «исключительно русской прародине Урале и Сибири вплоть до Дальнего Востока» и о нежелательных им «пришельцев из Тибета тюрках-башкирах», но увы! –их потуги бессильны.

Здесь также следует сказать о некоторых наших конъюнктурщиках, подвизающихся около иранистики, пытаясь тем самым отрицать тюркскости башкир и объявляющие их древними иранцами, несмотря на то, что башкиры на 87 процентов являются носителями гаплогруппы R1b, а иранцы лишь на 8 процентов, иракские курды – 16,8, иранские курды – 0 процентов; и не могут быть они, как считают их некоторые борзописцы, родителями башкирского этноса. По последним данным «по мужским линиям у башкир -- западноевразийские гаплогруппы (87 процентов R1b), плюс финно-угорская примесь на уровне 5-10%, а азиатских (монголоидных) практически нет». А что касается «титупной нации» матушки-России, как пишут сами русские ученые, «особенно обращают на себя внимание четыре наиболее распространенные среди русских гаплогруппы: **R1a1 47.0%, N1c1 20.0%, I2 10.6%, I1 6.2%** Говоря простыми словами: генетический

состав **русских** по прямым мужским линиям Y-хромосомы выглядит следующим образом: восточно-европейцы - 47%, балтийцы - 20%. И две гаплогруппы исконных европейцев со времен палеолита скандинавы - 6%, балканцы - 11%. Так, по Y-хромосоме генетическое расстояние между русскими и финнами составляет 30 условных единиц. А генетическое расстояние между русским человеком и так называемыми финноугорскими народностями (марийцами, вепсами и пр.), проживающими на территории РФ, равно 2-3 единицам. Проще говоря, генетически они почти идентичны. **На обширнейших «исконно-русских» территориях русские фактически являются финнами, причем настолько финнами, как и сами финны.** Процесс ассимиляции финнов в славянское сообщество не прошел, оказывается, слишком бурно. Обратите внимание на четыре «светлых пятна» на территории РФ, где концентрация гаплогруппы N наименьшая. Знаете кто живет в этих «пятнах», по крайней мере, в трех из них? Не поверите,... там живут тюрки. (И эти «тюрки» -- конечно же башкиры, а татары исключаются, потому что, как точно описал 9 декабря 2011 года из Татарстана некий Дамир Шакири, казанские татары по генам являются «на треть-славяне, на 40% фино-угры, и лишь до 10% -тюрки» -- З.С.)».

Так что, излюбленный некоторыми политиками термин «татары и башкиры – кровные братья или два крыла одного и того же беркута» теряет свой смысл: по ДНК действительными родными братьями татар (за исключением искусственно отатаризованных башкир в Татарстане) оказываются финны-русские и множество угрофинн, но не тюрки-башкиры, которые являются подлинно родными братьями ряда западноевропейцев – англичан, испанцев, французов, шотландцев, ирландцев, басков, бельгийцев и других... Татары и башкиры выходит, простите, являются только друзьями по доброй воле или договору.

Интересен ответ одного из исследователей (фамилию не назову) своему аппоненту.

Аппонент: «Слово "арий" восходит к тюркскому слову "ар", которое переводится как "муж, мужчина" в значении "человек". Поэтому если в каком-то источнике идёт речь об ариях, то под ними понимается только тюркскоязычный народ и не иначе».

Ответ: «Это уже я не понимаю. Арии принесли в Индию и Иран свой язык (арийский, пра-индоевропейский), из которого произошел санскрит и иранские языки. Где здесь тюркско-язычный народ? Или я чего-то в Вашем комментарии не понимаю?»

Увы, как видно из цитаты, уважаемый профессор действительно недопонимает свой предмет! (В сайте мною опубликовано объемистый санскритско-русско-башкирский словарь, позволяющий легко определить корень санскрита в башкирском языке -- язык этот понятен даже современному башкиру! Но однако считаю: познания профессора безусловно несравнимы с моими!).

В пользу общего просвещения приведу еще полезный отрывок из текста интересного русского ученого А.К. Клесова:

«На основании данных ДНК-генеалогии выдвинуто и обосновано положение, что в древности, вплоть до середины 1-го тысячелетия до н.э., во всей

Евразии, вплоть до Атлантического океана, поочередно доминировали два языковых поля – тюркское (прототюркское) и индоевропейское, языки гаплогрупп R1b и R1a, соответственно. Носители этих гаплогрупп мигрировали встречными курсами, с временной разницей в 1-2 тысячу лет, но во многом по тем же территориям, что и запутало лингвистов и археологов и привело к ошибочным в своей основе «курганной» и «анатолийской» теориям «индоевропейской прародины».

«Тюркскоязычная» гаплогруппа R1b продвигалась из Южной Сибири, где образовалась 16 тысяч лет назад, через территории средневожской, самарской, хвалынской (в среднем течении Волги) и древнеямной («курганной») археологических культур и культурно-исторических общностей (8-6 тысяч лет назад и позднее; общий предок этнических русских гаплогруппы R1b1 жил 6775 ± 830 лет назад), северного Казахстана (пример – ботайская культура, фиксируемая археологами 5700-5100 лет назад, на самом деле намного древнее), перешла через Кавказ в Анатолию (6000 ± 800 л.н. по датировке гаплотипов современных кавказцев гаплогруппы R1b1b2), и через Ближний Восток (Ливан, 5300 ± 700 л.н.; древние предки современных евреев, 5150 ± 620 л.н.) и Северную Африку (берберы гаплогруппы R1b, 3875 ± 670 л.н.) перешла на Пиренейский полуостров (3750 ± 520 л.н., баски 3625 ± 370 л.н.) и далее на Британские острова (в Ирландии 3800 ± 380 и 3350 ± 360 л.н. по разным популяциям) и в континентальную Европу (Фландрия, 4150 ± 500 л.н., Швеция 4225 ± 520 л.н.). Путь в континентальную Европу с Пиренеев – это путь и времена культуры колоколовидных кубков, предков пракельтов и праиталиков.

Параллельно следы древних носителей R1b прослеживаются на Балканах (4050 ± 890 л.н.), отдельно в Словении (4050 ± 540 л.н.), в Италии (4125 ± 500 л.н.). Это – начало времен тюркских языков в Европе и исчезновения из Европы «праиндоевропейской» гаплогруппы R1a1, которая заселяла Европу с 10 тыс. до н.э. Гаплогруппу R1a1 фактически спасло то, что 4800 лет назад, в начале 3-го тыс. до н.э., ее носители перешли из Европы на Русскую равнину, и заселили территории от Балтийского до Черного моря, 4500 л.н. они уже были на Кавказе, 3600 л.н. в Анатолии (по данным гаплотипов гаплогруппы R1a1 современной Анатолии). Тем временем на Русской равнине они прошли до Южного Урала и далее в Южную Сибирь примерно 4000 л.н., в те же времена основали андроновскую археологическую культуру, заселили Среднюю Азию (4000-3500 л.н.) и примерно 3500 л.н. частью перешли в Индию и Иран как арии, принеся туда арийские диалекты, что фактически замкнуло языковую связку с арийскими языками (R1a1) и привело к появлению индоевропейской семьи языков.

4500-4000 лет назад R1a1 исчезают из зарубежной (в нынешнем понятии) Европы, Европа становится тюркоязычной с прибытием носителей гаплогруппы R1b (начало 2-го тыс до н.э.), и это продолжается до середины 1-го тысячелетия до н.э. (3000-2500 лет назад), когда гаплогруппа R1a1 перезаселяет зарубежную Европу, и происходит обратная замена тюркских языков на индоевропейские. Такая языковая и гаплогруппная, или родовая (в терминах ДНК-генеалогии) чересполосица на Русской равнине, в Передней Азии и в Европе привела к

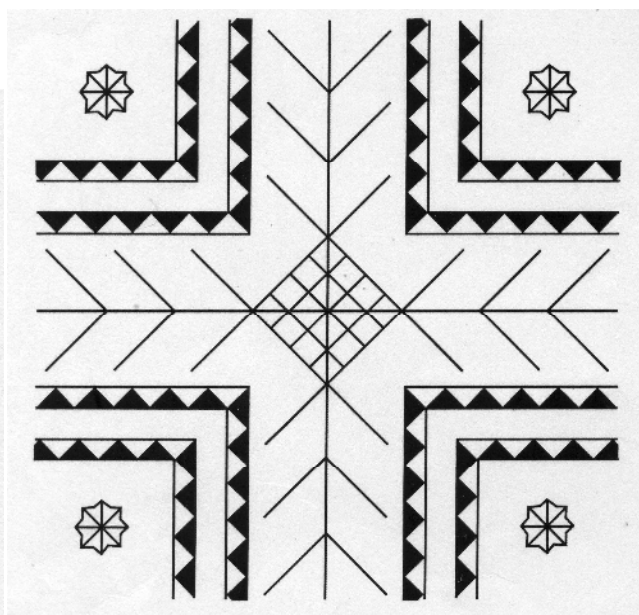
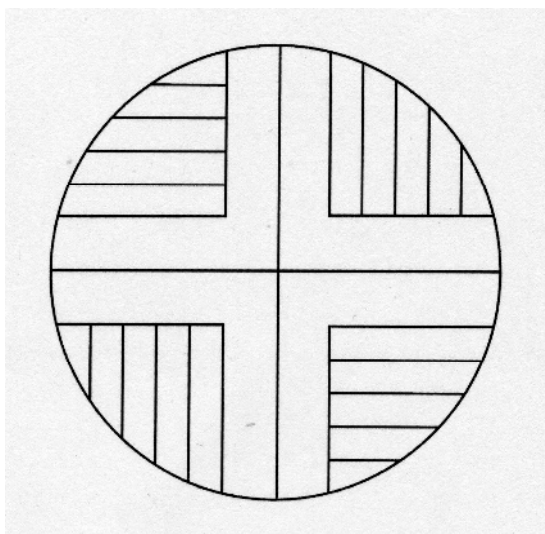
неверным лингвистическим и археологическим концепциям типа «курганной культуры», где было перепутаны языки (постулирован «индоевропейский», когда там был тюркский), направление движения («пра-индоевропейский» продвигался на восток, а не на запад, как тюркский, и как рассматривали творцы и сторонники «курганной культуры»), времена (пра-индоевропейский язык продвигался по Русской равнине в 3-м тыс. до н.э., древнеямная, она же «курганная» культуры рассматриваются в основном в период 4-3 тыс. до н.э.).

Подобное произошло и в отношении «анатолийской теории», в которой за «прародину индоевропейцев» было принято частное (закавказское) ответвление маршрута передвижения ариев, носителей гаплогруппы R1a1 на восток по Русской равнине. Это привело к принципиальному искажению и непониманию фундаментальной роли тюркских языков на Русской равнине (как минимум со времен 10 тысяч лет назад) и в Европе, на протяжении полутора тысяч лет (с начала 2-го тыс. до середины 1-го тыс. до н.э.)» -- [Вестник Российской Академии ДНК-генеалогии. Том 3, № 1. 2010 январь. Российская Академия ДНК-генеалогии. А.К. Клёсов. Основная загадка во взаимоотношениях индоевропейской и тюркской языковых семей и попытка ее решения с помощью ДНК-генеалогии: соображения нелингвиста].

26.12.2014.

Тәүтөйәктә кыз (кәләш) алышыу, бирешеү йолаһы

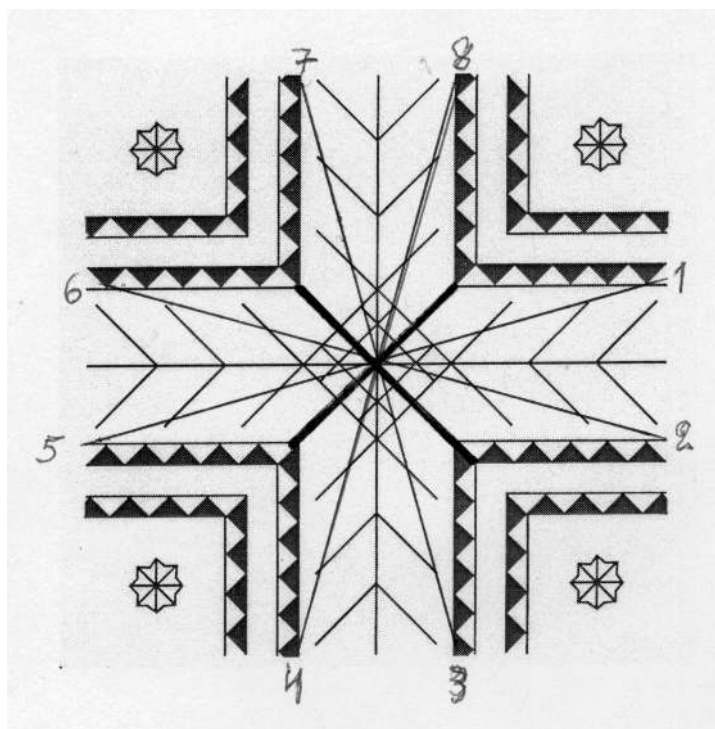
Тәүзамандарза безең тарихи Башкортостан кешелек донъяһының Тәүтөйәге (Прародина) булған, уның теүәл схемаһы башкорт милли бизәктәрендә сағыу һаклана. Шуларҙың араһынан был теманы асырға ярашлы икеһен генә алабыҙ (ябайырағын һәм катмарлырағын):

Катмарлыһынан бик якшы күренеүенсә, Тәүтөйәкте дүрт (4) һыу-ятыу (горизонталь буйза Ағизелдең изге кала Өфөгә [урталыктағы шакмакка] тиклемге үрге [көнсығыш] ағыны һәм Өфөнә узғандан һуңғы түбәнге [көнбайыш] ағыны, ә вертикаль буйза төньяктан ытқан һыу-ятыу Өфө һәм көньяктан ытқан һыу-ятыу Дим, бергә сатрашланып, башкорт һәм урыс карыһүз-әкиәттәрәндәге “диңгез”зе хасил кыла. Сатрашлы һыу-ятыу (“диңгез”) уртаһынан, уны һигезгә (8) бүлеп, изге мәркәз-кала Өфө аша *хозайзарзың изге юлы* сатрашлана (бизәктәге ылысды сатраш), бәндәләргә ул юлдарзан йәғни һыу-ятыу уртаһынан йөрөү тубаланып (табуланып) тыйылған – һыуза улар ярға якынырак үткән. Шул ук вакытта бабаларыбыз изге мәркәз кала Өфөгә дүрт яктан да “диңгез” аша туранан-тура бара алған, был юлдар за, Өфө-үзәктә тоташып, яңы сатраш (бизәктә ул күренмәй, ундайзарзы түбәндәге өстәлмә схеманан карағыз) – калын һызык менән күрһәтелгән *бейзәр юлын* хасил иткән, дүрт юл бейзәре шулай Өфө аша үз-ара аралашкан һәм никахлашкан.

“Ете ят”тан ғына кәләш алыу-биреү йолаһы

“Ете ят” – ете ятыу-һыу тигән һүз; егет кеше кәләште, үз еренәң (8-се) ятыу-һыуын иҫәпкә индермәй, Қояш (сәғәт уктары) йөрөшө ыңғайына ете ерзе узып, ете ятыу-һыузы (“диңгез”зе) кисеп, бөтөн Тәүтөйәкте әйләнәп (уратып) үтеп кенә алып кайтырға тейеш булған, был иһә уның географик белемен нык арттырған. (Хозайзар юлының һәр ике яғындағы һыу-ятыузарзы -- “диңгез”зәрзе һанап карағыз – теүәл һигез). Никахлашырға тейешле кыз менән егет үз еренән Өфө-үзәк аша үткәрелмеш тура һызык-ук башындағы каршы як ерзә йәшәп-торған. Ул уктарзы, бейзәрзекенән айырмалы буларак, *ябай бәндәләрзең* Өфө-үзәк аша аралашыу һәм никахлашыу юлдары тип атайык та, бейзәр юлы менән куша, Тәүтөйәктең схемаһына һалайык:

Һандарға иғтибар итегез: Тәүтөйәктә йола буйынса никахлашыу 1-се – 5-се, 2-се – 6-сы, 3-сө -- 7-се, 4-се -- 8-се тәүырыузар араһында ғына рөхсәт ителгән.

Никах-ырыу юдлары һандарының суммаһын сығарайык: ябай бәндә ырыузарыныгы һигез (8) плюс (+) бей ырыузарыныгы дүрт (4), бөтәһе була (=) ун ике (12) – был һан (12) башкорттарҙы төплө тикшереп белгән мәһһүр ғалимдыкына теүәл тап килә: “В домонгольское время башкиры разделялись на двенадцать основных родов, из которых семь были расположены на территории бывшей Уфимской провинции, а пять – в зауральской ее части” (С.И. Руденко. Башкиры, историко-этнографические очерки. М. – Л., 1955, 50-се бит). Һөҙөмтә: Башкортостан Республикаһының дәүләт символы итеп кабул кылынған ете (7) тупалсыклы курай сәскәһе дөрөҫ түгел – ун ике (12) тупалсык тейеш.

Башкорт милли бизәктәренең һәр береһе энциклопедик мәғлүмәттәргә эйә булыу ихтималлығын һәр ваҡыт яза килдем.

Тәүмифологиянан – карыһүз-әкиәттәргә

Мәғлүмәтлелек йәһәтенән “Урал батыр” эпосын һутландырған тәүмифологияға иң яҡын торғаны – “Алп батыр” карыһүзе. Ундағы “бер бабай менән әбей” – тәүмифологиябыҙҙағы гермафродит Имир йәки эпосыбыҙҙағы Йәнбирҙе менән Йәнбикә. Уларҙың балалары юк –тәүмифологияла ла шулай ук (гермафродит Имир буйындағы игезәк балалар яралғыһы уның менән куша гүргә [гораға йәғни тау куйынына] керә). Карыһүзебезҙә шул гүр-гор (тау) каяһы ярығынан Алп-улан тыуа – тәүмифологияла ла шулай ук: Нарытау таш ярығынан Урал, Машактау таш ярығынан Шүлгән донъяға килә (<зигатсултанов.рф> сайтымдағы Әсәрзәремдең XI томында). Карыһүзебезҙә Алп батыр “ете азым атлаған да туктаған”, шунда үзенә кәләшен тапкан -- өҫтә күрһәтелгән Тәүтөйәк схемаһындағыса. Алптың ете азымында “аяғы төшкән урындар аклан-аклан тигез ялан булып калғандар” – маршруттың схемалағы ете ырыу ерзәре аша үтеүенә ишара.

19.01.2014.

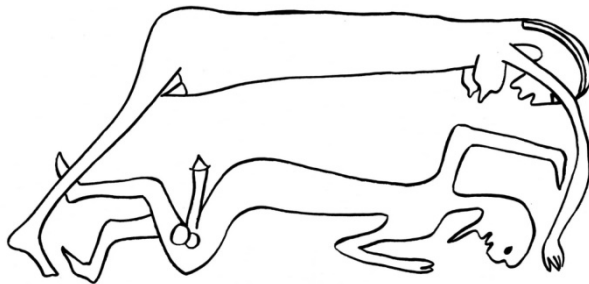
Упрощенная схема происхождения народов

Историческая наука 20-го века в своем развитии достигла такого заметного уровня, что стало возможным определить происхождения народов даже на биологической основе. И тогда вдруг ученые с изумлением обнаружили весьма «курьезный» факт: такие кажущиеся сильно далекие друг от друга как в языковом так и географическом отношениях народы, какими являются русские и финны, имеют совершенно одинаковые ДНК, такое же положение у башкир и ряда западноевропейских народов, что показывает на их происхождение от одного и того же предка. Некоторые авторы на этой основе стали прямо утверждать, что русские произошли от финнов, а башкиры – от кельтов; но, мне кажется, дело обстоит совсем наоборот: угрофинская ветвь народов произошла от первичной урусской (русской), а западноевропейская – от усарганской (башкирской)

фратрий человечества. В моей книге (сайт zigat.su в отделе «файлы» Сочинения Том XI) приведены много данных по этой тематике, но они там изложены, кажется, в разбросе и порою доставляют некоторые трудности для понимания их простым читателем. Поэтому считаю нужным здесь исправить недочет и дать облегченное краткое изложение такой важной для нас проблемы.

И так, упрощенная схема происхождения народов.

Сперва были: Ас-Ар (Вода-Женщина – Земля-Мужчина), где Ас (Өс) понимался еще как Верх, Ар (Ур – яма) – Низ, что зафиксировано изображением на кафене (бинте-саване) мумии древнеегипетского фараона (хранится в Британском музее):

Здесь Женщина есть Небо, Мужчина – Земля.

Вода-Женщина (Ас) и Земля-Мужчина (Ар) якобы сочетались с другим объектом Кан (Көн – Солнце), в итоге получился первичный этноним человеческой породы левой фратрии: Ас-Ар-Кан – Асаркан/Усарган – оно также самоназвание современного башкирского рода Усарган; и часть того же этнонима Ас-Ар дает Сар/Сер – так назывались исторические тюрки-серы. Усарганцы-серы раннесредних веков славною свою историю изложили на селенгинском руническописьменном памятнике, и там же мы найдем названную первичную основу жизни Йер-Су (Земля-Вода):

Большая надпись

: ǂ ǂ ǂ ǂ : ǂ ǂ ǂ ǂ : ǂ ǂ : ǂ ǂ ǂ : ǂ ǂ ǂ : ǂ ǂ ǂ : ǂ ǂ ǂ ǂ (1)
 : ǂ ǂ ǂ ǂ : ǂ ǂ ǂ : ǂ ǂ ǂ ǂ : ǂ ǂ ǂ : ǂ ǂ ǂ ǂ : ǂ ǂ ǂ : ǂ ǂ ǂ
 : ǂ ǂ ǂ ǂ : ǂ ǂ ǂ ǂ : ǂ ǂ ǂ : ǂ ǂ ǂ ǂ : ǂ ǂ ǂ ǂ : ǂ ǂ ǂ ǂ
 : ǂ ǂ ǂ ǂ : ǂ ǂ ǂ : ǂ ǂ ǂ ǂ : ǂ ǂ ǂ ǂ : ǂ ǂ ǂ ǂ : ǂ ǂ ǂ ǂ

(1) үзә күк : тңры : срә : йғз : йр : кылнтукдә : кыңрә : кысы : оғлы : кылымс : кысы : оғлынтә : үзә : чүмпәм : Бомн кғн : ыстымы кғн : олрмш : олрпн : түрк : боднң : ылын : түрүсын : утоутә :бырмс : ынты : бырмс :

(1) Өстә Күк : Тәңре, : аста Көрән Ер : кылынғанда : ике арала : кеше : улы : кылынмыш. : Кеше : улынан : өстә : әсәм-апам (текст авторы Юлык-туғандың

үгәй әсә-апаһы) ;: Быман каған, : Истәми каған : ултырмыш. : Ултырып, : төрк¹
бөтөндөң (халкының) : илен, : турыһын (канунын) : тотә : бирмеш : ине. :
Бирмеш :

(1) Наверху Небо-Тенгри, внизу Зеленая Земля когда были сотворены, в промежутке этих двоих был сотворен человеческий сын. Выше человеческого сына – Ас-Аба (Сава – Врздух-Вода -- Небо), Быман-каған (Солнце), Истеми-каған (Луна-Месяц) сидели...

Согласно прамифологии первичное человечество (“человеческий сын”) было разделено на два крыла-фратрию (будущие географические понятия Внутренний Башкорт и Внешний Башкорт): люди левой фратрии (Ас – носители ДНК R1a) считали себя происшедшими от Неба-Женщины (мифической старухи Янбики) через ее дочери – первопредки Шульган-матура (библейской Евы или шумерского Һульгамеша или римского Рема), а люди правой фратрии (Ар – носители ДНК R1b) считали себя происшедшими от Земли-Мужчины (мифического старика Янбирди) через его сына – первопредка Урал-батыра (библейского Адама или шумерского Энкиду или римского Ромула). В сексуальном плане названные первые занимали верхнее положение (матриархат), вторые – нижнее положение (патриархат). Понятие “жена-мать” на языке у первых называлась Асака (или ака), у вторых – Асана (или ана). В соответствии с этими небесное пространство у первых называлось Аса-Аба (Вода-Объект) – Асаба/Сава/Һауа (библейское Хава/Ева), у вторых – Ана-Аба/Анаба/Наба/Небо. Земля у первых называлась Ар/Ир/Ер, а у вторых – Асам-ал (ул) т.е. “Матери-Неба сын” – Асамал(а) – Замала/Земля...

Вода-Женщина (Ас) и Земля-Мужчина (Ар) якобы сочетались с Кан (Көн – Солнце), получился первичный этноним человеческой породы левой фратрии: Ас-Ар-Кан – Асаркан/Усарган, в то же время это самоназвание современного башкирского рода Усарган; и они же от того же но укороченного слова назывались Ас-Ар – Сап/Сер (исторические тюрки-серы).

Земля-Мужчина (Ар) сочетался с Водой-Женщиной (Ас), в результате получился первичный этноним человеческой породы правой фратрии Ар-Ас – Арас/Урыс/Рус, и еще в результате сочетания Ар-Ас с Ай (Луна-Месяц) получился Арасай/Расай/Россия...

В неизвестные нам далекие исторические времена часть предков наших на протяжении многих веков с двумя отдельными потоками переселились из Урала на Западную Европу: усарганская фратрия с ДНК R1a – на юго-западном, уруская фратрия с ДНК R1b на северо-западном направлениях (а ядро племени под названием «башкир» осталось как оберег на священном месте на Урале). На нижеследующем рисунке показаны пути следования названных двух первичных фратрий на Запад вплоть до Атлантического океана:

¹ Төрк – Торок (Тора) тау хозайы Тәңрегә (фаллоска) табыныусы башкорттар, улар менән 922 йылда Башкортостан тупрағында ғәрәп илгизәре Ибн-Фазлан да осрашкан.

При том все люди тогда говорили на тюркском языке (Вестник Российской Академии ДНК-генеалогии. Том 3, № 1. 2010 январь. Российская Академия ДНК-генеалогии. А.К. Клёсов. Основная загадка во взаимоотношениях индоевропейской и тюркской языковых семей и попытка ее решения с помощью ДНК-генеалогии: соображения нелингвиста).

Таким образом выясняется: современный башкирский народ является неизменным аборигеном (коренным населением) Урала и единственным хранителем человеческих духовных ценностей со дня сотворения мира.

30.07.2015.

Синдром «никчемности» -- болезнь башкирская

Продолжают терзать меня причуды наших славных «мужей науки», заставляя каждый раз браться за перо. Последним толчком стала статья уважаемого специалиста по генам этносов Б. Муратова с резко выраженными симптомами застарелой болезни нашей элитной прослойки, находившаяся под пятой своих премудрейших наставников, т.н. «старших братьев», и хорошо приспособившаяся мирно и верно служить самому Дьяволу. Мне кажется, они давно уже примирились с чувством личной никчемности, отключив тем самым собственные мозги и утратив дар самостоятельного мышления. Следствием чего является принятая учеными-авторитетами исторической науки всеобщий постулат отрицающий автохтонности башкир и считающий их посторонним элементом на Урале т.е пришельцами или из Алтая, или из Индии, или из Ирана... (что служит политике власть имущих и весьма поощряется). В силу чего в науке (даже среди дипломированных ученых) процветает нигилизм подобный «откровению» некоего уфимского доктора наук, в полном серьезе утверждающему, что путешествие знаменитого Ибн-Фадлана в 922 году через башкирские земли и встречи его с башкирами «является литературной фикцией» (В.А. Иванов. У подножия Рифейских гор. Уфа – 1982)... Его башкирские коллеги, тоже дипломированные, пошли гораздо дальше: ведущий этнограф Р.Г. Кузеев в 1987 году собрал в Уфе своих коллег с разных концов России на научный симпозиум, где был дружно восхвален (лишь один я выступил с критикой) его тезис об образовании башкирской нации буквально перед нашими глазами – в 40-ых годах 20-го века... В середине 90-х годов наш толстый журнал «Агидель» тоже обрадовал своих читателей, опубликовав дерзновенное «открытие» любимого

ученика доктора исторических наук Н.А. Мажитова о том, что всемирно известный мифо-эпический герой Урал-батыр являлся *реальным человеком совсем недавнего 16-го века* (времени завоевания Иваном Грозным Казани и добровольного присоединения Башкортостана Русскому государству), а до этого (то бишь до 16-го века) народ Южного Урала был совсем небашкирским. Из этого следовало, что строителями и обитателями всемирно известного городища Аркаим были небашкиры, подкреплялось это авторитетом его наставника; после чего автор настоящих строк выступил с резкой критикой. Последствия не заставили долго ждать: Н.А. Мажитов дал категоричный совет редакции “впредь не печатать таких выступлений Зигата Султанова” (“Агидель” 1999/2, стр. 149). Все это было наруку выступающим атаками в печати оголтелым антибашкиристам, таким отпетым как А. Константинов, считающий только себе подобных аборигенами Урала, а башкир – никчемными пришельцами, подлежащими стереть с лица земли (газета “Отечество” от 1993 г. №22); писатель А. Солженицин, ополчившийся против суверинитета ненавистных ему тюркских республик – Башкортостана, Якут-Саха, Татарстана; политикан В. Жириновский, яростно призвавший россиян выселить ненавистные ему татар и башкир «в Монголию, где сифилис и туберкулез»... Был ли ответ со стороны наших ведущих ученых? Да был, но как всегда “по-ученому”. Например, по случаю III Всемирного курултая башкир в 2010 году Башкирским книжным издательством «Китап» была переиздана и вручена как подарок делегатам книга Н.А. Мажитова (в соавторстве с А.Н. Султановой) «История Башкортостана. Древность. Средневековье», где его устарелый постулат о мифических небашкирских строителях Аркаима (стр. 44) был оставлен без изменения:

«Имеющиеся сейчас отдельные факты, -- утверждают авторы, -- позволяют предположить, что некоторым толчком к началу строительства городищ-крепостей типа Аркаим мог быть приход на Южный Урал какой-то многочисленной группы населения с территории Средней Азии. Археологический след ее четко фиксируется в широком применении в строительном деле саманного кирпича, что вообще несвойственно местным племенам (?! – З.С.), но является традиционным для народов Средней Азии с VII-VI тысячелетий до н. э. Нельзя упускать из виду и тот факт, что города-крепости с круглой планировкой также являются характерным элементом древней среднеазиатской культуры. В то время на территории Средней Азии начала зарождаться своеобразная религия зороастризм во главе с богом Ахура Мазда, которая с начала железного века утвердилась как официальная религия здешних государств. Вместе с мигрантами из районов Средней Азии, возможно, на Южном Урале тогда могли распространяться основные идеи зороастрийской религии».

Пишется вопреки общеизвестным фактам: ведь маг Сураштора/Заратуштра родился, жил и творил именно на нашей земле – на территории между Волгой и Уралом, а точнее, “в азиатских степях к востоку от Волги” (Мэри Бойс. Зороастрийцы. Верования и обычаи. М., 1987, стр. 3). Возникает законное недоумение: почему так поступают ученые-башкиры?! Ответ я нашел у известного граффитиолога Иршата Бикбулатовича Зианбердина: “В книге А.А. Захарова и Т.Г. Захаровой «Как написать и защитить диссертацию» (Санкт-Петербург. ООО «Питер Принт». 2004), в разделе «Мнемотехника в изучении истории» буквально написано следующее:

«Знание хронологии очень важно для понимания истории. Но опыт показывает, что люди... боятся дат. Как упорядочить множество из десятков княжеских имен династии Рюриковичей?» -- Это относится «научным» требованиям ГОСТа 2.105-95. Значит, для защиты научной диссертации Вам необходимо досконально знать «Историю государства Российского» и «Историю русской философии». И, таким образом, если Ваши мысли текут только в пределах этих требований, тогда и только тогда они могут быть «научными».

Не правда ли, как похожи эти требования на условия защиты диссертаций в Российской империи! В Российской империи одним из основных требований претендентам на научные звания было знание ими «русской православной теологии». Чтоб не быть голословным, я привожу здесь выдержку из книги «Очерки по истории математики» (Минск «Высшая школа» 1979), написанного Болгарским Б.В. и посвященную биографии Михаила Васильевича Остроградского.

...Остроградский ввиду выдающихся успехов, проявленных им в математических науках, был представлен к утверждению за ним ученой степени кандидата математических наук... Профессор философии... Дудрович ... опротестовал представление Остроградского Советом университета и приложил к протоколу заседания Совета свое особое мнение. В котором возражал против производства Остроградского в кандидаты наук, приводя в качестве одного из мотивов то, что «Остроградский не слушал богопознания и христианского учения». Попечитель Харьковского учебного округа Карцев и министр Голицын главное внимание обратили на особое мнение Дудровича. Не считаясь с постановлением Совета университета, министр не только запретил представлять Остроградского к ученой степени, но далее предписал задержать его университетский аттестат впредь до пересдачи заново всех экзаменов.

Вот почему именно башкирские ученые мыслители 18-19 веков, в частности З.Расулев, Р.Фахретдинов, М.Уметбаев, М.Бурангулов, З.Валидов и многие другие не имели официальных Российских научных званий. Они, будучи представителями башкирского народа исповедующего исламскую религию, конечно, не могли даже и думать о защите диссертаций в соответствии с требованиями Российской империи. Между тем, труды и мысли З. Расулева, Р.Фахретдинова, М.Бурангулова, З.Валидова, как труды и мысли действительно академического уровня, до сих пор служат неиссякаемыми научными источниками, откуда черпаются все новые и новые научные сведения. И у меня тоже нет, какого бы то не было желания защищать диссертацию в соответствии с требованиями ГОСТа 2.105-95. Поэтому и оформляю свою работу в виде «Иршаднамэ», в полном соответствии с требованиями восточной мысли, так как считаю, что требования этого ГОСТа закливают мысль исследователя в «величестве, могуществе и исключительности» русского народа и православия” (И.Б. Зианбердин. ИРШАДНАМЭ – история Башкортостана в 12 томах с 30 века до нашей эры по 1755 год нашей эры том I. Исянгулово – 2010, стр. 4-6).

Значит, чтобы успешно защититься и получить долгожеланный диплом, и потом сделать хорошую научную карьеру, непременно нужно строго следовать требованиям указанного ГОСТа, в научной деятельности всегда и

повсеместно придерживаться, не отклоняясь ни на вершок, политики правящего режима. Поэтому даже известные мужи официальных гуманитарных наук были склонны ущербному чувству личной никчемности, не смея противоречить даже в мелочах...

Вот почему многие представители из “мелких народов и народностей” империи искренно верили, что только Великая Октябрьская революция 1917 года дала им, от природы слепым и безмозглым кототям, все, начиная с письменности и кончая историческим сознанием, хотя мы, башкиры, имели свою философию, клинописную письменность по крайней мере уже шесть тысяч лет тому назад (башкирско-шумерский эпос “Гильгамеш” и другие произведения на шумерских глиняных книгах), проторуническую и “протолатинскую” -- в I тысячелетии до н.э. (памятники асылкульские, исыкские, из города Сард и итальянских этрусков), поздноруническую – в эпоху раннесредневековья (памятники из Орхона – Селенги, а также из центральных, южных районов Республики Башкортостан) – все они написаны на понятном для современных башкир языке. Подумать только: разве великий башкирский поэт Кулгаи, написавший еще в начале XIII века свой всемирно известный дастан “Кисса-и Юсуф”, разве был он бесписьменным?! Или когорта выдающихся башкирских поэтов, военачальников и мыслителей мамлюкского Египта Насретдин аль-Насири аль-Башкурди, Санжар аль-Рукны аль-Башкурди, Алаитдин Башкурд аль-Насири, Филметдин аль-Башкурди, Сарын аль-дин аль-Башкурди, Кыратай Хазинадар Филметдин аль-Башкурди, Филметдин Санжар аль-Башкурди, Филметдин Башкурд аль-Насири, великий правитель и полководец Бейбарс аль-Буржани -- они тоже были бесписьменными?! Или совсем близкие к нашей эпохе башкирские знаменитости как Салават Юлаев, Тажетдин Ялыгол аль-Башкурди, Гали Сокори, Мифтахетдин Акмулла, Мухаметсалям Умутбаев, Ризаитдин Фахретдинов, Ахматзаки Валиди Туган, Шаихзада Бабич свои замечательные произведения тоже не писали, а проговорили в воздух?!. Если верить имперским политикам да их прихвостням-историкам, может быть, может быть... Ведь мы были убеждены в том, что у башкир не была своей истории глубже чем до 1917 года, и многие из нас не имели понятия о капитальном трехтомном своде истории народов евразийского континента (включая башкир), составленный в 1680 году башкирским великим ученым Саидом (религиозной главой) Ягафаром Садировым, выдающимся полководцем башкирской освободительной войны 1680-84 годов против захватнической политики русского самодержавия. Запрещалось даже, как нежелательное напоминание о башкирской истории, воспевание башкирской воинской отваги, проявленные в Отечественных войнах 1812-14 и 1941-45 годов, по-видимому, для того, чтобы вышибить дух воинственности у башкир. У нас также “никогда не было своих композиторов” вопреки тому, что чарующие душу башкирские мелодии “озон көй” не прерываясь через веков и эпох дошли до нас и продолжают волновать нас; “не было театра”, не смотря на удивительные свидетельства говорящие об обратном -- осколки из бывших массовых сценических представлений, сохранившиеся в таких народных хоровых песнях, как, например, “Ерэнкашка аткайым”.

Уважаемый читатель, знакомы ли Вы с трудами ведущих историков, археологов, этнографов Башкортостана и в целом России? Заметили ли Вы единогласное их утверждение на счет языка наших предков – населения древнего и древнейшего Урала? Нет, не заметили. Обратите внимание: как они, ученые-историки официальной науки, подобно подрученным попугаям, повторяют одно и то же – коренное население Урала со дня сотворения мира говорило исключительно *на иранском* языке и никогда не было здесь никаких *тюркских* племен. Правда, не могут они подтвердить это никакими фактами – ни письменными, ни другими; а кости да пуговицы найденные в могилах, не смотря на академические разглагольствования этих по сути гробокопателей, остаются безмолвны. Коронованному Дьяволу очень хочется стереть с лица земли любые признаки пребывания здесь на Урале аборигенов-башкир, чтобы укоренить и утвердить хозяевами богатейшего природными ресурсами региона “своих”. Окончательное признание ираноязычности автохтонов в итоге будет означать, что здесь изначально не было даже духа тюрко-башкир. Думаю, поэтому некоторые молодые ученые, подобные С. Галлямову, серьезно озабоченные такой угрозой, выбрали легкий путь самоутверждения, приняв гнилую концепцию иранистов за основу своих продвижений, отрицая тем самым тюркоязычности древних башкир. Однако на территории сохранились много памятников с граффити и другие, читаемые именно на тюрко-башкирском языке. Я имею в виду ценнейшую коллекцию, собранную и расшифрованную выдающимся специалистом-историком Иршатом Бикбулатовичом Зианбердиным. Так что, последователям дьявольского учения советую не забывать об этом.

Самое главное – сделать башкир ущербными т.е. укоренить в их сознание чувства никчемности -- уподобления себя с жалким перекасти-поле, не имеющий корня и по воле ветров бесцельно бродячий по степи (именно таким воспевал башкир популярный в красной империи официальный народный поэт Башкирской АССР М. Карим), помогало это только нашим недругам подложить мину под народ -- “научную” концепцию отрицания его автохтонности с одновременным утверждением мигрантности башкир на Урале. Цель ясна: нет опоры-земли – нет башкира, нет аборигена-хозяина Урала! Для манкуртизации башкира и отчуждения его из прародины Урала с давних пор со стороны сил антибашкиризма велась и ведется скрытая, тонко обдуманная идеологическая война. Как известно, в 1920 году при изобретении Лениным Татарской АССР был выкроен огромный кусок исконно башкирской территории (Мензелинский уезд), где по последней всероссийской переписи проживало тогда двести тысяч башкир. Поразительный факт: после пяти лет просуществования новообразованной республики из этих двухсот тысячи не остался ни один башкир – все были поголовно переписаны в татары. То же стало с башкирским населением бывшей Вятской губернии. Усилиями апологетов татаризации тенденция эта была перенесена на территорию самой Республики Башкортостан в его западные районы с населением природных башкир. Казанские пантатаристы, преисполненные желания возвеличить себя и проглотить других любым путем, стали широко использовать на идеологическом фронте источники с наличием там

названия “татар” (после нашествия на Европу так называемых татаро-монголов все тюркские народы без исключения были заклеены таким названием), в Казани составили и издали свод древних текстов “Из глубины столетий”, предварительно тщательно отобрав источники содержащие именно таких названий, при этом старались притуманить любые сведения о башкирах (например, под текстом о “пачинакитах” была дана сноска в смысле: “Это не относится к современным башкирам”). Как известно, Византия с древнейших времен поддерживала дружественные отношения со своим грозным северным соседом “пачинакитами”-башкирами; например, в августе 568 года императором Юстином II было отправлено представительное посольство, с почетом принятое в летней резиденции Истеми-кагана около горы Тора-тау (Эрнст Добельхофер. Знаки и чудеса. М.,1963, стр. 334-338), гора эта находится в современном Ишимбаевском районе Республики Башкортостан. Через четыреста лет в сочинении императора Константина VII Порфирородного или Багрянородного (908-959) о “северных скифах” (948-952) почти весь опус был посвящен подробному описанию истории *пачинакитов*”, то есть речь шла о башкирах, которые “место обитания имели на реке Атил, а также на реке Геих, будучи соседями и хазар, и так называемых узов”. Нетрудно понять, что здесь Атил – нижнее течение Агидели (Белой) Идель, а Геих – Яик (река Урал), а “так называемые узы” – предки современных усарганцев-башкир, которые, как следует из данного сочинения, имели место проживания западнее реки Идель и представляли из себя родоначальников не только современных усарганцев-башкир, но и русских (от них идет тюркский этноним урус<рус). Как пишет Парфирородный, “Однако 50 лет назад упомянутые узы, вступив в соглашение с хазарами и пойдя войною на пачинакитов, одолели их и изгнали из собственной их страны, и владеют ею вплоть до нынешних времен так называемые узы. Пачинакиты же, обратясь в бегство, бродили, выискивая место для своего поселения. Достигнув земли, которой они обладают ныне, обнаружив на ней турок (болгаров. – З.С.), победив их в войне и вытеснив, они изгнали их, поселились здесь и владеют этой страной” На “карте Махмуда Кашгари” башкиры эти помещены на землях между Доном и Днепром в соседстве с русами. Отвоёванная узами-усарганцами от пачинакитов-башкир (или печенегов) территория современной Республики Башкортостан на той карте была обозначена как Кобстан (на древнебашкирском языке “коб” это волчица-собака) – “страна людей поклоняющихся Волчице-Собаке”; усарганцы действительно поклонялись Волчице-Собаке – мифической молочной матери их мифической родоначальницы Шульган, поэтому монголы и вслед за ними и другие соседние народы называли их *ногай* (собака). В приводимом источнике есть интересные сведения, показывающие однородности пачинакитов-башкир и узов-усарганцев и дающие основания к предположению причины закрепления за этими родственными племенами единого **объединительного** этнонима башкорт/башкир, вот

- они: “Да будет известно, что в то время, когда пачинакиты были изгнаны из своей страны, некоторые из них по собственному желанию и решению остались на месте, живут вместе с так называемыми узами и поныне находятся

Рис. 128. Покрой *кэзэки*.

Кэзэки/казакин (покрой) башкир
из книги С.И.Руденко

усарганоканлинско-бажанакобашкирского рода с принятием общего для всех этнонима башкорт/башкир. А интересные изменения в костюме пачинакитов-башкорт под названием “кэзэки” (казакин) сохранены до сих пор: “Кэзэки (казакин) был много короче, всегда выше колен и уже бешмета; шился он также в талию и на подкладке; рукава его были короткие, едва доходили до локтя” (С.И. Руденко. Башкиры, историко-этнографические очерки. М.-Л., 1955, стр. 163, 166, рис. 128). Одевание это в ношении современных башкир выглядит как в рисунке 2 (из книги: С.Н. Шитова. Башкирская народная одежда. Уфа “Китап” 1995, стр. 235).

Костюм современных
башкир, справа – в казакине

среди них, имея следующие особые признаки (чтобы отличиться от тех и чтобы показать, кем они были и как случилось, что они отторгнуты от своих): одеяние свое они укоротили до колен, а рукава обрезают от самых плеч, стремясь этим как бы показать, что они отрезаны от своих и от соплеменников”. Как говорится, нет худа без добра: на территории упомянутого Кобстана (современного Башкортостана) произошло историческое объединение разобщенных ранее племен двух фратрий первоначально-единого

Древнее название одежды *каза-көн/казакин* (где в переводе “каза” – бедствие, “көн” – день) является народным памятником того бедственного дня пачинакитов-башкир, о котором сообщил Порфирородный, когда башкиры-воины вынуждены были укоротить свою верхнюю одежду.

Я не удивлюсь, если казанские ученые мужи, составившие названный свод, скажут, что они не знали или не догадывались о всем этом, касающихся башкир, но все же догадались же они в сугубо своих интересах “объяснить” этноним “пачакит” откровенно тенденциозным примечанием: здесь “речь идет о печенегах” (неискушенный читатель непременно будет “усекать”, что речь идет не о башкирах). Но знатокам праимифологии уже давно известно, что печенеги/бажанакиты – это материнское левое крыло фратрии, а башкорт/башкиры – ее отцовское правое крыло, по сути все они башкиры. В

своде даны еще такие источники, как письмо Иокаганки-венгра (1320 г.) и знаменитые путевые записи Ибн-Фадлана-араба, оба текста изобилуют названиями как страна Баскардия, страна Башкыр, но составители постарались оставить их совсем без внимания. Там же читаем: “Карта мира приложенная к труду Махмуда Кашгари... На карте отмечены земли кипчаков, огузов, татар”, но наличие там “земли башкурдов” преднамеренно замалчивается (Из глубины столетий, 2-е издание. Казань, Татарское книжное издательство, 2004, страницы 70, 77, 88-89, 94-95, 157-160 и надпись к фото карты мира из труда М. Кашгари). Факты эти говорят о явной башкирофобии, ведь недаром говорится: чтобы покончить с любым народом прежде надо отнять его историю...

Не следует нам ожидать также ничего хорошего (в смысле правды) и от дипломированных “своих” башкирских ученых – все они “вышли из шинели” московских, петербургских или казанских наставников-европоцентристов и пантатаристов, то бишь великодержавных шовинистов-колонизаторов и ни за что не могут они противоречить им и рисковать своими учеными степенями, полученными от них же. Поэтому в след за своими наставниками считают они “начальной датой” происхождения башкирского народа (смешно даже!) 922 год, ибо тогда устами араба-путешественника якобы “впервые” было произнесено слово *башкурд/башкир*, как будто до этого не было их на свете; в то же время “старший брат” из их среды (В.И. Иванов) пошел дальше, как было сказано, отрицая даже существование когда-либо не только башкир, но даже самого Ибн-Фадлана, при этом коллеги этого нигилиста остались безучастными (молчание – знак согласия). Но все же приоритет остается за аксакалом Р.Г. Кузеевым, внесшим “вклад” в историографию, раз и навсегда заклеив башкир мигрантами, “возникшими” как перекасти-поле на великолепном иранском и

Саргон-Усярган

угрофинском Урале“ не раньше XI века”. И никто из его даже башкирских коллег не ломал голову над тем... Происходит все это в то время, когда человеку даже с неполным средним образованием кое-что известно о каких-то странных шумерах/самарах, оставивших свои загадочные следы на картах: на Приуралье (город Самара на Волге и на национальном округе Ханты-Манси, река Самара – приток Идели/Волги), на Кавказе (река Самур), на Средней Азии (город Самарканд) и на арабском востоке (город Самарра). Почти каждый ученик средней школы знает о “северных народах”, завоевавших Древний

Восток (Месопатамию, Египет), очень хорошо известен ему грозный царь Саргон, дошедший до самого Египта. Но полагаю мало кто даже из ученых задумался об этимологии *шумер/самар*, слов *фиргавен/фараон* и имени *Саргон*, происходившие именно от башкир – почитателей мифической молочной матери Волчицы/Собаки, а слова эти образовались, по-моему, следующим путем:

эсэ-бүре (волчица/собака)>сабуре>самуре/самара>самар/шумер;

фиргавен>бурек-абан (волчица/собака)>Бүрек-Амон (Солнце-Амон – бог древних египтян);

Саргон>усаргон/усарган (в значении “царь усарганцев-башкир”, как и средневековые царские имена Ногай-хан, Урус-хан, Башкорт-хан).

На протяжении ряда поколений трон Древнего Египта занимали усарганские/осорконские (башкирские) фараоны:

III династия (2778-2723 гг. до н.э.): Хуни (бажанак-башкир);

V династия (2563-2423): Усеркаф (усарганец из Кафа – Кавказа);

XXII династия (950-730): Осоркон I, Осоркон II, Осоркон IV;

XXIII династия (817-730): Осоркон III (Э. Бикерман. Хронология древнего мира. М., 1975, стр. 176-178).

Нашим ученым-нигилистам остается только гадать: каким образом прикатилось это злосчастное перекасти-поле под именем башкир на “хребет России Урал” (выражение журналиста Парфенова), и куда должно укатиться с глаз долой? Имеется, конечно, готовая и обкатанная многовековая дорога-теория наших “старших братьев”: так-как всякая тюркская нечисть когда-то мол как саранча, как микробы навалилась на Урал, на благодатную страну благородных индо-иранцев, “из сифилисного, туберкулезного” (известное изречение “сына юриста” Жириновского) монгольского Алтая – туда (или куда угодно) им и обратная дорога! Но теория эта, хотя наши доморощенные “теоретики”, готовые всячески выслуживаться перед всемогущим сюзереном, стараются ее всячески укреплять, она сгнила, обветшала, нитки рвутся по швам, требуется теперь что-то новое, но они не понимают: “По итогам исследований Р.Г. Кузеева, -- пишет один из них, -- выясняется вот что: древние башкиры на Южный Урал переселились из Средней Азии” (Н.А. Мажитов. Тайны Древнего Урала. Уфа, 1973, стр. 145, 150), а ведь это равносильно великому открытию небезизвестного Ходжы Насретдина!.. Наши историки-ученые, страдающие синдромом никчемности, не способны мыслить нормально, ставят они все вниз головой: скажем, рас исторические следы таких предков башкир как катайцы и сирь, массагеты и тиссагеты, канлинцы и бурзяны, усарганцы и хунны-печенеги, сарды-этруски, болгары-бургары, бургундцы и баски, бурзяны-пруссаки и асабайи-шведы обнаруживаются в Китае, в Средней Азии, Иране и Индии, в Египте, Греции или на Западной Европе, то по этим неопровержимым “уликаам” им можно делать вывод о том, что первые башкиры первоначально происходили и жили именно в тех перечисленных окраинах, но только не на Урале, и вообще *тюрки* мигрировали на Урал не ранее XI века. Хотелось бы узнать: куда девать тогда великого башкиро-тюркского кагана Баламбера (по-башкирски Балам-бүре – “сын волчицы”) правившего в 363-378 годах (по хронологию Саида Ягафара) именно на Урале и отправившегося на свой победоносный поход на Запад именно оттуда? Да, историки не называют его башкиром, а болгаром, но ведь этноним “болгар” стопроцентно произошел от “башкорт” (Н.А. Баскаков. Русские фамилии тюркского происхождения. М., 1979, стр. 249), поэтому для точности и на благо истории было бы целесообразно пользоваться термином *башкир-булгар*. И так, по моему разумению, с давних времен (еще до нашей эры) династия башкиро-булгарских ханов правила неизменно на исторических башкирских землях (по Саиду Ягафару в стране Идель) со ставкой между Иделем/Волгой и Яиком/Уралом. Обитавшие там

древнейшие башкирские племена, наравне с соседними («ут күрше») атлантидийскими племенами иудеев представляли собой первород человечества. Башкирские племена Седого Урала, по мере популяции и роста их численности, подобно кругам на воде от брошенного камня, отрывались от ядра и расходились на все четыре стороны света, осваивая новые земли и образуя новые народы, а не наоборот, как считали и считают идейно закостенелые ученые мужи прошлого и настоящего. Но их шаткую концепцию беспощадно разрушает не только фольклор, предания от самых древних людей со всех четырех сторон света, считавшие прародиной и местом обитания их богов священный наш Урал, но и то же утверждает передовая современная наука. Резкая критика моя вовсе не значит, что нужно отбросить признанных корифеев за борт. Например, фундаментальный труд Р.Г. Кузеева «Происхождение башкирского народа», изобилующий бесценным фактическим материалом, за исключением его ложной концепции прихода башкир извне на Урал, остается и будет оставаться в золотом фонде наших научных достижений. В то же время страшные симптомы синдрома никчемности продолжают выявляться до сих пор: то, что было изречено «старшим братом» – неукоснительный закон, никому не позволено выходить из его колеи. На колее и только на колее можно состоять как ученый, сделать хорошую карьеру. Умный человек порою даже осознает всей пагубности такого положения, но продолжает идти, сохранив инерцию. В капкан такой инерции и попал выше названный способный молодой исследователь башкирской старины Салават Галлямов, растративший на этом пути богатый багаж великолепных своих познаний, направив их на отрицание автохтонности и тюркоязычности своих древних предков башкир; в итоге потерпел он фиаско.

Ведь согласно праимифологии первичное человечество («человеческий сын») было разделено на два крыла-фратрию (будущие географические понятия Внутренний Башкорт и Внешний Башкорт): люди левой фратрии (Ас – носители ДНК R1a) считали себя происшедшими от Неба-Женщины (мифической старухи Янбики) через ее дочери – первопредки Шульган-матура (библейской Евы или шумерского Ёульгамеша или римского Рема); а люди правой фратрии (Ар – носители ДНК R1b) считали себя происшедшими от Земли-Мужчины (мифического старика Янбирди) через его сына – первопредка Урал-батыра (библейского Адама или шумерского Энкиду или римского Ромула). В сексуальном плане названные первые занимали в обществе верхнее положение (матриархат), вторые – нижнее положение (патриархат). Понятие «жена-мать» на языке у первых называлось Асака (или ака), у вторых – Асана (или ана). В соответствии с этими небесное пространство у первых называлось Аса-Аба (Вода-Объект) – Асаба/Сава/Һауа (библейское Хава/Ева), у вторых – Ана-Аба/Анаба/Наба/Небо. Земля у первых называлась Ар/Ир/Ер, а у вторых – Асамал (ул) т.е. «Матери-Неба сын» – Асамал(а) – Замала/Земля...

Вода-Женщина (Ас) и Земля-Мужчина (Ар) якобы сочетались с Кан (Көн – Солнце), получился первичный этноним человеческой породы левой фратрии: Ас-Ар-Кан – Асаркан/Усарган, последнее является самоназванием современного башкирского рода Усарган; и они же в старину от того же слова укороченно

назывались Ас-Ар – Сар/Сер (исторические тюрки-серы, предки современных усарганцев).

Земля-Мужчина (Ар) сочетался с Водой-Женщиной (Ас), в результате получился первичный этноним человеческой породы правой фратрии Ар-Ас – Арас/Урыс/Рус, и еще в результате сочетания Ар-Ас с Ай (Луна-Месяц) получился Арасай/Пасай/Россия...

В неизвестные нам далекие исторические времена на протяжении многих веков часть предков наших с двумя отдельными потоками переселились из Урала на Западную Европу: усарганская фратрия с ДНК R1a – на юго-западном, урусская фратрия с ДНК R1b на северо-западном направлениях (а ядро племени под названием «башкорт» осталось как оберег на священной земле -- на Урале). Ниже на рисунке-схеме показаны пути следования названных двух первичных фратрий на Запад от Урала вплоть до Атлантического океана.

И вот что: в те далекие от нас времена все люди евразийского континента говорили *на тюркском языке* (Вестник Российской Академии ДНК-генеалогии. Том 3, № 1. 2010 январь. Российская Академия ДНК-генеалогии. А.К. Клёсов. Основная загадка во взаимоотношениях индоевропейской и тюркской языковых семей и попытка ее решения с помощью ДНК-генеалогии: соображения нелингвиста).

Таким образом выясняется: башкирский народ есть автохтонное (коренное) население Урала, которое со дня сотворения мира остается единственным хранителем всечеловеческих духовных ценностей.

Выходит, по велению судьбы великие тюрки-башкиры с Урала очутились на всех четырех сторонах света, заложив тем самым основы современных разноязычных (в том числе ираноязычных) народов, но не наоборот!

Говорят, на ошибках учимся. Но к сожалению, как видно из последнего выступления в интернете талантливого исследователя Булата Муратова, привязан он к ошибочным выводам Галлямова, ставящего вопрос вниз головой. При решении подобных сверхответственных вопросов, касающихся истории башкирских племен, посоветовал бы я всем, перед тем как сделать выводы, придерживаться известной народной мудрости “семь раз отмерь...”

09.02.2016.

Азы прамифологии. Обращение к современникам думающим

Это есть моя очередная попытка достучаться до заскоруждлых умов и сердец представителей так называемых академических научных кругов, чиновников с зашоренными глазами. Но прежде всего рассчитываю на независимых от догм и инструкций любознательных людей, желательно знакомых с содержанием электронного XI тома (“Книга-память. Духовно-культурная история башкир или

основы прамифологии” на русском языке) моих Сочинений. А кто еще не успел, тот сможет восполнить свой багаж на сайте zigat.su.ru отдел “Файлы” Сочинения том XI. Говоря словами известного ученого – доктора филологических, кандидата исторических наук Ф.Т. Кузбекова: “Данная исследовательская работа... посвящена сложнейшей теме: выяснению родственных связей народов мира. Согласно авторской концепции, в эпоху первобытного общества люди имели единый и единственный язык (праязык) и одну религию (прарелигию). В течение тысячелетий по мере освоения новых территорий и распространяясь по всему земному шару, отдаляясь друг от друга и утрачивая родственные связи, они настолько стали разными, что сегодня не только не знают те или иные языки, но и не задумываются о своих корнях.

Доказывая правомерность своей концепции, З.Султанов скрупулезно анализирует, сравнивает, сопоставляет языки урало-алтайской и индо-европейской групп, изучает мифологии народов мира, ссылаясь на фундаментальные исторические источники, на труды корифеев науки. Словом, источниковедческая база исследования довольно-таки обширна и основательна”.

И так, приступаю к краткому изложению основ названной концепции касательно прамифологии о сотворении мира и жизни на Земле.

1. Первоначальный Хаос – Мрак в форме темного круглого яйца-монстра.

2. Возникновение живых зачатков из Хаоса – Мрака в виде совокупной пары человекообразных тел – двуполого (гермафродита) Господа Всевышнего Имира (прапредка) или начало начал.

3. Отрыв этих двух тел друг от друга – образование Земли от нижней (мужской) половины и Неба от верхней (женской).

4. Вознесение из семи (7) отверстий (“ворот”) мужской половины тела в Небо семи (7) душ Имира и закрепление их там в виде священного созвездия Оло Етеган -- Большой Медведицы.

5. Вознесение из семи (7) отверстий (“ворот”) женской половины тела в Небо семи (7) душ и закрепление их там в виде священного созвездия Кесе Етеган – Малой Медведицы. При том душа фаллоса Господа Всевышнего закрепляется на северном небосклоне в виде звезды Тимер Кадык (по-башкирски “корень-фаллос”) – Полярная Звезда. Душа материнского лона Господа Всевышнего закрепляется на южном небосклоне тоже в виде звезды (точное ее название подскажут астрономы).

6. Священные детородные и детокормящие органы двуполого (гермафродита) Господа Всевышнего возвышаются на поверхности Земли центральной части территории исторического Башкортостана как известные нам всем священные тау (горы): шиханы Тора-тау (фаллос-гора); Куш-тау (парная материнская грудь-гора); Шак-тау (сосок левой груди – Волчица-гора), съеденная злосчастным Стерлитамакским содовым комбинатом; Юрак-тау (сосок правой груди – Коровабелая-гора); Тукан-тау (узловая пуповина-гора или первичный Пуп Земли); Нары-тау (яйцо-семенник мужской половины); Машак-тау (яйцо-семенник женской

половины); Эмба Бакажарык-тау (попка matka-расщелина-гора или горы Эмба-Мугоджары).

Каждый из членов тела Господа Всевышнего Имира, превратившихся в гору и расположенные на территории исторического и современного Башкортостана, именуется с тех пор и до сих пор по-башкирски, вот они, кроме выше перечисленных:

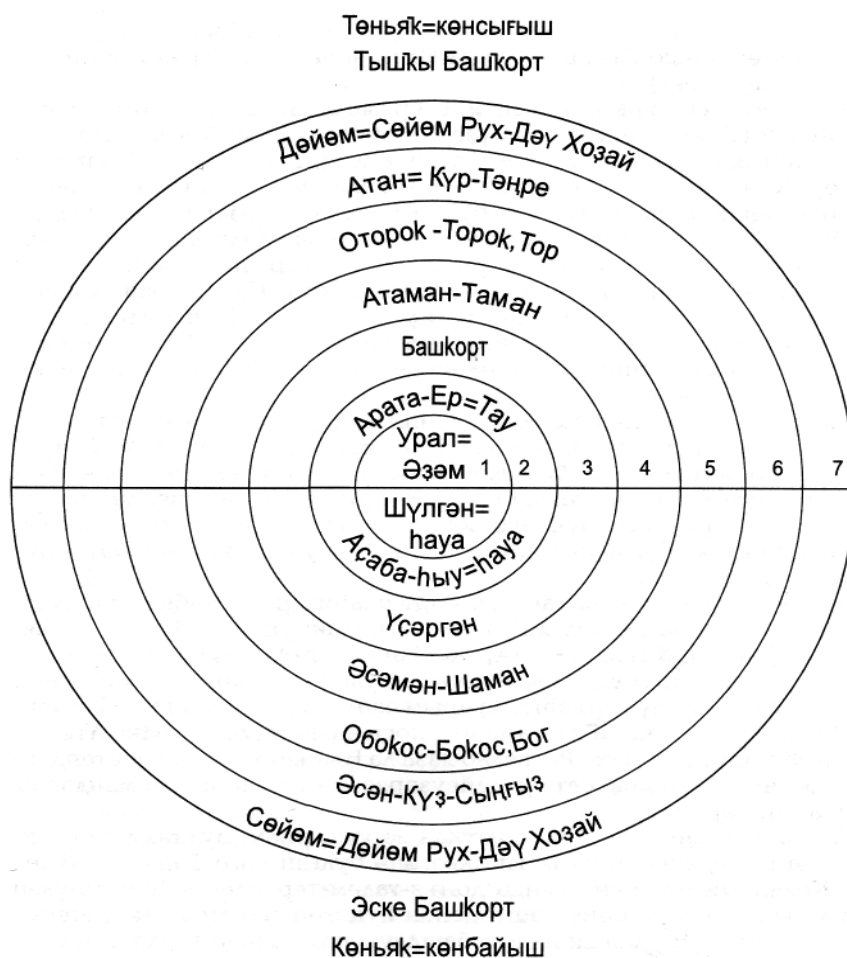
1. Баш-тау (Голова-гора).
2. Елмердак-тау (Ветренно-сопливая гора – Нос).
3. Ирен-дек-1 на Учалинском районе (верхняя Губа-гора).
4. Ирен-дек-2 на Баймакском районе (нижняя Губа-гора).
5. Бакты-тау или Бакан-тау (Шея-гора).
6. Калу-тау (левая Рука-гора).
7. Ала-тау (Берущая-гора, правая рука).
8. Яман-тау или Жопан-тау (задница, Жопа-гора).
9. Кадак – Алтай (Казахский мелкосопчаник вместе с Алтаем -- правая Нога-гора).
10. Азак-гора около Азовского моря (левая Нога-гора).

Таким образом на первом этапе преобразования тела Имира образовался регион для проживания первых богов и предков человечества.

Иерархия богов и божеств, подчиненные Господу Всевышнему Имиру.

Фигура гермафродита-Имира нашими прапредками представлялась также в виде обычного (одинарного) человека, но воплотившего в себе признаки обеих полов. Поэтому фигура эта была мысленно разделена горизонтальной линией на 2 равные половины: верхняя половина головы от уровня рта с парами глаз, ушей, ноздрей и ртом (всего 7 телесных “врат” или дыр) считалась мужской и олицетворялась она в образе прапатера Янбирде (из эпоса “Урал батыр”); остальная вся нижняя часть тела тоже с 7 “вратами” (из них 2 – скрытые от глаз смертных отверстия нёба и глотки) считалась женской, олицетворялась она в образе праматери Янбикэ (из эпоса “Урал батыр”). В итоге Имир имел 14 “священных врат”, из которых 2 скрытых (нёбная дыра и глоток) считались полубожественными и принадлежали они не простым смертным, а институту шаманов-атаманов и каганов; и за вычетом этих двух остальные 12 “врат” принадлежали первичным основным родам башкир (считалось, что эти роды вышли из тех телесных “врат” Имира): Бажанак-Башкирский племенной союз (мужская половина или Внешний Башкорт) считался “Баш” или “Баж” (Голова Имира) и состоял по числу “врат” из 7 родов, а Усерган-Канлинский союз (женская половина или Внутренний Башкорт) считался “Туш” или “Таш” (Грудь Имира или Яички Имира) и состоял за вычетом тех скрытых двух “врат” из 5 родов (как было уже сказано, скрытые 2 рода простым людям не принадлежали и являлись они особыми – шаманы-атаманы и каганы).

Таким образом, числа 2, 5, 7, 12 и 14 тоже считались священными числами.

Круг мироздания разделенный на 2 половины (Внешний Башкорт и Внутренний Башкорт) с размещением в них людей и богов.

Медведицы и глазам его женской половины Сунгуз – 2 звезды Малой Медведицы)..

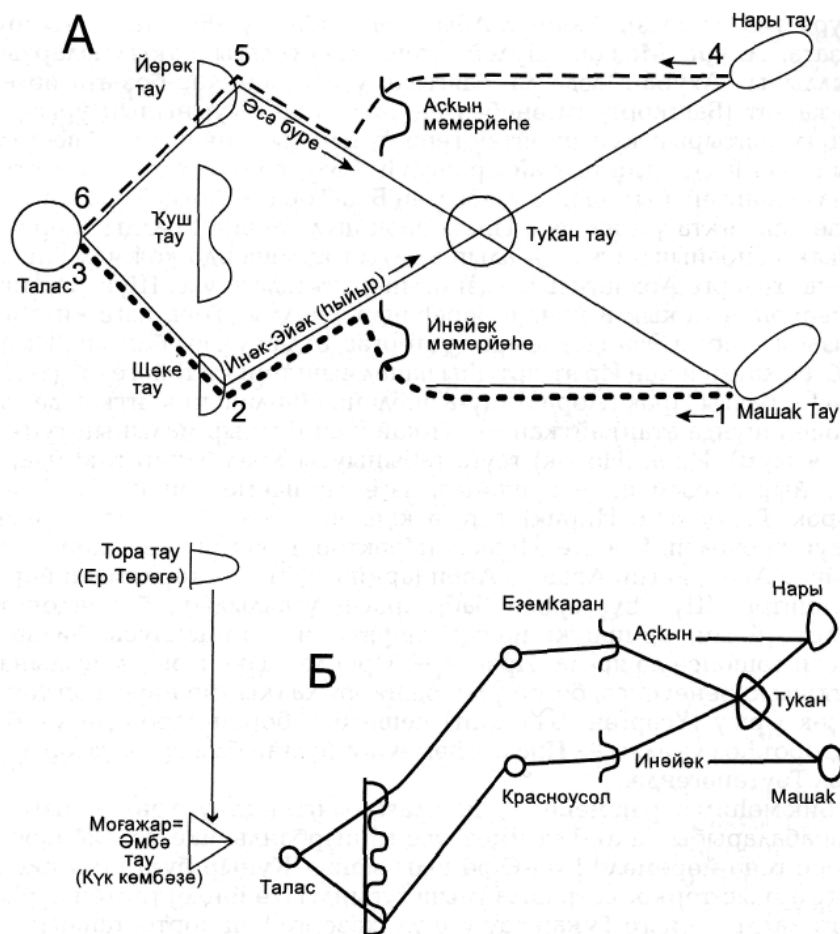
Из всего сказанного следует, что принятое ныне нами, башкирами, в широкое пользование понятие “союз семи родов” (семь соцветий курая на гербе Республики Башкортостан) является ошибочным -- представляет собою лишь одну половину (7 родов) башкирского народа; другая же половина, состоящая из 5 родов, на гербе не представлена и, таким образом, оставлена за пределами башкирской нации... Остается только сожалеть, что ученые мужи, кому было доверено в свое время решение этой важной задачи, оставили без внимания фундаментальный труд С.И. Руденко о башкирах, где еще в середине прошлого века им было четко определено: “Башкиры разделялись на *двенадцать* основных родов, из которых *семь* были расположены на территории бывшей Уфимской провинции, а *пять* – в Зауральской ее части”. (С.И. Руденко. Башкиры. Историко-этнографические очерки. М. – Л., 1955; стр. 50). Значит, количество соцветий курая на госсимволиках должно быть доведено до 12 – по числу первичных основных родов башкир, что легко поправимо. Подобный промах когда-то был допущен в символике Турции -- в самом центре периметра Полумесяца было помещено изображение звезды, что по законам астрономии недопустимо, ибо такая звезда

Как становится ясным из только что сказанного, фигура Господа Всевышнего Имира представлялась состоящей из двух половин-плоскостей (мужской и женской), на которых по направлению сверху вниз размещались по трое богов на каждой плоскости (на рис. 17: 4, 5, 6 круги), а высший 7-ой круг принадлежал самому Господу Всевышнему Имиру (точнее сказать, глазам его мужской половины Тунгур -- 2 звезды Большой

фактически находится далеко за диском Месяца и покрывается им (ошибка была потом исправлена)...

Рождение первопредков-близнецов Урала (Энкиду, Адам, Ромул) и Шульгана (Гильгамеш, Ева, Рем).

Сперва подошла очередь к зарождению молочных кормилиц будущих первопредков человечества – тотемных животных Волчицы и Коровы, а за ними последовало рождение близнецов-первопредков человечества Шульгана и Урала. Происходило это так.

Схемы священных дорог Волчицы и Коровы – молочных матерей первопредков Шульгана и Урала.

Согласно мифу, на юго-западе Урала, расположенной на устье реки Ам-аба (Ам-омут, т.е. женский детородный орган) – современной реки Амаба/Эмба из утробы “женской” половины тела (Ам) прапредка-гермафродита Господа Всевышнего Имира, должен был родиться мальчик-первопредок северо-восточной фратрии человечества (один из будущих близнецов-героев Урал или Адам или Ромул-римский или Энкиду-шумерский). Но этому акту помешала смерть прапредка Господа Всевышнего Имира (его кончина была необходима для образования Мира Живых и Вселенной) и в следствии этого будущий

первопредок мужской фратрии человечества Урал или Адам или Ромул или Энкиду оставался пока нерожденный в Имировом мужском правом яичке-Ар (мужской Ар-половины мошонки); яичка эта после названной смерти Имира-гермафродита превратилась в гору *Машак-тау* (от слова Машак-анак – “Лосиха” т.е. гора-яичко с замороженным (живым) зародышем Урала -- будущего первопредка северо-восточной фратрии человечества. Полагаю, от слова Машак-анак-ата (Лосиха-родившая-отца [народов]) происходят имена известных нам мифических героев: (Машак)-анакада – *Энкиду* (по-башкирскому Энак-үтезе – «коровы бык») и Машак-ар-ал (Лосихи-мужчина-приплод) – (Машак)-арал – *Урал*.

Точно таким же образом от левого яичка Имира образовалась гора *Нары(с)-тау*, древнее название которой Ана-рыс (Рысиха). От Рысихи нарождается (Н)арыс-алакан (Рысихи-приплод) – Арысала(ка)н/Арыслан (Львица) и (Ары)салакан – салакан/*Шульган* или Ева или или Рем или Һүлгән-әс (Шульган-мать) –

Башкирский национальный орнамент на ковре – “андреевский крест”

Гульганаш/Гильгамеш – первопредка юго-западной фратрии человечества В шумерских глиняных книгах Гильгамеш изображается в образе львицы. Но появление их, героев Урала и Шульгана, на свет было отсрочено в связи с преждевременной смертью прапредка Имира. При том до рождения человеческих первопредков Урала и Шульгана должны были появиться на свет их будущие молочные кормилицы *Боз-анак* (Ледяная корова или Бизониха-мать) и *Асака-Шаке* (Волчица); по велению Небесной Души

Господа Всевышнего Имира все так и произошло: родились они, будущие молочные матери, из сосок пары грудей Имира -- гор с названиями Бозанак-тау или Ёиерак-тау (Корова-гора), слово Ёиерак стало потом Ёйөрәк – *Йөрәк-тау* (гора Юрак); священные шиханы эти в древности назывались *Эмей Куш-тау* (букв. “Грудь Парная гора”), а у древних географов писались как Имай, Хумай, Умай, Юмай. Современные названия этих шиханов также *Тора-тау, Шаке-тау* (уничтожено Стерлитамакским Содовым комбинатом) *Куш-тау, Юрак-тау...* Напомню: повивальная бабка *Корова*, отправившись от своей горы *Юрак*, через горы *Тукан* (Братство или Узел) проделала путь до горы *Машак* и приняла там из чрева горы младенца *Урала*, накормила его своим грудным молоком и повернувшись обратно, привела его до горы *Шаке*. Павивальная бабка *Шаке* (Волчица) тоже отправилась от своей горы *Шаке*, через горы Тукан дошла до горы *Нары(с)*, приняла там дочурку *Шульган*, накормила ее своим грудным молоком и довела обратно до горы *Юрак*. Священные их дороги отразились на башкирских национальных узорах в виде “андреевского креста (рис. 11). На схеме А показаны священные дороги, по которым проходили священные Корова и Волчица к священным горам Машак-тау и Нары(с)-тау (сплошные линии) и пути их обратно вместе с новорожденными там из этих гор Уралом и Шульганом (пунктирные линии). Напомним: прародителем и прародительницей земных богов и богинь являются детородные органы Имира (мужской и женский) -- священные горы

Тора-тау (фаллос Имира) и Эмба-тау (вагина Имира). В привязке к местности они показаны на схеме Б (внизу слева), здесь же повторяется первая схема с привязкой ее к современным топонимам Республики Башкортостан. Согласно мировой мифологии рождение наших первопредков и их молочных кормилиц происходило следующим образом: Урал родился от горы Машак-тау (правое “мужское” яичко Имира), а Шульган родилась от горы Нары(с)-тау (левое “женское” яичко Имира); а Шаке-Волчица, кормилица Шульгана, родилась от уничтоженного теперь Стерлитамакским Содовым комбинатом Шаке-тау (считался левым соском груди Имира – продолжением горы Куш-тау) и Корова, кормилица Урала, родилась от Юрак-тау (считался правым соском груди Имира – продолжением горы Куш-тау). Чтобы исполнить предназначенную им роль повивальной бабки и кормилиц первопредков человечества, Корова и Волчица прошли долгую, утомительную дорогу от мест их рождения через гору *Тукан-тау* (считается, что она -- пуп Имира), там скрестились их пути и пошли они дальше (прямая линия между пунктами 5 – 1 путь Коровы, между пунктами 2 – 4 путь Волчицы). Обратный маршрут Волчицы с младенницей Шульганом пролегал через пещеру Аскын, (пункт их краткой остановки для отдыха), дальше до Юрак-тау и до места их постоянного жилища -- Первой Теремы (Юрты) – в местечко *Талас*, путь этот обозначен пунктирами (4 – 5 – 6); такой же путь прошла Корова с младенцем Уралом через места их краткой остановки для отдыха пещеру Инаяк (или Киндер) до Шаке-тау и Талас, обозначена она на схеме точечной линией (1 – 2 – 3). Дороги эти считались священными, принадлежавшими людям и животным. Схема этих скрещивающихся путей-линий принята как родовая тамга усярганцев-башкир (приведенный на рисунке образец реконструирован на основе личных родовых знаков башкир из деревень Юлдыбай и Кузяш, поставленные ими под документом 31 мая 1804 года. – ЦГИА РБ, И-2, дело 190, л. 31) и в форме креста на Андреевском флаге россиян. Эти узоры (“андреевский крест”) воспроизведены как национальный орнамент на башкирском ковре (см. рисунок).

К глубокому сожалению, священной горы Шаке-тау теперь уже нет – уничтожена руками современников-варваров для производства каустической соды...

Все тюркские народы современности ежегодно широко отмечают два праздника:

1. Ана-ырыс (Рысиха-мать) – *Науырыс/Науруз* – День рождения из горы Нары(с) первопредки Шульгана или Гильгамеша;

2. Нар-туган (Быка рождение) – *Нардуган* – День рождения из горы Машак первопредка Урала или Энкиду.

Возникли первые этнонимы на Урале:

1. Бозанак (Бизониша-корова) – *Бажанак/Печенег* – поклонники Священной Бизониши-коровы, племя Урал-батыра.

Краткое обозначение того же этнонима:

Боз(ан)ак – Бозак+ар-ат (Корова+мужики-отцы) – Бозакарат/*Башкорт* (башкиры).

2. Аса-буре-кан (Мать-волчица-солнце) – Асауркан – Асаркан/*Усарган* –

поклонники Священной Шаке-Волчицы, племя Шульган-матура. Они были известны еще под названиями Шаке/Саке – *Саки*; Сака-Баре (Волчица-Волк) – (*саки-абары*) асакаб-аре – *скиф-ары* (скифы-мужи)...

Названные две фратрии (племена) составили единый народ *Башкорт* (башкиры).

Среди Священных гор-шиханов Торок-тау (Фаллос-гора) в понимании наших предков занимал (и занимает!) главенствующее положение, ибо считалось, что этот шихан является половым членом (Торок) Господа Всевышнего Имира, давшим жизнь всем богам мировым. Вот почему башкиры, имевшие дело с арабским путешественником Ибн-Фадланом в 922 году на башкирской земле, считали его главным богом и носили на шее изображение фаллоса. Поэтому все этносы на Урале, считающие Торок главным богом, носили общий этноним «торок» (фаллос) т.е. *тюрк, тюркские народы*.

Вывод: коренной (автохтонный) народ на Урале – *Башкорт* (башкиры).

Первопредки Шульган и Урал, достигнувшие уже зрелого возраста, в Таласе ставят Первую Терему (Юрту) -- купол с основанием в виде круга, повторяющего линию горизонта. Этот Первый Круг, где были якобы размещены первопредка-женщина Шульган (золотое Солнце) и первопредок-мужчина Урал (сияющий Месяц-Луна), назывался *Алтын Урата*² или *Алтын Урда – Золотая Орда*, а внутри он был разделен, согласно известному канону, тоже попалам на 2 равные половины: левая – женская половина (месторасположение Шульгана с ее потомками -- первородом Усяр-Кан или башкирские роды Усярган и Канлы), и правая – мужская половина (месторасположение Урала с его потомками -- первородом Бажанак-Башкорт. Подобное (левое и правое) расположение интерьера в старых башкирских избах сохранялось долго, вплоть до нашего времени (например, в моей родной деревне Санкем-Биктимер).

Приплод этих первородов из первого круга расселился во внешний круг Первой Теремы, образовав второй круг, называемый *Ак Урата* или *Ак Урда – Белая Орда*, тоже разделенный на женскую и мужскую половины.

Когда потомки Урала и Шульгана размножились настолько, что заняли весь оком, все поднебесное пространство, появился третий круг – *Кук Урата* или *Кук Урда – Синяя Орда*.

Основной закон природы таков: каждому смертному приходит конец, тлен, а бессмертные лучезарно возносятся в Небо. Случилось это и с близнецами Уралом и Шульганом. Как известно из мифологии, названные наши первопредки были полубогами-получеловеками: голова – бессмертная, а туловище – смертное. Когда наступил последний срок, при предсмертной агонии Урал-патер (как и индуистский бог Шива) в иступлении вырывает свой половой член и бросает на землю – возникает фаллос-гора *Иремель-тау*. Смертное туловище первопредка падает – образуется *Урал-тау* (Урал-гора). Бессмертная голова его возносится в Небо в качестве *Месяца-Луны*, и начиная вечный круговорот вокруг Земного шара уходит на север (по направлению земной оси), утопает в Северный Ледовитый океан (заходит в Нижний Мир -- «умирает»), а место его мора и по-ныне

² Урата – окружение, круг. Библейское название города Аркаима тоже Урата (Арада).

называется *Атай-мор* (Таймыр), что по-башкирски означает буквально «Отец-умер». Начиная с этого времени «голова Урала» на небо Верхнего Мира восходит как Месяц, а на Нижний Мир заходит как Луна. Путь его вечного движения называется священной дорогой *Конгур-Буга* («взлетающий [на небо] бык-производитель»).

Точно так же происходит и с Шульганом. При предсмертной агонии она в исступлении вырывает свой детородный орган и бросает на землю – возникает йони-гора *Балкан-тау* (около священного озера Асылкуль). Смертное туловище первопродки падает – образуется *Шульган-тау* или *Шылган-тау* в Челябинской области (Шульган-гора). Бессмертная голова ее лучезарно возносится в Небо в качестве *Кун-Ана (Канифа)* или *Ак-Аяз (Кояш)*, то есть *Солнце*, и начиная вечный круговорот вокруг Земного шара уходит на юг (по направлению земной оси), утопает в море *Шульган* (Мертвое море в совр. государстве Израиль) – заходит в Нижний Мир. Путь ее вечного движения, пересекавший путь *Конгур-Буги*, называется священной дорогой *Кун-Ана (Канифа)*. В седой древности на месте современного города Уфы имелся религиозный центр с святилищем *Кун-Ана* или *Канифа*, от этого названия возможно и происходит название города *Кан-ифа -- Уфа*. А на северной стороне города возвышался еще храм *Конгур-Буги*. Подобный религиозный центр находился также на месте современного города Стерлитамак.

Имелись еще два, пересекающиеся между собою, *главные священные дороги*, начерченные воображаемыми прямыми линиями по телу Господа Всевышнего Имира, – *Дороги Богов*; пути эти пересекались на пупе (Аркаим) прапредка, образуя тем самым правильный крест.

Зарождение первородов.

Как свидетельствует мифология, из человекообразного смертного тела Господа Всевышнего Имира брали свое начало и первороды человечества – 5 (пять) человеческих+2 (два) божественных (шаманские и каганские) первороды племени *Усярган* (из женской половины прапредка) и 7 (семь) человеческих первородов *Башкорт* из мужской половины – всего 14 (четырнадцать), из них 12 (двенадцать) человеческих и 2 (два) божественных; о 12 (двенадцати) башкирских первородах отмечены и в научной публикации: С.И. Руденко. Башкиры. Историко-этнографические очерки, М. – Л., 1955, стр. 50). Однако это положение не востребовано в местных башкирских научных и политических кругах, ошибочно считавших происхождение башкирского народа только из 7 (семи) первородов, в следствии чего в Конституцию Республики Башкортостан вкрался неверный государственный символ – изображение на флаге выдуманная некомпетентными «знатоками» число бутонов цветка курая только из 7 (семи) лепестков (а должно быть 12)...

И так, вернемся к мифическому происхождению первородов человечества. В мифах говаорится, что эти первороды «вышли» из 14 (четырнадцати) священных «ворот» (дырок) тела Господа Всевышнего Имира, а для наглядного его объяснения предки наши провели горизонтальную линию (географическая широта) через пары сосков прапредка, разделив его на две части: выше линии –

Баш (Голова, сторона семи первоородов Башкорт), ниже – **Тушь** (Грудь, сторона пяти+двух первоородов Усярган). «Хозяином» всего этого был, конечно, Сам прапредок Имир, об этом есть башкирская народная поговорка: «Үзе -- Баш, үзе -- Түш» 'Сам – Голова, Сам -- Грудь', то есть Повелитель Вселенной.

Через горизонтальную линию (геогр. широту) проходящую через Пупа прапредка была проведена воображаемая перпендикулярная линия (геогр. долгота) проходящая между бровями по носу и вниз до *йони* и *фаллоса* тела гермафродита, разделившая его (фактически евразийский континент) на две – левую (географическое понятие Внутренний Башкорт) и правую (Внешний Башкорт) части, в следствии чего половые дырки гермафродита оказались отнесенными к обоим половинам тела (евразийского континента), это показывает, что человеческие первоорды уже изначально составляли единый башкирский народ и представители каждого из них имел право проживания в любой части континента или священных дорог.

Таким образом якобы из семи (7) священных ворот-дырок (названия башкирские) в основном головной и частично грудной части тела прапредка Имира зародились семь (7) первоородов фратрии Башкорт:

1. **Ауыз-урт** буквально 'Рот-полость щеки': Абыз-ак-урыт (База-Рот)>(А)бызкурт>Базкурт/Башкорт/Башкир.

2. **Акатак** (фаллос): Катак>Катай.

3. **Правый сосок груди:** Бозан-ак 'Бизона-коровы (ледяное) молоко>Бәжәнәк/Печенег.

4. **Күтән** 'прямая кишка': Хотан>Көзән (Кидань)>Гизун (баски).

5. **Правая ноздря:** Туңак-өн 'мерзлая (правая) дыра носа'>Танайән>Тамъян.

6. **Правое ухо:** Туң-улак 'Мерзлой (правой) стороны голоса проход'>Колак>Колх (правое крыло народа Колхиды).

7. **Правый глаз:** Туң-күр 'мерзлый (правый) глаз'>Дунгар>Уңгар.

Пять (5)+два (2) первоородов фратрии Усярган родились якобы таким же путем:

1 **Әсә-орған** (ышырған) 'матка-орган': Әсәргән>Усярган.

2. **Левый сосок груди:** Мәре-һөт 'Волчицы (талое) молоко'>Мәркет/Меркет/Гот.

3. **Левая ноздря:** Убар-өң 'высасывающая-дыра'>(А)Барын>Абар/Авар.

4. **Левое ухо:** һул-колак>Колак/Колх, (левое крыло народа Колхиды)>Килик>Халах>Халык 'народ'.

5. **Левый глаз:** Сүл-күз 'мокрый (левый) глаз'>Сүл-Ғуз 'пустынный-гуз' и Ғуз-ар 'гуз-мужчина'>Хазар.

Еще из двух (2) божественных дыр:

1. **Асаман** 'отверстие мягкого нёба': **Саман/Шаман** (шаманов особый род).

2. **Какан** 'тортань': **Каған/Каган** (каганов особый род).

Значит, первичная человеческая фратрия Башкорт состояла из семи (7) первоородов, фратрия Усярган – из пяти (5). В Авесте и Ригведе тоже боги-первопредки разделены на пять (5) и семь (7) групп: из них пятеро – *асуры* (по-

видимому Усярганцы) и семеро – *даевы*-дивы (по-видимому Башкиры). В Ригведе глава асуров Варуна (вар-ана – мокрая matka, Шульган) считается царицей *всех двенадцати* первородов (по-видимому признак матриархата). Такое положение, надо полагать, не удовлетворяло сторону семородов и между двух групп возникали раздоры за главенство в континенте, что отразилось в древних произведениях как антогонизм фратрий, например, между первопредками Уралом и Шульганом. Вот почему в канонической книге усярганцев Авесте *асуры* (усярганцы) выступают как боги – носители добра, а противоположная сторона *даевы* (башкиры) изображаются как дьяволы – носители зла. Но в такой же книге башкирцев Ригведе все это рассматривается совсем наоборот: *даевы* (башкиры) – добрые боги, а *асуры* (усярганцы) – злостные дьяволы, что полностью отразилось в эпосе «Урал-батыр» -- носители идеологии зороастризма. Здесь утвердился гегемонизм первопредка печенегов-башкир Урала, а первопреедница усярган-канлинцев Шульган была низведена до демона – исчадия зла (признак победы патриархата?)...

Происхождение названия этносов.

Относительно бесчисленной множественности этносов мира (Имира!) существует древняя башкирская поговорка «кырк ата балаһы» 'сорок детей отца' (подразумевается отец-Имир). Говорят, что известные нам этносы родились тоже из частей тела прапредка Имира:

I. Этнонимы стороны Баш (Башкорт)

1. Сәс 'волосы на голове': чеш/чех.
2. Каш-кар 'бровь снежной (правой) стороны': Кашкар/Кашгар.
3. Каш-сүл 'бровь мокрой (левой) стороны': Кошсол/Кошсо.
4. Кар-күз 'снежной (правой) стороны глаз': Кыргыз/Киргиз/Карлук.
5. Сүл-оро 'мокрой (левой) стороны глаз': Сүлор/Салор.
6. Ака-кар 'ухо снежной (правой) стороны': Ағар/Уғыр; Акай/Ахей; акайан>гайан>Ғәйнә/Гайна>Айна (аборигены японского острова Хоккайдо).
7. Сүл-ака 'мокрой (левой) стороны ака-ухо': Һулах/Халах/Килик.
8. Тан-ак (Танау) 'дыхание-проток' (правая ноздря): танак>Танай/Данай.
9. Абаран (Мәр-өң/Морон) 'мокрой (левой) стороны ноздря': Барын/Абар/Авар/Обр; борон-ос>Франж/Француз; еще: Тамай-өң 'капающая дыра-ноздря': Тамайан/Тамьян.

8-9 (вместе). (А)танак-Абар(ан): Танак-Абар>Танғаур/Тунғаур.

10. Ауыз-аран 'рот-верхняя губа': Оғуз-Уран.

11. Борот-ос (бороулы ос – мыйык) 'выкрученные-усы': Бортос/Буртас.

II. Этнонимы стороны Тушь (Усярган)

12. Асып-кабан (Асаб-губан) 'открыватель-губ нижний': Асаба-Кубан/Коман/Куман; еще от слова *асаба-т* (во множественном числе): сабат>сбат>Швед; асабай>сабай>Свай/Свей (самоназвание шведов).

13. Сакал-бан 'борода-я': Сак-Албан/Сак-Алман (саксон-герман); еще: сакалбан>саклабан>Славян.

14. **Бакан** (макан>майан>муйын) 'шея': **Меон**; майан>Мая/Майя; майан-ак>майнак>Муйнак (подрод Усыргана).
15. **Тотар** (тот-ар) 'держатель-мужик', то есть рука мужской (правой) стороны: **Татар/Тат**.
16. **Ман-кул** 'рука женской (левой) стороны: **Манкул/Монгол**.
17. **Этересэк** (терсэк) 'локоть': **Этересэк/Этрусск; Этересэн/Терсэн/Тирсен** (те же этрусски); **Терсэк** (совр. Башкирский род).
18. **Кул-ат** 'ладонь отцовской (правой) стороны'; кулат-ан>(ку)-латан>ладонь; кулат 'свали'>колоть (мечом): **Латан/Латин/Лат/Лат-иш (латыш)/Лат-би (латвий)/Лот/Лид/Лид-би (литва)**.
19. **Акас-ир** 'акас-кисть руки мужской (правой) стороны': **Акасир/Акацир; Акас/Хакас**.
20. **Балак/Белэк** 'левое предплечье': **Валах/Поляк/Балкар/Болгар**.
21. **Кул-эс** (кул-ос, колас) 'ладонь материнской (левой) стороны': **Кулос/Галис (галицийцы); Кулос-эр/Кэлсер** (совр. Башкирский род); ан-кулэс>**Англоз/Инглиз (англичане)**.
22. **Бала-ус/Балас** 'дитя ладони -- палец': **Бала-эр-ус/Белорус**.
23. **Инак-ар/Анак-ар** 'правая соска родившая Корову-кормилицу мужчины (Урала)': **Инак-ар/Унгар** (племя башкирское)/**Инк** (племя американское).
24. **Эсэбүре/Асабар/Асамар** 'родившая Волчицу-кормилицу левая соска': **Сабар/Савир/Сувар/Суваз/Чуваш/Самар (Самурай)/Сумар/Шумер**.
25. **Бабу-эс** 'привязь материнская -- пуповина': **Папуас**.
26. **Асури/Сури** (фаллос): **Асуры/Суры/Сирь/Сэры**.
27. **Аса-батак** (йони) 'мать-влагалище': **Асаба/Вотьяк**.
28. **Жаба/Жопа/Яба** 'закрывающая – левая ягодица': **Ябан/Япон/Яман/Йемен**.
29. **Кот/Күт** 'укутывающая – правая ягодица': **Кот/Кет/Хет/Хат/Гот/Гет/Кутий/Гутион**.
30. **Күтэн/Котан** 'прямая кишка': **Хотан/Кидань/Көзэн**.
31. **Бот-ор** (боторо – бедро) 'бедро мужской (правой) стороны': **Вед-Ар** (веды, ары).
32. **Туб-ук/Тубук** 'основное (правое) колено': **Тува**.
33. **Туз-ук/Тузук** 'подчиненное (левое) колено': **Тазик/Тажик**.
34. **Балтыр** 'икра': **Балты**.
35. **Кара-катак** 'снежной (правой) стороны стопа': **Кара-Катай/Кара-Китай**.
36. **Бала-катак** 'влажной (левой) стороны стопа': **Бала-Катай**.
37. **Кара-табан** 'снежной (правой) стороны подошва': **Кара-Табын**.
38. **Күл-сәре-табан** 'водяной (левой) стороны подошва': **Кэлсер-Табын**.
39. **Карабан/Караман** 'щупальцы правой ноги': **Карабан/Карман/Герман**.
40. **Барабак/Бармак** 'щупальцы левой ноги': **Бараба**.

Для четырех первоплемен из четырех дорог самым священным объектом является Торог (фаллос) прапредка Имира – гора Тора-тау, потому что он, как известно из мифологии, является великим богатырем, своими тремя подвигами приведший в движение все Мироздание, вдохнувший жизнь природе, защищающий и оберегающий её. На древнем языке его называли «Тора-Канбаба». Кан-Баба в образе вечнозеленого дерева – священный защитник всего живого на земле был прославлен в эпосе «Гильгамеш». Известно, что Гильгамеш (Шульган), нарушив запрет вырубил это священное дерево, тем самым первым принес на землю смерть... Поэтому-то его называли Салган (разрубил, вырубил) – Шульган. За то, что погубил Кан-Бабу, герой эпоса был жестоко наказан богами – в отместку за грехи ее любимый брат-близнец Энкиду (Урал-батыр) был отправлен на тот свет, где вкусил все горечи смерти... Поэтому люди проклинали Шульгана-Гильгамеша, вина которой из века в век становилась все тяжелее и тяжелее. Это позволило пророку Сураштора (Заратуштре) 3 700 лет тому назад провести реформу нашей «неверной» по его мнению прарелигии: прокляв Гильгамеша (Шульгана) возвысил Энкиду (Урал-батыра) как одного единственного бога для всех «черноголовых». В результате этих идеологических преобразований эпос «Гильгамеш» был переделан в эпос «Урал-батыр», где тоже бывший положительный герой Шульган был предан проклятию как зачинатель смерти, а бывший отрицательный Урал-батыр воспет как принесший окружающему миру вечную жизнь... Религия пророка Сурашторы затем распространилась по дорогам Кюн-Уфу и Кунгур-бути по всему континенту, достигла берегов Индийского океана, в исторических книгах древних греков она зафиксирована как зороастризм...

Хочу еще уведомить вот о чем: современное понятие «океан» -- бескрайняя водная гладь, на которые выходили концы всех четырех священных дорог, в древности назывался *тиңгез/тингхез* (теперь *диңгез* – море) в значении 'необъятный, несравнимый' и каждый из них обозначался общепринятым своим цветом (синий, темный, желтый, красный).

Дорогу Кунгур-Бути на ее юго-восточной (синей) оконечности омывал Кук тингхез – Синий (Индийский) океан, а на северо-западной (темной) – Кара тингхез или Черный (Сев. Ледовитый) океан, реликтовым названием которого осталось там Карское (Черное) море.

Дорогу Кюн-Уфу на ее северо-восточной (желтой) оконечности омывал Хары тингхез – Желтый (Тихий) океан (имеется там реликтовое название – Желтое море), а на юго-западной (красной) – Кызыл тингхез – Красный (Атлантический) океан, осталось там реликтовое Красное море.

Указанным цветам соответствовали цвета флагов дорог и преимущественный цвет одеяния людей.

Дорога Кунгур-Бути имел символ в виде силуэта шестиконечной человеческой фигуры (голова – две руки – две ноги – фаллос=6) Урала-мужчины – шестиконечная звезда. Главных стражей этой дороги называли *Богатырь* – от слова Буга-тур 'Бык-тур'.

Дорога Кюн-Уфи имела символ в виде силуэта пятиконечной человеческой фигуры (голова – две руки – две ноги=5) Шульгана-женщины – пятиконечная звезда. Главных стражей этой дороги называли *Витязь* – от слова Би-атас 'главарь – сын славного отца'.

Символом всех восьми дорог, пересекающихся на теле Имира, служила восьмиконечная звезда. Все эти символы, в том числе Свастика, представлены как национальные орнаменты башкир.

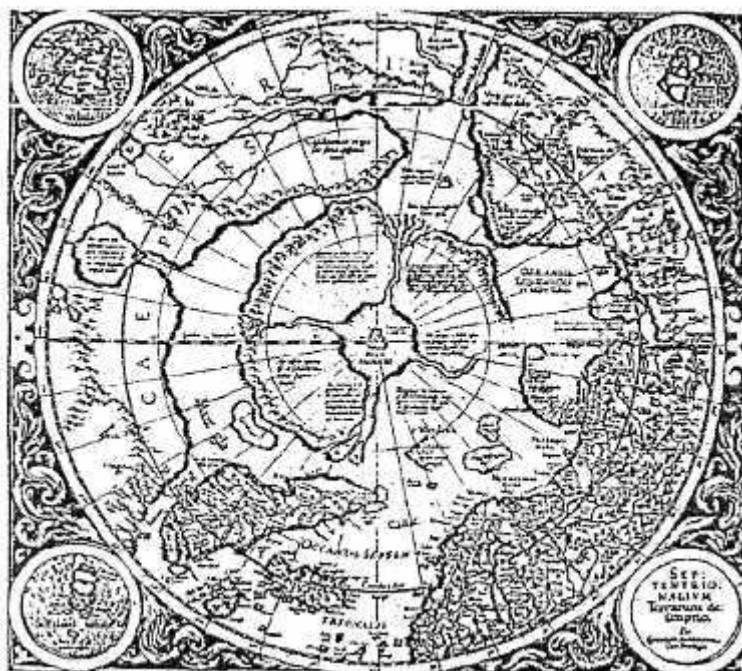
14.04.2013.

АТЛАНТИДА. БАШКИРЫ И ЕВРЕИ В ДРЕВНОСТИ

Еще раз об Атлантиде

Рас начали с Аркаима, не миновать нам и такую же спорную Атлантиду.

Выскажу здесь последнюю собственную версию о взаимосвязи Аркаима с легендарной страной Атлантидой; она несколько отличается от прежней, изложенной мною в "Хатерхитабе".

Атлантида на карте Р. Меркатора 1595 года

Как известно, географический координат легендарной Атлантиды традиционно помещается на Атлантическом океане (но были и другие версии, например, помещали ее на Японском море). Но некоторые авторы уже в глубокой древности придерживались совершенно отличного мнения, что ярко отразилось на географической карте Р. Меркатора 1595 года: Атлантида там отчетливо

выступает на *современном* Северном полюсе Земли, что согласуется с башкирской мифологией и, по-моему, современными научными положениями о перемещениях полюсов Земного шара. Согласно этому ось Земли имела когда-то другое расположение, соответственно этому нынешний Северный полюс не являлся полюсом – точка эта находилась на другой географической широте. Как установили современные ученые, такие глобальные изменения «довольно легко объяснимы с точки зрения физики. Они возможны, если бы Земля, продолжая свое вращение, изменила при этом наклон своей оси. Такое могло произойти

только при прохождении Земли через сильное магнитное поле, расположенное под углом к земной магнитной оси. Стальной купол продолжает вращаться, если его наклонить с помощью магнита. Теоретически земную ось в продолжение какого-то времени можно наклонять, причем под любым углом, и даже так, чтобы она оказалась в плоскости эклиптики. В этом случае на одном из полушарий, северном или южном, стоял бы нескончаемый день, а на другом – нескончаемая ночь. Изменение наклона оси может привести к оптической иллюзии задержки или остановки Солнца. И чем больше наклон, тем длиннее день или ночь. При еще большем наклоне произойдет смена полюсов, и тогда восток поменяется местом с западом, и все это без существенных нарушений механической инерции вращения и обращения Земли. Наиболее вероятным кандидатом на роль источника сильного магнитного поля изменившего ось вращения Земли является Юпитер. Его магнитное поле приблизительно в 4000 раз (!) больше земного. И простирается почти на 650 миллионов километров! Магнитным полем также обладают астероиды, спутник Юпитера Ио и Меркурий (явно побывавший в космической катастрофе и также возможно бывшая составная часть Фаэтона). Также Юпитер является мощнейшим источником теплового излучения. Думаю, что изображенное в центре гравюры (начала XV века) светило с двумя Лунами – и есть Юпитер со своими спутниками. Слева на гравюре с «открытыми глазами бодрствует» - дневное светило – Солнце. Справа «спит» - ночное светило – Луна.

Совсем недавно историк-исследователь Дж. Джоханс с помощью компьютерных симуляторов установил, что сейсмические волны, вызванные столкновением кометы или астероида с Землей, распространяются от точки столкновения через внутренние зоны планеты и встретятся на противоположной стороне земного шара точно против этой точки. Огромная энергия, высвобождающаяся при этом, может разрушить поверхность земли, став **причиной повсеместного распространения вулканической активности**. В результате Земля: а) переходит на более высокую орбиту по отношению к Солнцу; б) возможно «проворачивается» относительно оси вращения. А может быть, все ограничилось лишь изменением угла наклона планеты к плоскости эклиптики; в) увеличивает угол наклона оси вращения к плоскости эклиптики (итоговый по сравнению с первоначальным). Все письменные «древнеримские» и «древнегреческие» источники свидетельствуют о существовании в то время только лета и зимы. Никаких весны и осени тогда не было. Они появляются позже в средневековье. В случае перпендикулярности оси планеты плоскости эклиптики существовало бы только одно время года. Сейчас угол наклона – около 7 градусов. Значит, раньше он был меньше, но не нулевой» (А.В. Пушкарев. XV век. Ханы и катаклизмы). Как писала гениальная провидица, “окультурные данные показывают, что даже со времени правильного установления вычислений по Зодиаку в Египте полюсы были трижды перемещены” (Елена Петровна Блаватская. Тайная доктрина, том 2. “ЭКСМО” Москва -- “ФОЛИО” Харьков, 2006, стр. 410. В дальнейшем ссылка: Е.П. Блаватская). Поэтому омываемый теплым гольфстримом “остров” Атлантида, подаренный Богом библейскому якобы “избранному народу” и, как я полагаю, являвшийся почти полуостровом с очень

узким перешейком -- северной оконечностью Уральских гор, имел отличный субтропический климат с жарко дышащими вулканическими сопками, горячими гейзерами; это был райский уголок, где росли различные обильно плодоносящие круглый год растения, земля кишела живностью, дичью, а прибрежные воды -- рыбой, так что человеку не было необходимости тратить усилия для обеспечения себя пищей, теплой одеждой, не требовалось возводить дорогих небоскребов. Но испорченные беспечной и праздной жизнью люди не выдержали испытания Бога на их моральную устойчивость -- предались необузданному разврату (вспомните библейские города Содом и Гоморра) и алчности к желтому металлу (золоту), добываемому нашими прямыми предками на Урале и приносимому ими на Атлантиду в обмен на ежегодно уносимую на континент священный огонь (подробнее об этом немного погодя). Бог за эти грехи, говорят, атлантов крепко покарал -- сместилась ось Земли, твердыня сотряслась от страшных извержений вулканов, славную Атлантиду проглотила морская пучина...

Что говорят башкирская мифология и старец Платон

Авторы обычно в своих исследованиях об Атлантиде исходят от единственного источника -- "Крития" Платона, но я здесь для сопоставления с ним привлеку еще не менее известный и ценный источник всех времен и народов -- башкирский эпос "Урал батыр" (цитаты приведены из книги: Башкирский народный эпос, издательство "Наука", М. -- 1977, подстрочный перевод). Итак,

Урал батыр:

*9. В стародавние времена
Там, где не было ни души,
Где не ступала человеческая нога --
Что в тех краях суша есть,
Никто не знал --
С четырех сторон окруженное морем
Было место одно, говорят.
Прежде там жили, говорят,
Старик по имени Янбирде
10. Со старухой по имени Янбике;
Куда бы они ни пошли,
Всюду путь был им открыт.
Старик и старуха
Сами не помнили, говорят,
Откуда сюда пришли,
Где остались отец их и мать,
Где родная земля, не помнили они.
И в тех местах вдвоем
Первыми стали жить, говорят.
20. Жили-жили они вдвоем,*

*Нажили себе двух сыновей, говорят.
Старший был Шульган,
Младший был Урал.*

Этимологии имен этих прапредков таковы:

Янбирде (Ян-бирде) -- в буквальном значении “душу (зародышь-сперматозоид) дал-выстрелил (в лоно жены); он же носит титул Батыр-Ата (Патер-Отец);

Янбике (Ян-баға) -- в буквальном значении “в лоне своей вынашивает душу -- зародышь-сперматозоид мужа” (вроде инкубатора); она же носит титул Матур-Аса или Матур-Ана (Матер-Мама).

Обратимся к другому источнику.

Платон:

Существовал остров... Этот остров превышал своими размерами Ливию и Азию, вместе взятые... На этом-то острове, именовавшемся Атлантидой, возник великий и достойный удивления союз царей, чья власть простиралась на весь остров, на многие другие острова и на часть материка... На равном расстоянии от берегов и в середине всего острова была равнина, если верить преданию, красивее всех прочих равнин и весьма плодородная, а опять-таки в середине этой равнины, примерно в пятидесяти стадиях от её краев, стояла гора, со всех сторон невысокая. На этой горе жил один из мужей, в самом начале произведенных там на свет Землю, по имени Евенор, и с ним жена Левкиппа, их единственная дочь звалась Клейто...

Если сопоставить с цитатой из “Урала батыра”, очевидно что в отношении пола у отпрысков имеем разночтения: в башкирском эпосе выступают близнецы мужского пола, при том Шульган назван старшим; но у Платона мифологический канон близничества или нарушен (“единственная дочь... Клейто”) или присутствует недосказка о наличии канонического младшего брата-близнеца; однако путем логического мышления можно исправить разницу: определение “единственная дочь Клейто” значит, что она сама-собой является “старшей” и через нее подразумевается так называемый “старший сын” (а в действительности дочь) Шульган из башкирского эпоса, а это дает нам, исходя из мифологий не только башкирской, но и народов мира, возможности исправить допущенную сказителем-патриархатцем оговорку (“мужской пол”) по отношению Шульгана. Следовательно платоновская девица Клейто -- это и есть башкирская девица Шульган; в обоих случаях выступают они как повелитель[ница] водной стихии (Клейто -- в роли законной супруги Посейдона). Место их проживания (остров) в обоих случаях описывается как райский уголок.

Урал батыр:

*550. Налево пойдете -- на всем пути
Днем и ночью веселье [одно].
Не зная горя и печали,
Не ведая, что это такое,
Радостно на свободе живут
Волк и овцы на лугу,
Лиса и куры в лесу.*

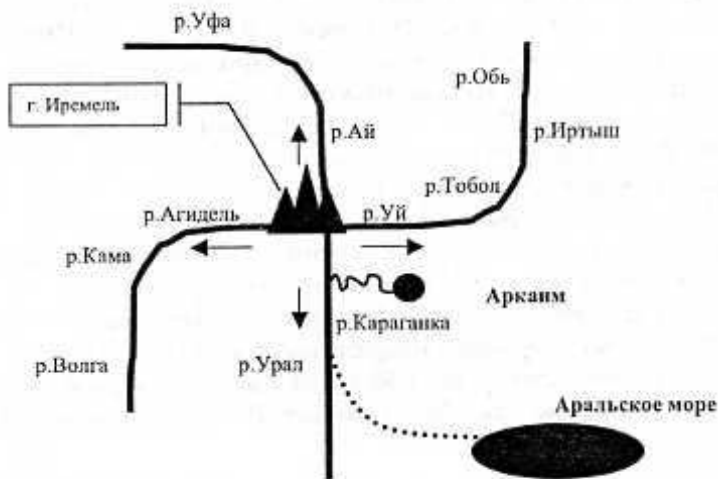
*Вместе живут, дружат они,
Подчиняются птице Самрау.
Есть там такая страна,
560. Где крови не пьют, мяса не едят,
Куда путь для Смерти закрыт.
Добром платить за добро —
Обычай [в той стране].
1670. Так заведено в нашей стране:*

*И молодые и старики —
1680. Все словно родные [здесь],
Будто одной матерью рождены.
Не грабить никого,
Кровь человеческую не проливать,
Не утаивать то, что людям принадлежит,
В землю не зарывать;
Все, что добыто [людьми],
Порознь не делить.
Не считать, что сильному дозволено все,
Сирот не обижать.*

*1690. Мать, родившую дочь,
Не позорить, не унижать,
Детей ее в воду не кидать —
Таких обычаев не нарушать —
[Так] в этой стране поклялись.*

Платон:

Все благовония, которые ныне питает земля, будь то в корнях, в травах, в древесине, в сочащихся смолах, в цветах или в плодах,— все это она (Богиня) рождала там (наострове. -- З.С.) и отлично возвращала. Притом же и всякий пестуемый человеком плод и злак, которые мы употребляем в пищу или из которого готовим хлеб, и разного рода овощи, а равно и всякое дерево, приносящее яства, напитки или умащения, всякий непригодный для хранения и служащий для забавы и лакомства древесный плод, который мы предлагаем на закуску пресытившемуся обедом,— все это тогдашний священный остров под действием солнца порождал прекрасным, изумительным и изобильным... Но весь этот порядок Богиня еще раньше ввела у вас, устроив ваше государство, а начала она с того, что отыскала для вашего рождения такое место, где под действием мягкого климата вы рождались бы разумнейшими на Земле людьми. Любя браню и любя мудрость, богиня избрала и первым заселила такой край, который обещал породить мужей, более кого бы то ни было похожих на нее самое. И вот вы стали обитать там, обладая прекрасными законами, которые были тогда еще более совершенны, и превосходя всех людей во всех видах добродетели, как это и естественно для отпрысков и питомцев богов...

Центральная часть исторического Башкортостана -- копия Атлантиды (из книги В.П. Путенихина)

Благоустроенный центр острова Атлантиды во всех отношениях поразительно был похож на южноуральский колесообразный город Аркаим.

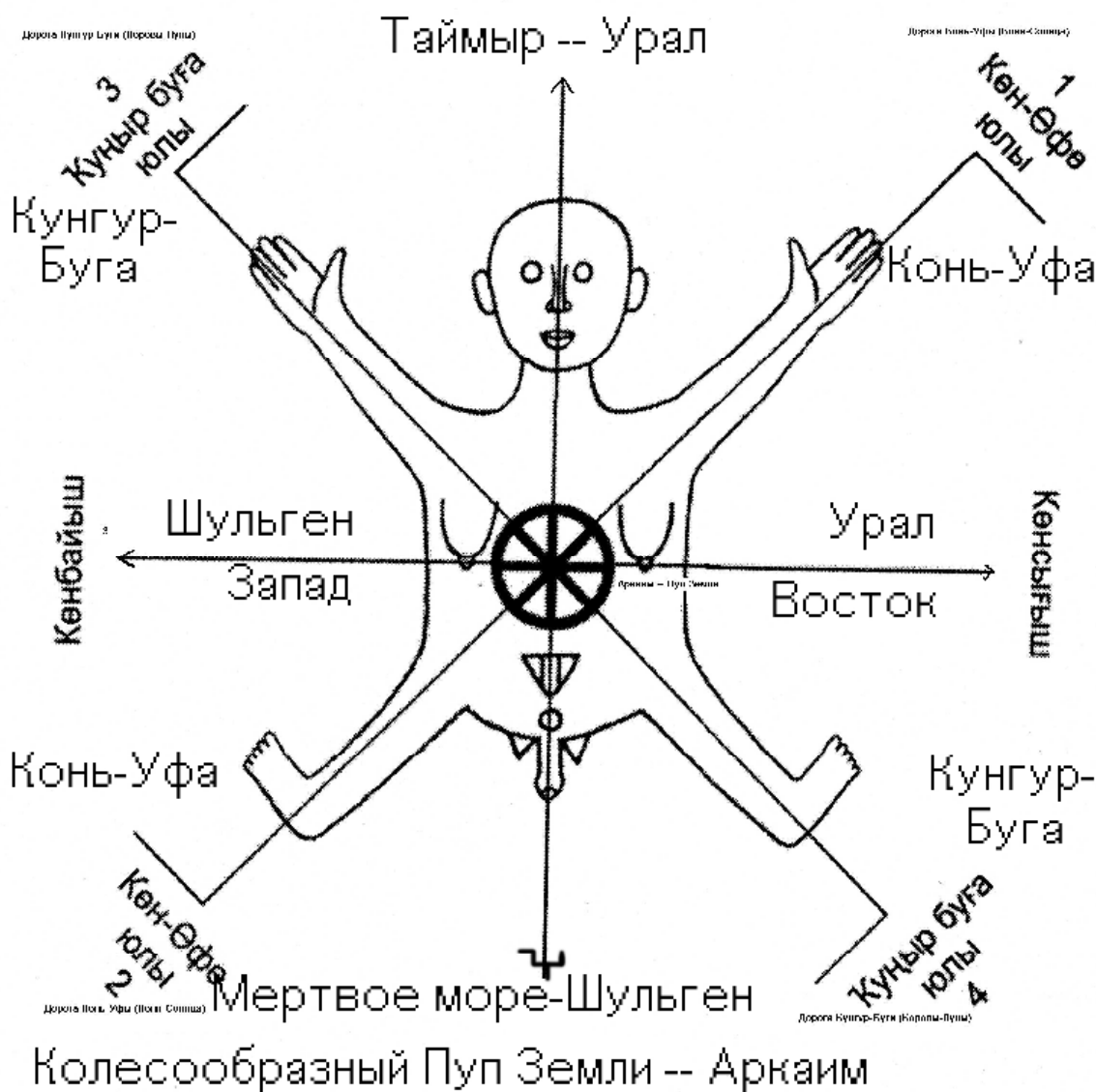
Платон:

Когда девушка (Клейто. -- З.С.) уже достигла

брачного возраста, а мать и отец ее скончались, Посейдон, воспылав вождением, соединяется с ней; тот холм, на котором она обитала он укрепляет, по окружности отделяя его от острова и огораживая попеременно водными и земляными кольцами (земляных было два, а водных -- три) большей или меньшей величины, проведенными на равном расстоянии от центра острова словно бы циркулем...

Взгляните на приведенный выше рисунок -- реконструкцию города: возведенный Посейдоном колесообразный город Атлантиды это и есть точный прообраз Аркаима!

Хотя и жили на райском уголке, но молодых близнецов из башкирского эпоса обуревают желание познать мир и, как я полагаю, они по существующему тогда каменному мосту (теперь мыс Таймыр) перебираются на материк, достигают Южный Урал и из точки, где потом будет построен Аркаим, расходятся в противоположные стороны: Шульган, первопредка или родоначальница усарган-канлинцев, -- прямо на запад, а Урал, первопредок или родоначальник печенег-башкиров, прямо на восток. На этом великом кругосветном путешествии сопровождала Шульгана как оберег ее молочная Мама -- душа левой (женской) половины груди Всевышнего Господа Имира -- птицеобразная (дневного белого цвета) богиня *Жумай*; и Урала точно так же сопровождала его молочная Мама -- душа правой (женской) половины груди Всевышнего Господа Имира -- тоже птицеобразная (но ночного черного цвета) богиня *Юмай*. Их пути, сложенные в одну прямую, составили линию, проходящую в мировом пространстве через двух точек-сосков материнской груди Господа Всевышнего Имира (посмотрите на рисунок); линия эта войдет потом в географические карты как понятие "*аркау*" -- *широта*. Охваченное в том путешествии Шульганом пространство -- "юго-западная половина Земли начиная от Уральских гор" будет называться потом Внутренней Башкирией, а другая сторона, принадлежащая Уралу "северо-восточная половина Земли начиная от Уральских гор" -- Внешней Башкирией.

Колесообразный Пуп Земли -- Аркаим

Священные дороги, пересекающиеся на Пупе Земли -- Аркаиме: центральные, образующие правильный крест (+), -- Дороги Богов; периферийные, образующие "андреевский крест (X)", -- Дороги Людей. Оба креста принадлежат к числу главных национальных орнаментов башкир.

Контекст эпоса позволяет представить нам дальнейшее развитие событий. Близнецы-путешественники, огибая весь Земной шар, с противоположных сторон возвратились на тот же исходный пункт, -- был доказан шарообразность Земли. Их потомки, составившие первичные две фратрии человечества, осели сперва на Урале, а потом, порождая все новые и новые поколения, распространились они по всему свету... Нужно особо подчеркнуть, что Всемилостивейший и Всевышний Господь Имир рассматривал этих людей -- предков современных башкир (а не евреев, как принято считать) своим "избранным" народом, предоставив им особый дар -- "землю обетованную" в форме точной географической копии Атлантиды (даже с атлантическим вечным огнем "горелой горы" Янган-тау) на Урале, что составил территорию исторического Башкортостана (сравните выше приведенные изображение Атлантиды на карте Меркатора со схемой центральной части исторического Башкортостана из книги В.П. Путенихина). На земле этой обетованной имелся и имеется тоже своего рода райский уголок

(современный Архангельский заповедник Башкортостана) с библейской рекой Едем (“виноград”) -- доказательство тому, что когда-то был здесь субтропический климат -- берега реки были окаймлены виноградниками. Недалеко текут еще такие же “субтропические” реки Инжир (“смакова”), Урюк (“абрикос”), имеется гора Анары или Нары (“гранат”)... К этому стоит еще добавить: великий ботаник Карл Линней в свое время установил, что пять видов основных зерновых культур берут начало из башкирской земли; они до сих пор в качестве диких злаковых продолжают расти на этих же нивах, а на пойменных лугах встречаются одичавший хлопчатник, и в некоторых рощах -- реликтовый башкирский “грецкий орех”³ (травянистый) под именем “тынкаул”...

А что касается переселения на континент части атлантов-островитян, приведу еще один отрывок.

Платон:

Произведя на свет пять раз по чете близнецов мужского пола, Посейдон взрастил их и поделил весь остров Атлантиду на десять частей, причем тому из старшей четы, кто родился первым, он отдал дом матери и окрестные владения, как наибольшую и наилучшую долю, и поставил его царем над остальными, а этих остальных — архонтами, каждому из которых он дал власть над многолюдным народом и обширной страной...

Согласно этому тексту остальные близнецы были распределены по всему континенту...

Если верить Платону (а мы ему верим) остров был вулканическим и, по-видимому, в самом центре его пламенел огороженный от чужих глаз пламенеющий вечный огонь, из-под земли били горячие и холодные ключи; как говорится у Платона, “островок в середине Посейдон без труда, как то и подобает Богу, привел в благоустроенный вид, источил из земли два родника — один теплый, а другой холодный — и заставил землю давать разнообразную и достаточную для жизни снедь”. Запомним про вечный огонь (о нем будет идти речь впереди), а пока что разберемся в материальном положении богоподобных островитян.

О жизненном уровне простых атлантов нам не известно, но элита купалась (вернее “загнивала”) в невероятной роскоши.

Платон:

...стены вокруг наружного земляного кольца они по всей окружности обделали в медь, нанося металл в расплавленном виде, стену внутреннего вала покрыли литьем из олова, а стену самого акрополя — орихалком, испускавшим огнистое блистание... Всю внешнюю поверхность храма, кроме акротериев, они выложили серебром, акротерии же — золотом; внутри взгляду являлся потолок из слоновой кости, весь испещренный золотом, серебром и орихалком, а стены, столпы и полы сплошь были выложены орихалком... Камень белого, черного и красного цвета они добывали в недрах срединного острова и в недрах внешнего и внутреннего земляных колец... Если некоторые свои постройки они делали простыми, то в других они забавы ради искусно сочетали камни разного цвета, сообщая им естественную прелесть...

³ Чуваши до сих пор вместо “грецкий” называют “башкирский орех”.

Как видно из цитаты правящему классу атлантов требовалось очень много драгоценных металлов, особенно золота, а добывались они на Урале на территории современного Башкортостана (прииски там действуют до сих пор). Верхние слои атлантов, как я полагаю, изобрели искусный рычаг скачивания уральского золота, для того была хитро использована первобытная мифология. Дело в том, что первопредки (родоначальники) Шульган и Урал, как и их шумерские тезки Гильгамеш с Энкиду, считались полубогами (головная часть тела -- бессмертная, остальная часть смертная). Когда пришло время им умереть, якобы божественная голова Шульгана, превратившаяся в вечно горящее Солнце, вознеслась высоко на небо и начало вечное движение, а смертное тело осталось лежать на земле (в современной Челябинской области) в виде горы Шульган; при этом душа ее отлетела по прямому на юг до самого Мертвого моря (башкирское имя Шульган/Шу-ульган буквально означает то же -- "праматерь-мертвая" или "вода-мертвая"), найдя там себе вечный покой. Предки башкир (самары-шумеры или самаритяне) следуя по этому священному пути дошли вплоть до Красного моря, оставляя за собой вечный след в виде географических названий: город на севере Самар (теперь Ханты-Мансийск), река Самара (приток Волги) и там же город Самара, город Самарканд на Средней Азии, река Самур на Северном Кавказе, и, наконец, древний город Самара на Аравии... Соль, которую добывали наши предки-самаритяне из Шульганско-Мертвого моря, считалась бесценным священным символом их праматери Шульгана; по тому меридиану-пути, проложенной душой Шульгана, соль доставляли до Аркаима, а оттуда она по всем указанным выше дорогам распространялась бесплатно на весь континент. (Только после появления там евреев соль стал платным).

На севере происходила подобная же картина: уход в иной мир первопредка (родоначальника) Урала совершился тоже по тому же божественному канону, чему был подвержен Шульган: таким же образом голова Урала превратился в вечно движущийся Месяц, тело -- в гору Урал-тау (в современном Башкортостане), а душа его отлетела в противоположном относительно полета шульганской направлении по прямому до мыса Таймыр (по-башкирски Атай-мор -- "праотец-мертвый" или "огонь-мертвый") то есть до Атлантиды и нашла там себе вечный покой. Это значит, что Таймырский ойкумен был густонаселенным священным местом, где процветали множество сел и городов с производством металлов из богатейших уральских руд, о чем свидетельствуют археологические раскопки последних лет:

«Приведу цитату из статьи «Наша прародина – Таймыр» журнала «Сибирские Огни» (№ 1, 2004 год): «Однако вклад Л.П. Хлобыстина в таймырскую археологию невозможно переоценить: он открыл Таймырскую бронзолитейную провинцию с пясинским и таймыро-якутским бронзолитейными очагами. Для этой провинции характерно такое обилие металла, какое не зафиксировано в известных бронзолитейных центрах. Достаточно сказать, что забракованные бронзовые изделия на Таймыре попросту выбрасывались, а не шли в переплавку, как везде. Это свидетельствует о необычайном обилии руды. Медь использовалась местная норильская, с повышенным содержанием никеля. Бронза плавилась с

присадкой мышьяка, источником его было Тарейское месторождение ртутно-сурьмяно-мышьяковистых руд, характерной чертой которых являются ураганные (геологи так называют ну очень большие содержания чего-либо в рудах) примеси серебра и золота. По примесям в бронзах никеля, золота и серебра мышьяковистые таймырские бронзы легко опознаются среди других бронз. Они распространены в Южной Сибири (карасукские, федоровские, тагарские и хуннские бронзы), в цивилизационных южно-среднеазиатских оазисах. К ним же относятся знаменитые волжско-камские мышьяковистые бронзы. Очень может статься, что и хараппские и шумерские и микенские бронзы имеют такой же состав». О чем говорит эта цитата? Во-первых, о другом климате в то время. Сама мысль, что на территории где сейчас средняя температура воздуха составляет -30 градусов в январе и +5 в июле осуществлялась выплавка бронзы практически для всей Евразии, кажется совершенно невероятной. Во-вторых, это говорит о том, что там жили люди. Много людей. Значит, в тех краях существовали какие-то поселения, города, и государственные образования о которых мы абсолютно ничего не знаем. Что это? Гиперборея? По сути, не так важно как называлась эта цивилизация, главное, что она там была. И довольно высокоразвитая» (А.В. Пушкарев. XV век. Ханы и катаклизмы).

Оба пути отлетов душ Шульгана и Урала, сложенные в одну прямую линию, превратились потом в географическое понятие *“буйлык” -- меридиан*. Тот вечный огонь, пламенеющий за высокими колесообразными стенами в центре Атлантиды, по той же мифической причине считался тоже священным символом прапредка-Урала. Население всех дорог континента, строго придерживаясь традициям предков, накануне каждого нового года должно было обновить огонь в очагах, зажигая их от священного факела, доставленного каждый раз по эстафете (от соседа до соседа) из самой Атлантиды. По-видимому от такого способа доставки и сложились существующие до сих пор в быту башкирско-русские *“дорожные термины”*:

ут-күреше (буквально *“огонь-видимый”*, то есть населенные пункты на отрезках пути доставления огня, соседи по огню в смысле *“ближайший сосед”*);

сосед (от башкирского *“сос-ут”* -- *“загребай-бери огонь”*);

шабра (от башкирского *“шаб-ара”* -- *“быстро-промежуток”* или *“беги-промежуток”* -- в смысле *“отрезок пути через который надо быстро пробежать с доставляемым огнем”*);

сакырым (*“приглашение”* доставщика-эстафетчика огня, русская верста);

верста (от башкирского *“бирес-ут”* или *“биреш-ут”*, т.е. *“передача огня”* или же *“бурыс-ут”* -- *“долг-огонь”* в смысле исполнение своего долга по передаче огня).

Таким образом на протяжениях путей доставки огня каждый передающий-получающий сосед назывался *“ут күреше”* (буквально *“огонь-видимый”*) и считался неприкосновенным, священным. У башкир до сих пор свято соблюдается

неписанный закон “ут күреше хақы -- Тәңре хақы” (право соседа по огню есть право Бога-Тенгри).

Священный огонь с рук в руки переносился в виде пылающей палки (головешки) торон-баш (торонбаш), что означает: торон – житье, существование, баш – голова, начало (значит, огонь – начало житья, существования). От чего исходит современное башкирское слово «тормош» (торонбаш – тороммаш/тормош). Священный огонь таким образом доводили до мирового святилища города Өфө (Уфа) и там возгоралось вечное пламя жизни Өфө-көл (Уфа-святилище) – (Ө)фөкөл/факел. Башкиры и по-ныне говорят «көләс кояш» (светлое Солнце), «көләс йөз» (светлый лик, лицо); зола от огня называется тоже «көл».

Церемония эта (обновление вечного огня в Уфе) исполнялась один раз в году в марте месяце (Науруз), месяц этот считался священным праздником начала нового года (и теперь ведь продолжаем зажигать елочные огни).

Как и было сказано, священный огонь у атлантов башкирами обменивался за мировую валюту – золото и думается, что на дне Северного Ледовитого покоится не мало уральского золота...

В седой древности огонь этот, как и соль из шульгановского Мертвого моря, считался бесценным божьим даром, не принадлежащим торговле; уральское золото тоже изначально на алтарь огня приносилось как дар Богу бесплатно. Но коррумпированной элите атлантов нужно было много, очень много золота, поэтому кучка правителей, почувывая в этом огненосном промысле возможную баснословную выгоду, священный огонь превратила в товар, установив цену в золотых слитках, -- так была заложена основа *торговли с барышом*. И золото постепенно превратилось в валюту, появились, как грибы после дождя, бойкие спекулянты и ростовщики-банкиры; часть их в погоне за барышом нахлынула на континент, захватывая в жадные руки все торговые пути и источники товаров. Сопровождавший их так называемый “обслуживающий персонал” на новых местах и условиях, как не соответствующий к новым задачам, был распущен, места их заполняли лакействующие элементы из местных общин. Потерявшие кусок хлеба и превратившиеся в ненужных бродяг бедалаги-атланты в поисках счастья скитались по миру заходя из дома в дом и при этом жалобно пиликая на скрипке; попрошайничество это по-башкирски называлось “өй-бере” (буквально “хождение по домам”), что постепенно стало этнонимом целого племени: “өй-бере” -- *иври* -- “еврей”; то же слово с показателем множественного числа “т” “өй-бере-т” -- *иврит* стало названием их языка. Кстати, о том же пишет сам еврейский ученый: “...группа людей, утратившие общественные связи и обреченные на бродяжничество назывались *иври*, отсюда современное “еврей” (И.Ш. Шифман. Ветхий Завет и его мир. Москва -- 1987, стр. 23).

Так как уральцам уже приходилось за божьий дар (огонь) платить золотом, жадных спекулянтов-островитян стали они именовать “*сат-алан-ат*” (буквально “продай-куплю-огонь”), от этого отпочковались и другие слова:

(с)*аталанат* -- аталант/атлант/Атлантида;

(са) *таланат* -- таланат/таланады (подвергают грабежу);

таланат/талант;

сата-ланат -- һата (хата)-ланд (земля); а также от слова "сат" (продай)

такие:

сат/сит (посторонний);

жат/ят (чужой);

жит/жид (еврей).

По названным трансконтинентальным дорогам через Аркаим транспортировались, конечно, кроме священного огня и различные, сугобо бытовые товары, например, соль, бумага, порох, шелк и другие, все это продавалось укоренившимися тихой сапой везде проворными атлантами на вес чистого золота. Что касается шелка, по моему предположению первоначальное его производство также было сосредоточено на субтропическом тогда Урале: коконообразующие черви-шелкопряды выращивались на листьях ольхи (родственницы среднеазиатского и китайского тутового дерева). Само название "шелк" (по-английски silk) напоминает древнебашкирский "соллок" (кокона) -- обиталище червя-шелкопряда (по-башкирски "корта"). С совмещением оси Земного шара климат северных широт резко изменился в сторону похолодания, вслед за этим шелководство переместилось на южные теплые края (в Китай и Среднюю Азию), но термины его производства сохранились у башкир в бортевом пчеловодстве: пчелы называются, как и шелкопряды в древности, "корт" (червяк), а их обиталище-дупло (борт) -- "соллок/шолок"...

И вспомнил вот что: если при сталинском социализме всепартийным лозунгом был "кадры решают все", то атланты, подвергнутые к "золотой лихорадке", надо полагать, жили под девизом "золото решает все", а кто не имел достаточного золота считался изгоем. И хотя в обществе царил матриархат -- главенствовали женщины -- преуспевающие люди даже женщин могли купить за золото. На почве процветания спекулятивной торговли и бурного оборота денег (золота) произошло резкое расслоение общества: выделилась кучка разжиревших богачей-банкиров с упитанными **красными лицами**, которых называли "**ал**" -- **красная кровь**; в то же время появилась масса захудалых-неудачников без запасов золота в закутках, изгоев этих с синюшными лицами стали именовать "**зангар**" (от слова "зангара" -- цинга) -- **голубая кровь**. Этих голубых, которые не могут "озолотить", женщины к себе не подпускали, в следствии чего такие бедалаги были вынуждены совокупляться между собою (мужчина с женщиной) -- до сих пор ведь таких называют голубыми... Из числа "зангар" многие с тайными умыслами стать тоже банкирами-золотокопителями перебрались на континент и, укоренившись на местах, активно используя свой опыт и талант, становились "сливками общества" среди аборигенов: в истории известны возглавляемые ими, "зангарами", монгольско-тюркское государство **Зангар/Жунгар** в средневековой Центральной Азии; а на юге Скифии -- тюркско-еврейское **Nazar (Хазар)**, последний по-башкирски означает "отщепенец". И, наконец, предприимчивые представители этого племени, дошедшие до теплого Красного моря, у самаритян-усарганцев (жителей города Самары) ознакомились с учением их пророка Мусы-

Моисея (он не был евреем⁴), переписали (с некоторыми купюрами) в переводе на свой язык иврит его Пятикнижие (Ветхий Завет). Как “установили” сами евреи, текст этот уже изначально был составлен ими и сохранился тоже только благодаря их. Однако книга Моисея, очень может быть, была написана этим пророком еще задолго до сложения собственно еврейского племени, используя одну из древних письмен на его родине в историческом Башкортостане на древнем башкирском языке, а потом была перевезена на Аравию. Это косвенно подтверждается множеством находимыми на территории современного Башкортостана (источник: рукописная книга Иршата Янбердина “Каталог башкирских граффити”) эпитафиями и другими текстами на древних камнях, выполненные почти на всех известных системах письмен древности. Так что приоритет евреев здесь очень сомнителен. “Библейские евреи наших дней, -- пишет Е.П. Блаватская, -- ведут свое начало не от Моисея, но от Давида, — даже допуская тождественность древних и достоверных свитков Моисея с теми, которые были переделаны позднее. До этого времени национальность их теряется в тумане доисторической тьмы, покров с которой мы теперь приподымаем, насколько нам позволяет располагаемое нами место. Лишь до эпохи вавилонского пленения Ветхий Завет может быть признан самым снисходительным критиком, как представляющий приблизительно правильные воззрения, существовавшие во времена Моисея. Даже такие фанатические христиане и поклонники Иеговы, как его преподобие еп. Хорн, должны признать многочисленные изменения и поправки, сделанные позднейшими составителями «Книги Господней», и с того времени, как она была найдена Nilkiahom, и с тех пор, как

«Пятикнижие возродилось из первичных или старейших документов и путем добавлений».

Тексты Элохические были написаны заново 500 лет после эпохи Моисея; Иеговические — 800 лет позднее на основании библейской хронологии” (Е.П. Блаватская, стр. 548). Сам И.Ш. Шифман, изо всех сил старавшийся “пальму первенства” предоставить своим соплеменникам, вынужден признать, что когда евреи прибыли в Палестину, “Пятикнижие уже было в руках самаритян и уже играло роль священнописания” (указанная книга, стр. 94).

В заключение подытожим рассказ об атлантидах. Как известно, Бог не терпит разврата и алчности своих подопечных, посылая им за грехи страшную кару.

Урал батыр:

3219. Опечалился Азрака,
Дивов своих созвал,
Шульгану и Кахкахе,
Заркуму и дивам четверем

3220 Повелел...

Чтобы птицы не могли в небе летать,

⁴ В Библии Моисей назван левитом, что происходит от башкирского “оло-би” (великий би или великий маг) следующим путем: “оло-би”+т (показатель множественного числа)=(о)лобит -- левит.

Чтобы по земле люди не могли ходить,
Повелел дивам своим
Землю водой затопить,
Небо пламенем объять.
И вот однажды всю Землю залила голубая вода,
Небо красным польхающим
Пламенем-огнем занялось...

Платон:

И вот Зевс, Бог богов, блюдуший законы... помыслил о славном роде, впадшем в столь жалкую развращенность, и решил наложить на него кару, дабы он, отрезвев от беды, научился благообразию. Поэтому он созвал всех богов в славнейшую из своих обителей, утвержденную в средоточии мира, из которой можно лицезреть все, причастное рождению, и обратился к собравшимся с такими словами...

Но позднее, когда пришел срок для невиданных землетрясений и наводнений, за одни ужасные сутки вся ваша воинская сила была поглощена разверзнувшейся землей; равным образом и Атлантида исчезла, погрузившись в пучину...

Оставшимся в живых на континенте атлантам-банкирам суждено было своим умом перехитрить всех и завоевать весь мир.

20.11.2009

Хазарзәр һәм азәрзәр

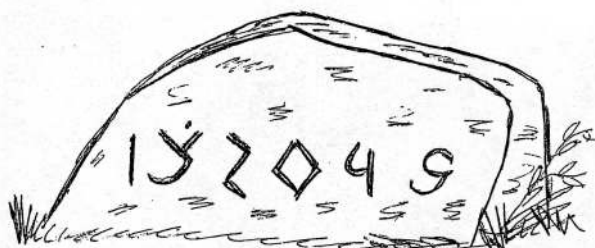
Бәғзеләрзең, бәлки, хәтерендәлер, бынан ун-ун биш йыл элек “Литературная газета”ла уның Татарстан Республикаһы буйынса үз хәбәрсеһе Б.Бронштейндың ниндәйзәр бер “экстремист” язармандың қазандарға һалған бәләһе тураһында сетерекле мәкәләһе баһылып сықкайны: баяғы хәйерһезйән республиканың танылған лидеры – Татарстан президенты Миңтимер Шәймиевтың юғарылыклы абруйына аяқ салырға яһканып, уның тыуған ауылына барған да ата-бабалар зыяратындағы “еврейса языулы” кәбер ташын һүрәткә төшөрөп алған, шуның менән татар президентының милләте сеп-сей еврей икән, тип фәтүә һалырға маташқан. Өһтәүенә, шикле аһышын үз әсендә генә йомоп қалдырмай, төһняк күрше республика типографияһында брошюра итеп сығартқан һәм оторо мәғлүмәттә тейешенсә төһөнмәгән йәмәғәт аһын болғатырға яһқанған. Қазан тиклем Қазан зыялыларына дыуамал тайзы мәлендә үк әйәрләп: “Әйе, беззең һөйөклө узаманыбыз зирәктәрзән-зирәк затлы еврей типтәре – шуға күрә ул сикләһмәгән ақыллы!” – тип илгә иһеттертеп ғорурланһалар, яһпы араһында кәзимһесә “башкорт типтәре” тип атап йөрөтөүгә қарағанда отошлорақ булыр ине,

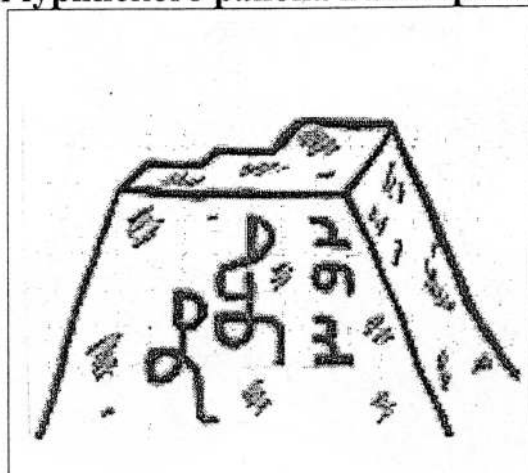
моғайын. Ләкин тейешле органдар за йоклап ятмай: тезгенде йәһәт кармап алып, тай-тулакты һөрлөктөртмәй, хәтәр баһманың тиражын шунда ук тулайым юк иткәндәр...

Был миһалдан ғауғалы авторзың да, төбәк түрәләренең дә, гәрсә дипломлы юғары белем әйәләре булһалар за, үкенескә каршы, үззәре йәшәгән тарихи Башкортостан тупрағының тарихынан шөйлә ғафил икәнлектәре күрәнә, сөнки ата-баба ерзәрендә ташка сыймаклап калдырылған сал ядкәрзәр араһында башкалары менән бер катарзан *еврей хәрефле* языузарзың да барлығы башкорттар өсөн көтөлмәгән яңылык түгел: боронго башкорт-болғар бабаларыбыззың йәһүд (еврей) динле һәм язмалы бөйөк Хазар дәүләтенең биләмәләре Кара дингезгә койған Дунай, Дон йылғаларынан алып көнсығышқа табан Урал тауларынаса киң арауыкты иңләгәннен (картаны карағыз) беләбез. Һәм баяғы “сәйер” языулы кәбер таштары ла, әлбиттә, башкорт телендә языулы башкорт бабаларыбыззың булған. Иғтибар иттертәйем: ғалимдарының байтағы тыныс “мужик йокоһо” менән ойоп ятқан Башкортостанда тынғыһыз яңы фәнгә -- *граффитиология*га нигез һалып уятыусы мәшһүр инсаныбыз Иршат Бикбулат улы Йәнбирзиндың ун ике томлык “Иршаднамә”һенең 4-енсе томы тап шул темаға арналып, бик күп архефакттар килтерелгән, мәсәлән, Башкортостан Республикаһының Йәнсура районы Үрген ауылындағы языулы кәбер ташы һәм Юнай ауылы эргәһендәге языулы сик ташбағанаһы:

12.22. Эпитафии села Урген Зианчуринского района Башкортостана.

12.35. Пограничный столб из села Юнай Зианчуринского района Башкортостана.

Тик шуныһы хәуефле: Йәнсура һәм башка районьндарзағы маңкорт чиновниктарыбыз, төрлө сәбәптәргә һылтанып, боронғо комарткыларыбыздың байтағын юкка сығарғандай, уткүрше республика тупрағында ла шул ук хәл булмаһын ине.

“Иршаднамә”нән (125-енсе бит) күренеүенсә, Хазар империяһының көнсығыш күршеһе Карахандар дәүләтенең 999-1030 йылдарзағы ханы Боғра Арыслан Мәхмүд ибн Нассир менән Хазар иленең Оло кағаны төзөшкән килешеү нигезендә ике-ара биләмә сиктәре яңыртылып, Юнай ауылы әргәһендәге ташбағана ултыртыла, шуның һөзөмтәһе өстәге картала ла сағыла, буғай.

Тарихи Башкортостан ниңә Хазар дәүләтендә қалған, Эске Башкортто (йәки Эске Скифияны) хазарҙар баһып алғанмы, тигән һорау тыуыуы ла ихтимал. Яуабы ябай ғына: бер кем дә баһып алмаған -- башкорт-болғар бабалар үззәре Каф (Кавказ) тауҙары тарафына Уралдан хәрәкәтләненп, кәрзәш илдәрзә берләштереп, тарихи Хазар империяһын төзөгән – боронғо сығанактар шуны дөрөсләй. Билдәле тарихсы М.И.Артамоновтың “История Хазар” китабына (Л., 1962) иғтибар итәйек:

Тел яғынан хазарҙар болғарҙарға якын (115-енсе бит). Ә “болғар” этнонимы – “баһғар” (башкорт) тигәннен сак қына үзгәреше ул (Н.А.Баскаков.Русские фамилии тюркского происхождения.М., 1979, 249-ынсы бит). Йәғни болғар – шул ук башкорт ул, шуға күрә был кәүемдә *башкорт-болғар* тип әйтеү һис язык түгел.

Византия (Рум) авторҙары ғәзәттә хазарҙарҙы *төркиҙәр* тип һанай, ғәрәп авторҙары ла шулай әйтә. Хазарҙар иһә үззәрен сығыштары буйынса уғырҙарға, аварҙарға, ғуҙдарға, барсилдарға, унуғырҙарға, болғарҙарға һәм савирҙарға канкәрзәш тип иҫәпләй (114).

Савирҙар һәм хазарҙар – шул ук болғарҙар (127-128), тимәк, болғар-башкорттар.

Беренсе быуатта ук Птолемейға “пагирит”тар (башкорт-бәжәнәктәр) билдәле булып, атаклы географ уларҙы үз картаһында “хорс”тар (хорезмдар) һәм баяғы савир-“савар”ҙар (йәғни Әсә-Бүрегә табыныусылар – үҫәргәндәр. – Й.С.) араһына урынлаштырған (130).

Ғәрәп авторы Ибн-Руста (X быуат башы) языуынса, болғар халкын өс бүлкә тәшкил иткән: “*берсула, эсегел, болғар*” (131). Минең тикшеренеүҙәр буйынса, былардың өсөһө лә хәзерге башкорт (боронғо башкорт-болғар) халкының төп-нигезе: *берсула* – бүре-әсә улы, йәғни изге Бүре-Әсәгә табыныусы Үҫәргән ырыуының көнсығыштағы ул (ир) тармағы (әлеге күбәләк-тиләүҙәрзәң бабалары); *эсегел* -- әсәк-ил, йәғни Үҫәргән ырыуының көнбайыштағы әсәк (әсә) тармағы (әлеге үҫәргәндәрзәң бабалары) – икеһе лә Эске Башкорт йәки Эске Скифия кешеләре; *болғар* – башкорт, йәғни изге һыйыр/Болан-инәгә табыныусы бәжәнәк-башкорттар – Тышкы Башкорт йәки Тышкы Скифия кешеләре. Күренеүенсә, бик боронғо замандарҙа ук Эске һәм Тышкы Башкорт кәүемдәренең берләшмәһе – *башкорт-болғар халкы* укмаһқан.

“Хазар” этнонимының һәм дәүләт атамаһының нисек барлыкка килеүен боронғо Сирия тарихсыһы Михаил (1126 – 1199) бик боронғо тарихсы Иоан Эфесле (VI быуат, 586 йылда вафат) мәғлүмәтенә таянып язып калдырған:

В царствование императора Маврикия (582—602 гг.) из Внутренней Скифии (Эске Башкорттан – Уралдан! – Й.С.) вышли три брата с 30 тысячами скифов (башкорт-болгарзар. – Й.С.). Они сделали путь в 65 дней, выйдя со стороны Имеонских гор (Урал таузары. – Й.С.). Так как на пути были реки, они шли зимой и достигли реки Танаиса (Тын/Дон йылғаһы. – Й.С.), которая... вливается в Понтийское море (Кара дингез. -- Й.С.). Находясь у границ Римской империи, один из братьев, именем Булгар, взял 10 тысяч человек, отделился от своих братьев и перешел Танаис к реке Дунаю, которая также вливается в Понтийское море, и обратился к царю Маврикию (Рум/Византия батшаһы. – Й.С.) с просьбой дать ему землю с тем, чтобы жить в дружбе с римлянами. Тот дал ему Верхнюю и Нижнюю Мизию и Дакию, защищенное место, которое со времен Анастасия (491—518 гг.) опустошал аварский народ. Они победили их там и стали защитой для римлян. Римляне называли этих скифов *булгарами*. Два других брата пришли в страну алан, называемую Берсилия (Бүре-Әсә иле – үсәргәндәр иле, хәзерге Дагстан. – Й.С.), в которой римлянами были построены города Каспия, называвшиеся вратами Turaye (Дербент. — Й.С.). Булгары (жившие в Мизии и Дакии) и *пугуры* (пугуры – бутуре/бүре йәғни Бүре-Әсәгә табыныусы үсәргәндәр. – Й.С.) — их (городов Берсии) жители — были некогда христианами. Когда над той страной (Берсией) стал господствовать чужой народ (йәғни башкорт-болгарзар. – Й.С.), они были названы *хазарами* по имени того старшего брата, которого имя было *Хазарик*. Это был сильный и широко распространенный народ».

Бүре-Әсә иленең дә (Берсилияның) касан һәм нисек хасил булыуы билдәле. Ирекле энциклопедия Википедиянан күренеүенсә:

Барсилы, берсилы или баслы — средневековое племя, родственное хазарам и булгарам либо тесно связанное с ними. Армянские авторы упоминают барсил в качестве врагов Кавказской Албании в связи с событиями II — IV вв.... Средневековые источники знают также **страну Берсилию**, или, в арабском варианте, **ал-Баршалию**, которая выступает исходным пунктом экспансии хазар в Европе.

Хәзерге Дагстандағы Эльбрус (Ил Бүре-Әсә) һәм Төркия Республикаһындағы Эльбурс (шул ук Ил Бүре-Әсә) таузарының исемдәре Берсилия иленең тап шунда урынлашыуын шаһитлай.

Византийские авторы называют Берсилию «самой дальней областью Первой Сарматии» (Феофан) или областью «рядом с Сарматией» (Никифор). Арабский историк ал-Белазури помещает её к северу от Дербента. По мнению современных историков, эти данные, скорее всего, указывают на область Северного Дагестана — либо же, если принимать во внимание сообщение «Армянской географии», где барсилы также увязаны с Сарматией (Юрматы иле. – Й.С.), но помещены в Поволжье, речь идёт о более широком регионе северного Прикаспия.

Килтерелгән мәғлүмәттәрҙең йәмғеһе Бүре-Әсә (Берсилия) илен нигезләүселәр зә Эске Башкорттағы шул ук башкорт-болгарзар икәнлеген һөйләй. Быны хәзерге болгар авторы Ивановтың тикшеренеүе дә нығыта:

«Първата страна, където Авитохол е управлявал е най-вероятно известната Берсилия или Барсилия, регистрирана в исторически документи още в 3 век.». БЕРСИЛиЯ = БЕРС/БАРС+ИЛ – страна (ИЛ) БОРЗа. В БЕРСИЛиИ 5 городов: САРАШЕН (примерно, на месте Астрахани), БАЛХ, БАЛКАР БАЛХ, СЕМЕНДЕР и БЕЛЕНДЖЕР (все четыре города, примерно, в низовье Терека и на территории Дагестан). БАЛКАР = БАЛК+АР = БУЛГ+АР, это понятно. БАЛХ = БАЛК = БУЛГ = ВОЛК, это тоже понятно.

Бәтәһе лә тап килә -- беззәргә лә әллә қасан ук “понятно”! Тимәк, Уралыбыззан юлланған бер туған өсәүзең өлкәне Хазар, үзе килеп урынлашқан Берсилияны, Дунай яғында урынлашқан кустыһының илен төп йорт Эске Башкортка берләштереп, бөйөк Хазар қағанатын (670 – 969) төзөгән.

Дин мәсьәләһенә килгәндә, Эске Башкорттағы бабаларыбыз урта быуаттарғаса тәүдиндә булып (язычество), өс дин (ислам, христиан, йәһүд) миссионерзары уларзы үз диненә каратырға өгөтлөгән. Күрше ике кәүем (ислам динле гәрәптәр һәм христиан динле румизар) тел хазарзарға каршы һуғышқанлыктан, Оло қағаныбыз Болан VIII быуат азақтарында өсөнсө динде (ырын менән бер катарзан уның язмаһын да) дәүләтенә лайыклы итеп һайлай:

Скорее всего, хазарский вождь и часть знати приняли иудаизм в противовес исламу Арабского халифата и христианству Византийской империи, чтобы показать свою независимость (А.Шойхет).

Был тарихи вақиға бөйөк бабабыз Сәйет Йәғәфәр тәүәрихендә 787 йыл менән билдәләнгән. Хазарзарзың азарзар (илдәренән азып-тузып киткән йәһүд-еврейзар) менән катнашлығы бына шунан башлана һәм Шәймиев ауылында табылған еврей хәрәфле язма ла һис юктан ғына түгел.

Башкорт-болғар затлы хазарзарзың әүермәнлеге, уларзың бер өлөшөнән “ашкенази” телле европа еврейзарының килеп сығыуы тураһында төрлө фекерзәр йөрөй һәм бәхәстәр қубына. Шул хактағы бер-ике қызыклы сәхифәне урыс теленән тәржемәһез күсерәм:

Евреи, которых нет

Лео Хейман, Служба новостей Копли, Тель-Авив.

Натан М. Поллок недоволен израильским правительством. Составленные им планы по празднованию в сентябре этого года тысячелетия Еврейско-Хазарского союза были без долгих разговоров отвергнуты.

Пожилой, кроткий на вид человек, эмигрировавший в Израиль из России 43 года тому назад, Поллок зарабатывает на жизнь, переводя научные тексты и работая корректором в одном издательстве. Однако крупным его увлечением, хобби и призванием являются исторические исследования.

Из 64 лет своей жизни 40 он провёл, пытаясь доказать, что 6 из 10 израильтян и 9 из 10 евреев, проживающих в западном полушарии, это не

настоящие еврейские евреи, а потомки свирепых хазарских племён, бродивших по степям южной России много столетий тому назад.

По вполне понятным причинам израильские власти не особо стремятся дать официальное одобрение теориям Поллока. «Насколько нам известно, он может быть прав на все 100 процентов, - сказал один из вышестоящих правительственных служащих. - В принципе, он не первый из тех, кто пытается раскрыть связь между евреями и хазарами. Многие выдающиеся учёные - как евреи, так и неевреи - рассматривали эти связи в своих исследовательских исторических трудах.

Но кто сегодня может сказать, сколько процентов хазарской крови течёт в наших жилах, если течёт вообще? И кто может заявить с какой-либо степенью научной точности, кто из евреев - евреи, и кто - потомки этого татаро-монгольского племени?.

По сути дела, наше предполагаемое происхождение от хазаров является центральной темой арабской пропаганды, - добавляет он. - Арабы утверждают, что большинство европейских евреев не имеют права жить в Израиле, поскольку они ведут род не от библейских евреев, а от татаро-монгольских племён-кочевников, в том числе от хазаров, массово обратившихся в иудаизм тысячу лет назад».

Мнения разделились

В Израиле научное мнение по этому поводу разделилось. Основную предпосылку никто не ставит под сомнение: группа в 12 тысяч евреев, спасаясь от преследований и войн на священной земле, на волне византийских и мусульманских завоевательных походов, совершила длительный сухопутный переход в Персию, пересекла территорию современного Казахстана в Средней Азии и нашла пристанище в Хазарском княжестве, занимавшем обширное пространство между Каспийским морем, рекой Волгой, уральскими горами, Чёрным морем и польскими границами.

В 965 году хазары впервые за 500 лет были побеждены князем Святославом Киевским. Хазарский князь Булан III сделал вывод о том, что князь Святослав вышел победителем в той войне потому, что его войска и наёмники были христианами, в то время как *его* кочевники были языческими верующими. В 965 г. князь и его знать приняли иудаизм, а в 966 г. был издан царский указ, объявлявший иудаизм единственной законной религией в Хазарском княжестве. Соплеменникам князя под угрозой смерти пришлось сделать себе обрезание, выучить иудейские молитвы и признать еврейских раввинов в качестве своих духовных лидеров.

Как только другие евреи, подвергавшиеся в то время преследованиям на Ближнем Востоке, в средневековой Европе и Испании, услышали о новом Еврейско-Хазарском княжестве, начали распространяться слухи о том, что

наконец-то явился мессия. В Хазарию последовало несколько волн миграций через Персию, Грецию и Польшу.

Поллак полагает, что традиционный русский антисемитизм, вероятно, берёт своё начало от той эпохи, когда говорящие на иврите хазары нападали на русские деревни, убивали мужчин, насильно уводили женщин, заставляли их принять иудаизм и брали их в жёны по полностью отработанным религиозным обрядам. Это объясняет то, почему такое множество европейских евреев - светловолосые и голубоглазые, со слегка заметным монгольским разрезом глаз, так же как и полное отсутствие семитских черт среди многих израильтян европейского происхождения.

Монголы разрушают империю

Процветающее Еврейско-Хазарское княжество было разрушено в 1239 году монгольским нашествием Бату Хана. После монгольского нашествия и завоевания оставшиеся в живых члены еврейско-хазарских племён переселились на запад и осели в Польше, Венгрии, Богемии, Австрии, Румынии и Украине.

Как можно установить, «хазарский» Вы еврей или «иудейский»?

Согласно Поллаку, если Ваши родители пришли из Польши и Ваше имя - Хальперин, Альперт, Хальперн, Гальперн и т.д., то Вы - стопроцентный хазар. На хазарском наречии «альпер» (алп-ир. – Й.С.) позначает «храбрый рыцарь»; это имя князь жаловал наиболее отличившимся воинам. Согласно учёному, такие имена, как Каплан, Каплон, Коппель и тому подобные, являются прямым доказательством хазарского происхождения. «Каплан» на хазарском языке означает «свирепый сокол». Коган, Канган, Каганович указывают на аристократическое происхождение от Кагана-Хагана, верховного священника князя Булана.

Данный материал вышел статьёй в журнале «American Mercury», осень 1967 г., Volume CIII, Number 486, page 39.

Минең карашымса, “иврит” теленә йәнәш кулланылған “ашкенази” (“төньяктыкылар”) тип йөрөтөлмөш икенсе еврей теле үзенең аталышында ук сеп-сей “башкорт” лоғо менән фацлана: *ашкан-әзәй (әсәй)*. Бында *ашкан* – үз булмышынан узған, сиктән сыккан, башкаға әүерелгән; *әзәй* – тел, әсә теле, мәсәлән, боронғо *әсәйли>сәйли/һөйләй*. Башкорттоң ике фратрияһының һөйләштәрен (*анай-әзәк* йәғни бәжәнәк һәм үсәргән һөйләштәре) берләштереп әйтеүзән килеп сыкканы ла кызыклы: *анай-әзәк>(ана)-йәзәк>язык* (хәзерге урыс теле). Тимәк, “ашкенази” – үзенең хак-әсә теленән ашып-азып китеүсе, әүермән.

Ә үзөбезҙең XVI быуаттағы бөйөк тарихсы һәм дин башлығы, Башкортостан дәүләтселлеген тергеҙеү өсөн 1580-82 йылдарҙа башкорт-урыс һуғышындағы каһарман етәксебез, башкорт-болғар тарихын бик боронғо замандарҙан алып бер йыйынтыкка теркәп күсертеүсе Сәйет Йәғәфәр Садиров бабабыҙың “Джағфар

тарихы"нда (ул интернеттың башкорт порталына һалынды) хәзерге рәсми тарихсыларыбыздың күзенә төрткән "сәйер" лектәр сәйерлеген юғалта һәм кайһы берәүзәргә был мәкәләләге аңлайышың урындар за аңлашыла. Эсендә йәне булған башкорт зыялылары ул бөйөк тәүәрихте укып сығыры аддынан мәшһүр ғалимәнең түбәндәге хезмәтенә иғтибарлы диққәт итеүзәрен теләйем.

Мусина И.Р. История древней Руси - в болгарских летописях Бахши Имана «Джагфар Тарихы» Приложение к книге Йордана Табова "Когда крестилась Киевская Русь"

История одного и того же государства, одних и тех же событий, описанная в различных источниках разными авторами имеет иногда существенные различия. Даже «официальная» история государства, созданная «официальными» учеными, может меняться в зависимости от политической конъюнктуры в определенный период времени, что уж говорить о древних летописях, которые претерпели множество переписываний, переводов, пережили множество правителей, которые корректировали историю своих предшественников в зависимости от собственных интересов. Поэтому интересно взглянуть на историю Руси глазами ее соседей, которые могли сохранить в своих летописях сведения, утраченные или измененные в русских источниках. Болгария Волжско-Камская, как пишет Советский Энциклопедический Словарь, феодальное государство в Среднем Поволжье и Прикамье в 10-14 вв., имела торговые отношения с Арабским халифатом, Византией, восточными славянами, имела военное и торговое соперничество с Киевской Русью, позднее – Владимиро-Суздальским княжеством, покорена монголо-татарами к 1241г. Во 2-й половине 13 века образовались Болгарское и Жукотинское княжества, в 90-х годах 14 века разгромлены Тимуром [СЭС, с.155]. Сами болгары описывали свое государство как очень древнее и могущественное и, наверное, очень бы удивились, прочитав, как трансформировалась их великая многовековая история в несколько скудных строчек в СЭС. Попробуем взглянуть на историю Руси и соседних государств, глазами древнеболгарских летописцев. «Джагфар Тарихы» («История Джагфара») – единственный свод древнеболгарских летописей, дошедший до нас. Свод был написан в 1680 году по приказу вождя болгарского освободительного движения – сеида Джагфара – секретарем его канцелярии Иманом в восточной части Булгарии – Башкортостане. Видимо, сеид рассчитывал использовать этот труд для патриотической пропаганды. Бахши Иман (судя по имени, - он башкортский болгар) блестяще справился со своей задачей, включив в свод наиболее ценные болгарские летописи: «Гази-Барадж тарихы».(1229 – 1246 г.) Гази Бараджа, «Праведный путь, или Благочестивые деяния болгарских шейхов» (1483 г.) Мохаммед-Амина, «Казан тарихы» (1551 г.) Мохаммедьяра Бу-Юргана, «Шейх-Гали китабы» (1605 г.) Иш-Мохаммеда и некоторые другие...» (Из Предисловия Ф.Г.-Х. Нурутдинова) [ДТ, с.5.6]. Этот свод болгарских летописей и будет одним из главных источников сведений по истории древней Руси в этой работе. История древних болгар и их правителей описана в «Джагфар Тарихы» с незапамятных времен до 17-го века, в ней тесно переплетена история Булгара, Болгарии, Руси, Хазарии, Венгрии и других государств. Когда читаешь эти болгарские летописи, удивляешься массе интересных подробностей о болгарских царях, русских князьях, и татаро-монгольских ханах, которые в «Джагфар Тарихы» (в дальнейшем «ДТ») иногда оказываются вовсе и не русскими и не татарами и не монголами, по крайней мере, в привычном понимании. Объем данной работы не позволяет подробно проследить всю историю Руси, описанную в «ДТ», поэтому, остановимся лишь на отдельных моментах. Сначала надо убедиться, что под непривычными нам именами в «Джагфар Тарихы» действительно скрываются знакомые действующие лица, т.к. в привычном «...учебнике по истории» один и тот же реальный человек может быть представлен несколько раз – под разными именами и даже отнесен в разные эпохи! Но его реальная личность «размножилась» лишь на бумаге, а не в действительности». [ФОМ1, с.7].

1 А.«ДЖАГФАР ТАРИХЫ». РОД ДУЛО.

Начнем с Атилле Айбата, по прозвищу «Аудан Дуло». У него было и другое имя – *Мышдаулы* (Машак-тау-улы йәғни Машак-таузан тыуған тәүбабабыз Шүлгән токомо -- Үсәргән ырыуы башкорто. -- Й.С.). С его сына Бел-Кермека начинается род Булгарских царей. Его праправнук – Тубджак, у которого были правнуки – Бат-Боян и Аспарух. Младший брат Бат-Бояна - *Атилькэсэ (Аспарух)*, его территория - *Бурджан*, он дружил с дядей *Шамбатом*, который возвел город *Баишту (Киев)* и отделился. Шамбат назвал свое государство - *Дулоба*. С 619 г. Булгаром правит Курбат (сын Албури). Затем правит - Бат-Боян (сын Курбата). Правнук Бат-Бояна - Авар правит Булгаром с 727 г. по 759 г. Его сыновья: старший - Тат-Утяк, по прозвищу Сарачин, младший - Тат-Утег, по прозвищу Белермей. Сын Тат-Утега - *Тамьян, хазарский военачальник*, отец Ильяса – хазарского военачальника, посадившего на Хазарский трон Исхака Аксак-Тимера. С 759г. по 787г Булгаром правит Тат-Утяк. Его дочь от урусски выдана за хазарского хакана Аскала и родила сына – *Урусса*, сменившего на Хазарском троне Аксак-Тимера.

С 787 во главе государства стоит сын Тат-Утяка - Кан-Караджар, далее – сын Кан-Караджара – Угыр Айдар, который правит до 855 г. [ДТ, с.11-20]. *Все эти, несколько утомительные подробности, нужны нам, чтобы разобраться в родственных связях Русских князей, Булгарских и Болгарских царей, правителей Хазарии и Татаро-монгольских ханов. 9-й век - начинается время Рюрика, Аскольда, Дира, Олега «официальной» русской истории. Представим часть родословной, описанной в «ДТ» в виде схемы (Рис.1).*

1Б. ДРУГИЕ ИСТОЧНИКИ. РОД ДУЛО.

История Болгарии (Дунайской) Около 701 года умер Аспарух, и ему наследовал из той же династии Дуло Тервель (Тербеди), при котором болгарское племя приобрело большое влияние на судьбы Балканского полуострова. [ПОГ, с.74-75].

По представлениям древнебулгарских летописцев и правящие династии Булгарии, и Хазарии, и Болгарии Дунайской, и Руси и Венгрии имеют общие корни – род Дуло и множественные родственные связи, о которых «учебник истории» часто даже не упоминает.

2А. «ДЖАГФАР ТАРИХЫ». УГЫР АЙДАР

Угыр Айдар правил Великим Болгаром с 815 или 816 по 855. Угыр Айдар – эмир Болгара и хакан всего Саклана [ДТ, с.32]. Сын Кан-Караджара и его жены – *тетки бурджанского бека Йомырчака* (болгарский хан *Омортаг* или *Амуртаг*, *Йомырчак* [ДТИ]). Мать Айдара - уруска Арья-Аслан, родная сестра матери Урусса. (*т.е. Айдар и Урус – двоюродные братья*) [ДТ, с.40]. Угыр (Игорь. -- Й.С.) Айдар воевал с «закованными в железо турками». *В 9-ом веке турки «закованы в железо».* При вступлении Айдара на трон к нему явился *бек Болгара Барыс* с изъявлением покорности (болгарский царь *Борис I*, современник Угыра Айдара). Умер в 855г. Сыновья: Угыра Айдара – Габдулла Джилки и *Лачын (Олег)*.

3А-1. «ДЖАГФАР ТАРИХЫ». (9-Й ВЕК). АКСАК – ТИМЕР.

В 858 г. Ильяс (троюродный брат Угыра Айдара) поставил хаканом Хазарии сына Манаса - Исхака *Аксак-Тимера*. [ДТ, с.35]. Хакан Хазарии Исхак был хромым от рождения, а боевые знамена у хазар были железные, поэтому наши (булгары) прозвали разбойного хакана «Аксак Тимер», а после называли так всех особо ненавистных правителей. В 880 г. Исхак женился на дочери Алмышша, от моджарки. В 885 г. хакан уговорил Арбата (сына Алмышша) свергнуть отца [ДТ, с.44]. В 885 г. Внук Урусса - Арслан уговорил Исхака начать войну с баджанакими. Хазары – язычники при поддержке *бурджан (болгар)* и каубуйцев прикончили Аксак –Тимера вместе с его яхудскими наставниками. *Лачын (Олег) был женат на сестре Исхака Аксак-Тимера до 870 г.* Племянник жены Аксак Тимера (сын брата жены - Мала) – Тагай .

В 9-ом веке жил Хазарский правитель Аксак Тимер, имевший родственника жены – Тагая. В 13-ом веке жил Тимур-Аксак, имевший родственника жены – Тагая. Русская летопись называет Тагая «...гордый Ординский князь Тагай...», с чего вдруг русская летопись выражает явную симпатию к представителю «ига», да и княжеским титулом его называет? В этом же 13 веке жил и Тимур-Аксак. Так может быть это просто «размноженный» на бумаге один и тот же персонаж, части биографии которого оказались приписаны нескольким «тезкам» в разные эпохи? *Аксак-Тимер = Мурза-Тимур = Аксак-Тимур = Темир-Мурза = Тимур-Аксак .*

4А. «ДЖАГФАР ТАРИХЫ». БУДИМ.

4А-1. В 816 г. Будим назначен Айдаром (за боевые заслуги и мудрые советы) тарханом покоренного Балына . «Балын – 1) земля белорусов и великороссов; 2) Северо-Восточная Русь, Московская Русь (Московское-Русское государство); 3) город Суздаль, основанный на месте болгарского балика Балын.»[ДТ, с.352]. Будим восстановил Галидж и Урус, построил Шамлын, Джир и Мен. Его наместничество называлось Ак-Урус (*Белая Русь или Восточная Русь*), для отличия от урусской области в Кара-Булгаре (*Черном или Западном Булгаре*).

4А-2. Будим родился в городе Бичине или по саклански, Будиме (Видин) и поэтому названный его именем. Поступил на службу к Кана-Караджару (отцу Угыра Айдара). Сыном Будима был Джир-Ас (*Дир или Дмир русских летописей*). Внук Будима – Джун имел прозвище «БАТА». Правнук Будима - Барыс был женат на дочери царя Шамгуна (Симеона) [ДТИ]. (*Симеон - царь Дунайской Болгарии*).

5А. «ДЖАГФАР ТАРИХЫ». АС – ХАЛИБ, ДЖИР-АС

(После 858г.) Джир, был сардаром анчийского (украинского) ополчения в Башту («Башту – официальное болгарское название города Киева, основанного в 620 году по приказу хана Курбата (Кубрата)» [ДТ, с.353]). Джир получил титул русского бека и правил под наблюдением хазарского наместника Ас-Халиба, а Башту выплачивал Хазарии дань и помогал войсками. В 860 г. [ДТ, с.36]. Ильяс (*фактический правитель Хазарии*) приказал Джире и Ас-Халибу произвести внезапное и беспощадное нападение на город Рум (Византия). «Джир, тяготившийся хазарской властью и рассчитывающий на помощь Рума в борьбе с ней, первым принял лжеверу христианскую». Ас-Халиб убил Джир-Аса. Когда на трон в Башту посадили сына Лачына (*Олега*) – Угыра (*Игоря*), Салахби стал его соправителем. Ас-Халиб внезапно хотел убить Салахбии, но Джун «Бата» (сын Джира) был начеку и убил Ас-Халиба копьем. *Булгарские летописи о призвании Варягов не рассказывают. Салахби, один из немногих, кто мог бы быть «Варягом». По «ДТ» - он сын Эрека, командовал войсками и поддерживал Угыра (Игоря).* «В 882г. на Башту двинулся из Галиджа сын Эрека Салахби» [ДТ, с.43]. «На территории Швеции около 859 г. было несколько королей: Бьерн Прихольмский, его соправители Эмунд и Олаф. Сын Эмунда, Эрик, в 854 г. совершил поход на восток и обложил данью куров, эстов и финнов». [ГУМ, с.149]. *Возможно – болгарский Эрек и шведский Эрик – одно лицо. Отец Джира – БУДИМ. (ВАДИМ Храбрый) Сын Джира – Джун по прозвищу «БАТА».*

6 А-1. «ДЖАГФАР ТАРИХЫ». (9-Й ВЕК). УРУС

Хакан Хазарии. Отец Уруса – Аскал. Матери хаканов Айдара и Уруса были родными сестрами из урусского рода Услан. [ДТ, с.40]. Мать Уруса - дочь Тат-Утяка от урусски выдана за внука Кук-Куяна, сына Шадчина или Саксина - Аскала. Урус построил *город Хин (по «ДТ» – хазарский город)*. Сын Уруса - Чинавыз – хазарский наместник Галиджа (по «ДТ» – это Новгород) [ДТ, с.32-33].

УРУСЫ по «ДТ» = РУССКИЕ, на всем протяжении многостраничного повествования.

6А-2. «ДЖАГФАР ТАРИХЫ». (14-Й ВЕК) УРУС

В 1369 г. Азан (булгарский эмир) был оскорблен вероломством урусов и попросил кук-ордынского (по «ДТ» «кук» - *северный*) хана Уруса помочь Булгару проучить неверных. Урус прислал своего брата хана Арабшаха с 4 тысячами кыргызов, многие из которых были каракалпаками – минцами (по ДТ «кара» - западный или черный) и рвались свести счеты также с **кытайскими ногайцами. Арабшах выжиг стойбища монгытов** по Самаре, а затем перешел в Буртас и **очистил от татар** эту область.

7А. «ДЖАГФАР ТАРИХЫ». ГАБДУЛЛА ДЖИЛКИ (855 - 882) После смерти Айдара газии подняли на ханский престол его старшего сына – мусульманина Габдулла Джилки (855 год). Младший брат Джилки – Лачын (*Олег*) был другой веры «не расставшийся с суевериями». В 865 г. Джилки повелел своему сыну Алмышу возглавить Кара-Булгарский бейлик, а сам двинулся в Буляр, где его подняли на царский трон. После свержения Джилки бек Ильяс «В Батавыле...для вида поднял на кара-булгарский трон нового балтавара – покорного хазарам Лачына (*Олега*). Скончался Габдулла Джилки в 882 г. [ДТ, с.35-43].

7Б. ДРУГИЕ ИСТОЧНИКИ

Упоминаний о болгарских правителях – ближайших родственниках русских Рюриковичей в «официальной» версии русской истории обнаружить не удалось. Что это – вымысел болгарских

летописцев или нежелание русских правителей вспоминать о родственниках - конкурентах на престол?

8А. «ДЖАГФАР ТАРИХЫ» ЛАЧЫН

Лачын (Олег) - сын Айдара, младший брат Габдуллы Джилки. После свержения Джилки, хазарский бек Ильяс (двоюродный брат отца Лачына) «...в Батавыле...для вида поднял на кара-булгарский трон нового балтавара – покорного хазарам Лачына (Олега) [ДТ, с.34-35]. Лачын был женат на сестре Исхака Аксак-Тимера, но долго не имел от нее детей, наконец, в 870 г. его терпение лопнуло, и он женился на моджарке (Моджар = Венгрия) [ДТ, с.42]. Вторая жена - башкортка. От нее – сын Угыр (Игорь), правил в Башту (Киеве) до 882, после захвата Башту Алмышем (племянником Лачына) ушел в Итиль (столицу Хазарии. -- Й.С.)»

Олег, безусловно, был князем, причем наследственным князем...» [НИК, с. 170,171]

И так, «Олег, безусловно, был князем, причем наследственным князем...», болгарские летописи говорят о том же. «Пришлые» варяги на Руси не правили.

9А. «ДЖАГФАР ТАРИХЫ». СМЕРТЬ ОТ ЗМЕИ И КОНЯ. ДЖОКЭ-УТИГ.

Башкортки, которых турки называли угырами...поклонялись алпу (божеству) Бараджу. Последний утигский правитель Буляра Джокэ-Утиг имел неосторожность сжечь гнездо Бараджа в угоду своей жене, потребовавшей от него возвести на этом месте город. В огне погибли все дети Бараджа, кроме одного, а сам он улетел на другое место и сказал на прощание Джокэ-Утигу: «Я всегда был покровителем хонов и останусь им, но ты за свое злое деяние умрешь от укуса моего последнего сына, а все дети твои будут убиты»..., но этот бек занялся поисками сокровищ в могилах своих предков. И вот, когда он раскопал одну могилу, то из земли вместо человеческих останков явились кости лошади. Это был предупреждающий знак Тангры, но Джокэ-Утиг не внял этому предупреждению и стал копать. Тогда из-под костей выполз Змей, сын Бараджа, и укусил бека, от чего тот немедленно скончался...[ДТ], с.10.

10А. «ДЖАГФАР ТАРИХЫ». БАТ-УГЫР = СВЯТОГОР

Бат-Угыр правил Булгаром с 882г. по 895г. Бат-Угыр (БТГР) Мумин = Святогор (СВТГР). В летописях «ДТ» имя Святослав пишется как Бат-Аслап, так что Бат-Угыр это - Свят-Угыр. Сын Габдуллы Джилки, внук Айдара, двоюродный брат Угыра (Игоря). Поднят на Булгарский трон после смерти своего отца Габдуллы Джилки в 882 г. В 895 г. сдал Болгар брату Алмышу. Его потомки унаследовали необыкновенную физическую силу **Бат-Угыра**. Потомок Бат-Угыра: Сал-Сал =Челубей. См. ниже «Поединок перед битвой» Сал-Сал и Аслап.

11А. «ДЖАГФАР ТАРИХЫ». АЛМЫШ

С 895 г. на Булгарском троне – Алмыш, сын Габдуллы Джилки. В 882 г. старший сын Алмышиа - Арбат служил балтавару Лачыну в Хорысдане («Хорысдан – булгарский город на Украине, современный город Путивль»). Булгары называли его также «Батавыл», то есть «Княжеской Ставкой», отчего возникло современное название города «Путивль». Назывался также «Коростень» (искаженное «Хорысдан») [ДТ, с.383]. «Алмыш самолично подъехал к юрте и выбросил из нее дрожащего от страха дядю (Лачына), он не казнил брата отца, а отпустил его в Хазарию... Лачын (Олег) плача от унижения уехал с двумя своими женами в Итиль (Хазар дэүләтенен баш калаһы. -- Й.С.) и умер там от позора, а сына его от башкортки – Угыра (Игоря) – Алмыш оставил при себе... При Лачыне Урусское бекство подчинялось ему, поэтому Алмыш двинулся к Башту (Киеву) с намерением принудить Ас-Халиба (Аскольда) подчиняться ему.» [ДТ, с.43]. Женильба Алмышиа на дочери Салара - Нушаби [ДТ, с.47-48]. От Нушаби у Алмышиа было два сына – Ялкау и Мал, и дочь Зухра. Брат Алмышиа – Мардан. В 885 Алмыш свергнут своим сыном Арбатом с Кара-булгарского трона. После взятия Угыром Лачыни Джиря (Ростова) в 925 г., Алмыш отправился туда для наведения порядка. На обратном пути на него напал медведь и он умер. Уланы подняли на трон Газана, которого называли и Хасаном и Казаном [ДТ, с.73-74]. Газан, Мал, Арбат, Ялкау Микаиль Арслан – сыновья Алмышиа.

Алмыш и его сын Арбат (см. ниже «АРБАТ») в русской истории фигурируют как венгры (Альмуш и Арпад), в Булгарских летописях - как булгары, сын Алмышиа – Мал, как древлянскій князь, Добрыня, сын Мала – и как русский воевода и как булгарский эмир Диу-Барын, Игорь, двоюродный брат Алмышиа, Игорь – как русский князь, а ведь согласно Булгарским летописям (См. Родословную 1), Алмыш и Игорь – двоюродные братья, значит, потомки сыновей Алмышиа:

Арбата, Мала и др. - такие же наследники престола, как и потомки Игоря – Святослава – Владимира. Видимо, русские летописи писала «Игорева» ветвь, уничтожая память о конкурентах.

12.A. . «ДЖАГФАР ТАРИХЫ». МАРДАН. КУЧАК

Мардан - сын Габдуллы Джилки и мурдаски. Эмир Мардан умер в 924г, в память о нем провинцию Беллак стали называть также Марданом. Сын Мардана – Хаддад осенью 930 года, когда возмущение народа правлением Газана (сына Алмыша) достигло предела, он счел удобным для захвата трона и двинулся из своей станции Кубар или Хорысдан на Болгар, но неудачно. Из-за наступления Газана ушел к батышцам (вятичам) и они избрали его своим беком. Хаддад назвал себя Качкыном. А сам Хаддад Качкын и его потомки были опасны для правителей Булгара и Руси, как принцы рода Дуло, и значит претенденты на оба трона, поэтому и те и другие не жалели усилий для искоренения этой булгарской династии. Долгое время труднодоступность Батыша спасала дом Качкынов. Однако в 964 году Барыс (Святослав) отнял у них Кан (Муром), а в 1088 канские батышцы отняли у Батыша и Кисанскую (Рязанскую) область. Наконец в 1112 году Булымер-Карак (Владимир Мономах) штурмом взял Хорысдан в отместку за приток, данный Качкынами куманам Шарыхана, и оставил последнему потомку Мардана Хаддад – Шамгуну лишь небольшую область Кортджака. Еще раньше в 1088 году, в этой округе Ахад Мосха поставил с разрешения Батыш-Шамгуна крепость Мосха (Москва). Потом сын Хаддад-Шамгуна Кучак надумал бежать в Булгар и также получил прозвище Качкын. У Качака (Кучко Степан Иванович) были сыновья Яхам (Яким или Иоаким Степанович Кучко) и Аслан от сакланской бики и дочь Байгюлби (Улита Степановна Кучко) от батышки Банат, на ней женился балынский бек Хан-Тюряй (Андрей Боголюбский) и имел от нее сына Кинзяслапа(Изяслава), который умер от ран, полученных в 1164 г.) [ДТ, с.76-77]. Одного из сыновей Хан-Тюряя – Джурги (Юрий Андреевич Грузинский) булгары называли Хисам-Лачын, он был узбеком Булгара, женился на Гурджийской (Грузинской) царице Самар (Тамар). Самар была плохой женщиной и он ушел от нее вместе с сыном Бадри Аблас-Хином, который получил титул эмира. [ДТ, с.140], (жизнеописание Аблас-Хина (БЛСХН) в «ДТ» позволяет видеть в нем Пласкиню (ПЛСКН), известного по русским источникам, хотя по русским источникам у Юрия Андреевича Грузинского детей не было.) Сын Аблас-Хина был Булгарским беком. Среди потомков Андрея Боголюбского есть Булгарские эмиры и беки, а бояре Кучко – прямые наследники царского трона Руси и Булгара.

12Б-3. «Имя Кучки осталось не только в легендах, но и в названиях местностей. В XV в. в Суздальской земле упоминается волость Кучка, а в Москве ... Кучково поле, находившееся в районе позднейших Сретенских ворот... Москва носила двойное название: «Москва рекше Кучково»... «Москва, то есть Кучково». [ТИХ, с.17].

И так, бояре Кучко – наследники царского трона и Руси и Булгара. Удивительно, что, отбирая земли у Кучковичей и уничтожая их самих, суздальские, владимирские и московские князья не приписали им еще пару жутких преступлений.

A-1. «ДЖАГФАР ТАРИХЫ». (10-Й ВЕК). УЗБЕК

Узбек - хакан Хазарии с 944 г. [ДТ, с.86,87,96,98] Узбек – сын Моджара. Саманиды, опасаясь присоединения Хазарии к Булгару, сделали хаканом своего ставленника – сына Моджара Угез-бека или Узбека. Матерью Узбека была дочь тюркменского хана Курука, служившего Саманидам. В 944 г. в Итиле Узбек стал хаканом. Юсуф с Малом (Мал – сын Алмыша) бежали в Кара-Булгар, но Кубар решил расправиться с ними руками Угыра Лачыни. Его послы передали Угыру, что хакан не будет противодействовать захвату Угыром Кара-Булгара, если урусский улубий надумает осуществить это. А в Кара-Булгаре тогда было немало городов – Хорысдан, Хурса, Сэбэр, Харька, Салтау, Чаллы и др. и Угыр весьма обрадовался. Для того, чтобы спровоцировать войну с Хорысданом он потребовал от Мала уплаты дани... [ДТ, с.86-87]. История войны Игоря с древлянами и Малом.

14А. «ДЖАГФАР ТАРИХЫ». УГЫР ЛАЧЫНИ

Салахби (сын Эрека) сел в Баишту (Киеве) в качестве соправителя сына Лачына (Олега) – Угыра (Игоря). [ДТ, с.44] Угыр став господином Баишту, женился Ульджай (Ольге). Угыр прислал в Болгар послов с такими речами к Алмышу «Я слышал, брат (двоюродный брат), что ты мучаешь приверженцев нашей старой булгарской веры, к которым отношусь и я. Поберегись же,

ибо я уже стал самостоятельным урусским беком и в состоянии помочь своим единоверцам!» [ДТ, с.58]. От Ульджай у Угыра сын Барыс (Святослав Игоревич).

15А. «ДЖАГФАР ТАРИХЫ». УЛЬДЖАЙ

Угыр став господином Баишту, женился на попавшей в плен Ульджай (Ольге) [ДТ, с.58] Сначала Ульджай была женой Худа Анатыша, сына Ас-Халиба (Аскольда), затем женой Салахби, затем – Угыра. О войне Ульджай (Ольги) с Малом см. ниже: «МАЛ».

16А. «ДЖАГФАР ТАРИХЫ». АРБАТ

Арбат – глава Кара-булгарского войска. Старший сын Алмыша Арбат служил балтавару Лачыну (Олегу) в Хорысдане. Затем ушел в Моджар. Один из потомков Арбата, тоже Арбат – воевода Мосхи (Москвы). Этот Арабат – брат эмира Булгара – Отыяка. Интересно, что Отыяк женат на дочери кисанского (рязанского) бека Халиба (Глеб Ростиславович Рязанский), но у Глеба Рязанского, согласно «учебнику истории» была только одна дочь – Феодосия, выданная замуж за Мстислава Ростиславовича Храброго, и замужем она была лишь однажды. Т.е., в свободное от работы русским князем время, Мстислав = Отыяк работал эмиром и царем Булгара. Кстати, отец Халиба Кисанского – Рыштаулы (Ростислав) – тоже имел высокое звание эмира, получил его, согласно «ДТ», за верное служение Державе, т.е. Булгару. Можно напомнить, что после поражения Глеба Рязанского, согласно русским источникам, ему настойчиво предлагали уехать «из Рязани на Русь», следовательно, Рязань в то время, Русью не являлась. Далее «ДТ» пишут: «При нападении на Мосху, сын Арбата – Нанкай укрылся в балаке имени своего отца».

Улица «Арбат» в Москве, вероятно и названа именем воеводы Москвы – Арбата, тем более, что булгары знают о существовании балаки «Арбат» в Москве.

17А. «ДЖАГФАР ТАРИХЫ». МАЛ

Мал – любимец и наследник Алмыша. [ДТ, с.56], правитель Хорысдана. Мал возглавлял Кара-Булгарское войско (Даже после того, как попал в плен к Ольге) [ДТ, с.83]. Когда Угыр (Игорь) в третий раз потребовал у Мала дань, тот отказал. Началась война, в которой Угыр был взят в плен. Жена Мала, бывшая раньше женой Угыра и бежавшая от него по причине происков Ульджай (Ольги), велела разорвать улюбия на куски и развесить их на дереве. (Кроме этого «дерева» в «ДТ» ничего похожего на слово «древляне» нет) Овдовевшая Ульджай двинулась на Хорысдан с бальнским войском из галиджийцев (новгородцев) ибо анчийцы (украинцы) отказались воевать с булгарами. Мал попал в плен. В Баишту Ульджай сделала его истопником в своей бане, затем заставила жениться на своей служанке, дочери одного из беков. Однако все это не помешало Малу остаться «действующим» военачальником, командовать Киевским войском и одерживать победы. Дети Мала: Диу-Барын (Добрыня), Тагай и дочь – жена Барыса (Святослава Сын Угыра Барыс (Святослав) женился на дочери Мала, а сын Мала эмир Диу-Барын (Добрыня) стал первым урусским бояром.

Мы узнаем много интересного о деде великого князя Киевского Владимира – Мале. Итак, Мал – наследник и любимец царя Булгара Алмыша. Дочь Мала – законная жена Барыса = Святослава. Мал – главнокомандующий киевскими войсками и после своего поражения от Ольги. Мал – отец русского воеводы Добрыни, который «огнем и мечом» крестил Русь.

18А. «ДЖАГФАР ТАРИХЫ». ДИУ-БАРЫН

После поражения Мала, Ольга взяла его в плен. «Тем не менее Мал все же остался в чести. Сын Мала – эмир Диу-Барын стал первым урусским бояром...» [ДТ, стр.88]. «Их (речь идет о русских) кахины (волхвы), которые у хонов назывались боярами...» [ДТ, с.122]. Бояр – 1) жрец; 2) представитель, предводитель. [ДТ, с.355]. Диу-Барын командует войсками Булымера (Владимира Святославовича).

19А. «ДЖАГФАР ТАРИХЫ». БАРЫС.

Барыс – сын Угыра Лачыни (Игоря Олеговича) и Ульджай (Ольги). В Баишту Отчы-Субаиш взялся исцелить смертельно больного Барыса, сына Угыра Лачыни, которого до этого безуспешно лечили бальнские и румские врачи. Когда мать Барыса – Ульджай спросила его, почему он это сделал, Субаиш ответил: «Мой отец сильно разбогател от продажи румских вещей, которые купил у Угыра, и считал себя обязанным ему. Поэтому я хочу помочь его сыну». – «Каковы будут твои условия?» – поинтересовалась бика. – «Если я исцелю Барыса, пусть он не принимает христианства», – сказал Отчы-Субаиш. Он вылечил Барыса и дал ему новое имя Аудан

..., и тот не принял христианства...» [ДТ, с.51-52]. Аудан = Оттон? Одд? Святослав погиб в 972г., а Оттон I умер в 973г. [ГУМ, с.643], Одд умер в 988 г. той же смертью «от змеи и коня», что и дед Святослава – Олег в 915 г. [НИК, с187-189]. По «ДТ», Лачын (Олез) умер от тоски, а не от змеи.

Из описания жизни, деятельности, родственных связей, обстоятельств смерти, понятно, что Святослав Игоревич русских источников и Барыс болгарских летописей – одно и то же лицо. Учитывая все «странности» поведения Святослава (Барыса) в отношении Болгарии, может быть, Борис-Святослав и Борис Болгарский - одно лицо? Может быть, Борис II Болгарский - царю Петру не сын, а племянник (сын сестры царя Петра – княгини Ольги), т.е. Барыс-Святослав?

20А. «ДЖАГФАР ТАРИХЫ». ЧАША ИЗ ЧЕРЕПА.

В 972г. Кура –хан подстерег возвращавшегося из Улак-Булгара Барыса и убил его. Кура-хан сделал чашу из черепа побежденного Барыса (Святослава) и пил из нее. [ДТ, с.100,101].

20Б. ДРУГИЕ ИСТОЧНИКИ. ЧАША ИЗ ЧЕРЕПА

20Б-1. В 972 г. Святослав, возвращавшийся из Болгарии Дунайской, был убит печенегами хана Кури, который велел изготовить из черепа киевского князя кубок и оправить его серебром. [Э-2, с.332], 20Б-2. В начале 9-го века Болгарский престол (Дунайской Болгарии) занял Крум. В 809 г. он взял Сердику (Софию). Попытка императора Никифора отбить болгар от этой важной крепости оказалась совершенно неудачной: зайдя слишком глубоко в страну, он попал в засаду; и сам император и все его войско были перебиты, а из черепа Никифора Крум сделал чашу, из которой он повелел «болгарским боярам» пить в память той победы. [ПОГ, с.83].

Трижды повторяется история изготовления чаши или кубка из черепа побежденного врага (Барыс – Кура-хан; Святослав – хан Кура; Никифор – хан Крум), причем все истории связаны с Болгарией Дунайской.

21. БУЛЫМЕР = ВЛАДИМИР СВЯТОСЛАВОВИЧ

21А. «ДЖАГФАР ТАРИХЫ». После смерти Талиба (сына Газана и внука Алмышы), царя Булгара, в 981 году подняли на трон Тимара Мумина Баджанак, поддержанного казанчями (казаками) и баджанакцами (печенегами). [ДТ, с.102]. Тимар взял у Булымера (Владимира Святославовича) письменное обязательство не принимать христианства и не препятствовать распространению истинной веры (мусульманства) на Руси. Чтобы крепче привязать Булымера к Державе (Ак Йорт), Тимар выдал за него свою дочь Бозок (мать Барыса и Халиба). После свадьбы, которая состоялась здесь же, в Булгаре, Булымер отплыл на Русь по Кара-Идели, а на следующий год семь болгарских правоведов отправились в Башту по Хорысданскому пути. Возглавлял их сын Насыра Кул-Мохаммед. Они обратили в ислам барыньских и каубуйских беков, а также биев сакланских баджанак (сакланы = урусы [ДТ, с.13], баджанак = печенеги; т.е. - русские печенеги), и построили несколько мечетей в Башту, Караджаре, Батавыле, Хурсе и Барын-Диу. Но через несколько лет Булымер совершенно изнемог под бременем новой джирской дани и решил поправить дело за счет ограбления румских земель. В 988 году он внезапно вторгся в Джалду (Крым) и овладел тамошним румским городом. Перепуганный румский кан предложил тогда Булымеру – в обмен на Джалду и принятие им христианства – много золота и серебра и Дима-Тархан в придачу. Эти условия были настолько выгодны, что Булымер не устоял и принял условия румцев.» [ДТ, с.104]. После смерти Булымера на Руси началась война за главенство между его сыновьями. Мышдаулы (Мстислав), сидевший в Дима-Тархане (Тмутаракани) и пользовавшийся поддержкой Рума (Византии), одержал верх. По его приказу побежденный Ар-Аслап (Ярослав) должен был вероломно умертвить одного из сыновей Булымера (Владимира) от Бозок – Халиба (Глеба) (Ар-Аслап не подчинился), а слуги самого Мышдаулы (Мстислава) зарезали другого сына Бозок – Барыса (Бориса), как главного претендента на отцовский престол...» [ДТ, с.108]. (Об участии Святополка в убийствах «ДТ» ничего не говорят).

«ДТ» говорят о том, Владимир (Булымер) был законным сыном и законным наследником. «Учебник истории» считает Владимира незаконнорожденным сыном ключницы. Какой смысл болгарским летописцам улучшить родословную русских князей?

22. ПОЕДИНОК ПЕРЕД БИТВОЙ. САЛ-САЛ = ЧЕЛУБЕЙ. АСЛАП = ОСЛЯБЯ

22А. «ДЖАГФАР ТАРИХЫ». САЛ-САЛ. АСЛАП

Булымер (*Владимир*), в надежде на румскую помощь, отказался от уплаты джирской дани, и в 992 году Сал-Сал (см. Родословную, рис.1), потомок великого богатыря Бат-Угыра – (*Святогора*) с курсыбаем (*регулярная, хорошо вооруженная армия болгар, в основном из казаков*) и баджанакми (*печенегами*) обложил только что поставленный Булымером город Бер. На выручку его прибыл новый воевода улубия (Булымера) – Аслап, из рода таук, но Сал-Сал в поединке раздавил его руками, словно куренка, и вслед за этим обратил Бер в ничто. Перепуганный Булымер возобновил выплату джирской («Джир» по ДТ – Ростов) дани. Деньги награбил в войне против Улак-Булгара. В 995г. при помощи румских мастеров восстановил Бер и в память об Аслапе стал называть его Бер-Аслап.» [ДТ, с.104] «ДТ» не сообщает о каком-либо поединке непосредственно перед Куликовской битвой.

24. КУЛИКОВСКАЯ БИТВА

24А. «ДЖАГФАР ТАРИХЫ». КАЛГА. ХЭЛЕК

[ДТ, с.217] Арабшах проявил свойственное кыпчакам самомнение и двинулся с тремя тысячами кыргызов к Сакланскому морю через владения Мамаю. Мамай убил Арабшаха, устроив заговор с некоторыми кыргызскими биями. Народ раскололся, тысяча последовала за заговорщиками. Мамай тогда готовился к походу на выступившую против его власти Москву и был рад даже этой тысяче. Мамай вынудил **булгарского** эмира Азана отправить на Шир для соединения с Мамаем бека Сабана с 2 тысячами **черемшанцев** (*черемшанские казаки*) Чаллы-Мохаммеда, тысячей **башкортов**, **буртаской** тысячей Гарафа и тысячей кашанцев, а также с двумя туфангами Аса – **ученика пушечного мастера Тауфика**. Сабан отправился в Кыпчак и соединился с 80-тысячной ордой Мамаю на развалинах крепости Хэлек. Перед битвой наши (булгары) **захватили в поле русского воина одетого в рясу папаза** (*В «учебнике истории» - русские захватили воина, одетого в рясу попа с мешком зелья, полагали, что послал его Иван Вельяминов*). Сабан хотел допросить его, но Мурза-Тимур его убил, а Гараф за это убил Мурзу-Тимура. (*вариант «поединка перед битвой». Участники те же: Воин в рясе и Мурза-Тимур. Все умерли*). Русская конница была спрятана в лесу за болотом. И деревья в нем были подрублены для быстрого устройства завала в случае вражеского прорыва. И когда балынский бек (русский князь) увидел гибель своего левого крыла, то в ужасе бросился скакать прочь со своими ближайшими боярами. А бывшие в засаде приняли его за татарина (т.е. русские не смогли отличить своего князя от татарина) и свалили на него дерево, но бек остался жив. **У Мамаю: монгыты, черемшанцы, степняки, крымцы, анчийские (украинские) казаки, ногайцы, башкорты**, Воевода балынцев Адам-Тюрый (*Дмитрий Боброк*) вывел 20-тысячную конницу из засады. Булгары бились с мангытами Джинтель-бия, с новыми ногайцами Джинтель-бия и с артанскими всадниками. Мамай убежал. Гарафа убили балынцы бека Астея. [ДТ, с.218]. **У урусского князя (Дмитрия Донского): монгыты, ногайцы, артанцы и русские.** 24А-2. Упоминается также битва на поле **Хэлэк**. «... погибли на поле за Ял-Инешем, которое после этого стали называть Хэлэк кыры («Гибельным»). [ДТ, с.72]. (*приблизительно 1113г.*)

24А-3. В 7-ом веке произошла битва между Бат-Бояном и вождем хазар Калгой. «С обеих сторон пало 90 тысяч воинов, из которых 50 тысяч были хазарами, а Калга был зарублен Хумыком, и с той поры хазары называли речку Алмыш «**Калга**». [ДТ, с.20-21].

25. ХАЗАРЫ – ТАТАРЫ - КАЗАКИ = ХАЗАРЫ - ТАТАРЫ - КАЗАКИ

25А. «ДЖАГФАР ТАРИХЫ». ХАЗАРЫ – ТАТАРЫ – КАЗАКИ

25А-1. После смерти Талиба в 981 году подняли на трон Тимара Мумина Баджанак, поддержанного **казанчиями** и баджанакцами... [ДТ, с.102]. (т.е., в 10 веке – казаки?)

25А-2.1374г. Марджан (булгарский бек) став богачейшим **казанчиюм**, сохранил со своими **казаками** дух подлинного товарищества... **Кыргызы называют булгар ногайцами. Кыпчакские кытай прозвали себя ногайцами.** [ДТ, с.214].

25А-3. 1241 год. Эмир сказал хану **Бату**, чтобы он собрал анчийцев (*украинцев*) и каубуйцев в одно войско, и они будут верно служить ему. Бату так и поступил и велел войску называться татарским, ибо **татары называли всех служивших им (нетатар) «татарами»**. Но каубуйцы отказались, и тогда эмир предложил хану назвать воинов этого войска казаками. Слово «**казак**» у булгар означает доблестного бахадира, сражающегося без кольчуги в знак пренебрежения к смерти. Такие бахадиры дают обет не жениться до тех пор, пока не прославят себя воинскими подвигами. Бату понравилось это предложение и он утвердил его. А еще раньше **казацкое войско**

эмир создал в Булгаре, и оно заменило курсыбай. [ДТ, с.187]. «...в хазарской столице, которую булгары в раздражении называли Этиль, то есть «СОБАЧЬИМ городом», ибо частенько именовали белых хазар СОБАКАМИ...» [ДТ, с.28]. Многие татаро-монгольские правители, например: Тимур-Аксак, Урус, Узбек при описании их в 9-10- ом вв. по «ДТ» оказываются хазарами: Хаканы Хазарии – Аксак-Тимер, Урус, Узбек, а хан Бату, отразился в «ДТ», видимо, в биографиях и именах «Будима» («Вадима Храброго» русских источников), и внука Будима – «Джуна, которого булгары звали БАТА». Будим и Бата были руководителями русских, украинских и наемных войск в Русском государстве.

КРАТКИЕ ВЫВОДЫ

История Руси и соседних государств, изложенная в «Джагфар Тарихы» во многом дополняет и уточняет известные из русских источников сведения. По некоторым вопросам есть существенные расхождения, но в целом болгарские летописи содержат массу полезного и просто очень интересного материала. Например, о происхождении первых русских князей, об их родственниках. Болгарский вариант Истории дает следующую картину: Айдар Угыр – отец Лачына. Лачын – отец Угыра, т.е. - Игорь Старый (или Рюрик) – отец Олега, Олег – отец Игоря (т.е. Игоря молодого). Однако, как и любые другие древние источники, болгарские летописи не миновали исправлений и изменений, вносимых в них историками, переводчиками и редакторами. Любопытно, что работа по внесению изменений в болгарские летописи продолжается и в настоящее время. Так в издании «Джагфар Тарихы» 1993г.: «Балын – 1) земля белорусов и великороссов; 2) Северо-Восточная Русь, Московская Русь (Московское-Русское государство); 3) город Суздаль, основанный на месте болгарского балика Балын.»[ДТ, с.352], а в Интернет-версии издания «Джагфар Тарихы» 1997г. после слова «балынский», дается разъяснение «византийский», например: «...балынский (византийский) правитель получил сведения...», « но внезапно Балынец (т.е. византийский император) отозвал их...»[ДТИ]. Каким образом, за 4 года, прошедшие между двумя изданиями «Джагфар Тарихы», Северо-Восточная Русь «переехала» в Византию, остается загадкой. Тем не менее, в «Джагфар Тарихы» можно почерпнуть массу интересных сведений, например о татаро-монгольском иге на Руси или о правителях Хазарии. Мы уже видели, что некоторые татаро-монгольские ханы, при их «переезде» на бумаге в более древние века, оказывались Хазарскими правителями. Но если Орда – регулярное русское войско в состав которого входили казаки, а хазары, как пишет В.И. Классен – это казаки, то все вполне логично. Так, например, Аксак-Тимер был Хазарским (т.е. Казацким) правителем, Аксак-Тимур был из племени мангыт, во главе которого стояли Чингизиды, и из которого произошли хан Урус, хан Эдиге-Мангыт, от которого произошел русский род Урусовых. Причем, мангыты = менкулы = мэнхолы = кыпчаки еще и христиане, еще и синеглазые и светловолосые, воюют между собой, воюют с булгарами и за них и против русских и против своих соплеменников, еще и за русских воюют во время «татаро-монгольского ига». В Куликовской битве мангыты сражались против Мамай под командованием урусского военачальника, а часть казаков сражалась за Мамай. Болгарские летописи, рассказывая о походе царевича Арабшаха, просто отождествляют мангытов и татар с урусами, т.е. русскими, «Джагфар Тарихы» пишет, что Урус послал Арабшаха на урусов (русских), тот задание выполнил: разбил мангытов, татар и кытайских ногайцев. Хан Батый осуществлял «иго» на Руси при помощи созданного им казацкого войска. Русские, татары, монголы, хазары, казаки, булгары, болгары копируются историками на страницах «учебника», часто сохраняя свои имена, но меняя эпоху. Например, Аксак-Тимер (хакан Хазарии) = Мурза-Тимур (ак-монгыт, глава черемшанских казаков) = Аксак-Тимур = Темир-Мурза (он же татарин - «печенегш» Челубей, он же - болгарский эмир Сал-Сал, руководитель казацко-печенежского войска) = Тимур-Аксак (мавераннахский эмир). Отяк (Болгарский царь) = Мстислав Удалой (Русский князь). Кучак (Болгарский эмир) = Кучко (Русский боярин). Арбат (основатель Венгерского царского дома) = Арбат (наследник Болгарского трона). Родной брат Арбата – Мал, древлянский князь, наследник Болгарского трона, командующий и Киевскими и Болгарскими войсками, дед великого князя киевского Владимира, а вот сын Мала – Добрыня, хоть и эмир, однако командовал русским войском и крестил Русь «огнем и мечом», кроме того, был волхвом и бояром. Список этот можно продолжать и продолжать.

Вывод из всего вышесказанного очевиден: на территории Руси и соседних государств шла междоусобная война. «Так называемого «татаро-монгольского» завоевания не было, то есть не было нашествия иноплеменников на Русь.» [ФОМ 1,с.43].

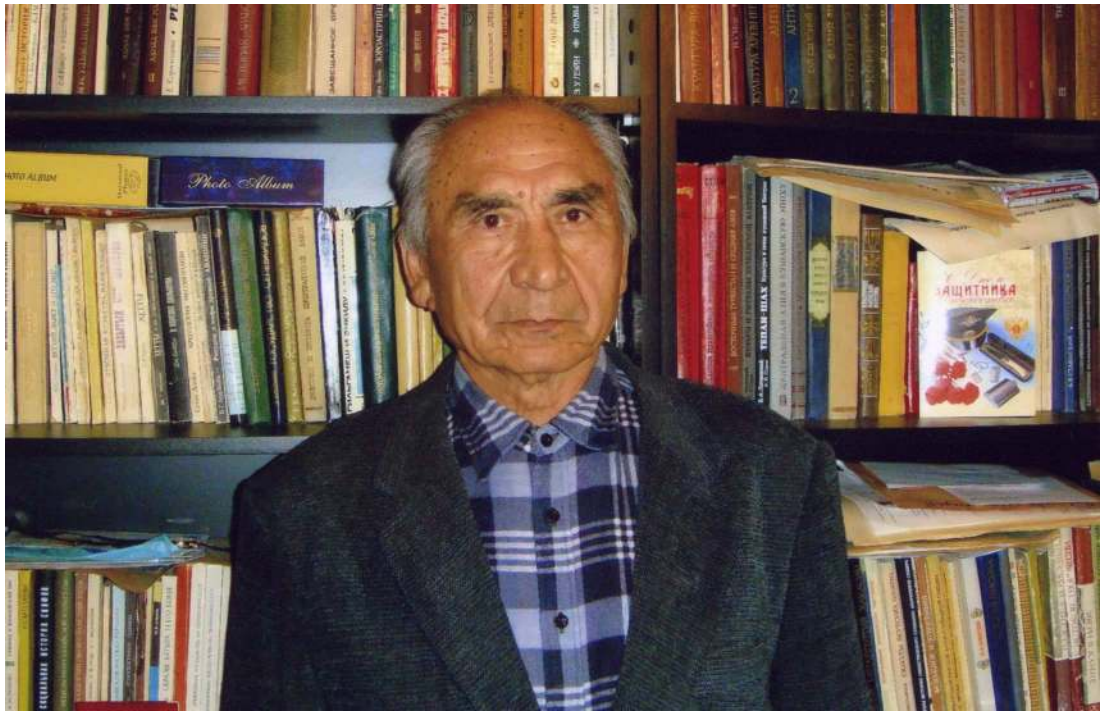
Тик шуныһы: башкорт менән еврей каны катнашыуҙан (симбиоз) хасил булмыш хазарҙарҙың *бөтәһе* лә ашкенази телләргә әүерелгән, тип әйтеп булмай – уларҙың бер төркөмө боронғо замандарҙан ук, тәбиғәте, төҫ-киәфәте менән еврей затынан булһалар ҙа, төрки теллелеген һаҡлап кала алған. Был ғәжәйеп кәүемде, йылғыр бабалары бик боронғо замандарҙа “тат” (хәҙергесә тоҙ) сауҙаһын кулдарына бөрөп алып танылыуын иҫтә тотоп, безҙең як төрки телдәрҙә *тат-ар* (*тоҙ ире йәки тоҙ һатыусылар*) – *татар* тип атағандар. Хәҙерге заман Америка ғалимдары ер йөзөндәге халыктарҙың байтағының гендарын тикшереп карағас, әлегә төрки халыҡ татарҙың да, семит-хамит халыҡ еврейҙың да генетик тән төзөлөшө бер үк икәнән асыҡлаған. Шуға күргәзмә һабак итептер инде, моғайын, интернетта хәҙерге төрки затлы дин әһеле мөфтиҙең һәм йәһүд затлы раввиндың портреттарын йәнәшә куйып бирҙеләр – уларҙы бер-береһенән йәшел салма ла кара эшләпә генә айыра.

Асыҡ күренеүенсә, хәҙерге мәктәптәребезҙә, юғары укыу йорттарында укытылған һәм, ғөмүмән, дипломлы тарихсыларыбыҙ күҙ йомоп тылҡыған рәсми Рәсәй тарихы ылғый ялғандарҙан ғибәрәт икән; ул ялғанды йырып сығыу бурысы киләсәктең фидаизары өлөшөндә.

17.03.2011

Йыһат Солтанов

ДОНЪЯ УРАЛДАН БАШЛАНА

Θφε -- 2014

Тылсымлы асыштар эзенән

Йыһат Солтанов Мәскәүзә. 2008 йыл

“Комсомольская правда”ның 22 -- 29 гинуар 2009 йыл һанында Светлана Кузина ханым миллионлаған укыусыларын шаккатырзы: атом физикаһы кысаһындағы фәлсәфәүи фәндәр докторы В.А. Чудинов әфәндебез боронғо урыс тарихы буйынса иҫ китмәле асыш яһаған. Асыштың асылы, журналист этикаһын һаклап, һорау билдәһе яһында шакырайтыла һа, укыусылар өсөн ул өндәүзәй яңғыраны: **“Первыми людьми на Земле были**

русские!” һәм: **“Сенсационное открытие российских ученых: наши предки умели читать и писать еще 200 000 лет назад -- задолго до всех прочих известных культур”**. -- Бәрәкәлла! -- Быуаттар буйы иңгә-иң терәшеп донъя көткән урыс туғандарзың бөйөклөгөн данлаусы был қазанышка қыуаныр ғына инек, әгәр нигезе нык булһа... Ғалим-феномен, бәндәләр яҙмышын йылдар аша төсмөрләгән атаклы Ванга әбейзән нык айырмалы буларак, быуаттар һәм дәүерзәр, емерек таш диуарзәр, тупрак катламдары астында күмелеп қалған урыс мәзәниәте ынйыларын үтәнән-үтә күрә, күрмешенәң асылын иһә, үзенәң докторлық, профессорлық, хатта академиклық дәрәжәләре талаптарынан да өстөнөрәк қалқынып, Библияға хас йөмләләй (телдән-телгә аузарыуза мәғәнә язлықмаһын өсөн, цитаталар үз телендә қилеш күсерелә): **“Вначале было слово. Русское слово... За двести тысяч лет до нашей эры... цивилизация на Земле началась с русского народа. Когда-то человечество было представлено одним народом, говорившим на одном языке. Этим народом были русские, а единым языком -- русский”**. Был йөмлә, бәлки, йоморобаш фәйләсүфтең юморы һымак қабул қылыныр ине, ләкин, күрәһегез, қиң матбуғат сараларына бәрәп керзе, ойотқоһон танылған юморист Михаил Задорновқа тиклем дәррәү күтәрәп алып, ил һәм қитғалар буйынса иҫәпһез-һанһыз тамашасыларын ойотоп йөрөй башланы: *«Когда-то очень давно на севере теперешней России жил удивительный и очень древний народ. Там было тепло. А когда на их земли начал наползать ледник, нашим предкам пришлось сняться со своих северных насиженных мест и пойти за солнцем. Так они рассеялись - от слова «Рассея» - на множество племен, народов по всему теперешнему нашему материку от Индии до Европы... эти открытия могут помочь самоосознанию русскими своей истории. А для Запада важно, чтоб Россия считалась во всем мире «поздним производением» истории с варварским, полудикарским населением и превратилась в экономическую колонию Запада...»* Урыс кәрзәштәр үззәре үк әйтмешләй, бына қайза күмелгән әттең башы -- қәһәр һукқыр Көнбайышқа бынан һуң мах бирмәсқә, һис юғында “русское слово” менән булһа һа алдырырға!.. Миңә қалһа, профессор сайтындағы феномендарын быға тиклем дә қараштырып бара инем, өс йыл әлек мәкәлә дә язғайным. Дөрөс, уға барып етмәне, ләкин феномен усағына таяк тығып болғаусылар минән башқа һа етерлек: Мәскәү коллегаларының ук бер қилкәһе

тәғлимәтен “от дремучего невежества до психической неполноценности” тип билдәләһә, икенселәре иһә үзен, С. Кузина ханым күсереп языуынса, “шарлатан, мракобес и националист” тип нарыклай. Тик быларзың береһе лә хаҡлы түгелдер һымак. Минеңсә, туған халкын бөйөкләүзе үзенең йәшәү мәғәнәһе итеп алған, ләкәбе иң зур хәрәф менән язылыуға лайыҡлы Физакәр Патриот ул, шул сифаты аркаһында хатта бөрсә эззәрен дә ике йөз мең йылдар аша күрерлек икһез-сикһез зирәкләтәргә әйә. Тик иштә тоһон ине: донъялағы теләгән бер халықтың сал-боронғолоғон, хатта Ер шарындағы иң тәүге тере зат икәнлеген иҫбатлағанда ул халыҡ тыузырған төзөк мифология, сал эпостар һәм донъя халыҡтары телдәренең, диндәренең тәүге шытымдарын үзәндә һандыҡлап һаҡлаусы бай тел хазинаһы иң мөһим тәүшарттарҙан һанала, ә быларзың бөтәһе лә, шул иҫәптән ун мең йыллыҡ мамонт, мөгөзморон, тарпан һүрәттәрен үзәндә һаҡлаған изге Шүлгәнташ мәмерйәһе, Дәү Хозайыбыҙ Имир тәүбаһаның караһтан юнып яһалмыш һәм шулай уҡ ун мең йыл йәшлек (ә был иһә донъялағы һаҡланып калған ағас комарткыларзың иң боронғоһо!) изге һыны ла кайһылыр фәйләсүфтәрҙең һис йәне тартмаған *төркизә, башкортта*. Бөтә диндәрҙе нигезләмеш тәүдин структураһының аталыштары ла, тәүдин хозайзанының һәм уларзың мифик йәшәү төйәктәренең -- Башкортостан тупрағындағы, имеш, Дәү Хозай Имирзың тән ағзаларынан һасил изге таузарыбыззың исеһдәре лә бит *башкортса...*

Имир-тәүбаһа тәненең ағзалары -- Урал изге таузары

Баштан уҡ иҫкәртеү мөһим: боронғо географтарзың хезмәттәрендә әлегә Урал таузары Ирәмәл-тауыбыззың исеһендә -- *Рәмил* таузары тип, һәм хәзәргә башкалабыҙ Өфө торған каялы үрзә (Коба тауза) бабаларзың сал заманаларҙағы изге дин үзәге Көн⁵-апай (Көн-өпөй, Көн-өфөй) корамының кыҫкартылмыш исеһендә Үр-апай, Үр-өфөй -- *Рифей* таузары тип атап йөрөтөлгән һәм был регион дәйөм кешелек донъяһы табынған тәүдин хозайзанының изге йорто -- төйәкләнеү урыны һаналған.

Куш кәүзәле (гермафродит) Дәү Хозайыбыҙ Имирзың Ир-Ата -- (ир-ат) яртыһынан -- Ер, Әсә-Аба (аҫаба) яртыһынан һауа барлыкка килгән:

Имира плоть
стала землей,
стали кости горами,
небом стал череп
холодного турса,
а кровь его морем...

(Беовульф. Старшая Эдда. Песнь о нибелунгах. М. -- 1975, стр. 206)

⁵ Көн -- Кояштың төп исеһе.

Шулай итеп, тәүдиндәге Атам-Әзәм менән Әсәм-Һауа һуңғарак тәүдиндән шытып сыкмыш йәшерәк диндәрзең бөтәһенең дә мифологияһына айырылғыһыз өлөш итеп керетелгән. Тәғәйенерәк алғанда, донъя-күләм вакиғалары түбәндәгесә барған (өҫтәрәк киҫәтелгәнсә, текстарзы урыҫса килеш күсерәм).

Смертное тело Имира распалось, превратившись в единый комплекс горных гряд Урал – Кадак -- Алтай (Урал -- Казак калкыулыктары -- Алтай) и в благодатную почву, подземные и наземные воды, давая тем самым начало жизни всему существу (смотри эпос “Урал батыр”, где в роли Имира фигурируют патер Янбирде, мать Янбага плюс Урал). Уральские горы – это торс (туловище) Имира; Кадак (Казахский мелкосопочник) -- Алтай – правая нога Имира; Азов-гора около Азовского моря – левая нога Имира. Каждый из его членов, превратившихся в гору и расположенные на территории исторического и современного Башкортостана, до сих пор именуются по-башкирски:

1. Баш-тау (Голова-гора).
2. Елмердак-тау (Ел-мәре-дәк -- Ветренно-сопливая гора – Нос).
3. Ирен-дек №1 на Учалинском районе (верхняя Губа-гора).
4. Ирен-дек №2 на Баймакском районе (нижняя Губа-гора).
5. Бакты-тау или Бакан-тау (Бакан -- Майан -- Муйын -- Шея-гора).
6. Куш-Умай-тау (парная Грудь-гора).
7. Тора-тау (Столп-гора, фаллос).
8. Калу-тау (Кал -- кул -- левая Рука-гора).
9. Ала-тау (Берущая-гора, правая рука).
10. Тукан-так или Ту-кендек (Пуп-гора).
11. Могажар-тау или Бокос-ур-тау (Детородная возвышенность-гора).
12. Машак-тау (Мошонка-гора, Имирово яичко его левой женской половины, породившей Шульгана, первопредка усерганцев-башкир).
13. Нары-тау (Нара-гора или Нарасида-гора, Имирово яичко его правой мужской половины, породивший Урала, первопредка бажанак-печенегов-башкир).
14. Яман-тау или Жопан-тау (Задница, жопа-гора).
15. Кадак (ак-азак -- ак-аяк) и плюс Алтай (ал-азак -- ал-аяк-- правая Нога-гора).
16. Азак (айак)-гора около Азовского моря (левая Нога-гора).

Таким образом на первом этапе преобразования Имирова тела образовался священный регион (Скифия) для обоснования там богов и первопредков человечества.

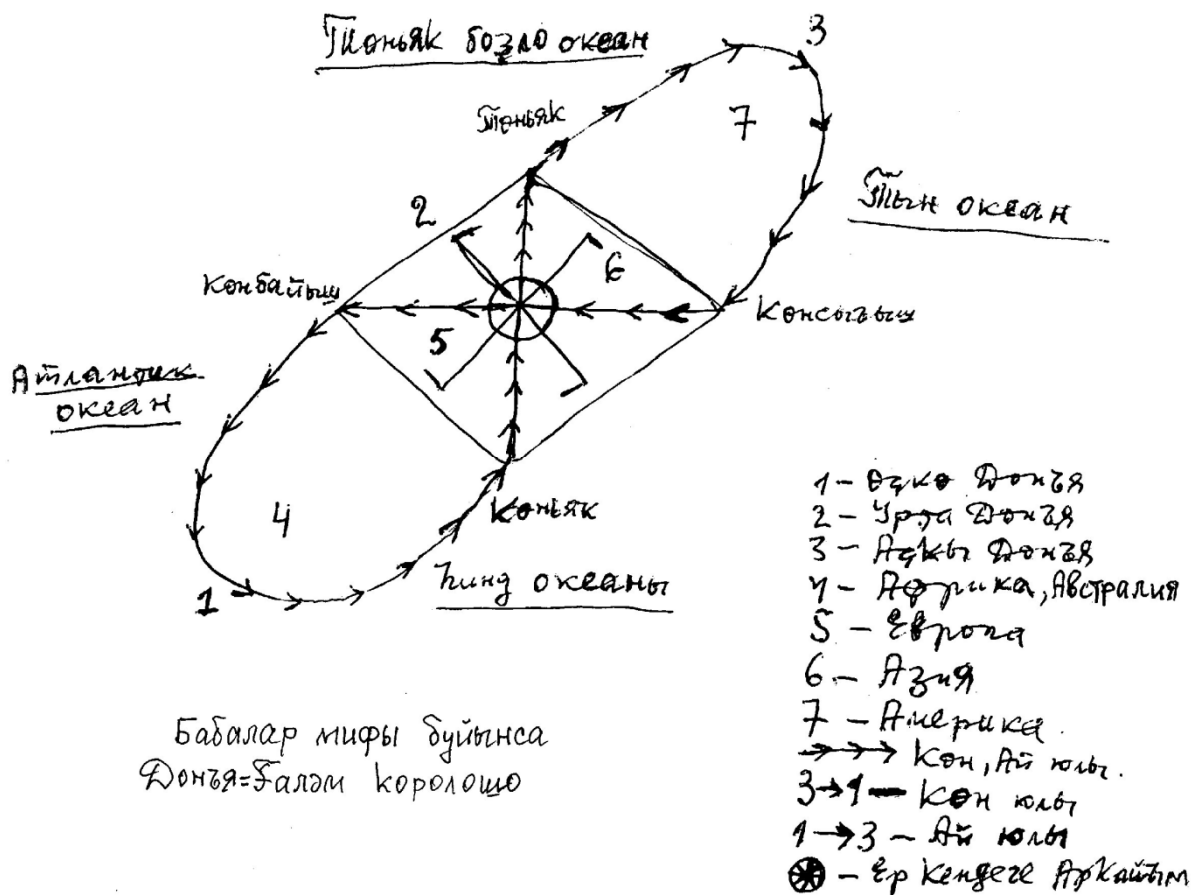
Тәүдиндән кыҫкаса һабак

Атам-Әзәм менән Әсәм-Һауа тәйәкләнгән Урта Донъя -- бик боронғо башкорт-төрки ерзәре Скифия (Скиф-өйө) аталған, ә Скифияның (ғәмүмән бөтә донъяларзың) төп-үзәге, IV быуат үзәргәнле (гет) автор Йордан (Йорүзән) үзенең атаклы “Getika” китабында күрһәтеүенсә, Рифей (Урал) таулары булған: **“Посередине Скифии есть место, которое разделяет Азию и Европу одну от**

другой; это — Рифейские горы, которые изливают широчайший Танаис⁶, впадающий в Мэотиду⁷. Окружность этого озера равна 144 тысячам шагов...”

Алыс бабалар аңындағы Өс Донъя берзәйлеген, уларза йәшәгән этностарзың “кендектәре береш” леген (бер-береһенә туғанлык мөнәсәбәттәрен) төшөнөп аңлар өсөн, мәғлүмәттәр шырлығында азашып калмаҫ өсөн, тәүдиндең (донъя диндәренә нигез диндең) төзөлөш-структураһын, мифологияһын белеү мотлак; шунһыз тикшеренеүсене емешһезлек һағалай. Тәүдин асылына кағылышлы беркилке мәғлүмәттәр миңең башкорт телендә 2002 йылда Өфөләге “Китап” нәшриәтендә сыккан “Хәтерхитап” һәм 2009 йылда интернеттың *bashkort.ru* сайтына һалынған урыҫ телендәге “Начало начал. Краткий обзор структуры прарелигии” тигән хезмәттәрәмдә бирелгәйне. Шуға күрә бында ул мәсәләгә әле алынған темаға ярашлы кыҫкасаһарак кағылам.

Әйтөп үтеүебезсә, Ер һәм Күк, Ерзе-Күкте айбарлаған иҫәпһез-һанһыз нәмәләр йәғни донъя-ғаләм-тереклек атрибуттары берзән-бер һәм мәңгелек Дәү Хозайыбыз Имир (Әмир, Үмер, Ғүмер) изге кәүзәһенән һасилдыр (“Урал батыр” эпосында -- Урал кәүзәһенән). Нурлы исеменән үк (Им-Ир) күренеүенсә, ул

Өс Донъяны уратыусы Көн, Ай юлы

берыңғай куш кәүзәле һәм ике енесле: Им (Әм) -- катын-кыз (инә) яғы, Ир -- ир-ат (ата) яғы, тимәк. Йәғни уның кәүзәһе -- хәләл ике яртының бөтөнлөгөнән

⁶ Танаис -- Таналык-Яйык йылғаһы, борон ул Аралға койған.

⁷ Меотида -- Арал күле-диңгезе.

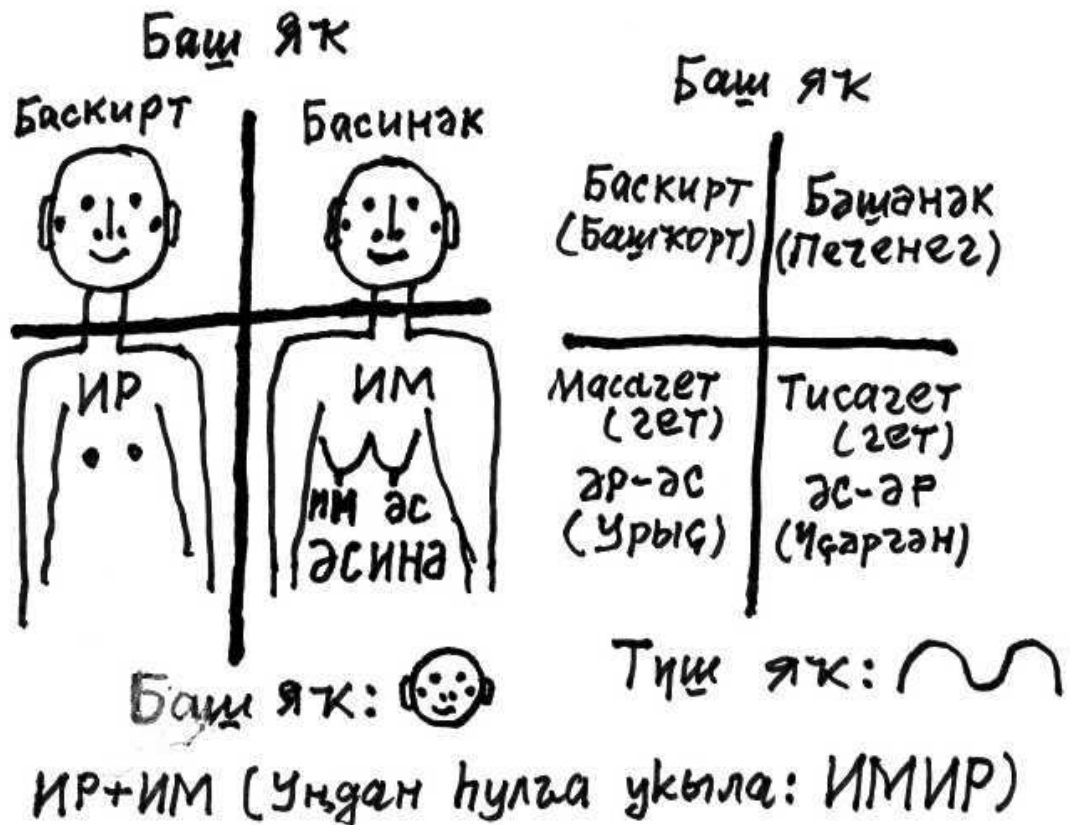
ғибәрәт; шуға күрә дә башкорт кешеһе әлегәсә үзенең хәләл ефетен “минең яртым” тип кәзерләй. Бабалар аңындағы гермафродит Дәү Хозайыбыздың шул ике яртыһынан тәшкил коро ер зә куш кәүзәләренең араһынан үткәрелмеш шартлы һызык (Ер шарының ике полюсына тартылған меридиан һызығы!) буйынса тап Урал тауҙары тәңгәленән кап-уртаға бүленеп, коро ерҙең биртабанғы көньяк-көнбайыш өлөшө боронғо географтар тарафынан Эске Башкорт тип (Үсәргән яғы), ә артабанғы төньяк-көнсығыш тарафы Тышкы Башкорт тип (Башкорт яғы) атап йөрөтөлгән. Шул икәүҙең берәгәйлегенән тәшкил Евразия китғаһы -- тереләр иле Урта Донъя тип, Америка китғаһы -- үлеләр иле Аҫкы Донъя, ә Африка китғаһы хозайзар иле Өскө Донъя тип һаналған (һүр.1). Ошоларға бәйле, мәйеттәрҙе йыйыштырыу йолаһы ла ике төрлө: Урта Донъянан Аҫкы Донъяға озатыу өсөн ергә (аҫка) күмгәндәр, ә Өскө Донъяға озатканда яндырғандар (башкортса әйткәндә, көлөн күккә осорғандар). Урта Донъяны теге ике донъянан бөйөк һыу-океан катламы айырып торған (һауаны ла океандың дауамы һанағандар). Шуныһы ла бик мөһим: үлеләрҙән башка, тереләр зә төрлө сәбәптәр менән “теге донъя”ларға уза торған булғандар, был иһә донъя халыктары мифтарында һәм әкиәттәрендә, ә айырым алғанда, башкорт халыҡ эпосы “Заятүләк менән Һыуһылыу”за, шулай ук башкорт-шумер эпостарында сағылған. Тереләрҙе Урта Донъянан Аҫкы Донъяға үткәреүсә “сират күперә” булған -- хәҙерге Беринг диңгез боғаҙы урынындағы элекке тоташ коро ер муйыны ул, ә Өскө Донъяға үткәреүсәһе -- хәҙерге Суэц каналы тәңгәлендәге коро ер муйыны икән. Ул яктарға узған кешеләр китғаларҙы үзләштереп, шундағы төп (абориген) этностар рәүешле тороп калған. Евразия -- Америка араһындағы “сират күперә” без белмәгән замандарҙа ук һиндәйзер тектоник катастрофа аркаһында емерелеп, урынында әлегә Беринг исемле диңгез боғаҙы барлыкка килеп, Аҫкы Донъяны Өскө Донъянан мәңгелеккә айырғас, тереләрҙең ике-ара йөрөшөүҙәре дә тукталған һәм ике яктың да кешеләре үзҙәренә күрше китғалар барлығын тамам оноткан...

Тәүдин мифологияһынан билдәле булыуынса, барлык тереклек, шул иҫәптән иң тәүге этностарҙың башбабалары Шүлгән менән Урал да, баяғы куш кәүзәле (гермафродит) Дәү Хозай Имирҙың хәләл ике яртыһынан яралған. Шул һәмәддә гермафродиттың Им (Инә) як яртыһынан -- башбабабыз Шүлгән, Ир (Ата) як яртыһынан башбабабыз Урал тыуған һәм шул икәүҙән, имеш, әзәм балалары таралған һәм шуларҙың нәсәлдәренән төрлө этностар за барлыкка килгән. Шүлгәндең дә, Уралдың да баштан түбәнге өлөшө -- бәндәүи-үлемесле, ә башы илаһи-үлемһез һаналған (шумерҙарҙа ла шулай). Көнө еткәс Шүлгән үлеп, үлемесле кәүзәһе тупракка таркалһа ла, илаһи-үлемһез башы, һауа океанына сорғолоп, өс донъяны ла нурлап-уратып йөрөүсә изге Көн-апаға (Кояшка) әүерелгән, уның юлы Көн-апа (Көн-өфө) -- Кәнифә юлы исемләнгән. Урта Донъяны гизгәнендә ул *асә-инә* (шунан килә Үсәргән батшалар нәсәленең бабаһы Ашина) енесле *апа* булһа, “теге донъя”ларҙан узғанында, көзгөнән сағылғандай, кирегә -- ир (әрә, рә) енеслегә әүерелгән (Көн һәм Айҙың төрлө мифтарҙа төрлөсә -- йә инә, йә ата енесле итеп күрһәтелеүенең сәбәбе). Урта Донъяла гизгәнендә Шүлгән затлы Көн-апабыз күктән ергә дә төшөп, изге Бүрә киәфәтендә

башкорттарзың юлбашсыһы (сәйәхәттәрзә юл башлаусыһы) һәм батшалык итеүсе Кояш токомло кешеләрзә (мәсәлән, Үсәргәндә әзәми ир-аттың нурлы Бүре-әсә менән кушылыуынан тыуған Ашина батшалар нәселе һәм әзәми катын-кызың нурлы Бүре-ата менән кушылыуынан тыуған Күбәләк-Тиләү батшалар нәселе) тыузырыусы булып та йөрөгән.

Шулай ук үз сиратында Уралдың да, үлеп, бәндәүи-үлемесле кәүзәһе тупракка таркалғас, илаһи-үлемһез башы һауа океанына сорғолоп, өс донъяны ла нурлап-уратып гизеүсе ир енесле Ай-ағаға әүерелгән, уның юлы Куңыр-буға аталған. Урта Донъябыззан “теге донъя”ларға төшөп киткәнәндә ул да, баяғы көзгөнән сағылыу канунынса, инә енеслегә (сүл-ана -- лана -- луна) әүерелгән. Урта Донъяны гизгәнәндә Урал затлы Ай-аға ла ергә төшөп, изге Болан (Лань йәки Ыйыр) киәфәтендә башкорттарзың юлбашсыһы (сәйәхәттәрзә юл башлаусыһы) һәм батшалык итеүсе Болан-Ай токомло кешеләрзә (мәсәлән, Бөрийәндә әзәми ир-аттың Болан-Һауа менән кушылыуынан тыуған Темәсйән -- Сыңғыз батшалар нәселе) тыузырыусы булып та йөрөгән. Кешеләр был икәүгә, Дәү Хозай Имирға итәгәтле-буйһонмош Көн-апа менән Ай-ағаға, бәндәләргә иң якынлыклы хозайсыктар рәүешле күреп табынған. Ошо икәүзән тыш, һауа океанында аккош һәм карағош киәфәтендә изгеләрзән изге, ерзәге барлык инә-әсәләрзән күкрәктәрәнә ак-һөт әйзереүсе тағы ла ике хозайсык осоп йөрөгән: Имир тәүбабаның инәлек һул имсәгенә тылсымын кәүзәләндереүсе Номай (Авесталағы Нома йәки Сома) һәм уң имсәген кәүзәләндереүсе Йомай (Авесталағы Йима).

Инде тәүге-төп этностарзың тәүдин мифологияһындағы арауыкка бүленешле урындарын күргәзмәле билдәләйек (һүр. 2).

Тәүдин мифологияһын күргәзмәле

Барлык ырыулардың да иң юғарылыклы Дәү Хозайы Имир булғанлыктан, үзәрәнен тәүдин тәғлимәтендә улар уның, гермафродиттың, куш кәүзәнен, шартлы рәүештә бер юлы муйындары тәңгәленән горизонталь (меридианға перпиндикуляр) һызык үткәрәп, йәнә өҫтәлмә ике өлөшкә бүлгәндәр (Ер шарының параллель һызығы!): бер якта хасил була ике башлы Баш як һәм икенсе якта -- ике түшле Түш як (бына кайзан килә башкорттоң Имирзы бөйөкләп нарыклауы: “Үзе -- Баш, үзе -- Түш!” -- тигән әйтем). Дәү Хозайыбыз кәүзәненән үткәрелгән баяғы меридиан һызығы менән параллель һызығының бер үзәктә сатрашланыу ишаратын башкорт милли бизәктәрәндәгә һәм изге корам-сиркәүзәрзәгә тәрә (кресть) рәүешендә күрәбез. Этностар за сатраш янлап урынлашкан дүрт өлөшкә бүленеп, сатраш һызыклары иһә башкорттоң билдәле дүрт юлын хасил иткән: параллель һызыктың төньяк-көнсығышындағы йәнәш ике Башлы яктың инә Башы яғында -- Баш-инәктәр йәғни беззәң бындағы бәшәнәк-печенәгтар, ә ир (кир) Башы яғында Баш-кирзәр йәғни башкир-башкорттар тип аталыусы ырыулар; азак улар бөтәһә лә башкорт атаманын алған. Башинәк-печенәгтар, инә⁸ як кәүем буларак, Имирзың инәлек Түшпен (йәғни имсәктәрән) хозайлаштырған һәм Уралдың көнбайышында урынлашкан Түш-тауға (хәзәргә Куш-тауға) табынғандар. Ә башкир-башкорттар, ир як кәүем буларак, Имирзың ирлек Башын хозайлаштырған һәм Уралдың көнсығышында урынлашкан Баш-тауға итәғәт қылғандар. Уралыбыззан ситкә олаккан кәүемдәр үзәрәнен йәшәгән ерендә изге Түш-таузың күсермәһә итеп куш убалы корғандар өйгән (мәсәлә, Қазақстан көньяғындағы Иссык корғаны, Америка китғаһындағы корғандар) һәм Баш-таузы шул ук Америкала таштан юнып яһалған гигант дәүмәлле баштар рәүешле һынландырғандар.

Баяғыса, сатраш аша дүрткә бүленеү канунынса, параллель һызыктың көньяк-көнбайышындағы Түш яктың әсә⁹ Түше (Түсе) яғында -- Түсәктәр (тисактар) йәғни Геродот Тарихындағы тисагеттар, ә ир (баса-бисә) Түше яғында Басактар (масактар) йәғни Геродот Тарихындағы масагеттар урынлашкан. “Тисагет” һәм “масагет”тың қысқартылып әйтелешә тарихта “тет”, “гот” атамалары булып йөрөй, асылда улар бөтәһә лә үсәргән башкорттары. Дөйөм канунға ярашлы тисагеттар за, әсә кәүем буларак, баяғы Түш-тауға (хәзәргә Куш-тауға), ә масагеттар, ир кәүем буларак, баяғы Баш-тауға табынғандар. Был Үсәргән кәүемдәрә исемдәрәнен қысқартып әйтелешә варианттары ла булған: әс-әр (сәр, сәр, сир, усур, сур, усен) -- әсә як йәғни һул имсәк кешеләрә, ә уларзың Көнгә табыныуларын да билдәләп әйтелешә әс-әр-көн -- Үсәргән; йәнә әр-әс (ырыс, урыс, рус, руш, рас, раш) -- ир (ата) як йәғни уң имсәк кешеләрә, ә уларзың Айға табыныуларын да билдәләп әйтелешә әр-әс-ай -- Әрәсәй, әр-әс-өйө -- Россия. Күренеп тора: әлегә урыстар (рустар) -- боронғо төрки теллә үсәргән улар. Урта быуат гәрәп географтары урыстарзың (рустарзың) *төрки теллә* икәнлектәрән яза: Абд-Рашид Ал-Бақуви. Әл-Казвини китабынан күсермә. М., 1971; 104-енсә бит.

Йәнә шуны ишкәртеп китеү хәйерле: мифология буйынса, бабалар табынған Баштың ете изге қапқаһы (2 күз, 2 қолак, 2 танау тишегә, ауыз -- барлығы 7) бар,

⁸ “Инә” һүзә мифик Урал батырзың имсәк инәһә һыйыр-инәгә бәйлә.

⁹ “Әсә” һүзә мифик Шүлгән батырзың имсәк әсәһә Бүрә-әсәгә бәйлә.

шуларза, имеш, бәндәүи ете ырыуың башбабалар әруахы урынлашкан. Шулай ук Түштең (йәғни кәүзәнәң) ете изге капкаһы (1 таңғай тишеге, 1 тамак тишеге, 2 имсәк, 1 кеңдек, 2 аҫкы тишек -- барлығы 7) бар. Быларза ла ете ырыу әруахтары урынлашмыш: икеһендә, таңғай менән тамакта, ярим илаһи, ярим бәндәүи каған һәм шаман ырыуларыныкы, калған бишеһендә бәндәүи ырыуларзыкы. Шулай итеп, бәндәүилектән өҫтә торған каған һәм шаман ырыуларын сигертеп иҫәпләһәк, бәндәүи дәйәм башкорт халкы ун ике төп ырыузан (7+5=12) хасил; тап ошоно бөйөк этнограф Сергей Иванович Руденко ла асык язған (С.И. Руденко. Башкиры. Историко-этнографические очерки. М. -- Л., 1955, стр. 50). Ә бит был факт башкорт эпостарында (нәшер итеүсе тарафынан “Ете ырыу” тип яңылыш исемләнгән, асылында ун ике ырыу, дүрт юл хакында һүз барған кыпсак версиялы “Күсәк бей”) ап-асык ярылып ята! Тимәк, Башкортостан Республикаһының Дәүләт Флагындағы ете ырыу символын *ун ике* итеп төзәтәһе бар әле.

Тимәк, сал Уралда тәүдиндә һәм уның мифологияһын тыузырыусы халык башкортса һөйләшкән, -- кемдәрҙер өсөн түзеп торғоһоз хәл бит! Тәүдингә бәйлә был мәғлүмәттәрҙе В. Чудинов әфәнде, бәлки, белмәйҙер, йәки белергә теләмәйҙер; сөнки теңкәгә тейгес -- башкорт тигән *төрки телле* ятбауырҙың Уралдағы абориген-саллығын күз йоммайынса танырға, кабул кылырға кәрәк буласак...

Бына ниңә профессор иҫәпһез-һанһыз сығыштарының береһен дә лә, башкортто ғына түгел, хатта “төрки” тигәнде лә телгә алмай курсалана. Үкенес, сөнки уның ныкышмалы төпсөнөүҙәренең төбө тап ошо Уралда, төркиҙә, тәүдиндә.

Борцов әфәнденең эзләнеүҙәре

Урыҫ патриоттарының урыҫ тамырын эзләүҙәрен, уны ваҡыт арауығының иң-иң тәрән катламдарынан табырға теләүҙәрен зыялы әзәм балаһына, бигерәк тә патриотка хас тәбиғи хәл һанайым. “Палеолит кына түгел, хатта мезолит аша уҙған” (күрәзәсенең үз һүзҙәре) мөхтәрәм Чудинов өсөн был проблема булмаһа ла, реализмдан айырылмаған ғалимдар за бар әле. Шундайҙарҙың береһе (һәм шулай ук патриот!) евразия халыктары араһынан үзенең урыҫ алтын тамырын таба алмай интегә, әллә шуның өсөнмө, был донъяны безҙең һымак тәрән тамырлы төркиҙәрҙән тарһына. Яфаланыуларына күрә кызғанып, касандырғы башкорттан ук саталанмыш этнос вәкиле һанап, шул көрсөгөнән сығырға уның үзенең телендә туғандарса кәңәш биреп тә карағайным -- тексттың темаға ауаздаш кайһы бер урындарын тәржемәһез күсерәм.

Братский мой совет русскому брату. В интернете под крышей “Академия Тринитаризма” был опубликован жгучий трактат господина Алексея Борцова “Русские”, где в виде подзаголовков поставлены трепещущие вопросы:

1. Кто такие русские?

Здесь автор видит мир резко разделенным на два лагеря: истинные русские и “профессиональные нерусские” или “нерусь”. Кажется, он на всех инородцев смотрит через прорезь прицела русской трехлинейки: если не подлинно русский, значит враг.

2. Существительное или прилагательное?

По-видимому его мучает комплекс неполноценности от навязчивой идеи, что “русские – единственная нация, чье название обозначается прилагательным, а не существительным” и это дает мол повод “неруси” считать русских лишь приложением к какому-то другому коренному народу (чудно!).

2. Извечное рабство.

Русский человек мол терпит рабское унижение от всякой “неруси” от того, что “не так уж редко встречается версия о том, что-де название “славянин” происходит от английского “slave” (раб).

3. Татарская история.

Автор прославляет печально известных разбойников-“ушкуйников” только за то, что они грабили и убивали “нерусь”, т.е. “басурман” и название их разбойной лодки “ушкой” выводится из безобидного, даже благородного слова “медведь”. Но любому грамотному тюркоязычному, т.е. представителю “неруси” очевидно, что “ушкой” – это тюркское слово, образованное от “уш/эш” (работа) и “куй” (оставляй), что буквально значит “оставляй работу” и иди разбойничать на больших водных путях. Название это дает повод предполагать, что ватага “ушкуйников” набиралась из отъявленных и тюрков и русских, т.е. была интернациональной (как и казачество).

4. Что есть нация?

Наконец, предполагавшаяся на первом подзаголовке русская трехлинейка как бы дает выстрел по врагу-“неруси” в четкой формулировке:

“1. Нация есть то, что может делать некоторые вещи – например, убивать своих врагов. 2. И нация есть то, ради чего отдельный человек может делать некоторые вещи – например, убивать врагов своей нации”.

Это и есть неизбежный логический вывод из выше приведенных философских построений автора, но он приводит его в тупик, ибо ксенофобия никогда никого не привела и не приведет к хорошему. Это есть болезнь разума и духа, а причину ее я вижу в отсутствии у человека, подобного автору, *чувства корня*, глубокого осознания им своей принадлежности к *общему корню всего человечества*. Как я полагаю, подобному русскому человеку для полной реабилитации духа необходимо, преодолевая ксенофобию, повернуться лицом к колыбели человечества – Уралу и хранителю памяти человечества – башкиру-тюрку, это и есть братский мой совет.

Этностар кәрзәшлеге

Урыс тарихының Борцов әфәнде шәйләмәгән “этнәкә” ләренә кагыла барып, евразия китгаһындағы бөгөнгө төп этностарзың кайһы ырыузан саталанғанлығын кыскаса күрһәткәнмен.

Прежде всего надо иметь в виду, что все мы, интересующиеся этнологией и мифологией, имеем хотя бы общее представление о мифическом *прапредке* – основе мироздания *Имире-гермафродите* в облике двуполого человека, что отражено в самом имени его Им-Ир, где левая половина Им (Әм) по-башкирски означает “женщина”, а правая Ир – “мужчина”; производным от этого имени является слово Мир (вселенная).

Согласно мифам народов мира, Земной шар и вся Вселенная образовались от застывшего тела прапредка. Если воображаемое тело уложить в центр Евразии – на Урале и представить его условно в виде разделенного Уралом на две равные половины (“женщина” и “мужчина”) круга, то “женская” (левая) сторона будет расположена на юго-западной половине континента (древнее название Внутренняя Башкирия), а “мужская” (правая) – на половине северо-восточной (Внешняя Башкирия). Соответственно этому ориентиру и размещались на континенте представители двух по месту размещения противоположных но по крови родственных фратрий: “женской” – на юго-западе, “мужской” на северо-востоке.

Думаю, многим также известно, что все языки и народы мира произошли от одно-единого корня; ни один народ не сможет представить и доказать свое происхождение в отрыве от других. Комплексные исследования ученых самых различных стран (кроме расистов, конечно!) подтверждают это положение...

Таким образом, “женская” фратрия (род Шульгена) человечества занимает (или должна занимать) юго-западную половину континента – воображаемого круга, а мужская (род Урала) – северо-восточную половину. В связи с климатом регионов сложились и названия обитающих там фратрий и их подразделений.

Каждую из двух фратрий будем рассматривать в отдельности.

1. На “женской” (Им) – юго-западной половине региона с теплым климатом сложились первичные названия: **ас** (женщина-вода)+**ар** (мужчина-земля)=**асар** – *Усар/Усер* (этноним первичного населения); а на небе светило для них Солнце (согласно мифу посмертно отсеченная голова прапредка Шульгена – божества фратрии), которое на диалекте или говоре этих людей называлось: **ак** (белая)+**ан** (мать)=**акан** – *Кан/Конь* (по-башкирски Солнце). С указанных двух понятий и сложился этноним людей “женского” крыла фратрии: **Усер+Кан=Усеркан/Усерген** (население поклоняющееся Кану – Солнцу). Этноним Усер-Кан в древности произносили по-разному: Сер, Серик (китайцы, лишённые фонемы “р”, произносили Усень), Кан, Канлы... Этноним Асара-Кан (Усерген) в то же время являлся и именем их священной молочной матери (Волчицы): **асара-кан/сорохун**, где “соро” – серый, “хун” – дикая зверь, волк; у некоторых американских индейцев волчица также называется **соро/зорро**.

На диалекте или говоре людей “мужского” крыла данной женской фратрии приведенные выше первичные названия несколько изменялись при перестановки их частей (на первое место было поставлено значение “мужчина”): **ар** (мужчина-земля)+**ас** (женщина-вода)=**Арас/Урус** (рус) – этноним родственного населения – “мужского” крыла данной женской фратрии; а на небе светило для них то же Солнце, но названное по диалекту или говору этих людей как: **ак** (белый)+**айас** (ясный)=**акайас** – **Кайас/Койаш/Кай/Кий** (Койаш – по-башкирски синоним того же Солнца). От последних двух понятий и сложился этноним **Арас-Кай** – **Урусский/Русский** (поклонники Кайа – Солнца); как видно, присоединившийся “Кай/Кий” изменил имя существительное “урус” на имя прилагательное “урусский” (русский)...

Этноним **урус** (русский) с приставкой **аб** (мать-воздух) являлся тоже именем той же молочной матери-волчицы: **аб+арас=барас/бураса** (волчица-кормилица). Это значит, что “русское мужское” крыло усергенцев-тюрков поклонялись тоже той же волчице-кормилице; некоторую часть этих людей, переселившихся на Запад в Прибалтику, арабские путешественники знали под тем же именем **Бурасан/Буржан** (“люди волчицы”), называли еще **бурас/прус**. В средних веках бурасы-прусы имели там свое государство **Бурас-ийе** (волчицы дом) или **Пруссия**. Как писали арабские географы, буржане-прусы были воинственными кавалеристами, каждый год летом проводили праздник байге – конные скачки, пили кумыс из кобыльего молока. Они часто воевали с соседями, занимались морским разбоем. Так что, древних пруссаков смело можно причислять к древним урусакам (русским), но только через древних усергенцев-башкир.

В своде арабских источников (Б.Н. Заходер, Каспийский свод сведений о Восточной Европе. Горган и Поволжье в IX-X вв. М., 1962) древние авторы этих урусов/русов твердо считают **тюрками** и нет сомнения в том, что они (урусы) и башкирды – один и тот же **тюркоязычный** народ, предки современных русских и башкир. Из “Свода”:

“67. Царя русов называют **каган**”. – Это есть чисто тюркское название.

“79...русы носят шапки с спущенными по затылку хвостами”. – Что до сих пор является атрибутом единственно башкирского национального костюма, но ни одного у другого народа его нет.

“83. Русы делятся на три разряда: **куйаба, салабийя, арса** (а в книге “Худуд ал-галам” **уртаб. – З.С.**)” ... Здесь **куйаба** – **Киев**, **салабийя** – **Силаби (Челябинск)**, **арса** – это есть сокращенное от слова **арсаба/артаба (уртаб)**; и по всей вероятности это есть **арас-аба** – **Урыс-Уфа/ арат-аба** – **Урыт-Уфа**, что одно и то же, ибо древних тюрков-арасов (русских) называли также **рас/раш/рат/рут...** Близко к городу Уфе сохранилось название речки **Арасак/Урушак**, являющийся, по-видимому, памятником о пребывании здесь древних тюрков-арасов, предков современных русских.

Продолжим цитирование “Свода”:

“...особенно страшен разряд **арса**; в страну **арса** никто не проникает, так как они убивают всякого иноземца, кто вступил на их землю”... – Что прямо откликается с сведениями из путевых заметок Ибн Фадлана: “Всеми средствами остерегались мы от **башгирдов**. Потому что они среди тюрков являются самыми опасными и способными к убийствам. Человек встречает иноземца, отсекает ему голову и уносит с собою, а самого (тела) оставляет”. Как видно, исламскому миссионеру Ибн Фадлану был тоже закрыт доступ к запретному священному городу Уфе и священным Уральским горам – по представлению наших предков застывшему телу прапредка Имира. По этой причине иностранные географы не имели сведений о башкирских городах и других объектах, что подтверждается продолжением той же цитаты: “Сами **русы-арса** спускаются вниз по реке для торговли, но никому ничего не сообщают ни о себе, ни о своих товарах, никого не допускают в свою страну”.

В “Сводах” верно определено географическое расположение страны этих урусов (Внутренняя Башкирия):

“86. К востоку от области русов находится гора печенегов, к югу – река Рута, к западу – славяне, к северу – безлюдные земли севера”.

В названной книге “Худуд ал-галам” уточняется, что река Рус (та же Рута. – З.С.) проходит за пределами “Уртаб, С.лаб, Куяфа, которые являются городами русов”... Здесь, как уже заметили, “Уртаб” – Уфа, “С.лаб” – Силаби (Челябинск), “Куяфа” – Киев; река Рус (или Рута) – это есть современная Усер-дарья (Сыр-дарья), т.е. Усергенская река; очевидно, в древности носила она название усергенских русов *Урус/Урут-дарья*, сокращенно Рус/Рут. Эти древние тюрки-арасы (арысы) оставили свой след на гидротопонимии совр. Казахстана: приток Сыр-дарьи река Арысь, озеро Арыс и поселок Арысь – южные пределы обитания древних башкирских урусов (предков русских). В 1969 – 1970 гг. под руководством археолога К.А. Акишева близ Алма-Аты был раскрыт т.н. Иссыкский курган с богатым захоронением, относящийся к V веку до н.э., что является наследием тех же древних урусов или урус-саков (или просто саков). Среди высокохудожественных изделий древних мастеров есть и серебряная тарелка с нацарапанными руническими буквами, составляющими текст зороастрийской молитвы, который читается на башкирском языке.

Ал-Идриси (XII в) тоже подтверждает языковую принадлежность урусов: “Кукийана (Киев. – З.С.) – город *тюрков*, именуемых Руса”. (Древнейшие государства на территории СССР. М., 1984, стр. 214).

В “Своде” говорится и о религии тюрков-русов:

“87. В 300/912-13 г. или 333/944-45 г. русы приняли христианство, но исповедание этой веры “притупило их мечи”, и они отправили четырех мужей в Хорезм, чтобы при посредстве хорезмшаха стать мусульманами”.

Подобные данные находятся и у Ал-Казвини о русах и башкыртах (в книге Ал-Бакуви “Сокращение книги о “памятниках” и чудеса царя могучего”. М., 1971, стр. 104, 111):

“(20). Страна русов. Это большой народ из *тюрков*. (Очевидно, здесь речь идет о усергенцах-башкирах. – З.С.).

(1). Башкырт – большой народ из *тюрков* (здесь речь идет о баджанаках – киевской группы башкирах. – З.С.) между Константинией и булгарами... Среди них есть такие, которые поклоняются журавлям и это большой народ. Но большинство их христиане. Среди них есть группа мусульман”...

Усергенцы-тюрки названы здесь именем “мужского” крыла их фратрии – русами. Что касается религии, как видим, предки башкирского (и русского!) народа приняли христианство уже в 912-13 г. (на 76 лет раньше крещения князя Владимира киевских урусов), и потом они, коренные башкиры, по-видимому, были ассимилированы вышедшими из их же среды христианами-славянами и, изменив свой язык, этнопсихику, превратились в предков современных русский, белорусский и украинский народов. Лишь малая их доля, которая приняла ислам, избежала ассимиляции, сохранили себя как аборигенов Урала.

Рассмотрим теперь вторую “мужскую” фратрию (род Урала).

2. На “мужской” (Ир) – северо-восточной половине региона с холодным климатом (Внешняя Башкирия), как известно, по представлениям древних башкир преобладают застывшие в виде льда-холма *аб/аба/хава* (женщина-воздух) и *ас/аса/абаса* (женщина-вода), а также *ак* (мужчина-белизна), *ар* (мужчина-земля); все эти элементы слагаются в этноним людей здесь обитающих: *аб+ас+ак+ар=Абасакар/Баскар/Башикар*, а во множественном числе (с показателем “т”) он же: *Баскар+т=Баскарт/Башикорт* (самоназвание современных башкир). Путем незначительного изменения тот же этноним дает: Баскар – Бажгар – *Болгар* (самоназвание древних башкир-булгар – дочернего народа) и Бажгар – *Мадйар* (древние мадьяры-венгры), а также *Мажар/Мишар*. В то же время при разделении этнонима-основы на две половины обозначаются на башкирском же языке физические состояния природных материалов:

бас-кар=боз (лед)-кар (снег) и:

боз (лед)+ан (мать)=бозан/бизон (ледовая корова) – название мифической молочной матери первопредка Урала на диалекте или говоре “женского” крыла фратрии, где *ан/анак/ин/инак* по-тюркски означает и “корова” и “мать”; еще:

абазан (бизон) изменяется на *абалан/болан/олень* – *аба-лана* – *Луна* (якобы посмертно отсеченная голова первопредка Урала—ночное светило – объект религиозного поклонения на диалекте или говоре “женского” крыла фратрии).

Получаются этнонимы обитателей региона:

абалан (олень) – аб-алан – алан (древние аланы);

боз+анак=Бозанак/Бажанак/Печенег; в древнекитайских хрониках этот этноним дается в сокращениях: *бажан/жан/жун/сун/хун* – древние башкиры-хунны/гунны; также *боз/бос/бас/баси/басил* – также древние башкиры.

Вторая половина этнонима Бас-кар дает:

кар (снег)+аба (воздух)=караба/корова (снеговая корова) – название той же молочной матери первопредка Урала на диалекте или говоре “мужского” крыла фратрии и:

акар (кар – снег)+**акай** (белый-ясный)=**ак-Ай** (белая-Луна – синоним того же светила на башкирском языке) – тот же объект религиозного поклонения на диалекте или говоре “мужского” крыла фратрии.

Получаются этнонимы обитателей региона:

кар+т (“т” – показатель множественного числа)=**карт/картли** – предки современных грузин;

караба (корова)+**н** (“н” – показатель родительного падежа)=**карабан/караман/-герман** – древние германцы. Еще:

карабан – **каламан** – **аламан/алман** – общетюркское название германцев-немцев и:

албан – древние албанцы-германцы.

Рассмотрим теперь некоторые из главных славянских этнонимов: русских, белоруссов, украинцев (все они происходят из общего с башкирами-тюрками корня из Урала).

1. В древности из Урала переселилась на Запад масса тюрков-урусаков (урусы) или по-другому **уру-саки** (букв. род-сак, т.е. сакский род) совместно с массами алабан-германцев. Сакский компонент этой массы в основном составляли тюрки-печенеги и тюрки-урусаки (саки). Племена эти на новом месте составляли общий военно-племенной союз и повели тесное сожителство (симбиоз) в новых условиях; из их симбиоза возник новый этнос с своеобразным “ассорти-языком”:

сак (русы-тюрки)+**алабан** (германцы)=**сакалабан/саклабан/славян** – предки современных славянских народов. Так как племя состояла из двух слагаемых главных частей, ассимиляция шла по двум направлениям: “женское” крыло новообразовавшегося этноса славян **урусаки-тюрки** в основном были “проглочены” преобладающими алабан-германцами и, теряя основные свои тюркские качества и язык, стали называться, в отличие от германцев, поклоняющихся Луне, этнонимом **урус-акайас/русскаясь** (русский, поклоняющийся Солнцу) – возник новый этнос **русские**. Второе (“мужское”) крыло этих же славян, состоящих в основном из печенегов, “проглотило” албан-германцев, сохраняя свои некоторые тюркские качества, и стали называться **сакал** (от слова “сакал-абан” – славян); название **сакал** изменился в **хакал/хохол** (предки современных украинцев). От крыла “урус” отошла еще развилина (сата) **бала-урус** (букв. “ребенок-русский”) – **белорус** (предки современных белоруссов). Их всех от тюрков-уральцев (их кровных братьев) разобщил исторический водораздел – изменившийся язык и религия (христианство).

По свидетельству арабских авторов, на славян часто нападали их же бывшие тюркские братья: и оставшиеся на Урале урусы, и усеры, и бажанаки-башкиры; этих несчастных людей массами угоняли в рабство для продажи на невольничьих рынках Византии. Вот почему слово “славян” стало у англичан в значении “раб” нарицательным и, значит, негоже теперь господину А. Борцову обижаться за это: ведут же себя спокойно германцы-алманы когда их русские обзывают немцами (то есть немymi)...

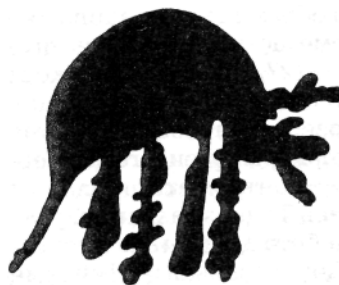
В начале нашего бурного 21-го века человечество открывает себя с помощью “генной инженерии” ДНК, обнаружив самые тайные закоулки своей истории.

ДНК в свете прамифологии

Более подробная реконструкция сюжета прамифологии мною дана в XI томе (Книга-память) моих Сочинений, с которой каждый может ознакомиться на сайте zigat.sultanov.rf. Поэтому согласно взятой теме и нужде я здесь ограничусь лишь кратким обзором начальной части сюжетного «скелета» прамифологии:

0. Была Вечная Космическая Пустота Хаос – Морак.

1. Господь Всевышний Имир (по ДНК R) в виде первичного «материального сгустка» создал Самого Себя – зародился Имир (Мир, Мироздание -- R); имеется Его древнее наскальное изображение (рис.1. Хаос-Морак. Гора Хантау, неолит -- бронзовый век):

Хаос-Морак. Гора Хантау,
неолит -- бронзовый век.

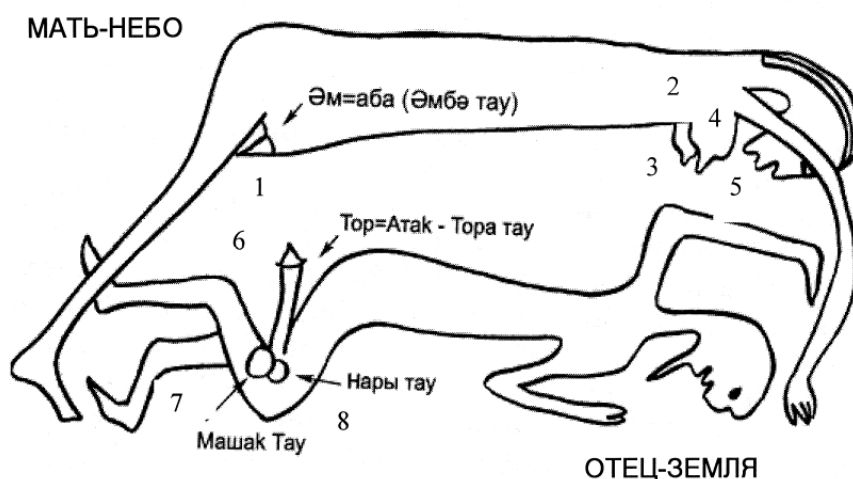
2. Господь Всевышний Имир (R -- по плоти гермафродит) создал Сам из Себя зародыши первичной пары (дуализм): R1a (Небо – верхняя половина «сгустка») как женское начало и R1b (Земля – нижняя половина «сгустка») как мужское начало (рис.2. Парный “сгусток” мироздания. Гора Тюлькули, IV -- III тт. до н.э.):

Парный “сгусток” мироздания.
Гора Тюлькули, IV -- III тт. до н.э.

Согласно прамифологии наши предки Землю представляли как ар-ер (мужчина-Земля), Небо – ан-аба (мать-женщина), что дало слово анаба – наба – Небо и от вариантного аса-аһа (мать) – аһа-аба – аһаба – һава (Небо).

Имеется древнеегипетское изображение (рис.3 Женщина-Небо и Мужчина-Земля – рисунок на бинте мумии фараона. Британский музей. На данном рисунке названия уральских гор проставлены мною):

Женщина-Небо и Мужчина-Земля – рисунок на бинте мумии древнеегипетского фараона. Британский музей.

После превращения гермафродитной плоти Господа Всевышнего Имира (R) в Небо (R1a) и Землю (R1b) Его живые души в количестве четырнадцати (7+7) живых звезд возносятся в Космос, составляя созвездий Большой Медведицы (мужская половина) и Малой Медведицы (женская половина).

3. Приходит пора зарождения из гермафродитной (R=R1a и R1b) плоти Господа Всевышнего Имира первичной человеческой пары – Урала-Адама (Атам - R1b) и Шульгана-Евы (Һава -- R1a) согласно мифу следующим образом.

На юго-западе Урала из утробы “женской” (Ам) половины плоти Господа Всевышнего Имира (расположенной на устье реки Ам-аба/Әмба как “Ам-омут”, т.е. женский детородный орган) со временем должна была родиться девочка-первопредка гаплогруппы R1a -- юго-западной фратрии человечества (Шульган или Һава/Ева или Рем или Гильгамеш). Но этому помешала закономерная смерть прапредка (R) Имира (его кончина была необходима для образования из Его плоти Вселенной) и будущая первопредка женской юго-восточной фратрии человечества (R1a) Шульган (или Һава/Ева или Рем или Гильгамеш) оставалась пока нерожденной в Имировском мужском левом яичке-Ам, которая после смерти ее обладателя превратилось в уральскую гору *Машак-тау* (от слова Ам-асак – “женщина-мать-зародышь” т.е. гора-яичко) и ожидала там час своего рождения. И вот пробил этот час: в день летнего солнцестояния Науруз – 21-22 июня -- якобы священная Волчица извлекая из недр горы Машак младенницу Шульган, накормила ее своим грудным молоком, становясь тем самым священной молочной матерью племени гаплогруппы R1a.

Подобным же образом на северо-восточном ареале из правого мужского яичка-Ар Имира, застывшего в виде горы *Ан-ар-ул* (“детородный канал-мужчина-сын”) -- (А)*Нару(л)>Нару>Нары-гора* должен был родиться (Ан)*арул>Арул>Урал* (т.е. “мужчина-сын”), но событие это было отсрочено со смертью плоти Имира.

И вот наступил день Нардуган (21-22 декабря) и священная Бизон-корова, как и до этого Волчица, из оледеневшей скалы горы Нары извлекла замурованного там младенца Урала (или Адама или Ромула или Энкиду), накормила его своим молоком и стала тем самым священной молочной матерью Урала, первопредка племени гаплогруппы R1b.

Первобытные эти происшествия нашли свое отражение в индийской мифологии (священная Корова) и также в древнеэтрусской (памятник священной Волчице в Риме).

Надо думать, от этих двоих -- первопредка Урала (гаплогруппа R1b – говоря проще тюрки-башкиры) и первопредки Шульгана (гаплогруппа R1a – говоря проще славяны-русские) и «пошло гулять» все человечество. А их родителем (прапредком человечества) является, как мы уже изложили, главный носитель ДНК R – Сам Господь Всевышний Имир.

Не Богом были установлены эти буквенно-цифровые обозначения гаплогрупп, а даны людьми, и они, эти исследователи, к сожалению, то ли случайно, то ли из этноэгоистических побуждений произвольно издревляли носителей R1a, «омолодив» тем самым носителей R1b. Но в пользу первичности тюрко-башкирской гаплогруппы R1b говорит весь комплекс доступных нам познаний. Достаточно назвать лишь пять-шесть фактов из них: сохраненная именно только башкирами древнейшая мифология общечеловеческого значения, в частности эпос «Урал-батыр и др.; башкирская протопонимика Южного Урала прямо связанная с прамифологией и атрибутами Прабога Имира и других божеств; древнейшие наскальные рисунки пещеры Шульганташ (идентичные с рисунками пещер Западной Европы) написанные на сюжеты башкирской прамифологии; сохранившийся «Шигирский идол» наших предков изготовленный ими в девять тысяч лет тому назад; знаменитая древность Гардарика (Страна городов) на Южном Урале с духовно-культурными центрами Уфа и Аркаим; древнейший и уникальнейший башкирский язык богато содержащий в своем словарном запасе элементы всех известных языков человечества; и еще: по всем данным комплексного изучения проблемы легендарной Атлантиды выявляется, что этот «остров» (полуостров?) находился на Северном Ледовитом океане, был тесно связан с башкирским Уралом и следы памяти о нем сохранились в башкирском языке, прамифологии (читайте мой материал на сайте «Еще раз об Аркаиме и Атлантиде»).

Как известно, пионерами расшифровки ДНК явились американские ученые, выведенные ими результаты признаны учеными мира, но некоторые русские авторы, к сожалению, по-видимому из-за своих этноэгоистических побуждений внесли и вносят заметные коррективы на эти результаты: например, издревляют «свой» R1a и почти наполовину сокращают процентный показатель принадлежности башкир к гаплогруппе R1b (фактически 87 – называют 47).

Однако безуспешно: по объективным данным у 87% башкир кельтский генотип R1b. «Кстати помимо башкир гену R1b принадлежат Че Гевара, Тутанхамон, Дарвин, Линкольн, Герберт Уэлс, Жарков, Коперник и многие другие». Башкиры фактически являются ядром гаплогруппы R1b, никогда не поменявшие свой язык и не покидавшие прародину Урал, а прочие их братья-иммигранты в течение веков и под влиянием разных обстоятельств стали разноязычными. Поэтому человечество обязано как зеницу ока беречь природное свое ядро – башкирский народ.

По самым последним данным ученых «продвижение представителей гаплогруппы R1b на запад по-началу представляли одним потоком через Южный Урал и Русскую равнину в западную Европу, потом начали появляться данные, не вписывающиеся в эту картину. Российский ученый Анатолий Клесов предложил гипотезу о том, что в районе Южного Урала отделилась группа племен, которая пошла на юг, преодолела Кавказ, территорию современной Турции, Египет, и по Североафриканскому побережью подошла к Гибралтарскому проливу, через который переправилась в Испанию. В районе современной франко-испанской границы эти два потока R1b встретились. Весной 2010 года эта гипотеза блестяще подтвердилась: египетские ученые провели анализ мумии Тутанхамона, к их удивлению фараон оказался представителем рода R1b.

Сейчас основная масса представителей рода проживает в Западной Европе, где R1b является основной гаплогруппой. В России только башкирский народ произошел от этой гаплогруппы. В русском народе R1b составляет 5%. В Петровскую и Екатерининскую эпоху проводилась государственная политика массового привлечения иностранных специалистов из Европы, современные русские R1b являются их потомками».

Современная концентрация R1b максимальна на территориях, связанных с кельтами: в южной Англии около 70 %, в северной и западной Англии, Испании, Франции, Уэльсе, Шотландии, Ирландии — до 90 % и более. А так же, например, у басков — 88,1 %, испанцев — 70 %, бельгийцев — 63 %, итальянцев — 40 %, немцев — 39 %, норвежцев — 25,9 % и других. А у башкир — 87 %. У русских — от 2,8 % до 21,3 %, татар — 8,7 %, казахов — 5,6 %. Как видно, последние «братские» два этноса по языку — да, а по ДНК очень-очень отдалены от башкир.

Надо заметить, заполитизированные этноэгоисты в областях биологии и особенно в журналистике не желают признавать принадлежавший башкирам 87 % кельтской крови (R1a) и упорно повторяют, как было сказано, пониженной цифра 47, очевидно, желая тем самым снизить долю «европейскости» единственно подлинных аборигенов Урала. В последние годы расплодилось много лженаучных постулатов, дающих им право разглагольствовать об «исключительно русской прародине Урале и Сибири вплоть до Дальнего Востока» и о нежелательных им «пришельцев из Тибета тюрках-башкирах», но увы! — их потути бессильны.

Здесь также следует сказать о некоторых наших конъюнктурщиках, подвигающихся около иранистики, пытаясь тем самым отрицать тюркскости башкир и объявляющие их древними иранцами, несмотря на то, что башкиры на

87 процентов являются носителями гаплогруппы R1b, а иранцы лишь на 8 процентов, иракские курды – 16,8, иранские курды – 0 процентов; и не могут быть они, как считают их некоторые борзописцы, родителями башкирского этноса. По последним данным «по мужским линиям у башкир -- западноевропейские гаплогруппы (87 процентов R1b), плюс финно-угорская примесь на уровне 5-10%, а азиатских (монголоидных) практически нет». А что касается «титულიной нации» матушки-России, как пишут сами русские ученые, «особенно обращают на себя внимание четыре наиболее распространенные среди русских гаплогруппы: **R1a1 47.0%, N1c1 20.0%, I2 10.6%, I1 6.2%**». Говоря простыми словами: генетический состав **русских** по прямым мужским линиям Y-хромосомы выглядит следующим образом: восточно-европейцы - 47%, балтийцы - 20%. И две гаплогруппы исконных европейцев со времен палеолита скандинавы - 6%, балканцы - 11%. Так, по Y-хромосоме генетическое расстояние между русскими и финнами составляет 30 условных единиц. А генетическое расстояние между русским человеком и так называемыми финноугорскими народностями (марийцами, вепсами и пр.), проживающими на территории РФ, равно 2-3 единицам. Проще говоря, генетически они почти идентичны. **На обширнейших «исконно-русских» территориях русские фактически являются финнами, причем настолько финнами, как и сами финны.** Процесс ассимиляции финнов в славянское сообщество не прошел, оказывается, слишком бурно. Обратите внимание на четыре «светлых пятна» на территории РФ, где концентрация гаплогруппы N наименьшая. Знаете кто живет в этих «пятнах», по крайней мере, в трех из них? Не поверите,... там живут тюрки. (И эти «тюрки» -- конечно же башкиры, а татары исключаются, потому что, как точно описал 9 декабря 2011 года из Татарстана некий Дамир Шакири, казанские татары по генам являются «на треть-славяне, на 40% фино-угры, и лишь до 10% -тюрки» -- З.С.)».

Так что, излюбленный некоторыми политиками термин «татары и башкиры – кровные братья или два крыла одного и того же беркута» теряет свой смысл: по ДНК действительными родными братьями татар (за исключением искусственно отатаризованных башкир в Татарстане) оказываются финны-русские и множество угрофинн, но не тюрки-башкиры, которые являются подлинно родными братьями ряда западноевропейцев – англичан, испанцев, французов, шотландцев, ирландцев, басков, бельгийцев и других... Татары и башкиры выходит, простите, являются только друзьями по доброй воле или договору.

Интересен ответ одного из исследователей (фамилию не назову) своему аппоненту.

Аппонент: «Слово "арий" восходит к тюркскому слову "ар", которое переводится как "муж, мужчина" в значении "человек". Поэтому если в каком-то источнике идёт речь об ариях, то под ними понимается только тюркскоязычный народ и не иначе».

Ответ: «Это уже я не понимаю. Арии принесли в Индию и Иран свой язык (арийский, пра-индоевропейский), из которого произошел санскрит и иранские языки. Где здесь тюркско-язычный народ? Или я чего-то в Вашем комментарии не понимаю?»

Увы, как видно из цитаты, уважаемый профессор действительно недопонимает свой предмет! (В сайте мною опубликовано объемистый санскритско-русско-башкирский словарь, позволяющий легко определить корень санскрита в башкирском языке -- язык этот понятен даже современному башкиру! Но однако считаю: познания профессора безусловно несравнимы с моими!).

В пользу общего просвещения приведу еще полезный отрывок из текста интересного русского ученого А.К. Клесова:

«На основании данных ДНК-генеалогии выдвинуто и обосновано положение, что в древности, вплоть до середины 1-го тысячелетия до н.э., во всей Евразии, вплоть до Атлантического океана, поочередно доминировали два языковых поля – тюркское (прототюркское) и индоевропейское, языки гаплогрупп R1b и R1a, соответственно. Носители этих гаплогрупп мигрировали встречными курсами, с временной разницей в 1-2 тысячу лет, но во многом по тем же территориям, что и запутало лингвистов и археологов и привело к ошибочным в своей основе «курганной» и «анатолийской» теориям «индоевропейской прародины».

«Тюркскоязычная» гаплогруппа R1b продвигалась из Южной Сибири, где образовалась 16 тысяч лет назад, через территории средневожской, самарской, хвалынской (в среднем течении Волги) и древнеямной («курганной») археологических культур и культурно-исторических общностей (8-6 тысяч лет назад и позднее; общий предок этнических русских гаплогруппы R1b1 жил 6775±830 лет назад), северного Казахстана (пример – ботайская культура, фиксируемая археологами 5700-5100 лет назад, на самом деле намного древнее), перешла через Кавказ в Анатолию (6000±800 л.н. по датировке гаплотипов современных кавказцев гаплогруппы R1b1b2), и через Ближний Восток (Ливан, 5300±700 л.н.; древние предки современных евреев, 5150±620 л.н.) и Северную Африку (берберы гаплогруппы R1b, 3875±670 л.н.) перешла на Пиренейский полуостров (3750±520 л.н., баски 3625±370 л.н.) и далее на Британские острова (в Ирландии 3800±380 и 3350±360 л.н. по разным популяциям) и в континентальную Европу (Фландрия, 4150±500 л.н., Швеция 4225±520 л.н.). Путь в континентальную Европу с Пиренеев – это путь и времена культуры колоколовидных кубков, предков пракальтов и праиталиков.

Параллельно следы древних носителей R1b прослеживаются на Балканах (4050±890 л.н.), отдельно в Словении (4050±540 л.н.), в Италии (4125±500 л.н.). Это – начало времен тюркских языков в Европе и исчезновения из Европы «праиндоевропейской» гаплогруппы R1a1, которая заселяла Европу с 10 тыс. до н.э. Гаплогруппу R1a1 фактически спасло то, что 4800 лет назад, в начале 3-го тыс. до н.э., ее носители перешли из Европы на Русскую равнину, и заселили территории от Балтийского до Черного моря, 4500 л.н. они уже были на Кавказе, 3600 л.н. в Анатолии (по данным гаплотипов гаплогруппы R1a1 современной Анатолии). Тем временем на Русской равнине они прошли до Южного Урала и далее в Южную Сибирь примерно 4000 л.н., в те же времена основали андроновскую археологическую культуру, заселили Среднюю Азию (4000-3500 л.н.) и примерно 3500 л.н. частью перешли в Индию и Иран как арии, принеся туда арийские

диалекты, что фактически замкнуло языковую связку с арийскими языками (R1a1) и привело к появлению индоевропейской семьи языков.

4500-4000 лет назад R1a1 исчезают из зарубежной (в нынешнем понятии) Европы, Европа становится тюркоязычной с прибытием носителей гаплогруппы R1b (начало 2-го тыс до н.э.), и это продолжается до середины 1-го тысячелетия до н.э. (3000-2500 лет назад), когда гаплогруппа R1a1 переселяет зарубежную Европу, и происходит обратная замена тюркских языков на индоевропейские. Такая языковая и гаплогруппная, или родовая (в терминах ДНК-генеалогии) чересполосица на Русской равнине, в Передней Азии и в Европе привела к неверным лингвистическим и археологическим концепциям типа «курганной культуры», где было перепутаны языки (постулирован «индоевропейский», когда там был тюркский), направление движения («пра-индоевропейский» продвигался на восток, а не на запад, как тюркский, и как рассматривали творцы и сторонники «курганной культуры»), времена (пра-индоевропейский язык продвигался по Русской равнине в 3-м тыс. до н.э., древняя, она же «курганная» культуры рассматриваются в основном в период 4-3 тыс. до н.э.).

Подобное произошло и в отношении «анатолийской теории», в которой за «прародину индоевропейцев» было принято частное (закавказское) ответвление маршрута передвижения ариев, носителей гаплогруппы R1a1 на восток по Русской равнине. Это привело к принципиальному искажению и непониманию фундаментальной роли тюркских языков на Русской равнине (как минимум со времен 10 тысяч лет назад) и в Европе, на протяжении полутора тысяч лет (с начала 2-го тыс. до середины 1-го тыс до н.э.)» -- [Вестник Российской Академии ДНК-генеалогии. Том 3, № 1. 2010 январь. Российская Академия ДНК-генеалогии. А.К. Клёсов. Основная загадка во взаимоотношениях индоевропейской и тюркской языковых семей и попытка ее решения с помощью ДНК-генеалогии: соображения нелингвиста].

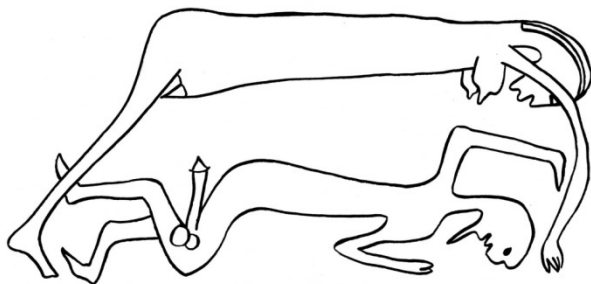
Упрощенная схема происхождения народов

Историческая наука 20-го века в своем развитии достигла такого заметного уровня, что стало возможным определить происхождения народов даже на биологической основе. И тогда вдруг ученые с изумлением обнаружили весьма «курьезный» факт: такие кажущиеся сильно далекие друг от друга как в языковом так и географическом отношениях народы, какими являются русские и финны, имеют совершенно одинаковые ДНК, такое же положение у башкир и ряда западноевропейских народов, что показывает на их происхождение от одного и того же предка. Некоторые авторы на этой основе стали прямо утверждать, что русские произошли от финнов, а башкиры – от кельтов; но, мне кажется, дело обстоит совсем наоборот: угрофинская ветвь народов произошла от первичной урусской (русской), а западноевропейская – от усарганской (башкирской) фратрий человечества. В моей книге (сайт зигатсултанов.рф в отделе «файлы» Сочинения Том XI) приведены много данных по этой тематике, но они там

изложены, кажется, в разбросе и порою доставляют некоторые трудности для понимания их простым читателем. Поэтому считаю нужным здесь исправить недочет и дать облегченное краткое изложение такой важной для нас проблемы.

И так, упрощенная схема происхождения народов.

Сперва были: Ас-Ар (Вода-Женщина – Земля-Мужчина), где Ас (Өс) понимался еще как Верх, Ар (Ур – яма) – Низ, что зафиксировано изображением на кафене (бинте-саване) мумии древнеегипетского фараона (хранится в Британском музее):

Здесь Женщина есть Небо, Мужчина – Земля.

Вода-Женщина (Ас) и Земля-Мужчина (Ар) якобы сочетались с другим объектом Кан (Көн – Солнце), в итоге получился первичный этноним человеческой породы левой фратрии: Ас-Ар-Кан – Асаркан/Усарган – оно также самоназвание современного башкирского рода Усарган; и часть того же этнонима Ас-Ар дает Сар/Сер – так назывались исторические тюрки-серы. Усарганцы-серы раннесредних веков славною свою историю изложили на селенгинском руническописьменном памятнике, и там же мы найдем названную первичную основу жизни Йер-Су (Земля-Вода):

Большая надпись

: 𐰇𐰣𐰆𐰇𐰣 : 𐰇𐰆𐰇𐰣𐰆𐰇𐰣 : 𐰇𐰆 : 𐰇𐰆𐰇𐰣 : 𐰇𐰆𐰇𐰣 : 𐰇𐰆𐰇𐰣 : 𐰇𐰆𐰇𐰣 : 𐰇𐰆𐰇𐰣 (1)
 : 𐰇𐰆𐰇𐰣𐰆𐰇𐰣 : 𐰇𐰆𐰇𐰣 : 𐰇𐰆𐰇𐰣𐰆𐰇𐰣 : 𐰇𐰆𐰇𐰣 : 𐰇𐰆𐰇𐰣𐰆𐰇𐰣 : 𐰇𐰆𐰇𐰣 : 𐰇𐰆𐰇𐰣
 : 𐰇𐰆𐰇𐰣𐰆𐰇𐰣 : 𐰇𐰆𐰇𐰣 : 𐰇𐰆𐰇𐰣𐰆𐰇𐰣 : 𐰇𐰆𐰇𐰣𐰆𐰇𐰣 : 𐰇𐰆𐰇𐰣𐰆𐰇𐰣 : 𐰇𐰆𐰇𐰣𐰆𐰇𐰣
 : 𐰇𐰆𐰇𐰣𐰆𐰇𐰣 : 𐰇𐰆𐰇𐰣 : 𐰇𐰆𐰇𐰣𐰆𐰇𐰣 : 𐰇𐰆𐰇𐰣𐰆𐰇𐰣 : 𐰇𐰆𐰇𐰣𐰆𐰇𐰣 : 𐰇𐰆𐰇𐰣𐰆𐰇𐰣

(1) үзә күк : тңры : срә : йғз : йр : кынтукдә : кыңрә : кысы : оғлы : кылымс : кысы : оғлынтә : үзә : чүмпәм : Бомн кғн : ыстымы кғн : олрмш : олрпн : түрк : боднң : ылын : түрүсын : утоутә :бырмс : ынты : бырмс :

(1) Өсгә Күк : Тәңре, : аста Көрән Ер : кылынғанда : ике арала : кеше : улы : кылынмыш. : Кеше : улынан : өсгә : әсәм-апам (текст авторы Юлыгк-туғандың үгәй әсә-апаһы) ; Быуман қаған, : Истәми қаған : ултырмыш. : Ултырып, : төрк¹⁰

¹⁰ Төрк – Торок (Тора) тау хозайы Тәңрегә (фаллоска) табыныусы башкорттар, улар менән 922 йылда Башкортостан тупрағында ғәрәп илгизәре Ибн-Фазлан да осрашкан.

бөтөндөң (халкының) : илен, : турыһын (жанунын) : тота : бирмеш : ине. :
Бирмеш :

(1) Наверху Небо-Тенгри, внизу Зеленая Земля когда были сотворены, в промежутке этих двоих был сотворен человеческий сын. Выше человеческого сына – Ас-Аба (Сава – Врздух-Вода -- Небо), Быуман-каган (Солнце), Истеми-каган (Луна-Месяц) сидели...

Согласно прамифологии первичное человечество (“человеческий сын”) было разделено на два крыла-фратрию (будущие географические понятия Внутренний Башкорт и Внешний Башкорт): люди левой фратрии (Ас – носители ДНК R1a) считали себя происшедшими от Неба-Женщины (мифической старухи Янбики) через ее дочери – первопредки Шульган-матура (библейской Евы или шумерского Ёульгамеша или римского Рема), а люди правой фратрии (Ар – носители ДНК R1b) считали себя происшедшими от Земли-Мужчины (мифического старика Янбирди) через его сына – первопредка Урал-батыра (библейского Адама или шумерского Энкиду или римского Ромула). В сексуальном плане названные первые занимали верхнее положение (матриархат), вторые – нижнее положение (патриархат). Понятие “жена-мать” на языке у первых называлась Асака (или ака), у вторых – Асана (или ана). В соответствии с этими небесное пространство у первых называлось Аса-Аба (Вода-Объект) – Асаба/Сава/Һауа (библейское Хава/Ева), у вторых – Ана-Аба/Анаба/Наба/Небо. Земля у первых называлась Ар/Ир/Ер, а у вторых – Асам-ал (ул) т.е. “Матери-Неба сын” – Асамал(а) – Замала/Земля...

Вода-Женщина (Ас) и Земля-Мужчина (Ар) якобы сочетались с Кан (Көн – Солнце), получился первичный этноним человеческой породы левой фратрии: Ас-Ар-Кан – Асаркан/Усарган, в то же время это самоназвание современного башкирского рода Усарган; и они же от того же но укороченного слова назывались Ас-Ар – Сар/Сер (исторические тюрки-серы).

Земля-Мужчина (Ар) сочетался с Водой-Женщиной (Ас), в результате получился первичный этноним человеческой породы правой фратрии Ар-Ас – Арас/Урыс/Рус, и еще в результате сочетания Ар-Ас с Ай (Луна-Месяц) получился Арасай/Расай/Россия...

В неизвестные нам далекие исторические времена часть предков наших на протяжении многих веков с двумя отдельными потоками переселились из Урала на Западную Европу: усарганская фратрия с ДНК R1a – на юго-западном, уруская фратрия с ДНК R1b на северо-западном направлениях (а ядро племени под названием «башкир» осталось как оберег на священном месте на Урале). На нижеследующем рисунке показаны пути следования названных двух первичных фратрий на Запад вплоть до Атлантического океана:

При том все люди тогда говорили на тюркском языке (Вестник Российской Академии ДНК-генеалогии. Том 3, № 1. 2010 январь. Российская Академия ДНК-генеалогии. А.К. Клёсов. Основная загадка во взаимоотношениях индоевропейской и тюркской языковых семей и попытка ее решения с помощью ДНК-генеалогии: соображения нелингвиста).

Таким образом выясняется: современный башкирский народ является неизменным аборигеном (коренным населением) Урала и единственным хранителем человеческих духовных ценностей со дня сотворения мира.

Немец-баба нимә ти?

Евразияның төп этностарының тамырҙарын кыскаса ғына юллап күрһәткән был сәхифәләргә урыс патриоттары ла, башкорт нигилистары ла кабул итмәскә мөмкин. Әммә башкорт авторы уйлап сығарған нәмә түгел был: бынан ике быуат ярым элгәре үк Германияның немец ғалимы ла тап ошолдай иҫбатлаган бит. 1785 йылда Санкт-Петербургта урыс теленә тәржемәләп сығарылған мөһим китап бар (Иоганн Генрих Дримель. “Опыт исторического доказательства о происхождении россиян от араратцев¹¹), уны күптәрәбез белмәй; шуға күрә унан килтерелгән өзөктө (текстағы аңлатма йөмлөләрә -- хәзәрге урыс ғалимдары Г.В. Носовский, А.Т. Фоменколарҙыҡы, ә йәйәләр әсендәге иҫкәртмәләр бән фәкирегеҙеке), озонораҡ булһа ла, ауырһынмай, ентекле укырға кәрәк, сөнки был шуға лайыҡлы:

Вкратце содержание этой небольшой немецкой книги можно передать в следующих словах. В начале всемирной истории стоит Ассирийское (уточняю: усерганско-башкирское. Й.С.) царство. Оно же, по утверждению Дримеля, — царство Скифов, оно же — царство Казаков, оно же — царство Гога и Магога. Оно же — РОССИЙСКОЕ (уточняю: Усерганско-Российское. — Й.С.) ЦАРСТВО. Библейский Нимврод был СКИФ, то есть РУССКИЙ. Так прямо Дримель и пишет! В XIII веке РУССКИЕ, — КОТОРЫХ (Т.Е. ВСЕХ ТЮРКСКИХ НАРОДОВ. — Й.С.) НА ЗАПАДЕ НАЗЫВАЛИ ТАТАРАМИ, — совершили нападение на Западную Европу. Память об этом хранят многочисленные географические названия, например, в Западной Германии. В

¹¹ Арарат (Үр-Үр-тау) -- Башкортостандағы изге Куш-таузың йәки Имайзың (Умайзың) ләкәптәренәң береһе.

качестве примера Дримель приводит название горы РИЗЕН между Богемией и Силезией. Дримель объясняет, что название РИЗЕН означает РУССКАЯ.

В заключение Дримель пишет. «Само слово РИС без сомнения СКИФСКОЕ, и через оное переведено название СКИФА... Говорят, что РИС — есть слово немецкое, но равно оно может быть и скифское же. НЕМЦЫ И СКИФЫ ИМЕЮТ МНОГИЕ ОБЩИЕ НАИМЕНОВАНИЯ. ПРИТОМ НЕМЦЫ И СКИФЫ БЫЛИ БРАТЬЯ. ПОСЕМУ РОССИЯНЕ СУТЬ РИСЫ, ГИГАНТЫ, СКИФЫ, САКИ, КУРДЫ, АРАРАТЦЫ» [261], С. 46-47.

Поразительно — с точки зрения современного читателя, но отнюдь не с точки зрения жителя Нюрнберга XVIII века, — что ДРИМЕЛЬ ГОВОРИТ О ТОЖДЕСТВЕ ТАТАР С РУССКИМИ, КАК О ЧЕМ-ТО САМО СОБОЙ РАЗУМЕЮЩЕМСЯ. Он даже не считает нужным приводить тут какие-либо доказательства. Как он это делает во многих других случаях. Для него это вещь самоочевидная! Важно понимать, что книга Дримеля была написана еще ДО ТОГО, как замечательные «русские ученые» Байер и Шлецер создали привычную нам сегодня теорию об ужасающем «татаро-монгольском иге» на Руси. Дримель попросту еще не знал об их великом открытии. И думал, по старинке, как и прочие немцы, что татары и русские (усерганцы-башкиры. *Й.С.*) — это одно и то же. А вот тот факт, что великий библейский Нимврод — тоже русский, Дримелю уже приходилось доказывать. Поскольку скалигеровская версия библейской истории к этому времени уже достаточно распространилась по Западной Европе.

А теперь мы просто приведем цитаты из книги Дримеля. Они говорят сами за себя.

Дримель начинает с того, что со ссылками на «античных» авторов доказывает, что первым народом после потопа были КУРДЫ (уточняю: Башкурды. *Й.С.*). Само имя которых, между прочим, явно происходит от имени ОРДА, ГОРДЫЙ. Итак, почему Курды=ордынцы были первым народом? Потому, отмечает Дримель, что современный КУРДИСТАН (Башкурдистан. *Й.С.*) — это часть АССИРИИ на географической карте. А средневековому хронисту было хорошо известно, что ПЕРВЫМ ЦАРСТВОМ НА ЗЕМЛЕ БЫЛО АССИРИЙСКОЕ (уточняю: УСЕРГАНСКОЕ. — *Й.С.*) ЦАРСТВО. Как мы постарались показать в этой книге, подлинный смысл этого утверждения состоит в том, что «Монгольская»=Великая, она же РУССКАЯ=АССИРИЙСКАЯ Империя, была первым охватившим весь тогдашний мир царством. И рассуждения немца Дримеля фактически подтверждают нашу реконструкцию, поскольку в дальнейшем он отождествляет БИБЛЕЙСКИХ АССИРИЙЦЕВ СО СКИФАМИ И С РУССКИМИ. Что касается расположения Ассирии, то здесь Дримель уже следует искаженным скалигеровским представлениям о географии, не понимая, что библейская Ассирия — это на самом деле Русь-Орда. Поэтому у него и получается, — как и отражено в заголовке его книги, — будто бы русские произошли от древних обитателей современной Месопотамии, Ассирии.

Дримель сообщает: «Страна сия, составляющая большею частию Ассирию, В СЕВЕРНОЙ части называется Адиабене... Об Адиабене далее пишет Страбон (Землеописание, кн. IX), что жители оные называются Сакоподы или Саки... Птоломей в Таблицах Азии отмечает, что Сакийская Скифия есть место, где

остановился Ной... Солин в книге ХЫХ пишет, что Персы названы были Корсаками и сие название сложено из Корс+Сақ, что означает Кордийские (уточняю: Башкордийские. – Й.С.) Саки» [261], с. 26–27. К этим цитатам из «античных» авторов Дримель делает следующее многозначительное примечание: «Может сии — праотцы КАЗАКОВ» [261], с. 27. Таким образом, Дримель прямым текстом ОТОЖДЕСТВЛЯЕТ Скифов, «античных» Саков и Казаков.

Дримель продолжает. «Саки есть главнейший Скифский народ (Страбон, Землеописание, кн. XI)... Везде Саки есть часть Скифов (Исидор в «Отличительных свойствах», Ариан «О походах Александра Великого», кн. 3)» [261], с. 29. Примечание Дримеля по этому поводу таково. «Имя СКИФ (уточняю: скиф – от слова асак-аба – “волчица”. Й.С.) означает ЛОВЦА» [261], с. 29. «Неврод в Священном Писании называется ЛОВЦОМ... Слово ЛОВЕЦ в Греческой Библии переведено через Гиганта (Исполина); другие же народы выражают сие через слово СКИФ... Следовательно, ЛОВЕЦ, КУРДЫ, ПИГАНТ и СКИФ суть тожде значащая слова... в Священном Писании слово ЛОВЕЦ (т.е. “волчица, волк” или “курд”. – Й.С.) означает имя народное» [261], с. 30. Таким образом, здесь Дримель доказывает, что библейский царь Нимврод, основавший первое царство на земле после потопа, был по происхождению СКИФ. Что в современной Библии переведено по недоразумению словом ЛОВЕЦ. Дальше, как мы увидим, Дримель отождествит Скифов с Русскими.

«К названиям СКИФОВ принадлежат имена ГОГ и МАГОГ» [261], с. 33. Обсуждая известное место из пророка Иезекииля, где говорится о Гоге и Магоге, Дримель пишет следующее: «70 толковы так передают это место: «Утвердишися лицо твое на ГОГА, КНЯЗЯ РОСЬ, МОСОХА И ФОВЕЛЯ»... Так как Магог здесь переведено как Рось — название народа, которое толковникам должно было быть известно, то они (то есть Гог и Магог — Авт.) были СКИФЫ, ибо МАГОГ, МОСОХ, ФОВЕЛЬ, ГОМЕР, ФАРГАМАН были СКИФЫ, как первые северные народы (Моисей, книга I, гл. X 2. 3), большая часть которых в то время, к которому сии слова пророческие относятся, назывались СКИФАМИ... Писатель Иудейских Древностей, Иосиф Флавий именно скажет, что ГОГ и МАГОГ означает СКИФОВ (книга VII, гл. 1)... Стромберг, живший между потомками Скифов, и весьма достоверный писатель, пишет (в Описании его Европы и Азии, с. 42), что СКИФЫ сами себя называют ГУГ и ГИУГ, и что приложение МА означает у них Восток, следовательно, ГОГ и ГИУГ есть одно и то же, а МАГОГ — СКИФЫ ВОСТОЧНЫЕ» [261], с. 34–36.

Далее Дримель доказывает, опять-таки со ссылками на «античных» и средневековых писателей, что СКИФЫ — ЭТО ТО ЖЕ САМОЕ, ЧТО ПЕРСЫ (т.е. буре-аса “волчица” – бурсе – фарсе – перс. – Й.С.). «В Свиде (средневековый словарь — Авт.) под словом МАГИЯ познаем мы, что ПЕРСЫ от самых их единоземцев называются МАГОГ и НАГУЗЕЙ (Ногайцы? — Авт.)... ОТЕЧЕСТВО СКИФОВ ЕСТЬ ВЕРХНЯЯ АССИРИЯ. Персия же лежит к востоку... Но никакого народа нельзя с большим правом признать за СКИФОВ ВОСТОЧНЫХ, как ПЕРСОВ... Ходолломор царь Елимский или Перский (Бытие, гл. XIV) назван царем СКИФСКИМ (в толкованиях своих на X главу Бытия), следовательно, Гог, МАГОГ, ГИУГ | СУТЬ СКИФЫ» [261], с. 37–38.

Может показаться, что здесь речь идет о восточных народах, всегда живших на территории современной Персии. Что, в общем-то, не очень противоречит

скалигеровской истории. Однако в дальнейшем Дримель доказывает, что *от Скифов произошли русские и немцы*. Эти утверждения Дримеля, — который, обратим внимание читателя, — сам был НЕМЦЕМ, конечно, никак не укладываются в рамки привычной нам сегодня скалигеровской истории. Но прекрасно объясняются нашей реконструкцией. Согласно которой, библейская Ассирия, она же страна Гога и Магога, она же Персия, — это средневековая Русь-Орда. А немцы в значительной степени — потомки славян, вышедших из Руси-Орды во время великого = «монгольского» завоевания.

Цитируем Дримеля дальше. «Праотцы Немцев, то Скифами (Плиний в Естественной Истории, кн. IV, глава 25), то Гетами, Кельтами, Аллеманами, Франками, Германцами прозывались... ИАФЕТ есть Гигант. В Сарматской Летописи именуется он ГИГАНТОМ. В Александрийской же — СКИФОМ... Немецкие народы (Гудлингиан, гл. 1) выражают Греческого «Гиганта» через РИЗЕН (Великан)... в Священном Писании упоминаются народы, имеющие чрезвычайный рост, храбрость и крепость телесную, как то: Нефаимы, Емимы, Енаккимы, которые в Немецком переводе названы РИЗАМИ... Норвежские и Датские летописи сказывают, что КМ (Риси) — народ при Балтийском море, заключивший дружественный союз с Норманами» [261], с. 39, 42.

И далее Дримель прямым текстом пишет: «РИСЫ — СУТЬ РОССИЯНЕ» [261], с. 43. «Название РУСЬ есть латинское, РОСЫ — греческое. (О самом сем же народе упоминают Греческие писатели, как о Скифском: в 10—13 столетиях Кедрен в Сокращенной Истории, с. 453 [пишет] «*Росы суть поколение Скифов, занимающее северную часть Тавра*). А собственное их имя РЕЙСЫ (РОССИЯНЕ)... Немцы же выговаривали их как Ризы» [261], с. 42—43.

«Посему я вопрошаю, — продолжает Дримель, — откуда между Богемиею и Шлезиею (Силезией — Авт.) гора РИЗЕН? Иной причины сему дать не можно кроме сей, ЧТО БЫЛО НАШЕСТВИЕ РИСОВ ИЛИ РУСОВ, ПОЧИТАЕМЫХ ТАТАРАМИ; которое неприязненное и печальное нападение на Шлезию случилось в 13 столетии» [261], с. 45.

Вот так, мимоходом, Дримель упоминает о татаро-монгольском нашествии на Западную Европу, называя его РУССКИМ и даже не подозревая, насколько сильно он нарушает будущее соглашение историков никогда не вспоминать о том, что РУССКИХ на Западе называли ТАТАРАМИ. и что Орда колонизировала Запад.

И далее. «Сии РИСЫ, РОСЫ или РЕЙСЫ от писателей всех времен почитаемы за народ СКИФСКИЙ (Кедрен)» [261], с. 46.

Урыҫтар ға, этнос буларак, әгәр үззәренең башкорт-төрки тамырынан саталанып сыгкан сағыштырмаса бик йәш халык икәнлектәрен төшөнөптәнымаһалар, уңға-һулға һуғылып, тарих шырлығында азашып йөрөүзән арынмаясактар. Был бөйөк милләттең шуны яқшы аңлай биргән бәғзе бер инсандары, кәрәкмәгән ялған ғорурлыктарынан ваз кисеп, *урыҫ-төрки* кендектәренең берешлеген раҫлай башланылар инде (Г.В. Носовский. А.Т. Фоменко. Новая хронология Руси, томы I, II. М. -- 2004). Инш-Алла, доньялар үз калыбына ултырыр!

Кирилл-баба кириллицаһы касан тыуған?

Тарих фәненән хәбәрдар һәр кем, әлбиттә: “Туғызынсы быуатта!” тип берәгәй яуап бирәсәк. Дөрөс был.

Ләкин Чудинов әфәндегә берәгәйлек килешмәй: уның өсөн ошо бер үк кириллица икеләтә -- IX быуатта ла, бынан 200 000 йыл элгәре дә берзәй барлыкка килгән, шунһыз һис мөмкин түгел! Сөнки фәйләсүф тылсымлы урыс һүзенәң гәзиз урыс ауызынан ике йөз мең йыл элгәре үк канатланып осоуын расланы бит. Ә һауаға оскан һүззе тотоп алып илгә бактыртып булмай -- ул кош түгел. Һүз йораты алыс-алыс киләсәктәң чудиновтарына юсыкланып , заманаһының һиндәйзәр бер ташына, каяһына, һис юғында тупрағына йәки күктәге болотона булһа ла кунырға тейеш, ана шунда уның сихри эззәре, боронго алхимиктар хыялындағы тылсымлы “фәйләсүф ташы”ндай, ябай бәндәнең зиһене-акылы етмәслек, ә патриот-фәйләсүфкә генә ап-асык күренерлек шакырайған асыл кириллицаға -- тылсымлы аскыска әүерелә, шунның ярзамында вакыт һәм арауык йозактары күз асып йомғансы асыла...

Рәсәй ғалимдарының үззәренән үк якшы билдәле булыуынса, IX быуатта боронго Башкортостандың халык-ара сауза үзәге Болғарза тыуып үскән һәм, христиан диненә күсеп, Кирилл исемләнгән болғар-башкорт, -- болғарзың башкорт икәнлеген урыстың атаклы телсе ғалимы раслай (Н.А. Баскаков. Русские фамилии тюркского происхождения. М. -- 1979; 249-ынсы бит), -- бына шул асаба башкорт токомо күзе күнеккән төрки әлифбаның ырындарынан Көнбайыш Европа халыктары ла таний алырлык хәрәфтәр эшләп бирә, азак “кириллица” тип аталған шул хәрәфтәр ярзамында грек теленән Библия тәржемә кылына -- төрки-славяндарзың, шул исәптән урыстарзың, һиһайәт, мәрифәт нурына күззәре асыла (Мурад Аджи. Азиатская Европа. М. -- 2006; 53 -- 56-сы биттәр). Ләкин Патриот күңеле быны кисерә алмай, донъяларзы яңғыратып: **“Я МОГУ С ПОЛНЫМ ОСНОВАНИЕМ УТВЕРЖДАТЬ, ЧТО ЗА МНОГО ТЫСЯЧ ЛЕТ ДО КИРИЛЛА И МЕФОДИЯ НАШИ ПРЕДКИ ПИСАЛИ ТАК, КАК МЫ ПИШЕМ С ВАМИ!”** -- тип оранлай за үзенәң төп ысулы менән шак-катырғыс асыш та яһап ташлай. Был ысул -- боронго этерсәк-һарт-этриск төрки-башкорттарының хәзәрә Италия ерендәге һүрәт-комарткыларындағы уңдан һулға табан укылмалы языуарың, күз зә йоммайынса, “кириллица” тип иғлан кылып, уларзы йүнәләштәренәң киреһенсә, тап хәзәргесә, һулдан уңға карай укыу һәм кеше һүрәттәрендәге сәс-төктәр сеймәләшен, кейем йөй-һызаттарын да башка һис кем дә күрә-таний алмаған кириллица-язуға әйләндерәү (һүр.3). Һөзөмтәлә языуарзағы 1. Leagun (Оло-яу-оран -- һуғыш хозайы), 2. Iriziz (Эре-сәс), 3. Sriziza (Сары-йөзизә -- Ак-йөзлизә -- боронго телебеззә “сары” -- ак тигән һүз), 4. Mvnle (Мәнеле, боронғоса Мәүәнеле -- күңелендә Бесәй-хозайлы), 5. Turan (этерсәк башкорттарында бөтә тереклектәң хозайы, хәзәрә башкортса ла Туран) тигән төрки исемдәр Патриотыбыз тарафынан ошолар әүермәнләнә: 1. Все ровно. 2. Исидиш (изыйдешь). 3. Сдквиой А, т.е. С дивкой и. 4. Женлей (Женской данью).

Иными словами, главный персонаж, пойдя куда-то, “все равно назад придет с завоеванной данью в виде девушек и женщин”.

Һүр. 3. Этерсәк (этруск) бронза көзгөһөндөгө һүрәт

Беспредельное воображение автора, не ограничиваясь видимыми этрусскими буквами, начинает “читать” далее никому из простых смертных невидимые изречения:

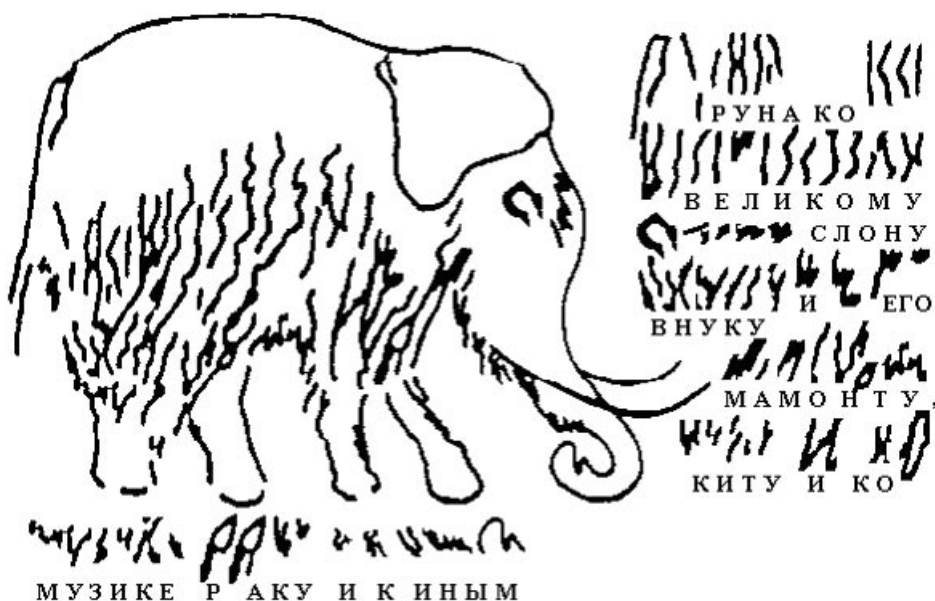
“На голове у юноши начертано: “Е славянин”. Следовательно, славянин куда-то отправлялся в поход. У левой девушки на голове написано: “Этруска на всех”. Я это понимаю как утверждение – **этрусская женщина на всех континентах**. Иными словами, куда бы славянин не пошел, отовсюду в качестве дани он может увести этрусскую девушку или женщину. Справа от юноши, сзади всех стоит девушка, на чьей голове начертано **Крита вояка вольный**, а на шее – **А Рима**. Таким образом, эта девушка является **свободным воином Крита и Рима...**

Женщина справа от юноши, изображенная в полный рост, имеет курчавые волосы, надпись на которых можно прочесть только при обращении их в цвете. Тогда читаются два слова **Мали из**. Продолжение написано в виде ожерелья, где вторая и третья буква написаны в виде лигатуры и перевернуты на 180 градусов. Так читается слово **Африка**. Следовательно, перед нами **Мали из Африки**. Складки на ее груди читаются как слово **успела**. Вероятно, эта западноафриканская страна примерно в 500 км от Дакара **успела** быть открытой славянами. Стоящая за ней женщина, как можно понять из надписи на ее голове – это **Китай волной**, то есть, **Китай вольный**. Тем самым на данном зеркале

подчеркивается размах славянских контактов на юге: от Мали в западной Африке до Китая на Дальнем Востоке...

Последняя женщина сидит, и на ее голове читаются слова **То Русь Этруссии**. Из этого следует, что послала всех этрусков Русь. Она единственная, кого не берет в качестве дани славянин”...

Этерсәк-этриск языузары доньяның бөтә белгестәренә таныш, шуға күрә был яңы асышка йә иғтибар итмәйзәр, йә оторо баһалайзар. Шуға күрә Чудинов әфәнде кириллицаның этрусктарзан да әлгәре -- ике йөз мең йыл әлек үк Ер шарының һәр азымына мөһөрләнеүен базығырак миҫалдарза иҫбатларға яҫкына. Билдәле булыуынса, әзәм балаһы тәүге язма хәрәфтәрен тыузырыузы үзенәң тотемы (ырыу символы) һаналмыш йәнлектәрзең, кешеләрзең кәүзәләрен, аяк-кулдарын һәм башка ағзаларын һүрәтләүзән башлаған һәм иң дөйөм тотем булып **бабан-ат** (бабанан тыуған ата, тигән һүз, хәзергесә *ата-баба*) һаналған, шунан азак **маман-ат** -- **мамонт** атамаһы барлыкка килгән (был “баба” Шүлгәнташ мәмерйәһендә һынландырылған). Бабан-атты (мамонтты), ололап, **олата** тип тә әйткәндәр һәм шул “олата”ның образын кая биттәренә, уның арка һызаттары буйынса, **М** рәүешле сыйғыслай башлағандар һәм был сыйым (“олата”) ырынлы язма әлифбаһына, шул “олата” һүзенән, “**лт**”, ә этерсәк-этрусктарзыкына -- “**ә**”, Көнбайыш язмаһы латиницаға “**м**” булып -- килеп кергән. Бабанат (мамонт) кәүзәһенең койрокло буйы (корпусы) һүрәтенән -- койрокло түңрәк “**б**” (“**бй**” -- бой йәки буй) һәм түңәрәге өҫкә куйылған *j* (й), корһак һызығы тоташтырған ике һонынан (“**һн**” -- һон йәки һын) латиницалағы **H** (“**h**”) һәм кириллицаға алынмыш **Н** (“**н**”) хәрәфтәре хасил. Ә “**бй**”-“**һн**” иһә әлегәсә башкорт телендә “буй-һын” килеш әйтәлеп йөрөй. Ошо хәлдә, моғайын, якшы белгән В.А. Чудинов “мамонт” һүзен тик урыҫтыкы һанап, йәнлектәң баяғы һызаттарын һүрәтләүсә символдарзы тәүбаштан ук саф урыҫтың бынан ике йөз мең йылдар әлек үк киң кулланылған язмаһындағы кириллица хәрәфтәре тип яр һала, шулай ук мамонттың тәнендәге йөн төктәренән дә кириллица менән язылған “**РУС**”, “**ЯРОВА РУС**” һәм башка һүззәрзе укый (һүр.4).

Һүр.4. Мамонт йөндәрендәге кириллица

Хәйер, күнел күзһеззәрзе арбау өсөндөр, чудиновса укыу һәләткәйе һәр кемгә лә бирелмәүе фәйләсүфтәрсә искәртелә:

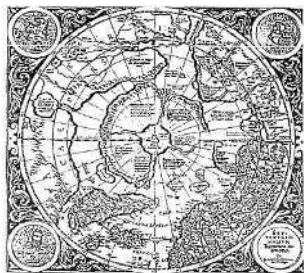
Надписи бывают не только явные, то есть, хорошо заметные и выглядящие именно как надписи, но и неявные – несимметричный орнамент, детали рисунка, специально выделенные его автором, мелкие и малоконтрастные надписи, наконец, светлые на тёмном фоне (они обычно воспринимаются как блики и не принимаются во внимание). Это необычайно расширило число предметов, на которые нанесены надписи, так что теперь их не приходилось выуживать, перелопачивая горы археологической литературы – они пошли сплошным массивом... я обнаружил существование и всем нам привычной кирилловской письменности в тех же бесконечно далёких от нас эпохах. -- Был -- уның ысулы. “Валерий Алексеевичка күктә йөзгән болот йөйзәренән дә кириллица күренә”, -- тип йылмая коллегалары...

Донъя ғалимдары бәйгеһендә үз тайын уззырта алмағас, тынғыһыз йән мөғжизәле кириллицаны йоморо башлылар дәүләте һаналмыш Израиль артефакттарынан таба:

Чудесный дар всевидения Чудинова проявился особенно ярко в его сенсационном сообщении “Древнейший славянский текст на территории Евразии”, где он подверг чудесному исследованию статуэтку из Брехат-Рам (Израиль), датированной специалистами эпохой между 800 и 233 тысячи лет тому назад и увидел *на гладком пустом месте* объекта “надписи” на кириллице и прочитал их на почти современном русском языке:

“Только жир, жирное тело. То коровы утешить – имай! Е... (то есть, соверши половой акт. – З.С.) на святках – ана ожидает хвуй (то есть, фаллоса. – З.С.). Рази в самый низ. Насилуй их, сруби и суди их! Жирнухам и хвуй няян, кусая их вульву (то есть, женское детородное место. – З.С.), зязь родные путя! Обмани их и родовые рунови минуи их! Мой хвуй вынимал вырубя им кишки, укусив их сильно в их жирную вульву и жир! Перунова игра из игр удалого ярила. Сим жиром умножит жуть зимня хлева и жижу окорока и лап сего тела – склада жира. Мастерская храма “Макожи, руны родовы Руси руновой”... При том чудесник выдуманное им самим зверское отношение самца к своей папртнерше оправдывает классовою ненавистью мужчин к ожиревшим от мироедства женщинам-эксплуотаторшам. Спрашивается, для чего понадобилась ему дикая фантазия? Воспаленный разум его может прямо привести неискнушенного читателя к мысли, по которому следует, что библейская “земля обетованная” со дня сотворения мира принадлежала и принадлежит не кому-нибудь другому, а именно славянам – вот новая головоломная проблема для истинных сыновей Израэля!..

Атлантида, Аркайым һәм тылсымлы “Розо ташы”

Р. Меркатор картаһы

Донъя халыктары мифологияларында танылған берзәйлек бар: бөтәһе лә донъяларзың төп-үзәге, йәғни боронғо Атлантида иле атланттарының (арийзарзың) икенсе тәүтәйәге итеп Рифей-Уралды күрһәтә. Ә беренсе тәйәге, имеш, Арктика үзәгендәге китға булған (һүр.4. Р. Меркатор картаһы, 1595 йыл), ул һыу төбөнә сүккәндән һуң, халкы Уралға күсенгән. Чудинов иһә башкорт-тәрки мыжғыған сал Уралдан һырт кайырып, үзе атамыш шул “Аркторусь” китғаһынан арийзар илен “сап-саф урыс” ерлегенә -- Кул (Кольский) ярымутрауына күсереп, матбуғатта кызыклы ғына мәкәләләр сығарһа ла, күпселектең иғтибарын яуламай. Хатта Задорновка тиклем карашын ситкә бороп, һыклы таянысты Уралдан эзләй:

-- Западные и наши прозападные ученые справедливо задают вопрос: где доказательства, что этот высокодуховный народ существовал на территории России? Долгое время доказательств было недостаточно. Но в 80-е годы на Южном Урале начали строить гидроэлектростанцию. И вдруг из-под земли, как в сказке, начали проявляться развалины целых городов... Главному городу, который удалось восстановить практически до фундамента каждого дома, 2500 лет до нашей эры! То есть этот город был построен еще до строительства египетских пирамид! И в каждом доме печь по отливке бронзы! А ведь в Грецию, согласно традиционным академическим знаниям, бронза попала только во втором тысячелетии до нашей эры. Я был на раскопках этого города. Он называется *Аркаим...*

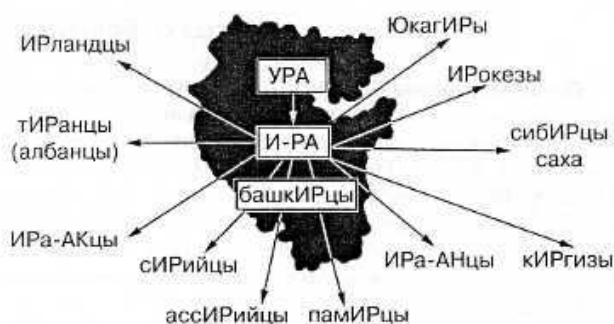
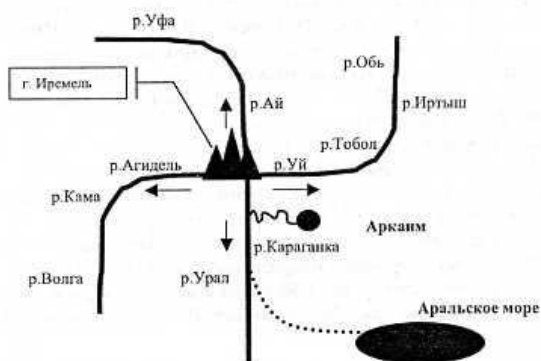
Был дөрөс һәм дөрөслөк йөз процентка тулыр ине, әгәр зә ки... зыялы юморисыбыз *төрки* нигезлекте таныһа. Сөнки төрки-башкорт халкының хәтерегенә тиштәләгән быуаттар буйынса Аркайым исемен юйылдыртмай һаклап килгән -- Аркайым харабалары әргәһендәге изге таузы сал-боронғонан уҡ Аркайым тип атап йөрөтә, урыс халкының хәтерендә иһә был бөтөнләй юк. Уның карауы Скандинавия халыктары сағаһында Аркайым (Архейм) ауыз тултырып телгә алынған:

Хлед родился
в гуннской земле...
Хлед с востока,
наследник Хейдерека,
в *Архейм*, к жилищу
готов приехал...

(Беовульф. Старшая Эдда. Песнь о нибелунгах. М. -- 1975, стр.350)

Өстәрәк мәғлүмәт биргәйнек: бында аталған “гунн”дар -- бәжәнәк-башкорттар, ә “гот”тар -- үсәргән-қаңғылар... Швеция, Норвегия, Голландия, Дания, Саксония (Германия), Англия халыктары бик боронғо замандарза Үр-Өфө (Рифей) тигән Хозайзар тәйәгенән (Бөйөк Скифиянан), ә тәғәйенерәк әйткәндә, Аркайымлы калалар иленән (Гардариканан) күсенеп килеүзәре, ә иң мөһиме --

төрки телдә һөйләшеүзәре тураһында боронғо швед бабалар язып калдырған (Е.А. Мельникова. Древне-Скандинавские географические сочинения. М. -- 1986; 53, 95 -- 96, 98-енсе биттәр).

В. Путенихин һызмаһы

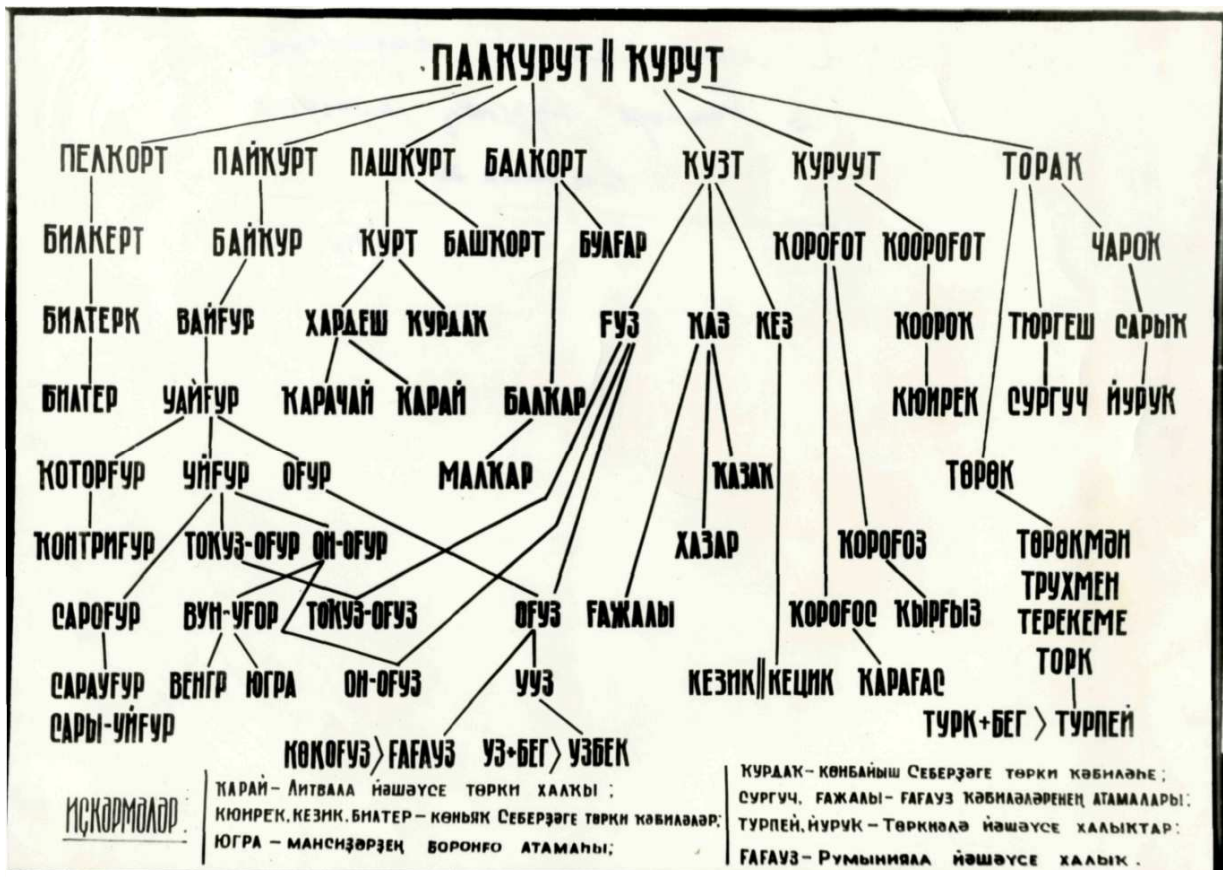
Хаталарҙы төҙәтергә лә, үзөбөз хақында ауыз тултырып һөйләргә лә тартынмайыҡ: башкорт халкы донъялар үзәге Уралдың алтын бағанаһы, тоткаһы булып тора. Кешелек донъяһының бишеге Уралда икәнлеген донъя ғалимдары таний һәм яза; мәсәлән, боронғо (1595 й.) атаклы картограф Рудольф Меркатор үзенең баяғы картаһында (һүр.4) донъяларҙың үзәген, сатраш дүрт йылғалы коро ер китғаһын, сак кына көньяктарак икәнлеген шәйләп еткермәйенсә, Төньяк котопка урынлаштырһа, хәзерге Рәсәй ғалимы В.П. Путенихин иһә шул төп-үзәктең ғәмәли урыны Уралда -- әлеге Башкортостан тупрағында икәнлеген билдәләй (һүр.5). Ул, үзе урыс кешеһе буларак, китабының шул темаға бағышланған бүлеген “Как предки русов обживали Урал” тип атаһа ла, ғөмүми өстөнлөктә славяндарға бирергә тырышһа ла, хакикәттең қасан да бер морон төртөрөн, кире қағылғыһыҙлығын шәйләп, буғай, кешелек донъяһының төп-үзәгенә *башкортто* куйырға мәжбүр (һүр.6) һәм был дөрөс тә: “*Слово Башкирия может быть переведено на современный русский язык только как — главная мужская страна, или главная Ирия, а БАШКИРЫ — это головные, главные Иры (ИР — мужчина-тюрк.)*”... -- В. Путенихин. Тайны Аркаима. Наследие древних ариев. Ростов-на-Дону, 2008, стр. 120.

Әммә безҙең Физакәрийән һис кенә лә ятып тынмай: “Кул” (“Кольский”) фаразы ла донъяла яклау тапмағас, йәһәт-яңы тәғлимәтен әтмәләй -- Төньяк котоптағы “Аркторусь” китғаһынан “рус”тар Америка китғаһына күсенгән, азақ бөтә Ер шарын индәйәсәк кириллицалы бөйөк урыс цивилизацияһы тәүбашлап

шунда яралған. Күрәзәсенәң Төньяк Бозло океан аша йүнәлтелгән лазерзай үткер акыл-зиһенә тәъсирендә Америка китғаһында **“МЫ С ЯРА РУСИ”** тип язылған сал-боронго кириллицалы “Розот ташы” ла табыла, кириллицалы фотолары киң интернет селтәре аша Рәсәйзән тороп бөтә донъяға таратыла, ғәзиз табыш шауқымынан иҫәңгерәгән хәсис Көнбайыш ялсылары, капыл иҫтәрен йыйып, дәлилле ташты үз күззәре менән күреүзе, тотоп караузы талап кыла, тик... урыс патриоттарының һәр азымына аяк салырға маташыусы яуыз Көнбайыш та йоклап ятмай, буғай: күз караһындай курсалауға лайыклы артефактты, “Розот ташы”н, имеш, саң-соңдарын йыуыу һылтауы менән кислотаға сумырып юк кылалар.

Шулай итеп, фәйләсүфтең “фәйләсүф ташы” күз асып-йомғансы һабын кыуығылай һытылып, донъяларзы тетрәтеп-шаулатырға, тарихтарзы өр-яңынан яззыртырға тейешле сенсация ла, урыс туғандарзың үззәре әйтмешләй, һыу битенә һәнәк менән язылған булып сыкты...

“Цивилизаторзар” һәм “кырағайзар”

Телдәр шәжәрәһе (проф. Ж.Ф. Кейекбаев төзөгән)

Кешелек донъяһы тарихының бик боронго сәхифәләрен актарыусы ғалимдардың хезмәттәрендә башкорт тигән нәсел-нәсәбә, ғәзәттә, хатта телгә лә алынмаҫлыҡ булмаған-буш урындай, юкка тиңләп калдырыла; Ер шарындағы быуаттар ғына түгел, дәүерҙәр менән иҫәпләнеүсә уның казаныштары, комарткылары ниндәйҙер бер әкиәти “Иран телләләр”зеке йәғни һинд-европалыларҙыҡы итеп бәхәсләһез бер ауыҙзан раҫлана. Этнографтар тиһегезме, археологтар тиһегезме, әйтәйек, бынан кәмендә мең йыл элекке берәй бөйөк мәҙәниәткә ораһа, уның кешелек донъяһы тарихындағы бөйөк әһәмиәтен күреп тетрәнһә, сак кына ла икеләнмәй, “Иран телләләр” мәҙәниәте, ә уның эйәләре “Иран телендә һөйләшкән һинд-европалылар” тигән әзер мөһөрҙө сәпәй зә куя, әйтерһең, гүрзән казып алынған йәнһез-телһез кыу һөлдә йәки төймә менән түгел, ә теп-тере боронго кеше менән күзмә-күз орашып һөйләшә лә уның “Иран телле һинд-европалы” икәнлеген уның ауызынан сыққан һүзәрәнән үз қолағы менән ишетеп билдәләй. Ә ни өсөн, хатта төптө тел белгестәре булмаған әшем эйәләре лә, “ғилми” хезмәттәрендә, барыһынан элек, телгә сат йәбешеп яталар, кыу һөйәктәргә тиклем улардың эйәләренең телен билдәләгес мөһөр һуғырға ашкыналар һуң? Сөнки үззәре лә тап шул һинд-европалы булған, йәки, Урал-Алтайлы булып та, шул баяғы һинд-европалы “өлкән ағай” зарына ялланып тоғро хәзмәт иткән был авторҙарға боронго бөйөк мәҙәниәттең казаныштарын уның бөгөнгө мираҫыһына (этноска) дәғүәләһез кылып беркетергә кәрәк, ә “...этногенетик хәлдәрҙә өйрәнәүҙә тел иң ышаныслы этник индикатор булып тора. Тел — берҙән-бер этник критерий ул” (А. Барта). Ләкин ниңә шул кәзәре лә кәзәрле

дөйөм сараға — тарих фәнненең көллө тармактарын да коткарғыс “әжәл дарыуы”на әүерелдерелгән был “Иран тел”, ә ниңә түгел “төрки тел” йә “кытай тел”? Бик ябай аңлашыла: “Иран тел” тимәк — бөгөнгө *Һинд-европа* телдәр ғаиләһе, тимәк; ә *Һинд-европа* телдәр ғаиләһендә күмәкләп донъяла өстөнлөк кылыусы урыс та, англиз да, немец та, француз да тулы хокуклы ағза; улар үззәрен генә донъя мәзәниәтен, цивилизацияһын короусылар (цивилизаторзәр) итеп иҫәпләй, ә төркизәрзе һәм башкаларзы ни бары тик “цивилизатор ағай” кулына ғына тилмереп карап тороусы эшлекһез кырағайзәр һанай. Ошо сиргә һабышмаған һирәк зирәктәр араһынан урыс ғалимы Н.А. Ерофеевтың билдәләүенсә, европоцентризмда донъяны танып белеүзең сикләнгәнлеге һәм тарлығы сағылды. Йәғни Европала XIX быуаттан алып өстөнлөк иткән “прогресс концепцияһы” буйынса, донъяның бөтә халыктары, имеш, йыйыны бергә пирамида рәүешен тәшкил итәләр: пирамиданың иң өстөндә Европа урынлашқан (“прогресс”), ә аҫта — артта калмыш һәм тәүтормош халыктары (“кырағайзәр”)... Һуңғы ике йөз йыл буйынса донъяның бөтә фәндәре лә ана шул “прогрессылар” кулында булды, “мәзәниәтле Европалылар” һәм “кырағай азиаттар” тураһындағы европоцентризм вирустары, расизмдың бер күренеше буларак, кешеләрзең мейеләренә тынкыслап тултырылды, был сир хатта әлеге “кырағай азиаттар”, шул иҫәптән башкорт ғалимдарының да, ақыл шүрлектәрен миңрәүләтеп ояланы — “Иран телле” ләр һәм “телһез” зәр тураһында Мәскәүзән тороп көзрәтле “өлкән аға”лары ни әйтһә, тутыйғоштай, былары шуны ләпелдәшеп кабатлай, гәрсә баштары өстөндә, ғәзел тәқдир балтаһылай, үззәренең үк икенсе бер абруйлы коллегаһы о. Шрадерзың киҫәтеүе асылынып торһа ла: һис бер “кыу баш һөйәге лә, кылыс та, балсык көршәк тә уларзың элекке әйәләренең *Һинд-европамы* йәки башка телдәрзеңме берлегенә карағанлығының шаһиты була алмай” — “Иран телле” тип тамғаланған асыл һөйәк тә, көтөлмәгәнсә, “кырағай төрки” булыуы бик ихтимал. Хәйер, кеҫәләрендә башкорт паспорты йөрөткән меҫкен ғалимдарыбыззың хәлен аңларға ла була: улар бит, бөтәһе лә тип әйтерлек, *Һинд-европа* телле һәм европоцентризм карашлы олпат-олпат остадарының ус ялаусы шәкерттәре — остаз һүзенән сыкһаң, ус ялатмаясактар (диссертация яклаузан, хатта якланған һилми дәрәжәндән дә колак қағыуың бик ихтимал). Шуға күрәләр зә башкорт тарихы әлегәсә үзенең бабалар даны-каны һеңгән хак-булдышыңса түгел, ә “өлкән ағай” күрһәтеүенсә йәтешләп языла бирә, үз тарихына төкөрөп караусы нигилистарзы, дипломлы кара наһандарзы үрсетә. Башкортостан республикаһы флағының төҫтәрен һәм ундағы курай һүрәтен генә алып

Б.э. тиклем I мең йыллык баштар-
ында Ағизел йылға тамағында йәшәгән
катын-кыз киәфәте

тәшкил итеүе һәм ул флаг Ер Кендеге Аркайымдың көпсәге (үзәк бинаһы) башында елберзәгәнлеге башкорттоң озон хәтеренән билдәле. Ошоно иҫәпкә алһаҡ, бөгөнгө дәүләт флагыбыздың төҫ-юлдары кәм тигәндә башты баһып уйланырға этәрмәйме беззәрзе?! Флагтағы курайдың ете супалтайы — башкорттоң *ете ырыуы* тип лайыҡлы кыуанабыз. Ләкин уғата башты баһыбырак уйланып караһаҡ, кыуанысыбыз ярым-ярты икәнлеген абайлап әсенәбез: әйе, *ете ырыулы башкорт* яғы (Урал батыр токомдары) һүрәттәге ете супалтай-символ рәүешле барлығын бар за ул әлегә, ләкин башкорт халкының қалған қап-яртыһы — *биш ырыулы үсәрған* яғы (Шүлған батыр токомдары) қайза һуң? Башкорт халкының мотлақ баяғы *ете ырыу менән биш ырыу берлегенән* (ете менән биштең кушылыуынан) хасиллығын, әрһез әзип Й. Солтанов ғүмере буйына қарғалай қарқылдауын һис һанға һуқмағанда ла, мөхтәрәм С.И. Руденко (“Башқир” қитабының 50-се битендә), Ибне Фазлан қарт (12 ырыу әйәләренә табыныуҙары

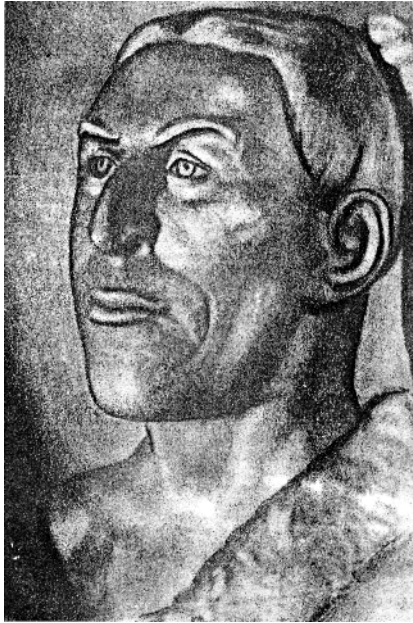

Б.э. тиклем II-I бб. Миәс
йылғаһы буйында йәшәгән
бабаның киәфәте

карайық. Донъя яратылғандан, тип иҫәпләнмеш замандарҙан уқ башкорт ерен үзенең юл түтәләре менән сатрашлаган, хатта Геродот тарихына керған изге *Көн-Өфө* һәм *Куңыр-Буға* юлдарының дүрт армыты (“дүрт даруға”) — *һары юл (һары стяг), күк юл (күк флаг), кызыл юл (кызыл әләм), кара юл (кара байрақ)* булғанлығы һәм барлығы, һәм ул төҫтәрҙең дүртеһе тиң, әлегә һаналыу тәртибенсә (өҫтән — аҫқа сиратланып), *дүрт төҫ-һызатлы дөйөм башкорт флағын* тәшкил итеүе һәм ул флаг Ер Кендеге Аркайымдың көпсәге (үзәк бинаһы) башында елберзәгәнлеге башкорттоң озон хәтеренән билдәле. Ошоно иҫәпкә алһаҡ, бөгөнгө дәүләт флагыбыздың төҫ-юлдары кәм тигәндә башты баһып уйланырға этәрмәйме беззәрзе?! Флагтағы курайдың ете супалтайы — башкорттоң *ете ырыуы* тип лайыҡлы кыуанабыз. Ләкин уғата башты баһыбырак уйланып караһаҡ, кыуанысыбыз ярым-ярты икәнлеген абайлап әсенәбез: әйе, *ете ырыулы башкорт* яғы (Урал батыр токомдары) һүрәттәге ете супалтай-символ рәүешле барлығын бар за ул әлегә, ләкин башкорт халкының қалған қап-яртыһы — *биш ырыулы үсәрған* яғы (Шүлған батыр токомдары) қайза һуң? Башкорт халкының мотлақ баяғы *ете ырыу менән биш ырыу берлегенән* (ете менән биштең кушылыуынан) хасиллығын, әрһез әзип Й. Солтанов ғүмере буйына қарғалай қарқылдауын һис һанға һуқмағанда ла, мөхтәрәм С.И. Руденко (“Башқир” қитабының 50-се битендә), Ибне Фазлан қарт (12 ырыу әйәләренә табыныуҙары хақында), шулай уқ *Сәмәр (шумер)* балсық китаптары (һәр нәмәнең теүәллеген 12 ырыу һаны менән билдәләү) һәм, етмәһә, башкорттоң үз ауызынан (“Күсәк бей” һәм нәшерселәр тарафынан “ете ырыу” тип аталған, ләкин 12 ырыу хақында һүз барған билдәле эпостарындағы 12 ырыу берлеге) киҫәтеүҙәрен үз вақытында иҫәпкә алаһы булған шул. Етәү яһында бишпәү зә үзенең хақлы урынын биләһә, дөйөм символ курайыбыз тупалсайҙары ла, ун икеләнеп, *Сәмәр хан иле* (боронғо Башкортостан) халқы булған *Сәмәр (шумер)* бабалар теүәллегендә түнәрәкләнер инек...

Бөтә кешелек донъяһының һәр ярпыһына һәр урында уның тәүге дәүләтен короң, тәүге қалаларын һалып, һәр берәһенең мәҙәниәттәренә нигезен тәшкил иткес бөйөк

тәүдинен, қарыһүзен (мифологияһын), хатта телен дә бер тигез бүлеп биреп, ошо Көндә үзе генә ысын үз аллы дәүләтһез, дәүләт телһез, қарыһүзһез

Б.э. тиклем IV мең йылыкта хәзерге Дәүләкән қалаһы янында йәшәгән баба киәфәте

(мифологияһыз, сөнки “Донъя халыктары мифтары” китабында башкорт һаман “мифологияһы юк” халык тип билдәләһә!..) Қалдырылған башкортто артабан да һанға һукмау, тамам миңрәүләтеү өсөн, борон-борондан халыктарҙың теңкәһенә тейгән был кушала баш козғонло империяла бөтә матди-рухи саралар империя файҙаһына төптән уйланып башкарыла шул (башкорт әгәр, төрки булмаһы, берәһи һинд-европа телле булһа, бөһйөк сал тарихы менән куша уны үззәренәң “цивилизаторҙар” корона куш куллап күтәрәп алырҙар, асыл йөзөк кашылай

балкытырҙар ине); әммә башкорттоң бөтә кешелек башбөрөһө булыуын уның үзенән оноттортоу, бөтә кешелектән бишеге булған *ер терәге (Тора тау)*

менән *Ер Кендеге (Аркайым)* сал тупрағының — *Күк Уралдың* — донъя яратылғандан уҡ башкорт заттың ишәһе лә кушайы (айырылғыһыз бер бөтөнө) булыуынан башкортто ваз кистертәп арындыртыу, табанын еренән тайзыртыу — һуңғы биш быуат буйынса канға буяп уҙғарылмыш *универсаль геноцидтың* төп максаты ошолор. Салдарзан-сал башкорт тарихын бер һаплам еп озонлоғо қалдырып күрһәтеүзән алып, башкорттоң (һәм ғәмүмән төрки телле заттың) қайзандыр, қилмешәкләнәп, фәкәт XI быуатта ғына, имеш, башкорт түгел, ә башқалар йәшәгән Уралға қамғактай тәгәрләп қиләп пәйзә булыуын, р.ғ күзеевтай олпат ғалимдарыбыззан тыш, Башкортостандың халық шағиры исемен йөрөткән узаман ауызынан да һиммәтләтеп әйттертеүгә (үзе теләп, ихлас күңелдән, әлбиттә!) тиклем барып еттеләр... Хәйер, мәркәздәге “өлкән ағай”ҙы ситтә тыныс қалдырып, ошонда үзебеззә, Башкортостан икмәген ашап, һыуын әсәп үзтабышлы кәсәп қылмыш төрлө миллиәтлә (шул исәптән башкорт) археологтарҙың, этнографтарҙың, лингвистарҙың теләгән бер хезмәтен алып қарағыз: донъя яратылғандан уҡ үзен, Уралым менән куша яралдым, тип белгән (һәм ысынлап та ул шулай!) башкорт халкын Уралдың төп халқы (аборигены) итеп рақлаусы авторҙы табыу қыйын уларҙың араһынан. (һулдағы һүрәт: б.э. тиклем II – I бб. Миәс йылғаһы буйында йәшәгән кешенәң киәфәте).

Башкорттоң қамғаклық теорияһын яқлаусыларҙы әллә нисә быуат буйына империя үзе яқлағанлыктан, фәндә лә, сәйәсәттә лә, мәғариф өлкәһендә лә рәхәт үрсәп күпселек алған улар, — баяғы һыңар аяқлы үз фекерзәрен генә донъяға баплап сығарыусы дәһшәтлә монополистарға әүереләп, һәр береһе башкорттоң бахырлығын, башқаларзан барыһын да үтәскә алып қына кеше булыуын бына

нисәмә быуын инде арымай-талмай тәкрарлайзар: уларға калһа, башкорт халкы тигән олпат, мәңге тере дәү тирәктең олонон һәм ботактарын уның... сыбык остары (башкорт булмаған этностар) үстәргән дә һутландырған... Ә, моғайын, төптә киреһенсәлер: олондан — ботактар, ботактарзан сыбык остары бөрө ярып сыккандыр? Кешелек донъяһының ошо төп тирәге ошо Күк Уралда асманды терәп, дөйөм бер төптән тармакланмыш төрлө-төрлө халыктарҙы һәм телдәрҙе, үзенең һомғол сыбык остары рәүешле, китғабыздың, китғалардың (Ер шарының) төрлө-төрлө остарында ул сәскә аттырткандыр? Сөнки улардың, донъя халыктарының, ғәзиз ата-әсәһе булмыш *тәүгенофонд* та, *тәүтел* дә *тәүдин* дә, *тәүкарыһүз* зә (мифология) тап ошо Күк Уралға — башкорт тәүтөйөгөнә, башкорт халкына тоташып төпләнә бит (бәғзеләр быны танырға һәм танытырға теләмәһә лә!)... Дилбегәнә кыскараҡ тотор өсөн, асыллылардың бөтәһе тиң европоцентрист булмағанына кыуанып, фекеребезҙе улар фекере менән дә айбарлайыҡ.

М.С. Акимова (антрополог). “Барлык билдәләре буйынса ла башкорттар Европа һәм монгол расалары араһындағы урта урынды биләй”. Тимәк, донъя расаларының төп ике яғын тоташтыра үзәндә. Йәғни Уралдан алып Көнсығышка карай Тын океанғаса һәм Көнбайышка океанғаса таралмыш төп ике расаның уртаҡ күрһәткесен тәшкил итә был башкорт, йәғни төп ике расаның да ата-әсәһе булырҙай үзәк сифатка эйә.

К.И. Петров (тарихсы). “Һинд-европа-Алтай (йәғни әлегә төп ике раса. — Й.С.) берҙәйлеген кәүзәләндерәүсә этностың фәкәт уртаҡ бер регионда барлыкка килеүе Көн кеүек асыҡ... Шуға бәйлә рәүештә, Урал буйын һәм Көнбайыш Себерҙе иртә үзләштергән халыктардың “Иран телле” булыуҙары һәм... төрки халыктардың бында ни бары язма тарих осоронда ғына килеүҙәре тураһындағы *яңылыш карашыбыз* үзгәртелгә тейеш”. (Һулдағы һүрәт: б.э. тиклем IV мең йыллыкта хәҙерге Дәүләкән калаһы янында йәшәгән “индей” тибындағы әзәмдең киәфәте). Тимәк, фән баксаһында ике йөз йыл буйынса тырышып-һуғарып үстәргән, имеш тә “Урал аборигендары мотлак Иран телле булған, ә төркиҙәр бында кайҙандыр ситтән камғаҡтай тәгәрләп күсеп килгән” тәғлимәтенең ялғанлығы, мәсьәләгә яңыса карау кәрәклегә таныла.

В. Алексеев (расалар белгесе). “расаларҙы һәм улардың тарихын барлык дәлилдәргә бәйләп комплекслы өйрәнеүсә ғалимдар түбәндәгә дөйөм һөҙөмтөгә килде. Кешелек донъяһының шәжәрә тирәген төп ике өлөшкә бүлөп карарға мөмкин: *монголоидтар (олон)* һәм *негроидтар менән бер туған европеидтар (олондан ярган тармак)*. *Монголоид (олон) күрһәткестәр иң боронго — тәүкүрһәткестәр булып тора*”. Тимәк, өлөшлөтә *монголоид* тип һаналмыш башкорт халкының тамыры антропологик күрһәткестәре буйынса ла әллә қасанғы Донъя яратылмыш мифик замандарға барып тоташа... В. Алексеев ғалимдардың ифрат кызыклы күзәтеүен дә килтерә: “ниһ йылғаһының башынан (Африка Көнъяғынан! — Й.С.) Алып Азияның ғәрәп илдәре, Төркия, болғария,

Румыния, Украина, төньяк Россия, Башкортостан, Қазақстан һәм Монголия аша гизеп узһаң, *бер үк антропологик күрһәткестәргә тап булаһың*". Дөп-дөрөс, сөнки кызыл (урта) диңгеззән (Грециянан) алып Күк Уралдағы Ер Кеңдеге Аркайым аша һары диңгезгә (Кореяға) тиклем тартылмыш *Көн-Өфө (Кәнифә)* изге юлыбыздың теп-теүәл буйзары был; меңәр-меңәр йылдар буйынса унда башкорт йөрөгән, башкорт каны таралған. Ғалимдар әгәр инде (инд) йылға тамағындағы Күк диңгеззән (Һиндостандан) алып йәнә Күк Уралдағы Ер Кеңдеге Аркайым аша кара (кар) диңгезенәсә (Скандинавияғаса) тартылмыш *Куңыр-Буга* изге юлыбыз буйзарының кешеләрен тикшереп караһалар за, тап шундай ук һөҙөмтәгә килерзәр ине. Һәм йәнә:

Ю.Е. Березин (этнограф). "якындағы Көнсығыш һәм Европа мифологияларындағы һәм фольклорындағы ғәмәлдә бөтә мотивтар (һәм, иң мөһиме, улардың комбинациялары) тап шундай ук (бер иш) өлгөләр рәүешле булып Көнъяк Америкала һынлана. Был ғәжәп берзәйлек фәкәт әзәм психологияһына бәйләме, йә булмаһа был бер үк сифатлы кәүзәләнеш касандыр бер үк мифологияға әйә булған кешеләрҙең *бер үзәктән* донъяға таралыуынан киләме, хәзергә аңлайышыһыз". Был фекерен ғалим тоталитар режим осорондағы күп нәмәләр "аңлайышыһыз" иҫәпләнгән 1984 йылда саманан тыш һаклык күрһәтеп яҙған, әммә тел төбө менән барыбер тумбыта хәкикәтте: бөтә дәлилдәр кешелек донъяһының һәм уның бөйөк рухиятының *дөйөм бер үзәктән* (карыһүзебез буйынса, *Күк Уралдан*) бөтә Ер шарына таралғанлығын һөйләй:

Борон-борон борондан
Кеше-мазар булмаған,
Килеп аяк баһмаған
(ул тирәлә коро ер
Барлығын һис белмәгән),
Дүрт яғын диңгез ураткан
Булған, ти, бер урын.
Унда булған, ти, борон
Йәнбирҙе тигән карт менән
Йәнбикә тигән карсык.
"Урал батыр".

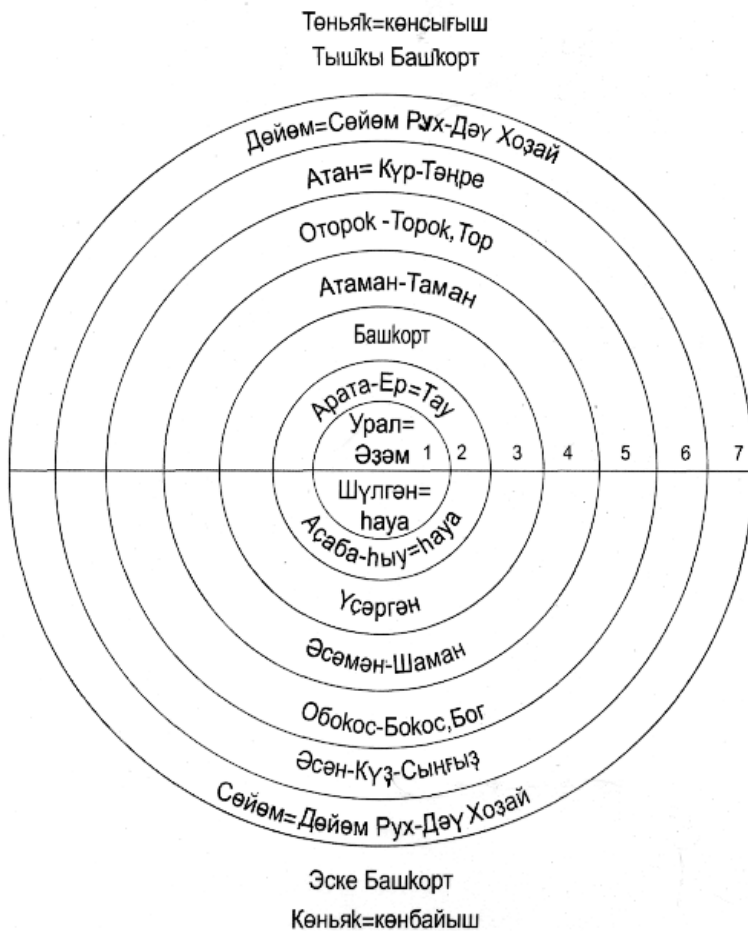
Күк Урал буйзарында, донъялағы тыуасак бөтә диндәрҙең дә нигезен -- тәүдинде уйлап тапкан да дәүерзәр һәм быуаттар буйынса уны камиллаштырып эшкәрткән, -- башкорт мифологияһының был шаһитлығы һис юкка ғына түгел! Бабаларыбыз бында, бына уның схемаһы (донъя-ғәләмдең ете катында – ете Хозай урынлашқан, ә етенсеһе – барыһынан да өҫтөн һәм барыһына ла бойороусы Дәү Хозай (һүр.5).

Ысынлап та, геология-һы буйынса ла, Ер шарындағы иң боронғо диңгез астынан калкып сыкмыш иң боронғо коро ер киҫәге булып тора бит ул салдарзан-сал Урал тау... Бөйөк башкорт хәтере һәм бөтә кешелек хәтере һакламыш бик боронғо карыһүз-мифтар-зан асык күренеүенсә, бөйөк Евразия

китғаһында *тәүтөйәктәге* (Башкор-тостандағы) тәүте ата-бабанан (бер юлы үзе — ата, үзе — әсә енесле йәғни гермафродит-хөнә-сә *Имирзан*), ә дөрөҫө-рәге, уның, үлеп, *Урал-Алтай* таузарына әүерелмеш йәнһез кәүзә-һенән *гүр кызы* (*Шүлгән*) һәм *гүр улы* (*Урал*) тыуа был донъяға, уларзың кендек инәләре һәм имезеүселәре *Әсә-бүре* (*Шүлгән*дең имсәк әсәһе) һәм *боз-инәк* (бизон-һыйыр, *Уралдың* имсәк инәһе) имеш. Ошо *ярым Илаһи* (*тимәк, кәүзәһенең яртыһы үлемесһез!*), *ярым бәндәүи* (*тимәк, кәүзәһенең яртыһы үлемесле!*) Тәүте игезәктәр *әзәмдәрҙең башбабалары* (көрһәндәге *әсәбәз һауа* менән *атабыз Әзәм*) булып, тора-бара нәселдәре куш (ике) тармакка үркәнләп, заманалар уҙған һайын, үркән остары бер-береһенән йыраклашыу һөҙөмтәһендә үз-ара капма-каршы ла, шул уҡ ваҡытта бер бөтөн дә (диалектика кануны!) Булған архаик *игез тәүырыу* — *фратриялар* (*үсәргән* менән *башкорт* йәки *Әске Башкорт* менән *Тышкы Башкорт*) берлеген хасил кыла. Халык хәтерә һаклауынса, *Әске Башкорт* менән *Тышкы Башкорт* (йәғни дөйөм башкорт халкы) *Донъя-Ғаләм-Тереклек* яратылғанда уҡ хасил булмыш баяғы изге юлдарға — ер терәгендә (*Тора тау яһында*), ә артабан *Ер Кендегендә* (*Аркайым тәгәрмәскалабызза*) үз-ара сатрашланып, дүрткә (ә һуңғарак һигезгә һәм ун икегә) армытланмыш *Көн-Өфө* (*үсәргән*) юлының һәм *Куңыр-Буға* (*башкорт*) юлының төп әйәләре булып, уларҙан үрселмеш игезәк тәүырыу токомдары шул изге юлдар армыттарынан тулкын-тулкын дүрт (һигез, ун ике) тарафка тарала — донъяның бөгөнгө төрлө илдәренең һәм телдәренең (халыктарының) нигезен

һала...

Осло без токта ятмағандай, хәкикәт тигән тере куззы ла сүпсар менән бақтырып куйып булмай: “цивилизаторҙар” без- “кырағайҙар”зы танырға теләмәһә дә, цивилизацияларзың башында торған башкорт-тәрки мәсьәләһе, күпме генә каплаһалар за, дөрәлә сыға өҫкә. Был йәһәттән һуңғы заман урыҫ академигы А.А. Фоменконың урыҫ матбуғатына сарпылмыш һәм мәркәздә шау-шыу тыузырмыш “сәйер” фекерҙәре ифрат ғибрәтле. Донъя һәм Рәсәй тарихы буйынса

Донъя-ғаләмдең 12 хозай һәм 2 һынлы Дөү Хозай урынлашқан 7 (йәки 14 ярты) каты

үзенең асыштарын бер нисә китап итеп бақтыртып сығарырға һәм Мәскәү университетында дәреслек килбәтендә укытырға ла өлгәшкән был “сәйер” акыл эйәһенең раҫлаузары, үзенең урыҫ милләттәштәрен сикһез тетрәндерттеп, кыҫкаса алғанда, ошоларҙан ғибәрәт:

1. Ғайса пәйғәмбәр ысынлап та йәшәгән, ләкин һис тә б.э. I быуатында түгел, ә XI быуатта Сөнки, ти, билдәле булыуынса, Ғайса тыуғанда асманда вифлеем йондоҙо кабына. Ә безҙең галактикала ундай үтә якты йондоҙ (кәраб һынлы томанлыҡ) 1054 йылда кабынған.

2. “Боронғо” бәйек философтар Сократ, Лелий, Олимпий ысынбарлыҡтарында... Бынан ни бары алты быуат элек йәшәгәндәр.

3. Боронғо Русь тарихы — тоташ фантазмагория (уйҙырма). Рәсәй тарихы булмышының ғәмәли арауығы — ни бары алты быуат. Батша Алексей Михайлович Романов (Петр беренсенең атаһы) заманында ғына ла, хатта батша талабы буйынса ла, Русь тарихына кағылышлы бер һиндәй зә ышаныслы сығанак таба алмағандар. Был хакта тарихсы Ключевский үк асырғанып һөйләгән.

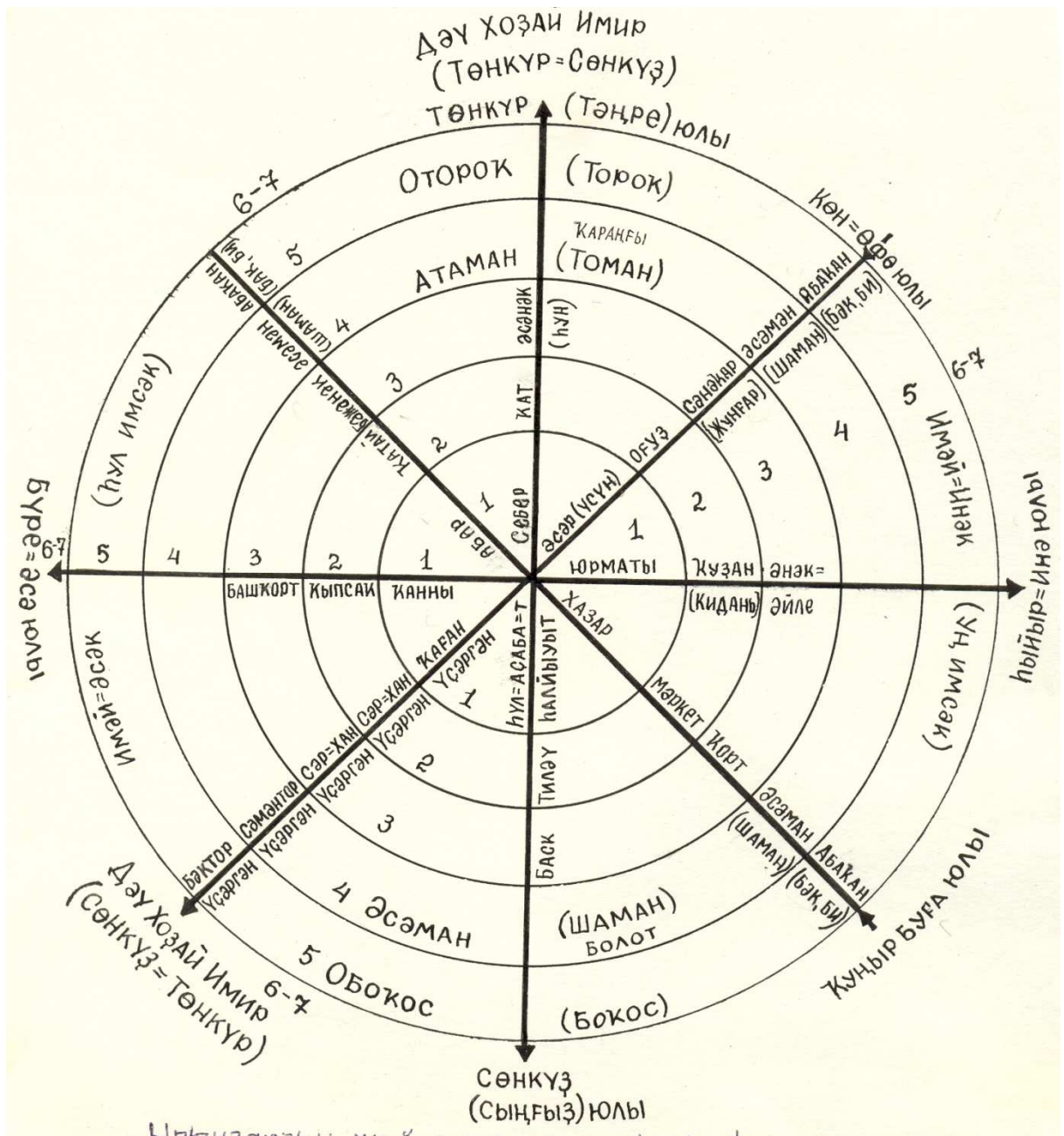
Урыҫ тарихының һуңғы өлгәһөн 1613 йыл тәхеткә ултырмыш романовтар үззәренә ғайзалы булырҙай ялғанлап әтмәләткән имеш. Без “монгол-татар изеүе” тип белгән урза шәжәрәһе һакимдарҙарының идара кылыу осорон улар, урыҫтарҙың “сит ил баҫкынсыларына каршы һаһармандарса көрәше” төшөнсәһен куйыртыу өсөн, уйлап сығарып яҙған. Был тарихтың рәсми өлгәһө XVIII быуатта батша һарайына ялланып хезмәт итеүсә немец тарихсыһы Миллер тарафынан язылған, ул да, баяғыса, сығанактар юклығынан зарланған. Урыҫ тарихының артабанғы бөтә өлгәләре — Карамзин, Ключевский, Соловьев яҙғандары — шул Миллер төзөгән һигеззә киңәйтеберәк тә тәфсилләберәк әшкәртеү генә булып тора.

Улай ғына ла түгел — бер қасан да Иван Калита ла, Ярослав Мудрый за булмаған. Был ике тарихи миф ғәмәлдә бер үк кешене — Батый ханды (үзе үк — Үзбәк хан) билдәләү өсөн уйлап сығарылған. Ә Жуыз Иван, һәр яктан күренеүенсә, ни бары... бер қасан да тормошта булмаған дөйөмләштерелмеш образ — бер нисә урыҫ батшаһының йыйылма һынланышы (тәхеттә улар Жуыз Иван исеме менән ултырған). Атақлы Куликов қыры... Мәскәүҙең тап үзәгендәге иҫке майҙанға яқынырақ тәңгәлдә — хәзәрге Ногин майҙанында урынлашқан һәм унда урыҫ кенәздәре үз-ара һуғышқан. Урыҫтың иң боронғо тарих китабы һаналмыш “Повесть временных лет” иһә XVIII быуатта язылған.

4. Европаның, Урта диңгез буйҙарының, Египеттың һәм яқындағы Көнсығыштың бөтә боронғо тарихы һықлап қабат қаралып сығырға тейеш. Иң “ауыртқан” мәсәлә — пирамидалар йәше. Академик А.А. Фоменко түбәндәге парадоксты аңлатып биреүзә дәғүәләй — һиңә биш мең йыл буйына Сфинкс уға бер ни булмағандай торған, ә һуңғы йөз йылда әзәм танымаҫлыҡ хәлгә қилеп емерелгән?..

Бына ошондай һақ қатырғыс иҫбатлаузар аша ла барыбер һинд-европалылар тарихының байтақ өлөшөнөн, үззәренә дан арттыру өсөн, қомдан қала рәүешендә қоролоуы, ысын тарихтың хәкикәт уғы башқорт-төрқизәр яғына күрһәтеп борола барыуы тойола...

Донъя диндәренең бөтәһенең дә тыузырыусы-нигезе булған *тәүдин* хозайзарының (күктөгә) һәм әзәм балаһы ырыузарының (ерзөгә) бер-береһенә карата кайһылай урынлашыу структураһын бирәбез (һүр.6), шуларға карап донъя халыктары мифологияһындағы “аңлашылмаҫ” һәм “серле” нәмәләрҙең аскысын табырға мөмкин. Аркайым тигән тәгәрмәскалабыҙ мең-мең йыллыҡ саң аҫтынан калкынып килеп сыккандан һуң, европоцентристар кәмәһе капыл түңкәрелеү хәленә килде, әммә улар, каушаузарын еңә һалып, кәмәһе батырмай һаклап калыу сараһына керештеләр — Мәскәүҙән дә, Көнбайыш Европа илдәренән дә Аркайымға йышылып бөтмөш фән филдәре ағылды — һәр береһе Аркайым саңдарынан, әлегә дә баяғы, “Иран телле”ләр тамырын юлларға кереште (“асыш”тарын озақламай күрһәтә дә башларҙар). Б.А. Рыбаков кеүек оторо урыҫ академиктары һулышын, үззәренең күрәзәлек (экстрасенслыҡ) һәләте менән салт тоя һалып, буғай, ирле-катынлы глоба кеүектәр, фәлсәфәләп, Донъяға тарата ла башланы: Аркайым, һәм ғөмүмән сал Күк Урал, имеш тә, башка бер кемдең дә түгел, ә тап бөгөнгө урыҫ-славяндарҙың мөкәддәс тәүтөйөгә булған; шуға күрә ул бөгөн дә урыҫ ере, Рәсәйҙең тап йөрөгә. Ә төп хужа башкортто хатта иҫәпкә дә алмайҙар (үз йортоңда үзе — килмешәк коло). Дөрөҫ, Аркайым харабаларын фәндә беренсе башлап иғлан кылыусы Силәбе ғалимы Г.Б. Зданович, ауыз тултырып булмаһа ла, славян һәм башкаларға кушып кына булһа ла, тәгәрмәскалабыҙ Аркайымдың туп- тура мираҫсылары (уны төзөүсә бабаларҙың нәҫелдәре) иҫемлегенә башкорттарҙы ла теркәгәйне, теркәүен. Әммә башкорт ғалимдарының күбеһе һаман ауыззарына һыу уртлағандай калды, фәкәт Н.А. Мәжитов узаман ғына, һокланғыс таҫыллыҡ күрһәтеп, арымай-талмай, әйләнгәнә һайын Аркайымды теленән төшөрмәһе: “Минеңсә, — тине ул, — Аркайым килбәтле комарткыларҙың хасил булыуында Урта Азия яктарынан килгән халыктарҙың зур өлөшө һизелә... Ул кешеләр үззәре менән яңы төзөлөш

Брыузарзың кайһы сферала урынлашыуы һәм кайһы хозайға табыныуы

ысулдары, материалдар менән бер катарзан ез-бакыр быуат заманына хас алдыңғы йәмғиәти фекерләү, королюш, дини йолалар килтергән булырға тейеш. Аркайым һымак каласыктарзың боронго башкорттарға ниндәй катнашлығы бар һуң, тигән һорауға яуап биргәндә, “уларзы башкорттар эиләгән” тип туп-тура әйтәһ булмай. Сөнки, — ти ул, — башкорттар тураһындағы тәүге язма документтар IX-X быуаттарға ғына барлыкка килә, ә Аркайым комарткылары уларзан кәмендә ике ярым мең йыл элек йәшәгән”. Әстәғәфирулла тәүбә!.. Улайһа ниңә урыс ғалимдары теше-тырнағы менән Аркайымыбызға йәбешеп яталар икән, сөнки урыстар тураһындағы “тәүге язма документтар”, — академик А.А. Фоменконы ғына хәтерләйек! — бигерәк тә “һуңырак барлыкка килгән” бит?! Ә арзаҡлы ғалимыбыз тылқырға яратқан “Урта Азия яктарынан килгән халыктарзың зур өлөшө һизеләүе”нә килгәндә, киң билдәле хәкикәтте — башкорттарзың борон-борондан ук Урал — йәйләү (төп йәшәү урыны, тәүтәйәге),

Памир — кышлау (һыуык айзар Уралдан үтеп киткәнсе йәшәп китеү урыны) икәнлеген, һәм уларзың бер өлөшөнөң йәйләүзә (Уралда), бер өлөшөнөң кышлауза (Урта Азияла) ултыракланып, калалар короп йәшәгәнлеген, ә бер өлөшө (малсылыкка кулайлашкан күскенселәр) шул ике Арала йыл әйләнәһенә мал көтөп йөрөгәнлеген, тимәк, ғалим әйтмеш “Урта Азия яктарынан килгән халыктарзың” да асылда шул ук башкорттар икәнлеген онотмаҫка ла, *йәшермәҫкә* лә кәрәк ине. Һәм, әлбиттә, имеш, “улар килтергән алдыңғы йәмғиәти фекерләү, королош, дини йолалар” за, әгәр төбөнәрәк төшөп тикшерһәк, барыһы шул ук башкорттоң үзенекә — тап тәүтөйәк Күк Уралыбызза тап башкорттар тарафынан барлыкка килтерелеп, Ер Кендеге Аркайымдан китғаның дүрт (һигез, ун ике) тарафына таратылған матди һәм рухи хазиналарыбыззыр. Башкортто камҫак рәүешендә ел типкәһендә тинтерәкләтеп йөрөтөү, тәрән үкенескә каршы, йәш быуынды вузда укытмыш был остаздың вуз бөтөп укытыусылыкка, ғалимлыкка ең һызғанмыш шәкерттәренәң канына ла һендерелгән; шуларзың берәһе тарафынан матбуғатта “VIII-XIII быуаттарға тиклемге миграцияларға хәтлем *Көнъяк Урал халкы башкорт булмаған*” лығы, донъяны шаулатмыш тәгәрмәскалабыз Аркайымдың башкорттарға бер һиндәй зә кысылышы юклығы, ә “Урал батыр” эпосы... Ни бары XVI быуатта (Башкортостан рус дәүләтенә кушылған осорза) ижад ителеп, “уның авторы Урал батыр” за тап шул осорза йәшәгәнлеген раҫланы — ошо “бөйөк тәғлимәт”, тимәк, вуздарыбызза юғары белем алып сығыусылар мейәһенән киләсәктә лә институт аудиторияларына, мәктәп кластарына таһыллы сәселәсәк (башкорт, маңкорт булмайынса, кем булһын?!). Йәнә килеп, Н.А. Мәжитов һәм А.Н. Солтанова авторлығында студенттар һәм юғары класс укыусылары өсөн 1994 йылда Башкортостан “Китап” нәшриәтендә сығарылған “История Башкортостана с древнейших времен до XVI века” тигән калын һәм бик кәрәкле китапка ла был “тәғлимәт” тәр йәш быуынды “тәғлимәт” ләп тәрбиәләргә һыклы кереп ултырзы: “Хәзер булған кайһы бер факттар былай фараз кылырға мөмкинлек бирә: Аркайым тибындағы кәлғәләрзә һала башлауға Урта Азия еренән Көнъяк Уралға һиндәйзәр халык төркөмөнөң күсеп килеүе кайһындайзыр әтәргес булыуы мөмкин... Улар үззәренәң килбәте буйынса боронғо Хорезм, Бактрия һәм Урта Азияның башка дәүләттәренәң кәлғәләрен һык хәтерләтә...”, тип раҫлана ла абруйлы был хезмәттә, тәүбә-тәүбә! — шул һөйләмдә үк шул раҫлаузырын үззәре үк юкка сығара һала авторзар: “...ләкин Аркайым тибындағы комарткылар тегеләрзән 600 — 800 йылға боронғорак”. Бәй, шулай икән, Урта Азиялағы ул Уралдағы Аркайымдан 800 йылға һуңырак һалынмыш түңәрәк калалар, Уралдағы Аркайымдың күсермәһе рәүешендә, Аркайымсыларзың (башкорттарзың) тап үззәре тарафынан төзөлгән булып сыға лаһа! Быға өҫтәп, авторзар тағы үз-үззәрен бөтөрә: боронғо Көнъяк Уралдағы ошо дәүер (“андрон мәзәниәте” осоро) бабаларыбыззың мәйет ерләү йолаларын тасуирлап бирә лә улар, Уралдағы был йолаларзың *мең йылдан һуң ғына* Иранға, Урта Азияға барып етеүен иҫкәртә. Тимәк, рухи казаныштарыбыз за иң әүәле ошонда — ер терәге һәм Ер Кендеге Күк Уралыбызза яралған, ә тегеләргә һуңынан ғына башкорттарзан таралған (һис киреһенсә түгел). Тап Аркайым дәүерендәге бабаларыбыззың Аркайымға яқын Синташты йылғаһы буйындағы мәрхүм

эргәһенә тап башкорт-төркисә ат-арба һалып ердәнмеш корғандағы көпсәкле, күп тырнаклы, туғынлы (Аркайым тәгәрмәскалабыздың моделә!) Тәгәрмәстең табылыуын китап битендәге тәгәрмәс һүрәте менән куша хәбәр кылһа ла авторзар, уның донъялағы тәүге шул типтағы тәгәрмәс икәнлеген (уға тиклем көпсәкһез тәгәрмәс булған), донъяла беренсе башлап атты өйрәтеүсә, тәгәрмәсте яһаусы ла нәк үзебеззәң башкорт бабалар икәнлеген йәш быуынға, үтә тыйнаклық аркаһындалыр индә, хәбәр итмәй калдыра.

(1896 йылда Рәсәй империяһында нәшер ителгән донъя атласындағы Иран дәүләте картаһында көньяк ситләп (Һинд океанының Фарсы култығы буйындарак) ундағы боронғо башкорт илдәре асыҡ итеп күрһәтелгән: 1. Башкерт, 2. Фаристан, 3. Бирджан).

Сураштора (Заратуштра, Зороастр) диненең тәүяралмыш урыны итеп тә шул ук Урта Азияны күрһәтәләр, ә был иһә тарих фәнендәге бынан илле йыл элекке тамам иҫкәргән караш. Инде бөтә донъяға шул билдәле: Сураштора (Зороастр) дине тап шул Аркайым тәгәрмәскалабыз емертелгән б.э. тиклемге XVII быуатта нәк Урал менән Изел араһында барлыкка килгән дә унан Урта Азияға, Иранға, Һиндостанға һ.б. яктарға таралған (Мәри Бойс). Анығыраҡ әйткәндә,

үсәргән бәге Сураштора (Заратуштра, Зороастр) үзенң дин реформаһын Илаһи эпостарыбыз тәйәге Асылыкүл буйында үткәрә башлаған, ундағы тау башында шул диндең тәбиғи қорамы (табыныу урыны) һакланған әлегәсә һәм ундағы қаяташтағы тәуырын (тәуруна) языу тап бөгөнгөләй башқортса укыла (ул хакта матбуғатта язылды). Шулай итеп, ошо көнгәсә башқорт ерендә башқорт файзаһына булмаған “тәғлимәт” тәр генә билсәндәй қотороп шыта, ә башқортто, башқорт ерен үзенә лайыклы һәм хаклы үзәккә куйған, бөтә яктарзың кеңдеге береш Ер Кеңдеге итеп таныған қараштар өсқә сыға алмай тапала... Тапалаусы нигилистарға үз фекерен белдергәндәй, шведтың боронғо бөйөк ғалимы Карл Линней бынан ике йөз йыл әлек үк язып қалдырған икән: Изелдән алып Иртышкаса йәйрәп ятқан, биш төрлө иген орлоктары сәсмәйенсә лә үзе үсқән олмаһтай башқорт ерзәрен күрһәтеп ул, туфандан һуң Нух пәйғәмбәр ғайләһенә, тормош башлап ебәреү өсән, хозай Тәғәлә тап ошо тәйәкте бирмеш, бөтә кешелек донъяһы шунан таралмыш, тип әйткән ул...

Ер шарының күсәрзә әйләнеше — арбалағы тәгәрмәс әйләнеше

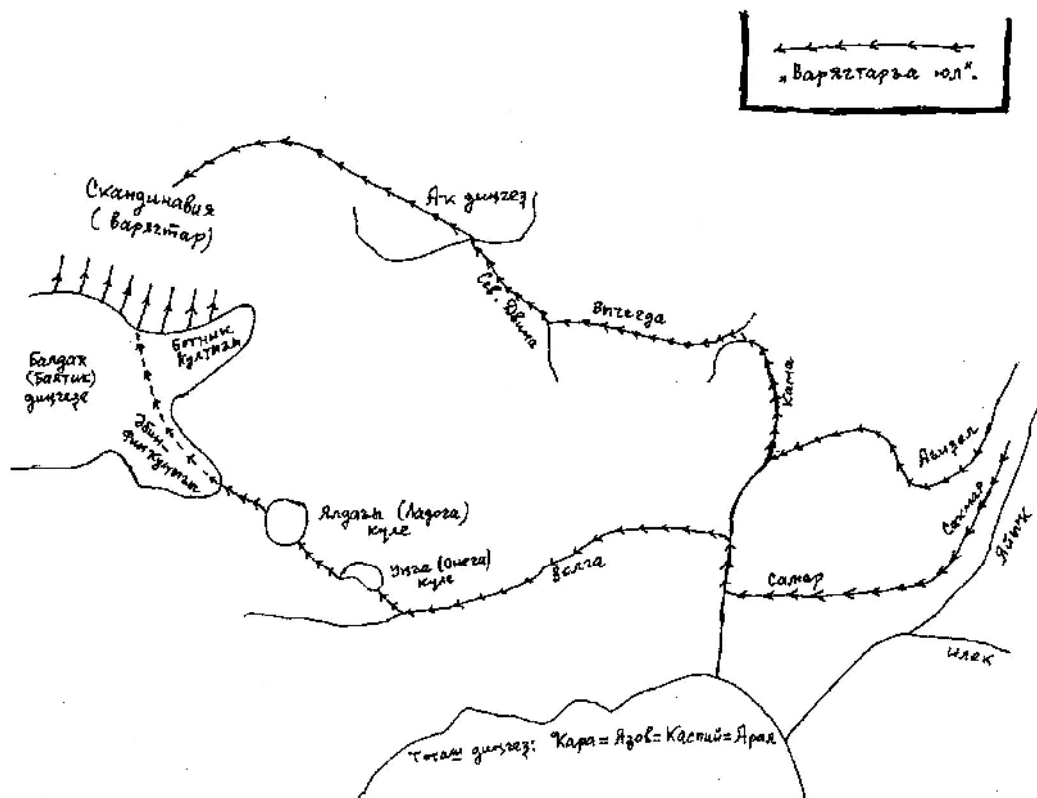
Бик боронғо (тәүтормош дәүере) бабаларыбыз Донъя-ғаләм-Тереклек яралыуын секс аша төсмөрләп, иң әүәле *Күк акәсәге*¹² (*Моғажар-Әмбә тау*) менән *Ер отороғо*¹³ (*Тора тау*) ике ара енси мөнәсәбәттә бер-берәһенә қатланмыш, тип белгәндәр (шул аркала ерзә тормош таралған) һәм изге Тора тау башына менеп хозайға ялбарғанда ла қатлансык шул икәүгә бер ыңғай табынабыз, тип уйлағандар. Шуға күрә Тора тау иң тәүге табыныу урыны булған, уның дүрт яғынан уға тура үтмәле дүрт юл — изге “*торок-үт*” (Тора тауға үтеүсе юл) тартылып, “*тракт*” термины яһалған, ә шул изге юл тураһындағы изге языузар (әсәрзәр) *трактат* аталып киткән, булһа кәрәк. Шул ук дүрт юлды “*тораға*” бармалы юл, тип тә атағанлыктан, “*тораға*”нан — “*даруға*”, “*дороға*” терминдары ла моронлаған. Тора тауға ағылыусыларзың торған урындары (иләүзәре) Тора таузан алыслаша барған һайын, юл йөрөү қыйынлашып, шул төбәккә дүрт тарафтан килеп бергә тоташқан һыузарзың дүрт үзәне (Ағизелдең үрге һәм түбәнге ағышы, Һәләүек, Әстәрле) буйлап кәмәләрзә уңай килә башлағандар һәм шул дүрт үзән килтереп еткермеш тәңгәлгә баяғы қатлансык *акәсәк* — *оторок* ишаратын изге қорам рәүешендә үз қуддары менән ағас, таштан қорғандар, ул иһә қысқартып аталышында *әсә-торалы* (*Әстәрле*) тип әйтелеп, хәзерге *Әстәрле* йылғаһының да, қалаһының да (*Әстәрлетамак*) исеме булып тора (шундай ук изге *әсә-тора-қан* — *Әстерхан* қалабыз за бар). Дүрт яктан да кәмәләрзә һыу-һүл буйлап килгәнлектән, “*һыу-һүл*” тигәнебез — “*һыу-юл*”, “*юл*” булып әүерелгән. Ошондай ук дүрт һыу-юллы қорамдарыбыз хәзерге Өфө, Темәс, боронғо болғар һ.б. бик күп тәңгәлдәрзә лә қоролған һәм улар үз-ара Аралашыу, сауза үзәктәренә лә әүерелгән. Азақ килеп, бабаларыбыз бөтә китғаға тулкын-тулкын таралып,

¹² Акәсәге — ак әсәге йәғни инәлек ағзаһы.

¹³ Ер отороғо — ир тороғо йәғни ирлек ағзаһы.

китғаның бер осонан икенсе осонаса оло каруандар йөрәмәле баяғы изге *Көн-Өфө* һәм *Куңыр-Буға* юлдары үткәрелеп, улар сатрашланып киҫешкән китғаның тап урталык тәңгәлендә, *Ер Кедеге Аркайымда*, тәгәрмәскала рәүешендәге корамыбыз королған. Тәүдин королюшона теүәл нигезләнмеш башкорт йәмғиәт-дәүләт королюшо теп-теүәл итеп кәүзәләнделергән был тәгәрмәскала архитектураһында: иң үзәктә һыу күсәрле (козюкло) көпсәк-цитадель — тирмәләй түңәрәк йорт, унан радиаль йүнәлештәрзә һигез тырнак-тыкрык саткыланып китә һәм кала кырийында уларзың остарын бергә тоташтырмыш түңәрәк туғын-урам бейек кала диуары менән көпләнә — койоп куйған башкорт тәгәрмәсә килбәте! Шул “тәгәрмәс” әсендәге урау-ураттарзың (ырыу-родтарзың — йәмғеһе 3 ырыу-род) һәм бүлемә-племяларзың (йәмғеһе 24) һәм уларзы радиаль йүнәлештә Аралап үтмеш 8 араның (һигезенсәһе *Дәү Хозай* араһы) ошо рәүешле “тәгәрмәсләнәп” урынлашыуын тәүдиндәге *Көн-әсә* һәм *ер-ата* түңәрәктәре символдарын Аркайымда ер йөзә ясылығына изге *офок түңәрәге* һәм уның әсендәге изге *козюк түңәрәге* рәүештәрәндә бер-берәһенә катландырып һалыу ысулы тәмин иткән. Әйе, тәүзә тап шундай “тәгәрмәскала” Аркайым һалынған Ер Кедегенә, ә шуның көзгөләгеләй сағылышын кәүзәләнделерәүсә, арба күсәрәнә кейзәреп йөрөтмәле тәгәрмәс үзә иһә булмаған әле Донъяла — *Самәр* хан иле кешеләре *Самәр (шумер)* бабаларыбыззың көпсәкһез күсәргә беркетелмеш дискылы тәгәрмәстәре (хәзәрге вагон тәгәрмәстәреләй) тәгәрләткән егеүле арбаларзы; тимәк, күсәр тирәләй көпсәк түгел, ә күсәр үзә тәгәрмәсә менән куша әйләнгән. Тәгәрмәскаланың һигез тыкрығы башындағы туғын-түңәрәк (кәлгә диуары) өстөнә сукайтылмыш һигез башинәнен (башняның), тәүлек һузымында үз тәңгәлдәрәндәге күк есемдәрән артка калдыра барып, Көн сығышы яғына карай ер менән куша туктауһыз әйләнәүен, бер әйләнәп сыжкан Арала Көн һәм төн (тәүлек) үтеүен, ә көпсәк-цитадель уртаһындағы козюк һыуының (күсәрзен) әйләнмәй тик тороуын, тимәк, Ер шары-көпсәк үз күсәрә (козюктағы һыу) тирәһендә әйләнәүен абайлағандар бабалар; һөзөмтәлә цифрблаты (кала урамдары башинәләре) үзәк-күсәр тирәһендә әйләнәүсә, ә вақыт күрһәткәсе (күктәге бер якты йондоз) үз урынында шакырайып тик тороусы сәғәт идеяһына тарығандар. Шул ук шәйләүзән сығып, тәгәрмәскаланың теүәл моделе рәүешендә, арба күсәрә тирәләй зыр-әйләнәүсә көпсәкле, һигез тырнаклы, туғынлы Донъялағы иң камил тәгәрмәсте лә яһағандар, был иһә *арий* тип аталмыш бабаларыбыззың кешелек Донъяһы күләмендәге фәнни-техник революцияһы булған.

Ер Кедеге Тәгәрмәскаланан донъяның дүрт тарафына тартылыусы һигез юл буйлап бабаларыбыз йәгеһен һыбай һәм тәгәрмәсле арбаларза, һыу юлдары буйлап кәмәләрзә, ә кышкыһын саналарза елдәрәп йөрәп торған, бөтә тирә-як менән дә аралашкан. Уралдан Скаддинавияғаса һузылмыш шундай юлдарзың берәһен (уны “варягтарзан гректарға юл” тип тә атағандар) төсмөрләтәйек (һүр.8):

Варяг"тарзың -- Европалағы үсәргән-бөрийән башкорттарының Уралға юлы

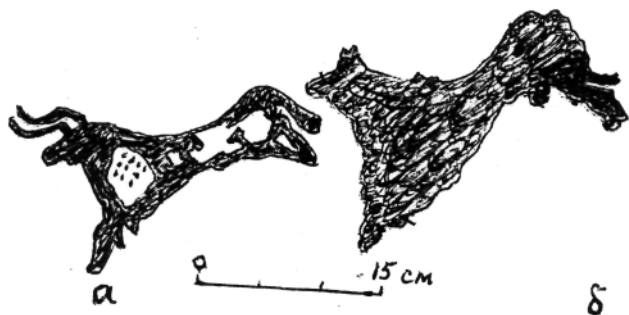
Әйткәндәй, “кем ул арийзар?” Тигән әүземәл (актуаль) һорауға ла “Иран телләләр улар” тип, төрки телләләрҙе хатта бер иле лә яқын юлатмай, азым һайын тукып тора баяғы йоморобаш-европоцентристар, сөнки, арийзарзың бөйөк тарихынан “кырағай” төркизәрҙе һепереп түгеп, үззәре генә тулы эйә булмаксыларзыр, моғайын. Әммә баяғы осло безҙе тоққа йәшереп булмай барыбер: “арий” тип тап безҙең бабаларыбыз бит үззәренең тәүдинендәге үзе — *әм (катын)*, үзе *ир* (әйтелеш төрзәре *амир, әмер, әмәр, Имир* һәм, “кирегә әйләндереп”, *ир-әм — ирәм, әрәм, ирим*) тәүбабабыз *Имирға* табыныусылар икәнлектәрен раһлаған. “арий” һүзе, күрәһегез, “*әрим*” (үзе — ир, үзе — катын) тәүбабабыззың вариант исеменәң азақкы “м” өнөнөң кысқыртылып әйтелеше ул — *әри, арий*. Шул ук “әрим” исеменән “әрме”, “армия” терминдары ла килеп сыққан, ул иһә кораллы арийзарзың дәһшәтле зур төркөмөн билдәләгән. Шулай итеп, “арий” тимәк — Имир (ирим) тәүбабаның “ир” яқ яртыһынан таралмыш *Урал башбаба токомдары башкорт* һәм “им” яқ яртыһынан таралмыш *Шүлгән башбаба токомдары үсәргән* ул; ә дөйөм алып әйткәндә, үзебезҙең хак-бабаларыбыз *башкорттар*.

Ер шарының коро ере тоташ бер китға булған

Телдән теленер тапкыр һүззе нығытып куйыр языу-фәлән дә уйлап сығарылмаһы элек үк, киләсәктә шул языузы тыузырасак һүрәтләү — белемендә каяларға сыйып калдыруу ысулы киң таралған. Һөзөмтәләрен үзебезҙең

Шүлгэнташ һәм Моразым, Франция, Испания мәмерйәләрендәге, Тянь-Шань, Памир, Алтай, Балхаш күле буйы таузарындағы һуңғы таш дәүер, бронза дәүер сыймалыктарында күрәбез. Шулар «таш ауаздар» араһында — ифрат киммәтле географик карталар, карталар...

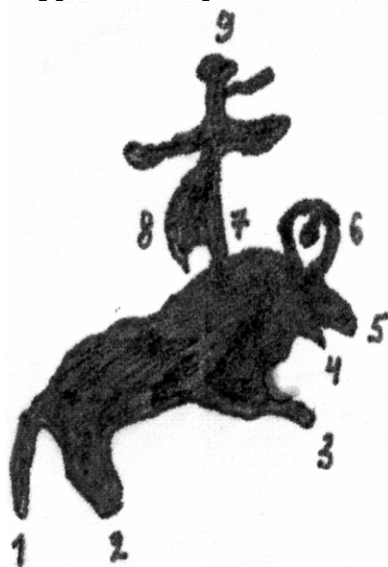
Мәғлүм башкорт риүәйәтендә Хозай Бабай атабыз Өзәмгә «бер үгез тиреһе» зурлык коро ер бүләк итеүе бәйән кылына. Памир-Алай таузарындағы

Памир-Алай, Сармыш каяташында

Сармыш каяташында шуны, ысын-лап та, «бер үгез тиреһе» киәфә-тендәге тоташ коро ер картаһы рәүешендә тамаша кылабыз (һүрәт 16а – бөтә китғалар һәм б – бер үгез тиреһендәге тоташ Евразия китғаһы). Ер шарының иң боронғо хәлелер, сөнки һүрәт әүәлге бер-бөтөн Евразия-

Африка-Америка китғаларының айырымланыуынан элегерәк төшөрөлгән...

Тянь-Шань, Сыймалыташ каяһында

Ошонан һуң байтак дәүерзәр ағылып уҙған һәм «бер үгез тиреһе» кап-уртаға — Евразия-Африка һәм Америка китғаларына бүленеү мөззәте яҡынлашкан. Шуның асыҡ өҙөмтәһе — Таулы Алтай каяларында: баяғы «бер үгез тиреһе»нең тап хәзерге Беринг боғазы булаһы ерзән үтә лә нәзегәйеп, бына-бына өзөлөргә торғанлығы фаһлана. Окшашлы хәл унан шактай алышта кабатлана (һүр.17). Карта буларак быныһы уғата камиллаша төшөп, йөкмәткеһен ентекләрәк тасуирлауға лайыҡлы. Әгәр коро ер һызымын «үгез»зең койроғонан башлап аҫ (Көн) яклап һузымда барлаһаҡ, яҡшы ғына күзаллана географик тәңгәлдәр: 1 (койрок) — Африка, 2 (арткы бот) — Үзәк Азия, 3 (алғы бот) — хәзерге Австралия һәм уны әүәле дөйөм-дәү китғаға тоташтырыуы «күпер» — хәзерге вак утрауҙар һәм архипелагтар сылбыры. Шуларҙан кала 4-енсе ослокай — хәзерге Корея ярымутрауы; 5-енсе

— ул сактарҙағы коро ергә тоташ булған хәзерге Сахалин һәм Япон утрауҙары. 6-нсы — шулай ук ул сактағы тоташ коро ер рәүешендәге хәзерге Курил утрауҙары менән Камчатка ярымутрауы һәм шулар уратаһындағы боронғо эске диңгез — хәзерге Охот исемле тышкы диңгез. 7-нсе — китғабыҙға уткүрше Америка китғаһы башланған нәзек муйын (буласаҡ Беринг боғазы тәңгәле). 8-енсе — Төньяҡ Америка китғаһы. 9-ынсы — Көнъяҡ Америка китғаһы...

Күренеүенсә, тоташ бер китға сифатындағы коро ерзән Америка китғаһының бына-бына айырымланырға торған сағы...

Урал батыр менән Шүлгән батыр Ер шарын урап уза

Кешелек донъяһының иң боронго хәтер һандығын тәшкил иткән бөйөк комарткыбызға — «Урал батыр» эпосына мөрәжәғәт кылайык.

Яуыз Әжәлде табып юк итергә тип, Урал менән Шүлгән, ошо гүзәл тәйәгебеззән кубынып, икеһе ике тарафка йөз бороп йүнәлә: Шүлгән — һул якка — якшылык иленә, Урал — уң якка — яманлык иленә табан. Кайһы тарафтар һуң ул?

Әгәр күктәге Дәү Хозайзың ун дүрт йәнненең беренен тәшкил иткән фаллосы Тамыр Қасағаһына — Тимер Қазык йондозона йөз менән торһак, һул кул як — Көн байышы — әсә яғы; уң кул як — Көн сығышы — ата як.

Тимәк, Шүлгән (әсә) — Көнбайышга. Ә Урал (ата) — Көнсығышга карай китә.

Урал уңға киткән һуң,
Озон юлга төшкән һуң,
Күп һыузарзы кискән, ти,
Күп таузарзы ашкан, ти;
Бара торғас бер таузың
Итәгенә еткән, ти...
(589 — 594-енсе шиғри юлдар).

Әйтелгән «озон юл», күренеп тора, бөтә коро ерзе Көнсығыштан — Көнбайышга табан иңлап-буйлап үткән, бөтәбезгә билдәле изге Көн-Өфө (Кәнифә) юлы, әлбиттә. Шул озондарзан-озон Көн-Өфө юлының Көнъяк Америка китғаһындағы «инәк (инк) императорзары юлы» тип аталған, каты таштан көпләнгән дәү бер өлөшө әлегәсә якшы һакланып калған һәм ул исең китерлек: хәзерге Эквадор иленән башланып, Чилизы буйлап үтеп, көньяк географик киңлектен 35-енсе градусынаса 5250 километрға һузыла. Шунһы ла фәһемле: бөйөк Көн-Өфө юлының ике осонда ла — Египет ком сүлдәрендә һәм Мексика карурмандарында ла — әзәм көсә етмәслек таш блоктарзан мәғрур һынлы пирамидалар төзөлә; беззә лә, тегендә лә кәзимге үлән курайзан моң тарталар...

Айзар, йылдар буйы шул юлды үткән Урал батырыбыз, ниһәйәт, өстәге шиғри юлдарзан шәйләнеүенсә, төньяк Америка китғаһындағы хәзерге Мексиканың Сьерра-Мадре тигән «*тау итәгенә*» барып еткәнгә окшай. Унда, «Урал батыр» эпосында бәйән ителеүенсә, хозайзарына күпләп кеше қорбандары салыусы катил-йылан (палач-йылан) Кәһкәһә (истәк индейзары мифынса Кецалькоатль — канатлы йылан-аждаһа) иле, имеш... Юлда тап булған бер әбей канлы йәштәрен түтеп һөйләй Уралға: катил-батша (йәғни Кәһкәһә), әсәһе рухына арнап, *кыззарзы койога һалдырта, егеттәрзе Тәңрегә бағышлап салдырта* (760 — 779)... Беззең китға тарихында булмаған, Америка китғаһында ғына билдәле бик мөһим мәғлүмәт был!

Археолог-тарихсылар был куркыныс йоланың ысынлап та боронго Мексика индейзары тарафынан башкарылыуын аскандар. һәм ул ғына ла түтел: «Урал

батыр» эпосында ентекле хәбәр кылынган, кыззарзы корбанлап батыра торған алтымыш метр тәрәнлек «әжәл койоһо» ул ерзә әле лә бар — Чечен-Ицы калаһы эргәһендә ул. Койо төбөнән, ысынлап та, бик күп катын-кыз һөлдәләре табылған... Һәм шулай ук егеттәрзә корбан кылыу урыны ла билдәле — «канатлы йылан» калаһы үзәгендәге пирамида башына мендереп салғандар...

Урал батыр ытырғанып күзәткән, корбан кылыу өсөн майзанға күпләп кыуып килтерелгән бахыр бәндәләрзәң күренеше лә тап испан конкистодорзары осраткан, рәссамдары һүрәтләгән яланғас тәнле индейзар бит:

Бер әсәнән тыуғандай,
Барыһы ла шәп-шәрә...
(717 — 719).

Индейзар батшаһын тәхете менән куша колдары күтәрәп йөрөтөү ысулынаса теүәл сағыла бөйөк эпосыбызза!

Инде икенсе йүнәләште байкайык.

Уралдыкына капма-каршы һул якка — Көнбайышка төбәләп юлланған Шүлгәнебез зә үз сиратында:

Ай киткән, ти, йыл киткән,
Күп йылға, таузар үткән...
(1718 — 1719).

Һис тә көтөлмәгән хәл: Көнбайышка карап дөнгән Шүлгәнебез зә, капма-каршы Көнсығышка юсыклап олаккан Уралыбыз за, бына ғәжәп! — икене бер үк тәңгәлдә — Кәһкәһә-йылан илендә (Мексикала) йөзгә-йөз тап килешә (1800 — 1820). Тимәк, еребез шар формаһында түп-түңәрәк икәнлеген, үззәре йөрөп-күрәп, бик борондан ук якшы белгән башкорттар!

Һәм бына ер тарихынан йәнә мөһим мәғлүмәт.

Ике батырыбыз за шулай Кәһкәһә илендә булған сакта капыл зил-зилә куба:

Һарайзы томан баһып,
Быларзың һушы касып,
Һарайза шау-шоу кубып,
Ике уртаға ярылып,
Шүлгән, Зәркүм икене
Ер аһтына оскан, ти...
(2098 — 2104).

Тетрәндергес тектоник катастрофа — дөйөм-бөтөн китғабыззың «ике уртаға ярылып» айырымланыуы — хәзәрә Беринг диңгезенә һәм боғазының хасил булыуы тасуирлана был шиғри юлдарза, минеңсә. Ошо дәһшәтле үзгәреш әзәм

балаһы аңында мифтарзың да яңыртылыуына килтерә: Евразия китғаһы кешеләре — үззәренә капма-каршы якта урынлашкан Аҫкы Донъяны (Америка китғаһын), ә Америка китғаһыныкылар Урта Донъяны (Евразия китғаһын) тере йән аяк баҫмаҫлык «үлектәр иле» итеп һанай башлайҙар, ә ике Донъя араһындағы һыу һәм һауа океандары иң әүәлге замандарҙа үтеп булмаҫлык кәртәгә әүерелә... Ике араны шиғалы кендектәй тоташтырған Көн-Өфө юлыбыҙ ана шулай Беринг боғаһында өзөлә...

Әмәлһеззән «үлектәр иле»ндә тоткарланып калған Урал батырыбыҙға Тәүтөйәккә кайтыу юлын һомай һылыу тумбыта эпосыбыҙға:

Кайҙа булһа барырһың,
Үзең уйлап бағырһың;
Йылан илен үткән ир,
Уңдан һулға сыжкан ир,
Үзең юлын табырһың...
(2241 — 2245).

Тимәк, Тәүтөйәктән китғабыҙзың Көнсығышына (уңға) табан сәфәр сыжкан Уралыбыҙ Тәүтөйәккә көтөлмәгәнсә кире яктан — китғабыҙзың Көнбайышынан (һулдан) кайтып етәсәк: Ер шарының түңәрәклеген, Көнсығышка карай бер туктауһыҙ киткән әзәм үзенең озон сәфәренең башланыш төйөгөнә төптө капма-каршы тарафтан -- Көнбайыштан кайтып килерен әшкәртә бында һомай!

Самарау-батша, Шүлгән батырыбыҙҙы ла ул «үлектәр иле»нән кайтартыу сараһын күреп, кызына өндәшә:

Урал батыр һаҡына
Шүлгәнде лә сығар һин...
...Шүлгәнде лә сығарған...
(2681 — 2689)

Һомайзың артынан бер туктауһыҙ әйәрһә, тыуған иленә үз сиратында ул да тап кире яктан — Көнсығыштан кайтып инерен әшкәрткәндер, моғайын...

Глобаль күләмдәге тектоник үзгәрештәр һөзөмтәһе (китғаларзың айырымланыуы) бабаларҙан каяташтарға яңы карталар һыҙҙырта. Памир-Алай тауындағы каяла кәзимге «бер үгеҙ тиреһе» (һүр. 16) ошолар тулыландырыла: койрок яғынан баш яғына табан йүнәләштә айырым-айырым Австралия, Азия, Европа, Африка, Америка китғалары... Тап шундай ук әстәлекле, «бер коралай тиреһе»нә һыйышлы китғаларзың картаһы Талас үзәнендә лә бар. Ә теүәллек яғынан иң мөһиме — Кызылком сүле косоғындағы Бүкәнтау каяһында. Бөтә донъяның ысын-фәнни географик атласы бында «бер дөйә тиреһе» әсенә һыйзырылып, тыш яклап өстәлмә рәүешендә башкорттарзың йәшәү урыны махсус рәүештә зурайтып һүрәтләнгән (карағыз: Йыһат Солтанов. Тамырҙар. — «Ватандаш» 1997/3 журналы, 50-һсе бит).

Шулай итеп, айырымланған ике китға кешеләре бер-береһен «үлектәр иле» әруахтары итеп беләләр һәм аралашыуҙар туктала. Меңәр йылдар дауамында бер-береһенән төңөлөп йәшәү аркаһында ике яктың да кәүемдәренең тән, тел,

рухиәт-мәзәниәт айырымлыктары тәрәнәйә. Фәкәт яңы диндәр (Христиан, Будда, Ислам һ.б.) барлыкка килеп, әүәлге тәүдин тәғлимәттәре әллә ни һанға һуғылмай башлағас кына, Асқы Донъяға йәғни Америка китғаһына океандар аша Урта Донъянан йәғни Евразия китғаһынан караптарза сәйәхәт кылыузар башлана ла инде тамам онотолған, танымаслык үзгәргән «Яңы Донъя»ны (Американы) кабат асалар...

Башкорттоң ат дағалары...

Әлхасил, беренсе башлап ер йөзәндә ат менергә Уралда өйрәтелде, көпсәк-тырнак-туғынлы тәүге ысын тәгәрмәс һәм арий бабаларыбыздың ат егеүле ике тәгәрмәсле дәһшәтле һуғыш арбаһы Уралда яһалды; арийзарзаң казаныштары ошо Күк Уралдан бөтә Евразия китғаһына таралды — фәндәге был хәкикәтте бер кем дә кире каға алмай. Киреһенсә, тарих төпкөлдәрен тентеүсе ғалимдардың бөтәһе тиң ошо хәкикәткә таянып эш кыла. Әммә был эштәрзе ат-тәгәрмәс тәүтөйәгендәге нәк атка табыныусы, ат доғаларын (эпостарын) үз аңында тыузырыусы һәм быуындан быуынға тапшырыусы бабалардың Туп-тура токомдары булмыш башкорт ғалимдары түгел, ә башкалар башкара: башкорт халкы үзенә йортон башкаларға улардың бысрак аяктарынан теләгәнсә тапатырға башкөлләй биреп куйғандай, үзенә рухи түрбашын да ана шулай, үз белдектәренсә кыланырға, башкаларға тапандыклыкка тапшырған...

Ат һәм атка табыныуың көллә китғаға таралыуы тураһында төплә хезмәт язған е.е. Кузьмина ханым, мәсәләһ, үзенә тиклемге 366 хезмәткә таянып эш кылһа ла, шул авторзаны араһында бер генә лә башкорт ғалимы юк (сөнки “остаз”дары эшләгәнде генә көтөп яталар — фәкәт шулар әйткәндән сүбек сәйнәргә). Ниһәйәт, “образы батыра и его коня в тюрко-монгольском эпосе” (“наука”, м., 1984) тигән китап та сықты, уның авторы ла шулай ук, үзенә Урал батыры, һәүбән батыры һәм башка атлы батырзаны ер тетрәткән халықтың улы булмайынса, ә мөхтәрәм Р.С. Липец үзе икән дә, рәхмәт төшкөрә! Ошо китабында был автор за үзе һылтанмыш 117 хезмәт әйәләре араһында өс башкортто күрһәтһә лә, ул өсәүзәң берәһенәң дә тырышлығы махсус ат һәм атка табыныу доғалары (эпостары) хақында түгел, ә шуға барып етә алмаған кәбәк, тик еңел-елпе генә... Уның карауы Донъяның күпселек, башкортка тиклем бабалары аттың есен дә белмәгән, һинд-европа телле ғалимдары был темаға куш куллап тотонарға һәм, шуға бәйлә бөтә нәмәнә үззәре (“Иран телләләр”, “Һинд-европалылар”) итәгенә йылғыр өйөрөп, был теманы төркизәр аяк баһмаслык, кул һузмаслык кәртәләп тө өлгөргән (юккамы ни мөхтәрәмә Е.Е. Кузьминаның мәкәләһе лә, бер һиндәй кинәйәһез, ап-асык итеп: “Распространение... у ираноязычных племен” тип атала). Шуғалыр за был ғалимә таянған “Иран телле” күп белдекле ғалимдар, башкорт тәүдинен дә, карыһүзән дә (мифологияһын) йә төптә белмәүзәре, йә һанға һукмаузаны (сөнки “Иран телле” ләр тирмәнәнә һыу коймай!) Аркаһындалыр, хезмәттәрендә байтак кына мәсәләләрзе сисә алмай интегә, йәки уларзы бер һигезһез һинд-европа телләләр яғына бора һалып, укыусыны каш менән күз араһында махсус

аймылыштыра. Эммә барыбер европоцентристарзы борсоған йәшерен хәуеф шаукымы үз көсөндә кала бирә һәм ул Е.Е. Кузьмина һөзөмтәһендә лә ғибрәтле сағыла. Мотлакан боронғо “Иран телле” ләрзеке тип раҫланып килмеш атка табыныу йолаларының бөгөнгө төрки теллеләр аңында әле булһа шул көйөнсә йәшәп килеүен танып, хәуефле уйға кала ул: “төрки халыктарындағы без барлаған атка табыныу өлгөләре шуны күрһәтә: төркизәрзең был хайуанға бәйле йолалары һәм дини аң-тоңдары Һинд-европалыларзыкына бик якын...” Бәй, Урал-Алтай һәм Һинд-европа телдәре ғайләләренәң бер үк *тәүтел* олононан ярған ботақтар икәнлеген, өҫтәүенә, Уралдан донъяға таралмыш матди хазиналар менән бергә, тәүдин һәм уның үзгәртелешә булған Сураштора (Зороастризм) диненә бәйле карыһүзәрзең (мифологияның), табыныу йолаларының да тап Уралдан донъяға таралыуын оноталармы юғиһә?! “һорау тыуа: был йолалар, дини аң-тоңдар төркизәрзә үз аллы яралғанмы, әллә улар ат-хайуандың үзе һәм исеме менән куша Һинд-европалыларҙан үтәскә алынғанмы? — тип үзе үзенә һорау бирә лә автор, үзе үк һипләп куя. — икенсе тоҫмал дөрөҫлөккә якыныраҡ, — ти ул, — сөнки тура килешәүзәр (бер ишлелек) йолаларзың бөтә булмыш оҫрактарында һәм детальдәрәндә лә күзәтелә, ә улар иһә б.ә. тиклем икенсе мең йыллыҡ язма сығанактарҙа Һинд-европалыларзыкы буларак бер нисә мең йылдар элек теркәлгән”... Бына бит!, — әләгә лә баяғы шул: һәммәһе лә “Иран телле” ләрзеке!.. Тәүте ат өйрәтелгән тәүтөйәгебеззе мөхтәрәмә автор бына ни өсөн ныкышмалы рәүештә “урыҫ далаһы” тип атай, әйтерһең дә ул башкорт далаһы булмаған! Ә инде “боронғо язма сығанактар”ға килгәндә, уларзың хәзер кайһы телдә тип нарыкланыуҙарына карамаҫтан, уларзы бөгөнгө кайһы халыҡ бабалары язғанлығы фәндә әлегәсә бәхәслә, өҫтәүенә, күптәренән башкорт-төрки еҫе нык аңкып тора. Авторзың фекер ағышының дауамы ла кызыклы: “атка бәйле фольклор һәм карыһүз (мифология) сюжеттарының берзәйлеге бигерәк тә ғибрәтле, — ти ул. — төрөк сәнғәтендә “күк аты”н Көн сатрашы (кресть) һәм ат башын кайыуламыш нурлы түңәрәк менән һүрәтләү алымы нык таралған. Был һын бәхет символы булып тора... Һыу һәм асылташ сығанактарын курсалаусы күк ат-аждаһалар тураһындағы төрөк риүәйәттәре тап шуңдай “күк аттары” тураһындағы Бәктора һәм фирғәнә риүәйәттәренә бик тартым, был иһә уларзың уртаҡ сығанактан икәнлектәрен дәлилләй”... Дөп-дөрөҫ, сөнки заманында Уралдан Урта Азия аша Кесе Азияға (хәзерге Төркиәгә) барып етеп төйәкләнмеш төрөктәр — тороктар йәғни Тора тау кешеләре (башкорт ырыуҙары) икәнлегә билдәлә, ә уларзың изге атындағы нурлы сатраш (кресть) — үзебеззең Ер Кендеге Аркайымдағы изге Көн-Өфө юлы менән изге Куңыр-Буға юлдарының бөтәбезгә билдәлә символы ул. Шулай ук йәнә Бәктора дәүләтенәң дә (фирғәнә менән куша) боронғо башкорт дәүләте булғанлығы, Бәктораның баш калаһы (хәзерге Афғанстандағы бәлх) эргәһендә ошоғаса бер түгел ике *Изел-Бөрйән* (хәзерге диль-баджин һәм диль-ваджин) һәм *башкорт* (*бажгур*) калалары йәшәп килеүе мәғлүм. Ә боронғо (емерек) *Изел-Бөрйән* (*диль-берджин*) калаһының харабаларынан сокоп сығарылмыш тәңкәләрзең бизәгендә иһә ук атыусы *башкорт кейемле* ирзәр (күберәген *һыбайлылар*) һүрәтләнгән. XII быуаттың ас-самғани тигән ғәрәп авторы

Бәкторала хәзерге Бәлхтән сак кына төньяктарак *Башкорт* һәм *Кыуатйән* (*Вашигирд*, *Кубадиан*) калары барлыгын яза.

“Ниһәйт, — тип йомғаклай ғалимә авторыбыз, — Кытайза ла атка табыныу булған. Урта Азияның “күк аттары” бында ғәзәттән тыш юғары баһаланған... Бындай тылсымлы атка эйә булыу батшаға ерзә ғәзәттән тыш ырысдылык һәм ғәйрәтлелек, ә күктә үлемһезлек килтерә тип һаналған. Фантастик Кытай аттарының исеме *Һинд-европалы* “күк”кә кайтып кала”, — ти ул — әлгә лә баяғы шул... Был “күк”те иһә һис кенә лә ғалимә юраған бөтмәс-төкәнмәс ғәйрәтле “Һинд-европалы”ларзан эзләнеп тормайынса, башкорт эпостарындағы бөтә доньяға билдәле тулы канлы *Күкбузат*, *Акбузат* (*күк-боз-ат*, *ак-боз-ат*) рәүешле асык күрә алыр ине европоцентризмға бирешмәгән әһелдәр...

Ат һәм атка табыныу тураһындағы тикшеренеүҙәрҙәге ат өйрәтәү һәм уға табыныу эйәләрен (бабаларыбыззы) “Һинд-европалылар”, “Иран телләләр” тип әйләнгән һайын ныкышмалы тылқыузарзан арындырһаҡ, донъя ғалимдары был өлкәлә түбәндәгеләрҙе кире каккыһыз асыклаган.

Кулға эйәләштерелгән хәзерге ат токомдары элегерәк уйлағанса кырағай “пржевальский аты”нан түгел, ә Уралдан алып Дунайғаса арауыктағы (борондан ук башкорт-скиф ерзәре! — *Й.С.*) кырағай тарпандан килтереп сығарылған (ә ул тарпан-ат иһә башкорттоң изге таш өйөндә — *Шүлгәнташ мәмерйәһендә* — башкорт-баба кулы менән каяға һүрәтләнмеш! — *Й.С.*), борон-борондан ук бабаларыбыздың тире лә, каны ла мул һеңмеш был арауыктағы боронғо кешеләрҙең комарткылары араһында б.ә. тиклем дүрт мең йыл элгәреге ат һөйәктәре табылған. Көнъяк Уралдың таш быуат һәм бронза осорҙарынан корбанға салынмыш ат һөйәктәре күп калған. Евразиялағы иң эре йөк аттары, нәзек тояклы еңел-йүгерек арғымактар (хәзерге данлыклы *ахалтекин* аттарының бабалары) токомдары тап ошо Көнъяк Уралда барлыкка килтерелгән. Шуныңын да әйтеп китергә кәрәк: бөгөнгө Көндә ахалтекин ат токомона эйә булмыш төркмәнстанда, һәм ғөмүмән Урта Азияла, ул дәүерҙәрҙә ат заты бөтөнләй булмаған, төркмәнстан тупрағына ат б.ә. тиклем ике мең йыллыҡтың икенсе яртыһында ғына Уралдан килтерелгән.

Ат токомонаң Себергә һәм Кытайға ла Көнбайыштан (Көнъяк Уралдан) килтерелеүе тураһында ышаныслы дәлилдәр бар. Алтай (төрки) телдәренән ат төшөнсәһе монгол, тунгус-манчжур, дравид (тамил), шулай ук тибет-Кытай телдәренә күскән, ә Кытайҙан япон теленә кергән; ат һәм уның исеме менән бергә, әлбиттә, уға табыныу йолалары ла таралған... Шуны киҫәтеп китеү зә урынлы булыр: был урында “Алтай телдәре” тип бәғзе ғалимдар, башкортто атап әйтмәс өсөн булһа кәрәк, Кытайға кергән “мори” һүҙенең төп эйәһе булған башкорт телен йәшереп “дөйөмләштергән”, сөнки башкорт әлегәсә иреү карзы (кар һыуын) да, күләүекте (диңгеззе) лә “мәре” (море) ти; был иһә атка карата “һыузан сыккан мал” (эпостарыбызза йылкы малы һыу төбөнән сыға һәр сак) мәғәнәһендә әйтеп, шул ук аттың икенсе ләкәбе “йылкы” — “йылға” (шул ук һыу) тигәнгә лә тап килә. Кытайҙарға уның башкорт-төркиҙәрҙән барып инеүен һисек тә йәшереп өсөндөр, А. Конради һәм Э. Палибленк кеүек Һинд-европалы авторҙар был башлап ат эйәләштереүҙе, тохарҙар (этноним) “Иран телле” булған,

тигән бер яклы раслаузы күз уңында тотоп буғай, шул тохарзарға йөкмәтә: “тохарзар... Б.э. тиклем ике мең йыллыктан да һуңламайынса, Кытай сиктәренә күсенә һәм үззәре менән бергә аттарзы һәм арбаларзы килтерә. Ат, ике тәгәрмәсле һуғыш арбаһы аталыштары, атка табыныузың карыһүзи (мифологик) персонаждарының исемдәре Кытай теленә тохар теленән кергән”... Әммә “тохар” этнонимы ла башкорттоң ук “*тохар-абас-корот*” — “*тәгәрмәс-город*” (Аркайым) йәки шулай ук (шул һүззәрзән үк) “*тохар-баскорот*” (тохар-башкорт йәғни тәгәрмәскала башкорто)¹⁴ тигән ләкәбе генә икәнән, ул “тәгәрмәс”тәр Алыс Көнсығышка табан тәгәрмәскалабыз Аркайымдан үззәренән изге Көн-Өфө юлы буйлап тәгәрләп киткәнлеген белһәсе шул әһелдәр!..

Уның карауы һары диңгезгәсә тартылмыш ул “һары юл” армыттары без фәкирегеҙ башкорттарға бик мәғлүм. Юккамы ни шул һары диңгезгә һыузарын койған бөйөк ике йылғабыззы ла сал дәүерзәрзә, Күк Уралдан барып сығып, шунда йәшәгән бабаларыбыз тап башкортса исемләгән: тәүбаба исеме **Имир (Амур)** һәм **Кыуанһыу**¹⁵ (*Хуанхэ* — кытайса ла “Һарыһыу”). Боронғо Кытай тарихи язмаларында **Һары Өй (Корея)** ярымутрауындағы бабаларыбыз — “хан халкы” тураһында хәбәр ителә (әйткәндәй, корей телен ғалимдар алтай телдәр ғаиләһенә карата һәм уларзы бик боронғо төркизәр, тип бара), улар язын — һабантуй, көзөн урактуй гөрләтеп үткәрер булған. Һабантуйза — Көнгә (яз килтереүсегә), урактуйза Айға (көз килтереүсегә) корбан салыныр, дәүләт мәсьәләләре хәл ителер, аттар сабыштырып, көрәшеп, бәйге үткәрелер икән. Б.э. тиклем III быуатта Корея дәүләтен нигезләгән Чхумо-ван үзе лә, тап үзәргәндәр башбабаһылай, һауа менән һүлдән (шәренән) яралған, имеш. Уның каһарманлык даны “донъяның дүрт диңгезенәсә”, тимәк, Көн-Өфө һәм Куңыр-Буға юлдарының остарынаса, таралған. “Вэйшу” тигән VI быуат әсәрендә Чумон батыр тураһында үтә лә “төрки” яңғырашлы ошо юлдарзы укыйбыз: “Чумондың әсәһе — һыу әйәһенән кызы (Заятүләгебеззәң кәләше Һыуһылыу! — Й.С.) — Пуе ханы тарафынан караңғы бүлмәгә бикләп куйылған, Көнгә күренмәһен тип. Тәзрә ярығынан Көн нуры төшөп, кыз шул қояш нурынан быуазыған”. Был иһә башкорттоң башбабаһы үтез (оғуз) хан яралышы менән дә, “әхүәл Сыңғыз хан вә Акһак Тимер” тигән башкорт тарихындағы алтын (үзәргән) хан кызы ғәмәлек-күркле быуазыуы тураһындағы карыһүзебез менән дә ике тамсы һыуҙай тап килә...

Кытай бөйөк диуарының көньяғынан буйлап үтмәле Көн-Өфө юл армыты (*Көн юлы*) Уралдағы Ер Кендеге Аркайымдан алып Көнсығыш Кытай диңгезенән Тайвань утрауы аръяғында **Башкорт** (*Баски, Баши*) боғазындағы вак өс утрауҙан хасил **Башкорт** (*Баски йәки Баши*) архипелагына барып етеп, артабан алыс көньяктағы Яңы Гвинеянан ары Яңы Зеландияғаса тартыла. Иғтибар итегеҙ, Тайвань янындағы был өс утраулы архипелагтың исеме сап-саф башкортса: *Баски(р)* — **Башикир**, йәки *Баски(рт)* — **Башкорт** (йәйәләр әсенә алынған өн: кытай телендә “р” өнә әйтелмәгәнлектән, юйылып, “р”-һыҙ ғына “*баски*” калған). Диңгез

¹⁴ Был хакта “Башкорт хәтерә”ндә (“Ағизел” журналы) киңерәк мәғлүмәт бирзем.

¹⁵ Кыуанһыу (кыуан-һыу) — башкортса “һары һыу” тимәк, сөнки үләне кыуарып һарғайған көзгә даланы ла әлегәсә “кыуан дала”, “кыуан үлән” тип әйтәбез.

уртаһында һомғол тауҙай калкынып тормош был Өс Башкорт утрауы, моғайын, бабаларыбыҙың Алыс Көнсығыш ер ситендәге Көнгә табыныу изге қорамы булғандыр, сөнки б.э. тиклем 246 – 210 йылдарҙа Кытайдың беренсе императоры булып тәхеттә ултырмыш үсәргән башкортто Цинь ши-Хуанди шул “диңгез уртаһындағы Өс изге тау һәм унда йәшәгән изге Күк кешеләре”н (үсәргәндәрҙе) эзләтеп зур экспедиция ебәрә... Көн-Өфө юлының һары армыты үтмеш хәзгерге Кытай ерҙерен, Кытай тарихынан күренеүенсә, б.э. тиклем XIII быуатта ук үзебезҙең **Үсүн (Үсәргән)** фратрияһы биләгән, быуаттар буйна төп кытайҙарҙы тәнъякка — кан кәрҙәш башкорт-һундар яғына ябырылдыртмай бикләп тоткан, йыш кына Кытай тәхетен дә биләгән үсәргән хандары. **Сәнкем (Сян-гун)** исемле бабабыҙ б.э. тиклем 777 йылда кытайҙарҙың Чжоу кенәзлеге тәхетенә менеп ултырып, кыр-талашып үз-ара һуғышыусы вак кенәзлектәрҙе берләштереп, артабан 610 йыл буйынса дауам итмеш **Үсәргән-Үсен (Цинь)** батшалар шәжәрәһен башлап ебәргән. “Кытай тарихының атаһы” Сыма Цянь языуынса: “Сәнкем батша Үсәргән (Цинь) дәүләтен нигеҙләне, тирә-яктың кеүәтлә кенәздәре менән илселәр алыша, дуҫлык мөнәсәбәттәре урынлаштыра һәм уларҙы кунакка сақыра башланы. Шунан һуң был Сәнкем Сичжу калаһында Хозайға арнап Өс һарысай колон, Өс һары үгез башмак һәм Өс һарык тәкәһе салды”. Күренеүенсә, изге қорбан боронғо башкорт йолаһы буйынса килтерелгән: Дәү Хозайдың Өс Донъяһы (*Өскө Донъя, Урта Донъя, Аҫкы Донъя*) асманьда имен-аман *Көн-қояш гизһен Өсөн* — Көн символы Өс бейә колон, ә Ай-Луна йөрөһөн Өсөн — Ай символы Өс үгез башмак, ә Өс Донъяның Өс ер йөзө именлегенә Өс һарык тәкәһе арналған. Сәнкем батшаны тыузырыусы был Үсәргән (Цинь) кәбиләһе таш быуат аҙағы дәүерендә *Урзас (Ордос)* тауҙарынан Кыуанһыу (Хуанхә) буйҙарына күсенеп төшкән булған һәм кытайҙарға үзҙәренең улар белмәгән шөгөлөн — әҙәм сирҙәрен уның тәнненә таш энәләр сәнсеп дауалау (иглаукальвание) ысулын килтергән. Кытайҙар уларҙы “Цинь-и” — “Үсәргән-яттар” (варварҙар) тип йөрөткән...“Варвар”-башкорттоң бөйөк мәҙәниәте, шул иҫәптән хатта ат-арба-ыштан һәм атка табыныу йолаларынан башлап, дәүләтселлеккә тиклем, “варвар түгел” кәбиләләрҙең тормошона дөрөп кергән, башкорт кандары канына ла һеңешкән.

Әйткәндәй, “ыштан” тигәндән, бөтә донъяны башлап бөтәйтмеш башкорт кейем-һалымының тәүгеләренең исемдәрен һәм төрҙәрен бер ыңлай байкап китеү урынлы булыр, сөнки улардың төрләнеше ат менеүгә лә бәйле.

Катын-кыз кейемдәре

1. **Япкы:** *әсә-аба-кыу* (әсә-апа — аҫаба енси ағзаһын алдан-арттан ышыклағыс кыу-үлән тезмәһе) — ҫабақы — ҫабкы — жапкы — **япкы//юбка**).

2. **Альяпкыс:** *ал-япкы-әсә* — өскө осо билбауға кыҫтырылып, катын-кыздың ал яғын (әсәлеген) япкыс.

3. **Накидка:** *ана-күткә* — *накүткә* — муйындан алып тубык бөгәренәсә арт яктан каплағыс.

4. **Сапан:** *әсә-апан (аҫабан)* — **сапан (жупан, чапан)** — *япкыға йәғни юбкаға катлап кейеләкәй Өс кейеме.*

Ир-ат кейемдәре

— **Халат:** *хал-ат* (фаллос) — яланғас тәнле ирзәрзең аталығына (хәленә) кейзәрелә торған токсай-чехол. Әйткәндәй:

Токсай — “коток-әсәй” (фаллоска кейзәртелгән “әсәлек”) тигән һүз.

Чехол — “асәк-хал” — шул ук токсай: “хәл”гә (фаллоска) кейзәртелгән “әсәлек” (“че” — эче — әсә), тигән һүз.

Кейем-һалым — шул ук нәмә: “кәйем” дә, “һалым (хәлем)” дә “фаллосым” тигән һүз бит...

Көн-Өфө юл армытының баяғы алыс көньяк осондағы Яңы Зеландия утрауларының касандырғы башкорт токомнан азымыш **мәреләр (маоризар)**, — ә “мәре” һүзе, өстәрәк күргәйнек, *шәре-мәренән яралмыш (Шүлгән)* һәм “ат”, “атка табыныусылар” тигәнде белдерә, — бына шул маоризар был кейем-һалымды (фаллос кабын) ергә тейер-теймәс озонлокта бамбук көпшәһенән яһап кейзәртеп, “хәлем” (*холим*) тип атайзар әлегәсә (ир дарманы тап шул “хәлем”енең озонлоғона — “хәленә” карап баһалана). Һуңға табан тоташ әзәм көүзәһе һыйышлы *хәлләне (хәлләне)* дә *хал-ат (хал-ата — фаллос)* — “**халат**” тигәндәр.

2. Ыштан: *өс-әтән — өстән* (ир-ат енси ағзаһы *әтән* өстөнә каплағыс) — билбауға бер осон алдан, икенсе осон арттан кыстырып бәйләнмеш тире ярпыһы, тукыма киҫәге. Азақ, атка һыбайланып менгәс, ул, бер юлы ике балакланып (балаланып), баяғы “*өстән*” һүзенән “*әстән*” (салбар эсенән кейеләкәй) — **ыштан** булып та әүерелә.

3. Салбар: *осалы-бар* — осалап (төпләп) һәм ике бар-балаклап, ыштанға барлап (парлап йәғни ыштанға катлап) кейәкәй *осолобар — солобар — салбар (шалвар, чалбар, шаровар)*...

Хәзерге Кытай тупрағында күп быуаттар буйына үз-ара ызғышып-һуғышыусы вак-төйәк батшалыктарзы бер үзәккә буйһондороп, Кытайзың ошоғаса дауамланмыш иң беренсе империяһын төзөү зә баяғы Сәнкем баба токомдары өлөшөнә төшә: б.э. тиклем 246 йылда Үсәргән бәге Чжуан-сян-вандың бер улы **Цинь-ши-Хуанди**¹⁶ тигән императорлык ләкәбе ала; ә уның үзенең атаһынан калған төп (аҫаба) ер биләмәләре (хәзерге Сычуань, Хәнән, Хубэй, Шәнси һ.б. өлкәләр) б.э. тиклем XIII быуаттағы Үсүн-Үсәргән ер биләмәләре менән тап килә (тимәк, аҫаба ерле-сығышлы үсәргән-башкорт икән дә һуң был баба!). Тап ошо үсәргәнле император Кыуанһыу йылғаһы буйында Кытайзың бөйөк диуарын төзөтә башлай. Тирә-яктағы батшалыктарзы шул бер үзәккә буйһондороу аркаһында хасил булмыш империянан хәзерге Кытай һәм Кытай халкы тарихы башланған, тип һанала. Ләкин ул империя тәүзә *биш ырыулы*

¹⁶ Цинь-ши-хуанди тигәндең кытайзар аңлатмыш мәғәнәһе: Цинь — кәбилә исеме (Үсәргән. — Й.С.), ши — беренши (беренсе), хуан — кыуан, кыуалаусы йәғни бойороусы, ди — дәү йәғни бөйөк.

Үсәргән һәм ете ырыулы Башкорт (бөтәһе ун ике ырыу) берлегенең — дөйөм башкорт халкының дөйөм дәүләте рәүешендә нигезләнгәнлеген был “варвар” императордың кытайзарға хас булмаған эшмәкәрлеге дәлилләй: ул Уралда — “Көнбайышта тороп калған” ун ике ырыу эйәләренең ун ике һынын, бронзанан койзортоп, ун ике каланың корамына куйзырта, ә ун дүрт улын шул ун ике башкорт ырыуларының башлыктары итеп тәғәйенләй (ун икеһе — ырыу башлыктары, ә икеһе шамаңдар булырға тейеш). Башкорттоң сәсэнлек институты ла беренсе башлап уның һарайында рәсми танылыу ала: барлык ырыуларҙан һарайға йыйылмыш ақыл эйәләренең сәркәтип-етәксәһе һәм император кәңәшсәһе булған әһел унда “сәсэн” тип йөрөтөлә (иероглифтарҙан кытайзар “шэжэн” тип укыйзар). Император ырыуын, тап башкорт карыһүзәндәге Үсәргән башбаһаһылай, мәре-һыузан яралмыш, тип белгәндәр; император Цинь ши-Хуандиҙың еңеүзәре дә Кыуанһыу астынан килеп сыҡмыш **тылсымлы ат һарысай** менән асмандағы изге күк бүре ярлыҡауы аркаһында (тап башкортса!) өлгәшелгән, имеш: “Чжоу батшалар йортоноң көндәре һанаулы калғас, — ти кытайзар йылъязмаһы, — уға алмашҡа шундай ук игелекле шәжәрә токомо килмәне¹⁷. Хакимиәткә Цинь (Үсәргән) йорто үрләне дә рәхимһез хакимлыҡ башланды. Кеүәтле кенәздәрҙең береһе буларак, ул, император, ун өс йәшендә үк Күк асты донъяһын берләштерҙе һәм, үзенең һуңғы сиккә етмеш сәмдәренә, кырағай теләктәренә ирек биреп, үзенең ырыуын һәм яқындарын ғына ашатты ла иркәләне. Ши-Хуандың утыз ете йыл хакимлығы осоронда һәр нәмәлә хәрби көс өҫтөнлөк итте, идаралыҡ һәм канундардың каты системаһы булдырылып, улар һуңғы замандардың батшалары тарафынан да үтәлдә. Ши-Хуан үзенең бөйөклөгөнә изге йәндәрҙән өлгәшкән: тәкдир яҙмышын Кыуанһыу йылғаһының ат эйәһенән алған, асмандағы күк бүрегә таянған, быллар бөтәһе уға дошмандарын еңергә ярҙам иткән. Максаттарына ирешеп, ул үзен беренсе император — ши-Хуан тип атаған... Халыҡта: үсәргәнле (Циньский) ши-Хуан еңәйттәргә һәм золотҡа юл асты, ә уның улы Ху Хай шуларҙы һуңғы ситенә килтереп еткерҙе, тигән риүәйәт йөрөй һәм уларҙа хаклыҡ бар”... Күренеүенсә, “варвар”-башкорттар хакимиәтен кытайлылар үзҙәренсә яман кисереп баһалаған... Шулар уҡ ваҡытта императорыбыҙ ши-Хуандиҙың да, ил кызырып йөрөгәнәндә, тап башкорт халыҡ йырҙарында йырланыуынса, бейек таузарға менеп, ①р②у③ быуындарға ядкәрҙәрен ташҡа сокоп язып калдырыу ғәҙәте булған икән, тап үзебезсә бит ул:

Йүгереп кенә мендем тау башына,
Болаң килде елеп каршыма.
Һау-сәләмәт кайтһам Уралыма,
Тарих языр ①р②у ташына.

“Илсе Ғайса”.

¹⁷ Игелекле шәжәрә токомо килмәне — кытайзардың үз токомо килмәне, ә “варварҙар” (башкорттар) килде, тип әсенәү. Хәйер, башкорт Цинь йортон азак алмаштырған кытайлы Хань йорто шәжәрәһенең һуңғы Хань осорон (икенсе яртыһын) да башкорт батшалар теземә тәшкил итә.

Кара ла ғына урман, кая бите
Шаулайзыр за кисен, ел сакта.
Ташкайзарға сокоп яззым карғыш,
Ейәндәрем укыр бер сакта.

Тәфтиләү”.

Хәзерге заман Кытай тарихсыһы Фан Вэнь-линь мәғлүмәттәренә карағанда, ошо беренсе император Хуанди ырыуы үзен айыу, барс, леопард, ягуар, арыслан токомло (бүре-арыслан токомло үсәргән-шумер!) тип ханаған һәм үтез башлы, әзәм кәүзәле башбаба (Урал-Энкиду!) токомло Яньди ырыуы (Башкорт!) менән элек берлектә йәшәгән илдән — Көнбайыштан (Уралдан!) килгән улар. Ләкин шул ырыулар берлегенә юлбашсыһы булыу өсөн тартышта Хуанди (үсәргәндәр) яғы өстөнлөк алып, баяғы Цинь империяһын төзөгән. “Боронғо күп кәбиләләрҙең риүәйәттәрендә, — ти Фан Вэнь-лань, — әзәм ең алмаҫ туфан калкыу вакиғаһын күрәбез. Һәм тик Хуанди менән Яньди (Үсәргән менән Башкорт йәғни Шүлгән менән Урал! — Й.С.) кәбиләләре карыһүзәндә генә туфандың Юй батыр (Урал батыр! — Й.С.) тарафынан ауызлыкланыуы, коро ерҙең ипкә килтереләүе тураһында һөйләнә” (тап “Урал батыр” эпосындағылай! — Й.С.). “Лицзи” тигән боронғо тарихи язмала шул Юй батырға тиклемге йәмғиәт королюла ла башкорттоң тап “ожмахка тиң Самарау иле” сифатында һағынып иҫкә алына: “Ул заманда ерҙә бөйөк ғәзеллек тантана итте, Күк астындағы донъяла бөтәһе уртаҡ булды, ырыу башлыктары итеп дәйөм йыйындарҙа иң ақыллы һәм һәләтлеләрҙә һайланылар, намыҫлы эш кылдылар һәм ғөмүми ризалыкта, тыныслыкта донъя көттөләр. Әзәм балалары үзәренәң туғандары түгелдәргә лә — туғандарса, үз улдары түгелдәргә лә үз улдарынса мөнәсәбәттә булдылар. Бына ниңә карттарға — кәзер-хөрмәт, йәштәргә иғтибар булды; бала-сағаны хәстәрләп тәрбиәләнеләр, ололарҙың һәм толдарҙың, етем-еһерҙең, караусыһыҙ карт-короноң, зәғиф-зәнкиҙең язмышын кайғырттылар. Һәр ир-аттың үз яратқан шөгөлө бар, кыз-кыркын үз ваҡытында ук кейәүгә сыға алып ине. Азык-түлектә түгеп-сәсеп иһрафламайзар, шулай ук үз өйҙәрендә йәшереп тә тотмайзар — бөтәһе уртаҡ ине. Эшкә катнашмау уларҙа оят ханалды, ләкин һәр кем бөтә көсөнән килгәнсә шәхсәнә үзе өсөн генә түгел, ә бөтәһе өсөн тырышып эшләне. Бына ниңә золот алға сыкманы. Алдау, урлау һәм юлбаҫарлыҡ булманы, шуға күрә иһектәрҙе, капкаларҙы бикләү ҙә кәрәкмәне. Ошолар бөтәһе бөйөк берҙәмлек тәшкил итте лә инде” ... Һәм бына үзебезҙең “Урал батыр”ҙан:

550. Һулға китһән, юл буйы —
Уйын-көлкө төн буйы,
Кайғы-әтлек күрмәйсә,
Барлығын да белмәйсә,
Рәхәт йәшәй байманда;
Бүре, һарык яланда,
Төлкө, тауыҡ урманда
Бергә йәшәп, дуҫ булып,

Самарау кошка баш әйеп,
Кан да эсмәй, ит еймәй,
Һис үлемгә юл куймай
Йәшәп килгән бер ил бар;
Якшылыкка якшылык
Кыла торған йола бар...

Әйе, башкорттоң тап олмакка тиң Самарау илен һағынып иҫкә алыу
был!..

...доғаланы донъяларзы

Ат доғаларын (эпостарыбыззы) хасил кылмыш атка табыныу йолаларын
ентеклерәк юллаһак, китғабызға уның таралыу юддары аша ана шул ат әйәһе
башкорттоң быуаттарзан быуаттарға Күк Уралдан кайзарға тиклем елеп барып
еткәнлеген, ил короп донъя көткәнлеген шәйләйбез. Төп күрһәткес хезмәтен
бында борон-борондан урта быуаттарғаса (Ислам дине кергәнсе) башкорттоң
Көнгә, Айға арнап ат корбандары салыу, мәйеттәрен корғандарға ат менән куша
ерләү йолаһы үтәй. Ғалимдар аттың һәм уның менән бергә *башкорт-арий*
бабаларыбыздың Күк Уралдан кайһы якка кайһы быуаттарза әркелеүен башлыса
ана шул ат һалып күмеүле йола калдыктарына карап билдәләй. Бигерәк тә был
боронғолардың, нәк хәзерге башкорттағыса, аттың кыу баш һөйәген һәм
тояктарын һ.б. изгеләштереүенә кағыла — башкорт ауылдарында бит ошоғаса ат
баш һөйәген, бәлә-казанан курсалаусы һәм бәхет килтереүсе “*амал ит*” (*амулет*)
рәүешендә, йорт ихатаһының койма баштарына, ситән казығына элеп куялар, ә
тояғынан купқан дағаны тупһаға ырымлап кағалар. Шулай ук юлда тояктан
катланып сирғып калмыш балсыкты ла, уңыш мул булһын өсөн, бакса
түгәлдәренә килтереп һалалар... Борон заман мәйетте дә “теге донъя”ға озатканда
кәбергә шулай ук уны курсалаусы ат менән, һис юғында аттың башы-тояғы менән
куша ерләп калдырғандар, шуға күрә ошо йола калдыктары, китғабыздың кайһы
ғына мөйөшөндә табылһа ла, *башкорт-төркилек күрһәткесе* булып тора.

Көн-Өфө юлының төньяк-көнсығыш (Һары юл) армыты буйлап Һары
диңгезгә табан (Кытайға, Японияға) башкорт аттарының елеп барып етеү осорон
(б.ә. тиклем ике мең йыллык) ғалимдарға таянып әйткәйнек инде. Ә ошо юлдың
көнъяк-көнбайыш армыты (*Көн юлы*) буйлап Ер Кендеге Аркайымдан Шүлгән
(Үлгән йәки Мертвое море) диңгезенә табан Египет яғына карай киткәндә, ул
тарафтарза ла ат әйәләренәң — Үсәргән ырыу исеменәң варианттарын һакламыш
ер-һыу атамалары ярылып ята әле дә: Үсәргәннен *Әсәк-мәре* (*Сакмара*) һыуының
бик боронго, ул Яйыкка кушылмаған, ә тура Изелгә (Волгаға) аккан сағындағы,
озон үзәнненәң калдык дауамы булған *Сәмәрәү* (*Самара*) йылғаһы, хәзерге
Волгоград янындағы *Сәр-әсә* (*Царица*) йылғаһы, *Әсә-Тора-Көн* (*Өстөрхан*) калаһы,
баяғы Сакмар-Самар һыуының йәнә килеп Дағстандағы азашы булған *Сагмур*
(*Сакмар*) йылғаһы, заманында (урта быуаттарза) хәзерге Дағстан ерзәрен биләмеш
“Бүре-әсә-иле” (Берсилия) дәүләте, Төньяк Кафказдағы икенсе Ил-Бүре-әсә

(Эльбрус) тауы һәм Каспий дингезе көньяғындағы (Ирандағы) йәнә лә Ил-Бүрәсә (Эльбурс) тауы, ғәрәп ярымутрауындағы Сәр (Сирия) ком далаһы һәм Сирия дәүләт исеме... Тап ошо юл буйлап Үсәргән (Саргон) батша етәкселегендәге үсәргән-башкорт бабаларыбыз б.э. тиклем XXIV быуатта Тигр, Евфрат йылға буйзарына — боронданғы үззәренең Сәмәр хан иленең (эпостарыбыззағы Сәмәрхан иленең!) дауамы булған Сәмәргә (Шумерға) кайтып етеп, ундағы шул сәмәрзәрзән (шумерзарзан) мираска калмыш һуңғырак осор дәүләтте буйһондороп, бөйөк держава төзөгән; артабан был Саргон батша “Көнбайыштағы дингез аръяғы илен” (балсык китаптарза шулай язылмыш) — Мысырзы яулап алған һәм уның алтын тәхетенә менеп ултырған — боронғо Египеттың V батшалар шәжәрәһен башлаусы *Усеркаф*¹⁸ батша. Бабаларыбыз үсәргән-скифтарзың Көн-Өфө (Кәнифә) юлынан Кафказ аша Египетка йөрөүзәре Геродот тарихында ла (I, 104-105) нык сағыла. Боронғо Египеттың XXII һәм XXIII батшалар шәжәрәләрендә иһә “Үсәргән” ләкәпле *Осоркон I, Осоркон II, Осоркон III, Осоркон IV* батшаларзың исемдәре теркәлгән. Үзәбеззең “Оғузнамә”ләге бөйөк Оғуз башбаба (массагет-башкорттар) барымтаһын да хәтерләйек — боронғо Египеттың III батшалар шәжәрәһендәге Хуни (Һун) батша үзе бит ул... Хатта урта быуаттарза ла, шул ук Мысыр тәхетен яулап алып, Мәмлүк дәүләтен короц, бер нисә быуат буйына (1250 — 1806) хакимлик иткән, ғәрәп мәзәниәтенә тос өлөш индергән бабаларыбыз араһынан “Күренекле дәүләт эшмәкәрзәре Насритдин әл-Насири әл-башкурди, Сәнжәр әл-Рукны әл-башкурди, Алаитдин башкурд әл-Насири, Ғилмитдин әл-башкурди Беркун, Сарын әл-дин әл-башкурди тарихи сығанактарза күп иҫкә алына. Араларынан Насритдин әл-Насири ғәрәпсә гүзәл шиғырзар һөйләмеш ғалим әмир булған. Мәмлүктәрзең 1322 йылдың 3 мартында Дамаскта донъя куйған. Бөйөк падишаһы Кыратай хазинадар Ғилмитдин әл-башкурдизы ифрат акыллы дәүләт кешеһе, ғалим һәм әхләки йәһәттән өлгө булырлык шәхес тип баһалайзар. Ғилмитдин Сәнжәр әл-башкурди — уның замандашы. Ғилмитдин башкурд әл-Насири мысырзарзың илханизарға (Иран императоры башкорт Казан-ханға. — **Й.С.**) каршы һуғышы ваҡытында 1303 йылда вафат булған бөйөк әмир ул” (Әхмәтзәки Вәлиди Туған. Башкорттарзың тарихы. Өфө, “Китап”, 1994; 22-23-сө биттәр). Тимәк, Нил-Ағизел (Ак Нил) йылғаһы һыуының тәме башкорт аттарына борондан танһык булған, Көн-Өфө юлының хозайзары ла бик борондан пирамидалар иленең изге хозайзарына әүерелгән. Улар араһында һын-һүрәттәре ат айғыры қаҫағаһы (фаллосы) рәүешендә символашқан (Көн-атка табынғандар, тимәк!) Көн хозайы Амон-Ара (Амон-Ра), һуңғырак дәүерзәге шундай ук Көн хозайы Шу (Шүлгән-бейә?!) киң билдәле. Был хозайзар ер йөзөндә әзәми затлы фирғәүендәр (Шүлгән батыр, Урал батыр?!) рәүешендә кәүзәләнеп, баштарына баяғы асау-айғыр қаҫағаһын ишаратламыш *фалл* кейеп ултырғандар тәхеттә. Ә боронғо Египеттә Көн-әсәбез (қояшыбыз) *Һары-Шүлгән-әсә* исемен дә йөрөткән булһа кәрәк (сүлгән — һүл-Көн һәм сүлгән-әсә — Солнце!), сөнки ул исем хәзерге тарих китаптарына боронғо иероглифтарзан урыҫсаға *Хора Змей (Һары Йылан!)* тип тәржемә ителә, ә “йылан” һүзе “йылкы” һәм “Шүлгән” тигәндең үзгәртелеше генә икәнә мәғлүм. Тап бына шул *Һары Шүлгән — Көн-әсәбез* үзе лә

¹⁸ *Усер-Каф* — Кафказ тауы артынан (Башкортостандан) килмеш *Үсәргән*, тигән һүз.

инде, *Йылан-эсә* рәүешендә, боронго Египеттең донъяға билдәле ядкәр ташына һүрәтләп калдырылған, сөнки бабаларзың тәүдин тәғлимәтендә *Өскө Донъяны* һынландырмаш Африка китғаһы күгендәге *Көн (кояш)* — *Һары йылан* сифатында, *Асқы Донъяны* һынландырмаш Америка китғаһы күгендәге *Ай (Луна)* — *мөгөзлө Ак йылан* сифатында, ә *Урта Донъяны* һынландырмаш Евразия китғаһындағы ер йөзөн яктыртыусы *Көн — Өсә-бүре* һәм *ат бейәһе* (*Акһак Кола, Һарысай*) рәүешендә, ә *Ай — бизон-үгез* һәм *ат айғыры* (*Акбузат, Күкбузат*) рәүешендә һынланып, ер астында (һыу төбөндә) иһә шулай ук *Агасак кола* (*агасак балык*), ә *Ай — Ала буза* (*алабуза балык*) рәүешендә кәүзәләндерелгән. Донъя-Ғаләм-Тереклекте башлап ебәрәүсе һәм дауам иттерәүсе *Ер торого — Тора-абыз (Тора тау хозайы)* иһә ер йөзөндә *ат айғыры Кара Юрға (Кара Ер-ага)* сифатында юрғалаған... Тап бына ошо изге аттарға бәйле иң боронго язма мәғлүмәтте Үсәргән-Сәмәр (шумер) бабаларыбыззың б.э. тиклем өс мең йыллыҡ азағындағы балсыҡ китабында күрәбәз: атын ызалап-ыйыклатып йәберләүсе һыбайлы һәм, шул ызға түзә алмай, һыбайлыһын аркаһынан тәкмәстермеш ат тураһындағы мәсәл бар унда. Был иһә башкорттоң әлегәсә ауыз-тел ижадын тәшкилләүсе “Кара Юрға”, “Акһак Кола” доғалыктарына (әпостарына) туп-тура бәйле:

“Яз за мине менәһең,
 Көз зә мине менәһең,
 Как казыкка бәйләйһең,
 Кабырғамды һанайһың.
 Яз за билем бөгөлгән,
 Көз зә билем бөгөлгән,
 Кара тирем түгелгән;
 Как казыктың кото юк,
 Кабырғамдың ите юк...”

Шул сак Акһак Кола имгәнгән аяғы менән канһыз хужаһын тибеп осора”...

Шул ук Үсәргән-Сәмәрзәң (шумерзың) балсыҡ китабындағы *Шүлгә(н)* батша тураһындағы гимнында ла ат малы телгә алына. Шүлгән-Үсәргән (Саргон) токомдары батшалыҡ иткән был Кесе Азиянан ат б.э. тиклем ике мең йыллыҡ баштарында яқындағы Көнсығышка — хәзерге Төркиә ерзәренә лә ерегә, атты унда үзебеззәң *Катай (хет)* башкорттары алып барып еткерә (Ғоҫманкаялы кәберлегендәге ат баштары б.э. тиклем XVII-XIV быуаттарға ерләнгән). Мысырзың Нил йылғаһы буйындағы Бухен кәлғәһендә лә б.э. тиклем 1675 йыл тирәһендәге ат ерләнмеш кәбер бар, нәк был осорға Египет язмаһында “ат” тигән махсус иероглиф тәүбашлап барлыкка килә. Нәзек тояклы бейек Египет аттарының Төркиәләге баяғы Ғоҫманкаялы кәберлегендәге *Катай (хет)* аттары менән бер иш булыуы ла уларзың Көн-Өфө юл армыты (*Көн юлы*) буйлап төһяктан — башкорттарзан килтерелеүен дәлилләй.

Б.э. тиклем ике мең йыллыҡтың икенсе яртыһында Куңыр-Буға юлының Күк Уралдан Күк диңгезгәсә (Һинд океанынаса) тартылмыш Күк юл армыты буйлап та *башкорт-арий* ат-арбаһы Һиндостанға һәм Иранға киң тарала: мәйет

янына ат һалып ерләнмеш боронго кәберзәр шул юл буйындағы Пакистанда бер нисә урында һәм Иранда бик күпләп мәғлүм; ғалимдар был комарткыларзы *кумырыктарга (киммерийцам)* һәм *үсәргәндәргә (скифам)* бәйләйзәр, ә улары иһә сап-саф башкорттар — әлегәсә башкорт халкы ырыузары буларак донъяға мәғлүмдәр. Куңыр-Буға юлы буйлап алыс Көнъякка табан *Инде (Инд)* йылға тамағынаса эркелмеш *башкорт-арий* ат-арбалары, *Инде* йылға тамағынан көнбайышка боролоп, Күк Уралға окшаш таулы-далалы Фарсы култығы яр буйзарын үзләштерә һәм тап шунда башкорттоң боронго *Куңыр-Буға дәүләте* барлыкка килә. Һуңынан был исем *буға — мога* үзгәреше кисереп, үткән быуат донъя карталарына Иран империяһының *“Моғистан”* өлкәһе рәүешендә теркәлеп йөрөй. Моғистандың төньяк сигенә терәлеп тағы бер *башкорт* дәүләте төзөлә, ул иһә баяғы карталарза шул уҡ Иран империяһының *“Башикерд”* өлкәһе тип язып йөрөтөлә (1-се һүрәттәге 1-се түңәрәк). Шул уҡ Фарсы дингез култығына болғансык һыузарын койоусы Тигр һәм Евфрат йылғалары тамағына табан көнсығыштарак Көн-Өфө юлынан кайырылмыш Үсәргән-Сәмәр (шумер) башкорттары ла асаба Гөрөш (бөйөк Кир) етәкселегендә хәзерге Шираз калаһынан төньяктарак урынлашмыш *Бүре-әсә (Пәрсә, Фарсы)* дәүләтен төзөй. Был дәүләт тә, икегә бүленеп королошо буйынса, Күк Уралдағы иң боронго *Туған* тәүдәүләтебеззәй (баш калаһы *Аркайым*) булып, ул да тап шулай *Әске Башкорт* иҫәпләнмеш *Үсәргән* як *яртынан* (баш калаһы *Пәрсә*, грекса *Персе-поль*) һәм *Тышкы Башкорт* һаналмыш *башкорт* як *яртынан* (баш калаһы *Башкорт*, грекса *Пасаргад*) ғибәрәт була; тәүдинебеззәң дәйөм кануны буйынса, бында ла Үсәргән (Пәрсә) як — көньяк-көнбайышта, Башкорт (Пасаргад) як төньяк-көнсығышта урынлашып, Уралдан килмеш *биш ырыулы Үсәргән* һәм *ете ырыулы Башкорт* (*йәмгәһе бергә ун ике ырыулы башкорт халкы*) вәкилдәренең дәйөм дәүләте була (1-се һүрәттәге 2-се түңәрәктә ике баш кала урындары кара өскөлдәр ярзамында тамғаланған һәм исемдәре язылған). Иран дәүләтселлеге нәк ошо үсәргәндәрзәң *Бүре-әсә (Пәрсә, Фарсы)* дәүләтенән башланғанлығы якшы мәғлүм. Был дәүләттең баяғы ике яртыһы бер заман шул урындағы үз аллы дәүләттәргә *Пәрсәстанға* (*Үсәргән*) һәм Башкорт (Башжарт) таузары итәгендәге *Оғузистанға* (*башкорт*) айырымланып, азак килеп карталарға Иран империяһының *Фарсистан* (әлекке *Пәрсәстан*) һәм *Хузистан* (әлекке *Оғузистан*) өлкәләре рәүешендә теркәлеп йөрөй (1-се һүрәттә тәре тамғалап күрһәтелгән). Һәм боронго Ирандың тап уртаһында (Лот далаһында) *Бөрийәндәр* мәмләкәте лә булған, ә хәзерен унда *Бөрийән (Бирджанд)*, 1-се һүрәттәге 3-сө түңәрәктә) калаһы... Күк дингез буйзарын үзләштермеш был *башкорт-арий* бабаларзың атка табыныузары Һиндостан эпосы “Махабхарата” ла батшаның изге корбан салыу йолаһы аша ентекле тасуирланған: йыл һайын көн менән төн тиңәлгәндә (15 октябрзә) батша үзенең бикле торған иң шәп Акбузатын иреккә сығарып ебәрә лә, йыл буйынса шулай үз иркеңдә калдырып, шул Акбузат тояғы (Хозай әмере!) тейгән бөтә ерзәрзә лә үзенең мөкәддәс биләмәһе итеп беркетә (карышкандарын һуғышып ала). Көн менән төн тағы ла тиңәлгәс, Акбузатты һыу буйында салалар, батшаның өлкән катыны алтын энә менән ат башын өзөп ала, уртансыһы көмөш энә менән — түшкәһен, кесеһе бронза энә менән койроғон шулай эшкәртә. Башын түргә мендерәләр, ә койроғон алтәргә

асып куйып, канын изге һауытка һаркыталар. Донъяның дүрт тарафының (Көн-Өфө һәм Куңыр-Буға юл армыттарының. — Й.С.) вәкилдәре рәүешендә дүрт әжерсе (жрец) атка арнаулы доғалар укып тора... Һиндостандағы Сураштора (Заратуштра) динен (ул дин безҙең Башкортостандан таралған) тотоусыларҙың изге китабы Ригведала ана шундай *Бөрийән-эйә (Паржанья)* тигән ямғыр яузырыусы изге атка бағышланмыш табыныу доғаһы (гимны) бар:

Бөрийән-эйә доға (V, 83)

1

Ошо мактау һүзе менән сакыр иң ғәйрәтлене!
Данлы Бөрийән-эйәне! Ал, табынып, ярлыкауын!
Үкереүсе буға-үгез¹⁹, йәншишмә ағызыусы,
Үҫендәрҙе яралғыға орлокландырып йөрөй.

2

Ағастарҙы көл итә ул, үлтерә өрәктәрҙе.
Бөйөк корал²⁰ эйәһенән дер калтырай донъялар.
Хатта гөнаһһыҙ за сүгә, буға кеүек көзрәтле
Бөрийән-эйә яуыздарҙы үлтергәндә дөһөрзәп.

3

Толпарҙарын сыбырткылап ашыҡтырған күсерзәй,
Ямғыр хәбәрселәрен ул юрғалатып килтерә.
Арысландың күкрәүзәре алыстан ук яңғырай,
Болоттарҙы Бөрийән-эйә мөлдөрәткән сағында.

4

Ел-дауылдар которона, ук-йәшендәр атыла,

Үсемлектәр калкыныша, күк йөззәре бүргенә.
Бөгә донъя ғаләмдәре сафлыҡ эсеп яңыра
Бөрийән-эйә апа-ерҙе²¹ быуазыткан сағында.

5

Кем кануны аркаһында — мәрхәмәтле апа-ер,
Кем кануны аркаһында — тояклылар ырғыша,
Кем кануны аркаһында — мең-мең үҫен гөлләнә, —
Ошо Бөрийән-эйә безгә бирһен бөйөк ярлыкау!

6

О мәреттәр²², һауығызсы безгә ямғыр күктәрҙән!

¹⁹ Үкереүсе буға-үгез — был оската Бөрийән-эйә нәсел үгеҙе сифатында данлана.

²⁰ Бөйөк корал — аталыҡ.

²¹ Апа-ер (пайр) — байыр йәғни көндө байытыусы ер.

²² Мәреттәр (йылкылар) — кар-һалкынды мәретеүсе, яз һәм ямғыр килтереүсе изге көстәр, Бөрийән-эйәнең ярзамсылары.

*Асау айғыр²³ дәръяларын ергә ағылдырығыз!
Ошо күк күкрәүе менән килсе беззең яндарға,
Шифалы һыу түгелдереп, о атабыз асыра²⁴!*

7

*Ажғырып-үкер, дөһөрзә, донъяға һал яралғы!
Мөлдөрәмә җрҗ арбаң менән йөрө әйләнөп!
Ауызы астан сиселмеш һыу-һабаңды шәп һөйрә!
И Илаһым, тигезләнһен уялар һәм түбәләр!*

8

*Оло козок күнагеңде күтәр! Уны түгелдер!
Быуа йырган йырганактар йырлап алга ургылһын!
Майға кандырып һимерт һин йомарт ерзе һәм күкте!
И Илаһым һыйырзарға бирсе сихәтле һулау!*

9

*О Бөрийән-эйә, касан һин ерзе тетрәтеп кешнәп,
Күк күкрәтеп, яуыздарзың йәнән алған сағыңда,
Быны бөтә Донъя-Ғаләм кабул кыла алкышлап —
Ер йөзөндә моронламыш есемдәрзең көллөһө.*

10

*Килтерзең һин безгә ямғыр — үз вакытында туктат! —
Кеше үтмәс сүлдәрзе лә һин үтемле яһаның,
Үсемлектәр тыузырзың һин туйынырға халыкка,
Һәм һин көллө есемдәрзән алдың рәхмәт доғаһы!*

Европала елгән башкорт аттары

Башкорт бабалар нигезләгән боронго Римда ла шундай ук дәүләт тантанаһы шул ук көндөрзә гөрләтеп узғарылған. Дүрт ат егелмеш ике тәгәрмәсле арбаларзы бәйге саптырғандар тәүзә, еңеп сыккандың уң як (Башкорт яғы. — **Й.С.**) кырыйға егелмеш атын изгеләштереп, корбан итеп салғандар (һөңгө қазап үлтергәндәр), башын өзөп, башак-көлтәләр менән бизәгәндәр. Шунан һуң Римдың изге юл (Куңыр-Буға юлы?) яғы һәм Субура (сувар-сүмәр йәғни Сәмәр-Үсәргән, Көн-Өфө юлы) яғы кешеләре (*Башкорт яғы менән Үсәргән яғы*), шул изге ат башына эйә булыу өсөн, кара-каршы алышкан. Әгәр зә башты изге юл кешеләре йолоп алһа, улар уны батша һарайы диуарына илтөп элгән, ә инде Субура

²³ Асау айғыр — был оракта Бөрийән-эйә нәсел айғыры — үзенең сифатында һынлана. “асау айғыр дәръяларын” — аталыктан ағылмыш ямғыр, тимәк.

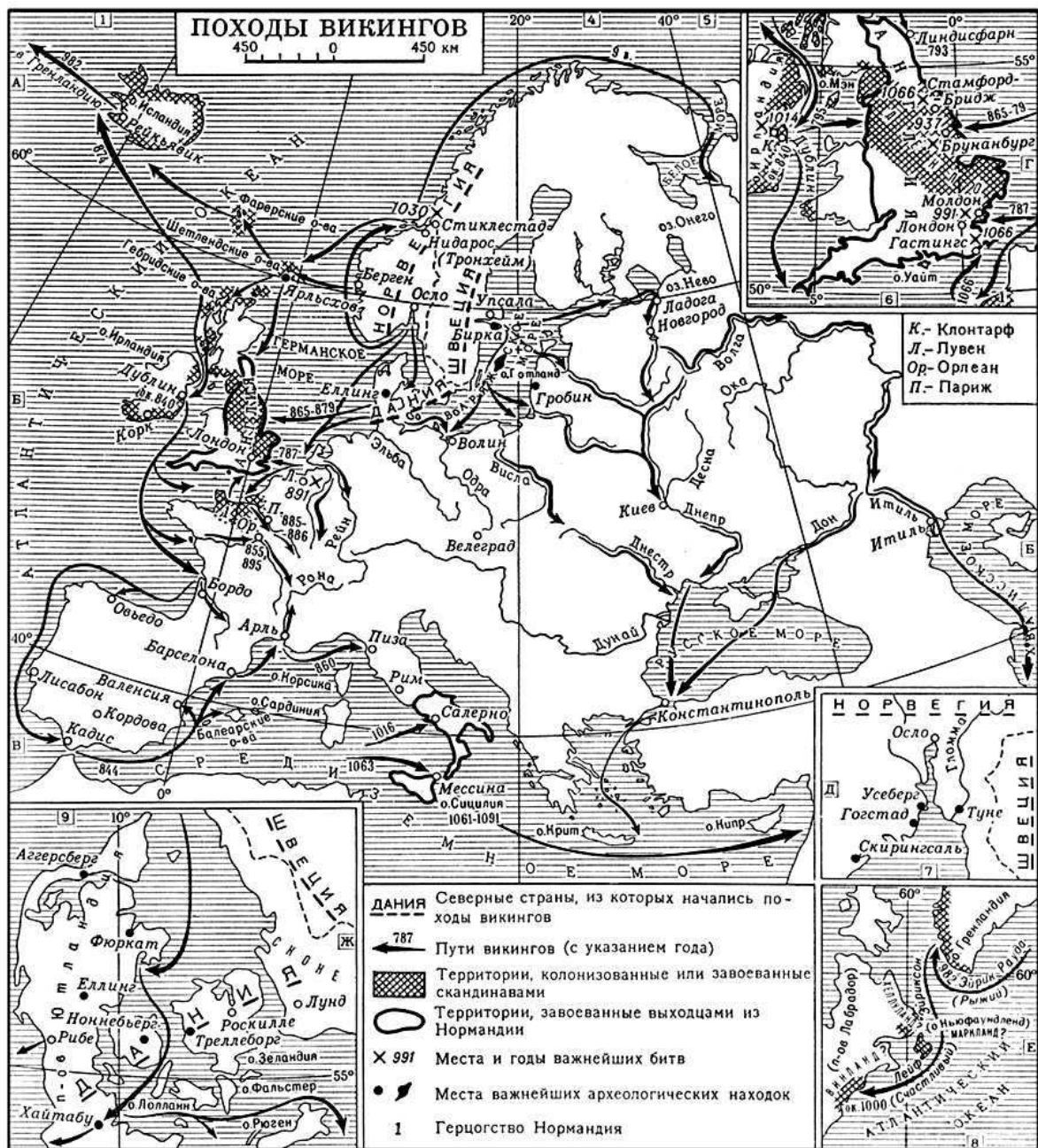
²⁴ Асыра (асура, ә Авестала — аһура) — тормош-тереклек эйәһе, тормош килтереүсе, ерзәге йән әйәләрен асыраусы хозай.

кешеләре эләктерһә, Малым-ат (Малимат) манараһына беркетер булғандар. Аттың канын батша һарайының тупһаһына яғып (һөртөп), калғанын язғаса һаклағандар һәм, язғыһын корбанға салынмыш быҙауҙар канына болғатып, мал-тыуарҙы бәлә-казанан курсалау өсөн, ырымлап яндырғандар (йылкы канын һәм тирен һөртөп бәлә-казанан курсаланыу башкортта әле дә бар)... Өсә-бүре улдары Ромул (Урал), Рем (Шүлгән) тарафынан б.э. тиклем 754/753 йылдарҙа нигезләнемеш, тип һаналған “мәңгелек” Рим калаһының Тибр йылғаһы ярында ултырғаны билдәле. Бына шул йылға Ромул һәм Рем осоронда шулар телендә башкаса — “Альбула(к)” тип аталғанын белдереп, латин теле түгел был, тизәр ғалимдар. Латин авторҙары үзҙәре уны заманында Ромул һәм Рем теленән “алһыу-көрән йылға” тип тәржемә кылып булған икән. Тимәк, ике һүзҙән һасил (кушма һүз) ул исем — “ал-була(к)” — тап башкортса (“ал” — алһыу төс, “булак” — йылға) яңғырай — Уралыбыҙҙағы *Кызыл-йылға* һыңары!.. Ә “р” өнөнөң кәзимгесә “л”-ға әүерелешә аркаһында һасил булмыш һүз “булак” үз сиратында үзенәң тәүте әйтелешендә “бурак” (“бүре”) икәнлеген, һәм, һуңғы рәүешенә күсеп үзгәргәс тә, үзенәң “бүре” мәғәнәһен һаклауын (*булак — волак — волк!*), телебезҙең ошо кануны һөзөмтәһендә “бүрег-әр” (йәғни “бүре-ир” — *үсәргән-бүреләр*) ләкәбенәң дә “болғар” булып әүерелешен беләбез. Ә боронғо Рим тарихсылары ул тел әйәләренәң ысынлап та һинд-европалы түгеллектәрән (“варварҙар”), Кара диңгез төньяғындағы Скифия (скифтар — үсәргәндәр! — Й.С.) иленән килеүҙәрәң, ырыуҙары буйынса “энотр, авзон, пеласг” булуҙарын яза. Өстәрәк төсмөрләнемеш башкорт-иҫке римдар берзәйләге күрһәткестәрәнә таянып, без сит телгә бозоп күсерелмеш был ырыу исемдәрән төзәтеп укый алабыз: “энотр” — инә-тор — һыйыр үтезәнә табыныуы башкорт-уғыздар; “авзон” — абаз-ан (бәжән) — бәжәнәк-башкорттар; “пеласг” — пеле-әсәк — бүре-әсәк йәғни үсәргән-бүреләр...

Көн-Өфө юлының Ер Кендеге Аркайымдан көньяк-көнбайышҡа табан Кызыл (Урта) диңгезгә²⁵ тартылмыш армыты хәзерге Грецияның шулай ук үсәргән-башкорт бабаларыбыз нигезләнемеш баш калаһы Өфөн (*Афины*) аша Талас (*Делос*) — Крит (*бас-кирит — башкирт?*) утрауҙарынаса артылып, шунан уңға кайырылып, хәзерге Испанияға тартыла. Талас изге утрауында үзебезҙең *Һиперборей* (*Себер-бурай* йәғни буран яғы — Урал) бабаларҙың *артым итә* (*Артемид* — Шүлгән ләкәбе) изге корамы булған, Артымитә корамына улар йыл һайын Көн-Өфө юлы буйлап Уралдан тейешле хәйерҙәрән — бойзай һаламына төрөлмөш (игенселәр иле, тимәк!) затлы бүләктәрән ебәрәп торған. Көн-Өфө юлының Крит утрауына еткәнлеген ундағы *Мин* (*Минос*) хозайҙың изге корамының диуарына һүрәтләнемеш Куңыр-Буға (үтез) аркаһында бейемеш (Уралдағы *Темәс-Шива* ғәзәте!) *Мин* хозай (башкорт Мин — *Мең* ырыуының хозайы) һәм ундағы шулай ук донъяға мәғлүм *Фест дискиһы* языуҙары (улар башкортса укыла!) дәлилләй. Башкорт Крит утрауын кырағай гректар баһып алғандан һуң да Көн-Өфө юлы кешеләрәнәң мәҙәниәт саткылары уларҙан һутланмыш боронғо грек китаптарында шөйлә һакланып калған. Бүре-әсә хозайбикәнәң әзәмиләштерелгән һүрәте дә бар — башкорттоң боронғо осло башлы (“графин”) граф кәпәсен кейеп,

²⁵ Бик борон заман хәзерге Кызыл диңгез менән Урта диңгез бер бөтөн тәшкил итеп, уның хәзерге Урта диңгез өлөшө дә Кызыл диңгез һаналған.

таяк таянып тора ул кустыһы арысланбай янында; хозайбикәнең исеме *Кәрсәй* (*Корт-асәй*, бында *корт* — *бүрө*). Боронғо гректарға аралаш йәшәгән ошо ғәзиз бабаларыбыз теленән кайһы бер һүззәр зә һакланған: *пакана* (*бәке-әнә* — озон хәнийәр), *палта-йау* (яу балтаһы), *яукыя* (һөңгө), *ян* (ук аткыс ян), *ики-йә* (ике йәйә йәғни ян-йәйәле ике яугир һыйзырышлы хәрби әрмә (арба). Ике тәгәрмәсле яу арбаһы күсәрзәренә бысак — *кера-йапи* (кыра-йәбе) йәки *ора* (ура, урак) беркетелеп куйылған — быларын боронғо һүрәттәрзә лә йыш күрәбез. Боронғо Афина халкы ла башкорттоң *Кара Юрғаһына* — “кара ат”ка табынған. Бигерәк тә бөтә аттарзың әйәһе тип һаналыусы *Ер торогона* — әзәми зат киәфәтендә кәүзәләнемеш *Тора тау* әйәһенә табыныусылар күп булған. Уны ғәзәттә ике (игезәк) һыбайлы (Шүлгән менән Урал. — Й.С.) араһында аяғәстә баһтырып торғозоп һүрәтләгәндәр, сөнки тәүдинебеззә был ике батыр, Дәү Хозайыбыззың ярзамсылары булған башка кайһы бер хозайзарыбыз кеүек үк, Тораның (Тора тау әйәһенә) балалары һәм иң яқын ярзамсылары һаналған. Игезәктәрзәң береһе — Акбузатка (Урал. — Й.С.), икенсәһе Кара Юрғаға (Шүлгән. — Й.С.) атланған. Йыш кына уларзы, игезәк-һыбайлыларзы, *ике ат* йәки *ике ат башы* ла алмаштырған (Шүлгән-Көн менән Урал-Айзың карыһүз-мифта, тәүге *әзәм киәфәтенән* арынып, тулайым *ат киәфәтенә* керә барыузарының билдәһе. — Й.С.). Башкортлокто тоғмаллатыусы был *ат башы* билдәһен Көнбайыш Европаның төрлө мөйөштәрәндә осратырға мөмкин. Неапольдәге кәбер-йорттоң (склеп) диуарына сағыу буяузар менән Үсәргән (скиф) өйө һүрәтләнеп, кыйығының ике башына ике *ат башы* беркетелгән. Боронғо Англияла ла өй баштарын ике яктан ике *ат башы* бизәгән, улар баяғы һыбайлы хозай-игезәктәрзәң ләкәбе менән инглиздәрзә лә *һорса* (үзәбеззәң *һарысай* ат — Шүлгән-Көн. — Й.С.) һәм *һенгиз* (үзәбеззәң *һын-үгез* — Урал-Ай. — Й.С.) тип йөрөтөлгән. Бөйөк Британияның сал каяларында боронғоларзың изге *Акбузат* һүрәттәре әлегәсә һаклана... Тәбиғәттең бер үлеп бер терелеуен (кыш һәм йәйзәң алмашыныуын) символлаштырмыш *Кара Ер-ағаны* (*Кара Юрғаны*) Урта Азияла һәм Иранда — *Сиявуш* (“кара айғыр”), Грецияла *Меланиппа* (“кара ат”) тип, тап беззәңсә атап табынғандар; баяғыса, көн менән төн тиңәлгәндә (15 октябрзә) шуға арнап *ат бәйгеләре*, *сәсэн әйтештәре* гөрләтеп үткәргәндәр.

Би-кинок (викинг) йәғни Бүре-әсә (буржан) токомдарының һуғыш сәфәрҙәре

Көн-Өфө юлының тап ошо армытынан Бүре-әсә (Би-кинок – викинг) токомло Үсәргән бабаларыбыз бөтә Көнбайыш Европаға таралып, мәңгелек иштәлеккә унда үззәренең изге Бүре-әсә исемен – Бүре-әсә өйө (Пруссия) иленә, кала исеңдәре итеп Бурзен (Австрияла), Буриж (Париж) калаларына, ә Уралдағы ерһыу атамаларын иһә ундағы йылғаларға – Сөн (Сена), Темәс (Темза) кушып калдырып, артабан улар Бөйөк Брит (“Бөйөк Бүре-эт”тәр – Үсәргәндәр) – Бөйөк Бөйөк Британия, Ир иле (Ирландия) утрауҙарына барып сығалар; шул Ир иле (Ирландия) утрауында безгә таныш һәм безҙең хозайыбыҙ булмыш (Ибне Фазланды хәтерләгез!) фаллос-манаралы һәм койоп куйған башкорт тирмәле (боронғо Болғар калаһы кеүек!) изге кала коралар. Бриттан – Әсә иле (Исландия) утрауына өлгәшеп, уның көньяк-көнсығыш яр буйындағы караптар тороуға ифрат кулайлы диңгез култығына Боргар (“болгар”зың һыңары бөрөг-әр йәғни Бүре-ир –

Үсәргән) исемен бирәләр. Көнбайыш Европаның ерле кәбиләләре иһә уларзы, беззең шул бабаларзы, *Серк (у-Серк-ан – Үсәргән)* тип белә, ә бөйөк хозайзар төйөгә (Урал таузары) йәғни “*ожмах иле*” *Серкланд (Үсәргән иле)* иһә кайзалыр көньяк-көнсығыштарак икәнлеген дә хәтерзәрендә һаклайзар. Үззәрен *брит (бүрет, бүреләр)* тип атамыш был килмешәк Үсәргән токомо донъяға кыйыу *диңгезселәр* рәүешендә таныла, тап ошо “*диңгез бүреләре*”²⁶ телдән-тәлгә *батыр-ас (батыр-әсә) — матрос* тип ләкәпләнә, хәзер зә *диңгезселәрзә матрос* тибез. Диңгеззәрзәгә караптарзы баһып алып талаузан да тартынып тормай улар. Шуға күрә *диңгез юлбаһарзарын* да шул Үсәргән ләкәбе менән *бүрет — пират* тип атап йөрөтәләр. Улар үззәрен *бүре-әсән (бүре-әсәнән таралған током)* тип тә ләкәпләгәнлектән, Көн-Өфө юлының *бүрәсән-бүрзән — Бөрйән (йәғни Үсәргән)* этнонимы был яктарға ла ереккән; бәғзеләр уларзы *бүрег — варяг* тип тә йөрөткән; Алыс Көнбайыштағы был “*бүре балалары*” *варягтарға* илтмәле юл (һыу юлы) Ер Кендегендәгә тәгәрмәскалабыз Аркайымдан һәм һакмар буйындағы изге Яғалса (Каялса) таузан көньякка табан башланып, үзенә ошон һузымында бер-бер артлы түбәндәгә һыу юлдарынан үткән: *Һакмар-Һамар* ошон үзәнә (борон улар икәнә бер йылға булған) — *Изел-Волга — Уңга (Онега) күле — Алдагы (Ладога) күле — Әбин (фин, Скандинавияға әбин — алып ин) диңгез култыгы — Балдак (Балтик, балдак һымак түңәрәк)* диңгезенә коймош һигез йылға тамағынан (*осонан*) — *ос-кан-туң-уба*²⁷ (Скандинавия)... Скандинавияның көнсығыш осондағы Кола (Кольский) ярымутрауынан Уралға табан тура илтеүсә икәнә бер (төнъяк) һыу юлы ла булған: *Ак диңгез — Төнъяк Двина йылғаһы — Вычегда — Биәрме (Биарм, Пермь) калаһы (2-се һүрәт),* унан Норвегия караптары хатта урта быуаттарға са беззең яктарға килгән. Тәүте әйтелмеш иң ошон һыу юлының “*гректарзан варягтарға (күректәрзән бүректәрға — бүре-Үсәргәндәрға) юл*” тип йөрөтөлмөш армыты буйлап *Бүре-әсә (Пруссия)* иленән бер заман *Кейәү (Киев)* калаһына *бүрег (варяг)* токомло өс бер туған — *Ир-ороз (ырыу ире), Сөн-әсә (бүре-әсә), Тора-бүре (ата-бүре)* кенәздәр килеп етеп, үззәренә боронго башкорт *Бүре-әсәй (Рәсәй)* дәүләтселлегенә (*Киев Рүсенә) кабатлап* һигез һала; боронго урыс йылғызмаларына *Рюрик, Синеус, Трувор* тип теркәлгән улар... *Варяг-прустарзы* йәнә *прутән, пруктән (бүреләрзән, бүре токомонан)* тип, *Пруссияны Прутения* тип тә исемләйзәр. Унда барып сыккан урта быуат гәрәп сәйәхәтселәре ул халыктың *атка атланған* ғәййәр һуғыш сукмарзары булыуын, бейә һөтөнән кымыз яһап әсеуен, байрамдарға бәйгелә ат сабыштырыуын ентәклә хәбәр итә. Ә урыс йылғызмаларында: “*Рюрик — варяг иленән килде... Йәғни прус ырыуынан, прус ере лә шул ырыу исемен йөрөтә, диңгез аръяғында йөшәй һәм варяг атала улар*”, — тигән мәғлүмәттәр бар. Прус теленә бик һирәк калдыктары ошо көндә боронго латинса манускрипттарзан көскә сүпләп алынған, башка тел әйәләре тарафынан бик нык бозоп язылмыш 800 генә һүзә билдәле, әммә уларзың күбеһендә бөгөнгө башкорт теле һүззәрен еңел танырға була... *Бүре-әсән — Бөржән (Бөрйән)* йәғни Үсәргән хакындағы хак язмалар

²⁶ “Диңгез бүреләре” — диңгеззә йөрөүсә “бүреләр токомо” — Үсәргән-бөрйәндәр, тигән һүз; борондан ук (һәм хәзер зә!) иң шәп диңгезселәрзә шулай тип йөрөтәләр.

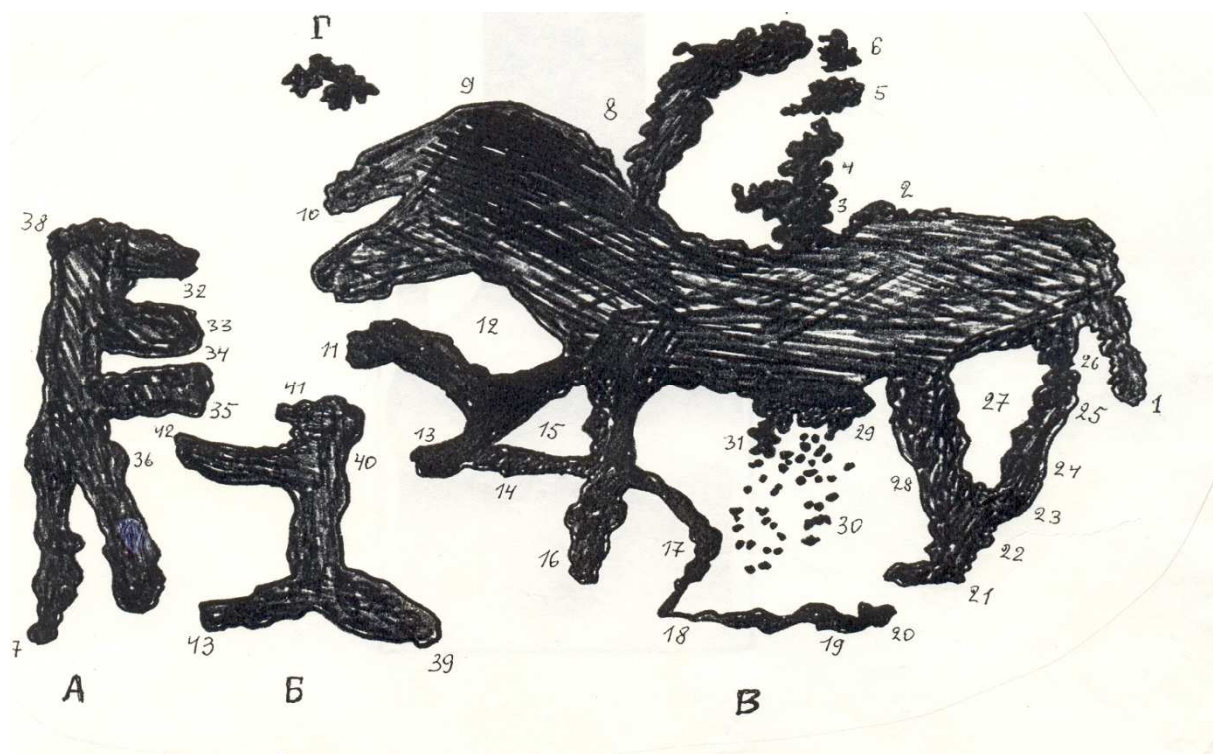
²⁷ Ос-кан-туң-уба — бында “ос” — йылғаларзың ос-тамағы, “кан” — һыу, йылға, ә “туң-уба” — карлы тау-ярымутрау (Скандинавия).

Ибне Хардадбех, Ибне әл-Фәкиһ, Ибне Рүстә, әл-Мәсғүди, Йакут кеүек ғәрәп илгизәрзәре, географтарында осрай. Закария әл-Казвини иһә бына ошоларзы теркәп калдырған: “Бөржән — төньяктағы бер иркен ил. Унда көндөң кыскарыуы өс сәғәткә тиңәлә, ә төндөң озонлоғо егерме сәғәткә етә һәм йәнә киреһенсә. Ундағы кешеләр (бөржәндәр) маһтар һәм мәжүсизәр динен тота һаман (Сураштора дине һәм тәүдин тотоусылар. — Й.С.). Славяндар менән һуғыша улар. Күп яктары менән франктарға²⁸ окшағандар. Улар (бөржәндәр) төрлө һөнәргә һәм дингеззәрзә гизергә бик оҫта”. Тап бына ошо ғәййәр “дингез бүреләре” Үсәргән-Бөрйәндәр 1001 йылда ук караптарзә Көнбайыш халыктары өсөн “билдәһез калған китға” — хәзерге Төньяк Америка ярына барып сығып, “Яңы Донъя”ны аскандар за инде (Колумбка тиклем үк), әммә быға уларзың иҫе китмәгән — асыш тип һанамаған, сөнки башкорттарзың егерме биш мең йыл элгәре үк әт тиреһенә лә, каяташ битенә лә һызып калдырылған донъя атластары карталарынан (“Ватандаш”/2 – 3, 1997 журналында ул карталарзы бирзем) был китғаны ла, башка китғаларзы ла ғәжәп теүәллекле күреп белгәндәр... Бүре-әсә токомо һаналмыш Көн-Өфө юлы кешеләре үззәрен йәнә *бургуңд*, *вургуңд* (*бүрегөндәр* — *бүре токомдары*) тип атап йөрөткәнән дә онотмайык. Бына ошо *бургуңдтарзың* (*Үсәргән-Бөрйәндәрзең*) *заманында*, *үззәренең* төп төйәге *Имай* (*Урал таузары*) тәңгәленән кубынып, V быуат баштарында Көн-Өфө юлы буйлап Көнбайыш Европаға үтеүзәрен күрәбез Византия тарихсылары Прокопий менән Агафий мәғлүмәттәренән. Улар Европаның үзәгендә нығынып, V быуатта шунда үззәренең бойондорокһоз *Бургуңд* (*Үсәргән-Бөрйән*) дәүләтен төзөй, баш калаһы — *Олойән* (*Лион*). Ул Көнбайыш ерзәрзә лә, тап Күк Уралдағылай, *Мөсәл* (*Мозель*), *Энә* (*Эн*), *Йәнне* (*Ионна*), *Об*, *Миәс* (*Маас*) һәм *Сөнә* менән *Сона*, *Әрә* (*Арру*) менән *Оло-әрә* (*Луара*) игезәк йылғаларыбыз ағыла; *Шаралы* (*Шароле*), *Котдог-ор*, *Мәрүән* (*Морвен*), *Юрматы* (*Юр*) таузары калкына. IX быуатта үз-ара ызғыштар һөзөмтәһендә Бургуңд короллеге кап-урталай ике короллеккә бүленә (кәзимгесә *Үсәргән* һәм *Башкорт* яктарылыр?). 993 йылда кабат берләшеп, *Урал-ата* (*Арелат*) дәүләтен тергезәләр, уның мәркәзе *Урал* (*Арл*) калаһы була. Һуңынан был дәүләтебез, әүәлге кеүәтен юйып, “изге Рим империяһы”на буйһоноп, урта быуаттарзә иһә биләмәләре Францияға һәм Швейцария берләшмәһенә тороп кала, “*Бургуңд*” тигән ғорур Үсәргән-Бөрйән исеме генә әлегәсә һаклана ул яктарзә, һәм ул кәүемдәр әлегәсә ғәййәр һуғыш сукмарзары, ат йәнле оҫта кавалеристар һанала...

Шул Үсәргән-Бөрйәндәр изгеләштереп табынған һәм доғалығы Ригведаға теркәлгән *ат һынлы* баяғы *күк-йәшен эйәһе Бөрйән-эйәһең* исемеһәнән ул яктарзә (Көнбайыш Европала) ла *күк-йәшен хозайы* ләкәптәре яһалған: литовса “*Перкунийа*”, кельтсә “*Һерчуниа*”, иҫке-көнсығыш немецса “*Виргуңдиа*”, готса “*Файрдуни*”, иҫке исландса “*Фйергун*”, славянса “*Перун*” һ.б. (көллөһө лә шул Бөрйән-Үсәргән). Башкорт бабалар бик боронғо донъя атластарында китғаларзың карталарын да бүре (эт), үтез, болан, коралай, айыу, ағасбаш айыуы (ленивец), ат тиреләренә шул йәнлектәрзәң һындары рәүешендә һүрәтләгәнлектәре билдәле, шуларзың тау каяларына күсермәләренең кайһы бер өлгөләрен, әйтеп үтеүебезсә,

²⁸ Франктар — *франк*, *варанг* — *бүрегтәрзе* (*варягтарзы*) гректар шулай атаған, шул ук Үсәргән-бөрйән, тимәк. Француздарға ләкәп шуларзан калған.

матбуғатта ла биргәйнек (“Ватандаш” журналының 1997 йылғы 2-3-сө һандары). Шулай за, ул боронго донъя атласының бер өлгөһөн бында ла күрһәтеп үтеу хәйерле булып (3-сө һүрәт); боронго Үсәргән биләмәләренә кергән Балхаш күленә яқын Тирәкте йылғаһы буйындағы Хантау (хан һүрәттәре — донъя карталары сыйылған тау) каяһына б.э. тиклем IV-III мең йылыҡтар араһында сыйып төшөрөлгән был мөғжизәлә Америка китғаһы — айыу һәм агасбаш айыуы (ленивец), ә калған китғалар баяғы *ат Бөрйән-эйә* рәүешле һынландырылып, бабаларыбыздың Ер шарын, китғалардың урынлашыу һәм ярҙарының һызаттарын бигерәк яқшы беләүҙәре сағылған (һүр.10):

Каяташтағы донъя атласы

А — Төньяк Америка (айыу һынында);

Б — Көньяк Америка (агасбаш айыуы — ленивец һынында);

В — тәүкитғабыз тоташ Африка — Евразия — Австралия (толпар *Кара Юрга* һынында);

Г — Баффин ере утрауы (Канадаға карай).

Тәүкитғабыз тоташ Африка — Евразия — Австралия һынында асыҡ төсмөрләнә:

1 — Камчатка ярымутрауы, 2 — Таймыр ярымутрауы, 3 — Ак диңгез, 4 — Скандинавия ярымутрауы, 5 — Бөйөк Бөйөк Британия утрауы, 6 — Исландия утрауы, 7 — Пириней ярымутрауы, 8 — Урта диңгез, 9 — Африка, — 10 — Гвинея култығы, 11 — Мадагаскар утрауы, 12 — Мозамбик боғазы һәм Кызыл диңгез, 13 — Сейшель һәм Маскарен утрауҙары, 14 — Чагос архипелагы һәм Мальдив, Лаккадив утрауҙары, 15 — Ғәрәп диңгезе, 16 — Һиндостан ярымутрауы, 17 — Андаман һәм Никобар утрауҙары, 18 — Суматра утрауы, 19

– Ява утрауы, 20 – Тимор утрауы, 21 – Австралия китғаһы, 22 – Яңы Гвинея утрауы, 23 – Филиппиндар, 24 – Тайвань һәм Рюкю утраулары, 25 – Япония, 26 – Сахалин утрауы, 27 – Япон, Һары, Көнсығыш-Кытай диңгеззәре тоташлай, 28 – Молукк, Сулавеси, Калимантан утраулары, 29 – Һинд Кытайы, 30 – Көнъяк Кытай диңгезендәге утраулар һибелмәһе, 31 – Малакка ярымутрауы.

Төньяк Америка китғаһында:

32 – Гудзон култығы, 33 – Лабрадор ярымутрауы, 34 – Изге Лаврентий култығы, 35 – Флорида ярымутрауы, 36 – Юкатан ярымутрауы, 37 – Калифорния ярымутрауы, 38 – Алыска (Аляска).

Көнъяк Америка китғаһында:

39 – Өрөу-Бранку мороно, 40 – Амазонка тамағындағы култык, 41 – Гальнас мороно, 42 – Панама, 43 – Сан-Диего мороно.

Күренеүенсә, Американың төньяк һәм Көнъяк китғалары араһында (хәзерге Панама каналы урынында) диңгез боғазы (һыу) һүрәтләнән, был иһә хәзерге геологтардың бынан 25 мең йыл әүәлге Ер шарының неоген дәүер палеогеографик схемаһына тап килә. Шулар уҡ ваҡытта Австралия китғаһы, Һинд океанындағы байтаҡ архипелагтар һәм утраулар бик боронго дәү коро ер китғаһының ул ваҡыттағы айырымланмаған дауамдары рәүешендәге килбәтендә бирелгән. Шунлы асыҡ: башкорттар таш быуатта уҡ Ер шарының барлыҡ китғаларында, диңгез-океандарында гизеп йөрөгән, китғалардың һәм утраулардың географик координаттарын яҡшы белгән. Шуға күрә таш быуаттың Башкортостандағы Шүлгәнташ һәм Испаниялағы Альтамира мәмерйәләрендәге һүрәттәрҙең, араларын меңәрләгән сакрымдар айырһа ла, Өрө үк током кешеләре (башкорттар) яһағандай иш килеүҙәренә аптырарға ярамай...

Әйткәндәй, атластағы Төньяк Америка китғаһының — айыу, Көнъяк Американың — ағасбаш айыуы (ленивец) һындарында кәүзәләнешенә дә сәбәбе бар: бик борон, ат-арба юк сактарҙа уҡ, Куңыр-Буға юлының төньяк-көнсығышка тартылмыш бер армыты (Ай юлы) буйында хәзерге Беринг боғазы аша “Асқы Донъя”ға гизеп үтмеш бабаларыбыҙ ул китғалағы йылға буйҙарында сукайып тороп балыҡ тотосу сәйер айыулардың күплегенә, ә Көнъяк китғала иһә ағас баштарындағы бәләкәй генә айыу һымаҡ йәнлектәрҙең ботактарҙа, ергә аркаһын биреп, уңайһыҙ хәлдә асылынып тороуҙарына хайран калған һәм улар аңында был китғалар тап шулар айыу-яңыуларҙа киәфәтендә һынланған. Алыскалағы (Аляскалағы) зур йылғаны ла шуға күрә Аю-кан (“айыу-йылға”) тип исемләгәндәрҙер зә, тәүге “а” кыскарыу һөҙөмтәһендә, (а)юкан — Юкан//Юкон хасил булғандыр. Аюкан (Юкон) йылғаһы буйҙарында әлегәсә айыуға табыныусы Атапаск — йәки, атапаск-ир-ат тип, башкорттоң кәзимге “ир-ат” төркөмләүен ялғап әйтһәк, — ата-Паскират — ата-Башкорт токомдары көн күрә; ә улар иһә, телдәре ныҡ үзгәрһә лә, Уралдағы шулай уҡ айыуға табыныусы Гәрәй-Кыпсаҡ (С.И. Руденко, 320-се бит) башкорттарының ырыуаштары булып төсмөрләнә.

Башкорт халык ижадындағы әзәми катындың айыуға бисә булыуы һәм бала табыуы тураһындағы “Айыуғолак” әкиәте Алыска (Аляска) ата-башкорттарының да (атапаски) бик яраткан, киң таралған әкиәте икән. Улар за, тап боронғо башкортса, йәйгеһен — йәйләүзә кабык кыуыштарза (Башкортстанда кабыккыуыш, тузлыккыуыш ауылдары барлығын исләгез!), кышкыһын кышлакта *бураларза* (ағас өйзәрзә) торалар һәм үззәрен, тап башкорт кыпсактарылай, кыу ағас олоно кыуышлығынан — көпсәктән сыккан, тип исәпләй; һөйләштәрәндә башкорт һүззәре лә (мәсәләһ, “*бүрәнә*”, “*бура*”, “*кайык*”) бар. “*баски*” (*башкорт*) этнонимын бында, Көнсығыш-Кытай диңгезендәге өстәрәк искә алынған *Баски* утраулары һәм Испаниялағы шундай ук *Баск иле* атамалары һымак ук, үззәре менән бергә боронғо башкорттар килтергәнлегә ап-асык, сөнки тәүте кешеләрзәң Америка китғаһына Күк Уралдан киткәнлектәре фән тарафынан иҫбатланған.

Куңыр-Буға юлының тағы ла бер армыты (*Ай юлы*) шулай ук Уралдағы тәгәрмәскалабыз Аркайым тәңгәленән Төньяк Бозло океанға — Кар диңгезенәсә — Төньяк Ер утрауларына табан тартыла. Был юлдың да башы тап Көнъяктағы хозайзар иленән (Күк Уралдан) һүтелгәнлеген тундра халкы *нганасандар* карыһүзә дөрөсләй. “Дейбо-нгур тураһындағы карыһүзә”зәң “Ерзәң яратылышы” тигән бер сәхифәһендә нәк Уралдағы изге Куш тауыбыз тураһында бара һүз: “Төньяктағыһы — ир-ат тауы, көньяктағыһы — катын-кыз тауы”, - тип әйтелә; өстәүенә, был Куш тауы төньяктан — ир (Йөрәк тау! — *Й.С.*), ә Көнъяктан әсә (Шәке тау! — *Й.С.*) терәтә, имеш... Ошондай ук бер риүәйәт башкорт халкында ла бар: “Борон-борон төньяктағы убаны егет батша убаһы тип, ә көньяктағыһын кыз батша убаһы тип йөрөтәләр. Имеш, был тирәлә улар икеһе батшалык иткән була” (Башкорт халык ижады. Риүәйәттәр, легендалар. Өфө, 1980, 66-сы бит). Нганасандарзың ырыу-ара исемдәрен генә алайык: *асянду* (әсәнде йәғни Әсә-бүре токомо Үсәргән), *купчик* (кыпсак), *кокары* (күк-гәрә), *нгойбу* (нуғайбәк), *нерхо* (нөркә)...

Куңыр-Буға юлының шул ук Аркайымдан төньяк-көнбайышка табан Кар диңгезлә Скандинавияғаса тартылмыш армытынан — *кара юлдан* да башкорттоң ат-арбалары, атка табыныу йолалары киң таралған Көнбайыш Европаға. Боронғо Византия тарихсылары Прокопий, Иордан, Агафий һ.б. языуынса, 406 йылда *визготтар* (*башкорттар*) Испанияға барып етеп төпләнә; ул яктағы европалылар, дөйөмләштереп, *һун* тип атаған ул төрлө ырыу-кәбилә башкорттарын, бактиһәң, Урал тауларынан алып Пириней тауларына тиклем *болан-үгез* (*Куңыр-Буға!*) юл башлап алып барған, тимәк, ул юл әлегә Куңыр-Буға юлы булған... Шул һун-башкорт бабаларыбыз ундағы *Бискай* диңгез култығына үз атамаларын бирә (*Бискай* — *бискар* — *башкир*, *башкорт*), һәм ярзаны *билбауланып* уратып алған бик тыныс бер култык буйына *Билбау* калаһын короп, үзенә башка бер башкорт иләүе рәүешендә төпләнә; үззәрен улар *баск-ир-ат* (*баскират* — *баскирт* — *башкорт*) тип атап йөрөтә, ул иһә хәзәргә Уралдағы башкорттарзың улар һымак ук быуаттар буйынса милли үз аллылык өсөн көрәшеүсә туғандары — *баск иле* һәм *баск халкы* булып тора. Өстәүенә, *баск* халкын испандар — *васко*, француздар — *баскус*, ә басктар үззәрен-үззәре *вәзкәрә* тип атай; был иһә тәүте ике өлгөләге “йотолған” һәм үзгәргән “р” өнөн, өсөнсөләге “т” өнөн генә кире кайтарып

тергезһәк, тәүтеләрендә — *баскор (башкир)*, һуңғыһында тулы канлы *бәзкерәт (башкорт)* килә лә сыға (баск телендә ошоғаса байтак кына башкорт һүззәре һакланған). Басктарзы һәм баск телен, дин йолаларын махсус өйрәнгән академик Н.Я. Маррзың мәғлүмәттәренә карағанда, хатта XII быуатта ла Баск илендә, христиан дине ғәййәрләнгән мөхит уратыуында, баск-башкорттоң христианлыкка ла, мосолманлыкка ла һыйышмаған *атка табыныу йолаһы* йәшәп килгән, *ат-хозайға* арнап буралған “сиркәү” — *ат корамы* эшлгән...

Урал менән Скандинавия араһында б.э. тиклемге бик боронғо замандарзан ук тығыз бәйләнеш булғанлығын, ике араны тоташтырғыс оло юлдан (тимәк, Куңыр-Буға юлынан! — *Й.С.*) арбалы, саналы, һыбайлы һәм артмаклы каруандар өзәлмәгәнлеген, боронғо Урал һәм Скандинавия халыктары мәзәниәтенең бик күп уртаклыктарын да иҫбатланы ғалимдар. Шуларзың иң кызыклығы — Уралда һәм Скандинавияла бер үк алым менән яһалған бер иш сана табандарының, ағас калактарзың шул алыс ара ике ерзәге бик боронғо катламдарзан казып сығарылыуы. Өсгәүенә, был әйберзәр Уралдан да көнбайыштарак бер ерзә лә үсмәй торған һәм Скандинавияла булмаған Урал кәзер (кедр, эрбет) ағасынан яһалған, тимәк, Кар (Төньяк Бозло) диңгез яры буйзарына беззең яктарзан атка егеп илтелгән... Боронғо Скандинавия халыктары үззәренең кайзан килеп сығышын, бабаларының кем булыуын, кайһы телдә һөйләшкәнлеген дә үз кулдары, кәләмдәре менән ап-асык итеп ярып һалған урта быуаттарзың география китаптарында: “Европа китғаһының иң көнсығыш өлөшө — скиф иле, без уны бөйөк Свитьод тип йөрөтәбез... Каспий тип аталмыш диңгез ярынан алып төньяктарак бөйөк Свитьодтың үзенәсә арауыкта... *Атаййән хан (Катай-йән?! — Й.С.)* дәүләте урынлашкан... Төньяк телдәрендә булған бөтә ышаныслы риүәйәттәрзә беззең хәзерге был төньяк ерзәргә (Скандинавияға) тәү башлап *төркизәр* һәм Азия кешеләре күсеп килгәнлеге әйтелә. Шуға күрә ышанып раҫларға мөмкин: үззәре менән бергә улар бында төньякка үз әсә телен дә килтергән, һәм ошо тел Саксония, Дания һәм Швеция, Норвегия буйлап һәм Англияның бер өлөшө буйлап таралған. Был халыктың башбабаһы *Тор улы Атан (Один)*²⁹ булған... *Төркизәр* тип аталмыш был халык *Нух пәйғәмбәр улы Йәфәттең балаһы Бүре-әсә (Фирәсә)*³⁰ башбабанан тыуып таралған, имеш... Шул яктарзан тәүзә Швецияға, Швециянан — Норвегияға, Норвегиянан — Исландияға, Исландиянан — Гренландияға күсенеп барып төпләнгән улар”... Һис кенә лә кемдәрзәр һанамыш “һаташыусы”, “хыялый” Йыһат Солтанов түгел, ә бөгөнгө Скандинавия халыктарының урта быуат заман бабалары язып калдырған былларзы! Шуларзы дөрөсләгәндәй, Исландия утрауының Көнсығыш ярында әле булһа *Фаскурдус (Башкорт)* һәм *Боргар (Бөрийән)* култыктары бар...

Өс донъяны урап узған башкорттар

Шулай итеп, Ер Кендеге Аркайымдан Ер шарының 4+4= һигез тарафтарына тартылмыш һигез юл армыты буйзарында кешелек донъяһының тәүте игезәк ике

²⁹ Тор улы Атан (Один) — *Тора тау улы Урал*. Ата фратрияһы башкорт тураһында бара һүз.

³⁰ Бүре-әсә (Фирәсә) — Шүлгән батырзың имсәк әсәһе Бүре-әсә. Бында әсә фратрияһы Үсәргән хақында бара һүз.

ырыуы (фратрияһы) *Үсәргән-Башкорт* билдәләре ер йөзөндә үзәре хакында һөрәнләп-ярылып ята, *башкорт-арий* ат-арбаһының, *атка табыныу* йолаһының комарткылары башкортлоктарын күзгә төртөп кысқыра. Улар бабаларзың теүәллекле донъя атласына һәм китғаларзың силуэттарына тиклем һүрәтләнмеш сыймаларза башкорттоң Кара Юрғаһы һәм Айыуы рәүешле һынланып, *башкорт-арий* үзенең канатлы толпарында китғалар һәм океандар өстөнән Ер шарын айкап йөрөгәнлеген, шуға күрә бөтә ер йөзөн үзенең биш бармағы кеүек белгәнлеген күрһәтә. Бабаларыбыз өлгәшкән был географик һәм космогоник белемдең теүәллеге, Ер шарын һәм йыһандың башка есемдәрен үз-ара тығыз мөнәсәбәттә киң күз аллауы ғәжәпкә қалдыра беззе: *Көн* һәм *Ай*, — *Урта Донъяның* (Европа һәм Азияның) күк йөзөндә лә, ер йөзөндә лә йылкы малы *һарысай бейә* (*Көн*) һәм *Акбузат* (*Ай*) киәфәтендә һынланмыш изге есемдәр, — *Ер Кендеге Аркайым* аша ер асты һыузарына төшөп (*Кояш* һәм *Ай* байыуы), *Көнбайыштан Көнсығышқа* “ер астынан” йөзөп узып, *Өскө Донъя* (*Африка*) һәм *Аҫкы Донъя* (*Америка*) күктәренә аллы-артлы алмашлап күтәрелә; шул уҡ вақытта улар икеһе лә кайһы донъяла булыузарына бәйлә үз киәфәтен әленән-әле үзгәртеп, *Көн-әсәбәз* (*апабыз*) *Африка* китғаһы күгендә — *һары йылан*, ә шул уҡ вақытта *Америка* китғаһы күгендә гизеп барған *Ай-агабыз* иһә куш мөгөзлө *ак йылан* һынын ала (4-се һүрәт), шуға ла бит боронғо Египет кешеләре — *һары Көн-йыланга*, боронғо *Америка* кешеләре *ак Ай-йыланга* табынған. Ә Евразия китғаһы кешеләренең, мәсәлән, бөгөнгө башкорттарзың бабаларының, хозайзары булып улар (*Көн*, *Ай*) икеһе лә бер үк мал йылкы — изге *һарысай бейә* һәм изге *Акбузат* киәфәттәрендә *донъяны* ярлыкап елгән... Китғаларыбыззың бөгөнгәсә килеп етмеш аталыштары ла бабаларыбыззың шул өс *Донъя* һәм улар аша гизеп йөрөүсә *Көн* менән *Ай* булмыштарына бәйлә һымак:

1. **Бозин** (*боз-инә* — “буз һыйыр”) — төньяктарза йәшәгәндәрзең башбабаһының имсәк инәһе *бизон* (боз һыйыры), бер үк вақытта ул — *Ай* (боз-һыу йомарлағы тип белгәндәр *Айзы*). Шунан килеп сыға:

Б-ози-н — *ози* — *ози-өйө* — *Азия*.

2. **Әсә-бүре-апа** — Көнъяктарза йәшәгәндәрзең башбабаһының имсәк әсәһе *бүре*, ©р® үк вақытта ул — *Көн*. Шунан килеп сыға:

Ә-сәбүрапа — сәбүрапа — жәбрапа — **Европа**.

3. **Әһәпрәкә-Шүлгән** (*әсә-апа-үр-ака-һүл-Көн* — “аҫаба-үрзән ага һыу-Көн” мәгәнәһендәге термин, йәғни *Өскө Донъя*). Шунан килеп сыға:

А) *әһ-әпрәкә* — *әпрәкә* — **Африка**. һәм:

Ә-һәпрә — *һәпрә* — *кәпрә* — **кобра** (*һары йылан*).

Б) *Шүлгән* — *шүлке* — **йылкы**. һәм:

Шүлгән — *шылған* — *жылийан* — **йылан**.

4. **Урал-аҫ-ак-ай-ул-ан** (“Урал — Аҫкы Донъяның ак Айы һәм улы һыйыр-ананың” мәгәнәһендәге термин. Шунан килеп сыға (©р® аҙ кыҫкарып):

Ур-ал-аҫ-ак-а — *алаҫака* — **Алыҫка//Аляска** (*Америка китғаһының боронғо исеме*). һәм (*икенсе яртыһынан*):

Уралаҫ-ак-Ай-ал-ан — ак-айалан — ак-йылан.

Ошо ук есемдәр (Көн менән Ай) өс Донъяны бер юлы үзе аша тоташтырмыш баяғы *Ер Кендеге Аркайым* аша асқа узғандарында ер асты һыузарына тарып, шул һыузарға яраклы йән эйәләренә әүерелә: байыған кояш рәүешендә ер асты һыузарына килеп төшкән толпар *Көн-һарысай бейә* — һыуза йөзмөш *ак әсәк кола* (*агасак-кола*³¹) балыкка, ә *ай-Акбузат* — *ала буға*³² (*алабуға*) балыкка әйләнә, имеш. Һәм шул ер асты һыузарынан ике балык киәфәтле йөзөп үтеп, Көнсығышта кабаттан ер йөзөнә — *Өскө* (Африка) һәм *Асқы* (Америка) *Донъяларға* сыккандарында иһә баяғы *агасак-кола* балык киәфәтле *Көнөбөз* йәнә килеп йылкыға йәғни *ак әсәк кола* — *Акһак Кола* бейәгә әүерелә *Асқы Донъяның* (Американың) ер йөзөндә; ә баяғы *алабуға* балык киәфәтле *Айыбыз* иһә *аласыбар* атка (*Күкбузатка*) әүерелә *Өскө Донъяның* (Африканың) ер йөзөндә. Был изге йылкыларзың ана шулай ер (һыу) астынан ни рәүешле үркеп килеп сығыузары башкорттоң мәшһүр һәм сал карыһүзөндә, эпостарында йәнле һынландырылған:

Сыскан һыртлы Кола бейә,
Шүлгән затлы³³ Кола бейә,
Йоморо тояк Кола бейә,
Тырпак колак Кола бейә
Шүлгән күлдән сығып килә,
Күл төбөнән сығып килә...
“**Акһак Кола**”.

“Акһак Кола” эпосында йәнә ошолар за бар:

“Әлек Урал буйында бик татыу ике ырыу йәшәгән”, — тәүигезәк ырыузар (фратрия) *Үсәргән* (*Шүлгән токомо*) менән *Башкорт* (*Урал токомо*) игезәк ырыузың береһе (Үсәргән) “ялан якка күсеп китә”, — Уралдан көньяктағы *Өскө Донъяға*. Өстәрәк күрһәтелгәндәй, эпоста ла шул *Өскө Донъяға* ашкан йылкы итеп *Акһак Кола* атала. “ә Уралда, Бишколон йылғаһы³⁴ яғында, тормош гәзәттәгесә, үз яйы менән аға бирә”. Һәм, тәүдинебеззең *Донъя-Ғаләм* канундары буйынса, Күк есемдәрен биш төштә кәүзәләндермеш “биш колон” — *Һарысай* һәм *Акһак Кола* (**Көн**), *Акбузат* һәм *Аласыбар* (**Ай**), *Кара Юрга* (**Ер**) үззәре елгән сфераларзан *Ер Кендеге Аркайымға* “Бишколон йылғаһы яғына”) олаға:

Билдәленән бишәү юк:

Алтмыш колас ала³⁵ юк,
Сыңғыз ерән бейә юк,

³¹ Кола — игезәк төстөң (ала-коланың) һыңары, үзе һары, койрок-ялы кара ат (балык) төсө.

³² Буға — нәсел үтезе бүгәй. Был терминда Айзың йылкыға алмашынғанға тиклемге тәүте үтез киәфәте сағыла.

³³ Шүлгән затлы — Акһак Коланың ысынлап та йылкы киәфәтендә кәүзәләнемеш Шүлгән-Көн булыуына ишара.

³⁴ Бишколон йылғаһы — өстәрәк һаналмыш биш төслө йылкыны өс донъяға ла уззырмалы *Ер Кендеге Аркайым* козоға (ер асты йылғаһы).

³⁵ Ала — икенсе урында ул *сыбар-ала* (*аласыбар*) тип атала.

Тубығы миңле туры юк,
Карлуғас ботло кара юк,
Ялы ерзэн һөйрәтелгән
Акһак Кола бейә юк...
“Бишколон”. —

Үсәргән токомло йыуасалыларзың Алтайзағы Пазырык корғандарынан табылмыш б.э. тиклем V-IV быуаттар комарткылары араһында биш һыбайлы — “биш колон” һүрәтле келәм бар...

Көндөң ер-һыу астынан *Акһак Кола* бейә киәфәтендә сығыуын шул исемле эпосыбызға асык күрһәк, *Айзың* ер-һыу астынан ер йөзөнә *аласыбар* ат киәфәтендә пәйзә булыуын “*Алабугат*” тигән икенсе бер гүзәл эпосыбыз тасуирлай (“Күк Ирәндек буйында”. — “Башкортостан” гәзитенең 1994 й. 3 — 4 февраль һандары). Бабаларыбыздың күзаллауынса, *Һарысайзы* — *Шүлгән-Көн*, *Акбузатты* — *Урал-Ай*, ә *Кара Юрға*³⁶, *Акһак Кола*, *Аласыбарзарзы* *Кара Ер-аға* (*Ер торого* — *Тора тау*) әйәләре менеп елгән. Үзәк Азиялағы Хотан өлкәһенең Будда дине тотоусылар корамдарында тап ошо башкорт карыһүзәндәге *Аласыбарға* атланған, кулына символлаштырып-матдилаштырылмыш *Күк әсә* (*кәсә*) тоткан *Ер-ағаны* һәм кәсәгә тоҫкалып күктән осоп килеүсә йә *аккошто*, йә *карагошто* кәүзәләндөрмеш һүрәттәр (5-се һүрәт) күп таралған булған (кайһы берзәре Бөйөк Британия музейында һаклана). Бында без башкорт карыһүзәнең бер өлөшөнөң йәнле һынланышын күрәбез: *аккош* (**Һомай**) — Шүлгәндең имсәк әсәһе *Бүрә-әсәнәң*, ә *карагош* (**Йомай**) — Уралдың имсәк инәһе *Һыйыр-Инәнең* үлгәндән һуң кошқа әйләнеп күккә күсмеш йәндәре ул; әйтелгән һүрәттәге Ер-ағаның кәсәһен *аккош-Һомай* — *Имир тәүбабаның һул әмейендәге әсә ағы* (*һөт*) менән, *карагош-Йомай* — *Имир тәүбабаның уң әмейендәге инә ағы* (*ыуызы*) менән тултыра, ерзәге бар тереклектен әсәләренең һәм инәләренең түш һәм елендәренә тиртелһен өсөн... *Тора-аға* (*Тора тау*) менән *Күк-әсә* (*Моғажар-Әмбә тау*) хозайзарзың бер-береһенә катлануы (*секс*) символын бабаларыбыз, билдәле булыуынса, изге Ер Кеңдеген һынсыл ишаратлаусы тәгәрмәскалабыз Аркайымдың үзәгенә уртаһы кәсә-козюкло *Тором* (*терем, тирмә, төрбә*) — түңәрәк бина торғозғандар, Донъя-Ғаләм-Тереклектен *бишенсе катламында болот һымак йөзөп йөрөмөш* мәңгелек *ак* тәшкил итеүсә *Имир тәүбаба ак-һөтө* менән *ак-ыуызы* баяғы һүрәттәге Ер-аға күтәрәп тоткан шул кәсәгә ағыла ла ер йөзөндәге барса тереклектен түш һәм елендәренән тиртә, тип белгәндәр. Донъябыздың *Үсәргән яғы Эске Башкортто* (Европа-Африка китғаһын) *Имир тәүбабаның мәңгелек ак-һөтө* менән мәңге азыкландырыусы миһырбанлы *аккош* башкорт карыһүзәндә *Һомай* исемендә һынланып, ул иһә үзә “*асам-ак*” (бүрә-әсәмдең *ак-һөтө*) терминынан моронлағанға окшай: *асам-ак* —

³⁶ *Кара Юрға* (кара ер-аға) — үз күсәре тирәһендә әйләнгән һәм бер үк вақытта йыһанда гизгән Ер шары һымак һизелдертмәй зә тигез елеүсә йылкы. Аттың елеү сифаты буйынса үзенсәлеген белдергән “юрға” термины башкорттан башка телдәрзә юк та: төрөктәр, мәсәлә, “*раһуан*”, урыстар “*иноходец*” йәғни “*башкаса йөрөүсә*”, тизәр. Боронго башкорт эпосының көзгөһө һаналмыш Алтай (Алтай һәм Башкорт борон икеһе бергә — бер халык булған) эпосында, башкорт сығанағынан ағылыуын белдереп, ат елешенә карата “*юрғалау*” термины бар: *бурыл бейә “һайысқан осмас һары сүлгә йәйелә төшөп юрғаланы”*.

асамай — *Сомай//Һомай* һәм шул “сомай”зан, *Сома* рәүешендә, Куңыр-Буға юлы буйлап Сураштораның (Заратуштраның) изге *Ригведа* китабына ла кергән (Һиндостанда), был хозайзың *Вайшравана*, *Кувера* тигән ләкәптәре лә булған. Ригведаның иң боронғо өлөштәрендә был хозайзы *төньяктагы Самәрәү* (*Самәр хан*) иленең курсалаусыһы, ожмахка тиң *Ата-Тора-кыры* (*уттара-куру*) йәғни Тора тау батшалығының барса тереклекте йәшәтеүсә эйәһе, тип һанайзар, уны Ай һәм һуға тығыз бәйләнештә күреп табыналар. Сураштораның (Заратуштраның) Көн-Өфө юлы буйлап Пәрсә (Фарсы — Иран) иленә барып еткән изге китабы *Авестала* был Һомайыбыз *асәк-ак* (*захак*) — Бүрә-әсәк-һөтө тип исемләнә, шул “*асәк-ак*”тан телебеззәге “*азык-ак*” термины тыуғанға окшай. “*Һомай*”зың боронғо “*һомак*” әйтелешенән һүз сәнғәте “*һамак*” бар — сәсәндәребез һамаклап данлаған *асәкәйебез Һомайзы*. Урал таузарының көньяк яртыһы шулай ук бөтә донъяға билдәле *Һомай* (*Умай*) таузары тип аталған.

Донъябыззың *Башкорт яғы Тышкы Башкортто* (Азия-Америка китғаларын) Имир-тәүбаба *ак-ууызы* менән мәңге емләндеревсә баяғы миһырбанлы *карагош* башкорт карыһүзендә изге *Йомай* исемендә кәүзәләнеп, ә ул иһә “*инәйем-ак*” (Һыйыр-Инәйемдең *ак-һөтө*) терминынан моронлаған: *инәйем-ак* — *инә-йемак* — *Йемай* — *Йомай* һәм шул “*Йемай*”зан, *Йема-хвайшта* рәүешендә, был термин Көн-Өфө юлы буйлап Сураштораның (Заратуштраның) изге *Авеста* китабына ла кергән (Иранда). Уны ла тап *төньяктагы* ожмахка тиң *Самәрәү* (*Самәр хан*) иленең курсалаусыһы, ер йөзөнә тереклек килтеревсә эйәһе тип һанайзар, Самәрәүзә лә изге Йема иле, тип ләкәпләйзәр. “*Инәйем-ак*”тан (“*инә-ем-ак*”тан) телебеззәге *ем-ак* термины тыуған, әле лә ул еребезгә *йем* бирә, *йәм* бирә. “*Йомай*”зың боронғо “*йомак*” әйтелешенән һүз сәнғәте “*йомак*” бар — сәсәндәребез *йомаклап* данлаған *Йомайзы*. Урал таузарының төньяк яртыһы шулай ук *Йомай* (*Имай*) таузары тип аталған.

Ер-ағаның (Ер Терәге Тора таузың) тирәһендә өйөрөлмөш йәнлек-хозайзар араһында, *бишенсе кат* күктә *ак-һөт* болото рәүешендә йәйрәп йөзмөш *Һомай* менән *Йомайзан* тыш, уларзан астараккы *өс катта* ла мөһим йән эйәләре булған. Ер-ағаның (Ер Тороғо Тора таузың) *Тимер Тирәк* рәүешендә лә күзалланыуын исләйек, был иһә шул ук *Атам-ир* (*Тимер*) *Торок* (Атам-Ерзең тороғо, фаллосы) тигән бер үк мәғәнәне аңлата (был бөйөк фаллостың йәне, *Тимер Казык* йондоҙо рәүешендә, мәңгелеккә күтебеззең төбөндә балкып тора). Тап ана шул Тимер Тирәк һәм уның изге йәнлектәре рәүешле һынланмыш Ер-ағабыз (Тора тау) ишараты боронғо башкорт кағанаттарының курсалаусы символы булып килгән, бының тасуирламаһы иһә башкорт карыһүзен үзенә нык һендермеш алтай (әлекке башкорт) кәрзәштәребез эпосында якшы сағыла:

Етмеш айры күк таузың билтерендә,
Ете яман куйы тайганың култығында
Йөз ботаклы мәңгелек Тирәк
Айға-Көнгә буйы сағылмыш
Алтын һырлы булып тарбайып катты.
Айға табан әйелмеш был янына
Алтын бөрө шул түгелгән,

Көнгә табан әйелмеш ул янына
 Көмөш бөрө шул йәйелгән...
 Ете аялы мәңгелек Тирәктең башында
 Ике түңгәк — ат башындай алтын Кәкүк
 Төнөн-көнөн өн алышып,
 Йылкылдашып ултырзы...
 Үләһенең тынын белер,
 Узаһының йәшен белер.
 Якшы йөрөрзөң йөрөмтәһен
 Күкелдәйзер алтын Кәкүк,
 Яман йөрөрзөң салымтаһын (салынырын)
 Аңлаталыр куңыр Кәкүк.
 Тимер Тирәктең был башында
 Йылкылдашып былар ултырзы...
 Ете аялы Тимер Тирәктә — урта билдә
 Ике түңгәк — Кара Бөркөт бар булыптыр.
 Тырнактары алмас кеүек,
 Тыныштары (һулыштары) һалкын кеүек.
 Тәңре-Күкле ул өс түбәлә (өс Донъяла)
 Ай канатлы кош үткәрмәс.
 Өс Алтайзың (Донъяның) ул һыртына
 Айры тояк һынды (малды) үткәрмәс.
 Тәңре-Күк төбө карауылсыһы —
 Ике Кара ул Бөркөтөм
 Тимер Тирәктә — урта билдә
 Ояланып, саңкылдашып улар ултырзы...
 Ете аялы Тимер Тирәк төбөндә
 Ике түңгәк — Кара Тойғол (эт),
 Имеш, яталыр кан көсәп...

Башкорт аңында хәзер зә кәкүк кешеләргә ғүмер һанап бирә һәм кешеләрзөң ғүмерен сакырып ала; бөркөт — күктә, эт ерзә дошмандан һаклай. Башкорт кағаны төрбәһенең түреңдә (тәгәрмәскалабыз Аркайым көпсәгендә) тап ана шундай — иң өстә ике кәкүкле, урта билендә ике бөркөтлө, төптә ике тойғол-этле Тимер Тирәк торғозолор булған (хәзерге яңы йыл шыршыһы шунан килә); был иһә кағанаттың Эске Башкорт (Европа-Африка) һәм Тышкы Башкорт (Азия-Америка) китғаларын бер юлы курсалаусы тылсымлы символы булған. Шул символдағы *“ике бүкән — Кара Бөркөт”* кушарлығын (ике башлы бөркөт һүрәтен) Византия империяһы башкорттарзан үзенең дәүләт символы итеп үзләштерә; кафырлашқан шул һөмһөз символ азак, Византия империяһы емерелгәндән һуң, яуыз Рәсәй империяһының дәһшәтле дәүләт символына әүерелә...

Корбан салып баш өзөү

Донъялағы абруйлы күп ғалимдарзың ат һәм атка табыныузың ер йөзөнә таралыуы тураһындағы һөҙөмтәләрен бергә йомғаҡлағандан һуң, мөхтәрәм Е.Е. Кузьмина ханым фән өсөн ифрат та хәуефле хәлдә белдерергә лә мәжбүр: күктәге етмеш тылсымлы аттар тураһындағы риүәйәттәрҙең һәм атка табыныу йолаларының касан, кайза һәм ни рәүешле килеп сыкканлығы әлегәсә фәндә билдәһез кала, тип әскерһез көйәләнә ул...

Бының өсөн ғәжәпләнер урын юк: глобаль күләмдәге был салдарзан-сал мәсьәләне сисергә тырышқан ғалимдар бит, үкенескә каршы, Күк Уралда (Тәүтөйәктә) тыумыш *тәүкарыһүззең* (мифологияның) төрлө-төрлө китғаларға, халыктарға һибелгән “көршәк ярысҡтарын” ғына йыйып алып, куша йәбештереп, касандырғы бөтөн көршәкте тергезергә маташалар, әммә ул барып сыкмай, сөнки көршәктең барыһын бергә тоташтырғыс төп-ирнәүен — тере башкорт карыһүзен (мифын) ситтә торғозоп калдыралар, уны юкка һанайзар (“Донъя халыктары мифтары” тигән энциклопедик һүзлектә лә тап шулай, “башкорт мифологияһы юк” тип, ап-асык шақырайтылған)...

Мәсьәләнең төп асылы корбан салып *баш өзөгә* төйнәлеп йомакланғанға, һәм ул йоланы үтәүзә йә әзәм башы, йә ат башы өзөлгәнгә, “кайза ғына бармай, низәр күрмәй ир-егеткәй менән ат башы” тип, икеһе бергә бер кимәлдә йөрөгәнгә, фән асыштары менән карыһүз (миф) табыштарын кауыштырып, әзәм менән йылкының бергә бауланмыш төп шәжәрәһен барлайык. һәм шуны ла киҫәтеү урынлы булыр: түбәндә бирелмеш *секска* (оят мөнәсәбәткә) бәйлә йөмлөләрҙән укыусы базап йә оялып калмаһын, сөнки был юлдарзың авторы уйлап сығарған уйзырма түгел улар, ә бөйөк бабаларыбыззың Донъя-Ғаләм-Тереклекте танып-белеү тәғлимәте һәм шуларзы хәзерге заман донъя ғалимдарының тикшеренеп асышы. Шулай итеп:

Донъя-ғаләм-Тереклек яратылғанда:

Ер ағаһы (тороғо) Тора тау менән Күк әсәһе (Әмбәһе) Моғажар-Әмбә убаһы бәрелешкәндә (*ғаләми секс йәғни*), Әмбәләге кызлыҡ пәрзәһе — Донъя-Ғаләми хәрәкәтте бығаулап тотоусы “йылан” дың башы — Әмбәгә бәрелеүсә Тора тау тарафынан өзөлөп (башкортта әлегәсә осраған һәр йыландың башына казык — фаллос! — кағыу йолаһы бар), шул бәрелештә Ер һәм Күк бер-береһенән айырылып, ике-ара урталыкта өсөнсө катлам — Донъя-Ғаләм-Тереклек хасил була, йәнле тормош башлана (**Ф.Б.Я. Кейпер**). Тора таузың тап ошо “йылан өзөгү” батырлығы Ригведала — Индраның, “Урал батыр”за — Уралдың, ә христиан динләр риүәйәттәрәндә *ага-ер-агай* (“фаллос — ер фаллосы” тигән һүз) — *а-гаерагай — гаерагай — Георгий-еңеүсенәң* (Святой Георгий-Победаносец) батырлығы рәүешендә данлана...

Бәрелешкәндә ике як та тәүте яра-йәрәхәткә (зәғифлеккә) дусар була: Күк Әмбәһенәң кызлыҡ пәрзәһе (“йылан” башы) өзөлә (шунан, имеш, катын-кыззағы килем-күрем), Ер Тороғоноң да осло башы мөнтәлә (шунан, имеш, ир-атты сөннәтләү). Был тәүте зәғифлек карыһүз һәм риүәйәттәрҙә ғәжәйеп тә үзенсәлекле сағыла: һыңар ботло бөркөт Гаруда (Ер-ата), Акһак Кола һәм акһак

Кара Юрға, акһак Гермес (Ер-абыз), Акһак Тимер йәки Тимер-ләң (“Тимер-фаллос”)...

Донъя-Ғаләм-Тереклектең *сексуаль* йәһәттәге ошо тәүге хәрәкәтенең — ер йөзөндә тереклек йәшәй башланышының тәүге шарты рәүешендә бер юлы “өзөлгән” ике “баш”, күренеүенсә, ябай ғына баштар булмайынса, ике яктан котолғоһоз бер-береһенә тоҫкалып укталыусы *аталык кото* (сперматозоид) һәм *иналек түле* (яйцеклетка) үззәре булып сыға... Вафат булып кара гүргә (ергә) әйләнгән Имир-тәүбаба тәненең әле һаман тере калған төпкөлөндә — гүр (ер) карынында бына ошо ике “баш” бергә кушылып, бер-береһен *котайтып* та *бөтәйтөп*, донъялағы барса буласак кешеләрзең башбабалары һәм бер юлы *Көн менән Ай* булып гүрзән (ерзән) тыуасак³⁷ игезәктәрзең — Шүлгән менән Уралдың — яралғыларына әүерелә лә икеһенә лә йән керә (6-сы һүрәт). Әммә был вақытта инде гермафродит-хөнәсә (ир-кыз) тәбиғәтле Имир-тәүбаба Донъябыззы хасил итеү хакына үзе вафат булып өлгөргәнлектән, был тәүге игезәктәр (*Шүлгән-Көн менән Урал-Ай*), донъяға тыуып өлгөрә алмайынса, гүр (ер) карынында калалар, үззәренең донъяға тыуыр — гүрзән (ерзән) сығыр мөззәттәрен зарығып көтәләр. Күренеүенсә, “баш өзөү” йолаһы, һуңынан кемдәрзер уйлап сығармыш кына ырым булмайынса, тәүге Донъя-Ғәләми секс фәлсәфәһенә үк һалынған булған, ул иһә ергә тереклектең тыууы, дауамланыуы өсөн кәрәк — “береһен үлтермәй тороп, икенсеһен терелтеп булмай”, ти бит башкорт мәкәле...

2. *Машак тау* карынынан (гүрзән) изге Бүре-әсәбәз — Шүлгәнде (*Көндө*), ә *Нары тау* карынынан (гүрзән) изге Бозан-инәбәз (бизон-һыйыр) Уралды (*Айзы*) тыузырып алып, имезеп үстәрәләр. Шуға күрә, “*әсә (инә) һөтө ебәрмәй*”, тигән башкорт мәкәле буйынса, Шүлгән (*Көн*), Имир-тәүбабанан килмеш кешелек киәфәтенә өстәп, ошо имсәк әсәһенең *бүре* (йәки арыслан) киәфәтен, ә Урал (*Ай*), шулай ук Имир-тәүбабанан килмеш кешелек киәфәтенә өстәп, имсәк инәһенең *һыйыр* (үгез) киәфәтен ала (шумер балсык китаптарындағы *Һүлгәмөш менән Инәкүгезе* — *Гильгамеш менән Энкиду киәфәттәре*) һәм улар шулай ярым әзәми, ярым януари киәфәтендә гизә. Бына ни өсөн Шүлгән токомо Үсәргәндәр үззәрен — *бүреләр* (бөрийән, бургар, болғар, бургун, бургунд, варяг) тип, ә Урал токомло башкорттар үззәрен — *үгеззәр* (уғыз, оғуз, ғуз, оғур, уйғур) тип йөрөтәләр. Шумер балсык китаптарында язылыуынса, был игезәк башбабаларзың (*Шүлгән менән Уралдың*) кәүзәләренең өстән бер өлөшө (*башы*) — үлемһез Илаһи зат (*Көн һәм Ай*), ә калған өстән ике өлөшө (*кәүзәһе*) үлемесле бәндәүи током (*әсәбәз һауа һәм атабыз Әзәм*), имеш...

3. Йылкыны қулға әйәләштерев, һыбайланып менеү һәм арбаға егеү казанышы бабаларыбыззың матди за, рухи за донъяһын кырка үзгәртә һәм аңыбыззағы Шүлгән (*Көн*) һәм Урал (*Ай*) бәндәүи-Илаһизарыбыз икеһе лә *йылкы* киәфәтен ала. Һөзөмтәлә *Көн-әс* (Көн-әсә) терминынан — *Көн-аҫау* (бейә), ә *ат-Ай* (ата-Ай) терминынан *йылкы* мәғәнәһендәге *ат* һәм *а-тай* — *тай* терминдары моронлай. Ә боронғо телебездәге *Көн-аҫау Ай-кары* (Көн һыуы һәм ай кары) — *Көн-аҫау айғыры* (аҫау-бейәнең айғыры), *аҫау айғыры* тип әйтелә әлегәсә.

³⁷ Төрки халыктарза “Гүр улы” тигән эпостар, тау каяһын ярып тыуған батырзар тураһындағы риүәйәттәр билдәле.

Башкорттоң шул “Көн-әсәү”енән Көн (конь йәғни йылкы) — урыска, әсәү (әсәүә, шул ук йылкы) иһә фарсыға йәғни “Иран теллеләр”гә термин булып ерегә. Төрлө осорзарзағы төрлө — бүре, үтез, әзәм, йылкы киәфәттәрәндәгә *Көн* менән *Айга* табыныу йолаларыбыз за төрлө осорзарза башкорт аты, башкорт карыһүзе (мифологияһы) барып еткән тарафтарзың бөтә халыктарына ла тарала. Шулар араһында корбан (кеше корбаны, мал корбаны) салып *баш өзөү* йолаһы ғалимдар өсөн әлегәсә иң серле дә, әһәмиәтле дә бер йомак булып тора: өстә күрһәтелгән иң тәүте, Ер менән Күк сексындағы “баш өзөү” йолаһын кабатлаумы әллә был, ни өсөн?.. Бер кемдең дә башы етмәстәй шуның асылын аңлау — карыһүззең (мифологияның) йомак аскысын бирер.

Төркизәрзә күп быуаттар буйынса, *йылкы башын өзөү* йолаһы менән бер катарзан, *кеше башын өзөү* йолаһы ла үтәлеп килгәнлеге билдәле: башкорттарза дошман һаналмыш “кешене кеше осратһа, башын кыркып алып китә, кәүзәһен яткырып калдыра”, ти бит Ибне Фазлан да... Шул ук X быуатта, Ф. Энгельс языуынса, герман кәбиләләрендә үз ата-әсәләрен ашау йолаһы булған. Ә башкортта әлегәсә кан дошманына карата “башыңды ашармын”, “каныңды әсермен” тигән оторо янау бар, “дошманы уның башына етте”, “башын дошман ашаны” тип тә әрнейбәз кайһы сакта:

Ут яғалай шеш күрзем,
Шеш башыңда ит күрзем...
Имәнесле баш күрзем,
Баш күрзем, ау, баш күрзем...
“Изел йорт”.

Катай императорзарының XII быуатта ла кеше канын әсеү йолаһын үтәүзәре империяның тарихынан якшы мәғлүм. Каннибализм күренештәре, Ф. Энгельс әйтмешләй, ер йөзөндәгә бөтә халыктарға ла хас булған, бының үткер сағылышы үззәрен “цивилизаторзар” тип иҗәпләүселәрзең христиан динен дә тылсымлаған: христиандар әлегәсә, сиркәүзәрендә “Причащение” йолаһын үтәп, поп кулынан кескәй көлсә — “Ғайса пәйғәмбәр тәне”н ашайзар, һәм йотом шарап — “Ғайса пәйғәмбәр каны”н әсәләр... Ғалимдар был йолаларзы, ашалған кешенең көс-дарманын үзенә һеңдерәү максатында үтәлгән, тип аңлата, тик был ғына был йоланың төп сәбәбен һәм үтәләшенең төп мәғәнәһен аса алмай тулыһынса. Әйтеп үтеүебезсә, әлбиттә, карыһүззәгә Донъя-Ғаләм-Тереклек яралыу кимәлендәгә *тәүте секс* та ята бының башында: Илаһизарзың тәүте сексуаль йәһәттән “баш өзөү”зәре кешеләрзең ысынбарлыктағы баш өзөү йолаларында кабатлана. Ләкин ир һәм катын араһындағы тәбиғи секс йолаһының битәбиғи канлы ырым — әзәм, мал үлтәрәү йолаһына әүереләше һуңғырак тарихи осорзарза булған булырға тейеш, ә әлек ул шул ук Илаһи тәүте енси “батырлык”ты бәндәләрзең шул ук *секс* йәһәтендә бермә-бер кабатлауы рәүешендә генә башкарылған, бының дәлилдәре бар. Көнъяк Америка карурмандарында емеш-еләк йыйыу менән көн күрәүсә, әлегәсә бик боронғо таш быуат дәүерендә йәшәүсә бер “кырағай” кәбилә, мәсәләң, шул тирәләгә ак тәнлеләрзең биш йәшлек кызын урлап алып китеп, бәлиғ йәшкә еткергәнсе асырап үстәрә (азак был ханым, ак тәнлеләр яғына касып

кайтып, “кырағайзар” араһындағы тормошон китапка яза). Кыздың өлгөрөүе — беренсе килеме күренеү менән үк, кәбиләнең бер төркөм ир-егете сексуаль йәһәттән уны “тереклек тыузырыусыға әүерелдерәү” — баяғы быуып-бығаулап тотмош “йылан башын өзөү” йолаһын үтәй, һөҙөмтәлә был ханым — тулы хокуклы катын-кызға, ә “йылан башын өзөүсә” ләр тулы хокуклы ир-атка әүерелә...

Ләкин сексуаль йола ниңә канлы қорбан салыу йолаһына әйләнгән, әйләнеүзең сәбәптәре, максаттары ни булған? Үткәндәребезҙән һорау алыу саралары инде юклыктан, ошо егерменсе быуатта ла алыс үткәндәребезҙә йәшәп ятмыш таш быуат кәрзәштәребезгә мөрәжәғәт итәйек.

Көн-Өфө юлы буйынан — океан утрауҙарына

Қытайдың Тайвань утрауы көньяғында өстәрәк әйтелгән Башҡорт (Баски йәки Баши) диңгез боғаһындағы шул үк исемле “изге” өс утрауҙан артабан көньякка узып китеп, Филиппиндардың Үласын (Лусон), Самар, Меңдана (Минданао) утрауҙарын артта қалдырып, шундағы “сәйер” кәбиләләр тураһында китап язған Арне Фальк-Ренне озатыуында Индонезияның *Яңы Гвинея* утрауына киләбез. Тап шундағы таш быуат кешеләренең йәнле көнкүреше баяғы безҙе кызыкһындырған сетерекле һорауҙарға ни әйтер?

Боронғо башҡорт *азаматтарының* аҙмыш қалдығы булыуы ла бик ихтимал *асамат* кәбиләһен генә алайық. 1961 йылдың 18 ноябрәндә бындағы *кеше баштарын өзөүсә* ошо азаматтардың йолаларын өйрәнергә, өстәүенә, сувенирға берәй “кеше” (куши)³⁸ алып қайтып китергә тип, америкаңлы Майкл Кларк Рокфеллер (Нью-Йорк штаты гөбөрнаторы атақлы Нельсон Рокфеллердың улы) утрауға қилгәс, күп тә үтмәй, баяғы Арне Фальк-Ренне әйтеүенсә, *асаматтар* уның үзенең башынан “кеше” яһап, “кәүзәһенең итен бешереп, саго бутқаһына қушып ашайзар”. Ә 1968 йылдың сентябрәндә шул “кырағайзары” суқындырырға тип қилмеш Стэн Дейл һәм Фил Мастерс тигән ике миссионер-попты ла һәүетемсә бешереп ашаған *яли* кәбиләһе кешеләренән бының максатын һорағас, “көс-дармандары безгә күшен өсөн ашанық без уларзы”, тип кенә аңлаталар. Ләкин был, күренеүенсә, ғалимдарға күптән мәғлүм дәйөм аңлатма ғына; йоланың асылын яқшырақ төшөнөр өсөн, баяғы Яңы Гвинея азаматтарының (асаматтарының) ақ тәнлеләр араһында полицейский булып хезмәт итеүсә Мбисин тигән узаманына һүз бирәйек:

“ — Үсмер йәшәмдән уҙғас һәм үземде егет итеп тойғас, — ти ул, — атайзарым (малайзар ауылдың *ир-ат йортонда* — “түбә” лә йәшәүселәрзең бөтәһен дә “атайзарым” тип атай) миңә һынау үтергә вақыт еткәнлеген иҫкәртте.

-- Ә һин нисек итеп тойзоң ул хәлеңде?

-- Миңә катыңлы булырға вақыт еткәнлеген, орлоғома ир-ат кеүәте керергә вақыт еткәнлеген тойзоң мин. Ә бының өсөн “ан” (кәрзин-һауыт) һәм ир-аттың

³⁸ “Кеше” (куши) — ундағы асаматтар (азаматтар) үззәре һунарсылық қылып алып қайтқан кеше баштарын шулай атайзар.

кыу баш һөйәге кәрәк, юғиһә баштарға һунарсылык кылыуға бәйле йоланы үтәп булмай... Минә ир-ат итеү өсөн, *баш өзөү кәрәк...* Атайзарым (11 ир) менән кәмлә төндә Ти ауылына барымта яһап, Бонти тигән кешене үлтереп (үлтерерзән алда исемен һорап белдек), “соко” (сокой торған ағас бысак) ярҙамында башын өзөп алдык, азақ унан бик матур итеп “кеше” (кыу баш һөйәге) яһанык...

Был айканлы ауылда зур байрам булды. Ир-ат коро кискә тиклем көнө буйы бейене, ә бер-нисә атайым Бонтизың кәүзәһен, өлөштәргә бүлгесләп, Ир-ат йорто Түбә алдындағы ерзе қазып ут яғылған сокорза бықтырып бешерзе. Катын-кыздарға ла аз-маз өлөш сығарылды, ләкин иң тәмле калъяларзы — бауырын һәм енси ағзаһын атайзарым ашаны... Миңә ит тәтемәне, сөнки мин Ир-атлык һынауын үтмәгәйнем әле...

Баш һөйәген тишеп, бамбук көпшә тығып, шаман уның мейеһен һурып алды, “ан”ға (кәрзин-һауытка) һалды. Атайзарым ул мейене саго тәлгәштәренән тирелгән һимез қарышлауықтарға һәм саго бутқаһына қушып ашаны, ашағанда баш һөйәген тазартып, күз һәм танау сокорзанын һумалалап, унда вак қабырсақтар һәм ыңһылар батырзы. Азақ “кеше”не (кыу баш һөйәген) казуар-кош қаурызары менән бизәнеләр”.

Күренеп тора: *кеше башын өзөү йолаһы, Илаһи тәү йолалағы “йылан башын өзөү”зә* кабатлап, әзәм балаларының тереклеге, үрсәүе хақына атқарыла. Сөнки кеше башына һунарсылык қылғанда ла, башын өзөрзән әлек, баш әйәһенең исемен һорап алына — баш өзөүсенең яңы тыуар балаһына қушыу өсөн кәрәк был (шулай әшләнмәһә, бала исемһез кала). Тимәк, был кәбиләлә бала тыуһын һәм исемлә булһын өсөн, теге (ят) кәбилә кешәһенең, исемен әйттертеп, *башын өзөргә* кәрәк — әлегә лә баяғы шул, “берәһен үлтермәй тороп, икенсәһен терелтеп булмай”, тигән башкорт мәкәлә... Ләкин ниңә был йола, өҫтәрәк әйтелгән Америка “қырағайзар”ының хәүеф-хәтәрһез сексуаль йолаһы рәүешенән узып китеп, кеше-дошман башын өзөүгә әүерелгән? Быға тормош үзе этәргән булһа кәрәк боронғо бабаларзы. Сөнки кәбилә ерзәре сиктәренең аръяғындағы кәбиләләр, был кәбиләһенең кешеләрен үз ерзәре аша артабан уззыртмай, сиктәр қысаһында *быуып-бығаулап* тотқан, был иһә тәүге Илаһи секс вақытындағы Донъя-Ғаләм-Тереклекте *быуып-бығаулап* тотоусы дошман-йылан һәм уның “*башын өзөп*” ырысланыу төшөнсәһен көндәлек тормошқа күсергән: яңы ерзәргә ынтылыусы бәрәкәтлә хәрәкәтте кәбилә сиктәрендә быуып-бығаулап тотоусы ике аяклы кеше-дошман һәм уның *башын өзөп* тотқарлықтан котолоу, ырысланыу кәрәклегенә килтергән...

“Ниһәйәт, мин озақ көткән мөззәт тә килеп етте. Ауылдың бөтә йәш қыздарын бер-бер артлы тезеп ултырттылар. Улар боттарын киң айырып ултыра, ә мин, тезем буйынса узып, шуларзың берәһен һайлап алырға тейеш. Мин Мипузы һайланым катынлыкка. Шаман уның бот араһына “кеше”не (кыу баш һөйәген) қуйзы, ә мин уның тәңгәлендә баһып торған килеш алға-артқа бәүелеп (ир менән катындың енси қушылыуын ишаратлау. — И.С.) һәм кыу башқа қарап һөйләнәм: “Банту был. Ул Ти ауылынан килде һәм бында мәңге қаласақ, ә һин, мин ер йөзөндә йәшәгәндә, катыным буласақһың”. Шунан минә тәүбаба хөрмәтенә торғозолған иң зур Торак (Тирәк) төбөнә (Ер Тороғо Тора таузы

ишаратлаусы ағас-бағана төбөнә. — Й.С.) ултырттылар, шаман минең боттарымды айыртты, “кеше” не (кыу баш һөйәген), Мипу боттары араһынан алып, минең бот арама куйзы. Мин, кыу баш һөйәгенә күз йоммай текләп, өс көн, өс төн ултырырға тейеш булдым”...

Шаман, *өзөлгән башты* икеһенең дә бот араларына куйып, тәүге Илаһи секс ваҡытындағы *“йылан башын өзөү”*зе ишаратлаған...

Шул өс көндән һуң йәш егетте “кеше” кыу баш һөйәге менән бергә кәмәлә йөрөтәләр зә, ярға килтереп төшөрәләр. Ә унда ауылдың барлык катын-кызы, ярзан алып ир-ат йорто Түбәгәсә арауыкта бер-бер артлы тезелеп, боттарын киң айыра басып тора. Шуларҙың бот араларынан мүкәйләп үткәс кенә, һынау үтмеш азаматыбыз ысын ир-ат корона керә. Бының мәғәнәһе, моғайын, *“йылан башын өзөү”*ҙән килмеш тәүге мәңгелек коттоң, өзөлгән “кеше” (кыу баш) аша яңырып, ауылдың бөтә катындарына ырыслы күсеүендәлер (яңынан-яңы Шүлгәндәр һәм Уралдар тыуһын өсөн)...

“Донъя яратылғандан алып үтәп килә минең халкым был йоланы, — тип аңлата азамат. — Хәзер зә без тап шулай тип һанайбыз: бер ир зә, үз тыуған ауылының ир-ат йортона “кеше” (кыу баш һөйәге) килтермәй тороп, нәсәл таратырға хокуклы түгел”...

Был утрауза тағы *кәкүк* (куку-куку) кәбиләһе ир-аты ла кеше баштарына һунарсылықтың ифрат ғәййәрзәре булып данлана, ә дошмандың кыркып алынған аталык ағзаһы уларға кәләшкә егеттең иң шәп туй бүләге булып тора — буласак катын уны ашарға тейеш, был иһә уға тупырлатып улдар табырға коткеүәт бирәсәк. Кәкүк кәбиләһе ир-аты баштарға һунарсылык кылғанында өзөләсәк баш эйәһенә эзәплелек күрһәтә: бысак тотоп корбанына якынлашҡас ул, уның һуңғы сәғәте һукканлығын, *“кәк-күк!”* тип, кәкүк булып сакырып иҫкәртә; бамбук бысак менән башын өзөп алырзан элек, исемән һорашып белә (был исем баш өзөүсенең тыуар балаһына кушылырға тейеш). Башкортта ла кәкүк кошо кешеләрҙең ғүмер сәғәтен билдәләүсә шомло кош һанала бит: кемдәндер башы өстөндә осоп үтешләй, йәки өйөнөң түбәһенә кунып *кәкүк сакырһа*, ул кешегә әжәл йәки бәлә-каза килерен көт тә тор...

Инде Яңы Гвинеянан уғата көньяккарак артылып, фольклорсы А. Рид озатыуында *Яңы Зеландия* утрауҙарындағы *мәре*³⁹ (маори) кәрзәштәргә лә һуғылайыҡ бер юлы.

“Һис шикһез, — ти англиз языусыһы Энтони Троллон, — маоризар тураһында шиғыр менән генә һөйләргә кәрәк”, — шул тиклем сағыу уларҙың тарихы һәм мәҙәниәте. Урыс ғалимы А. Коңдратов языуынса, “маоризарҙың бөтә тарихы героик поэма рәүешендә укыла. Уның һынланыш урыны — Тын океандың икһез-сикһез киңлектәре. Һынланмыш ваҡыт арауығы — һуңғы мең йыллыҡ башынан алып безҙең көндәргә тиклем”. Автор ваҡыт мәсьәләһендә генә яңылышып куйғандай — барлык билдәләр, шул иҫәптән Зороастризм диненең тәүдиндәге Дәү Хозай Имир функцияларын да үзенә йөкмәгән төп хозайы Ахура-Мазда йәки Урал батыр кеүек “берләштерелгән” хозайҙың маори карыһүзендә осрамауы маоризарҙың был утрауға Сураштора (Заратуштра) реформаһына

³⁹ Мәре — һыу-һүл, Үсәргән башкорт ырыуының башбабаһы Шүлгәнде яралтыусы.

тиклем үк йәғни б.э. тиклем XVII быуаттан да элегерәк йәки шул осорза килгәнлеген дәлилләһә, улар бында тейәлеп килмеш легендар кәбилә кәмәһенең “*арава*” — *арба* тип аталыуы иһә был датаның боронғо сиге, кәм тигәндә, Уралдан тәү башлап Көнсығыш Кытай диңгезе яр буйзарына башкорттоң атлы арбаһы килеп етмеш б.э. тиклем ике мең йыл башы менән билдәләнергә тейеш.

Маоризар үззәренең башбабалары, бында күсенгәнгә тиклем, *наваики* илендә йәшәгән, тип белә; башбабаларзың әрүхтәре шул элекке илдә калған, маоризарзың йәндәре лә үлгәс шул илгә кайта, имеш. Диңгез аръяғындағы ул “*аитаң*”*дар* (Ай-атаңдар – аруахтар) илендә, имеш, башкорттоң тап олмакка тиң Самарау илендәгеләй, йән әйәләре “картлыкты ла, картайып үлеүзе лә белмәйзәр”, мәңге йәп-йәш йәшәйзәр... Бында без “*наваики*” иленең *а-нава-ики* — *аһаба-ака* йәки *аҫаба-аза* — башкорт аҫабалар иле икәнлеген күрәбез; бөтә кешелек донъяһына башланғыс биргән *башкорт ун ике ырыуы* башбабаларының әрүхтәре ысынлап та башкорт-аҫаба иле булмыш Урал таузарын тәйәкләй бит (һәр береһенең үз тауы бар). Шул аһабалар иленең алыс көньяк-көнсығыш сигендәге (Тайвань аръяғында урынлашқан Башкорт утраузарындағы, тип аңлайык. — Й.С.) *Көпө* исемле балыксы, балык артынан кыуып, кәмәлә бер туктауһың көньякка киткән дә киткән һәм ошо “*ао-теа-роа*” (“*озон ак болот*”) утрауына — хәзерге Яңы Зеландияға юлыккан...

Балыксы бабаның исеме “*Көпө*” — көбө, көп, көпсәк (әсе кыуыш ағас олоно) икәнлеген шәйләһәк, термин тергезеү (реконструкция) ярзамында килеп сыға *көпө-әсәк* (көпө-уҫак) *Кыпсак* — үззәренең килеп сығышын *ағас көпсәге әсенән*, тип иҫәпләмеш башкорт ырыуы *Кыпсак*. Маоризар бабаһы *Көпө* лә шул ук *Кыпсак* түгелме?! Маоризарзың күренекле юлбашсыларын тап боронғо башкорт кыпсактарындай, *көпсәк-табут* әсенә һалып күмеү йолаһы ла быға ишара, буғай...

Маоризар хәтере һаклауынса, *Көпө* баба үзе аскан гүзәл утрау тураһында ырыуаштарына хәбәр итергә кайтып китә, ә улын утрауза торғозоп калдыра: “*Бәхил бул. Мин китәм. Инде бында әйләнеп килә алмамын*”...

Көпө баба юлынан утрауға Хатупату юлбашсылығында ырыуаштары ағыла һәм шуныһы ғибрәтле: диңгез юлын был кәбилә баяғы башкортса “*арба*” (*арава*) исемле оло кәмәлә кисә — китға буйлап коро юлда уларзы йөрөткән башкорт атлы арбаһының иҫтәлегелер, моғайын... Хатупату юлбашсы етәкселегендә Яңы Зеландияға килеүсе шул бабаларын маоризар “*арики*” тип ололай, был да кәзимге үзебеззәң “*арий*” бабалар булһа кәрәк.

Башкорттағы кеүек үк, маоризарза ла ырыу-кәбилә шәжәрәләрен ифрат якшы беләләр: ике маори осрашһа, баяғы Хатупату бабаға әйәрмеш бабаларының был утрауға ни исемле кәмәлә килеүен асыклап, бөгөнгө кемдең шәжәрәләге кайһы тармактан шытыуын бик асык билдәләйзәр. Беззәге ер (ир) хозай — уларзағы күк хозайы “*ранги*” — *Орангы* (*ороусы*, йәғни ир хозай).булып тора. Шул Оранғының “*тане*” — *тәнәй* (беззәге Ер-оранғының фаллосы Тора тау) исемле малайы атаһы Оранғыға кызыл төслә (Көн-Өфө юлының төсө!) сәкмән бүләк итеп, уны “*төнъяктан — көньякка, көнсығыштан көнбайышка*” (Ер Кеңдеге Аркайым аша киҫешеп үткән сатраш — *Көн һәм Ай юлдарына* ишара!) табан йәйеп

һала ла, дүрт мөйөшөнә дүрт йондоз беркетә (Ер Кеңдеге Аркайым аша киҫешеп үтмеш Көн-Өфө һәм Куңыр-Буға юлдарының дүрт осона ишара!). Өҫтәүенә, безгә билдәле Көн һәм Ай юлдарын да, “сатраш” (кресть) рәүешендә, “биш йондоз беркетеп билдәләй”: сатраш киҫешкән урталыкта — бер йондоз, дүрт як оста дүрт йондоз, был иһә башкорттоң йондозло сәкмәнән хәтерләтә (С.И. Руденко китабынан карағыз). Күренеүенсә, тәгәрмәскалабыз Аркайым (Ер Кеңдеге) аша киҫешеп үтмеш һигез юл армытын маоризар за хәтерзәрендә нык һаклаған...

Яңы Зеландияның тап Уралдағылай һалкынса (бәрәңге йылына бер генә уңыш бирә), карағай урмандары каплаған таулы, йылғаларға бай тәбиғәте лә ике аралағы окшашлыкты көсәйтә генә һымак. Карағай унда ла “каури” (каури-ағай — карағай!) тип, беззәгеләй тип әйтерлек атала, бүрәнәнән бурап һалынған йорттарзы ла “*фаре*” — *бура* тип йөрөтәләр. Бөтә ауыл йыйыла торған оло *бура* алдына изге һындар — игезәк башбабалар (үзебеззең Шүлгән менән Уралмы?!) киәфәтендәге ырып-бизәлгән ике бағана, тирә-яғына кесерәк бабалар киәфәтле илле (безгә билдәле илле ак — иләк, ил?!) бағана куйғандар. Маоризарзың ағастан осланған һөңгөһә лә “*тиаха*” — *таяк* тип аталып, эт йөнә (Үҫәргәндең бүреһә!) менән суклап бизәлгән, таяк башына телен һәлендермеш эт-бүре ауызы ырып яһалған. Гәрсә Яңы Зеландияла бүре заты булмаһа ла, маоризар карыһүзендә уның ләкәбе — *изге бүре* бар; уны, тап башкорттағылай, “*ви́ро*” — *бүре* тип тә, “*мури*” — *мүре* тип тә әйтәләр; бүре теше уларза ла тылсымлы көскә эйә. Маори ирзәре түштәрендә, тап Ибне Фазлан язған башкорттарзағылай, “*хэй-тәкә*” (фаллос) ишаратын йөрөткәндәр. Европа сәйәхәтселәре “қыска флейта” тип атамыш, ә маориса “*коауау*” (курай?!) исемләнемеш көпшәнән улар, көй сығарыу менән бергә, өzlәп йырағандар за. Башкорттоң тәүдинендәге хозайзарзың дүртеһенә табынғандар, шуларзың береһе уларза ла “*тангароа*” — *Тәңре* тип бөйөкләнә (диңгез төбөндә ултыра). Ләкин бөтәһенән дә өҫтә, — быныһы ла тап башкорт тәүдинендәгесә! — Донъя-Ғаләм-Тереклекте бар кылыусы “*эйә*” (Дәү Хозай Имир) үзе урынлашқан. Башкорттағы һымак ук, маоризар донъяһында ла вағырак эйәләр мыжғыған: урман эйәһе, тау эйәһе, һыу эйәһе, һ.б. Башкорт юхалары ла, “*патупаиарехе*” исемләнеп, берсә, ир-атка, берсә, катын-кызға әүерелеп, маоризарзы борсоған. Үлгән кешенең йәне, башкорттағылай, кәүзәһен калдырып оскан, кайтып-китеп йөрөргә лә һәләтле булған. Һәр төрлө дейеүзәрзе, убырзарзы, ен-бәрейзәрзе “*мана*”һы — *мәнеһе* булған кешеләр генә тылсымлап еңә алған (белдекһез бәндәне башкорт хәзер зә “*мәнеһез*” ти бит). Изге тыйыу “*тапу*”зы — *тубаны* аша атлаған йән үзенең йәшәү дарманынан — *мәнеһенән* языр булған...

Маоризарзың ошоллай үз тәбиғи ағылышында барған тыныс кына тормошон, тап үзебеззең Күк Уралдағы “кырағай” башкорттарзыкындай, “цивилизаторзар” селпәрәмә килтергән: хәзерге Яңы Зеландия тарихсыһы Синклер әйтмешләй, “Европа Яңы Зеландияға яман үлөт (чума) ауырыуындай килде”. 1642 йылдың 13 декабрендә европалылар ярға аяк баҫыу менән үк унда кораллы бәрелештәр, ихтиладдар башланды. 1843 йылда инглиз колонизаторзарына каршы кабынған ихтилад 30 йыл дауам итә (башкорттоң татар-монгол яуына каршы 35 йыл һуғышы кеүек). Артиллерия менән

коралланған инглиз ғәскәрзәренә қаршы *нганух* кәбиләһенәң бөйөк юлбашсыһы Хоне Хеке етәкселегендәге дәһшәтле һуғыш бер йыл буйына бара. Был юлбашсыһның: “Юк, бирмәйәсәкбез үз еребеззе! Ак тәнле кешеләр әгәр беззең ерзе алырға теләһә, быға үлемесле һуғыш аша ғына ирешер, сөнки без үз еребез өсөн актыккаса һуғышып үләсәкбез!”, - тигән канатлы һүззәре һәм ғөмүмән маоризарзың: “Ир-егеткә лайык иң якшы әжәл — тыуған ерең өсөн һуғышып үлеү”, - тигән кануни мәкәле башкорт милли гимны “Урал”дан алынған, тип әйтерлек:

Аямаған йәнен, түккән канын,
Һис бирмәгән башкорт Уралын...

“Бәндәләр килә лә китә, ә ер кала”, — быһыһы ла яугир маори мәкәле. Шул ук вақытта маоризар, тап башкортқа окшап, бигерәк бер катлы ла икәндәр — һөжүм итер көндәрен дошманға адан ук қисәтер булғандар. Ә бер вақыт, инглиздарзың зур ғәскәрен үлемесле камағас, шуларзы, асыкмаһындар өсөн, азык-түлек менән тәмин иткәндәр. Ә бер заман корал, азык-түлек тейәлгән инглиз карабын кулға төшөрөү форсаты булып та, ниңә шуны эшләмәнегез, тип европалы бер кеше уларзан һорағас, маори юлбашсыһы аптырап кала: “Ниңә? Акылһыз һин. Әгәр зә без уларзың дарыһын һәм азығын тартып алһак, шунан һуң улар кайһылай итеп һуғыша алыр ине?”

1857 йылда маори кәбиләләренәң юлбашсылары йыйыһында тантаналы рәүештә маори короле һайлана һәм ул кәбиләләрзең ерзәре *Король Иле* тип иғлан қылына, бақан башына маоризарзың милли флагы күтәрелә. Әлек язмаһыз һаналмыш маори халқы үз телдәренә ярашлы төзәлгән алфавитты тиз арала үзләштереп, укый-яза белеүселәр һаны ак тәнле колонизаторзар араһындағынан да артып китә. Австриянан бүләк ителгән бәләкәй генә типографияла маори телендә иғланнамәләр, “*Яу кошо*” тигән гәзит тә бақыла башлай.

Маоризарзың ихтиладдары 1872 йылда ғына бақыла — үз аллылык өсөн 230 йыл буйына (тап башкорттарса!) голландтарға, инглиздарға, француздарға қаршы барған дәһшәтле көрәш Уралдағы башкорттарзың быуаттарға һузылған шундай ук дәһшәтле алышын хәтерләтә... Башкортостандағы кеүек үк, Король Иленәң дә ике-ара килешелгән автономияһы колонизаторзар тарафынан “кағыз ярпыһы”нда ғына танылып, А. Кондратов языуынса, маоризар һайлау хокуктары һәм юғары парламентта ике депутат урыны ғына ала. Ләкин, бер маори қарты мәргән итеп әйтмешләй, “ак тәнделәрзең тыныслығы һуғыштан да хәтәрерәк” булып сыға. Сөнки маори ерзәре, тап Башкортостандағылай, төп халык кулынан күпләп һатып һәм тартып алына. Маоризарзың йән иҫәбе биш тапқырға (тап башкорттарзыкылай!) кәмей — европалылар килгәндәге 200 меңдән 40 меңгә генә кала ул XX быуат башында. Европа языусылары был халыкты, XX быуат башындағы урыс демократ языусылары башкорттарға қарата әсенеп әйткәндәй, “*үлеп бөтөп барыусы раса*” тип таний. “Әммә, — ти А. Кондратов, — ошо быуатта был ғәййәр халыктың ысын-ысындан яңырып тыуыуы башлана. Маори йәмәғәт эшмәкәрзәре, маори зыялылары барлыкка килә. Маоризарзың йән иҫәбе туктауһыз арта бара. 1970 йыл башына маоризар һаны 250 меңгә етә, был иһә

европалылар колонизацияны башланған осорзағынан да күберәк һәм Пасха утрауынан алып Гавайяғаса һәм Тонга архипелагына булған бөтә Полинезия халыктары ханынан да ишлерәк!”

“Маори яңырып тыуыуы” — халык ханының артыуы ғына түгел ул, — тип дауамлай автор. — ағас ырыу сәнғәте йәки шиғри ижад булһынмы, йорт төзөү йәки үззәренең ырыу шәжәрәләрен яттан белеү булһынмы, маоризар үззәренең бабаларының мирасын үтә лә кәзерләп һаклай. Маоризар бигерәк тә бабалары тарафынан калдырылған бай фольклор хазиналарын — әкиәт һәм карыһүззәрзе, риүәйәт һәм хикәйәттәрзе, тылсымлы тарихтарзы һәм гәмәли вакиғаларзы хәтерзәрендә нык тотат”. Был иһә бөгөнгө маңкортлаша башлаған башкорттарға ла якшы өлгө булырлык!

Маоризарзың Донъя-Ғаләм-Тереклек яратылыш тураһындағы карыһүззәрендә тәүдинебеззең безгә таныш тәғлимәте ята ярылып: “Борон-борон заманда — көн дә, төн дә, Кояш та, Ай за, йәшел яландар за, алтын төслө комдар за булмаған сакта, Оранғы йәғни Күк-атайыбыз үзенә катыны *Бабаның* йәғни Ер-әсәйебеззең косағында хәрәкәтһез ойоп яткан. Күп быуаттар буйына улар шулай бер-береһен каты косаклап яткан (ир-кыз йәки гермафродит!), ә уларзың бала яралғылары (буласак хозайзар), һуқыр көсөктәрзәй, икеһенең араһында каты кысылып тотолған. Был кысым, ниһәйәт, түзә алмасылык хәлгә еткән”... Иркыз (гермафродит) Имир тәүбабабыззың куш йомарлак рәүешендәге — үзебеззең Балхаш күле буйы Төлкөлөтау каяһында һүрәтләнемеш тәүте хәле күз алдыбызза! Шуға ла иғтибар кылайык: Яңы Зеландия бит ул *Асқы Донъяға* илтеүсе *Ай юлында* (1-енсе һүрәттәге 1— 3 йүнәләшендә) булғанлыктан, ундағы ер-күк есемдәре үззәренең енестәре буйынса беззекеләрзән (*Көн юлындағынан*) киреһенсә йөрөтөлә: Ер — әсә енесле, Күк — ата енесле; ә иһә *Өскө Донъяға* илтеүсе *Көн юлында* (шул ук һүрәттәге 3 — 1 йүнәләшендә) иһә шул ук Ер — ата енесле, Күк — әсә енесле (боронғо Египет һүрәттәрен карағыз).

Атай-әсәйзе ике якка кайырып, Донъяны киңәйтеү һәм барса буласак йәндәрзең яралғыларына йәшәү мөхите тыузырыу өсөн, “*тәнә*” — *тәнәй* йәғни Ер-атайзың тороғо (фаллосы) Тора тау, яткан урынынан тороп, “бар көсөнә аркаһын турайтат ла ата-әсәнәң икеһен ике якка кайырып ебәрә... Оранғы (Күк) һәм Баба (Ер) бер-береһенән айырылып, алыслаша ла алыслаша, киң асылған Күк менән Ер араһына ел-ямғыр үтеп керә”. Күренеүенсә, башкорттоң тәүдин карыһүззәндәге Донъя-Ғаләм-Тереклек яратылышын тасуирлаған һәм шул тәүдиндән Зороастризм диненә лә барып кергән тәғлимәт менән маори тәғлимәте араһында бер ниндәй айырма юк — икеһе лә башкортса, үзебезсә.

Маоризар фольклорында Көн-уттан яратылмыш ер (һыу) асты кызы Ниварека (үзебеззең һыуһылыу!) һәм, уға ғашик булып, ер (һыу) асты донъяһына төшөп әйләнгән Матаора (Заятүләгебез!) зә, Ай үзенә ерзән күтәрәп алған һәм Ай битендә тарбакай ағас (беззеңсә, көйәнтә) тотоп баһып торған кыз Рона (Ай битендәге көйәнтәле Зөһрәбез!) зә бар. Туфандан һуң Ер Тороғо һәм унан күсәги Урал батыр коро ер (Урал таузарын) өйгәндәй, маори батыры Мауи за океан төбөнән коро ер киңәге “*те-ика-а-Мауи*” — *төйәге-Мауи* (Мауи төйәге йәғни Яңы Зеландия) утрауын тартып сығарған (Урал батыр һымак ук, әжәлдә еңергә генә

көсө етмәй уның). Башкорттоң Сак менән Суғын *әсә каргышы* һауаға сорғотоп-осорһа һәм улар азак ике сағыу йондозға әүерелһә, маоризарза быны, өстә әйтелгәнсә, *Ай юлында әсә енесе ата енесенә алмашыныу канунына бәйле, атай каргышы* алмаштырған — үз ике улын Мауи күккә сорғолтоп, ике сағыу йондозға әйләндөргән. Ике риүәйәттә лә улар бер үк: берәһе — таңғы, икенсәһе киске якты йондоз. Башкорт карыһүзәндә — Ер тороғоноң (Тора таузың) йәне, маоризарза “*таки-ар*” — *тәкә-ер* (ер тәкәһе — шул ук Тора тау) йәне Күк төбөндөгә юл күрһәткес Тимер Казык (Таки-ар) йондозона әүерелә... Тора тауға (Ер Терәгенә йәки Тирәгенә) бәйле маори риүәйәте ифрат фәһемле. Әйтәйек, бала таба алмаған башкорт катындары атайыбыз Тора тауға менеп үзенә бала ялбарғандай, шундай ук маори катындары ла шул ук изге атайға — “*те-ихо-о-катака*” — *тейһә кот ага* тирәгенә табынырға киләләр имеш. Тирәк олононоң *көнсығыш яртыһы* — *ир-ат, көнбайыш яртыһы* — *катын-кыз* яғы һанала (яктар — тап башкорт карыһүзәндәгеләй!). Малай табырға теләгән катын ул изге олондо — көнсығыш яғынан, кыз табырға теләгәнә көнбайыш яғынан ике куллап косаклай за моразына ирешә (буйға кала)...

Азак килеп, бабаларыбыздың *Көнгә* арнап корбан салыу йолаһына бәйле һуңғы һәм төп һорауыбызға ла яуап бар маори карыһүзәндә: Мауи батыр, уның картәсәһе “мури” — бүре һәм үз юлы буйлап йүгерәүсә Көн тураһындағы риүәйәт.

Мауи батырдың сабыйлығы үсәргәндәрҙең һыузан табып алынмыш башбабаһы Шүлгәндекенә тап килә (шунан ул Муса пәйғәмбәр, Көн-би, Ек-Мөргән һ.б. шәжәрәләренә лә күскән): “Алыс океанда диңгез ылымыктарынан үрелгән сәңгелдәк тирбәлә тулқындарза. Уның тәңгәлендә өстә диңгез коштары сыулашып бөтөрөлә. Сәңгелдәктә әсәһенәң сәстәренә биләүләнемеш сабый ята, ылымыктарзан башка бер кем дә кош-корттан һәм океан йырткыстарынан күрсаламай уны. Сәңгелдәктә Мауи, әсәһе Таранганың сәстәренә биләүләнгән сабый Мауи, ята. Мауи — *бишенсе*, көтөп алынған улан, әсәһе уны үзенәң сәс локманына ураған да диңгезгә ташлаган”... *Бишенсе* ул, тигәнә лә кызыклы — *Үсәргән биш ырыуының* бишенсе баш бабаһына (Муса пәйғәмбәргә?) табыныу түгелме был?! Үсәргәндең Сураш араһынан сыккан Сураш-Тора (Заратуштра, Зороастр) бәк кеүек үк, уның ырыуашы һәм кан дошманы булған Муса пәйғәмбәр зә, бәлки, *Үсәргәндең бишәй араһынандыр?*..һәр хәлдә, Үсәргән башбабаларын Бүре-әсә имезеп һәм тәрбиәләп үстергән, ә маоризарза ла Мауи батырдың *Асқы Донъялагы* картәсәһе *Бүре* хакында һүз бара. Мауи батыр уны юллап *Асқы Донъяға* төшә: “Бүре-картәсә уңға боролоп һауаны ескәнә, ләкин унда кеше есен тойманы. Ул төньякка әйләнде — унда ла юк. Көнсығышка әйләнһә, унда ла тойолмай. Ниһәйәт, бүре көнбайышка боролоп һауаны ескәнә:

-- Оһо-һо! Тоям мин уны. Мауи, кинийә ейәнем, һинме был? Ни кәрәк һиңә, ейәнем?

-- Эйе, мин был, Мауи... Миңә һинең *яңак-тештәрәң* кәрәк, Бүре-картәсәй... Бир миңә *яңак-тештәрәңде*...

Бүре уйға калды.

-- Мин картайзым инде. Яңак-тештәрем кәрәкмәй инде миңә. Ал яңак-тештәремде, озакламай кәрәге тейер һиңә.

Куркыу белмәс Мауи картәсәһенә якынланы. Ул Бүренең изге яңак-тештәрен алып кайтып китте” ...

Күренеүенсә, Асқы Донъяға киткән (үлгән) бүре яңак-тештәрен бабалар бысак-быскы итеп файзаланғандар (хәзерге кул быскыһының бабаһы), һуңынан шул рәуешле корос быскылар яһағандар. Бүре-әсәктең осло азау теше (“әнә”һе) яңак һөйәгенән айырым да кулланылып, “бүрәсәкәнәк” тип йөрөтөлгән, Үсәргән-скиф бабаларыбыздың шуға окшатып бронзанан койған хәниәр-әнәһе лә шулай “бүрәс-әкәнәк” — акинәк исемләнгән...

Мәсьәләнең төбөнә туз куйбыз⁴⁰ (“тоз коябыз”):

“Мауи ир корона керзе. Өскө Донъя кызына өйләнде ул (Өскө Донъя кызы Айһылыуға өйләнгән Урал! — Й.С.)...Иртә һайын Тама-Көн (кояш) бер ырғыуза күккә аша ла бер кырыязан икенсе кырыяға бик шәп йүгереп үтеп, күззән юғала ине. Кешеләр ашык-бошок бешергән аштарын ашап та өлгөрмәйзәр, тағы караңғы төшә. Өскө Донъя халкы, көндәр шундайын кыска, ә төндәр озон, тип һукранды, ләкин был тәртипте үзгәртеү уйы берәһенәң дә башына килмәне. Фәкәт Мауи ғына, елөп бармыш Көндө карашы менән озатып, нисек итеп уны күктә тоткарлау ййын эзләне һәм эзләп тапты, ниһәйәт” ...

Иң элек ул Үсәргән-шумер бабаларыбыздың куркыныслы яу коралы йәтмә менән кораллана — Көндө көрмәп алырға. Бүре-картәсәһенәң тылсымлы яңак-тештәрен дә (быскыны) тотоп, Көнсығышга йүнәлә һәм күккә ырғыған мәлендә Көндө йәтмәгә эләктереп, муйнын короклап өлгөрә — бөтә көсөнә быуа уны (Үсәргән-скиф бабаларыбыздың корбан малын, короклап йыккандан һуң, быуып үлтереп йолаһы). Ахырза Мауи Көндөң “башын” йәғни муйынын бүре-картәсәһенәң тылсымлы яңак-тештәре менән быса башлай... һөзөмтәлә “Тама-Көн инде үзенең кәзимге юлын бер нисә ырғып кына үтеү һәләтенән яза, күк буйлап ул талғын ғына хәрәкәтләнә башлай һәм әлегәсә ул шулай”.

Күренеүенсә, Көнгә арнап кеше йәки ат корбаны салыу — “баш өзөү” йолаһы, төптән тикшереп карағанда, Көндөң үзенең “башын өзөү” булып сыкты; был иһә Көндөң байырға ашыкмауы, ер йөзөн тигез һәм етерлек яктыртыуы хақына үтәлә. Маори карыһүзәндә Көндөң башын имгәтеү нык тасуирланып, “башын өзөү” асык кына әйтеп еткерелмәһә лә, гәмәлдә ул өзөлгән, йүгерек аяклы кәүзәһенән айырылған булырға тейеш; сөнки, әгәр шулай булмаһа, хәтәрлекле башты түгел, ә аяктарын имгәтеү етер ине. Әммә-ләкин шулай за, мәсьәләне аныклап бөтөр өсөн, Көн-Өфө юлының Яңы Зеландияға маори бабалары күсеп килгән ошо Ай юлы армытының урта билендәге безгә инде таныш Яңы Гвинея утрауына кире әйләнөп кайтайык та ундағы маринд-аним кәбиләһе папуастары карыһүзәнә колак һалайык:

“Көн — куркыныс әйә ул... Ямдан котоскос эсә бөркөлдө. Унда Көн әйәһе ята — кып-кызыл малай киәфәтле”... Башкорттоң “Әйнә менән Ғәйнә” карыһүзәндәге эсә бөркөп ямда ятмыш Көн үзе.

⁴⁰ Төбөнә туз куйыу (“тоз койоу”) — бабалардың канундарын кайын тузына язған дәүерзәрзә мәсьәләнең сиселешен дәлилләү өсөн алға куйылған туз-китап.

“Боронго замандарза ла Көн булған, тик ул күктә булмаған һәм Көнсығыштан Көнбайышка табан елмәгән. Ул замандарза шулай ук яктылык та, йылылык та булмаған, эңгер-меңгер генә көндөзгә төнгөлөктөн айырған. Ул сакта *Көн эйәһе* ерзә торған. Ул ир киәфәтле булған һәм тәрән *ямда* ер астында йәшәгән”... Был юлы без Көндөң *азам киәфәтендә* кәүзәләнеүен абайлап, “*Көн эйәһе*” тигән терминға иғтибар итәйек: Көн — кәүзәләге баш булһа, ул баштың эйәһе — кәүзә булалыр, тимәк. Дөйөм алғанда, башкорт-шумер карыһүзәндәге Шүлгән был: өстән бер өскө өлөшө (*баш-Көн*) үлемһез, ә өстән ике асқы өлөшө (кәүзә-уба) үлемесле булған башбаба маринд-аним карыһүзәндәге кеүек үк, башкорттоң Шүлгән-Көнә дә элек (башы өзөлмәс борон), Илаһи күктә түгел, ә бәндәүи ерзә йәшәгән (әммә-ләкин, үлемесле аяктары менән ергә баһа ла, үлемесһез башы күкте айкаған).

“Кешеләр Көн эйәһен ямдан сығарзылар. Улар уның *башын өзөп* алдылар за, кыуанышып, ауылға алып кайттылар. Байрам итеп бейенеләр”... Башкорттоң Әйнә менән Ғәйнәһе куржынға һалып алып кайтқан Көн үзе. Ә байрам-бейеүзәре — боронго Иран, Һиндостан, Рим башкорттарының Көнгә арнап салған корбан башын батша һарайына алып кайтып оло байрам-бәйге узғарыулары.

“Иртәнсәк ирзәр Көн эйәһенең эшкәртелгән һәм буяулап бизәлгән башын иң асқы урындыкка һалдылар... Баш кызара башланы, колак, танау тишектәренән, күззәренән, шулай ук ауызынан да нурзар саткыланып, баш тулайым балкыны... Баш акрын ғына урындыктан-урындыкка юғарырак ырғылды. Барғаны һайын ул юғарырак күтәрелеп, ниһәйәт, иң өскө урындыкка кунакланы... Шул сак ике кыз — Көн эйәһенең һеңдекәштәре килеп, уны күккә сөйзәләр, донъя нурға мансылды. *Баш Көнгә әүерелде*”... Һәммәбездә элегәсә миһырбанлы яктыртқан һәм йылытқан *Көн-әсәбездә* (*кояш-апайзың*) *ерзән күккә калкыныуы һакына башбабабыз Шүлгәндең башы өзөлөүе* — алдыбызза. Уны күккә сөйгән ике һеңдекәше — *Сак* менән *Сук* икәнлеген дә беләбезд (1996 — 1997 йылдарза “Ағизел” дә “Башкорт хәтерә” тип ташка баһылмыш хитапнамәмдән карағыз). Ошо урында һорау тыуыуы ихтимал: “Шүлгәндең башын башта ук бер ошоләй өзөп осорғас, Көн тыуғас, ниңә тағы шуға арнап яңынан-яңы канлы корбандар салыузар — баш өзөүзәр кәрәкле? Шунһыз за көлөр, елер ине бит күктә Көнөбөз?” Ләкин, маринд-аним карыһүззәрен таһлап йыйған һәм ентекләп тикшергән немец ғалимы Г. Неверман ул һакта былай ти: “Боронғоларзың эскерһез инаныуынса, был Донъяның “һозай-эйәләр тарафынан һасандыр барлыкка килтерелгән бөтә нәмәһе яйлап үзенең йәшәү көсөн юғалта. Шуға күрә кешеләр әленән-әле тылсымлы тәһсир ярзамында Донъя-Ғаләм-Тереклекте өр-яңынан тыузырырға тейештәр, быны улар үззәренең йола байрамдарында эйәләр тураһындағы карыһүззәрзе тергеҙеүсә маһсус тамашалар уйнау аркылы башкаралар. Был тергеҙеү *бик теуал һәм ентекле* булырға тейеш, сөнки сак кына тайпылыу йәки төшөрөп калдырыу за Донъяның емерелеүенә йәки тәртипһезлегенә дусар кылыуы мөмкин. Шулай итеп, һозай-эйәләр тураһындағы риүәйәттәр ябай хикәйәт сиктәренән нык сығып китеп, тылсымлы мәғәнә ала”... Әгәр за ки “*баш өзөү*” йолаһын әленән-әле үтәп-яңыртып тормаһаң, Көнөң һәм Айың һүнәр, ерзә тереклек тукталыр, тигән сал хәрәфәт был. Инде ошо Донъяла

тәү тапкыр *кеше башын өзөүзән башланган сал йоланың мал башын өзөүгә әүерелешен асыклайһы ғына калды беззәргә.*

Кайтабыз Күк Уралға

Тәүдин карыһүзебез буйынса Үсәргән башбабаһы Шүлгән-Көн — бүре башлы, башкорт башбабаһы Урал-Ай — үтез башлы булғанлығын исләйек. Тәүдин карыһүзе менән һуғарымыш “Гильгамеш”, Авеста, Ригведа риүәйәттәренә нигәзләнгән Бундахишна (Һиндостан) изге китабында уларзың тәүтөйәге лә күрһәтелгән: үтез “*Эранвеже*⁴¹ тигән якта... изге йылға *Дайтианың*⁴² уң ярында⁴³ яратылған, ул үтез ап-ак төслө һәм Айзай нурлы булған”. Был текста үтез-Уралдың ай башлы булыуы сағыла.

Үтез-Урал “үлгәс, кәүзәһе уң *якка*⁴⁴ аузы... *Һәүес урван*⁴⁵, үтеззең йәне, үтез кәүзәһенән сықты һәм әйтте: “Мин Ахура-Мазда яралткан Тереклектәрзе һуғарасакмын”... Тимәк, кәүзәһе үлһә лә, үлемесчез йәне (башы) *Айға* әйләнде — нәк *Айзы* бит Илаһи һуғарыусы һанаған боронғолар.

“Үтез үлгәс, уның мейеһе яткан ерзән илле биш төрлө иген, ун ике төрлө шифалы үләндәр үсте. Мөгөззәренән — емеш ағастары, танаузарынан — һуған кыяктары, канынан йөзөм үркәндәре үрсене”... Урал батыр үлгәндән һуң кәүзәһенән хасил булмыш байлыктар кеүек.

“Үтез орлоғонда булған бөтә яктылык һәм аклык Ай булмышына күсте, шунан бөтә булған мал-тыуар яралды”, — йәғни үтез-Уралдың Илаһи өстән бер өлөшө (башы) Илаһи Айға әүерелде...

Бер үк вакытта изге Яйык йылғаһының *һул ярында*⁴⁶ үтез-Урал игезәге — “кешеләрзең башбабаһы *Һайомарт*⁴⁷ та яратыла һәм ул *Көн* булып балкый”, — Шүлгән башбабабыз нәк үзе булып быныһы. Үтеззән һуң һайомарт та вафат булып, кәүзәһе *һул якка*⁴⁸ ауа. һайомарт орлоғондағы бөтә яктылык һәм паклык *Көн* булмышына күсә лә шунан кешеләр ярала, — йәғни бүре-Шүлгәндең Илаһи өстән бер өскө өлөшө (башы) Илаһи *Көнгә* әүерелә...

Укыусыларға беззең аша “Ағизел”дән билдәле булмыш башкорт карыһүзендә лә игезәктәрзең баштары *Көн* һәм *Ай* рәүешендә кәүзәләренән өзөлөп осоусы тәбиғи үлемгә бәйлә (ә шуның канлы корбандар аша кабатланыу сәбәбен өстәрәк профессор Г. Неверман аңлатмаһында биргәйнек). Игезәктәрзең ләкәптәре күп булыуы ла билдәле, шуларзың боронғо Рим варианты (Ромул — Урал, Рем — Шүлгән) аша Уралдағы тау булып катмыш кәүзәләренең исем-аталыштары аңлашыла. **Имир** тәүбабаның “кирегә әйләндереп” әйтелмеш исем-

⁴¹ Эранвеже — *ирәм-башы* йәғни Ирәм-Имир тәүбабаның башы — Уралдағы *Баштау*.

⁴² Дайтиа — *Дай-ык, Яйык* йылғаһы.

⁴³ Уң ярында — Башкорт яғында, сөнки үтез-Урал Башкорт тәүырыуының башбабаһы.

⁴⁴ Хәзер унда уның каткан кәүзәһе — *Уралтау*.

⁴⁵ Һәүес урван (һыйыр-ир-абан) — һыйырзың ир-апаһы үтез-Урал.

⁴⁶ һул ярында — Үсәргән яғында, сөнки бүре-Шүлгән Үсәргән ырыуының башбабаһы.

⁴⁷ һайомарт (әһәй-мәре-т) — әсәй-бүре-Шүлгән.

⁴⁸ Хәзер унда уның каткан кәүзәһе — *Шылған тауы*.

аты *“ирим/ирәм”де* алһак (ожмахка тиң Самарау иле Күк Урал борон *“Ирәм багы”* тип тә йөрөтөлгән⁴⁹):

Ирәм-ул (Ирәмдең улы) — Ирәмәл — Рәмәл//Ромул;

һәм Ирәм (Ирзең әме – кыз як яртыһы) — Рәм//Рем.

Шүлгән башы, өзөлгәндән һуң, *Көн* рәүешендә Ер Кендеге Аркайымдың көпсәк-койоһо үтәләй *Көнбайышка* (4-се һүрәттәге 3 — 1 йүнәлешендә — *Көн юлынан*) осоп китә лә, уның аша *Өскө Донъяга* сығып, осшон артабан дауамлай — Аркайымда үз-ара сатрашланмыш һәм артабан дауамланмыш игезәк түңәрәк (восьмерка) сифатындағы *Көн юлы* һәм *Ай юлы* буйлап үзенең мәңгелек сәйәхәтенә күсә.

Урал башы, өзөлгәндән һуң, *Ай* рәүешендә Ер Кендеге Аркайымдың көпсәк-койоһо үтәләй төньякка (4-се һүрәттәге 1 — 3 йүнәлешендә — *Ай юлынан*) осоп китә лә, уның аша *Асқы Донъяга* сығып, осшон артабан дауамлай — баяғы игезәк түңәрәк (восьмерка) сифатындағы *Ай юлы* һәм *Көн юлы* буйлап үзенең мәңгелек сәйәхәтенә күсә. Уларға арнап тәүге дәүерзәрзәге кеше баштары өзөү йолаһын һуңға табанырак бүре башы өзөү (*Көнгә* арнап) һәм үгез башы өзөү (*Айға* арнап) алмаштыра. Азак икеһенә ла арнап йылкы башы өзә башлайзар: *Айға* — акбуз ат, *Көнгә* — һарысай ат. *“Йылға”* — *“йылан”* — *“йылкы”* һүззәре бер тамырзан икәнлеген исләһәк, *Өскө Донъя* күте йылғаһындағы *Көн-һарыйылан* — *һарысай йылкыга* әйләнгәнән, *Асқы Донъя* күте йылғаһындағы *Ай-акйылан* иһә *акбуз йылкыга* әүерелгәнән күрәбәз — икеһенә лә (*Көнгә* лә, *Айға* ла) ат корбаны салыу йолаһы киләлер ана шунан.

Тәүдиндең ошо карыһүз йолалары китғаларға туп-тура *башкорт-арийзарзан* таралыуын, ер йөзөндәге атка һәм ат культенә бәйле бөтә язма һәм казылма комарткыларзан тыш, башка бер халыктарза ла булмаған башкорттоң ат тураһындағы бөйөк изге доғалары — эпостары дәлилләй. Шуға күрә бөтә башкорт карыһүзен (мифологияһын) бергә туплап, *“Башкорт карыһүзе (мифологияһы)”* тигән тос-тос томдар нәшер итеү мотлакан.

Америка китғаһында калған «бүре кешеләре»

«Без — бүреләр ырыуы. Элек Үсәргән булғанбыз. Ата-бабайзар күсеп-кунып йөрөгәндә, уларға бер инә бүре осраған... Һунарсы уны алып кайткан да бергә тора башлаған... Шунан һунарсы ситкә китеп, үзе бер ғаилә яһап, балалары булып, зур бер ил короп ебәргән. Әсәләре бүренән булғас ни, уларзы бүреләр тип йөрөткәндәр»... (Башкорт халык ижады.

Әзәмә -- Бүре-ир

⁴⁹ Боронго бер шағир олатайым Хәлил Солтановтың мөхәббәт шиғырынан:

*Ирәм багында сән үстең,
Йөрәгем парәсен кистең,
Саба еле булып истең,
Хәнифәкәй, гөлбостаным...*

Риүәйттәр, легендалар. Өфө, 1980; 82-нсе бит). — Үсәргән ырыуының үззәрен Бүре-әсә токомдары тип һанаған көнбайыш тармағы башкорттарының мифы был. Ошо ук ырыузың Күбәләк-Тиләү тигән көнсығыш тармағы иһә үззәрен хан кызы менән кушылған Бүре-ата токомдары итеп иҗәпләгән (Әхүәл Чыңғыз хан вә Аксак Тимер. Казан, 1824; 10 — 11-енсе

биттәр һәм: Н.Я. Бичурин (Иакинф). Собрание сведений о народах, обитавших в Средней Азии в древние времена, т. 1, М. — Л., 1950; 214 — 215-енсе биттәр).

Бына шул Бүре-ата менән хан кызынан тыуған током, йәғни беззәге Күбәләк-Тиләү башкорттары бабаларының бер өләшә, Америка китғаһының иң

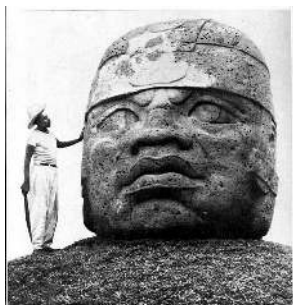

б оронго кәүемдәренән иҗәпләнә, күп быуаттар әлек улар хәзерге Мексика тупрағында тәйәкләнеп калып, үззәрен бүре (ягуар) кешеләре тип атаған, ә шул ерзәге истәк (ацтек) индейзаны уларзы «ольмек» («каучук табыла торған ил кешеләре») тип йөрөткән, дөрөсә «үлмәк» (үлектәр

иленә -- “үлергә” киткән кешеләр) булғандар. Был «бүре кешеләре»нең атаклы Ла-Вента исемле дин мәркәзендә табылған таш комарткылар араһында, ысынлап та, әзәми зат катын менән кушылыуы ата бүре һындары бар (һүр.18). Һәм дә безҙең һымак ук, бүре-үлмәктәр зә үз риүәйәттәрендә бүрене изгеләштергәндәр, үззәрен «бүреләр» һанағандар һәм бүре теше-тырнағы уларҙа ла, тап безҙәге кеүек үк, кара көстәрҙән курсалауы, кот килтереүсе тылсымға эйә булған. Ошо бабалар Америка китғаһында беренсе тапкыр күктәге йондоззарзың нисек урынлашыуын, хәрәкәтен ентекле өйрәнгән, теүәл календарь төзөгән (уның буйынса, тарихтары б.э. тиклем 3113 йылдан башлап иҫәпләнә), һуңыраҡ тыуасак «майя» цифрҙар системаһын, язмаһын нигезләгән. Америка китғаһында фәкәт үлмәктәр генә *тәгәрмәсте* белгәндәр (М. Стингл тапкан балалар уйынсығы тәгәрмәсле эт) -- был кәүемдең ысынлап та безҙең Уралдан киткәнлегенә дәлил. Таштан ғәжәп оҫта эшиләп калдырылған «бүре-үлмәк» кеше һындарында уларзың тап башкорт йөззәрен, тап башкортса аяк бөкләп һәм тез сәнсеп ултырыу рәүештәрен күрәбез (һүр.19,20)... Һәм, ғөмүмән, үлмәктәрҙең төҫ-киәфәте лә башкорттоко (һүр.21).

Үлмәк-бабаларзың төҫ-киәфәте

Баш

Баш-бина

Был хезмәттең “Тәүдиндән кыҫкаса һабак” тигән бүлегендә башкорт-үҫәргән бабаларыбыззың, тәүдин тәғлимәте буйынса, ни өсөн үззәрен “Баш кешеләре” һәм “Түш кешеләре” тип атап йөрөткәнлеген аңлатылып, һүрәт-схемаһы ла бирелгәйне; беренселәренең -- Баш-хозайсыкка, икенселәренең Түш (Куш Эмей)-хозайсыкка доға кылыулары иҫкәртелгәйне. Башка

табыныу ғәләмәтен ошо үлмәк-бабаларҙа ифрат сағыу рәүештә күрәбез (һүр. 22,23). Баш рәүешендәге изге корам-бинала (һүр.23) Баштың ете тишек-капқаһының эйәләре -- ете ырыу бабаларының аруахтары итеп яһалмыш курсактар (курсаусылар, урыҫса – куклы-обереги) торған, үлмәк-бабалар уларҙан ырыуҙарын зәхмәттән, бәлә-казаларҙан курсауын һорап ялбарған (М. Стингл. Тайны индейских пирамид. М. – 1982, стр. 153).

Языусы. Тәхеттәге батша. Әбей-карсык

Билдәле булыуынса, боронго үлмәктәр цивилизацияһының бөйөк дауамы булып безҙең эра баштарында шул Мексикалағы Юкатан ярымутрауында майя (был этноним Үтез-Буға атамаһына бәйлә, буғай: *буға – мага – майя – майя*) цивилизацияһы сәскә атқан, майя кешеләренең дә төҫ-киәфәте шул бер үк (һүр. 24) – башкорттоко. Канбабалары үлмәктәрҙеке кеүек үк, уларҙа ла Уралдағы башкорт мәҙәниәтенә бәйләүсә кызыклы факттар бар, тик берәһенә иғтибар итәйек.

Изге Коба тауындағы хәҙерге баш калабыз Өфөнөң -- сал-боронго дин мәркәзебез булған Көн-Өфө (йәки Үр-өфө -- Рифей) калаһының нигезендә ултырыуын беләбез. Изге Коба тауға без белмәгән замандарҙа ук дүрт тарафтан һыу юлдары һәм аҙағыраҡ коро юлдар тартылып сатрашланған, Башкортостандың «дүрт юл» төшөнсәһе барлыкка килгән (хәҙергәсә ул шулай)... Инде килеп меңәр-меңәр сакрым алысдыктағы Америка китғаһына бакһак, ошондай ук изге Коба (Кобе) исемле дин мәркәзе баяғы сал тарихлы Юкатан ерендә — үлмәктәрҙең туп-тура вариштары майяларҙа ла булған, ундағы Кобаға ла, тап безҙәгеләй, дүрт тарафтан дүрт түтә юл тартылып сатрашланған! Майяларҙан арыу ук кына ғөрөф-ғәзәт мәғлүмәттәре, хатта язма комарткылары һакланып калған.

Майя -- башкорт ғөрөф-ғәзәттәре

Тезгенде кышкарарак тотоп, китап (Мифы и легенды народов мира. Америка, Австралия и Океания. М. – 2006, стр. 7 – 42) биттәренән барлап үтәйек.

Риүәйәт: майя бабаларына диңгез аша бында күсенәү өсөн Хозай ун ике (12) юл аскан (башкорттоң 12 төп ырыуыналыр).

Әсәләре уларзың баш һөйәктәрен бала сактан ук “йәмшәйткән” (деформация) – башкорттоң боронго Исәт йылғаһы буйында йәшәгән Таҙлар (исседондар) ырыуының йолаһы.

Ирҙәре һәм катындары айырым табындарҙа изәндә ултырып ашай, ашағас ауыз сайкайзар, кул йыуалар; “кунак ашы – кара-каршы” тәртибендә кунакка сакырышалар – тап боронго башкортса.

Башкорттағы кеүек үк, үлән курайҙа төрлө көй уйнағандар, был курай *коломче* (көйләмсе) тип аталған. Ир-ат, ғәзәттә, катын-кыз менән куша бейемәгән.

Сәсеү, урыу эштәрендә -- кулалмаш, күп көс талап иткәндәрендә *өмә* яһап эшләгәндәр.

Бер-беренә -- “һин” тип, өлкәндәргә -- ағай, апай, инәй, олатай тип, вазибаларға түрәлектәрен әйтәп өндәшкәндәр.

Боронғо башкортса, кыз яғында никах туйынан һуң кейәү кеше кайны йортонда калып, 5-6 йыл (башкортта 2 йыл) буйы кайныға хезмәт иткәндән һуң ғына килән төшөргән. Күп катынлык булмаған. Кайһы сакта бәләкәс кыздың қолағын бәләкәс малайзан теһләтеп, улар – балиғ булғас кушылырға тейешле кейәү-кәләш, ата-әсәләре коза-козағый һаналған.

Дин кабул итеү – кабаттан тыуу һаналып, тап башкортса *капут сихил* (кабат сығылыу, сығыу) тип әйтәлгән. Баланы дингә фатихалаған әжерсегә (жрецка) туһтак менән *койом* (бер койом) шарап биргәндәр һәм әжерсе уны, тап башкортса, бер тынала бөтөргәнсе әсергә тейеш булған.

Майяларза әзәм балаһы, тап төрки-башкорттарзағылай, сабий сактан алып бәлиғ булғансы, ғүмеренең төрлө осоронда төрлө исемдәр йөрөткән.

Майяларза кеше корбаны салу ырымы булған, “Урал батыр” эпосында иһә бындай канлы йола каты хөкөм ителә.

Майялардың үсемлек календары

Боронғо майя язмаларын уларзы Ю.В. Кнарзов укыуының (Ю.В. Кнарзов. Иероглифические рукописи майя. Л., 1975) һөзөмтәләренә таянып фекер йөрөтһәк (бында һәм артабан майялар хакындағы мәғлүмәттәр шул китаптың 230-235, 240-241-се биттәрзән алынды), майялардың игенселек ысулында орлоктарзы ямғырзар яуу мизгелендә сәсергә кәрәк булған, юғиһә ямғырзар мизгеле артынан корокок — *кин-тун йаабил* мизгеле килгән, был иһә хәзерге башкортка ла “көн-төн яға (яңдыра мәл) биләй” тип аңлашыла. Һалкын болоттарзы кыуып килтереүсе хозай *каш* — башк. *Кыш; каш-иш* — башк. *Кыш-өшөү*. Уйһуулыктарзы (баһузарзы) ямғыр-һууға кандырыусы йомарт хозай *ша-ном* — башк. *Шаңым, шаң* “оло һуу һауыты”, *саңдау* -- “һулау, һуулы урын”. Был хозайдың ләкәбе *иш аном* — башк. *Иш-анам* һәм *ышанам* “хозайға ышанам, өмөт итәм”.

Күк хозайы *ицам-һа//ицамна* — башк. *Әсәм-уһа//әсәм-10-ы* -- “иген уңдырыусы, календардың 10-сы айына еткереүсе”. Майя доғалығынан: “Болотло күктең бөйөк әйәһе, кукуруз өсөн якшы йыл килтер безгә!” Был хозай майя календарындағы 4 йыллык әйләнештең иң якшы (уңышлы) йылында бойорған, ул йыл “ик” тип аталып, башк. *Ик* “иген ик” һәм *ык* “һуу” (һуулы йыл) тигәнгә тап килә. Боронғо майялар за, башкорттар (катайзар) за болоттарза күсенеп йөрөүсе аждаһа-йыланға табынған; уның төйәге ямғырлы-еүеш төһьяк *тамоанчан* — башк. *Томансан* “томанлы” урында икән. Ю.В. Кнарзов буйынса, майя иленең үлмәктәр (олмектар) хахимлығы осоронда аждаһа-йыландың куркыныслы канатлы кош киәфәтендәгеһе барлыкка килә — башк. *Семрегош*. Күктең 9-сы катындағы йылан-хозай *йашчилан* “йәшен-йылан” — башк. *Йәшен-йылан*.

Ямғыр яузырыусылар *чичик соот* — башк. *Сисек (сиселгән) һауыт //тишек һауыт*.

Ямғырһыҙ йәшен әйәһе *сак соот* — башк. *Сак (сағыу) һауыт//сыуак һауыт* “аяз күк”.

Ямғыр әйәһе кушкар *хо ваай тун* — башк. *Һыу-бакай-тунлы* (көпөлө) -- башк. һәм урыс әкиәттәрәндәге әзәми киәфәткә (һылыу кыз) керә торған хозай-бака (тәлмәрийән).

Күктәге йәшен-әт *цул каан* — башк. *Сүл каганы* “сүл бүрәһе”; был хозайбикә, имеш, күк күкрәтеп, “күзенән йәшен ата” — башк. шулай ук “йәшен ата” төшөнсәһе “күз йәшен ата” тип тә аңлашыла.

Йәйғор *че-лел/се-ле*, шуға йәнә майяса *баай/уаай* “байкай” һәм *ат “ут”* һүззәрән кушып әйткәндә — *селеуаайат* — башк. *Салауат* күперә “йәйғор”.

Игенселек терминдарына килгәндә, *кол* “ағастарҙан тазартылған ялан” — башк. *кола-ялан*.

Кыр эштәре осоронда баһыуза королған кыуыш *паа-сел* — башк. *баһыл/баһыу*.

Күрәләтә королюкта ахмакланып иген сәсеү *тикин мук* — башк. *тиген* (*тигенһезгә*) *мүкәйләү*.

Орлок сумырыу өсөн ерзе тишекләгес осло таяк *шул* — башк. *шыла* һәм *шу-шул/шөшлө*, урыс. *шило*; ә был эштәрҙе башкарып сығыу *кобен пакал* — башк. *ерзең көбөн бакал/һабан пакал*.

Орлок һалып муйынға асмалы тубал *чим* — башк. *жим//йем* “орлок” һәм *жим-инә//семена* “орлок”.

Королюк осоронда тап хәзерге башкорттарҙағылай ямғыр теләү *ча чаак//сә сәк* — башк. *сәсәк//сәскә* “хозайҙан ерзең сәскәләнеүен теләү”.

Үткер таяк осо менән баһыузағы сүп үләндрәҙе утау *паак* — башк. *багак//пак* “бағып тазартыу” һәм *паакел/бәкә* “үлән киҫкес үткер корал”, *пикә* “һөңгө”.

Майя календарын Ю.В. Кнарзов “егерме көнлөк” тип атаһа да, “егерме айлык” тип әйтеү дөрөҫ булып (260 көн 13-әр көнлөк 20 айға бүленә). Был иһә уларҙағы кукуруздың уртаса үҫеү ваҡытын (40 һәм 60 көн) һәм тылсымлы 13 һанын күз уңында тоткан төрлө арауыктарҙарҙың -- 364 көнлөк йылды 28-әр көнлөк 13 айға бүлөүсә (364:13=28) боронғорак календарҙың булыуы менән дә, һәм һуңғыраҡ замандарҙағы 65 көнлөк (13 көнлөк 5 ай), 52 көнлөк (13 көнлөк 4 ай) һәм 26 көнлөк (13⁵⁰ көнлөк 2 ай) ваҡ әйләнештәрҙең булыуы менән дә дөрөҫләнә. Ә тәүҙә әйтелгән 260 көнлөк йыл календары иһә, Ю.В. Кнарзов иҫбатлауынса, бик боронғо “игенселек ядкәре” булып тора һәм ул боронғо майя теленән, һуңғы быуындар тарафынан, өлөшсә тәржемәләп тә, бозоп та күсерелгән. Шулай булыуға карамаһтан, текст теле безгә шактай аңлайышлы терминдар менән тулы.

1. **Ин**, боронғоса әйтелешә **имиш** “орлок” — башк. *ик-ин* — *иген* “орлок” һәм *емеш* “орлок”. Язғы сәсеүгә орлок әҙерләү айы.

2. **Ик** “ел” — башк. *ик* “орлокто ик (сәс)” һәм *ике* “икенсә ай”. Язғы баткактан ер елләп, сәсергә яраҡлы ваҡыт.

⁵⁰ 13 — майя календарҙарына хас “иблес һаны” (13) уларҙың “иблес иле” һаналыусы аҫкы донъяла (Америка китғаһында) йәшәүҙәрәненең билдәһелер; өҫкө донъяны (Африка китғаһын) “Дәү Хозай һаны” 14, ә урта донъяны (Евразия китғаһын) “хозай-бәндә һаны” 12 билдәләгән.

3. **Ак** “яуынлы-болотло көн — караңғылык”, “ямғыр” — башк. *ак-яуын* “томалаған өзлөкһөз яуын” һәм *ак* “һыу-ак”.

4. **Һа (һу?)** “сәселгән бөртөктәр” — башк. *үһә//үсә* һәм *үһү//үсәү*. Игендең шытыуы.

5. **Чан**, боронғоса **Чик-чан** “болотло йылан” — башк. *шан* “һыу һаклағыс” һәм *ысык-шан*.

6. **Чам** “сәселгән игендең үлеүе” (һарғайып өлгөрөүе) — башк. *сам* “мин-минлек, ғорурлык тойғоһо” (иген уңышына карап сәмләнеү), *самә//сама* “уңыш күләмен билдәләү”, *сәмәрт//смерть* “үлеү”, *мәрт* “уянмаҫлык (летаргик) йоко”, *сам-ала//сүмәлә* “урылған иген көлтәләренең өйөмө”. Урак вақыты.

7. **Чи** “болан?” — башк. *жи//йей* “аша” һәм *йый* (игенде йый), *читә//йетә//етте* (етенсе ай). Яңы иген уңышының, йыйылып бөтөп, ауызға етеүе.

8. **Еч**, боронғоса **Ич-ак** “йондоз?” — башк. *эс* “корһак” һәм *эс* “ашап-эс”; **ич-ак** — башк. *эсәк, эсәк-эс//сәкес* “һигез” (һигезенсе ай).

9. **Тох**, боронғоса **Мулук** “байлык” — башк. *тук* “тамак тук”, *муллык* “байлык”, *тук-уз//туғыз*. Туклыкта узған 9-сы ай.

10. **Оч**, боронғоса **Ок** — башк. *ос* “нимәнендер осо”, *ук* “осло ук”, *ук-табар//октябрь*. Йылдың 1-се яртыһының осо — 10-сы ай.

11. **Ки (чи?)** — башк. *кей, сис* “кейен-сисен” (кейем-һалым). Кышкылыкка кейем-һалым әзерләү айы.

12. **Ееб** “томан, быҫкак ямғыр” — башк. *ейеб//ейеү* ебшеп-һыулануы”. Көзгө баткак.

13. **Бен, беен** — башк. *бейен* “бейе”, *бөйән* “майлы эсәк”; иҫке төркисә *бекин* “ныклык, катылык” (ДТС, 92-се бит). Ер туңған вақыт.

14. **Хиш** “ягуар” айы — башк. *кыш* һәм *кеш* (кышкы һунар йәнлеге). Һунарға йөрөмтәл кыш айы.

15. **Мен** “эш” — башк. *мен* (қояш юғары менә — язға тарта) һәм *мен* (атыңа мен — эш башла). Яз айы.

16. **Чиб** “ныклык”, боронғоса **Киб** “балауыз” — башк. *чиб-ир//сибәр* “ныклы, матур” һәм *чиб-ик//сибек* “корошқан”, *киб//көп* “бал көбө — балауыз”. Баҫу тупрағының балауызланып кибеүе — сәсергә яраклашыу айы.

17. **Чаб-ан**, боронғоса **Каб-ан** “ер геүләүе” — башк. *сабан//һабан* “ер һөрөү коралынан ерзең геүләүе” һәм *кабан* “суска” (ер һөрөүсә яныуар). Һабанға төшөү айы.

18. **Хец** “кеүәтләнеү” — башк. *көс*. Киләһе иген уңышы өсөн ерзең көс туплау айы.

19. **Ку** “күк күкрәүе”, “ямғыр”, боронғоса **Кавак** “озайлы” (ямғыр) — башк. *күк* “күк күкрәүе”, *кабак//канап* “якшы, шәп”.

20. Ла “оло”, “хаким” — башк. оло. Майяларза был ай ицамна (әсәм-ана — үсәргәндәрзең Асаба хозайбикәһе) мизгеле һаналған — сәселәсәк игендәргә уңыш теләп табынғандарзыр, моғайын.

Майяларза календарзарзы әжерселәр (жрецтар) төзөгән, аңлатқан һәм һаклаған, ә улар үлгәс календарь-язмаларын мәйет менән куша кәбергә — “бабалар өйө”нә һалғандар, тап боронғо башкорттарзағы кеүек.

Инде килеп боронғо башкорт-бүре бабаларыбыззың океан аша кайһы юлдарзан қасан һәм нисек итеп Көнъяк Америка китғаһына барыузарын бәйән итәһе қалды.

Көнъяк Америка “бүре”ләре

Үткән бүлектәрзә башкорт бабаларзың донъяла иң тәүге диңгез гизеүселәре булғанлығын, Алыс Көнсығышта һары һәм Кытай диңгеззәренән қараптарза алыс көнъякка табан Океания утраузары тезмәһе (архипелаг) буйлап Яңы Зеландияғаса барып еткәнлеген комплекслы мәғлүмәттәр аша сискәйнем. Инде шул юлдың урта бер тәңгәленән улар көнсығышқа қарай тоқскалып, 15 градус көнъяк арқау (широта) буйлап Көнъяк Америка китғаһына еткән маршрутты фашлайһы қалды; тик шунан әлек бабаларзың ысынлап та иң тәүге диңгез гизеүселәр икәнлеген дәлилләүсе халык-ара диңгез терминдарының иң мөһим бер килкәһен тамаша қылдырырзан алда аз ғына сабыр итеп, бөтә китға (һәм Ер шары) буйлап үткән, башкорт Уралында (Арқайымда) бер-берәһен арқыры киҫешеп сатрашланған ике изге юлды иҫкә төшөрәйек (“Хәтерхитап”та тулырақ мәғлүмәт бар):

1. Көн-Өфө (Хәнифә) юлы -- китғабызза төнъяк-көнсығыштағы һары диңгеззән алып көнъяк-көнбайыштағы Кызыл диңгезгәсә.

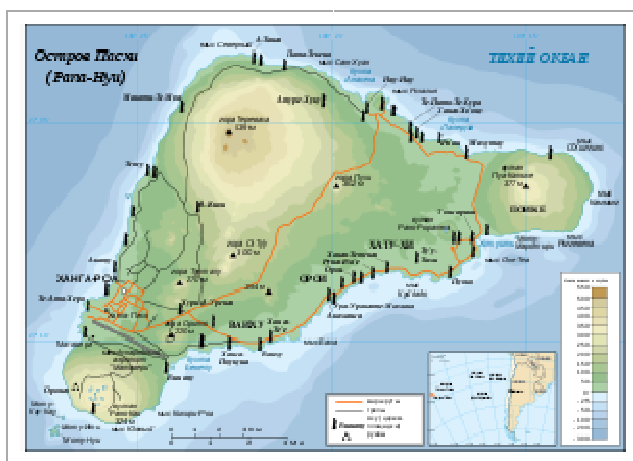
2. Куңыр-Буға юлы -- көнъяк-көнсығыштағы Күк (Һинд) диңгезенән алып төнъяк-көнбайыштағы Кара (Карское) диңгезенәсә.

Икәһенәң дә диңгез-океанға барып сыққан остарында ул юлдарзы қараптарза “диңгез бүреләре” -- мифик Әсә-Бүрене имеп үҫкән Шүлгән (һыу стихияһына бәйле башбаба) токомдары (үсәргән башкорттары) һыу өҫтөнән дауамлаған. Ғүмере буйзарына диңгез-океан гизеүсе, изге Әсә-Бүренән ярлыканыусы был әзәмдәрзе, һүз азағына “-т” күшлек ялғауы теркәп, “батыр-әсә-бүре-т” (батыр әсә-бүреләр) тип ләкәпләгәндәр; бына шул ләкәп һөйләштәрзә қап-уртаға бүленеп ике исем: “батырәс-бүрет” (матрос-пират) һүзе барлыкка қилгән; ул “диңгез бүреләре”, боронғо сығанактарза күренеүенсә, ысынлап та диңгез юлбақарлығы (морской разбой) менән шөғәлләнгәндәр. (Ошо көндәрзә лә диңгез-океан гизеүзе үзенең ғүмерлек һөнәре иткән кешене “диңгез бүреһе” -- морской волк -- тип ләкәпләйбезд). Был батыр “диңгез бүреләре” борон “бүре-әсән” (бүржән, бүрәс -- прус, перс-фарсы) йәғни Бүре-Әсәнән тыуған, тип тә ләкәпләнгән; көнбайыш диңгеззәрзе айкаусы шул маһирзарзы урта быуат ғәрәп географтары тап шулай “бүржән” (хәзәргәсә әйтелештә “бөрийән”) тип яза

(Востоковедение, 4. Исторические исследования. Л., 1977; 195 -- 197-нсе биттәр). Боронго шул “бүрет” (“бүреләр”) тигән һүзебез халык-ара телдә әлегәсә -- борт (карап), порт (караптар тукталышы) булып йөрөй; ә “бүре-әсә” һүзебеззең боронго формаһы бүрс -- хәзер зә пирс (караптар килеп терәлмәле яр сите). Куңыр-Буға юлының Күк (Һинд) диңгезенә сыккан оsonoң яр сите лә тап шулай бүрс -- пәрс (перс), фарс (фарсы) исемләнгән (әлегәсә унда Фарсы диңгез култығы һәм яр буйзары); ул тирәненә диңгез-океан гизәрмәндәре (матрос-пираттары) шулай ук бүрс (бүрсән -- бөрийән), перс (фарсы) тип ләкәпләнгән, илдәре лә Персия -- Фарсыстан йөрөтөлгән (хәзерге Иран). Куңыр-Буға юлының Кара (Карское) диңгезгә сыккан оsonдағы “диңгез бүреләре”нең бейзәре лә, шул баяғы Әсә-Бүрегә бәйлә би-кунак (“кунак” тип бабалар изге бүрене әйткән; шунан килә кинок -- грекса бүре-эт) ләкәпләнәп, би-кинк -- викинг атамаһы барлыкка килгән. Китғабыздың алыс көнбайыш оsonдағы бүрет-брит (“бүреләр”) барып етеп төйәкләнмеш зур утрау за тап шулай “бүрет-ән-өйө” -- Британия аталмыш...

Изге ике юлдың коро ер өлөштәрендә лә “бүре” ләрсә гизеп йөрөүселәрзең ырыу башлыктарын Көн-Өфө юлындарында -- “би-атас” -- витязь тип, ә Куңыр-Буға юлындағыларын “бәк-ат-ир” -- баһадир, батыр тип йөрөткәндәр.

Инде карашыбыз Алыс Көнсығышка -- Көн-Өфө юлының һары диңгез, Кытай диңгезе оsonдағы “диңгез бүреләре”нә -- пираттарға йүнәтелә, сөнки караптарза Көнъяк Америка китғаһына (Асқы Донъяға) юлығыусылар тап шулар бит. Улар үткән юлдың тәүге өлөшө ошоллай тоқмаллана: Яңы Зеландияғаса һузылған һәм “бүре”ләргә якшы таныш диңгез юлының урта биле тәңгәленәнерәк көнсығышка тоқкалып, Санта-Крус утрауларынан 15 градус көнъяк аркау (широта) буйлап бара-бара Маркиз утраулары -- Туамету утраулары -- Питкерн утрауы -- Дюси утрауы аша үтеп, кола-ялан уртаһында, тип әйтерлек, яңғызы юғалып калған, күпселек донъяға билдәһез булған ергә -- серле Рапа-Нуи йәки Пасха утрауына килеп етәләр. Был хәл, моғайын, беззең эраның беренсе мең йыллык урталарында була.

Пасха утрауының геофик картаһы

ерзең ялкыткыс көнкүреш эштәрен өнәмәгән, һәр йәһәттән үззәрен хезмәтләндертергә Полинезия утрауларынан кәрәгенсә эш кулдары (ярым колдар) килтергәнә окшай, был кәүем утрау-дәүләттең “кыска колак”тар тип аталмыш түбән катлам кешеләрен тәшкит иткән. Улардың теле Полинезия

Тарихтан бер күренеш киң билдәле: диңгез-океан пираттары кеше аяғы баһмаған һил утрауларзы үззәренең йәшерен төйәге -- базаһы итеп ала торған булғандар, Пасха утрауы ла, моғайын, тап шул яҙмышка дусар ителгән: мықты матрос-пираттарыбыз бында хатта үззәренең кәзимге дәүләт ишаратын корғандай. Утрау хужалары (пираттар), әлбиттә, коро

халыктарының, бигерәк тә өстәрәк мәғлүмәт бирелгән маорийҙарҙың, теленә яҡынлығы, ә асыраған тауыктарының да Полинезия тауык токомонан икәнлеген уларҙың тап шул тарафтан -- көнбайыштан килгәнлегенә хақында һөйләй.

Пасха утрауында “озон колак” балбалдар

Урындағы легендалар буйынса, б.э. V-VI быуаттарында Рапа-Нуиға тәүбашлап ике катамаранда Хоту-Матуа етәкселегендәге 50-ләп “қыска колак” тарыған, улар менән бергә тауыктар, файзалы үсемлектәр һәм кәмә төбөндә, осраклы рәүештә, бер-нисә комак та килгән; быуаттар дауамында комактар 20 миллионғаса яман үрсеп, утрауҙағы мөһәбәт пальмаларҙың төшкән һәр сәтләүеген шытмастан әлек үк ашап бөтөрә тороп, урмандың тамам юкка сығыуының төп сәбәпселәрененә беренә булған.

Ә ғалимдар радиоуглерод ысулы менән билдәләүенсә, Пасха утрауында кеше эшмәкәрлегенә башланыуы безҙең эраның 400 -- 700 йылдарына тура килә, ә был иһә ерле телдә тикшереп лингвистарҙың билдәләүе менән дә яраша, тип һанай кайһы бер авторҙар. Өммә иң һуңғы ғилми һөҙөмтәләр мәсьәләгә яңыса караш талап итә: Калифорния университеты (АКШ) ғалимдары Терри Хант һәм Карл Липо тарафынан яһалған радиоуглерод анализ Пасха утрауында кеше йәшәй башлау осорон тәүҙә әйтелгәндән 400 -- 800 йыл һуңыраҡка сигертеп, б.э. 1200 йылы тирәһенә кайтарып калдыра. Был осорҙа Евразия китһаһында (Урта Донъяла) башкорттарҙың бөйөк Катай-Көзән империяһы сәскә атқан; уның биләмәләре Япон диңгезенән алып Каспий диңгезенәсә һузылған һәм, дәүләттең коро ер хәрби көстәренән тыш, Тын океан киңлектәрендә мәғрур диңгез флоты айкап йөрөгән -- тап шул дәүерҙә “озон колак” тип аталмыш башкорт “диңгез

бүреләре”нең Пасха утрауында тәйәкләнеүе лә, азақ Көнъяк Америка ярзанына үтеүе лә, миңсә, шик тыузырмай. Билдәле булыуынса, был “озон колак” матрос-пираттар утрауға буйзак килеп (тәбиғи!), “қысқа колак” катын-кыззарға өйләнгәндәр; уларзың колак шәрифәтәре ысынлап та “йәйпе” (озон) булып, асқа нык һәленеп төшкән (сәбәбен һуңырак асырбыз). Улар үззәренә башка бер кәүем тәшкил иткән: үзенсәлекле мәзәниәте, теле, язмаһы, таштан балбалдар һынландырыуы менән “қысқа колак”тарзан нык айырылған -- улар өстәнән рәхимһез идара кылған.

Инде ошо серле утрауға таштан юнып торғозолған, әлегәсә бөтә донъя халыктарын хайран калдырған мәғрур балбалдарға -- ғорур-серле һындарға иғтибар йүнәлтәйек: үзенсәлекле киәфәттәре менән бергә дәмәлдәре лә шак-катырғыс бит -- кайһы-ларының бейеклеге биш-ете катлы йортка тиңә-леп, ауырлығы һикһән тоннағаса етә, ә арала берененә күкрәгендә ул сактағы полинезиясы-ларға хас булмаған елкәнле карап һүрәте! Өстәуенә, майзаны 164 квадрат километрлы утрау өсөн балбалдар һаны ифрат күп: 200 данаһы яр буйзарына тезелеп, 700-ләбе төрлө урындарға торғозоп һәм яткырып калдырылған. Йәнә лә бер фәһемле объект бар -- “Ер Кендеге”; ул, Уралдағы “Ер Кендеге” Аркайымдың кескәй күсермәһеләй, таштан түңәрәкләп буралған. 1962 -- 1964 йылдарға бында соксонған иң һуңғы археологик экспедиция башлығы Ф. Мазьер һәм уның иптәштәре ерзән казып сығарылған бер таш һынды күреп хайран кала: өстәрәк бәйән ителгән тап Мексика “бүре”ләре үлмәктәрзең (ольмектарзың) комарткыһы кеүек, һакаллы был бабай за тап шул безгә таныш бер үк киәфәттә -- тап башкортса аяк бөкләп ултыра...

Донъя ғалимдары һаман шуға баш вата: кемдәр һынландырған был тотандарзы (титандарзы), ни өсөн? -- серенә төшөнә алмайзар. Ә сер аскысы, миңсә, бәғзе берәүзәр баштарына ла килтермәгән башкорт бабаларында -- баяғы “диңгез бүреләре” матрос-пираттарға!

Һәммәбезгә лә мәғлүм: “теге донъя”ға киткән (үлгән) батырзарыбыз, бейзәребез истәлеген бабаларыбыз уларзың таш һындарын -- балбалдар

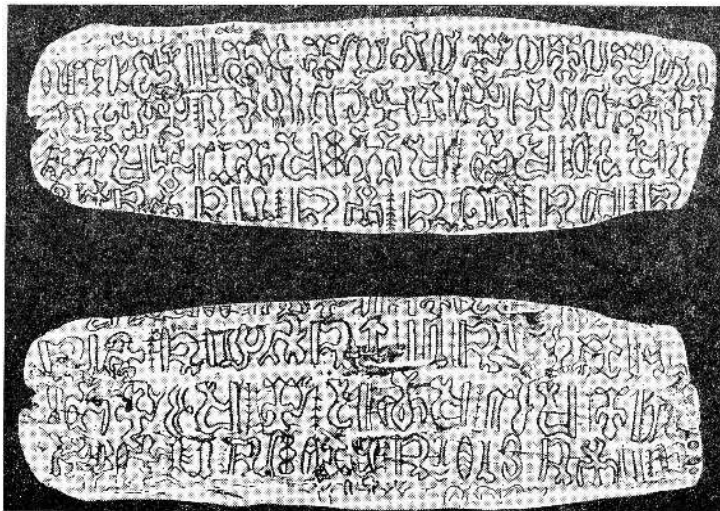

Пасха утрауындағы Ер Кендеге

калкытып мәңгеләш-тергән; был һындар Япон диңгезе ярзанынан алып Ла-Маншкаса китғабыз буйлап тезелгән. Ошо изге йоланы, әлбиттә, мәғрур “диңгез бүреләре” -- матрос-пират бабаларыбыз за тырышып башкарған кеүек: атаклы таш “бүре”ләрзең “озон колак”лы киәфәттәрен, үззәренә донъяһы һаналған һыу битенә тезеп булмағанлыктан, әлеге лә баяғы шул тәйәккә -- Пасха утрауына торғозған. Күргән һәр кем хайран кала: колактары йәйпе-озон, сәстәре

кызыл-ерән... ни өсөн? Быныһына ла яуап бар. V быуат кытай тарихсылары язып калдырыуынса, ошо “диңгез бүреләре”н тыузырып үстәргән үсен-үсәргәндәрзең “сәсе маймылдыкылай ерән, күззәре зәңгәр” булған. Матрос-пират әһеленә йәйпе-озон колактары ла тәбиғи -- сәбәбе бар. Сөнки диңгеззәрзе айтқап,

юлбаҗарлык кылып тапкан байлыгын ул алтынға әйләндергән һәм шул хазинаһын, карап батканда ла юғалтмаҗ өсөн, даими үзәндә -- ауыр алтын алка рәүешәндә колакка әлеп йөрөткән, ғүмере буйына шул ауырлык тартымынан колағы озонайған. Бындайзар вафат булғас, алкаһын дөйөм казнаға һалдыртып алып, аяктарына гер тағып диңгезгә күмгәндәр, шуға күрә лә утраузағы аруахтары алкаһыз һынландырылған...

Пасха утрауындағы “боронғо-боронғо” язма

Диңгеззәрзе гизеп, хатта Ер шарын урап, донья күреп кайткан “озон колак”-тар илдәгеләргә иң мөһим яңылыктарзы хәбәр иткәндәр; шуға күрә әлегәсә алыстан килгән яңылықты “озон колактан ишеттем” тип һөйләйбәз.

“Озон колак” бабалар-зың үзәнсәлекле язмаһы булған, тигәйнек. Бына шулар-зан калған, “боронғо-боронғо” (ронго-

ронго) тип аталмыш язма комарткыларзы утрау-зың “кыҗка колак”тары тыл-сымлы бетеү рәүешле һаклаһа ла, берәһе лә уны укый белмәгән, сөнки пират бабаларзың үз теләндәге, үззәре уйлап сығарған йәшерен язмаһылыр ул -- ошоғаса ғалимдар за серенә төшөнгәнә юк. “Озон колак”тар үззәре, бөтә билдәләр буйынса, XII быуатта (бөйөк Катай-Көзән дәүләте тар-мар кылынған осорза) капыл ғына утраузан юкка сыккандар, хатта эшләнгән һәм эшләнәп яткан таш һәйкәл-балбалдары ла эш урындарында калған -- бының сәбәбе лә, сиселмәҗ сер һаналһа ла, тарихи яктан якшы ук төҗмөрләнә (һәүбәттәге бүлектәрзә сиселер). Был “озонғолак” бабаларзың, “кыҗка колак”тарзан айырмалы буларак, башкорт теләндә һөйләшкәнлеген дәлилләүсә бер килке һүз-терминдар, әлбитгә, башка тел калыбына һалыныузан күпмелер үзгәреш кисереп, хәзәрге утрау кешеләренәң теләндә кулланыла, мәсәлән (тәүте юлда калын хәрәфтәр менән ерле телдәге һүз һәм һызык аша уның мәғәнәһе, ә юл аҗтында ябай хәрәфтәр менән шул һүззәң хәзәрге башкортса әйтәләше бирелә):

аку-аку -- рух, өй әйәһе

ака -- аға -- аяа -- әйә (өй әйәһе, һыу әйәһе һ.б.);

ао -- кәмә ишкәге

ау (балык аулау коралы);

ана -- мәмерйә, ер тишеге

ана, инә, инәлек;

ана каи тангата -- кеше ашау мәмерйәһе

инә (өң) кайызлау тән котон, йәғни кешенәң котон алыу, ашау;

арики -- юлбашсы, ырыу башлығы

әр-әкә (ир-аға);

атуа -- хозай

ат-уба -- уг-апа (Кояш);

аху -- ак таш өйөмө

ахуа -- ак уба (Акташ, Актүбө, Актау кеүек);

еепе -- ясы, озон колак

йәйпе (йәйенке, ясы);

епе -- колак

йәбе (ике йәпле үсен -- колак);

епе ророа -- озон колак

йәбе оро-оро (эре-эре йәғни озон колак);

ити -- сабий бала

ите (бала -- бауыр ите);

ити-ити -- бәпес

ите-ите (бәп-бәләкәс, бәпес);

кирикири теа -- төйөлгән таш онтағы

кәре-кәре-төйә (кәр -- таш), таш-таш төйә, онтай;

ко-те-уму-о-те -- ханау еепе -- “озон колак”тарзы курған ер-мейес”

кәттә-өмә-уты-хандарын-йәйпеләрзең (“озон колак” хандарзы өмәләп курған урын);

ронго-ронго -- бик боронго языу ырылған такта

боронго-боронго;

кумара -- бәрәңге (картуф)

көмөрө -- йоморо;

маеа -- таш токомо

мая (тауык ояһына һалынмалы йоморо ак таш), маяк -- таш бағана;

маеа матаа -- таш башаклы ук, һөңгө

мая мәтәлә (таш атыла);

маеа ренго-ренго -- таш кырғыс

мая кырынғы-кырынғы (таш кырғыс);

маеа токи -- таш балға, сүкеш

мая төкөй (таш төкөй -- сүкеш);

маеа хане-хане -- кан төслө кызыл таш

мая кан-кан -- кандай кып-кызыл таш;

Макемаке -- Дәү Хозай

Баға-баға (бағыусыларзың бағыусыһы -- Дәү Хозай);

маори -- әжерсе, әүлиә

бағари, бағыусы;

марае-ронго -- алыстағы бабалар иле

барайы боронго (бараһы боронго ил);

моаи -- боронго таш һын, бабай

бөүәй -- бабай;

момоко -- нәзек, арык

мамык (нескә сүс);

Рапа-Нуи -- Пасха утрауының ерле һөйләштәге исеме

рапат (йәйенке тау);

рима -- биш бармаклы кул суғы

үрмә (бармактар үрмәһе), үрмәләү ағзаһы;

ророа -- эре-эре (үтә эре)

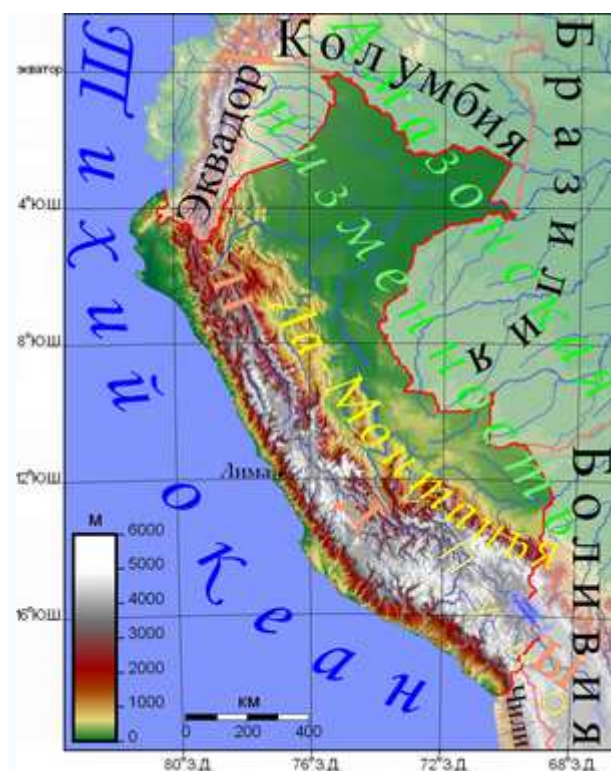
эре-эре;

Тонгарики -- изге ак уба

Тәңренеке;

хури моаи -- легенда буйынса, таш һындарзы аузарыу һуғышы

кырыу маяларзы (таш һындарзы).

Бүре (Перу) иленең физик картаһы

Туғызға тиклем һанаузырында боронғо үзәргән-үзән календарының шаңдауы тойола:

1: тахи -- дөгө;

2: руа -- арпа;

3: тору -- тары;

4: ха -- һыу;

5: рима -- үрмә, үрем (иген үреп сыға, шыта);

6: оно -- оно, он;

7: хиту -- йотоу;

8: вару -- барыу;

9: ива -- аба, апа (Кояш-апа).

“Озон колак бүре”ләр -- Көнъяк Америкала

Тәүмифология буйынса, Урта Донъя (Евразия китғаһы) бәндәләре

Өскө (Африка) һәм Аҫкы (Америка) Донъяларға ике төрлө -- үлеп һәм тере килеш тә китеүзәрен иҫкәрткәйнек.

Башкорттарзың Катай-Көзән империяһы билдәле сәбәптәр аркаһында тамам сереп, 1125 йылда ярымкырағай журжан-тунгус кәбиләләре тарафынан тар-мар кылына, халкының байтағы кырылып, “үлектәр иле” тип аталған Аҫкы Донъяға китә. Эшлекһез һәм ырыҫһыз һуңғы император тау араларында касып йөрөп үлеп кала -- Аҫкы Донъяға күсә. Заманының иң көслөһө һаналған, диңгез-океандар тизеп йөрөгән катай-көзән диңгез флотының язмышы иһә әлегәсә билдәһез, тарихсылар уның серле рәүештә эзһез юғалыуын әйтәләр.

Минеңсә, һис тә юкка сыкмаған, эззәре лә ярылып ята.

Шуны иҫтә тотайык: данлы флоттың башында, караптарзың капитан баҫмаларында, әлбиттә, кара ябай-ялпы түгел, ә император улдары, император йорто ағзалары торған һәм был “озон колаклы диңгез бүреләре” дошман кулына калған илгә әйләнөп кайтмағандар -- тере килеш Аҫкы Донъяға китеү юлын

хайлағандар, сөнки улар “үлектәр иле”ндә лә үззәре кеүек үк тере кешеләр йәшәүен, тереләтә унда барыу юлдарын якшы белгәндәр. һәм кәзимге пираттар юлынан ике китға араһындағы “сират күперә”нә -- Пасха утрауына килеп, ундағы “озон колак-бүре” кәрзәштәре-нең хезмәткә яраклы йәштәгеләрен үззәре менән алып, карт-короһон утрау һағында калдырып, көнсығышка карай сәйәхәт дауамлағандар за Аҫкы Донъяның көньяк яртыһына етеп якорь һалғандар. Сағыштырмаса түбәнерәк үсеш кимәлендәге аборигендарзы ауырлыкһыз буйһындырып, яр буйында үззәренең *Бүре* (хәзәрге Перу) дәүләтен нигезләгәндәр һәм был дәүләт тиз арала нығынып, испан конкистадорзари килеп баһып алғанғаса быуаттар буйына сәскә атып йәшәгән. Уның сал-боронғо тарихы берзән-бер һәм ышаныслы китап буйынса мәғлүм, испан телендәге был хезмәтте Бүре (Перу) короллегенә һуңғы короленә ике туған һеңдеһенә улы (ул Испанияла тәрбиәләнгән) Инка Гарсиласо де ла Вега (1539 йылда тыуған) үзе язып калдырған (урыһсаға тәржемәһе: Инка Гарсиласо де ла Вега. История государства инков. Л., 1974. Артабан һылтанмаларымда -- Г.).

Мәһһүр Тарихтан асык күренеүенсә, “озон колак”лы “диңгез бүреләре”н был ергә, имеш, Менәкәй Көбәк (Манко Капак) йәғни Ата Бүре исемле баба (Бүре дәүләтенә беренсе короле) юл башлап килтергән; сөнки башкорт телендә “көбәк” -- ата бүре-әт, “капак” -- якшы, шәп мәғәнәһендә әлегәсә кулланыла. Был тарихи күсенәү вакиһаһы, Г. китабынан күренеүенсә (68-енсә бит), Бүре илен испандар баһып алған 1525 йылдан теүәл 400 йыл әлек, тимәк, 1125 йылда -- тап Катай-Көзән империяһы емерелгән сакта булған. Юғалғандыр, тигән флотыбыз, күренеп тора! -- тап ошо Перу ярзариында табылды! -- һәм был Бүре дәүләтен нигезләүселәр -- ысынлап та “озон колак-бүре”ләр! Ошо фекерзә нығытыусы дәлилдәр Г. китабында ярылып ята: ил әсендә королдәр токомо ғына “озон колак”лы һәм уларзың бөтәһе лә китап биттәрендә колактарында дәү алкалар һәлендертеп һүрәтләнгән; автор аңлатыуынса, уларзың колактары, маһсус алка-кулса тағыу аркаһында аһка һузылып үһкән (Г. 58-енсә бит). Икенсе бер автор быны дәрәһләй: һакимлык итеүсә был током “озон колак”лы булузари (короллек билдәһе) менән башкаларзан нык айырылған (Милослав Стингл. Индейцы без томагавков. М., 1984. Артабан һылтаныузарымда -- С.). Шуныһы ла фәһемле, король йорто ағзалары үз-ара үззәренә башка “йәшперен” телдә һөйләшкән (С. 143, 164-енсә биттәр) -- үззәренең башкорт телендәләр, әлбиттә!

Аҫкы Донъяға тарыған бабаларзың руһи донъяһын якшырак аңлар өсөн, тәүмифология канундарының берәһен хәтерләйек: Урта Донъя күренешә Әһкә һәм Аҫкы Донъяларза көзгөләгеләй капма-каршыға үзгәрә, йәғни катын-кыз енесле Шүлгән башы Көн-апа (Кояш) -- ир-ат енесләгә әүерелеп, уның ярлыкаусы имсәк әсәһе (әйәһе) Әсә-Бүре -- ир-ат енеслә Урал башы Ай-ағаның ярлыкаусыһы Инәкәйгә (Боһан-Һыйыр-әйәгә) алмашына; ә Әсә-Бүре үз сиратында Урал башы Ай-аға яғына күсә. Шул рәүешлә һул як -- уң, уң як -- һул; төһняк -- көһняк, көһняк -- төһняк; көһбайыш -- көһсығыш, көһсығыш -- көһбайышһка үзгәрә; шуға күрә лә башкортта: “Аһыр заманда Кояш киренән -- көһбайышһтан сығыр”, -- тигән ырым бар. Бына ошо капма-каршыға үзгәреш һағизәһенә үтәләшен Аҫкы Донъяның Бүре (Перу) иле мифологияһында күрәбәз: бында Көн (Кояш) -- ата,

уның һеңле-катыны Ай -- әсә (ә Урта донъяла улар киреһенсә ине). Тап шул канунға бәйле, Бүре дәүләтен нигезләүсә, Урта Донъяла сағында Әсә-Бүре ярлыкауындағы “ата бүре” Манко Капак һәм уның нәселдәре Асқы Донъяла Инка (Инәкәй-Болан-Һыйыр) ярлыкауына күсә. Ә королдең һеңле-катыны Мамо Окльо Вако -- аңлатып әйткәндә Мәмә-Кушимсәк Аклы-Һөтлө Бағыусы-Әсә-Бүре, моғайын, Урта Донъяла сағында, әле әйтелгәнсә Әсә-Бүренең түгел, ә ундағы ир-ат енесле Ай-ағаның ярлыкаусыһы Инәкәй-Болан-Һыйырдың ләкәбен йөрөткәндер. Бүре (Перу) илендә улар икеһе лә Кояш нурынан яралмыш изге заттар һаналған (Г. 46-нсы бит); әйткәндәй, үзебеззең Урта Донъя мифологияһында ла бит башкорт-төрки хандарының шәжәрәһе Кояш нурынан башлана!

“Бүре” бабалардың көнкүреш хәле, рухи донъяһы (Г. һәм С. китаптары буйынса)

Бабабыз Сыңғыз-хан кеүек үк, Манко Капак та Бүре (Перу) иле ырыуларына тамға-билдәләр тараткан (Г. 59, 60-ынсы биттәр).

Королде “аҫаба” (сапа) тип зурлағандар һәм ул бөтә ерзең хужаһы, аҫабаһы һаналған (Г. 62, С. 156-нсы биттәр).

Королдәр токомон (“бүре” ләрзе) ябай-ялпынан айырыусы билдә -- асқа табан һалынып төшкән “озон колак” булған, колактарзы тишеп, ауыр алка тағып йөрөү ярҙамында шул сифатка ирешкәндәр (С. 157-нсе бит).

Инәктәр ерен, имеш, боронғо инәктәрзең береһе Пачаку(р)ти (башкорт) Инка Йупанки сатраш-юлдар (+) ярҙамында (Көн-Өфө -- Куңыр-Буға юлдарылай) дүрт өлөшкә бүлеп биргән. Юлдар киҫешкән сатраш үзәгендә Ер Кендеге Аркайымды хәтерләтеүсә Кашка (Куско) исемле баш кала торған (С. 147-нсе бит).

Йәмәғәт (община) еренән һәр иргә өлөш -- “түбә” (тупу) бүлеп бирелгән (С. 154, Г. 273-өнсә биттәр).

Күмәк көс талап иткән эштәрзе, тап бөгөнгө башкорт өмәһеләй, “өмә итә” (мита) ярҙамында башкарғандар (С. 155-енсе бит).

Юл-сатраштың һәр буйы юлаусыларзы хезмәтләндергес куналкалар, азык келәттәре менән йыһазландырылған, йәйәүләп йөрөгәндәр. “Озон колак” тарзы (король йорто ағзаларын) һәм юғары чиновниктарзы күтәртмәләрзә (носилки) кәзерләп илткәндәр.

Тап Ырымбур гөбөрнәтере Перовскийзы хезмәтләндергән башкорт почта хезмәтеләй, юлдың һәр өс сакрым араһын икешәр йүгерек-ир кизеүләп хезмәтләндергән (береһе йүгергәндә икенсеһе хәл алған): йүгереп килеүсенең кулындағы почтаһын көтөп торған кизеүсә йәһәт эләктереп алып, артабан елдергән (С. 160, Г. 364-енсе биттәр).

Бағыуларза эш сираты ошолай: иң тәүзә Көн-хозайдың ерен эшкәрткәндәр, шунан һуң -- тол катындарзыкын һәм етемдәрзекен, зәғиф-зәңкизәрзекен һәм карт-короларзыкын, ауырыуларзыкын; улардың барыһы ла фәкир катлам һаналған, шуға күрә улардың эштәрен һау-сәләмәттәр эшләп бирергә тейеш булған. Һуғыштағы яугирзәрзең һәм улардың катындарының ерзәре лә шул

тәртиптә эшкәртелгән. Нуғышта һәләк булғандарзың балаларын, бәлиғ булғандарынса, оло хәстәрлекләп дәүләт асыраған (Г. 247-нсе бит). Һәр ир үзенә ябай нуғыш коралдарын (ук, һөңгө һ.б.) яһарға тейеш булған; түңәрәк калкан уларға ла “калканкай” (вальканка) исемләнгән (Г. 396-нсы бит).

Һалдат-мародер, ябай халыкты талаусы үлем язаһына тарттырылған (Г. 284-енсе бит).

Һатлыкйәнде йәғни дошман яғына ауышканды “аука” (аука) тип хурлағандар (Г. 324-енсе бит).

“Алдаһам -- ер йотһон!” тип ант иткәндәр (Г. 77-нсе бит).

Башкортта әлегәсә “уйындан -- усмак” (усы йомок -- йозрок), “усмаклап алыу” әйтемдәре булғандай, тегеләрзә лә, һүззең тәүге ижеген “йотоп”, маки (ус-маки) тип әйткәндәр йозрокто (Г. 83-өнсө бит).

Донъяларзы һәм хозайзарзы тыузырып, кендектәрен киҫеүсә Дәү Хозай за тап беззеңсә -- “Кендексе Бүре-Әсә” (Контикси-Виракоча) исемләнгән (С. 159-ынсы бит).

“Урал батыр” эпосындағы кеүек үк, әзәм корбандары салыу тыйылған (Г. 89-ынсы бит).

Йоклағанда йән, тәндән сығып китеп, донъя гизеп йөрөй, күргәндәре -- төш булып күренә, тип белгәндәр (Г. 88-енсе бит).

Бәпес тыуып, күпмелер көн үткәс, сәсен алыу йолаһы башкарылған, шунан һуң исем туйы булған (Г. 209-ынсы бит).

Сәсте, тырнакты алғас, ташламағандар -- бүрәнә ярығына кыҫтырғандар (Г. 87-нсе бит).

Балаһын ата кеше -- “сура” (чури) тип, әсәһе “бәбәй” (вава) тип әйткән.

Яңы тыуған бәпесте, сынығып үҫһен өсөн, һалкын һыуза койондорғандар; иртә һайын, биләүләр алдынан, һалкын һыуза койондороп, асык һауала йоклаткандар. Әс айғаса бәпес кулдарын, бит-күзен тырнамаһын өсөн, йүрмәнән ыскындырмағандар. Яман өйрәнмәһен тип, кулға алыузан тыйылғандар; әсә уны, бишеккә әйелеп кенә, көнөнә өс тапкыр имезгән (Г. 216-нсы бит).

Хәзерге башкорт катын-кыззарылай, кайза ғына барһалар за, кул эштәрен калдырмағандар -- эшләү өсөн һәр форсаттан файзаланғандар (Г. 218-енсе бит).

Күз тартыу ырымы ла башкортса: һул күззең өҫкө кабағы тартһа -- кыуаныска, аҫкыһы тартһа -- күз йәшенә; уң күззең өҫкө кабағы тартһа -- килем-байлыкка, аҫкыһы тартһа -- бәлә-казаға. Аҫкы кабак тартқанда уны һалам осон төртөп “тынысландырғандар”, башкорт әле он һөртә. Колак сыңлауы ла төрлөсә юралған (Г. 226, 227-нсе биттәр).

Таштан бина бурағанда кулланылған кызыл балсык болғатмаһының (раствор) исеме “һыланкак-хәләү” (һыланкак-хәһәһә) булған (Г. 338-енсе бит).

Король таянып ултырмалы алтын тәхет -- “таяна” (тиана); иген һаклағыс бура -- пирва (Г. 340-ынсы бит).

Һунар табышы уляя -- чаку, йәғни суку -- һуғыу -- һуғым. һуғым ите халыкка (фәкиренә, байына бер тигез) өләшелгән.

Башкортостан биләмәләрендә әлегәсә һакланып калған карауыл таузарылай, дошман якынлашыуын күзәтеп тороп, ут (төндә) һәм төтөн (көндөз) ярзамында таузан-тауға хәбәр бирерзәй карауыл таузары булған (Г. 356-нсы бит).

Июнь айындағы Көн (Кояш) байрамында камырзан изге ашамлык -- бауырһак (санку) бешергәндәр; көндәлек тормошта тары (маис) курмасы, йәһә уның һыуза бешереп киттерелгәнән (беззәге сүк) ашағандар (Г. 386-нсы бит). Бөтә халык катнашлығында оло бәйге үткәрелгән (Г. 394, 395-енсе биттәр).

Шул Кояш байрамында линза ярзамында Кояштан изге ут алғандар, ул утты килдәһе йыл байрамынаса Кояш корамында һүндәрмәй һаклағандар.

Көндәлек тотаноуға утты ағаска ағас өйкәп сығарғандар; ысулы ла, ағасы ла тап шулай “өйкә” (уйака) тип аталған (Г. 389-ынсы бит).

Иген (маис) сәселеп бөтөп, шытып сыккас, тап бөгөнгө башкорттағылай, илде гөрләтеп һабантуй үткәрелгән (Г. 437-нсе бит).

Башкорттоң донъяға билдәле Үсәргән батшалар шәжәрәһе кеүек үк, Бүре (Перу) дәүләтенәң дә королдәр шәжәрәһе булған; ул шәжәрәһе король токомдары, башкорттар ак батшаға мөрәжәғәт иткәндәй, Испания короле уларзы һалымдан азат итеүен һорап, 1603 йылда Мадридқа аткарғандар. Шәжәрә, тап башкорттоко һымак ук, ир-ат енесе быуындары буйынса баулап төзөлгән (Г. 646-нсы бит).

Кечуа телендә һакланған башкорт һүззәре

Мәһһүр Инка Гарсиласо де ла Вега биргән кысқа һүзлектәге һүз өлгөләре, әлбиттә, уға тиклемге 400 йыл һузымында шөйлә үзгәргән, ә шулай за башкортлоғо күзгә төртөп тора.

Түбәндә тәүге юлда калын хәрәфтәр менән кечуа телендәге һүззән һуң һызык аша -- урысқа аңлатмаһы, ә юл астында ябай хәрәфтәр менән шул һүззән бөгөнгө башкортса әйтелешә бирелә:

айа васи -- гробница

аяулының (үлектән) базы;

аймурай -- убирать урожай

айым урай (урьу айы);

айри -- топор

ай-ора (айбалта);

алко -- собака

алакай, алғыр (эт);

апи -- каша

әпи, әпәй (икмәк);

апу, апо -- начальник, господин

апа;

һаравик -- певец, поэт

һармак, һармаклаусы;

йарави -- песня, песнопение

йырау, йыраусы;
аток -- лиса
өтөк;
аука -- предатель
аука (ауышырға һәләтле);
аука-кунапак -- “для врагов” (формула при вручении боевого
топора)
ауканы кыйнамак (балта);
аукай -- сражаться
айкай;
ауки -- младший сын царя, “инфант”
әүкәй; үкә (үзбәксә “эне”);
вава -- дитя, ребенок (для матери)
бәбәй, бәпәй;
вакайчай -- сторожить
бағайсак, бағыусы;
вакча -- сирота
бакса, бағылыусы;
валька -- ожерелье
алка;
вальканка -- щит
калканкай;
вара -- набедренная повязка
бөрә, бөрмә;
варака -- праща
бәрәкәй;
вари -- туземец
бүре, бур;
васи -- дом
базы;
ватай -- связывать
бугай, матай;
вильай -- говорить
һөйләй;
йавар -- кровь
йәбер;
йаколья -- мужской квадратный плащ
якалы;
йача -- знание
яза;
йача васи -- дом обучения, школа
яза базы;
йана-куна -- слуга
яна-күнә;

йунка -- жаркая зона
йүнке, йүнкеткес;
йупа -- рассказ
юпалау;
капак -- богатый, могучий, великий
капак;
карача -- чесотка
карасаңкы, корсаңгы;
каркой -- выбрасывать, гнать
карғай;
карпак -- орошающий
кырпак (кар);
каса -- холод, мороз
каса, кас, кыш;
катыу -- рынок
һатыу;
качи -- соль
ачи, әсе;
каун -- сладкий картофель
кауын;
келька -- письмо, бумага
килкә, килеүсе (хат);
кенти -- колибри
кәнтәй;
кепа -- флейта
көпө, көпшә;
коро -- деревянный сосуд
көрәгә;
кильу -- менустрация
килеу, килем;
кирку, кирко -- твердый, жесткий
кыркыу, кырка;
кора -- трава
коро, кура, кара-кура;
коча -- море, озеро, лагуна, лужа
кисә, кисеу;
кука, кока -- листья для жевания
күк-япрак;
курак -- старший (по рождению)
карый;
локло -- пустой
соллокло;
льанкак-хальпа -- склеивающая строительная красная глина
һыланкак-хәлүә;

льоке -- левый
һулакай;
миту -- глина
мәте;
мунай -- хотеть, желать, любить
мөнәй, өнәй;
муру -- пятнистый, двухцветный скот
бурыл;
мучуй -- нехватка
мысай тарыһы (аслыҡ тарыһы);
ньанья -- сестра (для сестры)
нәнә;
ньуньу -- грудь, сосок, молоко
нәнәй;
ньуньуй -- кормить грудью
нәни;
окльо -- девственница
укалы ("укаһы койолмаған");
пако -- мелкий скот
бәкәй (бәрәс);
пакча -- оросительный канал
бакса;
пальо -- женщина царской крови
бәлә;
пара -- дождь
бәрә, бәрәп яуа (ямғыр);
пата -- ступенчатая платформа
баҫа, баҫма, баҫкыс;
пекта -- лук (оружие)
бөктө (ян);
пукара -- крепость
Бохара (кәлғә);
пуруту -- фасоль
бөрө-тыу, бүртеү (орлок);
путуту -- сигнальный инструмент из большой раковины
бутыл (мал муйынына таккыс кыңғырау);
райми -- праздник
байрамы, байрам;
рити -- снег
иретә;
рокот учу -- сорт перца
рәхәт-әсе;
руна -- человек
ир-эне;

руна сими -- “человеческий язык”
ир-эне сәме;
ронто -- яйцо
оронто, оро;
сайри -- табак
сары, һары (япрак);
сапан -- единственный, уникальный
асабан, асаба;
сенка -- нос
сәңкә, сәңкеш танау;
сими -- рот
сөмө, сөмөкәй (тәрәнлек);
сипас -- юноша
себеш;
сора -- опьяняющий напиток
сыра, һыра;
сумак -- прекрасный
һомак, һомакай, һомғол;
супай -- дьявол
һыбай;
тари -- встречать, находить
тарый;
тиана -- трон царя
таяна;
титу -- великодушный
татыу;
тупа -- сияние, царский
түбә (бейеклек);
тупа ньан -- царская дорога
түбәнән (килгән юл);
тупу -- мера, мера емкости
тәпән;
укумари -- медведь
ау комары;
урку, урко, орко -- холм, гора
үрге, арка, үркәс;
усун -- слива
үсен;
учу, хучу -- перец
әсе;
хайли -- триумф
һыйлы, көйлө;
ханан -- вверху, верх
хан, ханнан;

хатун -- большой, великий
катын, котан;
чаки -- нога
шәкел;
чакиро -- ювильерное изделие из золота
сакыра; сағылдыра (күззе)
чакра, чакара -- возделанное поле, надел
сәхрә;
чальва -- рыба
селбәрә (вак балык);
чампи -- боевой топор с острием на обухе
сапма (сапкыс);
чанка -- нога
саңғы (ағас аяк);
чарки -- валеное мясо
һаркый (һаркыған ит);
чипа -- ловушка, западня
сәпә;
чири -- холодный
сир;
чуки -- копье, пика
сүкей, сокой;
чури -- сын (для отца), племянник (для брата отца)
сүрей, сура.

Билдәле булыынса, “кис”, “кисеү” һүзенән “гиз”, “гизеү” (мәсәлән, диңгез кисеү, диңгез гизеү) килеп сыгккан, ә “еү”, (“еүеш”, “ыу”) -- “һыу” тигән һүз. Тимәк, “һыу гизеү”. Шуға бәйле, беззең “озон колак” бабаларзың телен үзенә һеңдермеш ерле халык атамаһы “кечуа” (кеч-уа) -- “кисә һыу”, “гизә һыу”, йәғни “һыу гизеүселәр” рәүешле тоғмаллана.

Башкорт халкы, башкорт теле кайза ғына таралмаған да кемгә генә кермәгән: кайза ғына бармай, низәр күрмәй ир-егеткәй менән ат башы, тип юкка ғына йырланмай...

08.03.2009

Йөкмәткеһе

Тылсымлы асыштар эзенән
Имир-тәүбаба тәненең ағзалары – Урал изге таузары
Тәүдиндән кыскаса һабак
Борцов әфәнденең эзләнеүзәре
Этностар кәрзәшлеге
Немец-баба нимә ти?
Кирилл-баба кириллицаһы
Атлантида, Аркайым һәм тылсымлы “Розо ташы”
“Цивилизаторзар” һәм “кырағайзар”
Ер шарының күсәрзә әйләнеше – арбалағы тәгәрмәс әйләнеше
Ер шарының коро ере тоташ бер китға булған
Урал батыр менән Шүлгән батыр Ер шарын урап уза
Башкорттоң ат дағалары...
...доғаланы донъяларзы
Европала елгән башкорт аттары
Өс донъяны урап уҙған башкорттар
Корбан салып баш өзөү
Көн-Өфө юлы буйынан – океан утраузарына
Кайтабыз Күк Уралға
Америка китғаһында қалған бүре кешеләре
Майя – башкорт ғөрөф-ғәзәттәре
Майяларзың үсемлек календарзары
Көнъяк Америка “бүре” ләре
“Озон колак бүре” ләр – Көнъяк Америкала
“Бүре” бабаларзың көнкүреш хәле, рухи донъяһы
Кечуа телендә һакланған башкорт һүззәре

САЛ ӨФӨ

(Тарих һәм мифология буйынса)

Изге Өфө -- иң тәүге Ер Кендеге

Тәүдингә табынған бик боронғо бабаларыбыззың фәлсәфәүи тәғлимәте буйынса, **Донъя-Ғаләм-Тереклек --** өс катламдан ғибәрәт икән:

1. **Урта Донъя (Ер)** – бәндәләр (кешеләр) иле – **Евразия китғаһы (иң тәүге үзәге изге Өфө).**
2. **Өскө Донъя (Күк)** – илаһизар (хөзәйзар) иле – **Африка китғаһы.**
3. **Асқы Донъя (Ер-һыу асты)** – үлектәр иле – **Америка китғаһы.**

Ер Кендеге йәғни Ерзең *Көн-үтәге* (Көндөң йәғни Кояштың Ер үтәләй Өскө һәм Асқы Донъяларға керә торған үзәге – иң тәүге замандарза Көн-Өфө (хәзерге Өфө) калаһы урынлашкан тәңгәл һаналған. Баяғы *Көн-үтәге* тигән һүззән *Көн Үзәге* һәм **Кендеге** тигән төшөнсәләр хасилдыр.

Шуны ла әйтеп-искәртеп үтеү зарур: донъяның Ер Кендеге өсәү икән:

а) ошо изге Көн-Өфөлә -- Көн (Кояш) менән Ай (Луна) юлы үткән;

б) изге Туқан тауында - Өсә-Бүре менән Инә-Болан (Һыйыр) юлдары сатрашланған;

в) изге Аркайым калаһында – бәндәләрзең (кешеләрзең) Көн-Өфө (Кәнифә) һәм Куңыр-Буға юлдары сатрашланған.

Тимәк, баш калабыз **Өфө** - китғабыззың донъя яратылғандан ук хозай-зарыбыз тәйәкләнгән **изге үзәге**.

Билдәле булыуынса, бик боронго замандарзы тикшереп өйрәнәүсә ғалимдар тарихи Башкортостан тупрағын **кешелек донъяһының бишеге** тип һанайзар һәм был иһә комплекслы тикшеренәүзәр һөзөмтәһендә табылған мәғлүмәттәр менән рақлана. Шуларзың тик берәһен генә -- б.ә. тиклем XVII быуат емешә булған һәм башкорт ерендә тыуып үскән пәйғәмбәр Сураш-Тора (Зороастр) диненәң салдарзан-сал изге китабы Авестаны алып карайык. Имеш якшылык хозайы Аһура-Мазда (беззеңсә Урал батыр) хасил итмеш тәүге 16 илдең иң беренсәһе “гүзәл Даитъя (Яйык. – Й.С.) йылғаһы буйындағы **Айриана Ваего** иле” икән. Шул ук вакытта яманлык хозайы “Аңғра-Майню (беззеңсә Шүлгән батыр. – Й.С.) иһә унда ил яфаһын – кызғылт йылан (Кызыл йылғаһы? – Й.С.) һәм зыянлы кыш һыуығын булдыра”. Был төбәк – үтә күренеп тора – Яйык йылғаһы башындағы хәзерге Усалы районы. Сөнки тап шунда бынан биш мең йылдар әлек төзөлгән таш обсерватория һәм кала барлығы асықланды. (“Уфимские ведомости” гәзите №32, 10 август һәм №33, 17 август 2004 й.)

Шул ук Авестала якшылык хозайы “Аһура-Мазда барлыкка килтергән ун алтынсы ил – **Упа Аодаешу Рангая**. Был ил өсөн Аңғра-Майню үз сиратында хасил кылған ил яфаһын – үтә һыуык кышты”.

Был текстағы “Упа” -- Өфө калаһы, “Аодаешу” – Ауза йәшәү йәғни һыу камауында йәшәү (Өфө калаһының һыузан уратылып ултырған урыны), ә “Рангая” – Ағизел – Изел йылғаһының Авесталағы исеме ул (шуға һәйкәл булып еребеззә Ағизелгә койоусы хәзерге **Ра** йылғаһының атамаһы калған).

Донъя-Ғаләм-Тереклек яратылғандан ук ошо изге Көн-Өфөлә -- Ер Кендегендә Шүлгән башбабабыззы имезеп-тәрбиәләп үстәрәүсә изге Өсә-Бүре һәм Шүлгәндең игезәк туғаны Урал башбабабыззы имезеп-тәрбиәләп үстәрәүсә изге Ана-Болан (Һыйыр) тәйәкләнәп (тоякланып) йәшәгән имеш (Шүлгән менән Уралды имезеп үстәрәп, донъяға биргәндән һун). Ошо **Өсә** (Ер-Һыу хозайбикәһе Бүре) менән **Ана** (Күк-Ут хозайбикәһе Болан-Һыйыр) икәһе бергә Өсә-Ана аталған (Төрки Кағанат дәүләтен нигезләүсә Өсә-Ана [Өсинә//Ашина] токомло бабаларыбыззың (үсәргән-башкорттарзың) изге хозайбикәләре.

Улар имезеп үстәргән башбабаларыбыззың берәһе (Шүлгән) тәүзә Аба (Апа) исемләнеп, икенсәһе (Урал) иһә Алан (Улан) аталған. Ошоларзы бергә кушып әйтеүзән мифологик термин *Өсә-Ана-Аба-Лан* – Ашана-Балан – **Шанба-**

ла//Шамбала килеп сыккан. Күптәребезгә якшы мәглүм булыуынса, кешелек донъяһының Будда динен тотоусы өлөшөнөң аңында был изге атама *Шамбала* – шул ук **Ер Кендеге** (тәүгеһе), йәғни кешелек донъяһы изге күреп табынған Көн-Өфө калаһы, хәзерге баш калабыз Өфө үзе. Уны кайзандыр Тибеттан йә башка урындан эзләп маташыусылар яңылыша.

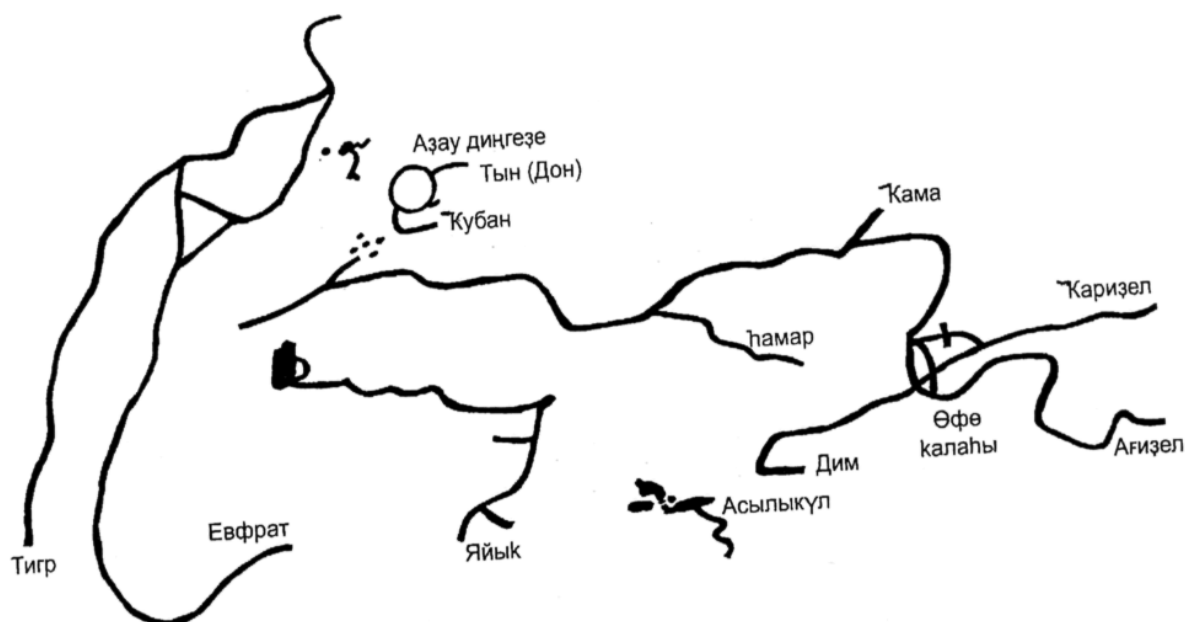
Әле генә күрһәтелгән *Әсана-Абала*н тигезләмәһенен һул яғында, күренеүенсә, *Әсана//Ашина* – әйтеп үтеүебезсә, Төрки Кағанат дәүләтен нигезләүселәрҙең изгеһе ул; ә тигезләмәһен уң яғындағы *Абала*н (*Бола*н)//*Апол-лон* – безҙең яктан боронғо Грецияға тәүдинебезҙе илтп еректеревсе изге Болаң киәфәтендәге Аполлон-хозайыбыз. Боронғо гректар за хозайзарыбыз төйәкләнмеш *Ер Кендеге* тап безҙең Өфөлә икәнлеген белгәндәр. Әйткәндәй, гректарға дин килтергән Аполлондың икенсе исеме лә бар – *Феб*, ә был иһә Өфө-Аба – Эфеба – *Феб* рәүешле барлыкка килгәндәр. Гректарзың Дельф утрауы изге корамында данлыклы әжер-әсә (жрица) *Пифия* булған, быныһы лә Әби-Өфө-әйә ләкәбенен Пифия тип үзгәртеүенә окшай. Йәнә шул ук “*Аба-Лан*” (*Аполлон*) безгә бирә: Аба-Әрә (Әрә -- Ер тигән һүз) – барә//*бүре*; бер үк вақытта Апа-Әрә (Рә) -- Өскө Донъяның (боронғо Египет диненен) Көн-Кояш хозайы ул. “*Лан*”ға (Болаңға) Күк “һуы” төшөнсәһен биргән “*Ак*”ты теркәп Лан-Ак (Ак Болаң) тип әйтһәк, хасил була Лана//Луна (“*Ай*”зың урысһаһы) һәм Ак//Ай (“*Луна*”ның башкортһаһы). Көн-Кояш (Шүлгән) һәм Луна-Ай (Урал) ғаләмдәге үззәренен мәңгелек хәрәкәтендә Урта Донъялағы Ер Кендеге (Өфө, һуңғарак Аркайым) аша Өскө һәм Аҫкы Донъяларға үтеп-әйләнәп йөрөйзәр. Урта Донъяла (Ерзә) сакта Аба-Рә (Кояш) – Бүре киәфәтен ала лә китға буйлап тартылған Көн-Өфө юлынан кешеләргә юл башлап бара; Өскө Донъяла (Күктә) ул – Кояшка, Аҫкы Донъяла (Ер-һуы астында) Балыкка – *Абаг-Әрә//Багырага* әүерелә. Лан-Ак (Ай) за үз сиратында Урта Донъяла (Ерзә) Болаң киәфәтен ала лә китға буйлап тартылған Куңыр-Буға юлынан кешеләргә юл башлап бара; Өскө Донъяла (Күктә) ул – Айға, Аҫкы Донъяла (Ер-һуы астында) Балыкка – *Лан-Ак//Линь-Акка* йәғни *Карабалыкка* әүерелә...

Инде башка тарафтағы Һиндостанда Шива хозайға табыныусылар за баяғы ук Ер Кендегенен тап безҙең изге Тәүтөйәктә -- Самарау (Сумеру) илендә икәнлегенә инанғандар. Уларзың изге китабы Ригведала асык әйтелә: Самарау илендә -- Ер Кендеге, Көн-Өфө (Кояш) юлы, Донъяның изге үзәге; Самарау күгендә мәғрур Сәмреғош (Самарау кошо) оса, ерендә хозайзарзың хозур төбәге... Алыс Һиндостандан ошо Самарау иленә йәғни изге Көн-Өфөгә барып етеп хозайзарға табыныу хыялы быуындан-быуынға өзөлмәй дауамланған, ләкин унда барып етеүсә булмаған, сөнки хозайзар төйәге сит-яттарзан нык курсалап һакланған (Ибне Фазлан заманында лә, уның үзе языуынса, башкорттар ул тыйылған якка бер кемдә лә үткәрмәй курсалағандар).

Һиндостандың бөйөк эпосы “Махабхарата” лә тап ошоға бәйле бер сәхифә бар. Игезәк туған Пандава һәм Каурава кәбиләләре үз-ара кан койошло һуғышып, пандавалар еңә, ләкин ике яктың да халкы нык кырыла, илдәр ас-яланғас кала. Ошо хәлдән тетрәнәп һәм үкенәп, намыслы һәм ғәзел батша Юдхитхира тәхетенән ваз кисә лә, үзе артынан биш кешене әйәртеп, гонаһтарын кисертергә

алыс төньякка – хозайзар иле Самарауға юллана. Озон, ауыр юл үтеп, төньяктағы офок ситендә Ер Кендеге (изге Көн-Өфө) һызатлана башлагас кына, көтмәгәндә күз аскыһыз буран сығып, Юдхиштхираның артынан эйәреп бер-бер артлы атлаган биш юлдашы сүкәйеп ултыра ла, берәм-берәм туңып, тезелеп торған сукай-сукай таузар булып катып кала: Тора тау, Шәке тау, Куш тау (ике түбәле), Йөрәк тау... Шуныһы ла мәғәнәле: был бәхетһез юлаусылар араһынан Накула һәм Сахадева тигән *игезәк* туғандарзан шулай ук *игезәк* түбәле Куш тауыбыз хасил була. Шулай итеп, алыс Һиндостандан килә ятыусы биш кунак ызғар кышыбыздың һуңғы апрель буранында туңып кала, башкорт халкы, мәсәлән, үсәргәндәр, әлегәсә был буранды “Бишкунак бураны” тип атай (казакса “Акман-Токман”). Юлбашсы Юдхиштхира ғына хозайзардың ярҙамында Ер Кендегенә барып етеп табынған да ярлыкһанған...

Ер Кендеге – хозайзар төйәге тураһында Алыс Көнсығышта ла белгәндәр (кытайзар, корейзар, япондар һ.б.). Шуның кире кағылмаһыҡ дәлиле – Таулы Алтай каяларының беренәнә сыйып калдырылған бронза дәүер география картаһы (һүрәттәге языузарҙы мин өстәнем).

Алтай тауы каяташында Урал (хәзерге Башкортостан) -- Месопатамия картаһы

Унда Самарау иле Урал һәм Шумер иле Месопатамия икеһе бер өйкөмән (ойкумен) рәүешендә һүрәтләнеп, Ағизел – Каризел – Дим йылғалары уратаһындағы изге Көн-Өфө калалы “утрау” ентекле күрһәтелгән. Шумер менән Самарау шулай куш килгәс, шул ике остағы бабалар за, улардың рухи мираһтары мифтар һәм эпостар за хәләл үзебезҙеке, тимәк (бының тап шулай икәнлеген “Хәтер-хитап” та күрһәттем). Ошо рухи комарткыларыбыздың сағыу һәм, миңеңсә, сал Өфөгә бәйле беренә – шумер балсыҡ китаптарына язылмыш бөйөк туфан тураһындағы карыһүз.

Туфан калкканда котолоу

“Ағизел” журналының 1991 йылғы 1-енсе һанында басылып сыккан “Тамырзар” тигән кинопоэмамды беләлер бәҗзе берәүзәр: унда мин шумер эпосындағы Һүлгәмеш йәғни Шүлгән баш бабабыззың, әжәл дарыуы юллап, мәҗрур *Шүлгәнташ* мәмерйәбеззең үткелеге буйынса туп-тура Асқы “теге” Донъяға йәғни үлектәр иленә төшөп сыкканлығың, бының тап *Шүлгәнташ* мәмерйәһендә булғанлығың әйткәйнем.

Бына шул *Шүлгәнташ* мәмерйәбеззең төбөндә, йәғни “теге донъя” ла, үзенең бакый узмыш игезәк туғаны Урал (шумерса Энкиду) батырзы оската ул. Шумер эпосы буйынса Урал (Энкиду) батырыбыз фани донъяла йәшәгән сағында Энә-Үгеҙе (Энкиду) йәғни Һыйыр-Улы мәғәнәһендә аталған булһа, мифтағы өс донъяның һәр береһендә унда үтеп кергәндәрзең исеме лә, есеме лә киреһенсә алмашыныу кануны буйынса, Асқы йәғни “теге” донъяла иһә ул Атан-Абыз-Әти (Утн-апиш-ти) тип йөрөтәлә имеш.

Бына шул Урал-Атан-Абыз-Әти үзе фани донъяла сакта ер йөзөнә калккан бөйөк туфан һыуы һәм шул һәләкәттән нисек ер йөзөндәге тереклекте коткарып калыуы тураһында хикәйәтләп бирә һөйөклә карындашы Шүлгән-Һүлгәмешкә. Был иһә азак Библияға ла, Көрһән Кәримгә лә барып кергән, “Урал батыр” эпосында бик дәһшәтле тасуирланмыш туфан калкыу һәм, әлеге ике китаптағыса, Нух пәйғәмбәр кәмәһе тураһындағы карыһүз булып сыға. Ләкин ул күпкә иртәрәк — Библиялағыға карағанда кәм тигәндә *өс мең йыл элгәрерәк, ә* беззең замандан *биш-алты мең йыл әүәлерәк* язып калдырылған икән алыс Месопотамияла йәшәгән шумер бабаларзың балсык китап такталарына. Һәм ул балсык китаптағы вакиғалар, төпсөнөп фекер йөрөтһәң, — ғәжәп! — тап ошо, әлегәсә үзебез йәшәгән гүзәл Тәүтөйәгебеззә, тап ошо изге таузарыбыз сурайып торған мәңгелекле башкорт ерендә имеш:

Атан-Абыз-Әти һөйләй уға, Һүлгәмешкә:
“Асам һиңә, Һүлгәмеш, нәзер һүзем
Һәм хозайзар серен һиңә сисәмен.
Апа-Өбөрөт ярында Шәре-Өфөк калаһын, —
Уны бит һин беләһең, —
Ул кала *бик боронго, хозайзар якын* уға” ...

Иғтибар итеgez: *Апа-Өбөрөт* яры — *Уфа-Бүрөт* йәғни Каризел — Ағизел (Уфа — Белая) йылғалары тоташкан һыу яры ул. Геродот географияһында ла Ағизел йылғаһы *Бүрөт* йәғни бүре-әт (Бүре-ата) йылғаһы тип исемләнгән. Шул яр башындағы *Шәре-Өфөк* калаһы — үзебеззең хәзерге Өфө калаһы. Ғалимдар иһә балсык китаптағы был ике исемде *Евфрат* һәм *Шуриппак* тип язып йөрөтә, ләкин уларзы өстәгесә укыуы ла ауыр түгел. Әгәр шулай барһаҡ, тимәк, бөгөнгө Шанлы һәм сал тарихлы баш калабыз Өфө, шиғри текстан күренеүенсә, бынан *биш-алты мең йылдар элек* тә бабаларыбыззың “бик боронго” изге калаһы һаналған, сөнки уға “хозайзар якын” булған (хозайзар шунда йыйылышып кәңәшләшәләр, имеш).

Ябай ғына әйткәндә, хозайзарыбыздың Донъя-Ғаләм-Тереклек язмышын хәл иткес бөйөк йыйындары тап ошо изге Өфө калаһында үткәрелер икән.

Туфан калкытырға бөйөк хозайзарға
Бойорзо йөрәктәре...
Күзе нурлы *Әйә* улар менән куша антлашты,
Әммә әзәм өйөнә ул еткерзе йыйын һүзен:
“Өй, тим, өй, тим! Бура, бура!
Өй, тим, ишет! Бура, тыңла!
Шәре-Өфөк әзәме, *Уба-Ир-Түтәй*⁵¹ уланы,
Өйөңдө һүт, кәмә корша бураңдан,
Байлыктарыңа кул һелтәп, курсала үз йәнеңде!”

Кем һуң ул миһырбанлы *Әйә* Хозайыбыз, хозайзар йыйынының рәхимһез карарын әзәмгә еткерәүсе, ер йөзөнә үлемесле туфан калкыры тураһында ишкәртеүсе әзәмде?! *Әйә* (мәсәлән, һыйыр үзенең бызауына имсәк һөтөн әйә) тигән исеме үк әйтеп тора: *Һыйыр-Әйә* ул, йәғни Урал батырыбыздың имер имсәк әйәһе. Беззекенә килеп тоташкан ишкә грек мифында ул изге һыйыр тап *Әйә* (*Ио*) тип исемләнә...

Үзенең имезеп үстөргән имсәк балаһына (Урал батырға) ана шулай хәбәр итеп өлгөрә миһырбанлыбыз:

“Шул кәмәңә тейә барлык терене.
Һин кораған ул кәмәнең аркылығы һәм буйы
Тигез булһын — *дүрт мөйөшлө* булһын ул”... —

ти Уралдың имсәк Әйәһе изге һыйыр. (“Дүрт мөйөшлө” королошта ла бар ғиллә — китғабыздың башкорт тәүтөйәге борон заман һәм шулай ук Геродот географияһында һәм Мәхмүт Кашғари картаһында ла дүрткел итеп күзалланған, исламға тиклемге зороастризм диненең намазлыктары ла дүрткел булған). Артабанғы вакиғаларҙы ла балсык китап Атан-Абыз-Әтизән (Уралдан) хикәйтләтә:

Кәмәгә тейәнем барлык ғайләмде, ырыуымды,
Кейек хайуан, йырткыстарҙы, оғталарҙың бөтәһен...
Алты көн дә ете төн туланы ел,
Дауыл сорнап алды шунан ер йөзөн.
Етенсе көн тыумышыңда басылды
Дауыл менән туфандың бәрелеше...
Тыңды диңгез, тынысланды ураған —
Туфан калкыу тукталды.
Астым төндөктө — бик сағыу якты бәрзе йөзөмә,

⁵¹ Уба-Ир-Түтәй (Апа-Ир-Кыз) — үзе Ир, үзе Кыз (гермафродит) тәбиғәтле Имир тәүбаба, үз кәүзәһенән бөтә Донъя-Ғаләмде хасил кылуысы.

Бактым диңгезгә — тып-тыныс бар донъя,
Ләм-балсыкка әйләнгән бар кешелек!
Түшәм тактаһылай такыр ер йөзө...
Тубыкланып йығылдым да иланым бер ултырып,
Ике битем буйлап акты күз йәшем.
Асык диңгеззә күземә төсмөрләнде яр-һызат —
Ун ике төбәкле һәрәйгән атау” ...

Тимәк, бөйөк туфан кайткандан һуң, таузары һәрәйеп, *ун ике төбәкле* коро ер хасил булған. Ошо *ун ике* һанында ла бар ғиллә. Был *ун ике төбәк* — *ун ике Әйә-Хозайлы* *ун ике* башкорт ырыуының тәйәге (*ете ырыулы* Бәжәнәк-Башкорт тәүкәбиләһе менән *биш ырыулы* Үсәргән-Канлы тәүкәбиләһе). Башкорт халкының тап 12 (*ун ике*) төп ырыузан торғанлығын абруйлы ғалим әйтә (С.И. Руденко. Башкиры. М. – Л., 1955 г., 50-нсе бит).

Дауамлайык шиғырҙы:

“Насар тауы тәңгәленә килеп терәлде кәмәм” ...

Был *Насар тауы* — үзебеззәң хәзерге Яман тау заһа! Әйе:

“Насар тауы тотоп торзо кәмәне, сайкалдыртмай.
Насар тау тотта бер көн, ике көн — сайкалмай кәмә.
Насар тау тотта өс көн, дүрт көн — сайкалмай кәмә.
Насар тау тотта биш һәм алты — сайкалмай кәмә.
Етенсе көн тыуғанда мин алып сығып сорғолттом
Күгәрсен;
Осоп китеп, тапмай төйәк, кайтты күгәрсен кире.
Алып сығып сорғолттом мин карлуғас;
Осоп китеп, тапмай төйәк, кайтты кире карлуғас.
Алып сығып сорғолттом мин карғаны;
Карға иһә, осоп китеп, күрзе һыу бүскәргәнән,
Кайтмай кире һис үзе; ашай за буклай ерзе” ...

Башкорт телендә был коштоң исеме Карға — караға, короға баҫ-тыртыусы йәғни кара-коро ерзе беренсе булып котлаусы изге кош икәнлеген билдәләй. Һәр яз һайын карзан асылған кара ергә беренсе булып карға осоп килә бит.

“Төшөп, дүрт тарафка корбан салдым мин,
Тора тауза изге артыш төтәттем:
Ете һәм ете төтөнлөк көйрәтәп.
Һауыттарына һындырзым мирт, камыш, кәзер-сыбык...
Хозайзар шул аңкка әркеп, өйөрөлдө әргәмә” ...

Текстағы Тора тау исеме балсык китаптан урыссаға “На башне горы” тип йәғни манара-тау мәғәнәһендә тәржемә кылынған; уға калһа, “манара” ла шул ук

фаллос — Тәүбаба Имирзың аталык ағзаһы “Тора тау” тигән һүз бит... Баш бабабыз яккан “ете һәм ете⁵² төтөнлөк” — үз кәүзәһенән Донъя-Ғаләм-Тереклекте хасил кылмыш Имир Тәүбабабыздың ерзән алып күккәсә урынлашкан ун дүрт йәне рухына корбан салыу ул. Башкорт халкы ошоғаса, язғы һыузар ташкан (үзенә күрә туфан калккан) осорза кара ер асылыу менән үк кырға сығып, усактар төтәтеп, Карға буткаһы тигән байрам узғара — туфандан һуң баш бабаға ошо изге коро ерзе йәғни Ерзең Терәге Тора таузы табып биргән изге кош карғаларға арнап бешерелгән бутканы шундағы тау-таштарға һылап китә (корбан сала)... Нухзамандан фәкәт башкорт халкында ғына һакланып калған туфанға бәйле йола был. Ошо ғиллә үзе генә дә башкорт халкы хәтеренең озонлоғон — донъя яратылған замандарҙан ук уның ошо ерзә тәйәкләнеп килгәнлеген күрһәтә.

“Өфө” исеменең языузарҙа сағылышы

Изге Өфө яктарына сит-яттарзың аяғын баһтыртмау кануны һәм уның рәхимһез үтәләше 922 йылғы Ибне Фазлан сәйәхәтнамәһенән үк күренә: башкорт тигән хәтәр кәүемдең уһаллығынан һык курктык: еренә аяк баһқан кешенең башын өзөп алып китә, кәүзәһе ятып кала, ти ул һәм башкорттоң барса сит кәүемдәр өсөн асык юллы халык-ара сауза калаһы Болғарға төпкә Башкортостандың кырыһынан – башкорт үзе рәхсәт кылған каруан юлынан ғына барып ирешә ул. Бына шул кәтғи сәбәп аркаһында изге Өфө калаһын сит-яттар белмәгән һәм тәүәрихтәренә дә, географик карталарына ла асык яза алмаған. Әммә шулай за ошо йәшерен мәғлүмәттең һирәк-һаяк төрлө сәбәптәр аркаһында сиктәребезҙән ситкә сарпылған осрактары ла булған, шуларзың күзгә салынғандарын кыһкаса мәғлүмәтләйем.

1. *Боронғо гректар мәғлүмәте.*

Безҙең эраға тиклем VII быуатта ук гректарға Өфө дин үзәге торған изге тау билдәле булған, улар уны *Рина* (Үр-Өнә//Үр-Өфө йәғни Өфө торған үр – тау), *Риней* (Үр-Өнә-өй), *Рифей* (Үр-Өфө-өй) таузары тип язғандар. Ғөмүмән Урал таузары ла шул исемдә йөрөгән.

2. *XI быуаттағы Мәхмүт Кашғарызың “Төрки телдәре һүзлеге”нә теркәлгән географик картала.*

Күпселек ғалимдарзың раһлауынса, был карта Мәхмүт Кашғарыҙан күпкә боронғорак төзөлгән булған, ғалим әзерзе файҙаланған. Был комарткы, моғайын, башкорттарзың бәйөк Кошан империяһы осоронда – бәйөк каған Афзалдың тәхете боронғо Башкортостан ерендә урынлашқан IV – V быуаттарҙа эһләнгәндәр, сөнки, башка боронғо карталарҙан айырмалы рәүештә, бында безҙең яқтың ер-һыузары, калалары һ.б. объекттары мул күрһәтелгән (әйткәндәй, Кошан калаһы ла бар, бәлки, ул Афзал кағандың баш калаһы булғандыр?).

⁵² 7+7 йәғни 14.

М. Кашғари иһә Каспий диңгезенең төньяғынан буйлап көнбайыштан көнсығышка табан үткән һәм шул йүнәләштә осраған төрки кәүемдәрҙең бер-бер артлы урынлашыу тәртибен төньякка табан һузылған һызыктар ярҙамында билдәләп яҙған. Был ерҙәр – ул сактағы Башкортостандың көньяк сиге булып тора. Төньякка табан тартылыусы Ирәмәл (Урал) тауҙары, Яйык (Жайкан), исеме күрһәтелмәгән Ағизел-Изел һ.б. йылғаларыбыҙ, исемле һәм исемһеҙ бик күп калаларыбыҙ билдәләнгән. Шулар араһында безҙең был мәкәлә темаһына иң кызыклығы – Ағизелгә Өфө (исемдәре язылмаған) йылғаһы койған ерҙә тирә-яғы һыу менән уратыулы “утрау” за (тап баяғы Алтай тауындағы сал карталағылай!) урынлашқан изге калабыҙ (хәзерге баш калабыҙ) Өфө ишараты бар, әммә уның ысын исеме, дини тыйыу (табу) ғәләмәтемелер, яңылыштырылып, Ағизелдең шактай үрге ағышында һул ярындағы Журжан (бозоп язылған Үсәргән) калабыҙың исеме менән теркәлгән.

3. Безҙең эраның VI быуат башы, Кытай тарихнамәһе буйынса.

500 йылда, башкорттоң бөйөк Кошан империяһының төньяк (Эске Башкорт һәм Тышғы Башкорт) яртыһында тәхетләнеп ултырмыш бөйөк Афзал қағандың вафатынан һуң, уның вариҫтары араһында тәхет өсөн башланған болғаклыктан файҙаланып, Кошандың һәм Кытайҙың кан дошманы жужандар Кошанға ябырыла. Арал диңгезенең төньяк ярында башкорт һәм жужан ғәскәрҙәре каты бәрелешеп, башкорт қағаны Ими-Бату көнбайышка қаса, ә жужан ханы Таған төньяк тауҙарҙағы **Өфө (Иву)** калаһына килеп етеп туктала. Тап шул осорҙа көнсығыштағы Турфан калаһының гөбөрнаторы, үзен шул **Иву (Өфө)** калаһына илтеп куйыуҙы һорап, Кытай императорынан юл һағауылына ғәскәр сакыртқан булған; ошо ғәскәр тураһында мәғлүмәт алған жужандар, куркышып, кире кабат үзҙәренең далаһына тәгәрләй; ә быны ишеткән Ими-Бату иһә ғәскәре менән жужандарҙың артынан төшөп, Арал диңгезенең төньяғында жужандарҙы тулыһынса тар-мар итә, Таған ханды үлтереп, сәсен тиреһе менән куша һызырып (скалып) алып, Кытай ғәскәр башлығына улъя кылып ебәрә. Озақламай тағы Кытай императорына илселек аркылы бүләктәр зә озатыла: биш асыл арғымак⁶⁹, алтын-көмөш, кеш йәнлек тиреләре һәм төрлө сәнғәт әсәрҙәре. Кытайҙан да йәнә илселек килеп, моң коралдарының бөтә төрҙәре менән һикһән музыкант, бурҙат төслә – ун төргәк, төрлө төслә алтмыш төргәк ебәк тукымалар тапшырыла бүләккә. Бүләктәрҙе кабул кылып алыу билдәһе итеп, Ими-Бату Кытай һарайына бер килке сәнғәт әсәрҙәре менән тағы бер илсәһен озата. 516 йылда Ими-Бату ғәскәрҙәре жужан ханы Вафа (кытайҙарса Фуба-хан) ғәскәрҙәре менән бәрелешеп, Ими-Бату әсир алына. Вафа хан уны, атландырған килеш ат бауыры астына аяктарын куша шакарып бәйләп (иғтибар итегез: эпосыбыҙҙағы Күсәк бей Карағөлөмбәткә кулланған яза!), ат аркаһында бер өзлөкһөз һелкетеп йөрөтөп үлтерә, баш һөйөгөнән әсер өсөн туҫтак яһатып ала. Ими-Батуҙың яҡындары Иран яғына қаса. Тәхеткә Ими-Батуҙың кесе қустыһы ултыра, уны **“Өфө (Иву) кағаны”** тип язып йөрөтәләр. һәм ул Кытай һарайы менән илселәр алыша. 521 йылда “Өфө қаған” жужандарҙы тар-мар итеп, хәзерге монгол далаларына қыуа. 522 йылда Кытай һарайына һуңғы тапқыр килә уның илсәһе, ыңғай һөйләшеп, бик күп бүләктәр алып қайтып китә. Ләкин **Өфө (Иву) каған**

озакламай жужандар менән нәүбәттәге бәрелештә еңелеп, каш менән күз араһында үзенең кесе кустыһы Яйыккай (Юеюй) тарафынан үлтерелә, тәхеткә Яйыккай ултыра. 534-537 йй. араһында Яйыккай үзе лә жужандарҙан еңелеп һәм мәрхүм каған Өфөнөң улы Бәзи (Биди) тарафынан үлтереләп, тәхеткә Бәзи ултыра, ә үлтерелмеш Яйыккайҙың улы һәүбән иһә Кытай һарайына каса ла тиззән ауырып үлә. Күп йылдар буйы үз-ара талаш-тартыш аркаһында дәүләтебез нык бөлөп, жужандар уғата көс туплап өлгөрә. 540 йылғы нәүбәттәге һуғышта Бәзи жужандарҙан тамам еңелеп, Бәзизе лә тыузырмыш ошо шанлы “бүре малайҙары” тарафынан төзөлгән, Бөйөк Кошан империяһының төньяк яртыһын тәшкит иткән дәүләтебез йәшәүзән туктап кыйрала.⁷⁰

4. VIII быуат гәрәп ғалимы Мөхәммәт ибне Муса әл-Хваризми яҙған “Ер һүрәте” китабында.

Етенсе климаттан (45 градус аркауҙан) төньяктарак урынлашкан калалар исемлегендә:

Ауфатарийа. Географик координаттары: 55 градус 20 минут буйлыҡ (долгота), 52 градус 10 минут аркау (широта). Был билдәләмә баш калабыҙ Өфө торған координатка тап килеүен иҫәпкә алһаҡ:

Ауфа-тар-ийа - Өфө-Тора-өйө, йәғни “хан тәхетте торған өй Өфө”.

5. X быуат гәрәп географы Ибне һаукал яза:

“Хазарға якын, Изел буйында, Бертас (Бүре-Атас йәғни ата бүрегә табыныусы Күбәләк-Тиләү башкорттары. – Й.С.); ләкин ул кешеләрҙең ере гөмүмән Хазар, Ырыҫ йәғни Сәрир (Ырыҫ йәғни Сәрир – Үсәргән башкорттары. – Й.С.) тип атала... Был ырыҫтар өс кәүем тәшкит итә: береһе Болғар иленә якын; уның батшаһы **Гунаба** (Көн-Аба//Көн-Өфө! – Й.С.) калаһында йәшәй, был кала Болғар иле баш калаһынан зурыраҡ. Икенсе кәүеме **Артандар** йәғни **Артайзар** тип атала; уның батшаһы **Арт** (ғәрәпсә бозоп язылған, йәки бозоп укылған **Артау//Уртау** – хәзерге Орск. – Й.С.) калаһында йәшәй. Ә **Желәбе** (**Силәбе**. – Й.С.) исемле өсөнсө кәүем үрҙәрәк урынлашкан. Ләкин саузагәрҙәрҙән бер кем дә Болғар баш калаһынан артабаныраҡ бармай; берәү зә **Артка** тиклем бармай, сөнки ул ерҙәрҙә йәшәгән кешеләр осраған һәр бер сит ил кешеләрен үлтерә”.

Күренеүенсә, Башкортостан тасуирланған һәм **Көн-Өфө** (Хәзерге Өфө) калаһы үз исемдә язылған.

6. 1221 йылда Сыңғыз хан ыҫтанына Кытайҙан илсе булып килгән Чжао Хундың язмаһы буйынса.

Темәсйән яуының кулына төшкән Үсәргән (джургән) кешеләре араһында Йылайырҙың (йәғни Үсәргәндең!) Түлғата Байан улдары — Коман-гүзәл, Селәүһен Кайсы һәм Ябаға исемле узамандарҙың да барлығы асыклана. (Алтан Тобчи, 109-ынсы бит).

«Үсәргән тәүәрихе»ндәге шәжәрә буйынса самалаһаҡ, әле әйтелгән Түлғата Байан — Бөйөк Башкортостаныбыҙҙың баш калаһы Көн-Өфө тәхетендә ултырған кенәз//көләр Казансы Тура улына, ә Коман⁵³-Гүзәл — Туксаба Казансы улына, Селәүһен Кайсы — Карада Киә Казансы улына һәм Ябаға — Ислам Киә Казансы улына тап килә. Был өсөү ысынлап та Көн-Өфө тәхет эйәһенең улдары

⁵³ Коман — ошо бабанан безҙең Солтановтарҙың кома//кама араһы киләләр.

икәнлеген ышаныслы тоҫмаллаткыс мәғлүмат бар кытайзарзың тәүәрихендә. Беренсенән, уларзың атаһы Казансы, ошо исеме менән түгел, ә үзе тәхеттә ултырған баш калаһының исеме менән ләкәпләнә унда, кытайзар тәүәрихендә: «*Кун-вэнь Ку-ва*» йәки «*Кун-вэнь У-хэ*». Быларзан шул күренә: Кун-вэнь тигәнә — Көн-Апан (Көн-Өсә), Ку-ва тигәнә — Коба (хәзерге Коба тау), йәғни «Коба тау калаһының көнәсе//кенәзе»; ә ләкәптең икенсәһе (*У-хэ*) лә шулай ук: «Өфө (Өхө) кенәзе...

7. “*Үсәрған тәүәрихе*”ндәге батшалар шәжәрәһенән.

Трә (Тура) бин Баба Төкләс -- XII быуатта йәшәгән Тура-хан үзе. Был Тура-хандың кәбер кәшәнәһе уның баш калаһы булған хәзерге Өфөнән алыс түгел Шишмә районының Түбәнге Тирмә ауылы эргәһендә һакланған әлегәсә, архитектор-белгестәр уның королошон ысынлап та XI — XII быуаттарға карата (Б.Г. Калимуллин. Башкирское народное зодчество. Уфа, 1978; 114-енсе бит).

Боронғо башкорт тәүәрихсәһе Кызрас Муллакаевтан заманында атаклы П.И. Рычков [Топография Оренбургской губернии, Уфа — 1999; 372 — 373-өнсө биттәр] һорашып язып алғанса, «хан Тура бин Баба Төкләс озонлоғо ун сакрымға һузылмыш бөйөк Өфө калаһының азаккы ханы булған». Мәсетле районы һөләймән ауылында табылған Әйле ырыу шәжәрәһендә боронғо Башкортостан 9 ханлыкка бүленгәнлегә, һәр бүлемдә кем хан булып торғанлығы күрһәтеләп, «1-енсе. Өфи кәлғәсен, Дим тамағын Тирәй хан биләде», — тип әйтелгән, йәғни «Тирәй» тигәнә — Тора-хан. (Башкирские шежере. Филологические исследования и публикации. Уфа — 1985, 67-нсе бит).

8. XIII быуат: итальян Марко Поло китабында -- Өфө.

Билдәле булыуынса, йылғыр ике саузагәр – Марко Полоның атаһы Николай Поло менән уның бер туғаны Матвей Поло 1250 йылда Константинополдән (хәзерге Стамбул) Кара диңгез аша Солдадияға (хәзерге Судак) килеп, Изел -- Урал регионына -- Алтын Урзаның Бәркә-хан иленә йүнәлә. Ул заманда Бәркә хан, үзе нигезләгән Сарай калаһының әсә һауаһынан арынмакка, иленең төньяғынараҡ йәйләүгә сығып, **Болғар** калаһында тора икән. Сәйәхәтсә бер туғандар, Болғарзағы шул Бәркә-хан һарайында йыл буйына кунак булғас, Бәркә-хан менән Хулагу-хан илдәре араһында һуғыш сығыу сәбәпле, килгән юлдарынан кире кайтыу мөмкинлегә өзәләп, сәйәхәтте артабан **көнсығышка** карай дауам итергә карар кылалар за, Болғарзан сығып, был илдең көнсығыш кырыһындағы **Укака** калаһына килеп етәләр. Болғар калаһынан **көнсығыш** тарафтағы был “Укака” калаһы һис тә, кайһы бер авторзар фаразлаған Саратов йә уның яһындағы башка кала түгел (сөнки Саратов төбәгә көньякта!) ә 1298 йылда Марко Поло ауызынан ишетеп, уның төрмәләгә ултырзашы Рустикан тарафынан латин телендә бозоп язылған (йәки тәржемәселәр бозған) **Уфака – Уфа** (йәки Өфөкәй -- Өфө) калаһы икәнлегә ауырлыкһыз аңлашыла. Сәйәхәтселәр, шул каланан киткәс, **Тигри** һыуын кисеп сығып, ун ете көн буйына кола яландан баралар за **Боһараға** килеп етәләр. (Марко Поло. Книга о разнообразии мира. Перевод И.П. Манаева, главы I и II). Әлегә **Тигри** тигән йылғаның да Яйык икәнлегә асык: был йылғаның буйзары борон заманда, моғайын, шәжәрәләребеззән билдәле **Тоғрил**

хандың биләмәләре булғандыр, шуға күрә йылға исемен дә Тоғрил (Тигри) тип тә йөрөткәндәрҙер.

Марко Поло китабында әйтелгәнсә, ул заманда Башкорт иле ысынлап та Бәркә-ханға буйһонған; Бәркә-хандың кәбере лә Башкортостан Республикаһының Усалы районындағы Өүештаузың башында, ғәрәп графикаһындағы ядкәртәшы ла һакланған. Бына уның тораташы һәм тексы (һүрәттә языузың аҫкы юлы күрһәтелмәгән):

Бәркә-хан кәбере

фи зиртдә әл-Шәих
Мхәмәдғинан әл-Өүш
.....әл-Шәих
Мхәмәд әл-ибн-әл-Бәркә
зирт орн Өүш әл-Мөхәмәт
фәсехбин
фи ғөмр Бәркә хан
бани Сарай
фи дәүләт Бәркә хан

Текстың хәзерге укылышы:

Был зиратта Шәйех-Мөхәмәдғайнан нәселенән -- Өүеш нәселенән... Шәйех-Мөхәмәд нәселенән улан Бәркәнең зират урыны. Өүеш нәселе Мөхәмәт нәселе -- уның ғүмере өзәлгән улы Бәркә хан. Был дәүләттең Сарай калаһын төзөүсә Бәркә хан.

9. XIII быуат: төрөк солтандарының баһаһы -- Өфөнән.

XIII быуат башында Ғоҫман дәүләтенең (хәзерге Төркиәнең) беренсе нигез ташын һалған һәм артабан дауам иттерткән *Иртоғрил бәһләүндең* асылда кемлеген, кайҙан һәм кайһы ырыуҙан килеп сыкканлығын әлегәсә бер кем дә төплә генә белмәгәнлектән, шуны башкорт хәтеренә таянып билдәләү мөмкин.

Иртоғрил исемен тап шул “Үсәргән тәүәрихе”нең 60-сы битендә Мүйтән бей ейәне Йор-ук (Жерук) исеме тәңгәлендәге тарихи аңлатма рәүешендә күрәбез: “Жерук, *Тоғрил хан* заманында бәк булып, хөкүмәт итер ине”. Тимәк, шәжәрәне төзөүселәр бәһләүәнебез Иртоғрилдың алыстағы Анталила бөйөк хан-солтан дәрәжәһенә ирешәһен, ә Мүйтән ейәне Йор-ук иһә уның шанлы бейзәрәнең береһе булғанлығын яҡшы белгәндәр. Ана шул хан-солтанлығын иҫәпкә алыптыр инде, “Үсәргән тәүәрихе”ндә Иртоғрил нәселдәренең бөйөк төрөк солтандары рәүешендәге үз аллы-айырым шәжәрәһен төзөгәндәр. Был комарткы хәзерге ғилми белешмәгә лә (К.Э. Босворт. Мусульманские династии. Справочник по хронологии и генеалогии. М., 1971, 185 — 186-сы биттәр) шактай тап килеү генә түгел, хатта уны бер килке мәғлүмәттәр менән байыта ла. Әммә беззе шәжәрәнең изге калабыҙ Өфөгә бәйлә баш өләшә кызыкһындыра:

1. Бәһләүән Тоғрил (Ир-Тоғрил). --
2. Хан бин Тоғрил Ғоҫман Ғази. --
3. Солтан Ур хан Ғази бин Ғоҫман. --

(Күренеүенсә, был уның исеме түгел, ә ләкәбе: Ур йәки Уртүбә калаһының ханы, тигән һүз. Был Уртүбә — хәзерге Орск калаһы урынындағы боронғо калабыз, 1391 йылда уны АкһакТимер емергән. Атаһы Ғоҫман Ғази вафатына тиклем был зат Башкортостандың Ур ханы булып торғандыр. “Ур хан тарих 724-селә” (һижрә менән) тигән аңлатмаһы бар).

4. Солтан Морат **Өфө** бин Ур хан Ғази. --

(Атаһы Ур хандың, йәғни азак Ғоҫман дәүләте солтанының, вафатына тиклем был зат Башкортостандың **Өфө** ханы булып торған).

5. Йылдырым Баязид... (артабан дауам итә).

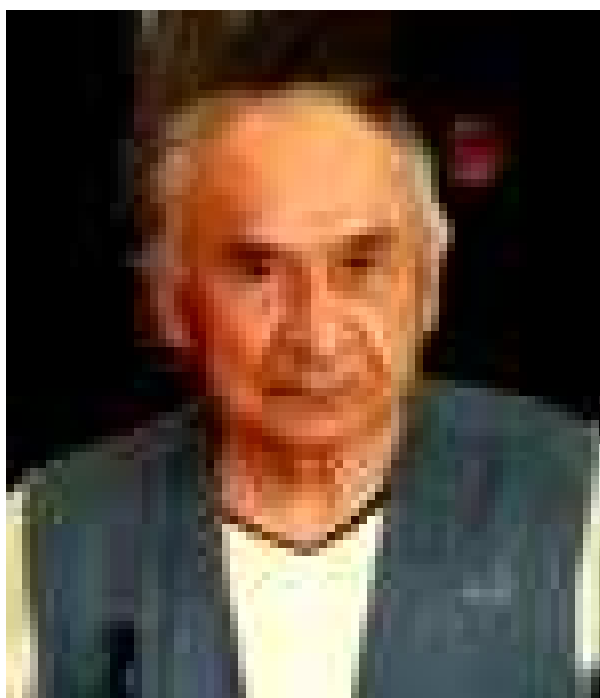
10. XV быуаттағы “Өфө ханы”.

Урыҫ йылғызмаларында 1481 йыл менән билдәләнгән “хан Тюменский” **Ибак//Ивак//Упак** шул йылда үзенең улдары Муса, Ямғырсы менән бергә Азов диңгезе якаһында кышларға калған Алтын Урза ханы Әхмәтте барып үлтерә.

Был **Ибак//Упак** – “**Өфөк (Өфө) кенәзе**” тигән һүз, ә асылы башкорт Уаккас хан. Өфө кенәзе булып ултырған сағында Уаккас үзенең кейәүен – Себер ханы Марзы үлтереп, уның тәхетендә (Төмән калаһы) хан булып кала, ләкин урыҫ йылғызмаларында һаман **Ибак//Упак - Өфө ханы** исемеңдә язылып йөрөй.

Килтерелгән бөтә мәғлүмәттәр изге калабыз Өфөнөң саллығын, “донъя яратылған” мифик замандарҙан ук барлығын һөйләй.

ЫРЫП ЯЗҒАН ЫРЫҢДАРЫБЫЗ

Бөйөк дәүләтебез Төрк кағанаты (552 – 745 йй.) заманынан калған Силәнгә -- Өргөн (Селенга – Орхон) ырын (рун) язмалы ядкәрзәрҙең [1] хәҙерге башкорт алфавитына әзмә-әз күсерелеше.

Башкаларым кеүек үк, байтак йылдар элек язылған әсәр был; уға тотонорға мине, әзәбиәтсене, дөйөм мәзәни мохтажлык мәжбүр кылды. Эш шунда: бабаларыбыздың атаклы ырын-ядкәрзәрҙең әлегәсә төрки телле галимдарҙан һәм бигерәк тә башкорттарҙан (һәй, үкенес!) туранан-тура укып караған һәм әлеге заман алфавитына теүәл итеп күсереп яҙған инсан юк: бөтәһе лә иҫке төрки телгә генә нигеҙләнеп эш иткән, башкорт телен иҫәпкә алмаған атаклы урыҫ галимы С.Е. Маловтың (1880 – 1957) билдәле өс хеҙмәтенән һәм шул галимдан тукланыусы мәшһүр И.В. Стеблеваның “Поэтика древнетюркской литературы и ее трансформация в ранне-

классический период” тигән китабынан күсереп шөгәлләнә -- шул аркала кайһы бер етешһезлектәр үрсеп китә.

Милләтем канбабаларының ядкәрзәрен йәш быуын милләттәштәрәм туған телебез кысәларында ырындарзан туранан-тура укыһын, укырға өйрәнһен, тип, ырын языулы текстың нумерланган һәр юлын нәүбәте буйынса айырым күсереп, астына шул ук нумер менән бөтә ырын-хәрефтәрен теүәл рәүештә бөгөнгө башкорт хәрефтәренә әйләндереп яззым, астарак текстың бөгөнгө башкорт телендәге укылышын өстәнем. Ырын языу уңдан һулга карай укыла, һүзәр бер-берәһенән ике нөктә (:.) менән айырыла. Интернет битенә урынлаштырыу кағизәһенә ярашлы, текстагы иҫкәртмәләрзең тәртип һандары дүрткел йәйәләрзә күрһәтелеп, шуларға тейешле аңлатмалары төп текст дауамында “Иҫкәртмәләр” тигән киҫәтеү астында төркөмләнә. Туған халкының һәм гәмүмән төрки халыктарының тарихы менән кызыкһыныусы һәр беребез был хезмәттән тейешле фәһем алыр, юғары синыйф укыусыларына һәм студенттарға ла кулайлы әсбаб булыр, тип өмөтләнем.

“Ырын” (рун, руна) – гәзиз бабаларыбыздың ағаска йә ташка ырып языу ысулы ул (башкорт кешеһе әлегәсә ағаска ырып бизәк һала йә яза, былар “ырын” тип атала). Үсәргән башкорттарының Әсә-Бүрөгә табыныусы Әсинә [2] йәки Ашина тармағы [3] нигезләгән Бөйөк дәүләтебез Төрк қағанаты (552 – 745) заманында Силәнгә [4] йылғаһы (көнъяклап Байкал күленә коя) буйында Белге Утан Укымышлығы [5] (бәғзеләр уны “Тоньюкук” тип укый) хөрмәтенә һәм Өргән йылғаһы (Силәнгәгә коя) буйында Көли [6]-туған [7] (731 йылда үлгән) батыр иҫтәлегенә улардың зираттарына 717 – 718 йылдар арауығында куйылған ядкәрташтар шул заман бабаларыбыздың тарихын һәм языу өлгөһөн иң зур текстар рәүешендә беззәргә килтереп еткергән иң киммәтле комарткылар булып тора (кағызға язылған ырын хәрефле китаптарыбызды, “язык” йәғни “языулы” мәжүси дин доғалары һанап, гәрәп баҫкынсылары юк итеп бөтөргән).

Иҫкәртмәләр:

¹ “Ядкәр” тигән боронғо башкорт һүзебеззе “йәдкәр” тип бозоп язмауығызды һорайым.

² Әсинә (Ашуна) – “әсәнән (ашанан)” – йәғни Әсә-Бүренән тыуған током тигән мәғәнәлә. Шунан килә Әсә-Бүренең боронғо ләкәптәре *суна* (һуна -- бүре), *шуна* (бүре) һәм “бүренән тыуған” үсүн башкорттары.

³ Үсәргән кәбиләһенең “ата бүренән тыуған” көнбайыш тармағы -- Әсүрә (Асура), шунан килә *сура-бүре* (һоро-бүре), *серый-волк*, америка ацтектарының *зорро* (соро-бүре тигәндән), шулай ук *Әсүрә-кан* (*һоро-бүре каны*) – Үсәргән этнонимы.

⁴ Силәнгә -- ташкын һыу тигән һүз.

⁵ Белекле, Билгеле Утан (төркизәр идара иткән Кытай) Укымышлығы (шунда укып кайткан) зат – Илтиреш қағандың ике туған апаһы, ә азақ катыны, Көли-туғандың кәбер ташына ырып язылған ядкәрзең авторы Юлык-туғандың үгәй әсәһе йәки апаһы.

⁶ Был исем инде “Колой” тип әйтелә. Иҫке төрки телдә “кө” – дан тигән һүз.

⁷ Туған – хан менән бер туған, принц.

Билдәле булуыңса, Ашина йәғни Үсәргән ырыуы баһадиры Быуман [8] 552 йылда үзен дәүләт башлығы – қаған тип иглан кыла ла тирә-яғындағы ырыу-кәбиләләрзе үз кулы астына бөрөү өсөн ныкышмалы һуғыштар алып бара. Һөзөмтәлә 555 йылға тиклемге көрәштәрзә бөтә Үзәк Азия, тип әйтерлек, яулап алына, 571 йылда иһә Төрки қағанат сиктәре көнбайышка табан Урта Азиялағы Амударъяғаса киңәйә. Әммә әске каршылыктар һәм көнъяк кырийзағы яуыз дошман Кытай коткоһо аркаһында қағанатта ырыу-кәбилә ара болғаныштар (582 – 603) кубынып, берзәм дәүләтебез үз-ара дошманлыклы ике өлөшкә --

Көнсығыш Төрки қағанат (Үзәк Азияла) һәм Көнбайыш Төрки қағанат (Урал – Урта Азияла) бүленә.

630 йылда Кытай менән һуғышта төркизәр еңеләп, ярты быуат буйына Кытайға буйһоноп йәшәй. 681 йылда Котлок хан етәкселегендә халык Кытай коллоғона каршы баш күтәрәп, Көнсығыш Төрки қағанат кабат тергезелә. 693 йылда [9] был Котлок хан үлгәс, урынына ултырған ағаһы Мышы [10] үзен Капаған [11] қаған (693 – 716) итеп иглан кыла, уның заманында Көнсығыш Төрки қағанат сиктәре кабат Манчжуриянан алып

Сырдаръяғаса киңәйтелә, төрки алғаскылары Сәмәркәндкәсә барып етә, ләкин гәрәптәрзән еңелә (712 – 713).

Капаған қағандан һуң тәхеткә ултырған уның улы Юллыктуған, Төрк Белеге қаған (716 – 734) ләкәбен алып, дошман Кытай һәм уның берләшмәндәренән дәүләтте курсалау өсөн, үзенең бер туған кустыһы – данлы яу башлығы Көли-туған менән бергә бер туктауһыз яу йөрөй, бик күп дәһшәттәрзе еңеп сығалар.

Искәртмәләр:

⁸ Быуман (ғәзәттә Бумын тип язалар) – дошмандарын быуыусы (Душитель) мәғәнәһендәге ләкәп, һуңынан Рәсәйзең Иван IV батшаһын Яуыз (Грозный) тигән кеүек.

⁹ Л.Н. Гумилев исәбе буйынса.

¹⁰ Кытай языуында Мочжо.

¹¹ Капаған – капак (һәр яклап та килешле) тигән һүзебеззән.

Төрки қағанаттың иң куркыныс һәм төп дошманы, әлбиттә, тарихи әзәбиәттә (миңеңсә, ырындарзы яңылыш укыу аркаһында) “табгач” [12] тип йөрөтөлгән Кытай империяһының хакимык итеүсе “Төньяк Вэй” (“Северная Вэй”) династияһы (батшалар нәселе) ул. Шуныһы бик ғибрәтле: Утан [13] тигән был дәһшәтле Кытай империяһын, ундағы саф кытай династиялы “Һуңғыраккы Йән” (“Поздняя Янь”) дәүләтен 397 йылда тар-мар кылып, Кытай йылъязмаларында “сяньби” [14] тип язылмыш үзебеззең Үсәргән башкорттары нигезләгән, тәхетендә беренсе император булып шул Үсәргән башкорттарының ғәййәр юлбашсыһы Тоб

Ағай (кытайса Тоба Гуй) узаман ултырған; был иһә уның ата-әсәһе кушкан исеме түгел, ә тап хәзерге башкорттағы “ил ағаһы”, “ил-аға”, “ил-ағай” тигәнебезсә, ололап та хөрмәтләп әйтелмеш ләкәп булып тора (бында хәзерге “ил” һүзен “туб” йәғни тупланмыш халык, түбә һүзе алмаштырған). Уға дәүләт төзөшкән һәм империяның етәкселек катламын хасил иткән башкорт кәрзәштәре лә тап шул ләкәп буйынса, уның кешеләре рәүешендә, ләкәбенә исем яһаусы –с ялғауы кушылып, Тоб Аға-сы (тобағасы, табғас, табғач) тип йөрөтөлгән дә ырынлы ядкәрташка ла шулай язылған, тигән фараз әзәбиәттә нығынған. Шул ук вақытта ырын языузарзағы “утбғч” йәки “тбғч” һүзен “утбағыусы” тип укыу алымы ла билдәле, был юлдарзың авторы ла шул алымды куллана. Табғастарзың тәүге быуын ғүмерендә улар империяның кытай этнослы чиновниктарың, дер-һелкетеп, тап сяньби-үсәргәнсә (төркисә) һөйләшергә, кейенергә, аш-һыу яраштырырға һәм йола тоторға мәжбүр иткәндәр, император һарайында “үсәргәнлек” шәп модаға әүерелгән. Әммә сяньби-үсәргәндәр (йәки табғастар) был дәүләт халкының егерме процентын ғына, ә кытайзар һикһәнен тәшкил иткәнлектән, өсөнсә быуын ғүмерендә үк төркизәр кытайға әүерелгәндәр зә Төрки қағанатының кан дошмандарына әйләнгәндәр...

Искәртмәләр:

¹² Был атама (утбғч) әле һүз барған ядкәрташтарза ғына сағылып, тикшереүселәр тарафынан дәрәс укылмай, миңсә.

¹³ Тарихи әзәбиәттә Тан.

¹⁴ Сяньби (үсен-би йәки үсер-би, сәрби) – көнсығыш үсәргәндәрзәң бер өлөшә; Тоба (хәзерге Тува) төбәгендә укмашып йәшәгәнлектән, “тоба” тип тә йөрөтөлгәндәр.

“Сяньби” зарзың ысынлап та Үсәргән башкорттары икәнлеген күргәзмәле дәлилләүсә бик һирәк һәм киммәтле һүрәттә тамаша иттертәйек (ул тап Кытайзы яулап алып хахимлык кылыусы сяньби-үсәргәндәр тарафынан эшләнеп, Кытайза һакланып калған). Тимер көплә яу юрғала-рында йән-фарман елеп барыусы ике яугирзәң һул кулында дәүләт тыузары (флагтары) елберзәй: берәһен – осо дүрт тармаклығын – дәүләттең дүрт юл башлығы хан тоткан; икенсәһен – биш тармак-лығын, Үсәргән кәбиләһенәң биш ырыу-ара башлығы бей елберзә-тә. Ә иң мөһиме -- башкортлоктоң сағыу билдәһе – хандың *уң кулындагы курай!*

Бына кайһы замандарзан ук телдән-телгә килеп етеп, хәзер инде “Каһым түрә” тип аталған йырыбызға күсерелеп, рухыбызға кеүәт бирә ул курай! Әгәр “Каһым” урынына “Тобағай” (Тоба-ағай”) тип йырлаһак, йәбешә лә куя үзенә:

Тоба-ағай менгән һоро юрғаның, вай, кем,

Маңдайында булыр урайы.

Тоба-ағай фарман биргән сакта, вай, кем,

Уң кулында булыр курайы.

Бер нәмә дә юктан бар булмай һәм барзан да юғалмай!

Шуны иҫкәртеү мөһим: бабаларыбыздың Өргөн – Инәсәй (Орхон – Енисей) ташъядкәрзәрен башлап өйрәнәүсә сит ил, шулай ук Рәсәй ғалимдары, төрки (шул иҫәптән башкорт) телдәрен белеп еткәргәүзәре аркаһындамыр, текстарзағы *асә (ачә)* һүзен яп-яңылыш *ир енесе* атамаһына кайтарып калдыралар, ә төрки авторзар шуларзыкын кабатлай. Ләкин төрки (шул иҫәптән башкорт) телдәрзә *әжә -- асә -- ача* һүззәре, билдәлә ғалим йөмләнә менән урыҫсалатып әйткәндә, түбәндәгеләрзә аңлата:

1. Мать.
2. Королева.
3. Старшая сестра.
4. Тетка, тетя.
5. Бабка, бабушка.
6. Супруга, жена.

7. Женщина. (Э.В. Севортян. Этимологический словарь тюркских языков. М., 1974. 232 – 233-сө биттәр). Былар иһә ырын текстарындағы шул атамаларзы һәм ошо хезмәт авторының иҫкәртеүзәрен дөрөҫ аңлай белергә ярзам итер.

Иң азактан Оло Языу һәм Кесе Языу текстарының хәзергә башкорт әзәби телендә иркен күсерелешә бирелә.

* * *

Паматник в честь Кюль-Тегина на берегу р. Орхон в Кошо-Цайдаме (Монголия).

Ташъядкәрзәрзәге иҫке төрки ырын язмаларының дөйөм

ДРЕВНЕТЮРКСКИЙ РУНИЧЕСКИЙ АЛФАВИТ

Начертание	Значение		Начертание	Значение	
	русск.	лат.		русск.	лат.
ⱦ Ⱨ ⱨ Ⱪ	а, ä	a, ä	ⱦ	ä	ä
ⱪ	б ¹	b ¹	ⱪ Ⱬ ⱬ Ɑ	нт	nt
Ɱ Ɐ Ɒ	б ² , ä	b ² , ä	Ɱ	нч	nc
Ⱳ ⱳ ⱴ Ⱶ	г	g	>	о, у	o, u
ⱷ	г	g	ⱷ ⱸ ⱹ	ö, ŷ	ö, ü
ⱻ ⱼ ⱽ	д ¹	d ¹	ⱻ	п	p
Ɀ	д ²	d ²	Ɀ	р ¹	r ¹
Ȿ Ɀ ⱽ Ȿ	з	z	Ȿ	р ²	r ²
Ɀ	ы, і	y, i	Ɀ	с ¹	s ¹
Ɀ	і ¹	i ¹ , ī	Ɀ	с ²	s ²
Ɀ	і ²	i ² , ī	Ɀ	т ¹	t ¹
Ɀ Ɀ Ɀ Ɀ Ɀ	к	q	Ɀ	т ²	t ²
Ɀ Ɀ Ɀ Ɀ Ɀ	к	k	Ɀ	ч	č
Ɀ	л ¹	l ¹	Ɀ Ɀ Ɀ Ɀ Ɀ	ш	š
Ɀ	л ²	l ²	Ɀ		
Ɀ	лт	lt	Ɀ	q	
Ɀ	м	m			
Ɀ	н ¹	n ¹			
Ɀ Ɀ Ɀ	н ²	n ²			
Ɀ	ң	ñ			

алфавиты:

Мин был ырындарзы укыуза, күпселеккә аңлайышлы булһын өсөн, урыҫ ғалимдары (һәм уларға эйәрәп төрки ғалимдар) эш иткән ошо тәүге дөйөм алфавитты кулланғайным, шуға күрә унда, башкорттоконан башка, дөйөм төрки өндәре генә бар. Әммә хәзерге заман фәне бер килке ырын-хәрәфтәрзең тап башкорт өндәре (h, ç, з, с, ң) рәүешендә лә укылырға тейешлеген раҫланы, минән һуңғылар ошо форсаттан файзаланыр тип уйлайым. Әлегә шул үзенсәлектәрзең беззең өсөн иң мөһимдәрен күрһәтәм:

Ырындарҙың өҫтәмә
укыйлышы

- ↓ - а, ә
- ↑ - и, й
- > - о, ы
- М - у, ө, уау
- D, P - ҙ
- Н, Ү - к, к
- λ - ҕ
- Ү - ң
- Ү - иҕ, ҕи, ҕә
- Δ - ик, ки, кы
- ↓, П - өк, ик, ко, кы, к
- Σ - нҕ
- Э - нз
- М - лт, лг
- Ω - нт, нг

Тимәк, был язма комарткыларыбызды киләсәктә ауыз тултырып саф башкортса укый алабыз.

1. КӨЛИ-ТУҒАНҒА АРНАЛҒАН ЯДКӨР (ОЛО ЯЗЫУ)

Большая надпись

: ҮҮННГҒ : Ү»↓⊙↓ГН : ҮҒ : НҮҮД : ҮҮҮ : ГҮҮН : ҒНҒГНН (1)
 : * ҮҮНН : ҮНН : Ү⊙ГҮҮ : ГНҒ : | * ҮНН : ГҮҮҮ : ГНҒ
 : Ү)»>δ : НҮНН :)ГҮҮ : Ү*ҮҮ :)ҮННННН :)ҮНН) * > δ
 : | * ҮНН : ГНН : | * ҮНН : Ү * > δ : ННННННН : НННН

(1) үзә күк : тңры : срә : йғз : йр : кылнтукдә : кынрә : кысы : оғлы : кылнмс : кысы : оғлынтә : үзә : чүмпәм : Бомн кғн : ыстымы кғн : олрмш : олрпн : түрк : боднң : ылын : түрүсын : утоутә :бырмс : ынты : бырмс :

(1) Өҫтә Күк : Тәңре, : аҫта Көрән Ер : кылынғанда : ике арала : кеше : улы : кылынмыш. : Кеше : улынан : өҫтә : әсәм-апам (Һыу-Һауа) : Быуман-каған, : Истәми [Ис-те-ми] (Әсә-Ата-би) [Оләсә-Йәнбикә, Олата-Йәнбирзе]⁵⁴ каған: ултырмыш. : Ултырып, : төрк бөтөндөң (бөтөн төркизәрзең) : илен, : турыһын (канунын) : тота : бирмеш : ине. : Бирмеш :

⁵⁴ Ис = Оләсә-Йәнбикә, те-ми (ата-би) = Олата-Йәнбирзе – “Урал батыр» эпосындағы тәүбабалар.

(1) Наверху Небо-Тенгри, внизу Зеленая Земля когда были сотворены, в промежутке этих двоих был сотворен человеческий сын. Выше человеческого сына – Ас-Аба (Вода-Воздух) Быуман-каган, Истеми (Аса-те-ми) каган (Бабушка-Янбике, Дедушка Янбирде) сидели...

4476 : hTnk : H1YNI : I#TTFD : 1XN : 4476 : hTnk (2)
 T@R9 : YFJF6 : I#JGH : H61>H : I#J1>H : Y)X>6 : GHX
 : GEKJH7F9 :)H4XN : NTEYT : I#TNQNI : EEЛHГK : I#
 J4HГ9 : I#4@>↓ : GEKJH7F1H7#K : NTГ9

(2) түрт : болң : коп : йғырмс : сүсүлпн : түрт : болңды : боднғ : коплмс :
 копбз : кылмс : бшлғ : йкнтрмс : тызчгт : сүкүрмс : ылгрү : кдркн : йышкә
 тгы : кырү : тмркығкә тгы : уконтрмс : кынрә

(2) дүрт : булындығында (тарафында) : күп :яу (дошман) имеш. : Сү (ғәскәр)
 һуғыштырып, : дүрт : булындығындағы : бөтөндәрзе (халыктарзы) : күп алмыш,
 күп бозоу : кылмыш, : башлыларын : йөгөндөртмөш, : тезделәрен : сүктермеш. :
 Алғарак (көнсығышкарарак) : Кызырған : йышкә (юшауға, үләнлеккә) тиклем, :
 кирегә -- : Тимеркапкаға тиклем : кундырмыш (ғәскәрен). : Ике арала

T)F# : JETG8 : I#T4>4J> : J> : RTNH : 9NR H4H>F#XГ (8)
 3TIF#T1J : 3TIF#T : JETG8 : J#9Г↓4D>6 : I#T)F#H1J : I#
 J> : ET : HNLNF) : I#THNH : J#9Г)X>6 : J#9ГTYE8 :
 : J>F#H : I#HГ : ENTH : 1@>@ET : 3T : I#@>@

(3) ыды оксз күк : түрк : нчә : олрор рмс : былгә кғн рмс : лп кғн рмс :
 бойрукысмә : белгә : рмс рнч : лп рмсрнч : бглрыймә : бодныймә : түзрмс :
 ны үчүн : ылг : нчәутоутмс : рнч : ылгүтоутп : түрүг : ытмс : үзынчә :

(3) ине үкһез күк төрк. : Анда : ултырыр имеш : Белге : каған [16] имеш, : алып
 каған имеш, : бойороктары йәнә : белекле : имеш бит, : алып имеш бит. :
 Бәкләре йәмғеһе, : бөтөнә (халкы) йәмғеһе : төз (тоғролокло) имеш : аның өсөн,
 -- : илен : шулай тотмош : бит, : илен тотоп : хөкөм : итмеш; үзенсә (үз үлеме
 менән)

: JXNYSF>@ : HNR : JTYN : ГA@FГ : ГA>D : I#J>6 : 3ET9
 LN : H4HГ4 : #4>1 : 41 : H1NH : A>6 : YENL : ГYFN8
 : H1Y9 :)X>6 : J>6 : Г@@ : 3@Г4 : 4@@H@> :)HГ4↓
 : JTYF9J@ : I#T)F# : ENF : F@ : I#J>F>D : I#J@FГ
 :)F# : ГHГ

(4) кргк : болмс : йғчы : сығутчы : үңрә : күн : утоғскдә : бүклы : чүлг : утбғч :
 тупут : пр : порм : кыркз : үчукорыкн : оутз утутр : кыутн : утутбы : бончә :
 бодн : клпн : сығутәмс : йоғләмс : нтғ : күлг : кғн рмс : нтә кысрә : ынсы : кғн
 :

(4) кергәк (гүр эйәһе) : булмыш. :Юклаусылар : һыктаныусылар : шунда : көн тыумыштан (көнсығыштан) : мүкле сүлдәгеләр, : утбағыусы (Кытай), : тибет, : абар, : бурум (Рим), : кырғыз, : өс уғыр хан, : ватасы (ватыусы) ут атар [17], : катый-көзән, : татабы [18] -- : барса : бөтөн (халык) : килеп : һыктанмыш, : иламыш. : Шундай : көйлө (шәп) : қаған имеш. : Анда һуңырак : энеһе : қаған :

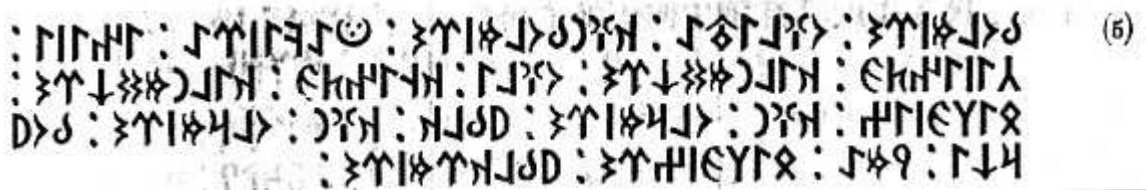
Иҫкәртмәләр:

¹⁵ Төрк – Торок (Тора) тау хозайы Тәңрегә (фаллоска) табыныусы башкорттар, улар менән 922 йылда Башкортостан тупрағында ғәрәп илгизәре Ибн-Фазлан да осрашкан.

¹⁶ Белге қаған йәки Төрк Белге қаған – Илтиреш қағандың һуңғы мактаулы ләкәбе.

¹⁷ Ватасы ут атар – бәғзеләр быны “утыз татар” тип укый. Миңсә, был – ваткыс артиллериянан ут атып һуғышыусы айырым кытай, йәки вьетнам иле булһа кәрәк.

¹⁸ Татабы – татар.

(5) болмс рнч : оғлыутә : кғнболмс рнч : нтә кысрә : ынысы : чысынтг : кылнмдук рнч : оғлы : кңынтг : кылнмдук рнч : былгсын : кғн : олрмс рнч : йблк : кғн : олрмс рнч : бойрукы : ймә : былгсн рнч : йблк рмс рнч :

(5) булмыш бит, : улы ла : қаған булмыш бит. : Анда һуңырак : энеһе :әсәһендәй [19] : кылынманы (булманы) бит, : улы : қаңындай (ханындай -- атаһындай [20]) : кылынманы (булманы) бит, :белекһез : қаған : ултырмыш бит, : ябалак (яман) : қаған : ултырмыш бит, : бойороғо : йәнә : белекһез ине бит -- : яман имеш бит. :

(6) бглры : бодны : түзсз : үчн : утбғч бодн : тблгын : күрлг : үчүн : рмкчысын : үчүн : ынлы : чылы : кы[ң]сүрткын : үчүн : бглы : боднлғ : йоңшорутукын : үчүн : түрк : бодн : ыллдж : ылын : ы[чғ]но : ыджмс :

(6) Бәкләре, : бөтөнә (халкы) : төзһөз (тоғролокһоз) : (булғаны) өсөн, : утбағыусы (Кытай) бөтөнә (халкы) : ярығыбыззы : күрә алғаны : өсөн, : арбаклағаны : өсөн, : энеле : -әсәле (барыһы) : ханға (каршы) һуғышканы [21] : өсөн, : бәкле :бөтөнләгөн : йомшартканы : өсөн : төрк : бөтөн (халкы) : иләүләнгән : илен : (жулынан) ыскынды : итмеш (ыскындырзы), :

: ƳYƎX : ɹH)ɹɹɹɹ : ɹɹɹɹ : ɹɹɹɹ : ɹɹɹɹ : ɹɹɹɹ : ɹɹɹɹ : ɹɹɹɹ (7)
 : ɹɹɹɹ : ɹɹɹɹ : ɹɹɹɹ : ɹɹɹɹ : ɹɹɹɹ : ɹɹɹɹ : ɹɹɹɹ : ɹɹɹɹ
 : ɹɹɹɹ : ɹɹɹɹ : ɹɹɹɹ : ɹɹɹɹ : ɹɹɹɹ : ɹɹɹɹ : ɹɹɹɹ : ɹɹɹɹ
 : ɹɹɹɹ : ɹɹɹɹ : ɹɹɹɹ : ɹɹɹɹ : ɹɹɹɹ : ɹɹɹɹ : ɹɹɹɹ : ɹɹɹɹ

(7) кҕндук : кҕнын : йытру : ыдмс : утбҕч : боднкә : бглк : орыоҕлын : кол болты : сылк : кызоҕан : күң болты : түрк : бглар : түрк әутын : ыуты : утбҕчы : бглар : утбҕч : әутын : утоутпн : утбҕч : кҕнкә

(7) кағанланған : кағанын : йотторзо : итмеш, : утбағыусы (Кытай) : бөтөнгә (халыкка). : Бәклеқ, :ир-уғлан : кол булды, : һылыу : кыз-уғлан : күң (күңдәм хезмәтсе) булды, : төрк : бәкләре : төрк : атын (исемен) : юйзы (әйләндерзе) : утбағыусыға (кытайға); : бәкләр : утбағыусы (кытай) : атын (исемен) : тотоп, : утбағыусы (кытай) : кағанға

Иҫкәртмәләр:

¹⁹ Йәғни атаклы үгәй әсәһе – Белге Утан Укымышлыһыһындай.
²⁰ Йәғни Илтиреш кағанға.
²¹ Илтиреш кағанға тиклемге “ябалак” (ямак) ханды уға каршы баш күтәреүселәр үлтереп, халык Кытай кулы астына ыға.

>ɹ : ɹɹɹɹ : ɹɹɹɹ : ɹɹɹɹ : ɹɹɹɹ : ɹɹɹɹ : ɹɹɹɹ : ɹɹɹɹ (8)
 : ɹɹɹɹ : ɹɹɹɹ : ɹɹɹɹ : ɹɹɹɹ : ɹɹɹɹ : ɹɹɹɹ : ɹɹɹɹ : ɹɹɹɹ
 : ɹɹɹɹ : ɹɹɹɹ : ɹɹɹɹ : ɹɹɹɹ : ɹɹɹɹ : ɹɹɹɹ : ɹɹɹɹ : ɹɹɹɹ
 : ɹɹɹɹ : ɹɹɹɹ : ɹɹɹɹ : ɹɹɹɹ : ɹɹɹɹ : ɹɹɹɹ : ɹɹɹɹ : ɹɹɹɹ

(8) күрмс : лгйыл : ысг күчг : бырмс : ылгру : күн : утоғскдә : бүклы : кҕнкә : тгы : сүлйү : брмс : уторҕры : тмркпҕкә : тгы : сүлйү : бырмс : утбҕч : кҕнкә : ылын : түрүсын : лыбырмс : түрк : крә : кмғ :

(8) күрер имеш (караp имеш). : Илле йыл : әсе көсөн : бирмеш. : Алғары : көн : тыуышка (көнсығышка) -- : Мүкле : кағанға : тиклем : һуғышып : бармыш, : ултыраклы : Тимеркапқаға : тиклем : һуғышып : бармыш, : утбағыусы (кытай) : кағанға : илен, : турыһын (канунын) : алып бармыш. : Төрк коро : күмәк :

ɹɹɹɹ : ɹɹɹɹ : ɹɹɹɹ : ɹɹɹɹ : ɹɹɹɹ : ɹɹɹɹ : ɹɹɹɹ : ɹɹɹɹ (9)
 : ɹɹɹɹ : ɹɹɹɹ : ɹɹɹɹ : ɹɹɹɹ : ɹɹɹɹ : ɹɹɹɹ : ɹɹɹɹ : ɹɹɹɹ
 : ɹɹɹɹ : ɹɹɹɹ : ɹɹɹɹ : ɹɹɹɹ : ɹɹɹɹ : ɹɹɹɹ : ɹɹɹɹ : ɹɹɹɹ
 : ɹɹɹɹ : ɹɹɹɹ : ɹɹɹɹ : ɹɹɹɹ : ɹɹɹɹ : ɹɹɹɹ : ɹɹɹɹ : ɹɹɹɹ

(9) бодн : рчә тымс : ыллг : боднрртм : ылм : мутыкны : кмкә : ылг : кзғнормн : тыррмс : кҕнлғ : бодн : ртм : кҕнмкны : нә кҕнкә : ысг күчг : бырүрмн : тыррмс : нчә тып : утбҕч : кҕнкә : йғы болмс :

(9) бөтөн (халык) -- : ир-әсә әйтмеш: : “Илле (дәүләтле) : бөтөн (халык) инем, : илем : өмөтө канә (кайза)? : Кемгә : иллек (дәүләтселлек) : казанырмын? -- :

тир имеш. -- :Кағанлыклы : бөтөн (халык) : инем, : кағаным канә (жайза)? :
 Ниндәй кағанға : эсе көсөмдө : бирермен?!” – тир имеш. : Анса (шулай) тип, :
 утбағыусы (кытай) : кағанға : яу (дошман) булдыш. :

: ǂǂǂǂ : ǂǂǂǂǂ : ǂǂǂǂ : ǂǂǂǂǂ : ǂǂǂǂǂǂ : ǂǂǂǂǂ : ǂǂǂǂǂǂǂ (10)
 ǂǂǂǂ : ǂǂǂǂǂ : ǂǂǂǂǂ : ǂǂǂǂǂǂ : ǂǂǂǂǂǂǂ : ǂǂǂǂǂǂǂ
 ǂǂ : ǂǂǂ : ǂǂǂǂ : ǂǂǂǂǂ : ǂǂǂǂǂǂ : ǂǂǂǂǂǂǂǂ : ǂǂǂǂ
 : ǂǂǂǂǂǂǂǂǂǂ : ǂǂǂǂǂǂ : ǂǂǂǂǂ : ǂ

(10) йғы болп : ытнү : йрутоно : омдук : йнә : ычкмс : бончә : эсг күчг :
 бырткгрү : скнмуты : түрк : бодн : үлүрйын : орғсрутйын : тыррмс : йокдо :
 брыр : рмс : үзә : түрк : тңрысы : түрк ыдукйыры :

(10) Яу булып, : этенеп, : йортонада : өмөтһөзлөк : йәнә : сикмеш. : Барса : эсе
 көсөн : бирә тороп, : ыскынманы (азат булманы). : Төрк : бөтөн (халкы) :
 “үләйем, : ырыуымды серетәйем”, : тир имеш, : жоғалыуға : барыр : имеш. : Өстә :
 төрк : Тәңреһе, : (ақта) төрк изге Ере :

: ǂǂǂǂǂ : ǂǂǂǂǂǂǂ : ǂǂǂǂ : ǂǂǂǂǂ : ǂǂǂǂǂ : ǂǂǂǂǂǂ : ǂǂǂǂǂ (11)
 ǂǂǂǂǂǂ : ǂǂǂǂ : ǂǂǂǂǂǂǂǂǂ : ǂǂǂǂ : ǂǂǂǂǂǂǂǂǂǂ : ǂǂǂǂǂ
 ǂǂǂǂǂǂǂ : ǂǂǂǂǂǂ : ǂǂǂǂǂ : ǂǂǂǂǂǂǂ : ǂǂǂǂǂ : ǂǂǂǂǂǂǂ
 : ǂǂǂǂǂ : ǂǂǂǂǂǂ : ǂǂǂ : ǂǂǂǂǂǂǂǂǂ : ǂǂǂǂǂǂǂ : ǂǂǂ

(11) собы : нчә тмс : түрк : бодн : йоук : болммзон : тыйн : бодн : болчон тыйн
 : кңм : ылтрс кғнғ : үгм : ылбылгә кутонғ : тңры : тупсынтә : укоукп : йүгрү
 : күтүрмсрнч : кңм кғн : йыты йгрмы : рн : утшкмс : утшрә :

(11) һүзен : анса (шулай) әйтмеш : “Төрк : бөтөн (халкы) : юк : булмаһын! -- :
 тиеп. -- : Бөтөн (халык) :булһын!” – тиеп. : Каңым (ханым -- атам) : Илитиреш
 кағанды, : өгәм (үгәй анам) Ил Белге катынды [22] : Тәңре : түбәһендән : кағып :
 (һөйөп) юғары : күтәрмеш бит! : Атам каған : егерме ете : ир (менән) : (юл) үтә
 сыкмыш, : үтешендә :

ǂǂǂ : ǂǂǂǂǂǂ : ǂǂǂǂǂǂ : ǂǂǂǂǂǂǂ : ǂǂǂǂǂ : ǂǂǂǂǂǂǂ (12)
 : ǂǂǂǂ : ǂǂǂǂǂǂ : ǂǂǂǂ : ǂǂǂǂǂ : ǂǂǂǂǂǂǂǂǂ : ǂǂǂǂǂǂ : ǂǂ
 ǂǂ : ǂǂǂǂǂǂǂǂ : ǂǂǂǂǂ : ǂǂǂ : ǂǂǂǂǂǂǂ : ǂǂǂǂ : ǂǂǂǂǂǂǂ
 : ǂǂǂǂǂ : ǂǂǂǂǂǂǂǂ : ǂǂǂǂǂǂ : ǂǂǂǂǂ : ǂǂǂǂǂǂǂǂ : ǂǂǂǂ

(12) йорйор : тыйн :күсдп : блқдкы : утғкмс : утғдкы : ынмс : тырлп : йтмср
 бюолмс :тңры : күч быртк : үчн : кңм кғн : сүсы : бүрытт : рмс : йғысы :
 уконтгрмс : ылгрү : укорғро : сүлп : тырмш : кобрutmш : кмғы :

(12) (уның хакта), өйөр-өйөр : төйнәй: күс, тип : ишетеп, : балыктағылар (калалағылар) : тауға ыкмыш (ағылмыш), : таузағылар : инмеш (төшмөш); : тирелеп (йыйылып), :етмеш ир булмыш. : Тәңре : көс : биргәне : өсөн, : ханым (атам) қаған : һуғышсылары : бүреләй : имеш, : дошмандары : куйзай имеш. : Алға (көнсығышка) карай, : кирегә (көнбайышка) карай : ғәскәрен йөрөтөп : тирмеш (халкын йыймыш), : күп ир итмеш. : Күмәге :

: 1045)22H : 1041Y : 1J>D : 7H99K9 : 10J>D : 7H99K9 (13)
 : H99N99K : 699K : 7)88>D : 1088J>D : 10X999 : 7)88>D
 >77>D : 1084D : 1399N99K : 6J799K : 7)88>D : 10)77K
 : 7>8848 : 10Y9K : 104

(13) йты йз р : болмс : йты йүз р : болп : лсрмс : кғн срмс : боднғ : күңдмс : укол дмс : боднғ : түрк : түрүсүн : ычғнмс : боднғ : чүмпәм : түрүсынчә : йрутмс : түлыс : утрдош :

(13) ете йөз ир : булмыш, : ете йөз ир : булып : алышырмыш (дошман менән алышкандар). : Қаған асрамыш : бөтөндө (халыкты), : (ошоғаса Кытайға) күңдәм хезмәтсе тигән, : кол тигән : бөтөндө (халыкты), : төрк : турыһынан (канунынан) : ыскынмыш : бөтөндө (халыкты) : әсәм-апам [23]: турыһынса (канунынса) : йөрөтмөш. : Төләстә [24] : утырзыш (ултырыш). :

77D :)88>D : 1778 : 1999 : 1079 : 70 : 7887 : 7777D (14)
 4 : 107777D :)88>D : H999H99D :)77H99 : 10499 : 107
 77D : 1>D : 7888 : 3874 : 488H99 :)H9999 : H999
 13>D :)77H99 : 107

(14) йбгоз : шдз : нтә : брмс : брйә : утбзч : бодн : йгы рмс : йырийә : бз кғн : утукоз озз : бодн : йгы рмс : кыркз : укорыкн : оутз утутр : кыутн : утутбы : укол : йгы рмс : кңм кғн : бончә

(14) Ябағаһы (ябайзары), : саты (хан токомдары) : анда (шунда) : бармыш. : Бирелә (көнъякта) : утбағыусы (Кытай) : бөтөн (халкы) : яу (дошман) имеш. : Арыла (төнъякта) : Абыз қағандың : туғыз уғыз [25] : бөтөнө (халкы) : яу (дошман) имеш. : Кырғыз, : уйғыр хан, : ватасы (ватыусы) ут атар, : катай-көзән, : татар -- : күп : яу (дошман) имеш. : Каным (ханым -- атам) қаған : быларға (каршы)

Искәртмәләр:

²² Өгәм (үгәй анам) Ил Белге катынды – был юлдарзы языусы Юлык-туған уны, Белге Утан Укымышлыһын, Ил Белеге тип кенә исемләй. Илтиреш қаған, үзе яу юлында сакта өйзә калған катыны вафат булғанын ишетеп, уны ерләргә кайтып китә (Белге Утан Укымышлыһы язған ядкәрзең 31-енсе юлын карағыз). Ә инде был ядкәрзең ошо 11-енсе юлына карағанда, тол калмыш Илтиреш қаған үзенең данлы ғәскәр башлығы һәм кәңәшсеһе, ике туған апаһы (старшая сестра) Белге Утан Укымышлыһына өйләнгән булырға тейеш; ә тәүге катынынан тыуған улы Юлык-туғанға (был ядкәрзең авторына) ул ысынлап та “өгәм” (үгәй анам) булып сыға.

²³ Йәғни үгәй әсәһе (апаһы) Белге Утан Укымышлығы төзөгән канун.

²⁴ Төләс – Талас, хәзерге Кыргызыстандағы кала.

²⁵ Туғыз уғыз – Күбәләк-Тиләү башкорттары бабаларының туғыз ырыулы кәбилә берлеге.

14NI : 14NI : R*YEQ : I*YNI : RJD : RHQ : R↓QY : NYGD (15)
 YJYH : I*HYIY : EYUR : HNYN : ↓RNYD : RYH : I*
 : I*YNYNI : EYURH : I*YNYH : YRYD : I*QYKYH : Y
 YNYQY : YRYD

(15) кырк : рутуқы : йты : йолы : сүамс : йгрмы : сүңс : сүңсмс : тңры : йракдук : үчүн
 : ыллг : лсртмс : кғнлғ : кғн : срутмс : йғығ : бз кымыс : тызлг : сүңүрмс : бшлғ :
 йүкнтүр

(15) кырк артығы ете (йәғни 47) : юлы (тапкыр) : һуғышқа йөрәмөш, : егерме :
 һуғышта : һуғышмыш. : Тәңре : ярлыкағаны : өсөн : иллеләрзе : илһез итмеш, :
 қағанлыларзы : қағанһыз итмеш, : яузарзы : боҙа кымыш (кыйратмыш), :
 тезделәрзе : сүктермеш, : башлыларзы : йөгөндөрмөш.

S : YDJYD : 1NYH : I*YH : I*YD : RY : YRYH : ENYH (16)
 Y : YRYH : RYH : RYNYH : I*YH : YD : YRYH
 : RYH : RYH : YRYD : RYH : YRYH : RYH : RYH
 YRYH : RYH

(16) түрүт : кзғнп : очә : брмс : кңм : кғнкә : бшлийо : бзкғнғ : блбл : тыкмс :
 олтүтүдә : үзә : чым кғн : олурты : чым кғн : олрпн : түрк : боднғ : йычә :
 ытды : ыгты : чығнғ

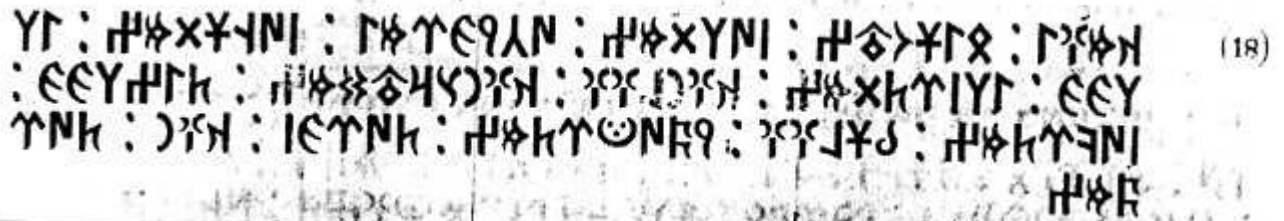
(16) (Атам шулай) турылар (канундар) : казанып : оса (вафат була) : бирмеш. :
 Ханым (атам) қағанға : (дошманыбыз) башлайы (башлығы) : Абыз қағанлы :
 балбалдар (тораташтар) : тегелмеш (куйылмыш). : Ул турыла (канунда) : өҫтә --
 : әсәм, қаған : ултыра [26]. : Әсәм, қаған, : (икеһе бергә) ултырып, : төрк бөтөндө
 (халкын) : йәшә : итте (йәшәтте), : икте (сәсте) : сығанак (йәшәү сығанағы).

RY : RYH : YRYD : YRYD : RYH : RYH : YRYD : YRYH (17)
 RY : YRYD : RYH : RYH : RYH : RYH : RYH : RYH

XYNI : RYH : RYH : RYH : RYH : RYH : RYH : RYH (178)
 RY : RY : RYH : RYH

(17) чым кғн : олрутукдә : үзм : утордош : бодн : үзә : шдртм : чм кғн : бырлә :
 ылгрү : йшл үгз : шнтон : йзыкә тгы : сүлдемз : укорғро : тмркпғкә : тгы :
 сүңдемз : күгмн : шә : кы

(17) Әсәм, қаған : ултырғанда : үзем : тордош : бөтөн (халкы) : өстөндә : сат (солтан) инем. : Әсәм, қаған : (менән) бергә : алғары (алдағы, көнсығыштағы) : Йәшел ыуыззағы [27] : Шантуң [28] : ясылығына тиклем : ғәскәр илттек без, : уйғыр кырына, : Тимеркапқаға : тиклем : һуғыштык без, : Күгмән [29] : аша : килеп

(18) кмғы : быш оутз : сүлдмз : үч йгрмы : сүңшдмз : ыллг : ылсртдмз : кғнлғғ : кғнсрүтдмз : тызлг : сүкртмз : бшлғғ : йкүнтртмз : түргс : кғн : түркмз

(18) күмәге : утыз биш (тапкыр) : ғәскәр илттек без, : егерме өс (тапкыр) : һуғыштык без, : иллеләрзе : илһез иттек без, : тезлеләрзе : сүктерзек без, : башлыларзы : йөгөндөрзөк без. : Төргөш : қаған : (үз) төркөбөз

(19) үчүн : бызнә : йңдукын : үчүн : кғны : ұлты : бойрукы : бғлары : ймә : ұлты : онук : бодн : мғк : күрты : чүмз : пәмз : утоутмс : йыр соб : ыдсз : болмзон : тыйн : збоднғ : ытп : йр

(19) (булғаны) өсөн, (шулай була тороп та) безгә (карата) яңылышлығы : өсөн : қағаны үлде, : бойороғо (бойороусы вәзире, премьер-министры), : бәкләре : йәнә : үлде. : Уң ук : бөтөн (халкы) : имгәк : күрзе. : Әсәбез:-апабыз: тотмош [30] : Ер-һыу эйәһез : булмаһын : тип, : аззы (аз һанлығы) бөтөн (халык) : итеп : яратыусы

Иҫкәртмәләр:

²⁶ Белге Утан Укымышлығы менән Илтиреш қаған берлектә идара итеуенә ишара.
²⁷ Йәшел ыуыззағы – Йәшел йылғалағы, хәзерге Кыуанһыу (Хуанхэ).
²⁸ Шантуң – хәзерге Пекин янындағы қала.
²⁹ Күгмән – Күк Ирәндек (Көнъяк Ирәндек) тауы.
³⁰ Белге Утан Укымышлығы сығарған канундар буйынса йәшәүсе.

: *Y4ГI : H*HГГГ : HГГ : ГШ>Д : *DГГН : ГHГ : E2Y4D
 : Г)»>Д : ГHГН : Г)ГН : ГM4DГHН : H*HГГГ : Г>D»>↓
 9ГH)»H*H : HIXГ : Д>YГГГ : H*EГГ : ГM>Д : Г>↓YHГ
 *4DГГ)»>Д : HН4ГHН : H

(20) брс бг : рты : кғнут : бөнтә : быз : быртмз : сыңам : укончйоғ : бртмз : үзы
 йңдты : кғны үчты : бодны : күңукол : болты : күгмн : йыр соб : ыдсз :
 клмзонтийн : зкыркз : боднғйрут

(20) Барс бәк : ине. : Каған атын (исемен) : бында (уға) без : бирзек без, : (уға)
 һеңдем : кесеһен (кесе һеңдемде): бирзек без. : Үзе яңылышты -- : кағаны осто
 (вафат булды), : бөтөнө (халкы), : күндәмдәре кол : булды. : Күгмән : ер-һыуы
 [31] : әйәһез : калмаһын тип, : азын кырғыз : бөтөн (халкы) йортона

ГЗ : Г)»>Д : ГY : ГY9 :)H4»H : HГEY : H*HГГГ : Г)D
 : ГEГ : ГH)H*H*H : >4ГY>↓ : H*H*HГГГ : H*H*H*H>Ш>↓
 ↓ : ГYXNГ> : H*H*HГГГ : H*H*H*H>Ш>↓ГЗ : Г)»>Д : HГГH
 HГ : H*H>Д : ГY>↓ : Г>

(21) йнә : быртмз : лгру : қаркн : йшғ : шә : боднғ : нчә уконторутмз : нчә
 ыгдмз : укорғро : кңуутрмнкә : тгы : түрк : боднғ : нчә уконтрутмз : нчә
 тдмз : олүдкә : укол : уколағ : болмс : рт

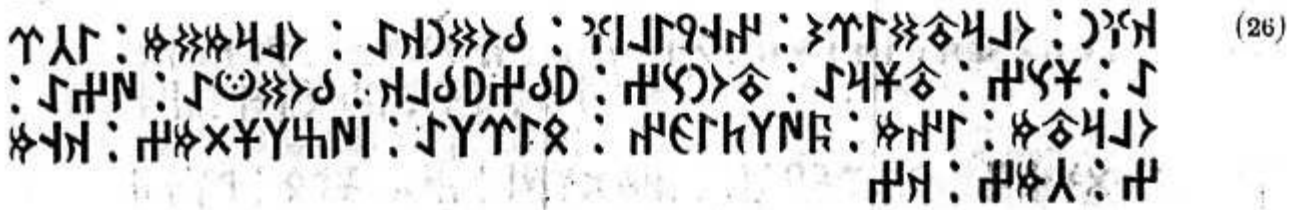
(21) йәнә барзык без. : Алғары (көнсығыштағы) : Кызыркан : юшығы (үләнлеге) :
 аша (узып), : бөтөнөһө-нисә (күпме) көн торзок без, : нисә (ни саклым) үттек
 без! : Кирегә (көнбайышка) карай : Киң Үтәрмәнгә : тиклем : төрк бөтөндө
 (халкын) : шунса (киңлеккә) кундырзык (еректерзек) без, : шунса тотток без, : ул
 вакытта : кол : коллоғон : белмәс : ине. :

ГY : HГГH : ГHГ : H*HГГH : H*H : H*HГ : H*)ГHГГ
 : ГГ9Г4Y : Y4Y4D : ГГYHГHН : YX :)»>Д : ГYEГ : H
 Г*H*H*H : H*HГГH : H*H :)»>Д : HГГH : ГH*H*H

(22) нчә кзғнмс : ыгтмс : лмз : түрүмз : рты : түрк : оғз : бглары : бодн : сдң : үзә
 тңры : бсмср : срәйыр : тлнмср : түрк : бодн : лңн : түрүнң : кмрутуты

(22) Шунса қазанмыш : итмеш -- : илебез, : турыбыз (кануныбыз) : (бар) ине. :
 Төрк, : уғыз бәкләре, : бөтөнө (халкы) : ишетегез! : Өҫтән Тәңре : баһмаһа, : астан
 Ер : теленмәһә, -- : төрк : бөтөн (халкы), : (һинең) илеңде, : турыңды
 (кануныңды) : кем арытты?!

күтәрмеш : Тәңре, : ил биргән Тәңре : “Төрк : бөтөндөң (халкының) : аты (исеме), : күсе : юк булмаһын, : тип, :

(26) кҕн : олрутды рнч : нң йылсғ : боднкә : олрмдм : ычрә : шсз : утшрә : йбз
йблк : боднтә : үзә : олрутм : ынм : күлтыгн : бырлә : сүзлшдмз : кңмз : чмз :
кз

(26) (мине дә) каған (итеп) : ултыртты бит. : Аның йәлсегән : бөтөнәнә (халкына)
: ултырманым, : эсендә : ашһыз, : тышында : тунһыз : яуыз-яман : бөтөндөң
(халыктың) : өстәнә : ултырзым. : Энем : Көлитуған : (менән) бергә : һөйләштек
без : “қаңбыз (атабыз), : әсәбез : казанышын (юғалтмайык)!” –

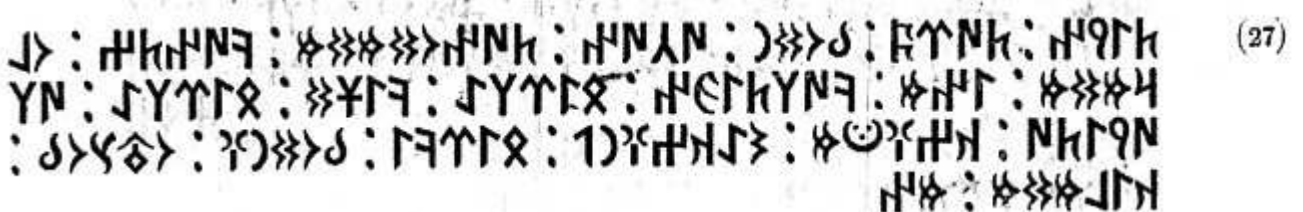
Иҫкәртмәләр:

³¹ Күгмән ер-һыуы – Күк Ирәндек ер-һыуы – Төрки кағанаттың кағандар токомон башлаусы Әсинә (Үсәргән) башкорттарының тыуған төйәге.

³² Илтиреш йәки Төрк Белге кағанды.

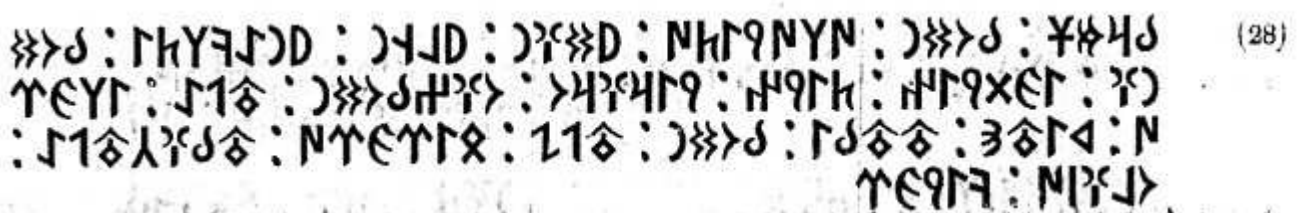
³³ Өгәм – үгәйем, ә был осракта “үгәй анам” тигән һүз.

³⁴ Белге Утан Укымышлыһын.

(27) тыйн : түрк : бодн : үчүн : түн одммдым : күнтз : олрмдм : ынм : күлтыгн :
бырлә : кышд : бырлә : үлүйытү : кзғнтм : нчә кзғнп : быркы : боднғ :

(27) тиеп. : Төрк бөтөн (халкы) : өсөн : төн йокламаным, : көңдөз : ултырманым,
: энем : Көлитуған : (менән) бергә, : ике сат (хан токомо) : (менән) бергә : оло
етешлекте : казандым. : Шунса казаныц, : (хатта) бер-ике генә : бөтөнгә дә
(халыкка да) : ут-һыу (зыяны) : кылманым. : Мин

(28) брмш : бодн : үлү йытү : йдғн : йлңн : йнә улты : боднғ : ыгдйын : тыйн :
йырғро : оғз бодн : утпә : ылгрю : кыутн : утутбы : бодн : утпә : быргрю :
утбғчутпә : олғсү : кыйгр

(28) бармыш (барған) : бөтөн (халык) : үлергә етешеп, : йәйәүлеһе, : яланғасы : яныма килде. : “Бөтөнөмдө (халкымды) : игелекләйем!” -- : тип, : йырағырак (төнъяктарак): уғыз бөтөнгә : үттем, : алғарак (көнсығыштарак) : катай-көзән, : татабы (татар) : бөтөндәренә (халыктарына) : үттем, : бирегәрәк (көнъяктарак) утбағыусыға (Кытайға) үтеп, :оло һуғыш : егерме ике (тапкыр)

46 : *ENYN : HAN46 : *6>↓ : >HHJ4D : ГТЧК : JYIGF
 : *6>↓ : *KET : NTEYTK : *6>↓ : ГЛHYN : HNYN
 *JGHYN : *6>↓ : *MGNDS : *6>↓ : ЭYTL : *J>6
 : LXEYU4YF : *

(29) кысрә : тһры : йрлкзо : укоутм : бр үчүн : үлүтм : бр үчүн : үлтчы : бодһғ : тыргрү : ыгтм : йлң бодһғ : утонлғ : чығһ : бодһғ : бйтылтм : збодһғ : үкшкылутм : ығрллгдә :

(29) кисерзем. : Тәңре : ярлыканы: : котом : бар өсөн, : өлгөм : бар өсөн : үлеүсе : бөтөндө (халыкты) : тергезеүле : иттем, : яланғас бөтөндө (халыкты) : тунлы (иттем), : юксыл : бөтөндө (халыкты) : байыттым, : аз бөтөндө (халыкты) : куш (ишле) кылдым. : Уғыры (уйғыр) иллегендәге :

F : JYH : 1>↓ : *MGN : HNYD : *MGNHDS : 1>↓ : *6>↓ :
 Г : 1YHH : ENYKH : J>↓ : YNYTG : ELYEIG : GHYN
 ↓>λ> : *YH4H : GM>JYET : L>HN : HETKYN : *H
 ГY : HETKYN : *H : J>

(30) бодһғ : укоп : бз кылтм : йғсыз : кылтм : укоп : мнә : күрты : ысг күчг : бырур : бончә : кргкболты : кңмкғһ : очдукдә : ынм : күлтығһ : йы

(30) бөтөнгә (халыкка) : күп : бозоу кылдым, : (уларзы) яуһыз (ғәскәрһез) : кылдым, : күбе : миңә : күрзе (караны, буйһондо), : әсе көсөн : бирер (ине). : Шунса : хакимык : казанып, : энем : Көлитуған : үзенсә (үз үлеме менән) : гүр әйәһе булды. : Атам қаған : осканында (вафат булғанында) : энем : Көлитуған : ете (йәштә қалды).

J6Y : HETKYN : *H : JY6>↓ : >>6H : *EN : EKD6>
 : HNYKH : HNYG : *YH4H : JYH4D : GTEYIG : GM
 H6>H> : H6XYN : J16H>Y> : >>λ> : GYHHJ>
 HIG : ↓6>6> : λY66 :

(31) омй тг : өгм : кутон : укоутңә : ынм : күлтығһ : рутболты : луты йгрмы : йшыңә : чым кғһ : ылын : түрүсын : нчә кзғһты : лутычоб : соғдуктпә : сүлдмз : боздмз : утбғч : онутоутук : быст

(31) Номайзай : өгәм (үгәй анам) катын [35] : катында (янында) энем : Көлитуған : ир-ат булды [36]. : Егерме алты : йәшендә : әсәм (менән) қағандың : илен, : турыһын (канунын) -- : шунса қазанышты : илтешеп, : Соғдка үтеп : һуғыштык без, : (уны) боззок без, : утбағыусының (Қытайзың) : уң тотоғон (уң флангыһын тотосуы ғәскәрен) : бақтык.

ҠД : ҺГЛҠД : ↓ Ҡ > Ҡ Ҡ : ГХЕК>ДЛГ : ҠҠЗД : Һ"ЕГКҮНҠ (82)
 : ЕНЛД : ГЗД> : ЛН)ҠН : ГЗҠЛНҠД : ГЗ Ҡ > Ҡ ҺЕҮ : ҠЛН
 НЛ : ЛҠН(Ҡ)ЛЛ : ЛҠҠД : Һ Ҡ > ГГ : Һ Ҡ ЗҠЛДЛ
 ҺД : ҠҠЛ)НЗ Ҡ : ГҠҮҠ : Һ Ҡ ХҠ

(32) көлтығн : йдғн : опл йотгды : оң утоутук : йорчын : йрклғ : лгнутоутды : йрклғды : кғнкә : нчолды : олсүг : нтә йуккышдмз : быр аутз : йшыңә : ччә[сн]үркә : сүңшдмз : ңлкы : утдкнчорң : боз

(32) Көлитуған : йәйәүләп : ап-алға тейзе (ташланды), : уң тоток : әйәрсенен -- : яраклык (көп-корал) : алғанын тотто, : яраклыны (көп-кораллыны) : қағанға : инселәне (бүләк итте). : Оло һуғышта : анда : (аларзы) юк қылдык без. : Утыз бер : йәшендә : сәсә-сәңкемгә [37] (қаршы) : һуғыштык без, : иң алға : үткән осорза : бузы (буз аты)

Иҫкәртмәләр:

³⁵ Катын – қаған катыны Белге Утан Укымышлығы.
³⁶ Көлитуған батырзы уның үгәй анаһы Белге Утан Укымышлығы тәрбиәләп ир-ат корона еткергән.
³⁷ Сәсә-сәңкемгә -- Үсәргән ырыуының Әсә-Бүрегә табыныусы әсә тармағына.

: ГХЕК : ЛНГ : Ҡ Ҡ > Д : Ҡ Ҡ ДЛҠДҠҠ : ГЛНГ : ГЛҮН (83)
 Ҡ > Ҡ : ЕҮ Ҡ Х : Ҡ Е : (Е)ҮГЛНЕ : ЗЛН : ГЛҮН : Л Ҡ > Д
 ГХ Ҡ Д : Л Ҡ ГЛҠД : ГЛҮН : Л Ҡ > Д : ГХЕК : ЛНГ : Ҡ
 КГГ : ЛҠҠ : (Л)НГ : Г Ҡ >) > : ↓ Ҡ Ҡ Н : Л Ҡ

(33) ұлты : кынты : ышбрә ймутр : боз утғ : бынп : тгды : олутнтә : ұлты : үчнч : йгнсыл[г] : бгң : кдмлг : уторғут : бынп : тгды : ол утнтә : ұлты : йркынтә : йлмсынтә : йүзрутук : уконруты : йыз[кә] : бшыңә : бырт

(33) үлде. : Икенсе (тапқыр) : Эшбара Ямтарзың : буз атын : менеп : тейзе (ташланды), : ул аты ла үлде. : Өсөнсә (тапқыр) : Йөгөн Һөлөк : бәктең : ике азымлык (юрға) : туры атын : менеп : тейзе (ташланды), : ул аты ла : үлде. : Ярағына (дошманына) : елмешендә : йөззәрсә ук : кундыртты, : езле (ез кәпәсле) : башына : берәүе

DL̋⊙ : ENIJ̋ : HHHYTYGRT̋↓ : TYE̋ : ETNK : H̋H̋XEH̋ (34)
>S̋Y̋D̋ : H̋Y̋T̋Y̋J̋ : (>)↓̋HD̋S̋T̋Y̋ : T̋T̋H̋G̋J̋⊙ : 4̋H̋X̋Y̋G̋H̋↓

Y̋T̋Y̋J̋ : H̋H̋X̋H̋>̋ : J̋K̋YN̋G̋ : >Y̋Y̋HD̋G̋E̋Y̋NK : T̋ED̋G̋ : GM (34A)
 : H̋EH̋K̋YN̋G̋ : G̋X̋Y̋D̋ : T̋H̋K̋ : H̋T̋ : J̋E̋D̋H̋H̋

(34) тгдкын : түрк : бглар : укоп былырсыз : ол сүт : нтә йуккышдмз : нтә кысрә
 : йрбайрук[о] : олғркн : йғыболты : ныйнп : түргыйрғон : күлтә : боздмз :
 олғыркнзкнә : рн : тзп : брды : күлтыгн : [алты отуз] :

(34) тейгәнән : төрк : бәкләре : укып : белерһегез. : Ул һуғышсыларзы : анда юк
 кылдык без. : Анан һуңырак : Ер-Байырка, : Оло-Иркен : (безгә) яу (дошман)
 булды. : Аны еңеп, : Түрге Йырғын : күлдә : (аларзы) боззок без. : Оло-Иркен аз
 ғына : ирен (һуғышсыларын) : тезеп : барзы. : Көлитуған : [утыз алты] :

: Y̋Y̋H̋ : G̋H̋G̋D̋ : EN̋Y̋NI̋ : H̋H̋X̋Y̋NI̋ : J̋T̋G̋H̋H̋Y̋G̋D̋ : J̋Y̋Y̋D̋ (35)
)X̋>̋D̋ : H̋H̋Y̋G̋D̋ : T̋G̋Y̋D̋ : J̋Y̋Y̋G̋ : Y̋Y̋Y̋G̋ : H̋H̋EN̋G̋ : H̋T̋Y̋NI̋
 Y̋Y̋NI̋ : T̋X̋Y̋T̋Y̋L̋Y̋Y̋ : J̋Y̋Y̋G̋G̋ : H̋G̋Y̋Y̋H̋ : H̋H̋X̋Y̋D̋ : J̋X̋>̋ : Y̋
>>↓̋HD̋S̋ : H̋EH̋K̋YN̋G̋ : H̋H̋X̋

(35) йшыңә : кыркз утпә : сүңдмз : сүңүт : бутмы : кырг : сүкпн : күгмн : йышғ :
 утоғә : йорып : кыркз : боднғ : одә : бсдмз : кғнын : бырлә : соңә йышдә :
 сүңшдмз : Күлитыгн : бйрукон

(35) йәшендә : кырғызға үтеп : һуғыштык без. : Һөңгә : бөтөмә (буйы) : карзы :
 сығып, : Күгмән (Күк Ирәндек) : юшауға (үләнлеккә) : үткәнсе : йөрөп, : кырғыз
 : бөтөнөн (халкын) : йоклағанында : бастык без, : кағаны : менән : Сөң юшауза :
 һуғыштык без. : Көлитуған : Байыркының [ак айғырына] :

X̋>̋ : ET̋G̋ : G̋G̋Y̋)>̋↓ : ET̋ : Y̋G̋G̋ : G̋X̋EH̋ : >DJ̋T̋ : T̋H̋G̋G̋ (36)
 : H̋G̋H̋J̋X̋>̋ : Y̋Y̋Y̋Y̋X̋H̋ : Y̋H̋Y̋↓̋HD̋S̋ : J̋X̋EH̋X̋EH̋J̋>̋ : G̋X̋>̋Y̋ : Y̋Y̋Y̋
 H̋G̋J̋ : H̋G̋Y̋G̋ : H̋H̋K̋Y̋Y̋N̋ : H̋G̋Y̋Y̋H̋ : H̋H̋Y̋G̋D̋ : G̋G̋Y̋ : >DJ̋
 NK : J̋H̋J̋G̋Y̋J̋ : H̋

(36) бынп : оплийо : тгды : быр : рг : уkn оруты : кырг : одшро : снчды : олтгдкдә
 : бйруконң : кдғрғ : одлкын : сыйо : оруты : кыркыз : кғнын : үлртмз : ылын
 : лутмз : ойлкә : тү

(36) менеп : ап-алға : тейзе (ташланды), : бер : иргә : уғын орзо (атты), : гүр әйәһе
 : итерлек : сәнсте. : Ул тейзектә (бәрелешәбеззә) : Байыркының : ак айғырының :
 ботон : сыя : орзо (аттылар). : Кырғыз : кағанын : үлтерзек без, : илен : алдык
 без. : Ул йылда : То-

: ʔ)ʒ>ɔ : ɪɛʔnɪk : ɸʁʒɪɧ>ɔ : ɟʌɟ : ɛɸɛnɪkʔ : ɟʔʔ>ɔ
 >ɔ : ɟʌɔ> : ɟʒ>ʌɟ>ɔ : ɟɪɪɪ : ʔʔɪɪ : ɪɛʔnɪk : ɸʁʒʔɔɟʒ>
 ɟɪɪɪɪ : ɔɸʔ>ɟʔʔ>ɟʔ : ɸɛɪkʔnɪɟ : ɸʁxʔʔɪɪ : ɟɪɪɪɪ : ɟʌɧ
 ʔ : ɸʔ>ɟʔʔ>ɟʔ : ɟxɛk

(37) утоғә : ртс үгзг : кчә : йорыдмз : түргс : боднғ : одә бсдмз : түргс : кғн : сүсы
 : болчодә : оутчә : борчә : клты : сүңшдмз : күлтығн : бшғобозут : быпн тғды
 : бшғобоз : к

(37) утокка : Иртыш ыуызын (һыуын) : кисеп : йөрөнөк без, : төргөш : бөтөндө
 (халкын) : йокоһонда бастык без. : Төргөш : қаған : һуғышсылары : Болсала : ут :
 бөрсәһеләй : килде, : һуғыштык без. : Кәлитуған : башка бузатын : менеп тейзе
 (ташланды), : башка бузы : к...

ʔnɪk : ɟʔɟɟ : ɟɔɟɟ : ɟʒɸmɟɸn : ɸɟɟɟ : ... ɔɸɔ>ɔ
 ɸɟʔʔɪɪ : ɟʒɔ>ɔɸɛʔ : ʔʔ>ɔ ɔ>ɔɸ : ɟʔɧɔ>ɔ : ʔʔɪɪ : ɪɛ
 ɟʔ>ɔ : ʔʒ>ɔ : ɪɛʔnɪkɟɧɪ : ɸʁɔɟɸɟʔ : ɸʁkʔʔn : ɟʔ
 ʒɪ : (ɟʒɧɔɔ) : ʔ)ʒ>ɔɟ> : ɟxɟʌɟ

(38) утоутзут ... : кысын : үзылтзды : нтә йнә : кырп : түргс : кғн : бойрукы :
 зутоутоғ : лгнутоутды : кғнын нтә : үлртмз : ылын лутмз : крә түргс : бодн :
 укоп ылкды : олбоднғ : [утбрдә] : ко

(38) тотторзо... : икеһен : үзе алдырзы. : Анда йәнә : кереп, : төргөш : қаған :
 бойороғон (бойорок үтәүсәһен), : азау [38] тотоғоноң : элеген (кулын –
 ярзамсыһын) тотто. : Қағанын анда : үлтерзек без, : илен алдык без. : Кара
 төргөш : бөтөндө (халкын) : [Табарза] : ку[ндырзык] (урынлаштырзык).

ʔʁk : ɟʌɟ : ɛɸnɛn : nɟɟɟ : ɸʔɟkɸɟɟkɪ : ʔʒ>ɔ : ɸʒʔʔɟ
 : ʔʒ>ɔ : ɪɛʔnɪkɟɧɪ : ɟʔɟɟɟɟ : ɸʁxʔnɪ : ɟɛk : ɟɪɪɪɪɪ
 ɸ : ʔɧ>ɔ : ɟɔ : nɪɧɟɟɟ : ɟʒɧɔ : ɟʔɟɟɟɟ : ʔʁɟ>ɟʔʔ
 ʔ : ɟɟɟɟɟɟ : ɟkʔʔ>ɟ : ɟɪɪ

(39) соғдж : бодн : ытйын тыйн : йынчү : үгүзг : кчә : тмркпғкә : тгы : сүлдмз :
 нтәкысрә : крә түргс : бодн : йғы болмш : кңрсутпә : брды : бызңсү : уты :
 уторук : зокы : йоук рты : йблк кысы : р

(39) Соғдак : бөтөнгә (халкына) : үтәйек тиеп, : Йәнәсәй : ыуыззы (һыузы) :
 кисеп, : Тимеркапқаға : тиклем : һуғышып барзык без. : Шунан һуңырак : кара
 төргөш : бөтөн (халкы) : яу (дошман) булмыш. : Куңырһыу үтеп : барзык. :
 Беззең һуғышсыларзың : аты : оторок (арык), : азығы : юк ине. : Яман кеше : ир

ԵԴԿՄՆԳ : 1ԻՅՆ : ՆԳՄՆԻՍ : ԴԿԿԻԿԵԿ : ՆԿԻԴ(Ջ) : ԿԿԿ
 ԿԿ : ԿԿԿԿԿԿ : ԿԿԿԿԿԿ : ԿԿԿԿ : ՆԿԿԿԿԿ : ԿԿԿ : ԵԿ
 ԿԿ : ԿԿԿԿԿ : ԿԿԿԿԿԿԿ : ԿԿԿԿ : 1ԿԿԿ : ԿԿԿԿ : ԿԿԿԿ
 : ԿԿԿԿ : ԿԿԿԿ : ԿԿԿ : ԿԿԿԿԿ

(40) лпр : [б]ызңә : тгмш рты : нтғүдкә : үкнп : күлтыгнғ : зрн : ыртүрү : ыутмз : олғ сүңш : сүңшмш : лп шлчы : кутын : бынп : тгмш : крә түргш : боднғ : нтә үрмш : лмш : йнә : йорп :

(40) алыптары : безгә : теймеш (ташланмыш) ине. : Шундай мәлгә : үкенеп, : Көлитуғандың : аз (һанлы) ирен (яугирзәрен) : йөрөтөр : инек без. : Оло һуғыш : һуғышты (ул). : Алып Шалсы : ак атын : менеп : теймеш (ташланмыш), : кара төргөш : бөтөнөн (халкын) : шунда үлтермеш, : алмыш. : Йәнә : йөрөп, :

1>ԿԿԿԿ : ԿԿԿԿԿԿ : ՆԿԿԿԿ : ԿԿԿԿԿԿԿ(Կ) : ՆԿԿԿԿԿ... (41) (1)
 ԵԴԿՄՆԳ : ԴԿԿԿԿԿ : 1>Կ : ԿԿ (ԿԿԿ)ԿԿԿԿ : ԿԿԿԿԿԿ :
 ԿԿԿ : ԿԿԿԿԿԿԿ : ԿԿԿԿԿ : ԿԿԿԿԿԿ : ԿԿԿԿԿԿԿ : ԿԿ
 : ԿԿԿԿԿԿԿ : ԿԿԿԿԿ : ԿԿԿԿԿԿԿ : ԿԿԿԿԿԿԿԿ : Կ

(41) ... бырмә : [ук]ошоутоутук : бырлә : сүңшмш : рынукоп : үлермс : бын бр[мын]сз : укоп : клүрты : күлтыгн : йыты оутз : йшыңә : крлук : бодн : рүр брор : рклы : йғы болты : утмғыдук : бшдә : сүңсдмз :

(41) ... менән, : Кошсо [39] тотоғо : менән : һуғышмыш, : яугирзәрен күп : үлтермеш, : әйберен барыһын да : күп : килтерзе. : Көлитуғандың : утыз ете : йәшендә : карлук : бөтөн (халкы) : ороп-бәрер : аркылы (дыуамалланып) : яу (дошман) булды, : Изге Тамак (һыуы) : башында : һуғыштык без.

Կ(Կ) : ԿԿԿԿԿԿ : ԴԿԿԿԿԿԿԿԿԿ : ՆԿԿԿԿԿԿԿ : ԿԿԿԿ... (42) (2)
 ԿԿԿ : ԿԿԿԿԿ : ԿԿԿԿԿ : ԿԿ(ԿԿ) : ԿԿԿԿ : ԿԿԿԿԿ : ԿԿ
 ԿԿԿԿԿԿ : ԿԿ(ԿԿ)ԿԿԿ : ԿԿԿԿԿԿ : ԿԿԿԿԿԿ : ԿԿԿԿԿԿԿ : ԿԿԿԿ
 ԿԿԿ : ԴԿԿԿԿԿԿԿ : ԿԿԿԿԿԿԿ : ԿԿԿԿԿԿԿ : ԿԿԿԿԿԿԿԿ : ԿԿ
 : ԿԿԿ : ԿԿԿ

(42) ...тыгн ; ол сүңшдә : оутз йш йор рты : лпшлчы : [ут]ын : бынп : оплийо : тгды : [кы]рг : одшро : снчды : крлукоғ : үлртмз : лутмз : збодн : йғы [бо]лты : крә күлтә : сүңшдмз : күлтыгн : быр кырк : йш йор рты : лпшлчы : кын :

(42) ...[Көли]туған : ул һуғышта : утыз йәш йөрөр ине, : Алып Шалсы : атын : менеп : ап-алға : тейзе (ташланды), : ике яугиргә : үтәләй : сәнсте. : Карлуктарзы : үлтерзек без, : алдык без. : Азау бөтөн (халкы) : яу (дошман) булды, : Кара күддә [40] : һуғыштык без, : Көлитуғанға : кырк бер : йәш йөрөр ине, : Алып Шалсы : ағын (ак атын) :

D J ☺ :) ☺ > ♂ : Γ ☺ ♂ > ♂ : € T X K Y H : Γ X € h > D J (1) . . H Γ X (43) (3)
 Y T :) ☺ > ♂ : J ☺ T ↓ ♂ J > ♂ : Y F H H : Γ Y T :) Y H H Γ X : Γ M > ♂ ↓
 * X F Y H I : J Y T T X :) ☺ > ♂ : Y € H T : J ☺ T ↓ ♂ J > ♂ : Γ (€) Γ €
 T H Γ X : H Γ H : Γ X J F T J : H € Γ K Y H H : H

(43) бын... [п]лийо тгды : злтбрг : утоутды : збодн : нтә йук болты : чым кҕн : ылы : кмшғ : болутукынтә : бодн : ылгык[г]ы : болутукынтә : ызгл : бодн : бырлә : сүңшдмз : күлтыгн : лпшлчы : кын : бынп

(43) менеп... ап-алға тейзе (ташланды), : азау илтабарын : тотто, : азау бөтөнө (халкы) : анда юк булды. : Әсәм, қаған : иле : кумшык (йомшак) : булғанында, : бөтөнө (халкы) игелекле булғанында әсәгел [41] : бөтөн (халкы) : менән : һуғыштык без. : Көлитуған : Алып Шалсы : ағын (ак атын) : менеп

↓ ♂ : Γ K Y H : . . . : Y € H (T) . . . I N K : J ☺ ♂ J > : Γ (€) . . . (J T) (44) (4)
 > ♂ : T T Y : Γ T Y H : Γ K T : *) ☺ > ♂ : N H H H :) ☺ > ♂ : H Y > H Y
 Y H I : Γ J > D F T X : J H J T Y T T X : Γ M > ♂ T Y D : H N X N : H T H Y J
 : H * X F Y H I : J ☺ > ♂ > Y > ♂ : Y Y T Y : H * X F

(44) [опл]... [д]ы : ол утнтә : түс... [ы]згл : ... : ұлты : утукоз оғз : бодн : кнтү : боднм : рты : тңры : йыр : болғкын : үчүн : йғы болты : быр йылтә : быш йолы : сүңшдмз : ңылк : утоғоблқдә : сүңшдмз :

(44) ап-ал...ды, : ул атынан : төштө...Әсәгел (Үсәргән-Болғар) : ... : үлде. : Туғыз уғыз : бөтөн (халкы) : кәнде [42] : бөтөнөм (халкым) : ине, : Тәңре, : Ер : болғанғаны : өсөн : яу (дошман) булды (кылды). : Бер йылда : биш юлы (тапқыр) : һуғыштык без. : Иң элек : Тук-болакта [43] : һуғыштык без.

Иҫкәртмәләр:

³⁸ Азау башкорттарының һәм казактарының бабалары.

³⁹ Кошсо – башкорттоң Кошсо ырыуы.

⁴⁰ Кара күлдә -- Кара диңгез янында.

⁴¹ Әсәгел (Әсәрген) – башкорттоң Үсәргән кәбиләһенең көнбайыш тармағы -- болғарзар.

⁴² Кәнде – үз.

⁴³ Тук-болак – хәзерге Ырымбур өлкәһендәге Тук йылғаһы.

X X : € T T ♂ J : Γ X € h : > D J T : T H Γ X : Y H H H : H € Γ K Y H H (45) (5)
 H Y J F Y H : Γ K H H : Γ ☺ J X J T : € T X H T Y : J ☺ T T € (H) H I : Γ ☺
 T X : H T H Y D H : H € Γ K Y H H : H * X F Y H I : J Y T T X H X : J ☺
 : Γ ☺ X X : € T T T X : T € h : > D J T : T H

(45) күлтыгн : змнқғ : бынп : оплийо : тгды : лутрг : снчды : сү[т]гысынтә : йытнчрг : кылчлды : кнты : кошлғқдә : дз бырлә : сүңшдмз : күлтыгн : зйғзын : : бынп : оплийо : тгп : быррг : снчды :

(45) Көлитуған : азау менгеһен : менеп : ап-алға : тейзе (ташланды), : алты яугиргә : сәнсте, : шул тейгеһендә (бәрелешендә) : етенсе яугирзе : кылысланы. : Үз : кышлағында : даз (тажик) менән : һуғыштык без, : Көлитуған : азау көрәнен : менеп, : ап-алға : тейеп (ташланып), : бер яугиргә : сәнсте,

N : ΓKYNJ☺ :)≡>δ : H(X) : Γ≡Γ↓δ : JTE : ETHT↓δ (45) (6)
 : HETKYNQ : HXHYNI : JYTFXHTY : J≡) : (J)>δ : λ
 : HTYT : H≡≡Y : HINI : Γ≡≡Y : ΓXEk : THFX : YH)HT
 : HTNH : HXHYNI : J☺TYS : Y>λ : λHTNH : HδJ

(46) утукоз рг : грә : утукыды : [д]з : бодн : нтә үлты : үчнч : бо[д]... ндә : оғз бырлә : сүңшдмз : күлтыгн : змнкғ : бынп : тгды : снчды : сүсын : снчдмз : ылын : лутмз : түртнч : чош : бшынтә : сүңшдмз : түрк :

(46) утуғыз (туғыз) ирзе : өйөрөп : тукыны (тукманы), : тажик : бөтөн (халкы) : анда үлде. : Өсөнсө (юлы) : Бол...нда : уғыз менән : һуғыштык без. : Көлитуған : азау менгеһен : менеп : тейзе (ташланды), : сәнсте. :Һуғышсыларын : сәнстек без, : илен : алдык без. :Дүртенсе (юлы) : Сош (йылғаһы) : башында : һуғыштык без. : Төрк

NI : HX(Y)JHT : ΓKTF... M>δHJδD : Γ≡δYδHH≡ :)≡>δ (47) (7)
 ET)> : Y>J : Y>YTFX : JHYδ : TδY : ... HYNQ : HNI
 ΓKHEH : λFX : HXHTYNTTE : J☺TYD : HETKJYδ :
 : HETKYNQ : HXHYNI : JYTFX : HTY : JXHTNH

(47) бодн : дккмшутды : йблк болты... ырты :озә[к]лмс сүсын : күлты... : ғуты : утәңрә : быроғш : лпғо : онрг : утоңәтыгн : йоғынтә : грп үлртмз : быснч : згнтыкдздә : оғз : бырлә : сүнсдмз : күлтыгн :

(47) бөтөнөнөң (халкының) : аяғы каймылышты, : ямак будды...ине. : Шул сак килмеш : (дошман) һуғышсыларын : Көлитуған : ығытып (кыуып), : Төңрә [44] (тигән) : бер ырыузың : алышын (баһадирын), : ун яугирен, : (алар) Тоңатуғанды : йыйғандарында (ерләгәндәрәндә), : өйөрөп үлтерзек без. : Бишенсе (юлы) : Эзгәнте Кадазза : уғыз : менән : һуғыштык без. : Көлитуған

: J(ΔΓJ)δ : Γ≡≡Y : ETTF : ΓXEk : THFX : HTHTYDHT (48) (8)
 JYTFX : JYTFX : Y>Y>H : Y> : (Y)N☺ : NI(J) : Γ≡δ(Yδ)
 : HδΓH : YDJYδEX : HETKYNQ : HXHYNI : YHYHTY
 : HETKYNQ : Γ≡Yδ : Y>Y> : YDHTY

(48) з йғзын : [б]ымп : [т]гды : кырг : снчды : б[лык]ә : [бр]мды [ол]сү : нтә ү[л] :
мғы : корғн : кышлап : йзыңә оғзғро : сүутшқдмз : күлтығн : бгбшлю :
кыутмз : оғзйғы : ордоғ : бсды : күлтығн :

(48) азау көрәнен : менеп : тейзе (ташланды), : ике яугиргә : сәнсте, : кәлгәгә :
ебәрмәне, : ул (дошман) һуғышсылары : шунда үлде. : Мағы : Корғанда [45] :
кышлап, : язына уғызға карай : һуғышга сықтык без. : Көлитуған : бәк
башлығында : ыктык без. : Уғыз яуы : урзаны : бақты. : Көлитуған

хһтгг : ыгзгг : гзззг : һтһт>д : гһгг : һгһһгг (49) (9)
дз>д : һһһһгг : һтгг : һтгг : >дд : >ддһгг : г
дд>д : гггг : гтгггг>дддд : ггггг : гдддд>д : гд
: һгггг : гггг>дд : гддд>д : гдд

(49) үгсзкын : бымп : утукоз рн : снчды : ордоғ : бырмды : үгмкутон : олюо :
углрм : клрм : клүңнм : укончйрм : бончәймә : тыргы : күң болтычырты :
үлгы : йорутды : йолутә : йутоклгы : ртгз :

(49) мактаулы үз ағын (ак атын) : менеп, : туғыз яугирен : сәнсте, : урзаны :
бирмәне. : Өгәм (үгәй анам) катын, : ололарым, : уударым, өкәләрем
(икәтәйзәрем), : килендәрем, : канбабаларым, : барсағыз за -- : тереләрегез -- (ул
дошмандарға) күндәм хезмәтсе булыр инегез, : үлеләрегез : йортта, : юлда :
аунап ятып калыр : инегез --

үггг : һггг : һггг : гггггг : г>д : гтгг>д : һгггггг (50) (10)
: һггггг : гтгггг : гдддд : һггггг : гдддд : ггггг : ггггг
ггггг : гдддд : гддддггг : ггггг : ггггг : гддддггг
: гддддггг : гггггг : г>д : гддддггг : гддд : гггггггг : гдддд

(50) күлтығн : юк рср : укоп : үлтгы : ртгз : ынм : күлтығн : кргк : болты : үзм :
скнтм : күрүр : күзм : күрмзтг : былр : былгм : былмзтг : болты : үзм скнтм :
үд тңры : йср : кысы оглы : укоп : үлглы : түрүмс :

(50) Көлитуған : юк ине булһа (булмаһа), : күп : үләсәк : инегез. : Энем :
Көлитуған : гүр әйәһе : булды. : Үзем һағындым (һыктандым), : күрер : күзем :
күрмәстәй : булды, : белегем (аңым) : белмәстәй : булды, :үзем һағындым
(һыктандым). : Үтәһен (ғүмерзе) Тәңре : ясар, : кеше уудары : күп : үлгеләп :
тормош.

(53) онук : оғам : түргс : кғнтә : мкрч : утмғчы : оғз : былгә : утмғчы : клты : кыркыз : кғнтә : утрдош : ыннчо чор : клты : брк : ытгүчы : бдз : йрутғмә : бытгутш : ытгүчы : утбғч : кғн : чыкны : чңсңүн : клты : күлтгн : укон : йылкә : йыты : егрмкә : очды : утокзнчй : йты оутзкә : йоғ : ртүртмз : бркын : бдзын : бытгутш... бычын : йылкә : йтнчй : йытыоутзкә : укоплқдмз : күлтыгн : ү... кырк : рутук... ытыйшң : болыут : утш... бончә : бдзчг : утойғн : лтбр : клү[r]ты :

(53) Ун уктан [46] -- улым, : төргөш : кағандан : -- Макрас : тамғасы, : уғызған : -- Белге : тамғасы : килде. : Кырғыз : кағандан : -- Тордош : Инаныс Сор : килде. : Бурау : итеүсе (бина бураусы), : бизәкле : йортона : языулы таш : итеүсе (яһаусы) -- : утбағыусы (Кытай) : кағандың : сығаны (ике туған кустыһы) : Саңсәңкем [47] : килде.

Көлитуған : куй : йылында : (беренсе айзың) егерме етеһендә : осто (вафат булды), : туғызынсы : айзың : утызында : як (таш битен) : ырзырттык без. : Бураһын, : бизәген, : языулы ташын : мәсен : йылдың : етенсе : айының : утызында : күмәкләп : ололанык без. : Көлитуған : ү(лгәндә) кырк артығы... ете (кырк ете) йәшендә : булды. : Таш... барса : бизәкселәрзе : Тойғон : Илтабар : килтерзе.

Искәртмәләр:

⁴⁴ Төңрә -- Таңғауыр башкорт ырыуы.

⁴⁵ Мағы (Могучий) Корған – Урта Азиялағы хәзерге Кәттә Корған калаһы булһа кәрәк.

⁴⁶ Ун ук – 635 йылда Көнбайыш Төрки кағанат кағаны Эшбара кулынан “автономия” хокуғы алған үсәргәндәр. Б.э. тиклем 105 йылда хәзерге Башкортостандың Таштуғай төбәгендә төйәкләнмеш Әлми хандың башка сығарылған ике улы Дала һәм Насипбай кешеләренән дауамланған куш кәбилә тармактары һәр береһе бишәр ырыу тәшкил итеп (Үсәргән ырыуы әлегәсә биш аранан хасил), йәмғеһе ун булғанлыктан, унауына ла үз кәбилә башлығы *сам (шад)* һайлап куйыу хокуғының билдәһе – ун ук тапшырылғанлыктан, улар “ун ук” берлеге тип йөрөтөлгән.

Тамам

2. БЕЛГЕ – УТАН УКЫМЫШЛЫҒЫ (ТОНЬЮКУК) ТИГӘН БӨЙӨК КАТЫН ҮЗЕ ИЖАД ИТКӘН ТЕКСТ (КЕСЕ ЯЗЫУ)

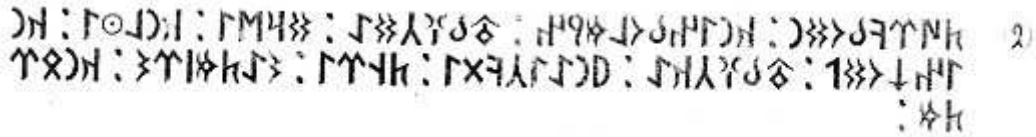
ПАМЯТНИК В ЧЕСТЬ ТОНЬЮКУКА

Текст

ԵՂՄԻՆ : ԽՕՄԴԸ : ԵԿՄԸՄԸԸԸԸ : ԽԿՄԸՄԸ : ԵԵՅԸԸԸ : ԵԵՄԸՄԸ
 ԵԿՄԸՄԸՄԸ : ԵԸՄԸՄԸԸ : ԸՅՅՅ

(1) былгә : утон укук : бн үзм : утбғч ылңә : кылантм : түрк бодн : утбғчкә : күрр рты

(1) Белге [47] : Утан [48] (Тан дәүләте) Укымышлыгы : мин үзем : утбагыусы [49] илендә : кылындым (белем алдым), : төрк [50] бөтөнө (халкы) : утбагыусыга : карар ине.

(2) турк бодн : кнын болмйн : утбгчдә : дрлты : кнлнты : кнын укодп : утбгчкә : йнә ычкды : тңры : нчәтмсрнч : кнбртм :

(2) Төрк бөтөнө (халкы) : канун белмәй ине, : утбагыусыла (Утан дәүләтендә) : терелде, : ханланды. : Ханына ук атып, : утбагыусыга : йәнә ышыкланды (буйһондо), : Тәңре анса (шул сак) тимеш (әйтмеш) ине: : “Көн бирзем, :

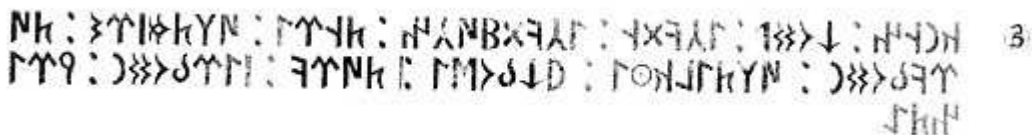
Искәртмәләр:

⁴⁷ Белге – белгес, белекле, белемле зат тигән мактаулы ләкәп.

⁴⁸ Утан (Тан) – утлы коралга эйә дәүләт мәғәнһендә; заманында сяньби-үсәргән башкорттары яулап алып төзөгән һәм хакимлик иткән Кытай империяһы (618 – 907 йй.). Был дәүләттә беренсе башлап “утлы ук” тигән корал һуғышта киң кулланыла: “Термин “хо цзянь” интерпретировать нетрудно – это “огневая”, или зажигательная стрела, применение которой, вероятно, столь же древнее, сколь и появление лучного оружия. В китайской военной истории немало примеров огневого нападения с помощью зажигательных стрел... В период Тан (беззесә, Утан. – Й.С.) к древку стрелы привязывали керамический сосуд... с горячим составом, продевая привязь через два отверстия в наконечнике стрелы”.(С.А. Школяр. Китайская доогнестрельная артиллерия. М., 1980, стр. 165). Бының график һызылышын бәғзе авторзар “т” тип кысқартып укыған ырын-хәрефтә (өскө мөйөшө ук менән осланған ромб) күрәбез һәм ул миңең тарафтан, һузынкыһы менән куша тулы килеш, “ут” тип күсерелә. Ә ул ырын-хәрефтә һәм шундай ук хәлдәге ук-һүрәт ырынын текстағы кайһы урында тулы килеш “ут” һәм “ук” тип, ә кайза “т” һәм “к” тип кенә укыу кағизәһен анык тикшереп билдәләү – үзе айырым бер бурыс.

⁴⁹ Утбагыусы (бәғзеләр “табғач” тип укый) – Утан (Тан) иле императоры.

⁵⁰ Төрк – Торок (Тора) тау хозайы Тәңрегә (мифик Имир тәүбаба фаллосына) табыныусы башкорттар, улар менән 922 йылда Башкортостан тупрағында ғәрәп илсеһе Ибн-Фазлан да орашқан.

(3) кннн : укодп : ычкдң : ычкдк үчн : тңры : үлтмсрнч : түрк бодн : үлтылкнты : йук болты : түрк : сыр бодн : йрынтә :

(3) (ләкин) ханыңа : ук атып : ышыкланыуың (Кытайға буйһоноуың) өсөн : Тәңре : үле итмеш ине” . : Төрк бөтөнгә (халкына) : үләт алкыңды, : (ул) юк будды, : төрк : сыр [51] бөтөнө (халкы) : ерендә :

: ГМ>УЧН9ГК9 : Д4У>↓ : Г!КJH : Г**УУГJ**Г : Г**УJH**>У 4
 : ЕПГ9 : ЧН9ГК9 : ГКТЗЗD : ГЕУНТГ9 : ГКТЗJУ : ГЕУНГ9

(4) бод камды : ыдэт шдэ : камсы : укобрнп : йты йүз болты : кы үлгы : тлг рты : быр үлгы : йдг рты : йты йүз : кысыг :

(4) бөтәһе калманы, : ызалы эштә (Кытай изеүендә) : калмышы : кубарынып : ете йөз (һуғышы) булды, : ике өлөшө : атлы ине, : бер өлөшө : йәйәүле ине. : Ете йөз : кеше, :

УГ9 : *КТН9Г!К9D : ГХГKJYD : ГКТЗУ : ГYJ> : Г*YЧ**> 5
 *I : ГJ↓>УJУ>У : *UНY : *XKJHГDYГD>*YH : ↓J>УJGJG
 J**NУJ : ГJ↓>УЧ

(5) одзгмә : олғы : шд рты : йғатыды : йғмсыбн ртм : былгә утон укук : кғнмокысйын тдм : скнтм : торук боуклы : смз боуклы : әркдә

(5) ул мәддә : олоһо : шад [52] : ине, : (ул) “йыйылығыз!” тине, : йыйыусыһы мин инем -- : Белге Утан Укымышлығы. : “Каған ымы [53] кушайым, тинем; : һығындым (уйландым): : “Оторок (арык) буғаны (үтеззе), : һимез буғаны (үтеззе) : (бер карау) аркылы

НIГЭН9КI*YЧ*YГ9 : Н9КJ↓>УJУ>У : J↓>УЧ*I : YIYГ9 6
 YГHJYH : B*ЧH : HANBKTYEYГ9 : ГYЧK : JTYГ9J@ : *U
)HУJYJGJJD>У : ↓J>УJGJG : *U

(6) былср : смз боукә : уторук букә тйн : былмз рмс тйннчә скынтм : нтә кысрә : тңры : былг бртк үчн : үзмк : кғн кысдм : былгә утон укук : бойлә бгәутркн

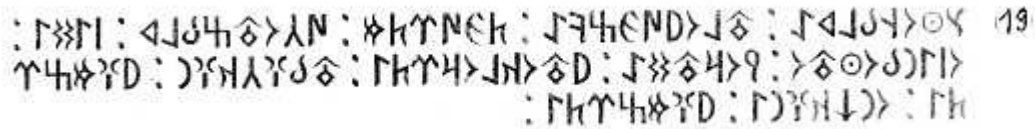
(6) белерзәр : “һимез буға (үтез)”, : “оторок (арык) буға (үтез)” тиеп; : (ә был) белмәс имеш тиеп анса (шунса, шундай) һығындым (уйландым) [54]. : Шундай кисерештә : Тәңре : белек (белем) биргәне өсөн : үзем үк : (уға) каған (тип) куштым, : Белге Утан Укымышлығы -- : буйлы (нәсәлле) буға-тархан (менән)

УГKJYЧH : YJYJG : JYTY :)D↓>У :)YHITKYG : JYTYГ9 7
 YBHY : HJ : HEGY : GKTYH : BIAN : YCHY>JDYGD : YJ
 Ч*КY : YJYJ> : Y*YHJYH : HГЧ>HDY>A : *K

(7) бырлә : ылтрс кғн : болйн : брийә :утбгчг : үңрә кытнғ : йырийә оғзғ : үкск : ұарты : блгсы : чбсы : бнкртм : чоғй козын : крәкомғ : олрор :ртмз

(18) кыбың ртмз : бызкысүболты : түрк бодн : олрғлы : түрк : кғн : олрғлыснтоңблкә : тлойдүгзкә : тгмс йокрмс : кғнмә : үтнп : сүлтдым

(18) Ике мең инек без -- : без ике сү [57] (ғәскәр) булдык. : Төрк : бөтөнө (халкы) : ултырғалы (ултырған), : төрк : қаған : ултырған Сынтоң қаланан : Атулай [58] ыуызғаса (һыуынаса) : теймеш (барып етеу әмәле) юк имеш. : Қағанымдан : үтенеп : сү (ғәскәр) илттем,

(19) снтоң блкә : тлойдүгзкә : тгүртм : үч отз блк : сыды : осын бонтто : йортдә : йт окл оррты : утбғч кғн : йғмз рты : он ук кғны : йғмз рты :

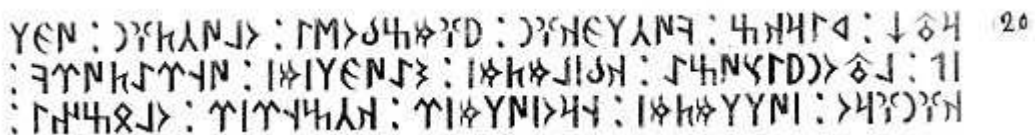
(19) Сынтоң қалаға, : Тулай ыуызға : тейгерзем (еткерзем), : утыз өс : қаланы : сыйзым (емерзем). : Осын : мең тотого : йортонда : ете : уғылы (улы) : тора ине. : Утбағыусы (Қытай) қағаны -- : яуыбыз (дошманыбыз) ине. : Ун ук [59] қағаны -- : яуыбыз (дошманыбыз) ине. :

Исқәртмәләр:

⁵⁷ Сү (сүб, сүбәй, сыбай, һыбай) – атлы ғәскәр.

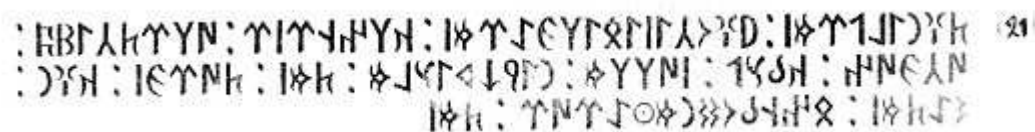
⁵⁸ Атулай ыуызғаса – Әтиләй (Изел) һыуынаса.

⁵⁹ Ун ук – Көнбайыш төрки қағанатта (Урта Азияла) Үсәргән башқорттарының автономиялы ун ара берләшмәһе.

(20) рутук : кырқз : күчлг кғн : йғмз болты : олүч кғн : үглсп : лутон йысүзә : кбслтмс : нчәүглсмс : үнрә түрк : кғнғро : сүллтмс : һросүлмсп : кчнрсп : оләзнә :

(20) Артык (артабан) : кырғыз : Көслөк қаған : яуыбыз (дошманыбыз) булды. : Ул өс қаған : өйөлөшөп (укмашып) : Алтын ясыла : (беззе) хәбес (әсир итеп) алам, тимеш -- : анса уйлашымыш (шулай уйлашқандар). : Һуңырак төрк : қаған корона : сү (ғәскәр) илтмештәр. : “Аңар (әгәр) сү (ғәскәре) үлмәһә, : қасан да әрсер : ул беззе: :

(21) кғн ылап рмс : йғочысы былгә рмс : клнрсп : үлртсыкк : үчгүн : кбсп : сүллм : ныйуккыслам : тмс : түргс : кғн : нчәтмс : бнң боднм нтә рүр : тмс :

(21) кағаны алып имеш, : яусыһы (яу башлығы) Белге имеш -- : (ятып) калһаң әрсер : үлтергәнсе. ; Өсөбөз : кауышып, : сү (ғәскәр) алып, : аны юк иткәнсе кысайык!" : тимеш (тигәндәр). : Түргеш : каған : анса (ошолрай) тимеш (тигән): : "Минең бөтөнөм (халкым) анда йөрөр, -- : тимеш (тигән). -- :

Сыла : 10к1>3340 : 109Г43>10к1>334>0109033>07ГМк 22
ГкГЧ0У7 : 0Н141> : ГкГЧ0У704133> : 109ГМк : 1Х1 : 0Г
100Н4Г0

(22) түрк бодн ймә болғнч олтмс оғз ыймә : утркнч олтмс : олсбын : сды : түнймә : одскмклмзрты : олрскм : клмзрты нтә скнтмә:

(22) Төрк бөтөнө (халкы) өйөмә болғаныс ул", -- тимеш (тигән). Уғыз: "Өйөмә : ытырғаныс ул", -- тимеш (тигән). : Ул һүзен : ишетеп : төн буйына : күземә йоком килмәс ине, : алыр йоком : килмәс ине -- шундай һағындым-һағышландым... :

9Н10>0 : 10ГГГГ0 : Г1>D : 100СВ : 0Х... 0УУМ1 : Г... 23
УМ1 : 0ХУГГ1ГГ... 0ХГГ104D : 4СГ4>D : 11>D>0 : ГХ1Н
001>0 : ГГЧГ0

(23) ...ә : сүллм... тдм : күгмз : йолы : бррмс : утомстйнсды : бойолон : йорыср : йрмчытдм... йрчытдм : чүлгызры : болутм

(23) ...ә : сү (ғәскәр) алайык... тинем. : (Кағанымдың:) "Күтебез : юлынан : барырбыз, : үтербез", -- тигәннен ишетеп: : "Был юлдан : йөрөшөргә : ярамаç", -- тинем... ерсе (юл күрһәтеүсе) теләнем, : сүлгизәре : булдым

0Г) : 10Г : Г1>4>0ГГ0 : 10Г... (0)У0Г) ... 0ГГ9Ч : 0ЧН 24
к3> : 4СГ4>D : 11>D1> : 109Н1040710ГГ0 : 10D44 : 1040
100ГН : 00Н4 : 0Х

(24) үзм : зйырм... ныблм... рмс : бырутороукуы : рмс : нынбрмс : һрйутп : бырутлғбрмстйн : оийолн : йорср : ончтдм : скнтм : кғнмз

(24) үзем. : "Әз-йөрәм... аны беләм... имеш, : бер ултыраклы (ер) имеш, : (юл) шунан бармыш. : Аңарға (шуға) етеп, : (унда) бер утлык (үләнлек) бар имеш, тинем. -- : Ул юлды : йөрөү зерә : йонсоткос", -- тинем, : һағындым (һағышландым, уйландым). : Кағаныбызға

01Н43> : 114У0ГГ0 : 0Х... 010 : 030Г4>D11 : 0Н1Н 25
ГГ : 1030Д1Н90 : 141D : 0ХВ1 : 14Н1ГГГ0 : 14Н0 : 03
: 114У1ГГ0 : 04>0Г : 10>0А

(25) үтнтм : сүйорыутнчм : утлут : тдм : ктрмлкчә: оғрклутдм : утүзә :
бнтрәкрғ : скдм : йукро : утйтәйдғн : ығчутуоттно : ғуторутм : үнрәкыр :

(25) үтендем, : сү (ғәскәр) йөрөтөү үтенесемде : үтәлдерт, : тинем. : Актирмәлегәсә
: аркылы үттем, : ут (үләнлектән) узып, : мин туры караға (кырлаға) : сыктым. :
Юғары : Үтәйзә яткан : ағаска тотона(-тотона) ығылдырттым (узыртым ғәскәрзе). :
Һуңырак кырланан :

⊙D: ҘҘҺННН) > : ЧФКННГ : > ҘD : ЧФФФ : МҘСГТТЕН > ҘҘD 26
> Ҙ : Г⊙ ҘҘҘ : ҘҘDҘҘ : ГЛҘҘ : ЧФФФ : МҘГҘҘ : ГН
: ҘҘҘҘҘҘ : ҘҘҘ : ҘҘҘ

(26) йоғро тгрп ыбырғп : сдмз : йобло : ынтмз : онтүнкә : йнткә : утоғбырү :
брдмз : йрчы : йрйңлп : боғзлнты : боңды : кғн : йлүкртмс

(26) йүгерә-тәгәрәп-бырағып : остомоз (осток без), : яулы(ға) (һуғышка) индек без;
: көн-төн йәнүтке (йәнгә үткес) : ут-ук бәрәп : барзык без; : ерсе (ерзе белеүсе, юл
күрһәтеүсе) : ер яңылышып : боғазланды (һуып үлтерелде). : Моңло қаған :
“Елегез көр!” – тимеш.

ҘҘҘҘҘҘ : ГҘҘҘ : ЧФФФ : ГҘҘ > ҘD : ҘҘҘ : ҘҘҘҘҘ 27
: МҘҘ : ҘҘҘҘҘҘ : ҘҘҘҘҘҘ : ЧФКННН : ҘҘҘ : ҘҘҘ : Ч
: ЧФФФҘҘҘ : ҘҘҘҘҘ : ЧФФФ

(27) нысобғ : брлм : олсоб ук оды : брдмз : снғлы : түсүртмз : утғ : ыкә :
бйорртмз : күнімә : түнімә : йлү : брдмз : кыркзғ : окәбсдмз :

(27) Аны-һыуға (Аму-даръяға) : баралым (барғаныбызза) : ул һыуык ине. : Барзык
без. : Һанарға (ғәскәрзе) төшөрзөк (аттан) без, : аттарзы : ышыкка : куйырға
бойорзөк без. : Көнмө, : төнмө -- : елөп барзык без : кырғызға, : йоклағанында
бастык без. :

: ЧФФФҘҘ : ЧФФФҘҘ : ҘҘҘҘҘ : ГҘҘҘ : ГҘҘ : ЧФФФ : ҘҘҘҘҘ 28
ҺНҘҘ : ГҘҘҘҘ : ГҘҘҘҘ : ЧФФФ : ГҘҘҘҘ : ЧФКННН : ҘҘҘҘ
: ЧФКННН : МҘҘ : ҘҘҘҘҘҘҘҘ : ЧФ⊙D : Г

(28) сүңгн : чдмз : кны : сүсы : трлмс : сүңсдмз : снчдмз : кнын : үлртмз : кғнкә :
кыркз : бодны : чкды : йкнты : йнтмз : күгмнйысғ : брү : клтмз :

(28) Һөңгөлөп : (юл) астык без, : ханы, : һуғышсылары : тирелмеш (әркелде), :
һуғыштык без, : сәнстек без, : ханын : үлтерзөк без. : Қағанға : кырғыз : бөтөнө
(халкы) : сүкте (ил бөктө), : йөгөндө (тезләнде) -- : еңдек без. : Күгмән ясыһына :
барыу : кылдык без, :

N : EOTY : TNYETNB : JOTYHETNH : ЧФOD : JXCHYGD (29)
 TTYOTYH : TTYCHY : YIYHYD : IYHYJYHYNY : >YOTYHXY
 TTYCHYH : IYTYEYTY : TTYHYD : IY

(29) кыркздә : йнтмз : түргс кәнтә : күргкаты : сбнтг : үнднкәнгро : сүйорылтмс : йормср : бызны : кәнылпрмс : йоғычысы : белгә рмс : кчнңрсп

(29) кыргыззы : еңдек без. : Түргеш кағандан : күрег (күреүсе, темескен) килде, : сабы (һүзе) шундай: : “Уңдан каған корона : сү (ғәскәр) йөрөтәм, -- : тимеш. -- : Йөрөтмәһәк : беззе... – кағаны алып имеш, : яусыһы (яу башлығы) : Белге (Утан Укымышлығы) имеш -- : кашак әгәр :

>> : TXTHYDY : TTYHETNH : IYH : BTYLHYTYN : TTYCHY (30)
 TYTY : IYTY : TTYHYDY : TYH : IYDYCHYH : TTYTYD
 : TXTHYTYNY : NYEYTY : YTYH : TXH

(30) бызны : үлтчыкк : тмс : түргыс кәны : утскмстыды : он ук бодны : клысз утскмс : тыр : утбғчсүсы : бррмс : олсбғ : сдп : кәнм : бнбгрю : түсйынтыды :

(30) беззе үлтерәсәк”, -- : тимеш. : Түргеш кағаны : үтә сыкмыш (юл үтергә сыкты), тине; : ун ук бөтөнә (халкы) : көллөһә лә (юл) үтергә сыкмыш, : тир; : утбағыусы (Кытай) сүе (ғәскәре лә шунда) : бар имеш. : Ул һабакты (һамакты йәки һүззе) : ишетеп, : кағаным: : “Бән (мин) өб (өй) кырына : төшәйем (кайтайым)”, -- тине -- :

&J : TXH : YTYNY : TXHNYDY JTYDY : TTYHYTYD : >>YH (31)
 >YTY : >>TYTY : YTYNYTY : TYTYNY : TXHYTY : JTYTYDY
 : TYD : JTY : JTYTYDYTY : TXH : H

(31) кутон : йук блмс рты : ныйоғлутйынтды : сүбрң : тыды : лутонйысдә : олрң тды : сүбсы : ынлкән : утрдосд : брзон : тды : былгә утон укукә : бңә : йды :

(31) катыны юк булмыш (вафат булған) ине, : “аны йоклатайым” (ерләйем), тине. : Сү (ғәскәр) менән барың, : тине. : Алтын ясыла : ултырың (туктал), тине. : (Дошмандың) сү (ғәскәр) башы (булып) : Инәл кағандың : Утордос (исемле) саты (батша токомо) : баралыр, : тине. : Белге Утан Укукка -- : миңә : әйтте, :

: HTYDYTYTYTY : DJTYTYNY : YTYDY : TXH : KYENIYD (32)
 TYTYTYTY : TTYCHYTY : TTYTYNY : TTYNY : TTYTYTYTY : TXH
 : CHYTYTY : JTYTYDYTYDY : TXH : YTYTY

(32) босүглат : тыды : кыйнғ : күңлңчәй : бнсңә нәййын : тыды : клррсп : күр : үклүр : клмзрсп : тылғсбғлыолор : тыды : лутон йысдә : олрутмз :

(32) был ғәскәрзе илт, : тине. : Кыйна (тукма) : күңелеңсә, : мин һиңә (башкаса) ни әйтәйем, : тине. : Килер иһә ир (килһә ирзәр) -- : кор ығылыр (йыйылыр); : килмәс

(36) утылҕклүрты : сбнтҕ : йрсйзыдә : онтүмн : сүтрлты : тыр : олсбҕсдп бҕлр :
укопн

(36) Тел (әсир) килтерелде, : һүзе ошондай: : “Ярыш ясыла : ун төмән (йөз мең) : сү
(ғәскәр) торалыр”, -- : тир. : Ул һүззе ишетеп бәкләр : күбенеһе

↓ ↓ 3 > 8 J E Y G H Q : H Q T K J Z H Q : T X K : E Y G 8 J Y T H : 8 J D D (37)
E Ч E M I K T : Ч Q K Y 3 J Y : Y Y T D > 8 J :

(37) йнлм : рығоб утойг : тды : бррчәтрмн : бн былгәутонокук : лутон йсҕ :
сәклтмз : ртс үгзг

(37) йыйналып: : “Ырғып үтәйек”, -- : тине. : Мин анса (иһә) әйтермен: : “Мин –
Белге Утан Укымышлыһы! : Алтын ясыһы аша : килдек без, : Иртыш ыуыззы
(һузы)

9 ↓ 3 8 : D 8 > T T Y K : T 3 8 D > 8 : T X T K T J : T I 8 Y 3 : Ч Q K Y 3 J Y (38)
: Ч T 8 T T Y K : J 3 H : 3 T T K T 8 J Y 3 : 8 > T T

(38) кчә клтмз : клмсы : лптыды : утоймды : тңры омй : ыдукйрсоб : бсә
бртырнч : нкә : тзрбыз :

(38) кисеп килдек без, : (тороп) калмағы -- : алып!” – тинем. : Улар тойманы. :
“Тәңре, һомай, изге Ер-һыу: : “Баҕа бар!” – тигәнәндә : нигә : тузырарбыз?! :

T H 8 Y E H : 8 J Y 3 J H : H 9 H H : Ч T 8 Y > T Y > T J 3 H : H 9 K I N H (39)
T K Y 3 : H N E T K H T 3 : Ч 8 3 T D D : Ч 8 X E K : 8 X

(39) күстйн : нкә укорукопбыз : зтйн : нәбснлм : тглмтыдым : тгдмз : ййыдмз :
кынтыкүн : клты

(39) “(Ул) көслә” тиеп : нигә куркырбыз?! : “Аз(быз)” тиеп : нигә башымды алып :
түгеләйем (касайым)?!” -- : тинем. : Төйзөк без, : йәйзек (тараттык) без. : Икенсе
көн : килде,

: J X Y T T Y Y T 3 : J K H T T 3 : Ч Q K Y M I : T K Y 3 T Y T J T K Y T T (40)
Ч T 8 : H 9 K I N H : H X T J 3 J Y D T T Y K : T K T T 8 Y

(40) үртчә кызп клты : сүңсдмз : бызнтә : кыолысыңрчә : рутукрты :
тңрыйрлқдук үчн : күстйн : быз

(40) үртсә (үртгәй, уттай) кызып килде. : һуғыштык без. : Беззекенән : (улар) ике
өләшкәсә (ике тапкыр) : артык ине. : Тәңре ярлыкағаны өсөн : көскә тейенеп, : без

н : җәһәддә : гәһәд : гәһәд : гәһәд : җәһәддә : җәһәддә : җәһәддә : җәһәддә : җәһәддә (41)
: җәһәддә : җәһәддә : җәһәддә : җәһәддә : җәһәддә

(41) укоркмадмз : сүңсдмз : утрдос : сдрә : бды : ййдмз : кғнын : утоутдмз :
йбғосын : сдын

(41) куркманьк без, : һуғыштык без. : (Дошман якта) Утордос : сатыры : аузы, :
(калғандарын) йыйзык без, : кағанын : тотток без, : ябағанын (ябайзарын), : сатын
(Утордосты)

: >DХНГ)»»>δ : нГНГ↓↓> : җәһәддә : җәһәддә : җәһәддә : җәһәддә : җәһәддә (42)
1>↓ : гәһәддә : җәһәддә : җәһәддә : җәһәддә : җәһәддә

(42) нтә үлрты : лгчәр : утоутдмз : олуқтүн : боднынсйо : ыутмз : олсбғ : сдп :
он ук бғлы : укоп

(42) анда үлтерзек, : илле сәр (ғәскәр башлығын) : тотток без, : шул ук төндә :
бөтөнөн (халкын) һуя : иттек без. : Ул һүззе : ишетеп :ун ук бәкләре : күп

тҗтд : 1кг : нГ)»»>δ : нГтҗҗҗ : җәһәддә : җәһәддә : җәһәддә : җәһәддә (43)
җәһәддә : җәһәддә : җәһәддә : җәһәддә : җәһәддә

(43) клты : йүкнты : клгмә : бғлын : боднын : ытп : йығпн[ч]ә : бодн : тзмсрты
: он ук сүсын : сүлтдм

(43) килде, : йөгөндө (тезләнде). : Килгән : бәгләрен, : бөтөнөн (халкын) : тотоп :
йыйғанда : анса (күпмелер) : бөтөн (халык) : таймыш ине (каскайны). : Ун ук
ғәскәрен : һуғышка илттем. :

җәһәддә : җәһәддә : җәһәддә : җәһәддә : җәһәддә : җәһәддә : җәһәддә (44)
... : җәһәддә : җәһәддә : җәһәддә : җәһәддә : җәһәддә

(44) бызймә : сүлдмз : ныртмз : йнчүтзг : кчә : тынсыоғлы : йутғмә : бңлқутғғ :
...

(44) Без йәнә : сү (ғәскәр) илттек (йөрөттөк) без, : Анды артылдык без, : Йәнәсә
һуыззы (һузы) : кисеп, : Тынсы улы : ятағына -- : Бәңдегек тауға : ...

... җәһәддә : җәһәддә : җәһәддә : җәһәддә : җәһәддә : җәһәддә : җәһәддә (45)
... җәһәддә : җәһәддә : җәһәддә : җәһәддә : җәһәддә

(45) тмркығкә : тгы : ыртмз : нтәйнторукмз : ынлқғнкә... тзык : утукрсын...

(45) Тимеркапкаға [61] : тиклем : барзык без, : анда йәнә торзок без. : Ынал
кағанға... тажик : тоғроһон (тажикка буйһонғандарзы)...

: 𐰽𐰺𐰍𐰪𐰮𐰭𐰪𐰾 : 𐰽𐰺𐰾𐰾𐰾𐰾 : 𐰾𐰾𐰾𐰾 : 𐰾𐰾𐰾𐰾𐰾𐰾𐰾𐰾𐰾𐰾𐰾 : 𐰾𐰾𐰾𐰾𐰾𐰾𐰾 46
 𐰽𐰾𐰾𐰾𐰾𐰾𐰾 : 𐰾𐰾𐰾𐰾𐰾𐰾 : 𐰾𐰾𐰾

(46) нтәйыркы : сукбслғсоғджк : бодн : укоп : клты : олкүнтә : тгты : түрк бодн : тмркпғкә

(46) андағы ерзәге : һыу башлығы, Соғдак : бөтөнө (халкы) : күп : килде. : Ул көндә : тейзе (етте) : төрк бөтөнө (халкы) : Тимеркапқаға.

𐰾𐰾 : 𐰽𐰾𐰾𐰾𐰾𐰾 : 𐰾𐰾𐰾𐰾𐰾𐰾𐰾𐰾 : 𐰽𐰾𐰾𐰾𐰾𐰾𐰾𐰾𐰾𐰾𐰾𐰾 47
 𐰾𐰾𐰾𐰾𐰾𐰾𐰾 : 𐰾𐰾𐰾𐰾𐰾 : 𐰾𐰾𐰾𐰾𐰾

(47) тынсы оғлы йутғәмәүтғкә : тгмсыды йукрмс : олийркә : бн былгә : утонукук : тгруткүчн

(47) Тынсы улы ятағындағы тауға : теймеш (еткән) инек, : (ул) юк имеш. : Ул ергә : мин, Белге : Утан Укымышлығы, : тейгерткәстен (ғәскәрәмде еткергәстен)

𐰾 : 𐰾𐰾𐰾𐰾𐰾𐰾 : 𐰾𐰾𐰾𐰾𐰾 : 𐰾𐰾𐰾𐰾𐰾𐰾𐰾 : 𐰾𐰾𐰾𐰾𐰾𐰾 : 𐰾𐰾𐰾𐰾𐰾𐰾 48
 𐰾𐰾𐰾𐰾𐰾𐰾𐰾 : 𐰾𐰾𐰾𐰾𐰾𐰾 : 𐰾𐰾𐰾𐰾𐰾

(48) срғлаутон : үрңкүмс : кызукодз : грытбы : ғыбоңсз : клүрты : ылтрскғн : былгсын үчн

(48) һары алтын, : затлы көмөш, : кызы-кыркыны : гуртауы (көтөүе) : ығып моңһоз (мәшәкәтһез) : килер ине. : Илтиреш қаған : Белгеһе (бар) өсөн,

𐰾 : 𐰽𐰾𐰾𐰾𐰾 : 𐰾𐰾𐰾𐰾 : 𐰾𐰾𐰾𐰾𐰾𐰾𐰾 : 𐰽𐰾𐰾𐰾𐰾𐰾 : 𐰾𐰾𐰾𐰾𐰾𐰾 49
 : 𐰾𐰾𐰾𐰾𐰾𐰾 : 𐰾𐰾𐰾𐰾𐰾 : 𐰾𐰾𐰾𐰾𐰾 : 𐰾𐰾𐰾𐰾𐰾

(49) лпын үчн : утбғчкә : йты йгрмы : сүңсды : кыутнкә : йтысүңсды : оғзкә : бссүңсды : нтә йғочы :

(49) алыптары (бар) өсөн : утбағыусыға (Қытайға каршы) : егерме ете : (тапкыр) һуғышты, : кыутанға (катай-көзәнгә каршы) : ете (тапкыр) һуғышты, : уғызға (каршы) : биш (тапкыр) һуғышты, : анда яусы (яу башлығы булып) :

: 𐰽𐰾𐰾𐰾𐰾𐰾𐰾 : 𐰾𐰾𐰾𐰾𐰾𐰾𐰾 : 𐰾𐰾𐰾𐰾𐰾 : 𐰾𐰾𐰾𐰾 : 𐰾𐰾 : 𐰽𐰾𐰾 50
 ... 𐰾𐰾𐰾𐰾𐰾𐰾𐰾 : 𐰽𐰾𐰾𐰾𐰾𐰾𐰾𐰾 ...

(50) ймә : бн : бртм : йғычсы : ймә бн ртм : ылтрс кғнкә : ...түркбгүкғнкә : түрк былгә к...

ᠨᠬᠢ : ᠶᠡᠬᠡᠳᠡᠬᠡᠨ : ᠰᠢᠯᠢᠨᠳᠡᠬᠡᠨ : ᠶᠡᠬᠡᠳᠡᠬᠡᠨ : ᠶᠡᠬᠡᠳᠡᠬᠡᠨ (61)
ᠶᠡᠬᠡᠳᠡᠬᠡᠨ : ᠶᠡᠬᠡᠳᠡᠬᠡᠨ

(61) ылтрс кҕн : былгә утонукук : кзғнтук үчн : кпҕн кҕн : түрксыр бодн : йорыдукубыо

(61) Илтиреш қаған, : Белге Утан Укымышлығы : (бергәләп) казанғаныбыз өсөн : Капаған қаған(дың) : төрк-сыр (Үсәргән) бөтөнө (халкы) : йөрәйзөр (йәшәйзер).

ᠨᠬᠢᠶᠡᠬᠡᠳᠡᠬᠡᠨ : ᠶᠡᠬᠡᠳᠡᠬᠡᠨ : ᠶᠡᠬᠡᠳᠡᠬᠡᠨ : ᠶᠡᠬᠡᠳᠡᠬᠡᠨ : ᠶᠡᠬᠡᠳᠡᠬᠡᠨ (62)
ᠶᠡᠬᠡᠳᠡᠬᠡᠨ

(62) түрк былгә : кҕн : түрксыр боднғ : оғз боднғ : ығдүолрор

(62) Төрк Белге [63]: қаған : төрк-сыр (Үсәргән) бөтөнгә (халкына), : уғыз бөтөнгә (халкына) : игелекле (булып) ултыралыр (тәхеттә).

Искәртмәләр:

⁶⁰ Апаһы тархан – қағандың апаһы (катын-кыз) тархан, йәғни Белге Утан Укымышлығы үзе – қағандың ошо ике туған апаһы.

⁶¹ Тимеркапкаға – Дербент кәлғәһенә.

⁶² “Төрк Белге қаған ләкәбен бирзем” булһа кәрәк.

⁶³ Төрк Белге – Илтиреш қағандың һуңғы ләкәбе.

Шулай итеп, ике ядкәрташтың осона сыктык – үткән быуатта ук башлаған, ныкышмаланып соксонған эшемә, ниһәйәт, азаккы нөктә куйылды -- Хозай Бабайға шөкөр! Бөйөк текстарыбыздың икеһен дә ырын-хәрәфтәрзән туранан-тура эзмә-әзлекле укып, акка күсереп бирзем. Был ядкәрзәр – мәңге көсөн югалтмаҫлык тәрбиәүи-рухи корал ул! Бабаларыбыздың йөрәк көсөргәнеше ырын-языу юлдарында йәзрәләге дарылай тынкыслап төйөлгән. Һәммәһен, түкмәй-сәсмәй, мәктәп дәрәслектәрәнә индерергә кәрәк ине лә бит...

28.11.06.

ОЛО ҺӘМ КЕСЕ ЯЗЫУЗАРЗЫҢ ХӘЗЕРГЕ ӘЗӘБИ ТЕЛЕБЕЗГӘ ИРКЕН КҮСЕРЕЛЕШЕ

1. ОЛО ЯЗЫУ

(1) Өҫтә Күк Тәңре, аҫта Көрән Ер кылынғанда ике арала кеше улы кылынмыш. Кеше улынан өҫтә әсәм-апам (һыу-Һауа) Быуман-қаған, Истәми [Исте-ми] (Әсә-Ата-би) [Оләсә-Йәнбикә, Олата-Йәнбирзе]⁵⁵ қаған ултыра ине.

⁵⁵ Ис = Оләсә-Йәнбикә, те-ми (ата-би) = Олата-Йәнбирзе – “Урал батыр» эпосындағы тәүбабалар.

Ултырып, төрк бөтөндөң (бөтөн төркизэрзэн) илен, турыһын (канунын) тота бирә ине.

(1) Наверху Небо-Тенгри, внизу Зеленая Земля когда были сотворены, в промежутке этих двоих был сотворен человеческий сын. Выше человеческого сына – Ас-Аба (Вода-Воздух) Быуман-каган, Истеми (Аса-те-ми) каган (Бабушка-Янбике, Дедушка Янбирде) сидели...

Бирелгән (2) дүрт тарафында күп яу-дошман бар ине. Ғәскәр ебәрәп-һуғыштырып, дүрт тарафындағы халыктарҙы күп алды, күптәрҙе емерҙе, башлыларын йөгөндөрттө, тезлеләрен сүкертте. Алғарак (көнсығышкараҡ) Кызырған юшауға-үләнлеккә тиклем, кирегә (көнбайышка) -- Тимеркапкаға (Кафказдағы Дербентка) тиклем еткереп кундырҙы ғәскәрен. Ике арала (Уралда) (3) йәшәй ине үкһез-яңғызы төрк халык. Анда тәхеттә ултырыусы Белге каған [2] ине, алып-батыр каған ине – бойороктары ла белдекле ине бит, алып-батыр ине бит! Бәктәре (бейзәре) йәмғеһе, бөтөн халкы йәмғеһе уға тоғролокло ине – илен шулай кулында тота ине бит, илен кулында тотоп, хөкөм итә ине; үз үлеме менән (4) гүр әйәһе булды. Юкһыныусылар, һыктаныусылар шунда көнсығыштан – мүкле сүлдәгеләр, утбағыусы (кытай), тибет, абар, римле, кырғыз, өс уғыр хан, ватыусы ут атар, [3] катый-көзән, татабы [4] -- барса халык килеп һыктанды, иланы. Шундай көйлә-шәп каған ине. Андан һуңыраҡ энеһе каған (5) булды бит, улы ла каған булды бит. Андан һуңыраҡ энеһе әсәһендәй [5] булманы бит, улы ла каңындай -- атаһындай [6] булманы бит, белекһез каған ултырҙы бит, ябалак-яман каған ултырҙы бит, бойороғо ла белекһез ине бит – яман ине бит. (6) Бейзәре, бөтөн халкы тоғролокһоз булғаны өсөн, утбағыусы (кытай) халкы ярығыбыҙы (берзәм булмауыбыҙы) күрә алғаны өсөн, арбаклағаны (үзенә каратканы) өсөн, энеле-әсәле барыһы ханға каршы һуғышканы [7] өсөн, бейле бөтөнлөгөн йомшартканы өсөн төрк бөтөн халкы иләүләнгән илен кулынан ыскындырҙы, (7) кағанланған кағанын йотторҙо утбағыусы (кытай) халкынан. Бейлек, ир-улан кол булды, һылыу кыз, улан күң (күндәм хезмәтсе) булды, төрк бейзәре төрк исемен юйҙы һәм әүерелде утбағыусыға (кытайға); бейзәр, утбағыусы (кытай) исемен алып, утбағыусы (кытай) кағанға (8) буйһондо. Илле йыл уға әсе көсөн бирҙе. Анан ары көн тыуышҡа (көнсығышҡа) – Мүкле кағанға тиклем һуғышып барҙы, ултыраҡлы Тимеркапкаға (Дербентка) тиклем һуғышып барҙы, утбағыусы (кытай) кағанға илен, канунын хезмәт иттерҙе. Төрк коро булған күмәк (9) халык – ир-әсә әйтә ине: “Илле-дәүләтле бөтөн халык инем, илем өмөтө кайҙа? Инде кем файҙаһына дәүләтселлек қазанырмын? – тиер ине. – Кағанлыклы бөтөн халык инем, кағаным кайҙа? Ниндәй кағанға әсе көсөмдө бирермен?!” – тиер ине. Ана шулай тип, утбағыусы (кытай) кағанға яу (дошман) булды. (10) Яу булып, этләнеп, йортонда өмөтһөҙлөк сикте йәнә. Барса әсе көсөн бирә тороп, ыскынманы (азат булманы). Төрк бөтөн халкы “үләйем, ырыуымды серетәйем”, тир ине, юғалыуға барыр ине. Өсәтә төрк Тәңреһе, аста төрк изге Ере (11) һүзен ошоллай әйтте: “Төрк бөтөн халкы юк булмаһын! – тиеп. – Бөтөн халык булһын!” – тиеп. Каңым (атам) Илтиреш кағанды, өгәм (үгәй анам) Ил Белге катынды [8] Тәңре түбәһенән қағып (һөйөп) юғары күтәрҙе бит!

Иҫкәртмәләр:

- ¹ Төрк – Торок (Тора) тау хозайы Тәңрегә (фаллоска) табыныусы башкорттар, улар менән 922 йылда Башкортостан тупрағында ғәрәп илгизәре Ибн-Фазлан да осрашкан.
- ² Белге қаған йәки Төрк Белге қаған – Илтиреш қағандың һуңғы мактаулы ләкәбе.
- ³ Ватасы ут атар – бәғзеләр быны “утыз татар” тип укый. Минеңсә, был – ваткыс артиллериянан ут атып һуғышыусы айырым кытай, йәки вьетнам иле булһа кәрәк.
- ⁴ Татабы – татар.
- ⁵ Йәғни атаклы үгәй әсәһе – Белге Утан Укымышлығыһындай.
- ⁶ Йәғни Илтиреш қағандай.
- ⁷ Илтиреш қағанға тиклемге “ябалак” (ямак) ханды уға каршы баш күтәрәүселәр үлтәрәп, халык Кытай кулы астына ыға.
- ⁸ Өгәм (үгәй анам) Ил Белге катынды – был юлдарзы языусы Юллык-туған уны, Белге Утан Укымышлығыһын, Ил Белеге тип кенә исемләй. Илтиреш қаған, үзе яу юлында сакта өйзә калған катыны вафат булғанын ишетеп, уны ерләргә кайтып китә (Белге Утан Укымышлығыһы язған ядкәрзең 31-енсе юлын карағыз). Ә инде был ядкәрзең ошо 11-енсе юлына карағанда, тол калмыш Илтиреш қаған үзенең данлы ғәскәр башлығы һәм кәңәшсәһе, ике туған апаһы (старшая сестра) Белге Утан Укымышлығыһына өйләнгән булырға тейеш; ә тәүге катынынан тыуған улы Юллык-туғанға (был ядкәрзең авторына) ул ысынлап та “өгәм” (үгәй анам) булып сыға.
- ⁹ Йәғни үгәй әсәһе (апаһы) Белге Утан Укымышлығыһы төзөгән канун.

Каңым (атам) қаған егерме ете ир менән юл үтергә сыкты, үтешендә (12) уның хакта, өйөр-өйөр күс (ғәскәр) төйнәй, тип ишетеп, балыктағылар (калалағылар) тауға ыкты (ағылды), таузағылар килде -- тирелеп (йыйылып), етмеш ир булды. Тәңре көс биргәне өсөн, каңым (атам) қағандың һуғышсылары бүреләй ине, дошмандары куйзай ине. Алға (көнсығышка) карай ғәскәрен йөрөтөп халкын тирзе (йыйзы), күмәк ир итте. (13) Күмәге ете йөз ир булды, ете йөз ир булып алыштылар. Қаған асрамыш бөтөн халыкты, ошоғаса кытайға күндәм хезмәтсе тигән, кол тигән бөтөн халыкты, төрк канунынан ысқынған бөтөн халыкты әсәм-апам [9] канунынса йөрөттө. Төләстә [10] ултыракланып йәшәгән (14) ябайзары, саты (хан нәсәлдәре) бергә барзы. Бирелә (көнъякта) утбағыусы (кытай) бөтөн халкы яу-дошман ине. Арыла (төнъякта) Абыз қағандың туғыз уғыз [11] бөтөн халкы яу-дошман ине. Кырғыз, уйғыр хан, ватыусы ут атар, катай-көзән, татар – күп яу-дошман ине. Каңым (атам) қаған быларға каршы (15) кырк артығы ете (йәғни 47) юлы (тапкыр) һуғышка йөрөнө, егерме һуғышта һуғышты. Тәңре ярлыкағаны өсөн иллеләрзе илһез итте, қағанлыларзы қағанһыз итте, каршы яузарзы боззо-кыйратты, тезлеләрзе сүктерзе, башлыларзы йөгөндөрзе (тубыкландыртып бил бөктөрттө). (16) Шулай канундар қазанып осто – вафат булды. Каңым (атам) қаған зыяратына дошманыбыз башлығы Абыз қағанды һынландырған балбалдар (тораташтар) тезеп куйылды. Ул турыла (тәңгәлдә) өстә -- әсәм һәм қаған ултыра [12]. Әсәм һәм қаған, бергә ултырып, төрк бөтөн халыкты йәшәтте, йәшәү сығанағы сәсте. (17) Әсәм менән қаған ултырғанда үзем тордош (хәзерге төркмән?) бөтөн халкы өстөндә сат-солтан инем. Әсәм һәм қаған менән бергә алғары (алдағы – көнсығыштағы) Йәшел ыуыззағы [13] Шантуң [14] ясылығына тиклем ғәскәр илттек без, уйғыр кырына, Тимеркапкаға (Дербентка) тиклем етеп һуғыштык без. Күгмән [15] аша килеп (18) күмәге утыз биш тапкыр ғәскәр илттек без, егерме өс тапкыр һуғыштык без, иллеләрзе илһез иттек без, тезлеләрзе сүктерзек без, башлыларзы йөгөндөрзөк без. Төргөш қаған үз төркөбөз

(19) булғаны өсөн, шулай була тороп та, безгә карата яңылышлығы өсөн қағаны үлде, бойороґо (бойороусы вәзире – премьер-министры), бейзәре лә үлде. Ун уклы бөтөн халкы имгәк (ыза) күрзе. Әсәбез-апабыз кулында тоткан [16] ер-һыуы әйәһез булмаһын тип, аз һанлыны бөтөн халык итеп яратыусы инсан (20) Барс бей ине. Қаған исемен бында уға без бирзек, уға кесе һеңлемде бирзек. Үзе яңылышты – қағанлығынан осто (вафат булды), бөтөн халкы, күндәмдәре (хезмәтселәре) кол булды. Күгмән ер-һыуы [17] әйәһез калмаһын тип, азғын кырғыз бөтөн халкы йортона (21) йәнә барзык без.

Искәртмәләр:

¹⁰ Төләс – Талас, хәзәрге Кыргызстандағы кала.

¹¹ Туғыз уғыз – Күбәләк-Тиләү башкорттары бабаларының туғыз ырыулы кәбилә берлеге.

¹² Авторзың үгәй әсәһе Белге Утан Укымышлығы менән атаһы Илтиреш қаған берлектә идара итеүенә ишара.

¹³ Йәшел ыуыззағы – Йәшел йылғалағы, хәзәрге Кыуанһыу (Хуанхә).

¹⁴ Шантуң – хәзәрге Пекин янындағы кала.

¹⁵ Күгмән – Күк Ирәндәк (Көнъяк Ирәндәк) тауы.

¹⁶ Белге Утан Укымышлығы сығарған канундар буйынса йәшәүсе.

¹⁷ Күгмән ер-һыуы – Күк Ирәндәк ер-һыуы – Төрки қағанаттың қағандар токомон башлаусы Әсинә (Үсәргән) башкорттарының тыуған төйәге.

Алғары (көнсығыштағы) Кызыркан юшығы (үләнлеге) аша узып, бөтөнәһе нисәмә көн торзок без, ни саклым юл үттек без! Кирегә (көнбайышка) карай Киң Үтәрмәнгә тиклем төрк бөтөн халкын ана шунса киңлеккә кундырзык (йәйелдерзек) без, шунса ерзе кулда тотток без; ул вақытта кол – коллоғон белмәс ине. (22) Шунса қазанған илебез, кануныбыз бар ине. Төрк, уғыз бейзәре, бөтөн халкы ишетегез! Өсгән Тәңре бақмаһа, астан Ер теленмәһә, -- төрк халкы, һинең илеңде, кануныңды кем арытты (көсһөзләндерзе)?! (23) Үкен! Кирелегең менән игелекле Белге қағанға қаршы барып, изге илеңә қайһындай за яңылышлық, яманлық килтерзең! Һуғыш яраклылар қайзан булһа ла өсгөнә килдеме, йәнеңде алдымы; һөңгөләләр қайзан булһа ла өсгөнә килдеме, бала-сураны алдымы? (Утбағыусыға – қытайға хезмәт итеп,) изге Үтәкән юшауына (үләнлегенә) (24) барзың, кирегә (көнбайышка) карай барыуға барзың, барған ерзә телән шул ине бит: қаның һыузай йүгерзе (акты), һөйәгең таузай ятты, бейлек ирең-улың кол булды, һылыу қыз, улың күндәм (хезмәтсе) булды. Шуларзы белдерер өсөн, (25) дошманыбыз башлығы кырғыз қаған һынлы балбалдар (тораташтар) теззем. Төрк бөтөн халкының исеме, күсе юк булмаһын, тиеп, қаңым (атам) қағанды, [18] өгәм [19] (үгәй анам) қатынды [20] күтәргән Тәңре, ил биргән Тәңре: “Төрк бөтөн халкының исеме, күсе юк булмаһын”, -- тип, мине лә қаған итеп ултыртты бит. Аның байып-йәлсегән бөтөнәһә-халкына ултырманым, әсендә ашһыз, тышында тунһыз яуыз-яман бөтөндөң-халықтың өсгөнә ултырзым. Әнем Кәлитуған менән бергә һөйләштек без: “Қаңыбыз (атабыз) һәм әсәбез қазанышын юғалтмайык!” -- (27) тиеп. Төрк бөтөн халкым өсөн төн йокламаным, көндөз тик ултырманым, әнем Кәлитуған менән бергә, ике сат (хан нәселе) менән бергә оло етешлектәр қазандым. Шунса қазанып, хатта бер-ике генә халықка ла ут-һыу зыяны қылманым. Мин (28) барған һәр бөтөн халык үлергә етешеп, йәйәүләһе, яланғасы

яныма килде. “Бөтөнөмдө-халкымды игелекләйем!” – тип, йырағырак (төнъяккарак) уғыз-бөтөнгә үттем, алғарак (көнсығышкарак) катай-көзән, татабы-татар бөтөндәренә үттем, бирегәрәк (көнъяккарак) утбағыусыға (кытайға) үтеп, егерме ике тапкыр оло һуғыш (29) кисерзем. Тәңре ярлыканы: котом бар өсөн, өлгөм бар өсөн үлеп барыусы бөтөн халыкты терелеүсе иттем, яланғас бөтөн халыкты тунлы иттем, юксыл бөтөн халыкты байыттым, аз һанлы бөтөн халыкты ишәйттем. Уғыры (уйғыр) иллегендәге (30) бөтөн халыкка күп кыйралыш килтерзем, уларзы яуһыз-ғәскәрһез кылдым, күбеһе миңә караны (буйһондо), эсе көсөн бирзе. Шунса хакимлик қазанып, энем Көлитуған үз үлеме менән гүр әйәһе булды. Атам қаған осканында (вафат булғанында) энем Көлитуған ете йәштә калғайны. (31) һомайзай өгәм (үгәй анам) катын [21] катарында энем Көлитуған ир-ат булды. [22] Егерме алты йәшендә әсәм менән қағандың илен, канунын – шунса қазанышты алға илтешеп, Соғдка үтеп кереп һуғыштык без, уны боззок (кыйраттык) без, утбағыусының (кытайзың) уң тотогон (уң флангаһын тотосу ғәскәрен) бақтык. (32) Көлитуған йәйәүләп иң алға ташланды, уң тоток башлығының әйәрсенен – коралланып қаршы килгәнен тотто, шул кораллыны қағанға инселәне (бүләк итте). Оло һуғышта аларзы юк кылдык без. Энемдең утыз бер йәшендә сәсә-сәңкемгә [23] қаршы һуғыштык без, иң алға үткән осорза бузы (буз аты) (33) үлде.

Иҫкәртмәләр:

¹⁸ Илтиреш йәки Төрк Белге қағанды.

¹⁹ Өгәм – үгәйем, ә был оракта “үгәй анам” тигән һүз.

²⁰ Белге Утан Укымышлығын.

²¹ Қатын – қаған катыны Белге Утан Укымышлығы.

²² Көлитуған батырзы уның үгәй анаһы Белге Утан Укымышлығы тәрбиәләп ир-ат корона еткергән.

²³ Сәсә-сәңкемгә -- Үсәргән ырыуының Әсә-Бүрегә табыныусы әсә тармағына.

Икенсе тапкыр Эшбара Ямтарзың буз атын менеп ташланды, ул аты ла үлде. Өсөнсө тапкыр Йөгөнһөлөк бейзең ике азымлык юрға туры атын менеп укталды, ул аты ла үлде. Елгәнендә ярағына (һуғыш кейеменә) йөззәрсә ук қундыртты, езде (ез кәпәсле) башына берәүе (34) тейгәнен һез, төрк бейзәре, опһоно укып белерһегез. Ул һуғышсыларзы анда (шул урында) юк кылдык без. Анан һуңырак Ер-Байырка, Оло-Иркен безгә яу (дошман) булды. Аларзы еңеп, Түрге Йырғын (Байкал) күлдә боззок (кыйраттык) без. Олоғ-Иркен аз ғына һанлы ирен (һуғышсыларын) тезеп қаршы барзы. Көлитуған утыз алты йәшендә сакта қырғызға үтеп кереп һуғыштык без. Һөңгө бөтөмө (буйы) тәрән қарзы сығып, Күгмән (Күк Ирәндек) юшаузы (үләнлекте) үткәнсе йөрөп, қырғыз бөтөн халкын йоклағанында бақтык без, қағаны менән Сөң юшауза һуғыштык без. Көлитуған Байыркының ақ айғырына (36) менеп иң алға ташланды, бер иргә уғын атты, гүр әйәһе итерлек сәнсте. Ул бәрелештә Байырканың ақ айғырының ботон сыя аттылар. Қырғыз қағанын үлтерзек без, илен алдык без. Ул йылда То- (37) утокка Иртыш ыуызын (һыуын) кисеп йөрөнөк без, төргөш бөтөн халкын йокоһонда бақтык без. Төргөш қаған һуғышсылары Болсала ут бөрсәһеләй ябырылып килде, һуғыштык без. Көлитуған башка бузатын менеп ташланды, башка бузы к... (38)

тотторзо... икеһен үзе алдырзы. Анда йәнә кереп, Төргөш қаған бойороғон (бойороусы вәзирен – премьер-министрын), азау [24] тотогоноң (башлығының) элеген (кулын – ярзамсыһын) тотто. Қағанын шунда үлтерзек без, илен алдык без. Кара төргөш бөтөн халкын Табарза кундырзык (урынлаштырзык). (39) Соғдак бөтөн халкынаса үтәйек, тиеп, Йәнәсәй ыуыззы (һыузы) кисеп, Тимеркапқаға (Дербентка) тиклем һуғышып барзык без. Шунан һуңырак кара төргөш бөтөн халкы безгә яу-дошман булды. Куңырһыузы үтеп барзык. Беззең һуғышсыларзың аты оторок (арык), азығы юк ине. Яман кеше ир (40) алып-батырзары безгә ташланды. Шундай мәлгә үкенеп, Көлитуғандың аз һанлы ирен (яугирзәрен) алдан йөрөтә инек без. Оло һуғышта һуғышты ул. Алып-батыр Шалсының ак атын менеп ташланды, кара төргөш бөтөн халкын шунда үлтерзе, алды. Йәнә йөрөп, (41) ...менән, Кошсо [25] тотого (башлығы) менән һуғышты, яугирзәрен күп үлтерзе, улья-әйберен барыһын да күп килтерзе -- Көлитуғандың утыз ете йөшендә ине. Карлук бөтөн халкы орола-бәрелә дыуамалланып безгә яу-дошман булды, Изге Тамак (Изелтамак?) һыуы башында һуғыштык без. (42) ...Көлитуған ул һуғышта утыз йәш йөрөр ине, алып-батыр Шалсы атын менеп иң алға ташланды, ике яугиргә үтәләй сәнсте. Карлуктарзы үлтерзек без, алдык без. Азау бөтөн халкы безгә яу-дошман булды, Кара күлдә [26] һуғыштык без, Көлитуғанға кырк бер йәш йөрөр ине; алып-батыр Шалсы ағын (ак атын) (43) менеп... иң алға ташланды, азау илтабарын тотто, азау бөтөн халкы шунда юк булды. Әсәм һәм қаған иле кумшык (йомшак) булғанында, бөтөн халкы игелекле булғанында әсәгел [27] бөтөн халкы менән һуғыштык без. Көлитуған алып-батыр Шалсы ағын (ак атын) менеп (44) иң ал...ды, ул атынан төштө... Әсәгел (Үсәргән-Болғар) ... үлдә. Туғыз уғыз бөтөн халкы кәнде [28] бөтөнәм-халкым ине; Тәңре, Ер болғанғаны өсөн, безгә яу-дошман булды. Бер йылда биш юлы (тапкыр) һуғыштык без. Иң элек Тук-болакта [29] һуғыштык без.(45) Көлитуған азау менгәһен менеп иң алға ташланды, алты яугиргә сәнсте, шул бәрелешендә етенсе яугирзе кылысланы. Үз кышлағында даз (тажик) менән һуғыштык без, Көлитуған азау көрәнен менеп, иң алға ташланып, бер яугиргә сәнсте, (46) туғыз ирзе өйөрөп тукманы, тажик бөтөн халкы шунда үлдә. Өсөнсө юлы Бол...нда уғыз менән һуғыштык без. Көлитуған азау менгәһен менеп ташланды, сәнсте. Һуғышсыларын сәнстек без, илен алдык без. Дүртенсе юлы Сош йылғаһы башында һуғыштык без. Төрк (47) бөтөн халкының аяғы каймылышты, ямак булды...ине. Шул сак килгән дошман һуғышсыларын Көлитуған ығытып (кыуып), Тәңрә [30] тигән бер ырыузың алып-батырын, ун яугирен, шулар Тоңатуғанды йыйғандарында (ерләгәндәрендә) өйөрөп үлтерзек без. Бишенсе юлы Эзгәнте Қадазза уғыз менән һуғыштык без. Көлитуған (48) азау көрәнен менеп ташланды, ике яугиргә сәнсте, кәлгәгә ебәрмәне, ул дошман һуғышсылары шунда үлдә. Мағы Корғанда [31] кышлап, язында уғызға карай һуғышқа сыктык без.

Иҫкәртмәләр:

²⁴ Азау башкорттарының һәм казактарының бабалары.

²⁵ Кошсо – башкорттоң Кошсо ырыуы.

²⁶ Кара күлдә -- Кара диңгез янында.

²⁷ Әсәгел (Әсәргән) – башкорттоң Үсәргән кәбиләһенең көнбайыш тармағы -- болғарзар.

²⁸ Кәнде – үз.

²⁹ Тук-болак – хәзерге Ырымбур өлкәһендәге Тук йылғаһы.

³⁰ Тәңрә -- Таңғауыр башкорт ырыуы.

³¹ Мағы (Могучий) Корған – Урта Азиялағы хәзерге Кәттә Корған калаһы.

Көлитуған бей башлығында ыктык (киттек) без. Уғыз яуы урзаны бақты. Көлитуған (49) мактаулы үз ағын (ак атын) менеп, туғыз яугирен сәнсте, урзаны бирмәне. Өгәм (үгәй анам) катын, ололарым, улдарым, өкәләрем (икәтәйзәрем), киләндәрем, канбабаларым, барсағыз за – тереләреге – ул дошмандарға күндәм-хезмәтсе булыр инегез, үлеләреге йортта, юлда аунап ятып калыр инегез – (50) Көлитуған юк ине булһа (булмаһа), күп үләсәк инегез. Энем Көлитуған гүр әйһә булды. Үзем һағындым-һыктандым, күрер күзем күрмәстәй булды, белегем (аңым) белмәстәй булды, үзем һағындым-һыктандым. Үтәһен (ғүмер ахырын) Тәңре ясар, кеше улдары күп үлгеләп торор. (51) Шундай за һағындым-һағышландым, күзгә йәш килер ине лә күңелгә һағыш килер ине лә яңынан уғата каты һағындым-һыктандым, каты һағындым-һыктандым. Ике саттың (хан нәселенә) – әнеләремдәң, улдарымдың, бейзәремдәң, бөтөн халкымдың илаузан күзе-кашы ямак булды бит, тип һыктандым. Юкһынып һыктауға (йола үтәүгә) катый-көзән, татабы (татар) халыктары башлығы булып (52) Узыр-сәнкем килде. Утбағыусы (кытай) кағандан Ысыы Ослоғо килде, ун бер меңлек алтын-көмөш үлентеге килтерзе. Тибет кағанынан Билән килде. Кырый (алыс) көнбатыштағы, Соғдтың барса корондағы, Бохара ылысындағы бөтөн халыктарзан Анаң-сәнкем, Уғыл-тархан килде. (53) Ун Уктан [32] -- улым, Төргөш кағандан – Макрас тамғасы, уғыззан – Белге тамғасы килде. Кырғыз кағандан – Тордош Инаныс Сор килде. Бурау итеүсе (бина бураусы), бизәкле һуңғы йортна язуулы таш итеүсе (яһаусы) – утбағыусы (кытай) кағандың сығаны (ике туған кустыһы) Саң-сәңкем [33] килде.

Искәртмәләр:

³² Ун ук – 635 йылда Көнбайыш Төрки кағанат кағаны Әшбара кулынан “автономия” хокуғы алған үсәргәндәр. Б.э. тиклем 105 йылда хәзерге Башкортостандың Таштуғай төбәгендә тәйәкләнмеш Әлми хандың башка сығарылған ике улы Дала һәм Насипбай кешеләренән дауамланған куш кәбилә тармактары һәр береһе бишәр ырыу тәшкил итеп (Үсәргән ырыуы әлегәсә биш аранан хасил), йәмғеһе ун булғанлыктан, унауына ла үз кәбилә башлығы *сам* (*шад*) һайлап куйуу хокуғының билдәһе – ун ук тапшырылғанлыктан, улар “ун ук” берлеге тип йөрөтөлгән.

³³ Кытай императоры булып башкорт ултырғанлығына бер дәлил.

Көлитуған куй йылында беренсе айзың егерме етеһендә осто (вафат булды), туғызынсы айзың утызында як (таш битен) ырзырттык без. Бураһын, бизәген, язуулы ташын мәсен йылдың етенсе айының утызында күмәкләп ололанык без. Көлитуған үлгәндә кырк артығы ете (кырк ете) йәшендә булды. Ташсыларзы, барса бизәкселәрзе Тойғон Илтабар килтерзе.

Оло Языу тексы тамам

2. КЕСЕ ЯЗЫУ

(1) Белге [34] Утан [35] (кытай тәхетендә танғауыр-үсәргән башкорттары ултырған Тан дәүләте) Укымышлығы тигән ләкәплә мин үзем утбағыусы [36] илендә кылындым (белем алдым), төрк [37] бөтөн халкы ул сактарза утбағыусыға карар (буйһонор) ине. (2) Төрк бөтөн халкы канун белмәй ине, утбағыусыла (Утан-Тан дәүләтендә) терелде, ханланды. Ханына ук атып, утбағыусыға йәнә ышыкланды (буйһондо), Тәңре шул сак әйтте: “Көн бирзем, (3) ләкин ханыңа ук атып ышыкланыуың (кытайға буйһоноуың) өсөн Тәңре һине үле итер”. Төрк бөтөн халкына үләт алкынды, ул юк булды, төрк сыр [38] бөтөн халкы ерендә (4) береһе лә калманы, ызалы эштә (кытай изеүендә) калғаны кубарылып, ете йөз һуғышсы булды, ике өлөшө атлы ине, бер өлөшө йәйәүле ине. Ете йөз кеше (5) ине ул мәлдә: олоһо шад [39] ине, ул “йыйылығыз!” тине, йыйыусыһы мин инем – Белге Утан Укымышлығы. Уға қаған ымы [40] кушайым, тинем, һығындым (уйландым): “Оторок (арык) буғаны (һыйыр малын), һимез буғаны бер караузан (6) белерзәр: “һимез буға”, “арык буға” тиеп; ә был белмәй имеш, тиеп, шунса уйландым. [41] Шундай кисерештә Тәңре белем биргәне өсөн тәүәккәлләнеп, үзем үк уға қаған тип куштым, Белге Утан Укымышлығы – буйлы (һәселле) буға-тархан менән (йәғни миңең менән) (7) берлектә эш итеүсә Илтиреш [42] қаған бул, тинем. Барзык (һөжүм иттек) утбағыусыға (кытайға); һуңынан кытанға (киданығә йәни катай-көзәнгә); йөрөнөк уғызға, ул кешеләрзе үлтерзек. Қағандың белгесе, кәңәшсеһе мин инем. Соғай козоғонда, Каракомда ултырыр (йәшәр) инек без. (8) Кейек ейеп (ашап), куян ейеп ултырыр (йәшәр) инек без. Бөтөн халык боғазы тук ине, тирә-яғыбыз асыға ине, без һау инек. Шул сак ултыраклы уғызған төндә күрегебез (күзәтсебез) кайтып килде. (9) Күрег (күзәтсе) һөйләне: туғыз уғыз [43] бөтөн халкынан өштә қаған ултырыр, утбағыусы (кытай) коро безгә каршы уғын, һөңгөһөн тосқаған, тип әйтте; кытан (катай-көзән) короноң Тәңреһе – мағ, тип әйтте; уның (уғыз қағандың) һүзен дә әйтте: “Аз ғына һанлы төрк бөтөн халкы йөрөйзәр имеш, қағаны алып-батыр имеш, яусыһы (ғәскәр башлығы) Белге (Утан Укымышлығы) имеш; шул ике кеше етәкләп алып барған сыр [44] (Үсәргән) халкы һине – утбағыусыны үлтерәсәк, тинем; һуңырак кытанды (катай-көзәнде) үлтерәсәк, тинем; миңе – уғыззы (11) үлтерәсәк, тинем; утбағыусы (кытай) – биренән-яндан, кытан (катай-көзән) – уңдан яндан, мин – ошо ерзән ябырылып камайык; төрк сыр (төрк Үсәргән) бөтөн халкы ер йөзөндә ызалап йөрәмәһен беззе: ук осороп кысымлайык! – (12) тинем”. Шул һабакты (хәбәрзе) ишетеп, төн озоно йоком килмәне, көндөз алыр йоком килмәне. Шунда ултырып қағанымдан үтендем, ошоләй үтендем: “Утбағыусы (кытай), уғыз, кытан (катай-көзән) – был өсәү кауышыр (13) булһа, без Узансы Ташын кулыбызза тотә алмасбыз; Яйык аркылы Тубылғылы (Тобол) осона узырбыз, Йәнәсәй аркылы Узғалы остә уза килә Яйыккаса калын (көр) булырлык, тупланырлык алып-батырзарбыз заһа; Йәнәсәй яғынаса булышырлык узғалыклы (йөрөмтәл) алыптарбыз заһа! һуңырак кытанға (катай-көзәнгә) барып, утбағыусыла (кытайза) кор өйө (баш кала) корайык та йөрөйөк уғызға. Ике-өс мең һум үз калтасыбызза (финансисыбызза) бар бына”. Ана шулай үтендем. (15) Қағаным, мин үзем, Белге Утан Укымышлығы, үтендек Тәңрегә, үтенесемдә ишетә бирзе (тыңланы), күнелең теләгәнсә ут кисеп уз, тине. Күк Үңгә, Юғары Үтәгән [45] ясыһынаса ут кисеп уззым, Ингәк Калкан [46]

таулыла уғыз каршы килде – (16) һуғышсыһы өс мең ир имеш. Ике мең инек без, һуғыштык без. Тәңре ярлыканы – еңдек без, тегеләр йылғаға төштө (батты). Еңеүле юлда йәнә үлтерештек: анда үлтерергә уғыз уксылары килде (17) Килертамакка – төрк бөтөн халкы өстөнә, Үтәгән ергә. Мин үзем, Белге Утан Укымышлыһы, Үтәгән ергә кунған (тукталған) икән тип ишетеп, эргәмә бар яктың бөтөн халкы – уғыр яғы, йырак яғы, уңғар яғы – бөтөн халкы килде. (18) Ике мең инек без – без ике су [47] (ғәскәр) булдык. Төрк бөтөн халкы ултыракланған, төрк қаған ултырған Сынтоң каланан Атулай [48] ыуызғаса (һыуынаса) барып етеү әмәле юк имеш. Қағанымдан үтенеп су (ғәскәр) илттем, (19) Сынтоң каланан Атулай ыуызға еткерзем, утыз өс каланы сыйзым (емерзем). Осын мең тотоғо (башлығы) йортонда ете улы тора ине. Утбағыусы (кытай) қағаны – яуыбыз (дошманыбыз) ине. Ун ук [49] қағаны – яуыбыз (дошманыбыз) ине.

Искәртмәләр:

³⁴ Белге – белгес, белекле, белемле зат тигән мактаулы ләкәп.

³⁵ Утан (Тан) – утлы коралға эйә дәүләт мәғәнәһендә; заманында сяньби-үсәргән башкорттары яулап алып төзөгән һәм хакимлик иткән Кытай империяһы (618 – 907 йй.). Был дәүләттә беренсе башлап “утлы ук” тигән корал һуғышта киң кулланыла: “Термин “хо цзянь” интерпретировать нетрудно – это “огневая”, или зажигательная стрела, применение которой, вероятно, столь же древнее, сколь и появление лучного оружия. В китайской военной истории немало примеров огневого нападения с помощью зажигательных стрел... В период Тан (беззвезда, Утан. – Й.С.) к древку стрелы привязывали керамический сосуд... с горячим составом, продевая привязь через два отверстия в наконечнике стрелы”. (С.А. Школяр. Китайская доогнестрельная артиллерия. М., 1980, стр. 165). Бының график һызылышын бәғзе авторҙар “т” тип кысқартып укыған ырын-хәрефтә (өскө мөйөшө ук менән осланған ромб) күрәбез һәм ул миңең тарафтан, һузынкыһы менән куша тулы килеш, “ут” тип күсерелә. Ә ул ырын-хәрефтә һәм шундай ук хәлдәге ук-һүрәт ырынын текстағы кайһы урында тулы килеш “ут” һәм “ук” тип, ә кайза “т” һәм “к” тип кенә укыу қағиҙәһен анык тикшереп билдәләү – үзе айырым бер бурыс.

³⁶ Утбағыусы (бәғзеләр “табғач” тип укый) – Утан (Тан) иле императоры.

³⁷ Төрк – Торок (Тора) тау хозайы Тәңрегә (мифик Имир тәүбаба фаллосына) табыныусы башкорттар, улар менән 922 йылда Башкортостан тупрағында ғәрәп илсәһе Ибн-Фазлан да ошрашкан.

³⁸ Сыр (сир, сәр, үсәр, үсәркан) – көнбайыш Үсәргән кәбиләһе, бөгөнгө Сырдаръя йылғаһы шулар исемен һақлай.

³⁹ Шад (шата, сата) – хан нәселе, мырза (принц).

⁴⁰ Ымы (имя) – исеме.

⁴¹ Қаған үлтерелгәс, уның урынына калырға тейешле улының тәжрибәһезлеген уйлап һағышлана.

⁴² Илтиреш – ил тиреүсе (йыйыусы), дәүләт төзөүсе.

⁴³ Туғыз уғыз – туғыз ырыулы Күбәләк-Тиләү башкорт кәбиләһе берләшмәһе.

⁴⁴ Сыр – Үсәргән халкы Төрки Қағанат дәүләтенең нигезен тәшкил итеүенә тура ишара.

⁴⁵ Үтәгән -- хәзерге Силәбе өлкәһендә тороп калған Аркайым корамы янындағы йылға.

⁴⁶ Башкортостан Республикаһының Усалы районындағы Калкан-тау.

⁴⁷ Сү (сүб, сүбәй, сыбай, һыбай) – атлы ғәскәр.

⁴⁸ Атулай ыуызғаса – Әтиләй (Изел) һыуынаса..

⁴⁹ Ун ук – Көнбайыш төрки қағанатта (Урта Азияла) Үсәргән башкорттарының автономиялы ун ара берләшмәһе.

(20) Арытабан кыргыз Көслөк қаған яуыбыз (дошманыбыз) булды. Ул өс қаған өйөлөшөп (берләшөп), Алтын ясыла беззе хәбес (әсир) итеп алырға һүз куйышкандар – шулай уйлашкандар. Һуңырак төрк қаған корона (йәғни безгә

каршы) су (ғәскәр) илттеләр. “Әгәр су-ғәскәре үлмәһә, касан да әрсер ул беззе: кағаны алып-батыр имеш, яусыһы (яу башлығы) Белге имеш – йоклап калһаң әрсер үлтергәнсе. Өсөбөз қауышып (берләшеп), су (ғәскәр) алып, аны юк иткәнсе кысайык!” – тигәндәр. Түргеш каған ошолдай тигән: “Минең бөтөн халкым анда йөрөр, -- тигән. – (22) Төрк бөтөн халкы өйөмә болғаныс ул”, -- тигән. Уғыз: “Өйөмә ытырғаныс ул”, -- тигән. Шула һүззәрен ишетеп, төн буйына күземә йоко килмәне, көндөз алыр йоком килмәне – шундай борсолдом-һағышландым...(23) ...ә су (ғәскәр) алайык... тинем. Кағанымдың: “Күтебез (Тәңребез) юлынан барырбыз, үтербез”, -- тигәнән ишетеп: -- “Была юлдан йөрөргә ярамаҫ”, -- тинем... ерсе (юл күрһәтеүсе) табырға теләнем, ахыры үзем сүлгизәре (сәфәр башлығы) булдым. “Әзәрмәнлек... аны беләм... имеш, алдыбызға бер ултыраклы ер имеш, юл шунан бармыш. Аңарға (шунда) етеп, анда бер утлык (үләнлек) бар имеш, -- тинем. – Ул юлдан йөрөү зерә йонсоткос”, -- тинем, уйландым. Кағанбызға (25) үтендем, су (ғәскәр) йөрөтөү үтенесемде үтәлдерт, тинем. Актирмәлегәсә аркылы үттем, ут-үләнлектән узып, мин туры караға (кырлаға) сыктым. Юғары Үтәйзә ятқан ағаска тотона-тотона ырғылдырттым ғәскәрзе. Һуңырак кырланан (26) йүгерә-тәгәрәй барып осток без, яулыға (һуғышка) индек без; көн-төн йәнгә үткес ут-ук бәрәп барзык без; ерсе (юл күрһәтеүсе) ерен яңылыштырып боғазланды (боғазынан һуйылды). Моңдо (күктәге әруах) каған: “Елегез көр!” – тине. (27) Аныһуға (Амударьяға) барғаныбызға ул һуык ине. Барзык без. Һанар өсөн ғәскәрзе аттан төшөрзөк без, аттарзы ышыкка қуйырға бойорзөк без. Көнме, төнме – елеп барзык без, кырғыззы йоклағанында баҫтык без. (28) Һөңгөләп юл астык без, ханы, һуғышсылары әркеде, һуғыштык без, сәнстек без, ханын үлтерзөк без. Кағанға кырғыз бөтөн халкы сүкте, йөгөндө -- еңдек без. Күгмән ясыһына барзык без, (29) кырғыззы еңдек без. Түргеш кағандан күрег (күзәтсе-темеҫкен) килде, һүзе шундай: “Уңдан каған корона су (ғәскәр) йөрөтәм, -- тигән. – Йөрөтмәһәк, беззе... кағаны алып-батыр имеш, яусыһы (яу башлығы) Белге (Утан Укымышлығы) имеш. Кашак әгәр (30) беззе үлтерәсәк”, -- тигән. Түргеш кағаны юл үтергә сыкты, тине; Ун ук бөтөн халкы көллөһә лә юл үтергә сыкты, тине; утбағыусы (кытай) ғәскәре лә шунда бар имеш. Ул һабакты (һамакты йәки һүззе) ишетеп, кағаным: “Мин өй кырына кайтайым”, -- тине. Катыны вафат булған икән – аны йоклатайым (ерләйем), тине. Ә һин су (ғәскәр) менән барың, тине. Алтын ясыла ултырың (туктал), тине. Дошмандың су (ғәскәр) башы булып Инәл кағандың Утордос исемле саты (хан нәселе) баралыр, тине. Белге Утан Укымышлығына – миңә әйтте, (32) был ғәскәрзе илт, тине. Қыйна (тукма) күңелең канғанса, мин һиңә башкаса ни әйтәйем, тине. Килһә ирзәр – кор йыйылыр, килмәһә ирзәр – телле-һабаклы (мәғлүмәтле) булып ултыр, тине. Алтын ясыла ултырзык без. (33) Өс күрег (күзәтсе) килде, һүззәре бер: “Тегеләрзең кағаны ғәскәре менән юл үтә сыкты; Ун ук ғәскәре көллөһә лә юл үтә сыкты”, -- тинеләр. “Ярыш ясыла йыйылайык”, -- тигәндәр. Шула хәбәрзе ишетеп, каған кырына шула хәбәрзе еткерзем, “калайтайым?” тип һораным. Яуабы йәнә (34) килде: “Шула урыныңда нығын, -- тигән. – Шәп атлы корзо алға үткәртеп ырғыл, үзеңде баҫтыртма”, -- тигән. Бөйөк каған миңә шулай тип әйткән. (Миңә карата --) апаһы тархан [50] кырына карата серле һүз әйткән: “Белге Утан Укымышлығы

зирәк ул, үзе аңлар ул: (35) су-ғәскәр йөрөтмә (һөжүм итмә), тиеүсене өнәмәс”. Шул һүзен ишетеп, су-ғәскәр йөрөттөм Алтын ясынан. Юлһыз – юл астым Иртыш ыуызғаса, кисеүһез – аны кистек без, төн киттек без, таңында тура Балсыкка еттек без. (36) Тел (әсир) килтерелде, һүзе ошондай: “Ярыш ясыла ун төмән (йөз мен) су-ғәскәр тора”, -- тине. Шул һүззе ишетеп бейзәр күбенеһе (37) йыйналып: “Ырғып үтәйек” (тизерәк касайык), -- тине. Мин иһә әйттем: “Мин – Белге Утан Укымышлығы! Алтын ясыһы аша килдек без, Иртыш ыуыззы (38) кисеп килдек без, куркыныстан янтайып калмаҫ алып-батырзар!” – тинем, әммә тойманылар. “Тәңре, һомай, изге Ер-Һыу “барып баҫ!” тигәнәндә ниңә тузрарбыз?! (39) Ул көслә, тиеп, ниңә куркырбыз?! Азбыз, тиеп, ниңә башымды алып касайым?!” – тинем. Һәм дошманды төйзөк без, туззырзык без. Икенсе көн килде, (40) үрттәй кызып килде. һуғыштык без. Беззекенән улар ике тапкырға артык ине. Тәңре ярлыкағаны өсөн көскә тейендек без, (41) куркманык без, һуғыштык без. Дошман якта Утордос сатыры аузы, калғандарын да кыйзык без, кағанын тотток без, ябағаһын (ябайзарын), сатын (Утордосты) (42) шунда үлтерзек, илле сәрзе (ғәскәр башлығын) тотток без, шул ук төндә бөтөн халкын һуызык без. Шул хәбәрзе ишетеп, Ун ук бейзәре күп (43) килде, йөгөндө (тубыкланып бил бөктө). Килгән бейзәрен, бөтөн халкын тотоп йыйнағанда күпмелер халкы каскайны. Ун ук ғәскәрен һуғышка илттем. (44) Без йәнә ғәскәр илттек, Аңды артылдык без, Йәнәсәй ыуыззы кисеп, Тынсы улы яғына – Бәңлегек тауға... (45) Тимеркапқаға (Дербентка) тиклем барзык без, аңда йәнә торзөк без. Ынал кағанға... тажик тоғроһон (тажикка буйһонғандарзы)... (46) аңдағы ерзәге һыу башлығы, Соғдак бөтөн халкы күп килде. Ул көндә етте төрк бөтөн халкы Тимеркапқаға. (47) Тынсы улы ятағындағы тауға еткәйнек, ул үзе юк имеш. Ул ергә мин, Белге Утан Укымышлығы, ғәскәремде еткергәстен, (48) һары алтын, затлы көмөш, кызыкыркыны мәшәкәтһез ағылып килер ине. Илтиреш каған, мин Белгеһе бар өсөн, (49) алып-батырзары бар өсөн утбағыусыға (кытайға) каршы егерме ете тапкыр һуғышты, кыутанға (катай-көзәнгә) каршы ете тапкыр һуғышты, уғызға каршы биш тапкыр һуғышты, аңда яусы (яу башлығы) булып (50) йәнә мин барзым – яусыһы (яу башлығы) һәр сак мин инем. Илтиреш кағанға (бөтөн) төрк бағынғанға күрә, (уға) Төрк Белге к [51]... (51) Капаған каған ...төн үтмәне, (52) көн тыуып өлгөрмәне – кызыл каным түгелде, кара тирем йүгерзе. Эсе көсөмдө бирзем ки мин үзем озон юлымда. Йәнә үттем ки (53) Аркой [52]. Оло кырла [53]үттем, боҫонғома (боҫоноу урыныма) йәйәүләп килер инем. Каған менән су-ғәскәр илттек без. Тәңре ярлыканы – (54) был төрк бөтөн халкына яраклык (көплә-кораллы дошман яуын) килтертмәнем, бөлгөнлөк утын йүгертмәнем. Илтиреш каған казанмаһа әгәр, (55) ошо мин үзем казанмаһам әгәр... илемә, бөтөн халкыма йок арттырыусан казаныштарым өсөн, ошо үземдең казаныштарым өсөн олоғ булдым. Аңаң-Ерзәге кағанлыкка, бөтөн халыкка, (56) илемә -- ил булды, бөтөн халкыма бөтөнлөк булды, үзем кары (ил инәһе) булдым, олоғ булдым. Аңаң-Ерзәге кағанлыктың бөтөн халыкка карата (57) мөнтөгө (етешһезлеге) бар иһә (булһа), моңһозо бар булып артасак имеш. (58) Төрк Белге [54] каған иленә был ядкәрзе яззыртым мин – Белге Утан Укымышлығы.

Иҫкәртмәләр:

⁵⁰ Апаһы тархан – кағандың апаһы (катын-кыз) тархан, йәғни Белге Утан Укымышлығы үзе – кағандың ошо ике туған апаһы.

⁵¹ “Төрк Белге каған ләкәбен бирзем” булһа кәрәк.

⁵² Аркайым булһа кәрәк.

⁵³ Урал таузары булһа кәрәк.

⁵⁴ Төрк Белге – Илтиреш кағандың һуңғы ләкәбе.

(59) Илтиреш каған казанмаһа, юк ине артыр сара; мин үзем, Белге Утан Укымышлығы казанмаһам, минһез юк ине артыр сара -- (60) Капаған кағандың төрк-сыр (Үсәргән) бөтөн халкы ерендә бөтәйеү, бөтөнәйеү (халык булып укмашыу), кешеләнеү (кеше һаны ишәйеү) сараһы юк, артыш (артыу) юк ине. (61) Илтиреш каған, Белге Утан Укымышлығы бергәләп казанғаныбыз өсөн Капаған кағандың төрк-сыр (Үсәргән) бөтөн халкы ер йөзөндә йөрөйзәр (йәшәйзәр). (62) Төрк Белге каған төрк-сыр (Үсәргән) бөтөн халкына, уғыз бөтөн халкына игелекле булып ултырзы тәхеттә.

Кесе Языу тексы тамам

Был изге текстарзы, оҙакка һуҙмайынса, мәктәп дәреслектәренә индерергә, тарихыбызды тұлһаҡ өйрәтәү өсөн файҙаланһа кәрәк.

Ошо башкортмодокалай героик-театралы тарихлы башка һис бер халықты ла белмәйем! Ғәзиз бабаларыбыздың көсөргәнешле, данлы тормошон сағылдырған эпик роман һәм поэмалар, трагедиялар касан язылыр, кинодрамалар касан экрандарзы шаңғыртыр? Уяһырбызды касан?!

05.10.2011

Султанов Зигат Адигамович

СЕЛЕНГИНСКИЕ РУНЫ

Уфа – 2012, репринт, тираж 30 экз.

В ЗАЩИТУ БАШКИРСКОЙ НАЦИИ

В мой жестокий век я восславил свободу...

А.С. Пушкин⁵⁶.

ПРОЛОГ

Секретарю ЦК КПСС тов. Манаенкову.

1. До сих пор, не смотря на 5 лет перестройки, в СССР неизменно продолжает существовать сталинское разделение наций на три категории:

нации I категории — это союзные республики;

нации II категории — это автономные республики;

нации III категории — это автономные области и округа.

Такая унижительная для любой нации несправедливость нашла себе оправдание даже в Платформе КПСС по национальному вопросу якобы тем, что «различия в форме самоопределения нации отразили ту жизненную реальность, что в период становления Союза народы находились на разных уровнях социально-экономического развития, существенно различались по численности, не все прошли этапы национальной консолидации, имели в прошлом или были готовы создать собственную государственность».

Но, как известно, выше названную «собственную государственность» (Автономный Башкортостан) башкиры имели уже 15 ноября 1917 года, то есть еще до Великой Октябрьской революции и также прежде чем образования самой Советской России. Впоследствии (22 марта 1919 г.) Автономный Башкортостан как государство с его правительством был признан центральной советской властью во главе с Лениным и по обоюдному Соглашению как *федеративная республика* вошла в состав РСФСР. При том государственный статус Автономной Башкирской Советской Республики в сравнении с современными союзными республиками был несравнимо выше, ибо она имела национальную армию. Однако уже в 1920 году правительство РСФСР в одностороннем порядке грубо нарушило Соглашение, отняв суверенитет республики. Таким образом, «статус автономной республики, полученный Башкирией по Соглашению 22 марта 1919 года, при Сталине, Хрущеве и Брежневе превратился лишь в ничего не дающую декларацию, еще точнее — в простую бумажку» (газета «Вечерняя Уфа» от 14 сентября 1989 г.).

В Платформе КПСС по национальному вопросу выше указанный исторический факт полностью проигнорирован — поэтому мы продолжаем числиться нацией II категории.

2. Начиная с кровавого 1937 года и вплоть до наших дней в республике сделано все для того, чтобы Башкирию оставить без башкир — ее коренных

⁵⁶ Эпиграф вставлен 29.11.2015.

жителей. Этот вопиющий факт со всеми его цифровыми данными широко опубликован в печати и известен народу (также ЦК КПСС).

Поэтому извините меня за резкость и разрешите спросить: что делает ЦК, Политбюро и Советское правительство для того, чтобы спасти башкирскую нацию от полного исчезновения между тисками двух братских народов — русских и татар?

Кстати, Пятнадцатая Башкирская конференция ВКП(б) в своих резолюциях уже в далеком 1932 году поставил верный диагноз этой межнациональной смертельной болезни («великорусский шовинизм и великодержавническая тенденция татар по отношению к башкирам») и определил метод ее лечения («усиление темпов коренизации совгосаппарата и реализация башязыка»). Что думает по этому поводу уважаемый Секретарь: может быть, наконец-то, пора приступить к исполнению этих резолюций?..

Зигат Султанов, писатель-коммунист.

13 января 1990 г.

Москва, Кремль

*Генеральному секретарю ЦК КПСС
тов. Горбачеву М.С.*

Дорогой Михаил Сергеевич!

Это Вам пишет башкирский писатель-коммунист, не скрывая правду, чтобы помочь партии выработать на предстоящем Пленуме верную ленинскую национальную политику в новых условиях.

Это о трагической судьбе башкирской нации.

Башкирский народ сегодня остался в меньшинстве на своей же собственной земле — разве есть этому оправдания?!

Современная Башкирия с обостренным отношением между башкирами, доведенными до грани исчезновения, и татарами, захватившими реальную власть и проводившими скрытую ассимиляторскую политику в республике, — это пороховая бочка, готовая взорваться в любое время, ибо долготерпению башкирской нации уже приходит конец.

С глубоким уважением

*Султанов Зигат Адигамович,
член КПСС, член СП СССР.*

1 февраля 1989 г. Уфа.

Адрес: 450055. Уфа — 55, Уфимское шоссе, 4, кв. 119,

Султанову Зигату Адигамовичу.

Телефон (квартира): 31-45-97.

ДУМЫ О НАРОДЕ

1

Когда думаю о предполагаемых итогах очередной переписи населения республики, о будущем родного мне Башкортостана, башкирской нации, невольно приходит на ум положение из статьи русского публициста Владимира Вострухина «Что вепсы нам? Что мы вепсам?» (журнал «Молодой коммунист» №9, 1988 г.). Как известно, на территории нынешней Ленинградской области когда-то существовала страна Вепсария и многочисленный вепский народ. Теперь уже давным-давно Вепсарии нет, а вепсов осталось всего 8 (восемь) тысяч, но скоро может их вовсе не стать — идет сплошная ассимиляция, то есть, как говорит автор статьи, вепсы «стали из вепсов в русские».

Публицист, обратившись одному из последних вепсов, дает ему такой риторический вопрос: «Но вместе с языком исчезнут и вепсы как народ. Останутся людские единицы и будут жить, есть, пить, но не вспомнят никогда, что они — вепсы. Неужто не восстает ваша национальная гордость при мысли, что будут русские, грузины, литовцы, туркмены, башкиры, но не будет вепсов?»

Как видно, башкиры здесь перечисляются в ряду благополучных, как бы гарантированных от исчезновения, наций. Но на самом деле так ли это? По-видимому, уважаемый автор статьи начитался нашумевших выступлений собственного корреспондента «Правды» В. Прокушева⁵⁷ и «сына двух народов» (таково самоназвание автора) некоего Айдара Халима⁵⁸ о могучих и свирепых башкирах, необузданно властвующих в своей республике над бедными русскими и татарами, закрывая их школы и лишая их родного языка. После этого пошла писать, как говорится, и «вся губерния»: на разные инстанции полетели жалобы «обиженных», подстрекаемых пантатаристами-экстремистами. Возможно справедливое осуждение партией бывшего первого секретаря Башкирского обкома КПСС М.З. Шакирова «за неправильные методы руководства, существенные отступления от норм партийной жизни, преследование неудобных работников, что привело к грубым нарушениям социалистической законности в республике», было ими ловко использовано для обострения межнациональных отношений между татарами и башкирами в пользу первых. При этом новоявленные пантатаристы из Казани и Уфы беспрепятственно со стороны властей устно и печатно объявляли всех западных башкир, составляющих одну треть нации и являющихся носителями западного диалекта башкирского языка⁵⁹, *тата́рами* и развернули активную агитацию для окончательного слияния этих башкир в состав татарской нации. Для этого ими были ловко использованы некоторые ошибки и перегибы Минпроса республики в начале 80-х годов при осуществлении перевода школ в исторически башкирских деревнях к обучению

⁵⁷ Газета «Правда» от 6 мая 1987 г.

⁵⁸ Журнал «Дружба народов», 1988, №6.

⁵⁹ Словарь башкирских говоров, том III (западный диалект). Уфа, 1987; журнал «Советская тюркология», 1984, N2, стр. 77 — 78; газета «Совет Башкортостаны» от 8 января 1989 г.

на башкирском языке. Как известно, тогда для детей западных башкир (подчеркиваю, *башкир!*) по желанию самих родителей и при широкой поддержке общественности республики началось вводиться обучение в школах на их собственном национальном башкирском языке и тем самым была сделана попытка (правда, без предварительной научной, разъяснительной работы и надлежащей материальной подготовки) к исправлению ошибки первых лет Советской власти, когда одна треть башкирской нации не была обеспечена национальными школами (башкирские дети продолжали учиться в школах, сохранивших языковые традиции старых татарских медресе). При этом были допущены, как уже было сказано, чиновничьи перегибы — хотя и редко, но и в школах некоторых исторически татарских деревнях тоже ввели башкирский язык (факультативно), но такие факты были исключением. Как справедливо доказывает известный историк М. Кулшарипов, башкирский язык вводился в основном в исторически башкирских деревнях⁶⁰. Но вот это и послужило подобным упомянутому А. Халиму протатарским экстремистам протрубить на весь Союз о «башкирском шовинизме». Для разжигания нездоровых страстей способствовало, к сожалению, недостаточно ясно сформулированная выдержка из доклада Е.К. Лигачева на февральском 1988 г. Пленуме ЦК КПСС: «Ненормальное положение сложилось, в частности, в Башкирии, где сначала были ликвидированы школы с преподаванием на татарском языке, а затем не стало школ с обучением и на других местных языках»⁶¹. Башкирское население республики до сих пор остается в недоумении: конкретно о чем говорил тогда товарищ Лигачев? Ведь за годы застоя и после были ликвидированы гораздо больше школ с преподаванием на башкирском языке, чем все остальные!.. Об этом имелись достаточно много фактических данных и в распоряжении ЦК КПСС, например, монография научного работника института Истории, языка и литературы Башкирского филиала АН СССР тов. И.М. Агишева «Национальные школы Башкирской АССР в связи с переводом на русский язык обучения», отправленная автором 6 ноября 1980 г. секретарю ЦК КПСС М.А. Сулову (копия — первому секретарю Башкирского обкома КПСС М.З. Шакирову) и зарегистрированная в ЦК (есть уведомление). Однако «закодированное» высказывание высокопоставленного руководителя тотчас было подхвачено и своеобразно расшифровано новоявленным первым секретарем Башкирского обкома КПСС тов. Р.Х. Хабибуллиным — последовало его высочайшее указание немедленно исправить ошибку — сразу двести школ переводить скопом на татарский язык обучения! И при этом непосвященным осталось загадкой: за счет ликвидации какого языка нужно осуществлять эту операцию? Но ретивые чиновники поняли без обиняков — даже не дождавшись конца 1987/88 учебного года немедленно взяли да ликвидировали ровно двести башкирских школ в западных *башкирских деревнях*, с ходу преобразовав их в татарские, о чем Р.Х. Хабибуллиным неоднократно было

⁶⁰ Журнал «Агидель», 1988, N11, стр. 72.

⁶¹ Газета «Советская Россия» от 18 февраля 1988 г.

доложено с высоких республиканских трибун⁶². Но и этого показалось мало: на 1988/89 учебный год запланировано число школ с обучением на башкирском языке сократить вновь еще на триста единиц. Как было справедливо сказано на страницах «Литературной газеты» (от 7 сентября 1988 г.), такая тенденция может иметь катастрофические последствия. Немного погодя на страницах республиканской печати выступил зав. сектором межнациональных отношений, интернационального воспитания и связи с зарубежными странами, зам. Зав. отделом пропаганды и агитации обкома КПСС тов. О.З. Юмагужин с последними статистическими данными по школам, но не опроверг тревожного сигнала «Литературной газеты». По его данным в 1988/89 учебном году в 796 школах республики обучение детей осуществляется на башкирском, а в 820 школах — на татарском языках⁶³. Как видно, башкирских школ в сравнении с татарскими стало намного меньше, хотя численность населения обоих народов в республике примерно одинаковая. Но это еще не все. Тов. Юмагужин вероятно в своих данных не учел (или скрыл) приведенный «Литературной газетой» план республиканского руководства уже в этом году сократить еще 300 башкирских школ. Надо полагать, ретивые чиновники из ведомства народного образования успешно претворят в жизнь и этот генеральный план — сократится еще триста единиц и в республике останется всего 496 башкирских школ; при этом число татарских школ за счет этих сокращенных 300 башкирских составит внушительную цифру — 1120!.. Пагубная для башкирских школ тенденция в республике руководящими органами принята за норму, ибо материалы февральского Пленума с выше указанным высказыванием тов. Лигачева стали катализатором нашей унылой жизни — цитата была незамедлительно подхвачена пантатаристскими элементами повсюду и ловко использована в целях раздувания психоза межнациональной розни и создания повсеместного, даже за пределами республики, единого мнения о «притеснителе-башкире» (например, сотрудник Казанского института ИЯЛ АН СССР М. Ахмеджанов на конференции в Ленинграде в начале марта 1988 года прямо ссылаясь на указанный доклад Е.К. Лигачева для того, чтобы продемонстрировать перед научной аудиторией, будто бы имеется притеснение татар башкирами); протатарские элементы используют в этих целях и факт разоблачения на страницах газеты «Правда» т.н. «дела М.З. Шакирова», хотя прекрасно знали, что он делал все от него зависящее в пользу татар и татарской школы и т.д.⁶⁴ В свою очередь упомянутый В. Прокушев, вдохновленный своим успехом в качестве «разоблачителя» и накаля обстановку, на страницах «Правды» на ту же тему высказался еще раз: «Прежнее руководство Башкирии не шло на широкие контакты, а внутри проводило вредную политику «башкиризации», то есть принудительного изменения национальности, введения в татарских школах обучения на башкирском языке в качестве родного, о чем

⁶² Газеты «Вечерняя Уфа» от 5 апреля 1988 г.; «Совет Башкортостаны» от 15 мая 1988 г.; «Вечерняя Уфа» от 19 декабря 1988 г.

⁶³ Газета «Совет Башкортостаны» от 7 октября 1988 г.

⁶⁴ Журнал «Агидель», 1988, N11, стр. 74.

справедливо было сказано на февральском (1988 г.) Пленуме ЦК КПСС»⁶⁵. Увы!.. — в действительности это есть вопиющая неправда, подкрепленная авторитетом «Правды». Посудите сами: по последним данным, только лишь 0,2 процента татар, проживающих в БАССР, умеют говорить на башкирском языке. А количество башкир, говорящих на татарском языке, составляют 32 процента. Спрашивается, кто кого ассимилирует?!. При этом если по переписи 1969 года в республике численность башкир составляла 737,7 тыс., а татар — 768,7 тыс., то по переписи 1979 года эти показатели составляют соответственно 936 тыс. и 940 тыс. Чуть заметный преимущественный прирост башкирского населения здесь объясняется высокой деторождаемостью сельского населения последних, ибо только 28 процентов башкир проживает в городах, а татары — 60 процентов⁶⁶. Значит, не было и серьезной почвы для раздувания конфликта в межнациональных масштабах. Однако напряженность, нагнетаемая некомпетентными выступлениями в прессе, продолжала расти, вступая в новую фазу, и в адреса высоких инстанций посыпались письма, требующие отторжения западной Башкирии в пользу ТАССР, или создания татарской автономии внутри Башкирской республики. Под одним из таких писем красовались подписи башкирских писателей татарского происхождения. Они скурупулезно «подсчитали», что 67 процентов членов Союза писателей Башкирии по национальной принадлежности являются татарами, значит, они составляют здесь большинство и имеют право требовать себе автономии. Ответственным работником обкома КПСС тов. Т.Н. Сагитовым письмо было зачитано на открытом партийном собрании писателей, состоявшемся 23 августа 1988 года с повесткой дня «Межнациональные отношения в свете материалов XIX Всесоюзной партконференции и наша практика». Тем самым, помимо воли авторов письма, перед всеми писателями была разоблачена неприглядная деятельность председателя Комиссии по приему молодых в члены Союза писателей Мустая Карима, в результате многолетней планомерной работы которого по отбору молодых башкирская писательская организация в национальном отношении росла уродливо однабоко и в своем большинстве оказалась протатарской. (Этот грех и подобные другие грехи Мустая Карима, по-видимому, в конце-концов сослужили ему печальную службу — на X съезде башкирских писателей он не был избран членом правления СП БАССР и перестал быть председателем Комиссии по приему молодых)... Правда, по ходу собрания часть вышеуказанных раскольников отказались от своих подписей, но все равно это письмо сыграло немаловажную роль в раздувании так называемого дела «башкирского шовинизма». После бурных дебатов партийное собрание писателей приняло единодушное решение, отдельные пункты которого были опубликованы в печати:

«Из постановления партийного собрания Союза писателей Башкирии от 23 августа 1988 года.

2. Осудить деятельность так называемой «инициативной группы» из Татарии, направленную на расчленение и ликвидацию Башкирской АССР. Башкирская

⁶⁵ Газета «Правда» от 21 июня 1988 г.

⁶⁶ Журнал «Агидель», 1988, N11, стр. 72.

Автономная Советская Социалистическая Республика, первый из автономных республик появившаяся на исторической арене, своими успехами в развитии экономики и культуры завоевавшая уважение народов всей страны, будет жить как памятник великому Ленину, подписавшему документ о ее образовании в марте 1919 года.

3. ...Осудить вредные в идейно-политическом отношении, идущие вразрез с резолюцией XIX Всесоюзной партийной конференции «О межнациональных отношениях» попытки, предпринимаемые А. Халимом и некоторыми другими писателями, противопоставить народы, их языки и культуры, возвысить один народ путем унижения других, что объективно является насаждением национальной нетерпимости, национального чванства.

4. Партийному бюро предложить авторитетным публицистам выступить в прессе с разъяснением опасной сущности для дружбы народов воззваний, листовок, подложных писем от имени писателей, распространяемых по республике анонимными «инициативными группами» и неформальными объединениями.

5. Выписку из протокола собрания направить в редакцию журнала «Дружба народов» для ознакомления и просить редакцию о предоставлении страниц журнала для освещения позиции данного собрания, на котором писатели — татары, русские, башкиры — единодушно признали статью А. Халима «Язык мой — друг мой» как выступление, нанесшее ущерб национальному согласию населения Башкирской АССР»⁶⁷.

На собрании присутствовал и собкор «Правды» В. Прокушев, которого писатели сурово критиковали за ошибочные положения по национальному вопросу в его статьях. Но Прокушев не захотел их слушать, оставаясь при своем ошибочном мнении. Окрыленный поведением правдиста, некий А. Халим, оклеветавший и оскорбивший целый народ, тоже остался на своих прежних позициях, ибо он здесь не одинок, за его спиной стоят не только подобная ему экстремистски настроенная кучка пантатаристов, но и некоторые с давних пор орудующие в верхних эшелонах власти республики скрытые противники башкирского самоопределения. Так что главная истинная причина конфликта собранием этим не было устранена, а лишь снова временно вогнано во внутрь, подобно джинна в бутылку в известной арабской сказке. Джинн этот, вскормленный разрушителями Башкортостана, давно уже набирался сил и рос в течении жизни многих поколений, принимая в годы сталинщины, а потом и брежневщины особенно уродливый болезненный характер. Однако ни областная партийная организация, ни ее печатные органы даже в преддверии Пленума ЦК КПСС по национальному вопросу не готовы об этих болячках говорить вслух, признавать и устранить закоренелые искривления в национальном вопросе.

⁶⁷ Газета «Советская Башкирия» от 25 сентября 1988 г. и журнал «Агидель», 1988, N11, стр. 144.

Конечно, обостренное чувство писателя может раньше всех улавливать симптомы наших недугов и ставить публичный диагноз, но ему путь до публики наглухо закрыт с брежневских времен — до сих пор безотказно действуют перестраховочные посты и дозоры. Особенно по национальным и межнациональным вопросам. Не смотря на то, что «ЦК КПСС считает подготовку к предстоящему Пленуму ЦК важнейшим делом всех партийных комитетов и организаций, каждого коммуниста...». По-видимому, до нас не доходит также страстный призыв партии ко всем нам: «Нужно предпринимать энергичные действия, снимать острые вопросы, осложняющие ситуацию, особенно в социальной сфере, развитии национальной культуры и языка... Партийным комитетам автономных республик... рекомендовано посоветоваться в партийных организациях, трудовых коллективах, с представителями общественности, учеными, писателями, журналистами, работающими над проблемами межнациональных отношений»⁶⁸. Ведь не секрет, что политическая жизнь в нашей республике до сих пор подчинена особой «местной» тенденции, исходящей от товарищей Хабибуллина⁶⁹ и Каримова⁷⁰ (неизвестно кто из них подлинный автор такой пагубной политики). Тенденция эта налагает негласный запрет всяким «копаниям» писателей и журналистов в истории недалекого прошлого и критике власть имущих как тех, брежневско-застойных, так и новейших времен. Но этому удивляться не надо. Как известно, после развенчания в республике пресловутой «шакировщины» Мустай Карим был одним из ее ярых защитников и сторонников реставрации старого режима (под петицией, составленной сановитыми реакционерами в защиту Шакирова и его методов руководства мустаевская подпись стоит в ряду первой десятки), но потерпел он фиаско. Его единомышленники-мафиози в лице представителей верхних эшелонов власти республики Шакирова, Ходосова, Федотова, Никитина, Ахунзянова, Рыленко, Воюшина были по партийной линии сурово осуждены и сняты с высоких постов⁷¹. Но прожженный политикан и демагог вышел, правда, в некоторой степени шоковым состоянием, сухим из воды и сумел ловко пристроиться, как говорится у нас в народе, к телеге нового хозяина в виде старого ведра с дегтем и под шумок перестройки обнародовал свой обновленный т.н. «манифест» (статья «Разговор в своем кругу»), где с позиции затаившегося брежневца-шакировца нарисовал искаженную картину общественно-политической жизни «переходного периода» республики. Вот как он нагло фальсифицирует наше недавнее застойное прошлое: «...беспокойные ветры времени носились в основном там, наверху у крон деревьев. Ближе к земле и на самой земле они, присмирив, затихали или вообще не ощущались». Выходит, брежневско-шакировская верхушка сама была двигателем прогресса и революционных обновлений, но народные низы душили этот прогресс... «Да и стрелы гласной критики — устной и печатной — в основном летели в одном направлении — снизу вверх, точно поражая намеченные мишени»,

⁶⁸ Газета «Комсомольская правда» от 12 ноября 1988 г.

⁶⁹ Хабибуллин Р.Х., первый секретарь Башкирского обкома КПСС.

⁷⁰ Мустай Карим, народный поэт БАССР.

⁷¹ Газета «Советская Башкирия» от 10 июня 1987 г.

заявляет он. Но не объясняет, почему тогда брежневско-шакировская верхушка так долго держалась у кормилы власти, а страну душил застой. Это о недалеком прошлом. Далее автор переходит к оценке сегодняшнего состояния (при этом надо иметь в виду, его патрон Шакиров вместе с ближними подручными — «начальниками» по термину М. Карима — был снят, но выпестованные им «начальники» партийно-правительственного аппарата — соратники Мустая Карима — в целом сохранились на своих постах и местная пресса иногда проявляла жалкие потуги их разоблачения): «...порою из потока информации создается впечатление, что как начальник, так и плох. Неразумно принижать роль и расшатывать авторитет руководителя... Что, гласность существует только для начальника, а для рабочих нет? Пора лишить начальства этой привилегии»⁷² (то есть пора дать отбой — перестать их критиковать!). И так, «начальство» наше и в застойные годы в основном было славное, и теперь оно выше критики... (Порочная позиция народного поэта верно была оценена и осуждена представителями народа⁷³). Почти в унисон Мустаю Кариму высказался и новоявленный секретарь обкома КПСС тов. Хабибуллин в своем “поучительном” диалоге с представителями молодежи республики, состоявшегося под девизом «Энергию молодых — делу перестройки». Так как некоторые жемчужины мысли, высказанные им на злобу дня, составляют ценность для характеристики морально-идеологической атмосферы современной Башкирии, приведу одну цитату:

«А. Назмиев: — Хотелось бы знать Ваше личное мнение, Ревмер Хасанович, по поводу последних произведений литературы и публицистики, отображающих ситуацию, сложившуюся в стране в 30-е годы.

Р.Х. Хабибуллин: — Как раз сегодня я ознакомился с выступлением на Пленуме Союза писателей СССР Юрия Бондарева. И он буквально так выразился: наша затянувшаяся борьба с мертвецами отвлекают нас от тысячи насущных проблем, которые нас подпирают. И я с ним полностью согласен. Да, «белые пятна» истории нужно стирать, спору нет. Но разве допустимы при этом односторонние, субъективистские оценки нашей истории? А ведь именно этим грешит, на мой взгляд, нашумевший роман А. Рыбакова «Дети Арбата». История еще не настолько далеко ушла вперед, чтобы мы имели право на излишние домыслы. В принципе, ошибки в партийном руководстве тех лет не представляют собой тайны. Они осуждены партией. На эту тему опубликовано достаточное количество строго документальных материалов. Ученые продолжают изучать этот период нашей истории, которая знаменательна еще и небывалым подъемом энтузиазма масс, трудовыми свершениями Страны Советов. Об этом нам тоже нельзя забывать! Нам бы сейчас побольше внимания сосредоточить не на скандальных «разоблачениях», а на укреплении морального духа, воспитании в молодом поколении чувства патриотизма. Обрести бы нам духовные ценности, которые, честно говоря, мы на каком-то этапе изрядно

⁷² Газета «Ленинец» от 19 сентября 1987 г.

⁷³ Газета «Совет Башкортостаны» от 17 октября 1987 г. и «Ленинец» от 31 октября 1987 г.; журнал «Агидель», 1988, N11, стр. 60 — 67.

*порастеряли. Вот таково мое отношение к этому вопросу. Вы удовлетворены ответом? А какова ваша позиция? Согласны со мной? (Одобрительные возгласы. Аплодисменты)*⁷⁴.

В этом хаотическом смешении плюсов и минусов заметна тенденция одна — зажать рот критикующим всего старого, застойного. Но рот все же можно еще открыть, как видно из примера, только лишь для одобрительных возгласов да аплодисментов в честь власть имеющих...

Милые девчонки и мальчишки! Совершенно не знают они о том, что корень зла, мешающего нам сегодня нормально жить, произрастает как раз из нашего прошлого — сталинщины и брежневщины! Если сегодня многонациональное четырехмиллионное население Башкирии терпит невероятные лишения от нехватки товаров, квартир, больниц и детских садов; задыхается от отравленного воздуха, воды (отчего и небывалая детская смертность); неудержимо растет процент алкоголизма, наркомании и на улицах городов происходят настоящие массовые междуусобные побоища разнузданной молодежи⁷⁵, то ясно: корень зла питается ядовитыми выделениями сталинских, брежневско-шакировских времен, об этом должны бы все знать. Как раз в те затхлые застойные годы депутатом Мустаем Каримом, до того палец об палец не ударившим для отстаивания интересов народа как депутат, на сессии Верховного Совета РСФСР было выбито решение (об этом он сам рассказал журналисту Баштелевидения М. Кутлугаллямову в интервью под девизом «Время больших перемен» 29 августа 1988 г. в 18.40 часов местного времени по первой программе) и спешно была начата реализация зловещего «проекта века» — Башкирского (Иштугановского) водохранилища, угрожающего теперь гибелью всему живому на бассейне главной реки республики Агидель — притока Волги. Как верно подметил в одном из телепередач прекрасный русский художник М. Кузнецов, это будет удар в сердце башкирской нации. Об этом же бьет тревогу русский писатель Б. Павлов⁷⁶. Мне кажется, приведенные выше в цитате представители молодежи, с одобрительными возгласами аплодирующие «начальству» (термин М. Карима), даже ничуть не подозревают о том, что перед их отуманенными взорами происходит сознательное разрушение основ коренной нации: многие годы в экономическом и социальном развитии сердечным вниманием руководителей республики пользовались татары, густо населившие западную половину БАССР, восточная же половина с преимущественно коренным населением была обречена на скрытую бедность и прозябание. По определению экономиста-географа Ф.М. Хисматова, богатые возможности зауральского региона оставлены без активного использования. Если в 1970 — 1985 годах, пишет он, общий прирост по республике составил 237 процентов, то в Сибее, центре восточного региона, он составил лишь 119 процентов и этот город по своему развитию стоит на самом последнем месте. Такое же положение характерно и для Баймака. Вот уже

⁷⁴ Газета «Советская Башкирия» от 15 марта 1988 г.

⁷⁵ Газета «Совет Башкортостаны» от 28 сентября 1988 г. и «Ленинец» от 29 сентября 1988 г. и 29 августа 1987 г.; «Известия» от 4 октября 1988 г., «Советская Россия» от 7 июня 1988 г. и 21 июля 1987 г.; журнал «Агидель», 1988, N10, стр. 93 — 109.

⁷⁶ Журнал «Агидель», 1988, N10, стр. 93 — 109.

несколько десятилетий там прирост численности населения застыл на низкой шкале, потому что действует лишь один завод машиностроения. В то время, когда наблюдался заметное улучшение условий жизни (интенсивное градостроительство, обновление сел, асфальтированные дороги и др.) и заметный прирост населения западных районов республики, наблюдался отток населения с прозябающих восточных районов в прилегающие области (Тюмень, Челябинск, Свердловск, Оренбург). Так, например, по подсчетам кандидата экономических наук, доцента Магнитогорского госпединститута Ш. Бикбулатова и его соавтора заслуженного учителя Башкирии З. Муфтиева (журнал «Агидель», 1988, №9) общий прирост населения Челябинской области с 1959 по 1979 год составил 15 процентов, а в то же время там прирост башкирского населения достиг 76 процентов, то есть башкир в Челябинской области стало в пять раз больше, чем было их в 1959 году. За этот же срок в сопредельных с Челябинской областью районах Башкирии (Белорецкий, Учалинский, Хайбуллинский, Дуванский, Кигинский, Мечетлинский, Салаватский) население сократилось вдвое. Если взять всю Башкирию, начиная с 1982 года там происходит минусовой прирост, то есть народ убывает, процесс этот принял неотвратимый характер. Если обратиться к более конкретным широкоизвестным газетным материалам, в течении 1970 — 1986 годы прирост населения БАССР составил лишь 1,4 процента, в то время как в соседних республиках этот показатель составил: по Татарской АССР — 12,9%, Удмуртской АССР — 10,8%, а по Уральскому экономическому региону в целом — 6,2%. Адскую жизнь коренного населения восточных районов БАССР можно проиллюстрировать положением трудящихся печально известного Хайбуллинского района, где 500 семей до сих пор прозябают в дедовских землянках, а 600 — 800 семей ежегодно покидают отчий край. Партийными и правительственными органами республики не один раз (а последний — 1,5 года тому назад) были приняты постановления, якобы предусматривающие экономическое и социальное преобразования района, но все остается на бумаге. В результате все более усугубляется процесс обескровления нации, включая язык, культуру. Выше упомянутые авторы, выступившие на страницах журнала «Агидель», массовое оставление коренным населением территории родной для них Башкирии считают стихийным протестом доведенного до крайнего отчаяния народа. «Вопрос этот мы поднимали много раз, — с болью пишут они, — но каждый раз нас оставляли без ответа... Многие годы республикой руководили невежественные в вопросах экономики и морально нечистоплотные люди, — с горечью продолжают они. — Везде царил волюнтаризм, никто не заботился о народе... И в настоящее время положение остается по-прежнему. Руководящие аппараты республики не знают подлинной жизни, и знать-то, по-видимому, не хотят. Их метод работы — приказы, бумажные отписки. Вот почему наш народ покидает свою республику, родину. Очень прискорбный процесс...». Если этот процесс продлится и дальше, то скоро Башкирская республика окажется республикой без башкир. Далее авторы статьи приводят вопиющие факты пренебрежительного отношения в республике к талантливым педагогическим кадрам, их широкого оттока за пределы Башкирии. «Большинство их прекрасно

закрепляются в вузах Челябинской области, находя там и уважение, и заботу для полного раскрытия таланта». В конечном счете теряет Башкирия.

Состояние это отразилось в результатах переписи населения 1979 года: на долю Башкирии приходится 44 человека с высшим образованием на каждую тысячу населения, в то время как по РСФСР этот показатель составляет 73, по СССР — 68. Как видно, по высшему образованию Башкирия существенно отстает даже от средних показателей страны. Что касается конкретно башкир, то они в своей же национальной республике по тому же показателю в сравнении с другими национальностями, проживающими здесь, занимают самое последнее место. По материалам переписи среди башкирского населения республики на тысячу человек приходится 32 с высшим образованием; тот же показатель у русских — 55, украинцев — 73, татар — 40. А по среднему образованию соответственно у башкир — 60, русских — 85, украинцев — 143, татар — 85. Соответственно количество людей с общим средним образованием оказывается у башкир 172, русских 191, украинцев 181, татар — 206⁷⁷. Таким образом выходит, что башкирская нация в собственной автономной республике по сравнению с другими нациями, проживающими там, поставлена в самые наихудшие условия существования, это можно сравнить лишь (и то с натяжкой!) с положением африканских негров, или американских индейцев... Разъе не является это заранее запланированным и планомерно осуществляемым *комплексным геноцидом* в отношении коренного — башкирского народа?!

3

Молодое поколение и русского, и татарского, и башкирского населения Башкирии по всей вероятности очень смутно представляют трагическую предреволюционную историю развития и становления национальной культуры коренного населения, давшего название родной им республике. А процесс этот происходил в сложнейших условиях насилия не только со стороны царского самодержавия, но и отъявленных пантатаристов, которые всячески отрицали башкирскую нацию, его самобытную суверенную культуру. Так некий Ф. Джигандаров писал: «Если бы мы приступили к созданию специальной литературы для казахов, башкир и мещеряков, то, безусловно, объединение языков этих народов отсрочили бы еще на долгий срок. Создание башкирской и мещерякской литературы мелких народностей я не одобряю»⁷⁸. Стремление татарской буржуазии к татаризации отмечались и русскими миссионерами. «Мелкие народности Поволжья отатариваются под влиянием магометанских школ. То же происходит на наших глазах с киргизами и башкирами, где татарские муллы и учителя делают свое дело путем школ и проповеди,

⁷⁷ Газета «Совет Башкортостаны» от 24 сентября 1988г., 16 декабря 1987 г., 4 ноября 1988 г.; журнал «Агидель», 1988, N9, стр. 87 — 93.

⁷⁸ Журнал «Шура», 1911, N1 (цитируется по книге проф. Ш. Абзанова «К вопросу о народном образовании в Башкирии», изд. 2, 1935 г.).

превращая добродушных кочевников в фанатичных магометан», — писал Я. Коблов еще в 1908 году⁷⁹. Другой из этих миссионеров на съезде инспекторов и директоров Оренбургского учебного округа, состоявшегося в 1912 году, говорил: «Окончивших курс Казанской учительской школы, как склонных к татаризации, назначить учителями лишь только в русско-инородческие школы, а не в какие-либо другие, где они вредно влияют на учащих из мелких инородческих групп⁸⁰. Башкирские историки также отмечали стремление татарской буржуазии ассимилировать тюркские народы, «в том числе башкир и растворить их в татарской буржуазной нации»⁸¹. Об этом же говорил Б.Х. Юлдашбаев: «Буржуазные слои мусульманского, прежде всего татарского населения, задолго до Октябрьской революции проповедовали идеи пантюркизма и панисламизма, т.е. собирания и объединения в одном государстве всех тюрко-татар и мусульман России под эгидой татарской буржуазии»⁸². Известный тюрколог, член-корреспондент Академии педагогических наук, автор научной грамматики башкирского языка проф. Н.К. Дмитриев писал: «Татаризация» башкир в культурном и экономическом отношении входила в программу татарских националистов. Башкирам внушалось, что никакой башкирской культуры и языка нет, что башкирский язык — не язык, а только испорченный диалект татарского, что на нем говорит только отсталая часть населения, а писать уж никак нельзя: писать можно только на татарском...»⁸³. Презрительное отношение к башкирам, их самобытной национальной культуре и языку, а то и полное их отрицание как этноса, сопровождаемое с неприкрытой расистской мечтой о грядущем дне полной гибели башкир ярко отразились в сочинениях буржуазных ученых и писателей-пантатаристов. Например, пресловутый гитлеровский прихвостень Гаяз Исхаки еще до революции писал: «Недалек тот день, когда на могиле последнего башкира последний кураист сыграет отходную». Другой башкирофаб Г. Баттал тоже утверждал: «Башкиры, подобно моли, изедают природу» (имея в виду прекрасное Приуралье, которое по его мнению после исчезновения башкир должно было отойти татарам). Габдрашит Гумари выпустил даже книгу под названием «Исчезнут ли башкиры?», где с «научной» точки зрения узаконил вымирание башкир: «Статистика Уфы показывает начало постепенного вымирания башкир с 1870 года. Каждый год умирает сто тысяч человек»⁸⁴. По его радостным прогнозам, если иметь в виду, что к 1897 году статистика насчитывала примерно миллион башкир⁸⁵, полное их исчезновение с лица земли, следовательно полное овладение татарами их территории, истории и культуры должно было следовать в 1917 году — началу эры Великого Октября. Даже поэт-

⁷⁹ Я. Коблов. Мечты татар-магометан о национальной общеобразовательной школе. Казань, 1908, стр. 2.

⁸⁰ Указ. книга проф. Ш. Абзанова, стр. 40.

⁸¹ Р.М. Раимов. Образование БАССР, изд. АН СССР, М., 1952, стр. 64.

⁸² Б.Х. Юлдашбаев. Образование Башкирской АССР. Уфа, 1958, стр. 24.

⁸³ Проф. Н.К. Дмитриев. Грамматическая терминология в учебниках родного языка. Изд. АПН РСФСР, М., 1955, стр. 58.

⁸⁴ Журнал «Агидель», 1988, N11, стр. 72.

⁸⁵ Р.Г. Кузеев. Историческая этнография башкирского народа. Уфа, 1978, стр. 26, таблица 17.

демократ Габдулла Тукай, сам наполовину башкир по матери⁸⁶, поддавшись под влияние указанных оракулов извещал: «Петербургские профессора убеждены в том, что башкирский народ совсем скоро исчезнет. Эти профессора, оказывается, для выставления в музей записывают их нравы и изучают одежды и украшения... Имело бы немаловажное значение если бы успеть сделать граммофонные записи песен, содержащих в себе подлинный башкирский дух и мелодии»⁸⁷. (Как известно, сам поэт в 1910 году выпустил собранные им песни отдельной книгой «Национальные мелодии»⁸⁸, куда вошли, без оговорки их национальной принадлежности, и классические песни башкирского народа).

Даже после Великой Октябрьской революции некоторыми представителями татарской интеллигенции продолжалось упорное отрицание суверенности башкирской нации, самостоятельности и самобытности ее языка и культуры — об этом пишет У.И. Гимадеев, известный татарский ученый⁸⁹. Синдром этот в некоторых случаях поражал даже видных коммунистов. Об этом нам поведал, вспоминая о своей встрече с В.И. Лениным, один из виднейших татарских революционеров, член партии с 1917 года и первый председатель Совнаркома Татарской республики С. Саид-Галиев (речь шла о границах будущей Татреспублики):

«Временами самый простой вопрос Ильича ставил нас в тупик, разоблачая всю глубину нашего заблуждения. Сам же он в это время смотрел на нас с улыбкой в столь известных своих прищуренных глазах.

Касаясь вопроса о башкирах, которые, ...по нашему мнению, должны были войти в Татреспублику, мы храбро старались «убедить» Ильича в том, что между татарами и башкирами в сущности разницы почти нет. На это Ильич примерно в таком смысле ставил нам ряд вопросов:

— А есть разница в языках или наречиях татар и башкир?

— Есть, но совсем незначительная и то среди крестьян, — следовал наш ответ.

Затем мы указывали на то, что вражда к татарам ограничивается лишь узким кругом шовинистически настроенной башкирской интеллигенции.

Тогда Ильич задал нам примерно такой вопрос:

— Ну, а кто же так недавно выгонял с побоями из башкирских деревень татарских учителей и даже мулл, как колонизаторский элемент, башкирская интеллигенция или сами крестьяне?

— Конечно, — отвечали мы, — делали это крестьяне, но это было результатом агитации башкирской интеллигенции.

— А кто сформировал полки и бригады из башкирских крестьян и сумел их повести в бой против кого угодно?

— Тоже башкирская интеллигенция, — тихо промолвили мы упавшим голосом.

⁸⁶ Журнал «Агидель», 1982, N4, стр. 112 — 113.

⁸⁷ Там же, стр. 112.

⁸⁸ И. Нуруллин. Тукай. (в серии ЖЗЛ), М., 1977, стр. 148.

⁸⁹ У. Гимадеев. Талант и труд. Уфа, 1982, стр. 61 — 79.

На несколько секунд беседа прервалась. Мы молчали, ибо дальше некуда было ехать. Ильич нас поставил, что называется, прямо лицом в угол. Этими тремя простыми вопросами Ильич дал нам великолепный урок в том, как одна из только что освободившихся национальностей, сравнительно более сильная, не должна брать на себя роль благодетеля по отношению к менее сильной народности, а тем более действовать вопреки ее желаниям»⁹⁰.

Этот «великолепный урок», опубликованный еще раньше в назидание современникам и в центральном массовом журнале⁹¹, не был усвоен или забыт некоторыми, в число которых входит в первую очередь сам главный редактор того журнала С. Баруздин, подписавший этот ленинский материал в печать. Иначе как объяснить злобный факт появления в том же журнале, где гл. редактором до сих пор является он же, антибашкирских измышлений упомянутого выше некоего А. Халима⁹², осквернившего тем самым и память пламенного татарского революционера, и завещанный им в назидание потомкам тот самый ленинский великолепный урок?!

4

Этот упрек прямо касается и Мустая Карима (который является неизменным негласным советником каждого из новопоставленных секретарей Башкирского обкома КПСС), являвшегося, может быть, не по своей воле фактически идейным наставником А. Халма и сердечным другом того же С. Баруздина. Вот уже сколько лет он, Мустай Карим, носящий звание народного поэта, в поэтических строках своих занимается унижением и оскорблением — нет, не родного! — вскормившего его народа. По-видимому, только для того, чтобы развязать себе язык! — он время от времени перед публикой называет себя башкиром⁹³. Но сквозь строк проступает как яд неискренность и коварный политиканский расчет. Как поэт он очень талантлив, однако как политик в неизменном качестве «сердечного друга и советника» каждого из новоявленных первых секретарей обкома КПСС, проводит скрытную антибашкирскую линию. Иначе как объяснить: совсем недавно в связи с предстоящей Всесоюзной переписью он, печатно обратившись к мнимому односельчанину с открытым письмом о своем якобы башкирском происхождении, обнародовал это через башкироязычную газету⁹⁴, которую его сородичи из деревни Кляшево почти не читают. Выходит и здесь он как и прежде занимается очковтирательством и демагогией, преследуя узколичностные цели: односельчанин, задавший ему вопрос, останется в неведении относительно его ответа, но за то коренной народ

⁹⁰ В.И. Ленин и Башкирия. Уфа, 1984, стр. 377 — 378.

⁹¹ Журнал «Дружба народов», 1972, N11, стр. 171 — 172.

⁹² Журнал «Дружба народов», 1988, N6, стр. 225 — 244.

⁹³ Газета «Советская Россия» от 4 января 1988 г.

⁹⁴ Газета «Совет Башкортостаны» от 4 января 1988 г.

башкиры будут знать его, природного татарина, как своего соплеменника и народного поэта. Так поступал он каждый раз перед получением очередного ордена, звания или депутатского мандата. Называл он себя башкиром, но в то же время от имени башкирского народного поэта унижал и оскорблял башкирский народ, то уподобляя его священную родину Башкирию предмету одноразового применения — «березовому листку» на кроне чужого вечного дерева (значит, лист без собственных корней и ветвей!..), а его предков низводя до уровня почти недочеловеков, прозвав их «сабленосными просителями подаваний»⁹⁵, испокон веков увязшими в бескультуре; а то он высочайше аттестовал их, башкирских предков, «нищими», «отсталыми», «невежественными», одним словом, теми, представителей которых уже в наше советское время «как дикарей водили для показа в Париж»⁹⁶. Дело дошло до того, что он Башкирию уподоблял одновременно и сексуальной партнерше своей — жене, и матери⁹⁷... Выходит, сам себя породил Мустафа! По-моему, ни один еще из российских стихотворцев в отношении своей родины не докатился до такого неприкрытого цинизма. За всю творческую жизнь его не найдете в его лексиконе естественных для любого народного поэта таких близких к сердцу выражений, как «башкирский народ», «Башкортостан», «Башкирская республика»...

«По обе стороны от Урала — от Волги до Иртыша — на протяжении тысячелетия скитались башкирские племена, гонимые всеми ветрами исторической судьбы... — пишет этот знаток башкирской старины. — ...Вплоть до 1919 года... не имели ни собственной крыши над головой, ни прочной ограды на рубежах...»⁹⁸. Одним словом, до благословенного 1919 года башкиры скитались на подобии шумного табора цыган, может быть, даже хуже, ибо только начиная с 1919 года «...более ярко стало проявляться национальное самосознание»⁹⁹. Значит, до того у несознательных башкир не были и не могли быть ни письменности, ни литературы, ни музыки, одним словом, культуры. «Этим можно объяснить одновременное зарождение» в 1919 году «башкирской письменности, театра, музыки, живописи...»¹⁰⁰. У несведущего читателя может сложиться впечатление, что до того у бедных башкир не были и писатели, и поэты Кул Гали, Тажетдин Ялсыгулов, Салават Юлаев, Мифтахетдин Акмулла, Гали Сокори, Шамсутдин Заки, Габдрахим Усманов (Утыз Имяни), Хибатулла Салихов, Абдулманих Каргали, Мухамметсалим Уметбаев, Ризаитдин Фахритдинов, Закир Хади, Шаихзада Бабич и другие, писавшие еще задолго до революции на общетюркском и старобашкирском письменном языке... За то, говорит народный поэт Башкирии, в противоположность недоразвитым башкирам «татарское просвещение, татарское искусство и литература имеют богатую историю, они содержательны и обширны. Их создали многочисленные таланты и гении... Предки башкирского народа приобщались к этим же сокровищам... *Кем бы они*

⁹⁵ Мустай Карим. Европа — Азия. Цикл стихов. Уфа, 1951.

⁹⁶ Газета «Совет Башкортостаны» от 6 ноября 1987 г.

⁹⁷ Мустай Карим. Четыре времени любви. Уфа, 1978, стр. 152.

⁹⁸ Газета «Советская Башкирия» от 1 мая 1972 г.

⁹⁹ Там же.

¹⁰⁰ Там же.

стали, если бы не изучали?.. И от всего сердца благодарим братский татарский народ за подаренные нам уроки и опыт»¹⁰¹. Выходит, только лишь благодаря татарам-учителям стали башкиры людьми, а без этих наставников они и шагу ступить не могли. Здесь не лишне вспомнить опять другой поучительный разговор в 1921 году известного нам татарского революционера С. Саид-Галиева с В.И. Лениным:

«Саид-Галиев. Прав ли я, если придерживаюсь такого мнения, что при правильном понимании резолюции X съезда партии по национальному вопросу в процессе реализации коммунисты бывшей раньше господствующей нации, как вышестоящие своим уровнем во всех отношениях, должны играть роль педагогов и няnek по отношению к коммунистам и всем трудящимся бывших в угнетении национальностей, именем которых называется данная автономная республика...

Ленин. Не «педагогов и няnek», а помощников»¹⁰².

Но трубный зов народного поэта, никем не опровергаемый (ибо его оппонентам все пути-дороги закрыты!), достигает пределов вожделенной для него Татарии, находя достойный отзвук у кровных его единомышленников в лице татарских ученых, воюющих как блудные дети после панихиды отца за присвоение культурного наследия не умершего еще башкирского народа. Имеется в виду многолетняя тяжба с башкирскими учеными их татарских коллег, таких, как М. Усманов¹⁰³, Ф. Фасиев¹⁰⁴, А. Шарипов¹⁰⁵, М. Гайнетдинов¹⁰⁶ и др., которые пытаются оторгнуть от башкирской культуры литературные наследия ее поэтов и писателей Кула Гали, М. Акмуллы, Р. Фахритдинова, Т. Ялсыгулова, Г. Усманова (Утыз Имяни) и др. При этом М. Усманов, ослепленный патологической ненавистью к башкирским ученым и самим башкирам, клеймит их людьми «с спорным прошлым и сомнительным будущим»¹⁰⁷, тем самым недвусмысленно намекая на предсказанную еще башкироненавистником Г. Исхаки якобы скорую неизбежную гибель башкирского народа. Фактически на помощь ему приходит Мустай Карим, всячески увещевая башкирскую сторону воздержаться от противостояния необузданному нахальству их и «необоснованных споров», не стараться «перетянуть общее одеяло только на себя»¹⁰⁸, а отличиться «проявлением и утверждением высоких форм национального благородства и скромности. А благородство и скромность, — поучает он, — начинается с того,

¹⁰¹ Газета «Советская Башкирия» от 1 июня 1988 г.

¹⁰² Журнал «Дружба народов», 1972, N11, стр. 174.

¹⁰³ М. Усманов. Каури каләм эзеннән. Казань, 1984; М. Усманов. Татарские исторические источники XVII — XVIII вв. Казань, 1972, стр. 158 — 159; Акмулла. Стихотворения. Казань, 1981, стр. 5 — 55; Поэт-просветитель Акмулла. Казань, 1983, стр. 28 — 30; журнал «Казан утлары», 1983, N9, стр. 13 — 15; Габдрахим Утыз Имяни аль-Булгари. Стихи, поэмы. Казань, 1986, стр. 350, 386.

¹⁰⁴ Кул Гали. Кысса-и Юсуф. Сказание о Юсуфе. Казань, 1983, стр. 482.

¹⁰⁵ Габдрахим Утыз Имяни аль-Булгари. Стихи, поэмы. Казань, 1986, стр. 6.

¹⁰⁶ Из истории татарской литературы средних веков. Казань, 1981, стр. 49 — 67.

¹⁰⁷ ММ. Усманов. Каури каләм эзеннән. Казань, 1984, стр. 268.

¹⁰⁸ Газета «Советская Башкирия» от 1 июня 1988 г.

чтобы первым пропустить вперед другого»¹⁰⁹ — то бишь вперед, татарский экспансионизм! Будьте благородны башкиры, откажитесь, отступитесь от своих великих предков-корней!.. Но при этом он, прожженный политикан, чтобы прослыть на всю державу «истинным интернационалистом» — защитником якобы ущемленных в правах народов Башкирии, делает вид, что стоит он горой за удовлетворение национальных чаяний чуваш, марийцев, удмуртов, украинцев, немцев и других, призывая башкир благородно уступить им дорогу... Но великий интернационалист обращается явно не по адресу. Ибо башкиры, как и было сказано, сами давно в своей же республике поработены татарами и доведены до грани исчезновения. Поработенный не может поработить других. Мустаю Кариму, если есть у него совесть, надо бы призывать быть благородными по отношению к другим народам не башкир, а своих единокровных татар. Но он не унимается. В контексте его хитрой демагогии, как и в пасквилях А. Халима, притеснителями народов подразумеваются башкиры, которые мол должны уступить. Кому? Подразумевается, татарам. Вот так дышит и бурлит зальгинский «мудрый башкир» Мустафа Каримов. Но прозревшая башкирская интеллигенция, по-видимому, не хочет ему внимать: продолжает и продолжает цепко держаться за своих глубинных корней, культуру предков, не уступив при этом даже своим, подобным М. Кариму, сверхмерно «просвещенным учителям». Это, конечно, «не по душе» Мустаю Кариму. Почему? Ответ находим у него же в его выше процитированном горестном монологе. «Я имею в виду, — уточняет М. Карим, — попытки и намерения иных представителей национальных культур в пылу патриотизма то прибавлять возраст своему народу, во что бы то ни стало доказать его древность, то приписать исторически ему не принадлежавшее, то осенить его особыми сказочными подвигами, как будто у него мало подлинно своего... чем следует гордиться и чему радоваться». То есть зачем вам, дикарям-братьям, то бишь башкирам, Кул Гали, Мифтахитдин Акмулла, Ризаитдин Фахритдинов и другие, когда есть у вас свой великий гений всех времен и народов Мустай Карим — вот где зарыта собака! Ради воссияния на небосклоне мустаевской звезды откажитесь от своих культурных предков, ветхозаветной истории, нецивилизованной культуры — будьте же благородны! Неразумные дети, ведь вы подвержены «досадной тенденции — вытянуть из общего узорчатого ковра свою нитку, вырвать из общей домбры свою струну, вынуть из общей песни свою строчку. Что же тогда станет с тем ковром, с той домброй, с той песней, которые разные племена и народы издревле сообща ткали, сообща настраивали, сообща слагали? Этим иной раз увлекаются некоторые мои тюркоязычные собраты в Башкирии... Подобное мелкое стяжательство, на мой взгляд, недостойно и ущербно»¹¹⁰.

Красиво сказано, не правда ли? Почти на уровне Омара Хайяма. Но великий Омар Хайям, если бы он был жив и если бы был свидетелем нашей с вами семидесятилетней новейшей истории, он бы своему великому собрату Мустаю Кариму ответил так: «Вспомни, брат Мустай, что случилось с великой

¹⁰⁹ «Литературная газета» от 29 января 1986 г.

¹¹⁰ «Литературная газета» от 29 января 1986 г.

землей, когда народы его населяющие решили считать эту землю ни своей, ни твоей, ни моей, а коллективной собственностью и перестали отличать там свой клочок, перестали вытягивать свою борозду, и перестали как песню слушать скрип колес своего плуга? Предварительно отказавшись от своего клочка-узора на ней, превратили они землю-матушку в воспетый тобой «общий ковер», поэтому перестали любоваться им и дорожить, а потом, как ничейную дерюгу, выбросили под ноги прохожим. Вот так-то оно, товарищ «мудрый башкир».

Но Омар Хайям молчит, а Мустай Карим и его единомышленники продолжают воспевать «общий ковер» и делать свое дело, то и дело оттягивая в пользу Казани жирный кусок от культурного наследия башкирского народа. Из их плеяды некий Ф. Урманчиев как фокусник взял да провозгласил татарской собственностью башкирский героический эпос («Сказание о Туляке», «Джик Мэрген», «Кузы-Курпяч и Баян-сылу» и др.¹¹¹), а некий Р. Мухаметжанов с помощью своего уфимского единомышленника Р.К. Амирова — календарную поэзию башкир¹¹². При молчаливом согласии официальных стражей науки и государственных мужей Башкирской республики также и другие духовные экспансионисты в лице Д.М. Исакова, Д.Б. Рамазановой, Н.А. Халикова, Ю.Г. Мухаметшина, Н. Фаттаха и А. Халикова весьма ретиво продолжают операцию отторжения одной трети нации (западных башкир) на свою сторону, безосновательно и скопом объявляя их «потомственными татарами»¹¹³. При этом эти ученые мужи в оценке истории башкирского народа вовсе не отличаются от известных нигилистических по отношению к башкирам взглядов самого Мустая Карима. В одной упряжке с ними тянет уфимский «теоретик», один из подрывателей основ башкирской нации изнутри проф. Р.Г. Кузеев, татарин¹¹⁴, под личиной башкира сделавший себе неплохую карьеру. Надо признать, Р.Г. Кузеев как ученый-этнограф собрал и издал великолепный фактический материал по истории, однако выставленная им скрытная антибашкирская концепция выдает его как хитрого пантатариста-политика. Попытка его грубо фальсифицировать историю формирования башкирской нации вплоть до отрицания ее существования до 70-х годов нашего столетия, — а это явилось бы теоретической базой для последующего доказательства «преждевременности» ленинского самоопределения Башкирии в 1919 году! — как известно, в ходе научной конференции, проведенной в октябре 1987 г. в Башкирском НИЦ Уральского отделения АН СССР, потерпела поражение¹¹⁵. Кузеевская ложная концепция была единодушно отвергнута также участниками дискуссии, последовавшей вслед за конференцией на страницах республиканских газет¹¹⁶. Но однако «теоретик» не

¹¹¹ Ф. Урманчиев. Героический эпос татарского народа. Казань, 1984, стр. 72 — 89, 152 — 187.

¹¹² Р.М. Мухаметжанов. Календарная поэзия прикиских татар. Уфа, 1982; для сверки национальной принадлежности населения деревень — источников информации: БАССР. Административно-территориальное деление. Издание четвертое, Уфа, 1961 и издание шестое, Уфа, 1973.

¹¹³ Журнал «Агидель», 1988, N11, стр. 71, 75; журнал «Азат хатын» (Казань), 1988, N11, стр. 6 — 8.

¹¹⁴ Партархив Башкирского обкома КПСС, ф. 484, опись 5, дело 1, лист 9.

¹¹⁵ Газета «Совет Башкортостаны» от 21 ноября 1987 г.

¹¹⁶ Газета «Совет Башкортостаны» от 1 декабря 1987 г.; 27 февраля 1988 г.; 5 марта 1988 г.; 11 марта 1988 г.

сложил оружия: по некоторым сведениям Р.Г. Кузеев при посредничестве своего московского патрона академика Бромлея сумел стать, — увы!.. — консультантом при бывшем идеологе Е.К. Лигачеве по вопросам межнациональных отношений народов Урала и Поволжья. Брат по духу и крови Р.Г. Кузееву М. Усманов из Казани, например, не только «диких башкир», но и все остальные тюркские народы кроме татар считает как бы второсортными, а татар превозносит в качестве просвещенных наставников и учителей всех племен и народов. Более того, он и русских средневековья изображает дремучими невеждами, пребывавшими в культурном отношении намного ниже уровня своих современников-татар: даже цари русские Иван III и Иван Грозный искусству государственного управления и дипломатии учились у просвещенных татар (именно татар!), на татарском языке писали они свои указы, чеканили монеты; случилось, что даже своими престолонаследниками русские цари старались назначить кого-либо из татарских мурз¹¹⁷... Линия эта смыкается с линией нашего местного «знатока» истории «мудрого башкира» (по определению С. Залыгина) Мустая Карима, не знающего и не хотевшего знать подлинную башкирскую историю и нутром тайно презирающего башкирский народ. Но тайна его все больше и больше становится явным в его сочинениях. Благожелательные ему критики отметили, например, что с его поэмой «Черные воды» «в творчестве поэта впервые появляется полнокровный эпический отрицательный образ»¹¹⁸ в лице предателя Родины воина-башкира, на поле боя с поднятыми руками перешедшего на сторону гитлеровцев-фашистов. И после войны на такой же «полнокровный эпический отрицательный образ» этот «титан» словестности обратился еще раз, по всей вероятности, в глубоком творческом процессе типизации образа воинов прославленной в боях Башкирской добровольческой кавалерийской дивизии, одна только давшей Родине 76 Героев Советского Союза... на прозе своей (повесть «Помилование»). Кстати, пресловутая проза эта, наперекор хвалебным песнопениям подручных ему критиков, лишена первородности и по сути своей является кривозеркальным отражением чужих произведений: вот повесть «Радость этого дома» — глава под таким же названием имеется в повести в стихах З. Бишевой «Гульямал»; «Таганок» — отражение «Будем друзьями» З. Бишевой; «В ночь лунного затмения» — «Тропюю грома» Абрамхаса; «Долгое-долгое детство» — «Маленький принц» Сент-Экзюпери и образ Емеша из романа «Униженные» З. Бишевой; «Помилование» — «Сашка» В. Кондратьева... Вот так сколотил за кривым зеркалом наш «великий» том за томом своих сочинений и беспрестанно переиздает и переиздает их, поэтому нет места в книгоиздате рукописям его собратьев по перу, не говоря уже о молодых. Как было доложено членом писательской ревизионной комиссии на последнем X съезде писателей Башкирии, последний по времени четырехтомник М. Карима, за который он стреб львиную долю (120 тыс. рублей) гонорарного фонда и почти весь запас бумаги, обернулся бедой для национальной литературы. Ибо, несмотря на ретивые базарные восхваления критиков-зазывал, читатели перестали покупать

¹¹⁷ Журнал «Казан утлары», 1984, N5, стр. 182 — 186.

¹¹⁸ Лауреаты премии имени Салавата Юлаева. Уфа, 1987, стр. 26.

эту продукцию: тиражами его книг насыщены не только библиотеки, но и завалены магазины и склады — налицо перепроизводство... При этом надо отметить, его повесть «Помилование» явилась следующей ступенью в пути создания им «полнокровного эпического отрицательного образа» башкира-воина. Так, если читатель в образе Саши В. Кондратьева восхищается прекрасным воплощением в его лице гуманизма, то в повести Мустая Карима по закону кривых зеркал выступает отвратительный башкир-антигуманист Байназаров, в жилах которого течет «как деготь черная кровь»... Тех башкирских писателей, кто не смог согласиться с подобной кривозеркальностью в трактовке образов башкир и их истории и сохранял верность исторической правде, он, превратившийся в местного культика Мустай Карим, клеймил их позором с высоких трибун двух столиц (Уфы, Москвы, включая и трибуну Верховного Совета РСФСР) как людей нежелательных и вредных, потерявших чувства верности к интернационализму и подверженных к вредоносной национальной ограниченности¹¹⁹, что в условиях современной Башкирии соответствовало и соответствует приговору «националист», «враг народа» и ставит человека вне закона. С такой печатью на челе в свое время преждевременно ушли из жизни оклеветанные и гонимые им и его подобными такие крупные таланты национальной культуры, как писатель Хадия Давлетшина¹²⁰, поэт Рами Гарипов¹²¹, драматург и фольклорист Мухаметша Бурангулов¹²² — все это происходило с ведома и перед всевидящими глазами Мустая Карима, «правой руки» всех послевоенных первых лиц республики. За то под его покровительством пышно расцвел Сайфи Кудащ, односельчанин и сородич, человек с сомнительным прошлым, получая как из рог изобилия один за другим государственные награды — ордена, звания (в том числе, наперекор сопротивлению общественности, почетное звание народного поэта республики)...

5

И так, однозначно выясняется: буржуазные националисты-пантатаристы, подобные Г. Исхаки, еще задолго до революции всячески «доказывали» и трубили о неполноценности башкир, называя их «дикарями» и полностью отрицая само существование башкирской нации. Их «учение» в наши дни скрытно подхвачено и «творчески развито» сановитыми «башкирами» Мустаем Каримом и Раилем Кузеевым. Этим они, независимо от их демагогических утверждений, фактически встали на путь подготовки почвы для воскрешения мертвых идеалов татарской буржуазии. А «что касается татарской буржуазии, — пишет татарский ученый М. Абдуллин, — то после победы социалистической революции ее идеалом стало образование татаро-башкирского буржуазного государства — Волжско-Уральского штата (Идел-Урал штаты) под своей гегемонией. В борьбе за создание

¹¹⁹ Газета «Совет Башкортостаны» от 21 января 1984 г.; 21 июня 1984 г.; 21 декабря 1988 г.

¹²⁰ Газета «Советская Башкирия» от 18 сентября 1988 г.

¹²¹ Газета «Совет Башкортостаны» от 5 января 1962 г.

¹²² Журнал «Агидель», 1988, N9, стр. 125 — 130; N11, стр. 106 — 114 и N12, стр. 112 — 121.

Волжско-Уральского штата татарская буржуазия собиралась повести под зеленым знаменем ислама и обманутые татаро-башкирские массы. Необходимой предпосылкой создания буржуазного государства было свержение Советской власти в Поволжье и на Урале»¹²³. Как хорошо известно, после Великой Октябрьской революции революционными организациями региона также была предпринята попытка образования Татаро-Башкирской Советской Республики (ТБСР), но прозревшие башкирские массы выступили против, требуя национальное самоопределение и 20 марта 1919 года ВЦИК и СНК РСФСР утвердили «Соглашение центральной Советской власти с Башкирским правительством о советской автономии Башкирии»¹²⁴. Как справедливо замечает татарский ученый М. Абдуллин, «партия не могла в угоду татарским буржуазным националистам-султангалеевцам навязать башкирскому народу ставший неудобным для него прект создания ТБСР... Учитывая, что дальнейшее сохранение лозунга ТБСР мешает делу сотрудничества равноправных народов, Политбюро ЦК РКП(б) 13 декабря 1919 года специальным решением отменило декрет наркомнаца от 22 марта 1918 г., одновременно предложив членам партии не вести в дальнейшем агитации в массах за Татаро-Башкирскую республику»¹²⁵. И так восторжествовала справедливость — башкирская нация добилась свободы и суверенитета. И многие годы потом считалось, что вместе с этим и самой идее Татаро-Башкирской республики тоже пришел конец. Но однако...

В конце мая 1988 года из Татарии в Башкирию был переброшен полуторатысячный десант дорогих гостей из числа работников культуры и состоялся вечер торжественного открытия в Уфе Дней литературы и искусства Татарской АССР в Башкирской АССР, что было несомненно положительным мероприятием в плане межнационального культурного обмена, дружбы. Но тон, заданный вечеру со стороны хозяев зала, многих серьезно озадачил, если не сказать более. Первым лицом республики были произнесены такие знаменательные в контексте жизни республики последнего года (татаризация 200 башкирских школ) слова: «С давних пор наши предки (то есть предки татар и башкир. — З.С.) жили в дружбе и согласии, и между ними *не было никаких границ*. Как полноводная река *сливается* из притоков, так и наши отношения складываются *из тысячи нитей*, которые *связывают* башкирский и татарские народы... Наши дети читают *татарскую* и башкирскую литературу как *родную*»¹²⁶ (подчеркнуты мною. З.С.). Кто из его помощников составил ему, технократу-руководителю, текст речи — не известно, но если вникнуть в суть приведенной цитаты, можно подумать, что речь иде о «революционном» стирании признанных еще Лениным государственных (не говоря уже национальных!) границ между суверенной Башкирией и суверенной Татарией и слиянии в одну (татарскую, конечно!) двух самостоятельных и самобытных наций, ибо они, как говорится в

¹²³ Газета «Стерлитамакский рабочий» от 29 июня 1971 г.

¹²⁴ Образование Башкирской Автономной Советской Социалистической Республики. Сборник документов и материалов. Под редакцией Б.Х. Юлдашбаева. Уфа, 1959, стр. 9.

¹²⁵ Газета «Стерлитамакский рабочий» от 30 июня 1971 г.

¹²⁶ Газета «Советская Башкирия» от 1 июня 1988 г.

речи, пресловутыми мустаевскими «тысячами нитей» давно уже сотканы в «общий ковер» (татарский, конечно!), поэтому мы никак не можем уже отличить родную башкирскую литературу от татарской... Духу этой тирады строго соответствовало более эмоциональное выступление Мустая Карима¹²⁷, что было горячо поддержано и «творчески» развито ораторами-писателями со стороны дорогих гостей. Логическим завершением подобных выступлений явились духовно родственные им самиздатовские политические листовки, распространенные через неделю после отъезда дорогих татарских гостей по всей территории Башкирии (с их текстом я ознакомился 10 июня 1988 г.). Чтобы скрыть следы оставления листовки гостями, что, разумеется, неприлично с их стороны, Мустай Карим съездил 17 июля 1988 года в Набережные Челны ТАССР якобы «для встречи с читателями» и якобы только там некая инициативная группа г. Набережные Челны якобы вручила ему названное выше свое обращение к татарам и башкирам Башкирии, то есть как бы намного позже, и не в Уфе, чем это было на самом деле. Явилась это вынужденной тактикой верхушки республиканского руководства, ибо привезенные из Татарии грязные листовки оказались ложкой дегтя в их бочке меда.

Но теперь подобными листовками завалена вся Башкирия. Наклеиваются везде, ходят по рукам, подсовываются в карманы, хозяйственные сумки во исполнение просьбы соплеменников из Татарии: «Прочтите и размножьте для других!». А в конце 1988 года (14 ноября) появились еще проштемпелеванные черной краской на бумагу фашистские свастики, дополненные антипартийным текстом (см. Приложение №3 в конверте). Вот тексты некоторых листовок (орфография сохранена):

Обращение к татарам и башкирам

Татары и башкиры! До каких пор мы будем спокойно взирать на то, как у нас на глазах от нашего равнодушия и холодного спокойствия погибают родной язык и культура, обычаи и традиции! Неужели эпохи страха и застоя уничтожили в нас все прекрасные человеческие качества — революционный дух, общественную активность и смелость, и превратили нас в равнодушных, трусливых обывателей! Проснитесь же, братья и сестры, иначе мы исчезнем как нация! Исчезает наш язык, исчезает наша культура, которую наши далекие предки, начиная от древних тюрков и болгар сумели сберечь, приумножить и донести до нас через эпохи свободы и рабства, через тяжелейшие условия самодержавного шовинизма и церковного мракобесия! Неужели сейчас при социализме мы, их потомки, все теряем! Потеряем свое лицо, потеряем свои корни, без которых дерево сохнет, а душа мельчает! Не простит нам нашего предательского равнодушия ни великий Габдулла Тукай, ни легендарный Салават Юлаев! Не простят нас наши внуки и правнуки, да и все человечество, если мы не сбережем для них богатейшую и самобытную татаро-башкирскую¹²⁸ культуру!

Сегодня, в эпоху революционных преобразований в обществе, в эпоху гласности и демократии настало то время, которое долго ждали мы, чтобы открыто заявить о

¹²⁷ Там же.

¹²⁸ И тут они не признают самостоятельности и самобытности башкирского народа, а продолжают рассматривать нас как составную часть татар.

своей национальной боли, чтобы начать действовать! Путь для спасения нации видится один, кардинальный, революционный, как и наше время — объединение татар и башкир в единую республику! (Сволочи! — З.С.).

Татары и башкиры — народы-братья. Они имеют общее тюркско-булгарское происхождение, общую многовековую судьбу, общий язык и культуру, живут вместе бок о бок на территории ТАССР и БАССР, и экономика их едина — нефть и нефтехимия, образующая по сути единый татаро-башкирский территориально-производственный комплекс. Если исходить из ленинских принципов определения понятия «нация» то татары и башкиры — есть **единая нация** (все так и сволочи! — З.С.), искусственно раздробленная на две республики. Не случайно в 1918 году Наркомнац РСФСР принял специальное положение о создании Татаро-Башкирской Республики, но начавшаяся гражданская война, а после происки буржуазных националистов при попустительстве сверху, не позволили этому положению тогда претвориться в жизнь. (И слава Аллаху! — З.С.). Но мечта о единении всегда жила и живет в сердцах и умах татар и башкир!

За годы советской власти татары и башкиры еще более сблизилась в культурно-экономической области, и сейчас раздельное существование их в рамках ТАССР и БАССР приносит вред обоим нациям, так как ослабевает их и ускоряет обрусение как татар, так и башкир. Только **слияние** (!.. — З.С.) Татарии и Башкирии в **единую** (!.. — З.С.) Татаро-Башкирскую Республику способно укрепить эту единую нацию и дать мощный стимул для ее расцвета! Ленинский принцип слияния наций относится прежде всего к близкородственным нациям, а не обрусения всех наций страны, как считают шовинисты и национальные нигилисты (отрицатели).

Но сможет ли татаро-башкирская нация успешно развиваться в рамках автономии? На первых порах социалистического строительства автономия сыграла прогрессивную роль в культурно-экономическом развитии как татар, так и башкир, но к 50 — 60 годам она исчерпала себя для этих наций, а в случае не слияния ТАССР и БАССР несоответствие потенциала татаро-башкир и узких прав автономии еще более возрастает. Автономия ограничивает самостоятельность татаро-башкир в развитии культуры, национальной самобытной экономики, суживает сферу применения национального языка. Только права союзной республики дадут татаро-башкирам ту самостоятельность, которая даст мощный стимул культурно-экономическому развитию татаро-башкирского региона и позволит значительно увеличить ее вклад в культуру и экономику всей страны! Татаро-башкиры — единственная из 10 крупнейших наций страны как по численности, так и по культурно-экономическому потенциалу, не обладающая правами союзной республики! В наше время эту несправедливость надо устранить. Навязанная Сталиным признак приграничного положения союзной республики — надуман и ошибочен. Ленин считал, что каждая нация имеет право на самоопределение и выбор соответствующую своему потенциалу форму государственного устройства. Вернемся же к ленинским принципам национального строительства!

Татары и башкиры! Мы призываем Вас поддержать наши справедливые требования. Посылайте свое мнение в Президиум Верховного Совета СССР, ТАССР, БАССР! Не ждите, что кто-то это сделает за Вас. Помните: судьба нации в Ваших руках!

А вот еще образчик той же листовки, но «творчески» переработанной, размноженной и распространенной уфимскими пантатаристами:

Обращение!

*«Умерла ли нация, или она только спит?» — с душевной болью спрашивал великий татарский поэт Габдулла Тукай. В год смерти народного поэта В.И. Ленин провозгласил лозунг: «Ни одной привелегии ни для одной нации, ни для одного языка!» Но сегодня, после более 70 лет существования Советской власти, можно констатировать лишь обратное: татарские и башкирские народы имеющие **общий язык** (!.. — З.С.), традиции и богатейшую самобытную культуру, ассимилируются русскими, русифицируются на своей земле, не желая знать ни своего языка, ни своей культуры, стыдятся их и унижаются. Почему это происходит?*

Интернациональное единение невозможно без правдивого формирования истории и учета интересов каждого народа. Русским представляется очень важным и значимым их прошлое. Но монопольное владение истиной ведет к нарушению исторической достоверности и ее истолкования. Абсолютная чистота дружбы наших детей и справедливость воинов-патриотов отчизны веками мutilились и отравлялись ложью, где положительные былинные богатыри и герои защищали и захватывали земли для защиты от «темных сил» татар, а в последние десятилетия — от «предателей» Крыма. Для чего-то было выгодно, чтобы татары на своей земле оставались «темной силой», «образом врага», а насильственный захват их земли представлялся прогрессивным явлением. Наш народ сполна расхлебал ту чудовищную несправедливость, когда с именем целого народа связали, кажется навсегда, слово «враг». Если будем точнее, то с 1552 года, с захвата земли предков, наш народ уже не соперник Руси и тем более не враг, а безмолвный раб. Веками, вплоть до теперешних времен, шла ломка психологии свободного народа в такого манкурта-раба, лишеного своей исторической памяти и уважения к себе, презирающего себя в угоду хозяина. Как же спасти нашу нацию и пробудить ее достоинство?!

Есть один путь.

*Татары и башкиры — народы-братья. Они имеют общее тюрко-булгарское происхождение, общую многовековую судьбу, общий язык и культуру, живут вместе бок о бок, имеют единую экономику (нефть и нефтехимию), образующие по сути единый территориально-производственный комплекс. Если исходить из ленинских принципов определения наций, то татары и башкиры есть **единая нация** (!.. — З.С.), искусственно раздробленная на две республики. Не случайно в 1918 году Наркомнац РСФСР принял специальное положение о создании Татаро-Башкирской Республики, но начавшаяся гражданская война не позволила этому Положению претвориться в жизнь. Однако мечта о единении осталась в умах и сердцах татар и башкир. За годы советской власти они еще более сблизилась в культурно-экономической области, и сейчас раздельное существование в рамках двух республик приносит вред обоим нациям, т.к. ослабевает их и ускоряет их обрусение. Только **слияние** (!.. — З.С.) Башкирии и Татарии в **единую** (!.. — З.С.) Советскую республику способно укрепить эту **единую***

нацию (!.. — З.С.) и дать мощный стимул для ее расцвета. Ленинский принцип слияния наций относится к близкородственным народам, а не к обрусению и приведению к общему знаменателю всех наций нашей страны, как считают шовинисты и национальные нигилисты (отрицатели) по сути холуи шовинистов.

Но сможет ли татаро-башкирская нация успешно развиваться в рамках автономии и дальше? На первых порах автономия сыграла свою положительную роль, но к 50 годам она исчерпала себя. Теперь автономия ограничивает нашу самостоятельность, развитие культуры и экономики. Только право Союзной Республики предоставит нам самостоятельность, которая в свою очередь даст мощный стимул развитию нашего региона и позволит значительно увеличить свой вклад в культуру и экономику всей страны. Татаро-башкиры — единственная из 10 крупнейших наций страны как по численности, так и по культурно-экономическому потенциалу, не обладающая правами Союзной Республики. Навязанный Сталиным признак приграничного положения всех Союзных республик надуман и ошибочен. Ленин считал, что каждая нация имеет право на самоопределение и выбор соответствующий своему потенциалу форму государственного устройства. Так вернемся же к ленинскому принципу в национальном строительстве! Мы призываем поддержать наши справедливые требования и развернуть активную деятельность по их претворению в жизнь! Не ждите, что кто-то сделает это за вас!

Инициативная группа.

Как видно из обоих текстов, уфимские пантатаристы действуют точно под руководством Казани, при этом башкирская нация как кость застряла у них в горле; и не трудно предвидеть: как только они ее перемолотят и проглотят, доберутся и до русских — в этом не сомневайтесь, дорогие русские товарищи! Так что, будьте уверены: конец башкир явится скорым началом конца вашего.

Поразительно то, что демагогические разглагольствования в подметных листках и некоторых «деятелей» с высоких трибун в Уфе о «братьях-близнецах» (башкир и татар) и якобы великой татарской культурной и организующей миссии в отношении башкир не только по духу, но и по отдельным выражениям не отличаются от контекста речи «великого вдохновителя масс» Мустая Карима, неделю раньше произнесенного на открытии Дней татарской культуры в Башкирии¹²⁹. А что касается духу текста листовок, на мой взгляд, своей откровенной антирусской направленностью он кровно родственен проограммным строкам из наследия другого народного поэта и «вдохновителя масс», признанного наставника Мустая Карима (последний сам писал об этом), Сайфия Кудаша, сформулированным им еще в 1918 году в его книге «Желание татар» («Восточная печать» г. Уфы; привожу подстрочный перевод с татарского):

К читателям. Вот сегодня 17 ноября для нас, тюрко-татарской нации, грянул большой проздинок независимости культуры, поэтому я, как один из тех, в чьем сердце бушует татарская кровь, в честь независимости предлагаю мой настоящий сборник.

1917 года 17 ноября. С. Кудашев. Уфа.

¹²⁹ Газета «Советская Башкирия» от 1 июня 1988 г.

Татарское знамя

Было время: иссякали наши силы, враг победил и растеряли мы татарскую мощь, а знамя его было захвачено врагом и осквернено... Прощай, Казань, прощай престол татарский, вопили мы... Но не думайте, друзья, что знамя наше сгнуло в плену, не думайте, что татарин коленопреклонился и погиб... Пробьет час и знамя наше водрузится в мировое пространство и всех потрясет.

Не сдавайтесь

Не потухли еще наши прежние вдохновения, прежние чувства, прежняя душа... Мы полны надежд, в жилах наших бушует прежняя кровь!.. Не умер еще прежний истинный богатырь, настоящий гений — несокрушимый (хан) Батый... по-прежнему сияет его священное имя. Не умер еще, живет твой первопредок Чингиз (хан)!.. Воссияет с былой силой лучезарный Казань!!!

Желание

...Долой раздробленность, да здравствует единство!.. Да вознесется Чингиз, да возродится Казань!.. Да встанут болгары-богатыри и вернут нам былую славу!.. Да возродимся мы снова и потрясем мир!.. Да не запятнается татарское счастье — воссядем же на престол Казанский.

Татару

Эй татар, был ты когда-то ханом, султаном, потрясал ты мир от Алтая до Урала. Своим войском ты врагов превращал в рабов, сеял всем ужас и поголовно вырезал всех. О Боже! Если бы Бог развязал тебе сегодня руки, что бы ты сделал со своим ярым врагом? Воистину свидетельствует история, что владычествовал ты когда-то над всем миром... Вечно будет жить твое славное татарское имя!..

Молодому джигиту

Пусть напиивается и толстеет брюхом кафыр (т.е. христианин-русский. — З.С.), наступит день и разорвется (лопнет) он... Иди по-своему... Разрушай, ломай, разбивай ты на осколки всех... Пусть мир сам перед тобой опустится на колени, не забывай о том, что твой первопредок — Чингиз (хан)... Кто же нас сможет победить?!!

Другу

Распрямлийся с прежней силой, пусть, скажут все: «Мы вами довольны!» — пусть так скажут тени Чингиз (хана) и Бату (хана)¹³⁰...

Вот Вам жемчужины из творческой сокровищницы Сайфия Кудаша, великого наставника Мустая Карима, «народного поэта Башкирии»...

Как видно из обращения автора к своим читателям, книгу он посвящает дню провозглашения башкирским национальным движением Башкирской буржуазной республики (событие это состоялось 16-го¹³¹, но о нем стало известно

¹³⁰ С. Кудашев. Желание татар. Уфа, «Восточная печать», 1918, стр. 2 — 16.

¹³¹ Очерки по истории Башкирской АССР, том II (советский период). Уфа, 1966, стр. 82.

17 ноября 1917 года). Но при этом он делает так, как будто не ведает даже о существовании провозглавившей свой суверенитет башкирской нации. Он, отъявленный пантатарист, самовольно загоняет башкир в хлев «тюрко-татарской нации» — вот что примечательно!.. Пантатарист Сайфи Кудаш 1918 года ничем не отличается от пантатаристов 1988 года. Вот и посмотрим каких успехов добились они, пантатаристы нескольких поколений на этом их разрушительном отрезке пути.

6

Если обратимся к фактам (а факты — упрямая вещь!), то свидетельствуют они о небывалом в истории кризисном состоянии башкирской нации.

Если в конце прошлого века в 1897 году на территории Уфимской губернии проживали 899 тысячи башкир (41 процент к общему населению губернии) и 184 тысячи татар (11 процент), то к 1970 году примерно на той же территории численность башкир стала 892 тысячи (23 процента к общему населению), татар 944 тысячи (24 процента)¹³². Как видно, за годы советской власти прирост татар в Башкирии составлял в 5 (пять) раз, а в то же время башкир стало меньше, чем было их в самодержавном 1897 году. А за пределами республики в некоторых регионах наблюдался их полное исчезновение. Например, если в 1897 году в Мензелинском уезде, отошедшем потом в советское время в состав Татарской АССР, насчитывалось 193 тысячи башкир, то в 1926 году по переписи их осталось только 1752 человека, а в 1939 году там башкир совсем не стало... то есть, в годы советской власти мензелинские башкиры поголовно были переписаны как татары¹³³. Такое же положение с башкирами Кировской области (бывший Сарапульский уезд Вятской губернии). В 1850 г. там существовал мощный 12-й Башкирский кантон с огромным башкирским населением в 53693 душ. А по переписи 1939 года там башкир нет совсем¹³⁴. При том если в самой Башкирской АССР до 1926 года численность *восточных башкир* сократилась в 1,5 раза (было их 478952 душ, а стало — 301105), то численность *западных башкир* сократилась, включая отатаризованных в годы советской власти мензелинских башкир, в 2,5 раза (было их 832068 душ, а стало 324740)¹³⁵. Почему? Ведь западные башкиры жили и живут в сравнительно благоприятных географическо-климатических и экономических условиях, чем их сородичи восточные башкиры. В то же время, когда до 1970 года общая численность башкир сократилась (было 899900 душ, а стало — 892300), каким же образом получилось так, что численность татар в тех местах увеличилась в 5 (пять) раз (было их 184800 душ, а стало — 944500)¹³⁶?! Это говорит о том, что в годы советской власти наперекор ленинской национальной

¹³² Р.Г. Кузеев. Историческая этнография башкирского народа. Уфа, 1978, стр. 239, таблица 9.

¹³³ Р.Г. Кузеев. Указ. соч., стр. 257, 258.

¹³⁴ Р.Г. Кузеев. Указ. соч., стр. 228 — таблица 7, стр. 258.

¹³⁵ Р.Г. Кузеев. Указ. соч., стр. 246, таблица 12.

¹³⁶ Р.Г. Кузеев. Указ. соч., стр. 239, таблица 9.

политики полным ходом шла усиленная татаризация башкирского населения, особенно носителей *западного диалекта* башкирского языка. Этот пагубный для башкирской, но выгодный для татарской нации процесс хорошо прослеживается на примере характерных восточных (Абзелиловский, Баймакский, Бурзянский, Хайбуллинский) и западных (Белебеевский, Буздякский, Ермекеевский, Чекмагушевский) башкирских районов республики. Так по данным переписей 1959 и 1969 годов прирост башкирского населения первых четырех районов составлял по каждому району соответственно 142,8; 128,0; 138,5; 140,1 процентов. А в западных же районах, не смотря на то, что условия жизни там гораздо лучше, чем в восточных районах, за десять лет показатель перемирнулся в сторону убыли (то есть сокращения) башкирского населения (соответственно по районам): минус 71,6; минус 80,3; минус 81,1; минус 89,2 процентов¹³⁷. Как известно, в указанном десятилетии в западной Башкирии не зарегистрированы ни стихийных бедствий, ни войн, ни страшных голода и эпидемии, но однако куда исчезла осязаемая часть западных башкир?!. Не исчезла, а была записана в татарскую нацию. Вот таким образом за 70 лет в пользу татарской нации от башкир был отторгнут целый людской контингент (это нетрудно сосчитать), который равен или намного больше численности таких наций, как коми (322 тыс.), буряты (315 тыс.), якуты (296 тыс.), кабардинцы (280 тыс.), каракалпаки (236 тыс.) отдельно взятых, и вдвое или почти втрое больше численности таких наций и народностей, как ингуши (158 тыс.), гагаузы (157 тыс.), тувинцы (139 тыс.), калмыки (137 тыс.), карелы (146 тыс.) и многие-многие другие (данные за 1979 год). Вот какую дань платим мы, башкиры, татарам. Если бы не случилась с нами такая рукотворная беда и если бы западные башкиры не были отатаризованы и прирост их шел в пользу своей нации, тогда уже в 1970 году численность башкир в их родной республике оказалась бы 1060900 душ и занял бы второе место после русских (1546000), а татары составили бы всего 775600 и заняли бы третье место в республике после коренного населения. Это без учета того, что тогда уже 60 процентов татарского населения проживали в городах и им была характерна низкая рождаемость, в то же время в городах проживали лишь 28 процентов башкир. Поэтому широко распространяемая в печати и используемая различными авторами (в том числе и проф. Р.Г. Кузеевым) как положительный показатель таблица о приросте численности башкир, признающих своим родным языком башкирский (в 1926 г. 53,8 процента и в 1970 г. 63,2 процента) и сокращении численности башкир, признающих своим родным языком татарский (в 1926 г. 46,2 процента и в 1970 г. 36,8 процента)¹³⁸, является не чем иным, как успокоительное пилюле умирающему или, мягко говоря, самообманом несведущих, безответственных людей или же явным умыслом апологетов татаризации. Как хорошо прослеживается из приведенных выше демографических данных, прирост башкир признающих

¹³⁷ И.М. Агишев. Что показывают Всесоюзные переписи населения? На данных численности башкир и татар Башкирии. (Письмо в Президиум Верховного Совета БАССР, секретарю Башобкома КПСС тов. Кривякову Г.В. 1988 г.).

¹³⁸ И.М. Агишев. Национальные школы Башкирской АССР в связи с переводом в русский язык обучения (рукопись). Уфа, 1979, стр. 126; Р.Г. Кузеев. Историческая этнография башкирского народа. Уфа, 1978, стр. 259.

родным языком башкирский произошел целиком за счет восточных башкир при одновременном потере из общего числа душ нации большого контингента западных башкир (они были записаны в татары, поэтому не отразились в общих данных).

7

Тенденция сокращения башкирского населения в пользу татар в конце 70-х годов приняла угрожающий характер, а республиканскому руководству стало все труднее и труднее ее скрывать. В ЦК КПСС участились жалобы со стороны притесняемых башкир, а до этого в 60-х годах, при попытке закрытия, превратив ее в дубляж, газеты на башкирском языке «Совет Башкортостаны», возмущенная национальная интеллигенция и рабочий класс г. Уфы демонстрировали свою решимость, тем самым дав урок партийной бюрократии и предотвратив новую беду. Многие задумались. Нельзя было допустить в стране, где уже были обозначены светлые вершины коммунизма, и мысли о том, что один из процветающих наций державы вовсе не процветает, а переживает глубокий кризис, процесс разрушения. В то же время это было бы равносильно признанию факта проведения в Башкирии антиленинской национальной политики, что грозило ее проводникам разоблачением на месте преступления. Вот почему местными политиками была срочно мобилизована конъюнктурная «наука» в лице историка-этнографа Р.Г. Кузеева для опровержения диагноза многих русских интеллигентов-демократов о медленном вымирании башкирской нации. Пользуясь тем, что специалистов по исторической этнографии башкир тогда не хватало, а многие были напуганы репрессиями 30 — 40 — 50-х годов, Кузеев как эквилибрист стал играть со статистическими данными, подгоняя их требуемому выводу. В результате факт значительного сокращения башкирской нации за 70 лет объяснил он то кознями дореволюционных статистов, якобы допустивших «в конце XIX века... существенный перелив населения из одной национальности в другую, а конкретно — из тептяро-мишарской в башкирскую», в результате чего якобы «численность татар во всех уездах (кроме, возможно, Златоустского)[!.. — З.С.] оказалась преуменьшенной, а численность башкир соответственно преувеличенной», а то и сами тептяри и мишари, чтобы овладеть башкирским вотчинным правом на землю, якобы самовольно могли «отнести себя к башкирам», а после революции опять скопом «могли объявить себя татарами»¹³⁹, отчего якобы и произошла злополучная разница в демографическом показателе башкир — это антинаучное измышление полностью взято на вооружение пантатаристами всех мастей. В то же время единомышленники Р.Г. Кузеева из Казани действуют более смело: они сразу всех западных и северо-западных башкир, носителей западного диалекта башкирского языка, поголовно объявляют потомственными казанскими татарами, якобы записавшимися в башкиры ради

¹³⁹ Р.Г. Кузеев. Историческая этнография башкирского народа. Уфа, 1978, стр. 239 — 240, 245 — 246.

пользования вотчинными правами башкир на землю. Поэтому, заявляют эти фокусники из науки, западные башкиры не были башкирами, а потому и теперь они ими не являются¹⁴⁰. Но подобные измышления «знатоков» башкирской старины давно уже опровергнуты беспристрастным языком документов¹⁴¹. Известный историк и специалист по данному вопросу Урал Хамитович Рахматуллин (по национальности татарин) в беседе со мною по этому поводу ответил на многие «спорные» вопросы. Так как его высказывания представляют как строго научный, так и глубоко познавательный принципиальный характер, признанный в высших научных кругах, уместно дать более полную цитату из его монографии и далее широко пользоваться его выводами (в некоторых местах в его собственном изложении без указания на это).

«При изучении формирования небашкирского населения Башкирии, — заметил ученый¹⁴², — закономерно возникает вопрос: почему край, на территории которого уже имелось коренное население, распахнул ворота для переселенцев из других областей России и из-за ее пределов, плотно закрытые до присоединения Башкирии к Русскому государству, только с 50 — 70 годов XVI века? Ответ несложен. Башкирия становится доступной для переселенцев всех категорий и национальностей в результате превращения этой территории в составную часть Русского государства, вследствие распространения в край общероссийских феодальных порядков, в виду того, что всеми земельными угодьями в Башкирии, в том числе башкирскими, распоряжалась с середины XVI века казна. Правительство, выполняя волю феодального государства, перераспределяло земли в Башкирии по своему усмотрению и в интересах господствующего класса феодалов.

Однако в литературе имеет хождение другое объяснение. Изучая этнические и языковые процессы в регионе Поволжья и Урала, исследователи все более настойчиво рисуют Башкирию XVI — XIX веков в виде некоего райского уголка внутри крепостной России, занимавшей окраинное положение. Согласно их мнению, в Башкирии отсутствовали все формы феодальной и крепостной зависимости и угнетения. Степень приписываемых Башкирии райских условий жизни невольно повышалась тем, что в непосредственно прилегающих к ней казанских землях исследователи обнаруживают, например, крайне стесненные и даже жестокие условия жизни татарского населения. Например, согласно воззрениям Д.Б. Рамазановой, татарское население Казанского уезда изгонялось из городов и деревень, лишалось лучших земель, облагалось тяжелым ясаком и другими поборами. В то же время Башкирия изображается ею окраиной Русского государства, куда не распространились надлежащий надзор и налаженное административное управление со стороны правительства. Естественным следствием «безнадзорного» состояния данной окраины России Д.Б. Рамазанова считает отсутствие учета башкирскому населению и «уфимским татарам».

Вопреки утверждениям ряда подобных исследователей и писателей, — продолжает ученый, — из действительной истории государства не известно разное

¹⁴⁰ Журнал «Агидель», 1988, N11, стр. 75 — 76; «Азат хатын» (Казань), 1988, N11, стр. 6 — 8.

¹⁴¹ Южноуральский археографический сборник. Выпуск 2. Уфа, 1976, стр. 196 — 342; журнал «Агидель», N11, стр. 75 — 89.

¹⁴² У.Х. Рахматуллин. Население Башкирии в XVII — XVIII вв., М., «Наука», 1988.

общественное положение Башкирии и Казанского края в составе России. В рамках исторических условий середины XVI — XIX веков такого состояния и не могло быть, поскольку обе территории являлись составной частью Русского государства. Напротив, и на той, и на другой территории одинаково господствовали, причем в течение длительного времени, общероссийские феодальные порядки, в частности, феодальные платежи и повинности тяготели над трудовым населением и Башкирии, и Казанского края независимо от этнических различий между эксплуатируемыми. Различными были лишь формы эксплуатации. Более того, Д.Б. Рамазанова и другие умалчивают, следовательно утаивают от читателя и такой важный фактор, как, например, в Казанском уезде и в западной и северной Башкирии за одинаковое количество земельных угодий одинаково платили «тяжелый ясак» и несли обременительные повинности не только ясачные татары, но и ясачные чувашы, и ясачные русские, и ясачные удмурты, и ясачная мордва, которые тоже изгонялись из своих деревень и лишались «лучших земель».

Крестьянское население Башкирии было обложено феодальными платежами и повинностями, ничуть не меньшими, нежели крестьяне Казанского уезда. Башкиры, представлявшие феодальнозависимое население Русского государства, платили казне ясак, несли почтовые и другие повинности. Именно тяжесть феодального бремени явилось одной из причин всех многочисленных башкирских восстаний XVI — XVIII веков. Исследователи не желают признать и тот факт, что правительство вело достаточно полный и эффективный учет всего населения Башкирии уже с момента присоединения края к Русскому государству: башкиры учитывались отдельной ясачной книгой, а их верхушка или тарханы — тарханной книгой, бобыли Уфимского уезда были внесены в бобыльскую книгу, дворцовые крестьяне Башкирии находились на учете в дворцовом ведомстве и т.д. Примерно такого же порядка учет населения был наложен и в Казанском уезде. Положение об отсутствии в Башкирии «надлежащего надзора и налаженного административного управления» не имеет доказательств. Словом, в Уфимском уезде не существовали какие-либо особые условия жизни для пришлого населения, в том числе для татарского. Воззрения Д.Б. Рамазановой и других на общественную жизнь в Башкирии и Казанском крае во второй половине XVI — XIX веков не способны отражать реальную историю народов этих регионов.

Домысли о райских условиях жизни в Башкирии нужны были их авторам для того, чтобы опираясь на них, обосновать и оправдать грубые искажения истории переселения татар на территорию республики. Отталкиваясь от несуществовавших на самом деле социальных явлений, они утверждают, что угнетенным татарам было достаточно убежать от ужасных условий жизни в Казанском крае и, переселившись, оказаться на территории Уфимского уезда, а здесь заявить о себе, что мы-де не татары, а башкиры, как тут же решались все социальные проблемы, связанные с переселением, как тут же во владение беглым татарам щедро отмерялись обширные участки земли и тем самым беглецы-переселенцы, якобы, обеспечивались благодатными условиями для ведения хозяйства. По мнению исследователей данного толка, процедура эта была чрезвычайно проста и завершалась она тем, что вчерашние беглые татары

уверенно стали жить в Уфимском уезде как башкиры землевладельцы. Они настаивают, что в западной и северо-западной Башкирии собственно башкирского населения не было, что в тех краях башкирское население сформировалось за счет беглых татар.

И так, могли ли переселившиеся в Башкирию татары записаться башкирами? Сторонники идеи башкиризации пришлого татарского населения отметили напрочь тот неопровержимый фактор, что ко времени добровольного присоединения Башкирии к Русскому государству в западной и северо-западной частях не только современной Башкирской АССР, но и прежней большой Башкирии имелось собственно башкирское население, что оно (кроме юрматинских башкир) никуда не ушло, что оно владело там землями, что потомки их и ныне проживают в Закамских районах Татарской АССР, в восточной части Куйбышевской области, центральных и северных районах Оренбургской области. Для того, чтобы убедиться в этом, достаточно обычного знакомства с грамотами башкир на владение землей.

Искаженное отображение истории народов Поволжья и Урала стало возможно как результат невнимания к действительным социально-экономическим следствиям присоединения территории Казанского ханства и Башкирии к Русскому государству. Исследователи обходят социальное и экономическое значение распространившихся на обе эти территории феодальных порядков. А они были реальными. Одно из реальных их значений сводилось к тому, что никто из жителей Русского государства не мог укрыться от феодальных отношений в каком-либо укромном его уголке, в том числе и в Башкирии. Феодальные порядки настигали каждого переселенца даже на «окраине» России, то есть в Уфимском уезде.

Прежде всего феодальные порядки определили судьбу башкир, отводя им в феодальном российском обществе место особого, *башкирского сословия*. Сословные признаки башкир стали проявляться во многом. Из всей совокупности признаков следует выделить то, что башкиры закрепили за собой занимаемые земли в той форме, которая не существовала в других областях государства. В литературе эта форма известна как башкирское волостное землевладение, которое держалось, не меняя своего феодального характера, со второй половины XVI века и почти до конца XIX. Владевшие волостными землями и платившие с них ясак и отправлявшие различные повинности, башкиры включались *в отдельную книгу*, что являлось еще одним признаком сословности.

Процесс оформления башкирского сословия был явлением непродолжительным. Практически он завершился распространением на башкир Уфимского уезда (то есть большой Башкирии) башкирского ясака и составлением первой ясачной книги. Позднее имели место лишь перераспределения волостных владений, связанных с делением или мельчанием самих башкирских волостей. Например, в XVII веке минские башкиры разделились на 12 волостей, а юрматинские башкиры — на четыре тюбы и т.д. Причем количество башкирских волостей росло за счет деления ранее существовавших, а не путем образования

новых волостей, состоявших, как полагают те пантатаристы, из татар. Башкирское сословие явилось «закрытым», замкнутым.

Со времен появления башкирского феодального сословия правительство отвело земли по типу башкирского владения лишь группе калмык, поселившихся в Башкирии в 40-х годах XVIII века. Остальные переселенцы, включая татар, прибывшие в Башкирию во второй половине XVI — XIX веков, не обеспечивались на новом месте жительства земельными угодьями по башкирской волостной форме. Правительство не допустило вливания пришлых людей в башкирское сословие. В осуществлении жестокой сословной политики этнические признаки не играли смягчающей роли. Прибывший в Башкирию татар или чуваш, мариец или удмурт могли назвать себя башкиром. Этого никто не запрещал. Однако, принятие на себя названия «башкир» не приносило его носителю какие-либо социальные привилегии. Социальное явление, когда башкирам, как действительным, так и назвавшимся этим этнонимом татарам или чувашам, раздавались бы земли, не существовало в течение XVII — XIX веков. Его придумали.

Прямым следствием применения в отношении переселенцев, состоявших из татар, русских, чувашей, марийцев, удмуртов, мордвы и других, жестокой сословной политики правительства явилось становление в Башкирии многочисленных других сословий, в том числе бобыльского сословия, тептярского сословия, сословия служилых татар и мишарей и т.д. Именно потому, что в Уфимском уезде пришлым татарам и представителям других народов были недоступны земли путем самовольного причисления себя к башкирам, в Башкирии родилась и получила наиболее широкое распространение аренда башкирских волостных земель. Эта была особая форма аренды, которая получила название припуска, а арендаторы — припущенников. К концу XVIII века почти половина крестьянского населения Башкирии, в том числе и татары, арендовали земельные угодья у башкир и, следовательно, попали в разряд припущенников...

На старом месте жительства крестьяне покидали ясак, повинности и ясачные земли, поскольку они свои деревни оставляли вынужденно. На новом же месте переселенцы занимали другие земельные угодья казны с условием платежа государству такого же типа ясака, который был оставлен. Правительство придерживалось политики возобновления ясачных отношений. Размеры нового ясака зависели, так же как и на старом месте жительства, от площади занимаемых крестьянских угодий. Чем большими были размеры ясачных земель, тем большим был и ясак, выплачиваемый с крестьянских угодий. Этим самым в местах нового поселения возрождались старые сословные отношения. В результате ясачные крестьяне, переселившиеся на новое место жительства, не выбывали из прежнего сословия. Они меняли лишь место жительства.

Пополнение рядов ясачного крестьянского населения в Башкирии за счет новых переселенцев продолжалось вплоть до замены ясака подушным налогом, то есть до 20-х годов XVIII века. В результате притока в Башкирию ясачных крестьян из Поволжья и Прикамья в бассейнах рек Зай, Шешьма, Кичуй, Мензеля, Ик, верховьях Кинеля, а также по рекам Сыльве, Тулве и Таныпу между башкирскими

селениями появились многочисленные деревни ясачных чувашей, ясачных татар, ясачных мордва, ясачных удмуртов и т.д. Потомки ясачных татар Башкирии до сего времени помнят принадлежность своих предков ясачным татарам, ясачным крестьянам и отличают их от служилых татар, то есть представителей другого сословия. Если, доверившись воззрениям некоторых филологов и писателей, мы могли бы допустить, что пришлые татары превращались в башкир, тогда в рядах ясачных крестьян Башкирии не должны были фигурировать ясачные татары.

Ясачные крестьяне, переселившись в Башкирию и превратившись в ясачных жителей края, не объявляли себя башкирами, так как самовольно принятое на себя «башкирское имя» не обеспечивало самозванцев ни социальными, ни экономическими льготами...

Длительная борьба служилых татар и мишарей за захват арендуемых башкирских земель позволяет поставить вопрос, почему же они, переселившись в Башкирию, не объявили о себе, что они — башкиры? Разве служилым татарам не было известно существование небольшой хитрости, о возможности применения которой твердят пантатаристы — филологи, археологи и писатели, прибегая к которой нужно было лишь назвать себя башкиром и любой татар мог превратиться в такого же землевладельца, как и действительный башкир-вотчинник? Весьма загадочно, что вместо применения на практике этой хитрости, почти все пришлые служилые татары и мишари становились арендаторами-припущенниками. Ответ напрашивается сам по себе. Если бы существовал данный легкий способ решения социальных проблем, то, надо быть уверенным, что все переселенцы объявили бы себя башкиром и стали бы землевладельцами-башкирами...

«Несколько по-иному сложилась судьба мишарей, представлявших некогда отдельную народность, — продолжает в своем названном и широко использованном мною здесь труде известный историк У.Х. Рахматуллин. — В течение нескольких столетий они находились в одном со служилыми татарами сословии, составляя как бы одну с ним общность. Это обстоятельство не прошло без следа. Мишары, когда-то имевшие свой язык, потеряли его, приняли другой, татарский, язык. В течение этого времени у служилых татар и мишарей сложились примерно одинаковые образ жизни и культура. Вместе с тем, мишары сохранили собственный этноним, антропологические и некоторые культурные и другие особенности.

Мишары должны рассматриваться как отдельная народность, имевшая богатую собственную историю, родным языком которой стал татарский язык, то есть историю мишарского народа нельзя отождествлять с историей собственно татарского народа. Ведь мы не рассматриваем, например, украинцев-харьковчан, у которых родным языком является русский язык, русскими по происхождению только лишь на том основании, что для харьковчан русский язык есть родной язык. Точно так же, основываясь на том, что мишары имеют в качестве родного языка татарский язык, нельзя относить мишарей к татарам по происхождению. Мишары подверглись сильному влиянию служилых татар, однако они сохранили себя как народ. Во время переписей мишары должны указываться не под этнонимом татар, как было досих пор, а под собственным этнонимом: мишар. Недостаточная изученность истории мишарей

не может служить причиной для заблуждений... Отсюда, история небашкирского населения Башкирии феодального периода есть прежде всего история многочисленных феодальных сословий. Прибывшие в Башкирию татары вошли в сословия «ясачные крестьяне», «тептяри и бобыли», и в некоторые другие малочисленные сословия, такие как «торговые татары», «мещане» и т.д. **В башкирское сословие татары не попали. Башкирия не знала социальное явление, рождаемое переходом татар в башкир.**

Нельзя допустить «исчезновение» народов или части народов путем распространения ложных сведений по истории населения. Принцип самоопределения личности по отношению нации (народу) должен применяться только в условиях опережающей правдивой информации по истории того или иного народа. Ошибки прошлых лет должны исправляться. Башкиры, в свое время записанные татарами, должны быть «возвращены» под этноним «башкир», мишары заслуживают, чтобы их записывали мишарями».

Это и есть исчерпывающий ответ межнациональным фокусникам из Казани и Уфы — явным и неявным апологетам пантатаризма, делающим все для того, чтобы расколоть и проглотить башкирскую нацию по частям. После этого и «загадочную» демографическую статистику о башкирах можно понять как она есть на самом деле: за последние 70 лет за счет татаризации число башкирского населения заметно пошло на убыль, которую нельзя объяснить ни естественным исходом, ни войнами, ни стихийными бедствиями. Каждый объективный исследователь так или иначе придет к такому выводу.

8

Но однако проф. Р.Г. Кузеев, по-видимому, как отменный исполнитель указаний свыше, на основании собственных выше приведенных ложных истолкований статистических данных приходит не к правде, а требуемому свыше от него выводу: «Распространенный в литературе тезис о вымирании башкир в XVIII — начале XX в. не подтверждается»¹⁴³ — вновь и вновь твердит он. Значит, оправдательное объяснение пагубным следствиям антиленинской национальной политики, проводимой в республике, найдено и скрытную диверсию против башкирской нации можно продолжить и дальше... Вот таким образом объединенными усилиями пантатаристов был обеспечен широкий плацдарм для решающего наступления на башкир татарской школы, то есть для этого одна треть нации «на законных основаниях» была объявлена потомственными татарами. «Обоснование» это, как было выявлено выше, произошло не сегодня, шло оно непрерывно в течение многих лет, особенно распоясавшись после поголовного истребления в годы сталинщины ленинского ядра Башобкома ВКП(б) и лучшей части башкирской интеллигенции, а теперь оно достигло своей кульминации. События приняли такой характер, что не только западные, но и восточные районы (Учалинский, Нурымановский, Белорецкий, Караидельский,

¹⁴³ Р.Г. Кузеев. Историческая этнография башкирского народа. Уфа, 1978, стр. 260.

Гафурийский, Ишимбайский, Чишминский, Иглинский, Кармаскалинский) Башкирии путем перевода башкирских школ на татарский язык обучения подверглись губительному шквалу татаризации¹⁴⁴. Об этом с болью в сердце пишет «отатаренный» таким способом восточный башкир из Кармаскалинского района Хурмат Габдрафиков (см. Приложение 2). Если обратиться к статистике, в 1925/26 учебном году количество школ в республике было башкирских 572, а в 1967/68 учебном году их стало 785 (прирост на 137%); соответственно татарских школ было — 582 и стало 1117 (прирост на 192%!..); русских школ — 788 и стало 1914 (прирост на 243%)¹⁴⁵. Как видно, прирост численности башкирских школ в сравнении с татарскими отстал примерно в три раза. А в годы застоя, когда в республике был взят курс на ликвидацию национальных школ путем перевода их на русский язык обучения, опять-таки главный удар был нанесен башкирской школе. Например, в числе 650 национальных школ, переведенных на русский язык обучения лишь в одном 1973/74 учебном году, башкирских оказалось 420, а татарских лишь 112 школ¹⁴⁶, то есть потерянных татарских почти в четыре раза меньше. Кроме того все делалось для того, чтобы окончательно разрушить и оставшиеся башкирские школы, сохранить и укрепить (материальная база, кадры и т.д.) татарские школы. Так, например, по отчету Министерства просвещения БАССР в связи с переходом на русский язык обучения в 1967/68 учебном году в республике в общей сложности средних и восьмилетних башкирских школ оказывалось 221, начальных — 564; татарских же средних и восьмилетних школ — 410, начальных — 767, что подтверждается и посторонним казанско-татарским источником¹⁴⁷. А это еще раз говорит о том, что перевод национальных школ на русский язык обучения в Башкирии осуществлялся преимущественно за счет башкирской школы и она пострадала больше всех. Так исподволь подготавливалась благодатная почва для последующего перевода бывших башкирских школ уже с русского на татарский язык обучения (русский язык здесь был лишь замаскированной ступенью для последующего перевода их на татарский язык обучения, что и было сделано!), что явно отразилось также в перекосе подготовки учительских кадров с высшим образованием. «В цифрах о численности по национальности учителей и других работников народного образования с высшим образованием более заметно увеличивается ежегодно число учителей из татарской и других национальностей (кроме русских)», — констатировал крупный специалист народного образования С.Р. Алибаев, и в подтверждение приводил данные трех учебных годов — 1960/61, 1961/62, 1962/63¹⁴⁸. Число учителей в республике с высшим образованием по каждой из национальностей в отдельности за 1970 год тоже подтверждает эту картину: наибольшее количество было у русских — 12666 чел. Или 57,4% общего количества учителей в республике (этнографический процент — 40,5); далее шли татары —

¹⁴⁴ И.М. Агишев. Указ. моногр., стр. 97 — 98.

¹⁴⁵ Там же.

¹⁴⁶ Газета «Башкортостан пионеры» от 23 сентября 1988 г.

¹⁴⁷ Журнал «Казан утлары», 1971, N2, стр. 60 — 61.

¹⁴⁸ С.Р. Алибаев. Школы Башкирской АССР (прошлое, настоящее, будущее). Уфа, 1966, стр. 127.

4590 чел. Или 20,8% (э.п. 24,7), башкиры — 3553 чел. Или 16,1% (э.п. 23,4) и прочие — 1258 чел. или 5,7% (э.п. 11,4)¹⁴⁹. Кроме того татарские школы ежегодно получали кадры со стороны в лице выпускников Казанских вузов. С учетом последнего количество выпускников, направленные в татарские школы Башкирии, во много раз превышали уровень пополнения башкирских школ, что дало мощное кадровое преимущество татарам и татарскому языку. Таким образом, перевод на русский язык обучения как обухом топора ударил по башкирам, вольно или невольно очищая новый плацдарм для последующего наступления татарского языка, тем самым послужил хорошей службой поползновениям пантатаристов. Таким образом пантатаристы в своих целях сумели использовать и нашу общую беду — так называемую русификацию национальных школ, ибо на этой стезе они имели богатый опыт и традицию. В итоге последовала молниеносная кампания перевода башкирских школ, существовавших с начала 80-х годов в башкирских деревнях западных районов республики на татарский язык обучения. Как известно, этот акт вандализма по отношению к башкирской нации свершился и продолжает совершаться начиная с 1987/88 учебного года после знаменательного по своему запутанному содержанию и негативным последствиям выступления тов. Е.К. Лигачева на февральском (1988) Пленуме ЦК КПСС. Как признается сам заместитель министра народного образования БАССР тов. М. Юлмухаметов, чиновниками его ведомства «перевод на татарский язык обучения предпринимается не на основе решения родительских собраний, а решением педагогических советов... Такие факты наблюдались в Альшеевском, Балтачевском, Илишевском, Туймазинском районах»¹⁵⁰. То есть в тех самых районах, которые перечислены в победоносном рапорте Р.Х. Хабибуллина о переводе там в 1988 году 200 школ на татарский язык обучения якобы по решению самих родителей... Подобные факты грубого беззакония, волюнтаризма и искажения истины со стороны местных учителей-татар установила выехавшая в Туймазинский район представительная комиссия Союза писателей БАССР. Во многих селах учителя-татары ходили по домам и призывали башкир-родителей подписаться под требованием перехода на татарский язык обучения в их школах¹⁵¹. В результате такой молниеносной кампании, как об этом сказал сам тов. Р.Х. Хабибуллин, «желание татар» (выражение «народного поэта БАССР» С. Кудаша из его приведенных выше пантатаристских стихов!) было реализовано сразу в двухста школах¹⁵². На новый 1988/89 учебный год в республике число школ с обучением на башкирском языке вновь сокращается — еще на 300 единиц. Как было справедливо сказано об этом на страницах «Литературной газеты» от 7 сентября 1988 года, такая тенденция может иметь катастрофические последствия. Скажем так: для того, чтобы сломить дух свободолюбивого башкирского народа в свое время царское самодержавие Указом 11 февраля 1736 года навечно запретил нам

¹⁴⁹ Архив МП БАССР, отчет по форме 9 за 1970 г., стр. 37.

¹⁵⁰ Газета «Советская Башкирия» от 23 декабря 1988 г.

¹⁵¹ Газета «Совет Башкортостаны» от 17 января 1989 г.

¹⁵² Газета «Советская Башкирия» от 15 мая 1988 г.

заниматься металлургией и закрыл все кузницы (чтобы не ковали оружие)¹⁵³. Сегодняшние наши местные правители закрывают кузницы национального самосознания — школы... Одновременно с этим в республике весьма успешно осуществляется политика негласного запрета книг на национальном языке путем ограничения их издания и лишения, таким образом, библиотек республики национальной литературы. Как было сказано на заседании Президиума Верховного Совета БАССР, состоявшегося 30 ноября 1988 года, в республике «библиотеки плохо обеспечены национальной литературой. Например, детские библиотеки г. Уфы имеют лишь 4,4 тыс. книг на башкирском языке, что составляет лишь 0,7% общего фонда»¹⁵⁴.

Как видно, и послешакировское руководство республики нанес удар в первую очередь башкирским школам в башкирских деревнях запада, сотнями и сотнями превращая их обратно в татароязычные. Вместо того, чтобы действовать по благоразумному принципу: башкирской деревне — башкирская школа, татарской деревне — татарская школа и т.д., бюрократия все еще действует по старому принципу: башкирской деревне — татарская школа...

А как обстоит там, на западе, дело с языком местной печати?

У меня есть данные по 21 району западной Башкирии. Из общего количества населения этого региона башкиры составляют 43%, татары — 31%, русские — 11%. Как видно, башкиры здесь составляют подавляющее большинство. Однако на башкирском языке издается (и то — дубляж!..) лишь одна-единственная газета (Альшеевская), в то же время на татарском — 21, на русском — 18. Напрашивается вопрос: мать, или мачеха для нас Башкортостан?

За 70 лет существования советской власти западные башкиры так и не смогли иметь возможности обучать своих детей на национальном языке — уже три поколения западных башкир пропущены через татарскую школу. В то же время партийное и советское руководство республики до сих пор упорно придерживается когда-то кем-то выработанной антинаучной концепции, согласно которой отстраняя их, западных башкир, от общенационального башкирского языка, а в то же время мертвой хваткой прикрепляя их татарскому языку. (Смотрите приложение 1 — «Открытое письмо министру просвещения» западной башкирки Раузии Гильфановой, требующей обучения детей западных башкир на башкирском языке. Опубликовано на стр. журнала «Агидель», 1988, №8. Кстати, министр Гарданов до сих пор не ответил ей). Самым справедливым решением было бы придерживаться, как уже было сказано, благоразумного принципа башкирской деревне — башкирская школа, татарской деревни — татарская и т.д., независимо от заблуждения отдельных родителей относительно роли национального языка. Ведь, от прихоти родителей не зависит, например, должны ли их дети изучать в школе английский, немецкий, французский языки, а вот национальный язык поставлен в прямую зависимость от прихоти родителей. При этом не надо забывать, что вот уже три поколения часть родителей не знает и не

¹⁵³ Материалы по истории Башкирской АССР, часть 1. Башкирские восстания в XVII и первой половине XVIII вв. М. — Л., 1936, стр. 527.

¹⁵⁴ Газета «Совет Башкортостаны» от 3 декабря 1988 г.

уважает свой национальный язык, ибо они с детства воспитаны русской и татарской школой. Об этом с горечью пишет в редакцию сам «отатаренный» башкир из Караидельского района БАССР, ветеран труда И. Исламов¹⁵⁵ (см. Приложение 3). Прискорбные последствия такой политики свою пагубную силу проявляют в различных, самых неожиданных, областях национальной культуры. Для примера достаточно привести такой факт: совсем недавно на страницах органа обкома КПСС, Верховного Совета и Совета Министров БАССР, издаваемой на башкирском языке, была опубликована статья о насущных нуждах ордена Красного Знамени башкирского академического театра драмы им. М. Гафури, под которой подписались четыре народный и заслуженный артистов РСФСР и два заслуженных артистов БАССР, одним словом, цвет и краса нации. Но наше горе и позор: эти знаменитые на всю страну люди, хранители и сеятели национальной культуры, свои сокровенные мысли не смогли изложить на своем родном языке, поэтому редакция вынуждена была опубликовать их крик души в переводе с русского языка¹⁵⁶... Вот до чего довело нас долговременное негласное подавление башкирского языка в школах. До настоящего времени в Башкирии башкирский язык вынужден функционировать в пантатаристской агрессивной среде, угрожающей ему уничтожением. Поэтому язык коренного населения автономной республики должен быть взят под охрану государства. Для этого настоятельно требуется законом закрепить за башкирским языком *статус государственного языка* (наряду с русским) с обязательным преподаванием его в школах республики, особенно в башкирских деревнях. В противном случае башкирский язык, а в след за ним и сама башкирская нация безвозвратно погибнут в тисках татаризации, которая начиная с приходом послешакировского руководства в республике начинает принимать узаконенную силу действия. Так что, выше упомянутые В. Прокушев и А. Халим напрасно льют слезы, проклиная якобы с интернационалистских позиций отъявленного «шовиниста» М. Шакирова, будто бы ранее проводившего политику «башкиризации» татар, что является коварной выдумкой самих пантатаристов и их приспешников. Шакиров если и был шовинистом, то только татарским. Об этом совсем недавно писал, опираясь на факты, известный историк и публицист М. Кулшарипов¹⁵⁷. А что касается санкционирования в свое время М.З. Шакировым в результате ходотайства западных башкир¹⁵⁸ за возврат их с татарского на свой национальный (башкирский) язык обучения в школах, этому есть веские причины. Дело в том, что процесс татаризации в автономной республике зашел так далеко и принял такой масштаб, что скрывать дальше это вопиющее положение стало невозможно. Поэтому и было принято решение обеспечить законное право западных башкир на овладение ими в школах своим национальным языком. Но это правильное в своей основе решение, как уже было сказано, осуществлялся поспешно без предварительной научной, материальной, кадровой и глубокой

¹⁵⁵ Газета «Совет Башкортостаны» от 1 февраля 1989 г.

¹⁵⁶ Газета «Совет Башкортостаны» от 11 мая 1988 г.

¹⁵⁷ Журнал «Агидель», 1988, N11, стр. 74.

¹⁵⁸ Например, письмо западной башкирки Раузии Гильфановой (см. приложение 1).

разъяснительной подготовки, что и было использовано в 1988 году пантатаристами для полного разрушения процесса возрождения среди башкир башкирского языка, после чего и обострился межнациональный кризис, а нация откатилась опять назад. Но я твердо убежден, ни великий русский народ, ни 6-и миллионный татарский народ в лице простых людей не нуждается в том, чтобы уже в конце просвещенного XX века раздроблять и ассимилировать один из древнейших, но уже составляющий меньшинство на своей же родине башкирский народ. Корень этого вопроса, как уже было сказано, уходит в глубину истории и питается она ядовитым выделением дореволюционного и послереволюционного пантатаризма, одним из идеологов которого был гитлеровский прихвостень Гаяз Исхаки. Как известно, в результате сталинских репрессий 30-х годов выдающиеся башкирские национальные кадры были ошельмованы как враги народа и физически уничтожены, а реальная власть в республике перешла в руки противников башкирского самоопределения, то есть скрытных сторонников слияния башкир в татарскую нацию, а две республики — в единую Татарскую республику. Вот они то и довели до настоящего кризисного состояния башкирскую нацию, форсируя скрытную татаризацию коренного населения, их вытеснения с помощью экономических и социальных рычагов за пределы республики. Только этим можно объяснить заметный прирост татарского населения с одновременным сокращением башкирского населения в республике за последние 70 лет. Но со стороны «Правды» вновь раздается откровенно провокационное утверждение некоей Н. Мишиной о том, что якобы «в Башкирии некоторых татар записывали башкирами...»¹⁵⁹. Вот до какого вздора может дойти в своих утверждениях наша уважаемая газета, слепо верящая злобным наущениям своих консультантов-пантатаристов! Ведь работники этой газеты слушают только их, а не башкир. А у этих пропантатарских консультантов большой опыт по антибашкирскому вопросу — их деды и прадеды с таким же проворством консультировали самодержавных царей. В то время, как татарские муллы с мунбаров (амвонов) призывали восставших башкир быть благородными по отношению своих угнетателей и сложить оружие, сатрап царя татарин-палач Тевкелев Кутлумухаммет (после крещения Алексей Иванович, по-башкирски Тафтиляу) сотнями и сотнями жег башкирские села и убивал всех подряд. Лишь за один заход его карательной экспедиции в Балакчинскую волость в конце декабря 1735 г. этот изверг «испепелил 500 деревень, перебил до 2000 жителей, а жен и детей роздал воинским чинам»¹⁶⁰. И «лишь с июня по сентябрь 1740 г. в восставших волостях Сибирской и Ногайской дорог каратели сожгли 725 деревень, уничтожили заготовленное сено и убранный хлеб, потолочили 1394 загона разных хлебов, отобрали 5298 лошадей, 5736 коров и т.д... Истреблению подлежали не только восставшие, но и члены их семей, независимо от возраста и пола... По неполным данным, башкирские массы потеряли свыше 40 тысяч взрослых и детей... Вся Башкирия была разорена дотла»¹⁶¹. Разве не тотальная

¹⁵⁹ Газета «Правда» от 6 декабря 1988 г.

¹⁶⁰ Очерки по истории Башкирской АССР, том 1, часть первая. Уфа, 1956, стр. 176.

¹⁶¹ И.Г. Акманов. Башкирские восстания XVII — первой трети XVIII в. Уфа, 1978, стр. 71, 72, 74.

война с «тактикой выжженной земли» была проведена тогда против башкирского народа — война, достойная «подвигов» испанских конкистодоров средневековой Америки и гитлеровских захватчиков Европы XX века?!. «Тевкелев жестоко расправился с населением Сеянтусов (башкирское село. — З.С.). Было перебито около 1000 человек, включая женщин, детей. Кроме того, 105 человек было схвачено, посажено в амбар и сожжено живыми. Превретив деревню Сеянтусы в пепель, Тевкелев прошел по Балакчинской волости...»¹⁶². Так был полностью истреблен и вырван из жизни целый род, один из древнейших корней башкирского народа род Сеянтусы... Всему миру известна теперь безмерная трагедия таких сел, как Хатынь, Лидице, Орадур, Сонгми. Но раньше их были на земле *Сеянтусы*, пусть мир помнит и о нем!

Прежде всего положено об этом крепко помнить нам самим, гражданам советской России. И не забывать, что есть всему предел, в том числе любому долготерпению, даже связанному по рукам и ногам с тем пресловутым «национальным благородством» (по любимому выражению М. Карима). Да, умели мы быть благородными. На протяжении многих веков благородный башкирский народ приютил у себя, дав им землю и кров, тысячи и тысячи обездоленных и гонимых сынов и дочерей разных племен и национальностей России, в том числе и татар. Да, башкиры по отношению к другим народам, окружающим их, сумели всегда оставаться благородными, но не могли они терпеть неблагородства и неблагодарности от других — в таких случаях они брались за оружие. Об этом свидетельствует двухсотлетняя непрерывная народная война с царским самодержавием, говорю я о известных всему миру восстаниях моего народа. Но такая сторона башкирского «благородства» была не по души царским колонизаторам и их прислужникам: огнем и мечом, а то и с уговором хотели они искоренить гордый дух самостоятельности и самобытности народа. Но видя, что достигнуть этого не удастся, была и изобретена духовная отравка — в центр самой Башкирии как заноза было внедрено Духовное управление мусульман Европейской части России и Сибири — рассадник панисламизма и пантатаризма. Это было, так сказать, творческое усовершенствование разработанной ранее (в 1730 году) казанским губернатором А.П. Вольнским комплексной программы тотального истребления непокорного башкирского народа¹⁶³, в которой наряду с другими жестокими методами предусматривалось психическое подавление сознания народа, низводя его до состояния не помнящего родства, до уровня манкуртства. Коварную политику царских властей в отношении инородцев всегда ловко использовали татары в своих далеко идущих гегемонистских целях ассимиляции всех тюркских народов, особенно башкир. Эту сторону медали в свое время сумела распознать даже бюрократическая царская администрация и сделать надлежащие выводы, которые и сегодня полны актуальности:

¹⁶² Очерки по истории Башкирской АССР, том 1, часть первая. Уфа, 1956, стр. 176.

¹⁶³ Материалы по истории Башкирской АССР, часть 1. Башкирские восстания в XVII и первой половине XVIII вв., М. — Л., 1936, стр. 302 — 306.

Журнал особого совещания по выработке мер для противодействия татаро-мусульманскому влиянию в Поволжском крае. 9 ноября 1910 г.

В силу особых исторических и географических условий культурное преобладание и влияние среди мусульман-инородцев в России, не исключая даже Туркестанского края, принадлежит численно не занимающим первого места татарам, населяющим Приволжско-Камский край.

Среди означенных татар нарождается сознательный национализм, стремящийся к обеспечению своего культурного влияния на остальные мусульманские племена России.

Первые шаги новаторов мусульманства из татар было направлено на духовенство и школу, как наиболее могучие факторы для проведения в мусульманские массы новых идей.

Почва и условия для татар в этом отношении оказались во многих местностях весьма благоприятными: магометан, прежде всего, объединяла общая религия, а также в большинстве случаев единый, хотя и разных наречий, язык народностей, исповедующих ислам и принадлежащих к тюркскому племени; засим немалую роль сыграл относительно высокий культурный уровень. Наконец, благоприятным условием явилось и то обстоятельство, что на основании действующего закона мусульманское духовенство почти всей Европейской части России (за исключением Крыма), а равно всей Сибири находятся в полной зависимости от центральных мусульманских духовных учреждений в Уфе, всецело сосредоточенных в татарских руках.

На ряду со всем этим способствовало распространению татарского влияния существование огромной сети конфессиональных мусульманских школ, исключительно зависящих от магометанского духовенства. Всеми этими условиями руководители мусульманским движением в России не замедлили воспользоваться для подчинения татарскому влиянию всего религиозного и вместе с тем культурного строя большинства магометанского инородческого населения.

Особенно в этом отношении успехи были достигнуты татарами, с одной стороны среди полукочевых киргизов, в своей культурной слабости рабски подчинившихся высокому авторитету более цивилизованных единоверцев, с другой стороны, среди башкир, вотяков, черемис, чуваш и т.д. народностей отстававших в своем полужылическом быту на пути культурного развития.

Первым этапом в национально-культурном труде татар явилось систематическое отатаривание мулл... Особенное внимание, однако, обращено было со стороны мусульманско-татарских руководителей на школу, и в этой области, начиная с 90-х годов XIX в., проявляется совершенно определенное стремление к превращению конфессиональной школы в общеобразовательную со специфическим национально-политическим (мусульманско-татарским) оттенком.

Пользуясь отсутствием правительственного контроля над низшими конфессиональными школами, руководители эти стали вводить в них мало по малу, наряду с изучением Корана, общеобразовательные предметы, изучаемые исключительно на татарском языке...

Учителя направлялись в местности, населенные мусульманами нетатарского происхождения, преимущественно в киргизские села, к башкирам, черемисам и др.

поволжским финским и тюркским племенам, в свою очередь, служили ревностными пионерами в деле татаризации инородцев, исповедующих ислам.

В исламе нет ни араба, ни татарина, ни башкира, ни мещерака и т.д. Все мусульмане составляют одну нацию (один народ).

(ЦГИА СССР, ф. 821, оп. 133, д. 469, л. 27 и 27 об.).

Это так похоже взглядам современных пантатаристов: все тюрки составляют одну татарскую нацию!..

Вот еще один документ:

Мнение чиновника особых поручений при МВД С. Рыбакова.

Насколько татары стремятся отатаривать другие народности показывает та литература, то множество книжек, которые они печатают в Казани, Уфе, Оренбурге для распространения среди башкир, киргиз, чуваш и др. народностей, в которых проводят воззрения, часто чуждые нашим инородцам, особые формы языка и речи, свойственные той или иной народности, изменяют на татарский лад, так что татарские издания, например, для киргиз излагаются на искаженном киргизском языке.

Само Оренбургское мусульманское Духовное собрание, личный состав которого принадлежит к татарской народности, служит главным образом интересам этой народности, как то отмечалось, между прочим, ревизорами МВД.

(ЦГИА СССР, ф. 821, оп. 133, д. 449, л. 476).

Бациллы пантатаризма сумели себя сохранить и в советский период. Как отметил проф. М.Ф. Джунусов, стремление к отатариванию башкир и других явилось результатом рассматривания их как части татар, как составной части общетюркской нации¹⁶⁴.

9

Как видно из приведенных документов, цель и средства для ее достижения остается одна и та же — как для дореволюционных, так и послереволюционных пантатаристов; разница лишь в том, что современные пантатаристы в реализации своих целей пошли гораздо дальше, под маской интернационалистов широко и безнаказанно используя государственные коммуникации — печать, радио, телевидение, науку и т.д. Тут возникает вопрос: разве партия не видела татарского насилия над другими нациями, грубого нарушения ленинской национальной политики в Башкирии? Видела. Более того, подлинными коммунистами-ленинцами республики были намечены кардинальные меры преодоления этого смертельного для многонационального государства недуга. Так состоявшаяся в 1931 году Пленум Башкирского обкома ВКП(б) отметил как крупный недочет

¹⁶⁴ Журнал «История СССР», 1963, N1, стр. 15.

деятельности партийной организации «слабость борьбы с татарской великодержавнической тенденцией»¹⁶⁵. Вопрос более остро был поставлен на XV Башкирской конференции ВКП(б) в 1932 году: «Башкирская партийная организация под руководством ЦК и обкома добилась огромных успехов в деле осуществления ленинской национальной политики на основе практического осуществления директив XVI съезде партии, майского пленума ОК и решения ЦК ВКП(б) о парткадрах в Башкирии, в борьбе против уклонов в сторону великорусского шовинизма, ...великодержавнической тенденции татар по отношению к башкирам...». В то же время «конференция считает в области осуществления решений партии по национальному вопросу: совершенно недостаточные темпы коренизации госаппарата и реализации башкирского языка... и все еще недостаточную прослойку башкир в некоторых учебных заведениях и школах повышенного типа, совершенно недостаточный рост башкир в составе рабочих на отдельных крупных предприятиях, ...все еще медленный рост башкирских преподавательских кадров... Отдельные низовые парторганизации не проявили достаточно решительной борьбы с извращениями национальной политики, с проявлением великорусского шовинизма, ...с татарской великодержавнической тенденцией...

В области подбора и подготовки кадров конференция выдвигает перед ОК и всей парторганизацией следующие основные задачи:

...6. Борьба с извращениями ленинской национальной политики в школе, с великорусским шовинизмом, ...с татарской великодержавнической тенденцией по отношению к башкирам...

...8. Решительное усиление темпа коренизации соваппарата, введение практики составления контрольных цифр коренизации по отдельным учреждениям, усиления выпуска учебников на башкирском языке, ...усиление подготовки квалифицированных преподавателей, главным образом из среды коренной национальности — башкир».

В резолюции по культурному строительству есть еще такой пункт:

«2. Отмечая значительное расширение и улучшение содержания периодической и неперидической печати, особенно книгоиздания на башкирском языке и его низкое качество, узость полиграфической базы, поручает обкому развернуть книгопечатание в соответствии с задачами коренизации низших, средних и высших учебных заведений...»¹⁶⁶. Как видно, не автор этих горестных строк открывает здесь Америку: о татарском насилии над башкирами партия знала давно. Не только знала, но и открыто известила об этом страну, и начала принимать решительные меры для устранения зла. Вот так подлинно по-ленински ставился и решался национальный вопрос партией в Башкирии в начале 30-х годов. Если бы были реализованы эти пункты резолюции XV партконференции коммунистов Башкирии, то национальное развитие в республике пошло бы по-ленински верному пути и не стоял бы сегодня на повестке дня острый вопрос межнациональных отношений в республике. Но, к сожалению, наступил роковой 1937 год, ленинское ядро партийного руководства республики во главе с верным ленинцем Я.Б. Быкиным

¹⁶⁵ Журнал «История СССР», 1963, N1, стр. 15.

¹⁶⁶ Резолюции областных конференций Башкирской партийной организации и пленумов обкома КПСС. Уфа, 1959, стр. 596, 598, 603 — 604, 606.

было репрессировано, на смену пришли скрытные противники башкирского национального самоопределения, нация в своем развитии была отброшена назад.

Пробравшиеся после 1937 года к кормилам власти в Башкирии протатарские элементы сделали все для того, чтобы поработить духовно и ослабить башкирскую нацию, для чего используя весь арсенал психического подавления, даже такое святое качество башкир, как национальное благородство по отношению к незащищенным и слабым. Вот это благородство и вышло теперь боком для самой нации: стали ей внушать (например, М. Карим), что при любых обстоятельствах сам Бог велел башкиру быть только благородным. Ведь еще с царских времен его, башкирского человека, приловчились душить со всех сторон, но в то же время елейным голосом уговаривать: будь благородным, не сопротивляйся, не кричи! Так похожи на это в наши дни проповеди «трибунщика-демагога» (по выражению Чингиза Айтматова относительно таких людей) нашего «верховного идеолога» Мустая Карима, вдруг ни с того и ни с сего объявившего себя башкиром¹⁶⁷. С характерным ему демагогическим упорством продолжает он уговаривать нацию, оказавшуюся уже в меньшинстве на своей же родине и стоящую на грани исчезновения, несмотря ни на что сохранить благородство¹⁶⁸, то есть, как следует из логики его демагогии, помалкивать и благородно помирать. Не кощунство ли это?!

Да, умели мы быть благородными. Благородные башкирские войска в 1552 году не пошли против русских войск Ивана Грозного, идущих на город Казань — ханское осиное гнездо грабителей и притеснителей народов Поволжья.

Потом на протяжении кровавых двух веков башкиры непрерывно восставали против гнета царской самодержавии, благородно защищая при этом честь и свободу не только свою, но и всех остальных обитателей российской «тюрьмы народов».

Башкирские войска благородно сражались за Россию, помогая Петру I «прорубить окно в Европу», под Полтавой и Грюнвальдом, за черноморские ворота под Азовом, среди ополченцев Минина и Пожарского под Москвой, в Прусской семилетней войне, а также под Бородиной и Парижем против Наполеона¹⁶⁹. Благородные башкиры помогли отстоять колыбель революции от армии Юденича в грозном 1919 году, очистить от белополяков, петлюровцев, махновцев братскую Украину¹⁷⁰, защитить южные границы молодой Советской Республики в горячих песках от басмачей¹⁷¹. В ответ на фашистское нашествие в 1941 году башкиры благородно встали грудью за Родину посылая на фронт дивизию за дивизией, в том числе башкирских национальных добровольческих войсковых формирований¹⁷². А теперь вот пробил час и этот благородный народ, благородная нация, на виду у всех братьев-народов истекает жизненными силами,

¹⁶⁷ Газета «Совет Башкортостаны» от 4 января 1989 г.

¹⁶⁸ Газета «Советская Россия» от 4 января 1989 г.

¹⁶⁹ А.Н. Усманов. Добровольное присоединение Башкирии Русскому государству. Уфа, 1982, стр. 281 — 292.

¹⁷⁰ Очерки истории Башкирской организации КПСС. Уфа, 1973, стр. 251 — 253.

¹⁷¹ Воспоминания о Кариме Хакимове. Уфа, 1982, стр. 16 — 17, 19 — 20.

¹⁷² Очерки истории Башкирской организации КПСС. Уфа, 1973, стр. 473 — 474.

подорванная изнутри и снаружи самоявленными глашатаями ложного благородства. Истошно вопить и укорять такой народ в такой час о якобы потери им благородства, значит игнорировать боль народа и сам народ.

Да, в Советской Башкирии позабыли о башкирах, о трагедии башкирской нации.

Разве можно все это назвать ленинской национальной политикой? Из всего сказанного вытекает: в республике произошло грубое искривление ленинской национальной политики. Более того, это есть духовный, национально-культурный геноцид, проявленный по отношению к башкирам со стороны некоторых местных руководящих представителей так называемого брата-близнеца татар при молчаливом согласии русского старшего брата — вот некоторый горький результат 70-летнего «успешного» решения национального вопроса в Башкирии. Если действительно хотим мы устранить и не допустить в дальнейшем нигде в стране подобных трагедий, то обязаны восстановить в правах ленинское понимание методов обеспечения жизненных интересов каждой нации в нашем огромном многонациональном государстве и придать ему силу закона. Для этого предлагаю:

1. В национальных республиках (автономных, союзных), а также областях, округах и других образованиях гарантировать законом представительство в партийных, советских и правительственных руководящих органах не менее 50-и процентное представительство этноса, давшего название данной национальной республике, области, округу и другим образованиям. Остальные 50 процентов мест пропорционально разделять между представителями остальных национальностей, населяющих данную территорию.
2. Как уже было сказано, язык этноса, давшего название данной национальной республике, области, округу и другим образованиям, должен быть взят под охрану государства. Для достижения этого установить законом языку этноса, давшего название данной национальной республике, области, округу и другим образованиям, статус государственного языка (наряду с русским) с обязательным преподаванием его в школах данной национальной территории.
3. Центральному Комитету КПСС и Верховному Совету СССР принять необходимые долговременные меры, чтобы из нашей жизни искоренить навсегда пантатаризм и другие подобные «измы».
4. Обеспечить подлинное равноправие всех народов Советского Союза, наделив автономные республики всеми правами и обязанностями союзных республик. То есть гарантировать законом автономным республикам статус союзной республики.

Если это не будет сделано, то в лучшем случае скоро и мы, башкиры, можем оказаться в положении исчезающих вепсов. В худшем случае последует национальный взрыв, чего никак нельзя допускать.

Султанов Зигат Адигамович,
член КПСС, член СП СССР.
Уфа, 1 февраля 1989 г.

Приложения:

№1. (Оригинал на татарском языке).

Уважаемая редакция!

Меня беспокоит несколько вопросов, и поскольку я сама не смогла разобраться в них, решила обратиться к Вам. Извините за беспокойство, однако мне хочется узнать всю правду. Выскажу и свои мысли.

1.Какой национальности северные районы Башкирии — татары или башкиры?

Я сама из Бураевского района, как в свидетельстве о рождении, так и в паспорте моя национальность значится башкирка, а разговорный язык — наполовину татарский, наполовину башкирский. Отдельные люди говорят о нашем народе: «Вы — татары, только в паспорте вы записаны башкирами». Если так, почему нас записали башкирами? Только лишь потому, что живем в Башкирии? Очень беспокоит наш народ этот вопрос. Проживать на родине и не знать действительную национальную принадлежность — поистине обидно.

2. Если мы башкиры, то почему нас обучают на татарском языке, а не на башкирском?

Мы учились на татарском языке, и потому умеем читать и писать по-татарски — это очень хорошо. Скажем, мы башкиры, немножко понимаем башкирский язык. Однако такое понимание ведь не значит, что мы знаем башкирский язык, знаем свой национальный язык. Разве можно считать жизнью то, что мы не можем писать, разговаривать с вдохновением на своем национальном языке?

Приведу лишь один пример: в связи с «50-летием Башкирской АССР» мы изучали в школе историю Башкирии, ее героев, деятелей искусств, их биографии. При беседе выяснилось, что никто из нас не знает Башкирию и все связанную с нею. И то ладно, что при изучении «Географии Башкирии» в VIII классе осталось в памяти какие города имеются в ней. Трудно жить, не зная что имеется на родине, какие есть писатели, поэты, композиторы, певцы, плясуны и т.д. К счастью хоть имеем радио, газету и книги.

Поскольку учились на татарском языке, мы знаем все о Татарии — о писателях, передовых рабочих, ибо мы их проходили по учебникам. Хотя ни разу не были в г. Казани, мы знаем какие имеются в нем улицы, площади, сколько их. Правда, не плохо, не лишне знать обо всем этом, однако ведь надо знать и не забывать и свой язык, свою родину.

3. Не лучше бы было, если на уроках родного языка ввели бы башкирский язык вместо татарского? Тогда молодое поколение больше знало бы о Башкирии и хорошо разговаривало бы на башкирском.

Может по молодости я ошибаюсь в своих мыслях. Несмотря на это, хочется узнать, и высказать свою мысль.

Если это возможно, желательно бы ответить на вопрос через радио и газеты.

С приветом: Гильфанова Раузия.

Работает в Бирской швейной фабрике. В 1970 году поступила в вечернее отделение Бирского госпединститута.

№2. Башкирский обком КПСС.

Наша просьба и предложения.

Февральский пленум ЦК КПСС уделил большое внимание социально-бытовой стороне жизни советского народа и существующим межнациональным отношениям в стране.

Пользуясь случаем, я решил высказать свое мнение и предложения по бытовым условиям, школьному вопросу, по решению отдельных социальных проблем, состоянию межнациональных отношений, исходя из положения своей родной деревни и отдельных хорошо известных мне других населенных пунктов, находящиеся на территории Кармаскалинского района Башкирской АССР.

Как известно, Кармаскалинский район непосредственно примыкает к г. Уфе, столице Башкирской АССР, и является одним из многонациональных районов республики с хорошо развитым сельским хозяйством при наличии и промышленных предприятий местного значения.

Моя родная деревня Сарт-Чишмы находится на территории колхоза «Урал», хотя она ныне со своей исконной территорией соединена с поселком Прибельским. Это обусловило то, что большинство односельчан работает на Прибельском сахарном заводе и молочно-консервном комбинате в тесном контакте и братской семье представителей различных наций — русских, татар, чувашей и других.

Народ живет в достатке, в прекрасных домах, одевается по-современному, обеспечен всем. Выписывает много периодической печати, регулярно слушает передачи центрального республиканского радиотелевидения, активно интересуется всеми новостями.

Однако еще нельзя признать, что жителей сел полностью удовлетворяют различные стороны нашей жизни и быта. На них я и хотел бы остановиться.

Родная моя деревня Сарт-Чишмы и соседняя Срт-Науруз — старинные и довольно большие башкирские села. Население их представляет смешение Табынского и Сартского родового подразделений башкирского народа. Здесь же расквартированы тептяро-башкирское население бывшего Мензелинского уезда (ныне Татария), переселившиеся еще в XIX веке в наши края. Видимо, все это повлияло на то, что наш разговорный язык «испорченный», как это признает сам народ. Обучение наших детей в школе на татарском языке, разумеется, также играла немалую роль в этом.

В деревнях Сарт-Чишмы и Сарт-Науруз дети с 1-го класса переходят к обучению на русском языке в Прибельской средней школе. Так наши дети постепенно отходят от своей родной речи. И не только. Многие из молодежи не только не знает свой родной язык, но и начинают забывать, что он башкир. Неслучайно, что даже среди близких родственников одни признают свою национальную принадлежность как башкир, а другие как татар (для краткости я список, имеющийся у меня, не прилагаю).

Таким образом, жители этих и других семи-восьми башкирских деревень района, не приобщенные к обучению на своем родном языке, подвергаются ассимиляции татарским языком. Поскольку обучение и воспитание не ведется на своем родном языке, постольку низко и чувство патриотизма и национальной гордости населения, без которого и немислимо воспитание интернационализма. Растет поколение безродное, лишенное знания родного языка, родного края, родного народа, его истории и

культуры. Такие поголовно безразличные ко всему, равнодушны, непонятливы, безидейны, бездуховны и, я бы сказал, даже безнравственны.

Наша просьба к Башкирскому республиканскому руководству — помогли бы они введению обучения на башкирском языке в вышеуказанных населенных пунктах. Мы просим открыть башкирские классы в Прибельской средней школе, где 75 — 80 процентов составляют дети башкирской национальности. Надо их перевести на башкирский язык обучения уже с 1988/89 учебного года.

Поселок Прибельский расположен между деревнями Сарт-Чишмы и Сарт-Науруз, которые можно считать слившимися с поселком. Было бы очень правильно, следуя традиции, название поселка Прибельский заменить названием поселка Сарт-Науруз с целью сохранения самоназвания одного из башкирских родов и утверждения его как общепринятого топонима.

В Кармаскалинском районе после Великой Отечественной войны широко распространилась такая отрицательная тенденция — сельские Советы и центры колхозов целиком переселили из башкирских деревень в татарские и русские. Так, старинные и большие башкирские села, бывшие центры сельских Советов и колхозов, такие, как Бишунгарово, Утяганово, Алайгирово, Тюкун, Бабичево, Старо-Мусино были лишены права называться центрами сельских Советов и колхозов. Таким образом, был открыт путь к разложению и распылению рабочих сил этих деревень. Это было сделано руками татаро-мишар, занимавших руководящие посты в райкоме и райисполкоме, в ущерб интересам местной коренной национальности. Многие башкирские деревни ими были отнесены к бесперспективным и расселены. Как человек, связанный с командировками по Башкирии, я вижу, что это типичное явление по всей республике.

В большинстве башкирских деревень обучение на башкирском языке не ведется или ведется как предмет. Так, башкиры нашего района подвержены насильственной ассимиляции. И не только население деревень, заклеянных ярлыком «бесперспективный», но и много других, разбрело куда-то. За 50 — 70 лет были ликвидированы башкирские деревни Курманай, Худайбердино. На грани исчезновения деревни Нижнее Тазларово, Кулляррово, Кустыгул, Ильсикиево, Баксалы (Чичканово), Мурсяк и др.

Население таких старинных башкирских деревень как Сарт-Чишмы, Сарт-Науруз, Шареево, Сахаево, Акташево, Ново-Акташево, Кояшево, Кабаково, Кулушево, Сальджигутово, Ильтуганово и др. забыв свой родной язык, почти полностью отатарились. А ведь в них проживало до 10 тысяч башкир. Переход в татары, чаще насильственный, также типичен для Башкирии.

Во время переписи 1979 года в Кармаскалинском районе в результате целенаправленной работы численность башкирского народа намного уменьшилась, несмотря на большой естественный прирост среди башкир. Население вышеуказанных деревень почти полностью насильственно записали татарами. В результате в Кармаскалинском районе теперь башкир насчитывается всего лишь 11-и тысяч.

Хотя башкиры в Кармаскалинском районе некогда составляли половину населения района, здесь не выходила районная газета на башкирском языке.

Если башкиру приходится обращаться в районное бюро ЗАГС за регистрацией ребенка или брать какое-либо свидетельство, там работники ЗАГСа — татары нагло

стараятся дать башкиру документ татарина. Приходится им доказывать или просто требовать, чтобы дали документ, соответствующей действительности. А ведь иной или даже многие, не осмелев возражать, идут на насильственное отатаривание.

Руководство Кармаскалинского района, особенно из татар, часто унижают национальное достоинство и чувство башкира, считая их вымирающим народом. Да, они правы, если учесть, что каждый родившийся башкир принуждается к обучению и общению на другом языке и насильственно записывается как татарин.

В районном центре, в населенных пунктах не увидишь ни одного лозунга на башкирском языке, агитация и пропаганда на башкирском языке вообще не ведется; ознакомление башкир своей культурой отсутствует, они заняты об этом лишь через республиканское радио, телевидение и печать на башкирском языке. Создается впечатление, что в районе башкирский язык запрещен как официальный.

Население башкирских деревень Сарт-Науруз и Сарт-Чишмы, обслуживаемое радиоузлом пос. Прибельский, часто лишены возможности слушать концерты на башкирском языке. Работник узла, зная о том, что идет передача на башкирском языке, под видом того, что передают на каком-то непонятном языке, переключает линию на передачу центрального радио или радиостанции «Маяк».

Мы просим руководство республики наладить преподавание башкирского языка в башкирских деревнях района, решить вопрос о выпуске дубляжа районной газеты на башкирском языке. Обеспечить регулярное прослушивание передач и концертов на башкирском языке, оказать содействие и заботу в восстановлении равного права башкирскому народу, языку и их уважения другими, прежде всего татарами.

Хурмат Габдрафиков.

Апрель, 1988 г.

№3. **О родном языке.** Вот уже второй год выписываю вашу газету. Причина: я сам родился в деревне Абдулла Караидельского района. Хотя я сам башкир, но людей нашего поколения заставили учиться на татарском языке. В добавок к этому мы учились по латинскому алфавиту. А потом я освоил русский алфавит. Теперь я начал выписывать вашу газету и с большим интересом читать.

«Совет Башкортостаны» публикует очень интересные статьи на исторические темы: это бесконечно полезное дело. Так публикуйте по-чаще, народ должен знать свою историю. Моя родная деревня теперь осталась под водой (построили Павловскую ГЭС). Деревню переселили, почему-то назвали Караяр, там открыли русскую школу (10 классов). Недавно узнал, якобы в школе деревни Абдулла 1-2 часа в неделю начали учить башкирскому языку. Это очень хорошо. Но все же вот мое пожелание Министерству народного образования БАССР: дело обучения наших детей на их родном языке надо поставить в широкую ногу.

И. Исламов, ветеран войны и труда. Караидельский район.
(Газета «Совет Башкортостаны» от 1 февраля 1989 г.).

ЭПИЛОГ

**Зав. сектором ЦК КПСС по межнациональным отношениям
тов. Солодовникову А.Ф.**

Уважаемый Аркадий Филиппович!

13 марта с.г. после Вашего телефонного звонка мне стало известно, что Вы мои «Думы о народе», адресованное тов. Горбачеву М.С., из-за нехватки времени полностью прочитать не смогли (ознакомились лишь с началом и концом) и по этой причине для принятия мер отослали в наш Башкирский обком КПСС, тем самым предав меня на верное растерзание. Ибо, если бы Вы смогли прочитать мое послание, легко убедились бы, что я критикую не что иное, как линию Башкирского обкома КПСС, приведшую к искривлению ленинской национальной политики, в результате чего в целях обеспечения великодержавнических интересов замаскированных пантатаристов грубо ущемлены насущные интересы башкирской нации; при том я нелицеприятно критикую нынешнего первого секретаря обкома КПСС тов. Хабибуллина Р.Х., продолжающего проводить указанную линию. Если бы все это можно было решить в нашем обкоме, не стал бы я обратиться прямо к тов. Горбачеву. Получается, что я критикую тов. Хабибуллина за грубые недостатки в его работе и с этим обращаюсь в суд высшей инстанции, а судьей там назначается сам критикуемый тов. Хабибуллин... Здесь на местах укрепляется впечатление, что ЦК почему-то упорно не желает вникать в башкирские дела, однако в то же время проявляет завидную чуткость устремлениям татарской стороны...

Еще Вы дали понять, что ЦК КПСС искренно хочет, чтобы башкиры и татары жили в дружбе и согласии, как и прежде. Законное желание. Но мне хорошо известно, — и это подтверждается историческими фактами, — что такой многожелаемой «дружбы и согласии» в подлинном смысле этих слов, к сожалению, у нас никогда не было даже в советское время (смотрите резолюции Пятнадцатой Башкирской конференции ВКП(б), Уфа, 17-25 января 1932 г.). А было лишь подобие дружбы, камуфляж, основанный на подавлении национальных чаяний башкир. В настоящее время башкирская нация, доведенная процессом татаризации до крайней черты, отбросила камуфляж, открыто проявляя свои национальные интересы, поэтому и возник в республике татаро-башкирский конфликт. А Вы хотите, как понял я по телефонному разговору, реставрировать этот камуфляж, то есть показуху. Справедливые межнациональные отношения в республике начинались складываться и укрепляться только в тридцатых годах до 1937 года при подлинно ленинском первом секретаре обкома КПСС тов. Быкине Я.Б., но после ждановской кровавой бани в Башкирской АССР в руководстве взяли верх замаскированные пантатаристы (замеченные еще В.И. Лениным) и их засилие продолжается до сих пор... Чтобы добиться настоящей дружбы, необходимо восстановить поправную справедливость. А почему и как она поправа, и как можно ее восстановить — объяснено на основе подлинных фактов истории в моей вышеназванной строго документированной работе.

На основе изложенных причин считаю необходимым с Вашей стороны срочно истребовать из Башобкома обратно на рассмотрение в ЦК КПСС выше названное мое послание тов. Горбачеву М.С. Уверен, привлеченный там

фактический материал и мои личные наблюдения в какой-то мере помогут ЦК и его предстоящему Пленуму выработать более верный курс для улучшения межнациональных отношений в Башкирии и в других республиках.

Надеюсь получить Ваш ответ.

С глубоким уважением **З.А. Султанов**, член КПСС, писатель.

Адрес: 450055, Уфа — 55, Уфимское шоссе, 4, кв. 119. Султанов Зигат Адигамович. Телефон: 31-45-97 (квартира). 14 марта 1989 г.